Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi

Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları

FRANK A. STONE

dergâh yayınları

SÖMÜRGECİLİĞİN HASAT MEVSİMİ

Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları

Frank A. Stone

Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi'nin yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.

Dergâh Yayınları: 462
Sertifika No: 14420
Tarih Dizisi: 30
ISBN: 978-975-995-218-1
1. Baskı: Mart 2011

Eserin İngilizce ismi: *Academies for Anatolia*
Kaynak dil: İngilizce
İngilizce baskının yayıncısı Caddo Gap Press'tir.

Kapak Tasarımı: Sermin Yavuz Sahife Düzeni: E. Gökçe Aksoy
Tashih: Zeynep Yörük Editör: Işıl Erverdi

Basım Yeri: Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.
Beysan Sanayi Sitesi Birlik Cad. Yayıncılar Birliği Sitesi
No: 32 Kapı No: 4G Yakuplu – Büyükçekmece / İstanbul

Cilt: Güven Mücellit ve Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Devekaldırımı Cad. Gelincik Sok. Güven İşhanı No: 6
Mahmutbey – Bağcılar / İstanbul

Dağıtım ve Satış: Ana Yayın Dağıtım
Molla Fenari Sok. No: 28 Yıldız Han Giriş Kat
Tel: [212] 526 99 41 (3 hat) Faks: [212] 519 04 21
Cağaloğlu / İstanbul

Frank A. Stone

SÖMÜRGECİLİĞİN HASAT MEVSİMİ

Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları

Türkçesi
Ayşe Aksu

DERGÂH YAYINLARI
Klodfarer Cad. Altan İş Merkezi No: 3/20 34112 Sultanahmet / İstanbul
Tel: [212] 518 95 78 (3 hat) Faks: [212] 518 95 81
www.dergahyayinlari.com / bilgi@dergahyayinlari.com

İTHAF

"Dağları aşıp gelen müjdecinin ayak izleri ne güzeldir!
O müjdeci ki esenlik duyuruyor;
iyilik müjdesi getiriyor..."
Tevrat/İşaya, 52: 7

Bu kitap, Tarsus Amerikan Koleji'nde hayatı paylaştığım eşim Barbara May Tinkham Stone'un anısına ithaf edilmiştir. Ayrıca Tarsus Amerikan Koleji'nden meslektaşlarımız ve aynı zamanda iki çocuğumuzun vaftiz anne babaları olan Dr. Richard Ely Maynard ve Georgiana Mathew Maynard'a da müteşekkirdir. İlaveten bu kitap, evlatlarımız David Taner, Ruth Sevim, Beth Alev ve Priscilla Gülen'e; torunlarımız Megan Elizabeth, Marizh Lynn ve Kurt Andrews'e armağandır.

SUNUŞ

Tarsus Amerikan Koleji'nin 1953-1966 yılları arasında görev yapan genç öğretmenlerinden Frank A. Stone, bu hizmetinin sadece mesleğiyle sınırlı kalmasını istemiyordu. Çünkü American Board (ABCFM) adlı misyonerlik teşkilatının bünyesinde çalışmak demek, üstelik bu teşkilatın gözbebeği olan eğitim sahasının bir neferi olmak; geçmişteki öncülerin izinden gitmeyi, bu davayı onların bıraktığı yerden alarak biraz daha ileri noktalara götürmeyi gerekli kılıyordu. Bunun, bir okul çatısı altında gerçekleştirilen kısmı elbette büyük bir hizmetti. Ancak kalıcı çalışmalara da imza atması gerektiğini düşündü.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1960'lara gelinceye kadar American Board'un eğitim felsefesi, modern Türk devleti bünyesinde kendisini kabul ettirmek, mevcudiyetini her türlü tartışmadan uzak tutmak şeklinde temayüz etmişti. Yaklaşık dört nesildir büyük oranda Müslüman Türk öğrencileri eğitiyordu. İmparatorluktan devralınan ve artık azınlık diye isimlendirilen Hıristiyan grupların çocukları da Türkiye Cumhuriyeti'nin ihdas ettiği Türk kimliğinin içerisine dahil edilmişlerdi. Bu açıdan bakıldığında Amerikan okulları yeni Türk kimliğine kendince bir renk vermeyi başarmıştı.

Bundan sonraki adımda Amerikan Board, yeniden bir yapılanmaya giderek okullarını yeni yetiştirdiği nesillere emanet etmeyi planlamış görünüyordu. Cumhuriyet öncesinde fevkalade önem verdiği "yerlileştirme politikası" böylece gerçekleşmiş olacaktı.

Ancak bu devir işlemi, daha evvelden olduğu gibi, sahadaki misyonerlerin yazdıkları kişisel raporları çerçevesinde ABCFM Karar Komitesi'nin aldığı kararlarla belirlenecek gibi değildi. Elbette okulların güncelleştirilmesinde sahadaki eğitimci misyonerlerin düşünceleri önemliydi; ancak modern Amerikan okullarının problemleri, ihtiyaçları, muhataplarının beklentileri daha ayrıntılı olarak ve bilimsel araştırmalar çerçevesinde belirlenmeliydi.

Teşkilat yöneticileri bu düşünceyle problem merkezli alan araştırmalarına önem verdi. Üç farklı sahada yapılan bu araştırmaların birinci kısmında American Board'un bilfiil kendisinin yaptırdığı araştırmalar geliyordu.[1] İkinci kısım araştırma grubunu ise Cumhuriyet'ten sonra öğretime devam eden Amerikan okullarının kendi bünyelerinde yaptırdıkları anketler oluşturuyordu.[2] Bunların

[1] Bu bağlamda yapılan ve İstanbul'daki Redhouse Basımevi tarafından yayınlanan çalışmalardan bazıları şunlardır: Ethel W. Putney, *American Board Schools in Turkey*, 1964; Mary Alice Shepard, *Doctor's Care: Medical Mission in Turkey*, 1970; Frank Andrews Stone, *Communities of Learning: People and Programs (The American Board Schools in Turkey from 1920-1970)*, 1970.

[2] Araştırmacı Robert S. Keller, mezunlara gönderdiği anketlerle, "öğrencilerde maddi olandan ziyade, manevi bir inanç sorumluluğunun gelişiminde bu okullar ne kadar etkilidir?" sorusuna cevap bulmaya çalıştı. Bu anketin sonuçları *A Survey of The Alumni of The United Church Board Schools in Turkey* adı altında Redhouse yayınları arasından çıktı (1964). O yıl Lynda G. Blake adlı araştırmacı da aynı metotla bu defa mezunların, okullarla ilgili olumlu ve olumsuz düşüncelerini öğrenmek istedi. Bu çalışma da *A Survey of Friends and Graduates of The United Church Board Schools in Turkey* adıyla yayınlandı. Tarsus Amerikan Okulu müdürü Wallace M. Robeson, *A Statistical Summary of Answers to a Questionnaire Submitted to T.A.C. Parents (1969)* başlıklı anket çalışmasıyla okul değerlendirmelerine katıldı. İzmir Amerikan Kız Koleji Rehberlik Ofisi başkanı Mary Kirk'ün, beş yıllık bir dönemde yapılan *Ön Bilimsel Yetenek Testleri*'nin öğrenci performansı verilerini değerlendirdiği alan araştırması (1970) ile Ege Bölgesi'ndeki üç Amerikan okulunda Karen M. Wolfe'un *Brown Öğretmen Uygulamaları Envanteri*'nin Türkçeye tercüme edilen bir formunu uygulaması (1971) bu çizgideki araştırmalardandı. Ayrıca Frank A. Stone, *A Survey of Former Teachers of the American Board Schools* (1971) adlı araştırmasıyla bu alana farklı bir katkıda bulunmuştu.

dışında American Board okulları çeşitli üniversitelerin de gündemindeydi ve oralarda da ciddi incelemelere konu oluyordu.[3]

Frank A. Stone'a verilen araştırmanın mahiyeti ise, kapatılan Amerikan okullarının tarihçesini yazmak, mevcut Amerikan okullarının geçmişiyle bugününü örmek şeklinde belirlendi. Böylece ilk kez, diğer misyonerlik faaliyetlerine (kiliseler, kişisel tebliğler, hastaneler, yetimhaneler) değinilmeden Amerikan eğitim kurumlarının tarihçeleri müstakil olarak yazılmış olacaktı. Dolayısıyla Balkan savaşlarıyla başlayıp I. Dünya Savaşı'yla süren ve nihayet Milli Mücadele ile noktalanan karmaşa döneminde ve Cumhuriyet'e geçiş sürecinin sancılı günlerinde American Board okullarının durumunu ortaya çıkaran, onlar hakkında toplumsal şuuraltında birikmiş önyargıları ve hatta olumsuz duyguları bertaraf eden kapsamlı bir çalışmaya duyulan ihtiyaç bir nebze de olsa giderilmiş olacaktı.

Bu maksatla araştırmasına başlayan Stone, elindeki kaynakları inceledi. Nasıl bir metot takip etmesi gerektiğini bu kaynaklar belirleyecekti. Öncelikle misyoner hatıraları ve American Board'un 1810-1939 yıllarındaki faaliyet bülteni olan *The Missionary Herald* ve yine kadın misyonerlerin yayın bülteni *Light and Life for Woman* serileri işini bir hayli kolaylaştıracak gibi görünüyordu. Okullar üzerine yapılan ve yukarıda değindiğimiz alan araştırmaları da yol tayininde bilimsel veriler içeriyorlardı. Okulların çıkardığı süreli yayınlara ilaveten Bulgar, Arnavut, Ermeni ve Kürt meseleleriyle ilgili müstakil eserler de kaynakçasını güçlendirecekti. Stone bu kaynakların dışında ulaşılmayı bekleyen iki bilgi kaynağı daha olduğunu keşfetti. Birincisi, Amerikan okullarıyla bir şekilde yolu kesişmiş ve halen hayatta bulunan kişilerle yazışmak, ikincisi de okul-

[3] Bu çerçevede Cass Arthur Reed'in *Problems of American Education in The Near East* başlıklı doktora tezi (1921); Ralph A. Meyering'in 1959'da hazırladığı *Attitudes of Turkish and American Teachers Toward Behavior Problems of Children* başlıklı yüksek lisans araştırma projesi, yine aynı araştırmacının *A Study of Teachers' Knowledge of Selected Pupil Characteristics in Relation to Teaching Effectiveness* (1961) adlı doktora tezi sayılabilir.

ların bulundukları bölgelere saha gezileri düzenleyerek yine Amerikan eğitim faaliyetlerinde yer alan her meslekten insanla görüşmek. Bu şekilde bazı boşlukları doldurabilecek, zihnindeki soruları birinci ağızdan cevaplayabilecekti.

Bundan sonraki aşamada araştırmasının coğrafi sınırlarını çizdi: American Board'un Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilinde açmış olduğu eğitim kurumlarını inceleyecek, Balkanlar ve Ortadoğu'daki okulları dışarıda bırakacaktı. Bir diğer kararı, araştırmasının bölümlerini de yine American Board'un çalışma bölgelerine (Doğu Türkiye Misyonu, Orta Türkiye Misyonu, Batı Türkiye Misyonu) göre belirlemekti. Böylece ana başlıklar ortaya çıkmış oldu.

Frank A. Stone, ele aldığı okulların ilk kuruluş tarihlerine kadar inmeye, bu okulların niçin ve nasıl kurulduğunu, Cumhuriyet'e kadarki serencamını, misyoner belgelerine dayanarak ortaya koymaya ve yorumlamaya çalıştı. Bu hususta ikincil kaynaklara çok az müracaat etti. Bununla yetinmeyip okulların kapanış veya hayatta kalış hikâyelerini okuyucusuyla paylaştı. Bir okulun tarihçesini yazarken, onu, sosyal, siyasal ve ekonomik olayların bağlamından koparmamaya azami dikkat sarf etti. İlgili dönemdeki nazik olayları ve konuları çok fazla öne çıkarmamaya ve yumuşak bir üslup içerisinde ele alarak haklarında uygun bir dil kullanmaya özen gösterdi. Hatta biraz daha ileri giderek, bu okulların, salt Protestanlık telkininde bulunmak için kurulduklarını, öğrenci mevcudunun büyük bölümünü oluşturan Gregoryen, Ortodoks ve Katolik gençlere, gittikleri yolun yanlışlığını göstermeye uğraştıklarını, mezunları da yine yerli Hıristiyan kitlelere gönderilecek yerli misyonerler ve yerli öğretmenler olarak yetiştirmeyi hedeflediklerini yansıtmaktan kaçındı. Bu nedenle olsa gerek, Amerikalı misyonerlerin ilk geldikleri dönemde yerli kilise ruhbanından ve ileri gelen Rum ve Ermeni zevattan şiddetli tepkiler gördüklerini, yerli Protestanların toplum dışına itilerek perişan olduklarını, yaşama haklarının ellerinden alındığını, cenazelerini Hıristiyan mezarlıklarına gömmelerine bile izin verilmediğini, işyerlerinden çıkarıldıklarını, evlerinden atıldıklarını, Amerikan okul-

larına giden çocuklarının zorla oradan alındıklarını; bu sürtüşmenin neredeyse yüzyılın sonuna kadar devam ettiğini yazmaktan çekindi.

Bunun yerine Osmanlı coğrafyasında açılan Amerikan okullarını, Birleşik Devletler'deki okullaşma hareketleriyle paralel çizgide gelişen, doğal bir eğitim hareketi olarak değerlendirdi. Misyoner eğitimciler ise Batı medeniyetinin değerlerinin Amerika'daki izdüşümüyle neşvünema bulan fikirlerini, Asya'nın "karanlıkta yaşayan, geri kalmış, Hıristiyanlığı hurafelere boğmuş olan kiliselerin elinde inim inim inleyen, İsa'nın gelişine hazırlanmayı unutmuş" milletlerine taşıyan, onları uyandıran kutlu kimselerdi.

Bu yüzden okul kurucularının yahut okulla bütünleşmiş isimlerin her birini müstakil eğitimciler parantezine alarak, onların dünya görüşlerini ve bu görüşlerle örülen eğitim faaliyetlerini American Board'un temel hedefleri olarak göstermeye çalıştı. Teşkilatın ana hedefinden sapma gösteren Robert Kolej'in kurucusu Cyrus Hamlin'i, aynı şekilde teşkilatın Protestanlaştırma hedefinden ayrılarak mutlak mânada bir kız koleji açan Mary M. Patrick gibi misyoner eğitimcileri ve onları onaylayanları bile, geniş ölçekte, teşkilat felsefesinin alt başlıkları olarak değerlendirmek suretiyle dışarıda bırakmadı. Bu iki misyonerin açtıkları okulların Türkiye Cumhuriyeti'nden sonra daha az zarar görerek günümüze kadar gelmesi ve güttükleri eğitim politikalarının gerek Board, gerekse modern Türk devleti tarafından benimsenmesi gerçeğinden hareketle, zımnen Board'un, muhafazakarlıkta ısrar etmeyip pragmatist bir anlayış benimsemesi gerektiğini vurgulamış oluyordu.

Frank A. Stone'un, Türkiye'deki Amerikan okullarını birer akademi olarak nitelemesi ve kitabına *Academies for Anatolia [Anadolu'daki Akademiler]* adını vermesi de, bu yorumu kuvvetlendirir mahiyettedir. Kendi ülkesindeki akademiler, Koloniler Dönemi'ndeki ihtiyaçlar doğrultusunda açılmış, mesleki öğretim ağırlıklı ve ortaokul seviyesinde eğitim kurumlarıydı. Toplumun üst tabakası, teoloji alanına hazırlık mahiyetindeki Latince Gramer Oku-

lu ve sonrasında teoloji koleji çizgisinde bir eğitimi tercih ederken; alt kesimlerdeki çiftçilerin ve düşük ücretli işçilerin çocukları için akademi adı verilen meslek okulları açılmaya başlandı. Böylece ticaretle uğraşan kesimin işyerlerinde çalıştırabilecekleri, belli bir meslekte altyapı kazanmış kalifiye işçiler üretilecekti. Müfredat ise ticaret, gemicilik ve makinecilik gibi sahalarla ilgili derslerden oluşuyordu. Fakirler için çıraklık eğitimini tahkim etme yanında iş okulları da kurulmasını hedefleyen 1562 ve 1601 tarihli İngiliz Fakirlik Yasaları'yla başlayan akademi hareketi, 1751 yılında Philadelphia'da açılan Benjamin Franklin Akademisi'yle en olgun haline ulaştı. Kendisinden sonrakilere model teşkil eden bu kurum, kısmen bir Latince Gramer Okuluna benzemekle birlikte, Pennsylvania'nın çok farklı yapılardan oluşan karma toplumu için düşünülmüştü. Eğitim tarihçilerine göre akademiler, ileride açılacak olan high school modelinin de öncüsüydü. Görüldüğü üzere böyle bir isimlendirmeyle Stone, Türkiye'deki Amerikan okullarını dinî bir bağlamdan tamamen çıkarmakta, misyonerleri yalnızca bir eğitimci konumuna getirmekte, bir yönüyle de Osmanlı toplumunun, ona göre, alt tabakasını teşkil eden gayrimüslim kitleleri geliştiren, dünyaya açan ve üst yapıyı zorlar hale getiren kurumlar olarak değerlendirmekte, ileride vuku bulacak olan Ermeni olaylarının kaçınılmaz olduğunu ve bunun bir alt yapı-üst yapı mücadelesi şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini ima etmektedir.

Bir Amerikan okulunu ele alırken tarihçesi, öğretmen kadrosu, eğitim öğretim programları yanında öğrenci modellerine de yer verdi. Hayatta kalanlarla yahut hayatta kalanların yakınlarıyla kişisel görüşmelerle zenginleştirdiği bu modellerin özellikle Türkiye dışındaki çalışmalarının altını çizerek maddî ve manevî alandaki yükselişlerini ispatlamış oldu. Stone, Türkiyeli kadınların Batılı anlamda eğitim seviyelerinin terfi etmesi ve sosyal alanda görünürlüklerinin artması üzerinde bilhassa durdu. Konuyu sadece kız okulları ve kız kolejleri çerçevesine hapsetmeyerek, toplum içerisindeki rollerini ne derece başarıyla gerçekleştirdiklerine de dikkat çekti. Ancak

muhtemelen ilk defa olarak, Amerikalı yazarların gururla ve övgüyle bahsettikleri, en azından adını zikretmeden geçmedikleri bir isme, "Amerikan Kız Koleji'nden ilk mezun Türk kızı" sıfatını taşıyan Halide Edip'e ve ondan sonraki Amerikan okulu mezunu Türk kızlarına kitabında yer vermedi. Bu tavrıyla belki de Amerikan okullarının, Osmanlı devrinde değil de Cumhuriyet döneminde ilgiye ve takdire mazhar olduğunu söylemek istedi. Bu sayede Cumhuriyet insanının, bir anlamda, Batı'nın aydınlık ve medeni dünyasına kavuşmak için mücadele ettiği, bu dünyayı ise büyük ölçüde Amerikan okullarında bulduğu iddiasını kuvvetlendirmiş oluyordu.

Amerikan Board eğitim kurumlarının Türkiye'ye getirdiği dünya görüşünün ne gibi neticeler doğurduğu sorusuna verdiği cevaplarda Stone, iki yönde sabitlenen düşüncelerini açıkça ortaya koydu. İlki, kitlesel olarak gelişen ve dünyaya açılan Ermenilerin haklı taleplerini (bağımsızlık, kiliselerinde çan çalma, Pazar tatili gibi) göz ardı eden Türklerin onları katliama tâbi tuttukları iddiası; diğeri, Amerikalı misyonerlerin Osmanlı ülkesine aydınlık, bilgi, medeniyet, insanlık ve kurtuluş getirdiği teziydi. Doğruluklarından emin olduğu ve zihninde kesinleştirdiği bu iki hususu tartışmaya bile açmayan Stone, kitabının diğer mevzularında cömertçe kullandığı esnek ifadeleri, bu iki konudan esirgemişti.

1895 ve 1915 Ermeni olayları, Stone'a göre, birer katliamdı (massacre), kıyımdı (carnage), faciaydı (catastrophe) ve soykırımdı (genocide, holocaust). Öyle ki, bu katliamların Avrupa ve Amerika kamuoyundan tepki çekmesi, bazı yörelerdeki Müslüman ahaliyi de hayli rahatsız etmişti. Onlar "mağdur ve mazlum" Ermenilere bilfiil yardımlarda bulunmuşlardı. Meselâ, Adana Saimbeyli'deki (Haçin) "dehşetli olaylar karşısında pek çok Müslümanın sözlerini sakınmadıklarını" bir misyoner raporuna dayanarak belgeledikten sonra şu yorumu yaptı:

> Ermeni nüfusunu imha etme şeklindeki resmi politikaya karşı çıkan o yöredeki Kürt ve Türklerden birçok örnek olduğu aynı kaynakta belgelenmiştir. Büyük ihtimalle Haçin Amerikan Okulu, Hıristiyanlarla Müs-

lümanlar arasındaki ırka dayalı husumetin azalmasında etkili olmuştu.

Onun tesbitlerine göre Amerikan okullarında okuyan bazı öğrenciler Ermeni bağımsızlık teşkilatlarına katılmıyor değillerdi. Mesela Antep Orta Türkiye Koleji'nden ve Antep Kilikya Jemaran Okulu'ndan birkaç öğrencinin, "Ermeni özerkliği ve meşru müdafaası lehine propaganda yapan Taşnaksutyun (Ermeni Devrimci Federasyonu) üyesi oldukları" söyleniyordu. Ancak Stone'a göre bu tamamen dedikodudan ibaretti. Bazı öğrencilerin silah taşıması ise yalnızca nefsi müdafaa içindi; başka bir maksat düşünülemezdi. Zaten okul yönetimi de gerekli tedbirleri almakta gecikmemişti:

> Tarsus Aziz Pavlus Enstitüsü'ndeki bir öğretmen toplantısında diğer üç çocuk ateşli silah bulundurmaktan dolayı enstitüden atıldı. Ancak koleje olan borçlarını ödeyene kadar ikisinin silahları geri verilmeyecekti. Robert Apelyan adlı diğer çocuğa silah taşıdığı için 10 lira para cezası verildi ve 25 sayfa İngilizce yazı yazma zorunluluğu getirildi. Bu gençlerin silahlanmasına sebep olan şeyi değerlendirdiğimizde, sahneyi dikkate almak zorundayız: Osmanlı Anadolusu yeniden savaştaydı ve ülke içerisindeki nizam bozulmuştu. Ermeni gençlerinin diğer köy ve kasabalardan Tarsus'a gelirlerken kendilerini eşkıyalara karşı savunmak için hazırlıklı olmaları şaşırtıcı değildir. Fakat onların Aziz Pavlus'taki silahları okulun hayatını tehlikeye atabilirdi. Osmanlı makamları zaten yabancı liderliğindeki bir Hıristiyan kolejinden kuşku duyuyordu. Onlar okul yönetiminin öğrenciler arasında isyanı teşvik ettiğine veya buna müsamaha gösterdiğine kolayca inandırılabilirdi.

American Board teşkilatı ve bünyesindeki okullar, Stone'un düşünceleri bağlamında, Ermeni olaylarında bilfiil rol almamış olsalar da, öğrencileri hiçbir zaman devlete karşı kışkırtmadıklarını defalarca ve yüksek sesle dile getirmişlerse de, bu felaketler karşısında sessiz kalamamışlardı. Çünkü hayatlarını kaybedenler arasında Amerikan okullarında görevli öğretmen ve öğrenciler de bulunuyordu. Stone'un görüşlerinden hareketle, okulların olaylara dahil olmaları üç yönde kendisini göstermişti. Öncelikle okullar ve diğer misyoner kurumları "mağdur Ermenilerin" sığınağı oldu. Sığınanla-

rın sayısı binlerle ifade ediliyordu. Şayet buralar olmasaydı daha fazla can kaybı olabilirdi. Bu konuda Tarsus ve Merzifon başı çeken misyonlardı. İkinci olarak, okul yönetimleri ve öğrenciler el ele vererek çeşitli yardım birlikleri kurdular, yardım kampanyaları başlattılar. Okulları birer üretim merkezi haline getirerek mağdurların yaralarını sardılar. Bazı durumlarda, çatışmalarda yaralanan Türk askerlerine de yardım etmekten geri durmadılar. Bu yönüyle Amerikan okulları "hümanist" bir yaklaşım da sergilemiş oluyordu. Üçüncüsü ise yetimhaneler açarak çatışmalarda yakınlarını kaybetmiş çocukları barındırdılar, onlara mesleki eğitim vererek topluma kazandırdılar. Bu faaliyetler, Cumhuriyet sonrasında belirlenecek olan "toplumsal hizmet" hedefinin ilk örnekleriydi.

Frank A. Stone, Osmanlı Devleti ile Amerikalı misyonerlerin hangi tarihe kadar uyum içerisinde yaşadıklarını, hangi olay veya olaylardan sonra iki tarafın arasına husumet girdiğini net bir şekilde ortaya koyma çabasına girmedi. Çünkü bu sorunun cevabını verebilmesi için okumalarını genişletmesi ve daha evvel meslektaşlarının gündeme getirmediği, ancak misyoner metinlerinin yazdığı bazı konuları gündeme taşıması gerekecekti. Bu doğrultuda *The Missionary Herald* raporlarını baştan sona ve tarihi akışa göre okuması lazımdı.

Şayet bu okumaları gerçekleştirmiş olsaydı, Amerikalı misyonerlerin, Türkleri Protestanlaştırma projesinden ve bunun ne ölçüde başarılı olduğundan kitabında bahsedecekti. Misyoner raporlarının verdiği bilgilere göre Osmanlı Devleti'nin, takriben 1870'lere kadar Amerikalı misyonerlere ve yerli Protestanlara, hiçbir devletin yapamayacağı yardımları yaptığını, rahatlığı sağladığını gözler önüne serecekti. Gregoryen ve Katolik Ermenilerin, Protestanlığı seçenlere uyguladıkları şiddet politikaları karşısında devlet yetkililerinin, Protestan tebaanın ve misyonerlerin güvenlikleri için memurlarını ve güvenlik teşkilatını hizmetlerine sunduğunu belgeleyecekti. Coğrafyanın her köşesindeki yönetici kadroların gerek bu iki cephe arasında oluşan husumeti ve gerekse misyonerlerin rutin problemlerini hallet-

tiğini yazacaktı. Bu yaklaşımlara şahitlik eden onlarca misyoner raporundan birini mutlaka olduğu gibi vermek zorunda kalacaktı:

> Türk Devleti'nin bize tanıdığı dinî hoşgörü (religious toleration), Ermeni ve Rum hiyerarşileri tarafından tanınmadı. Şu bir gerçektir ki, bu memlekette din hürriyeti şimdi bir kanun iken, Türklerin ruhu Müslümanlıktan irtidat edenlere karşı en acımasız düşmanlardan biri. Üstelik Türkler yıllardır Protestan Hıristiyanlara saygı gösteriyorlardı. Ancak siyasi nedenlerle şimdi Protestanlığın, kendi Hıristiyan tebaaaları arasında yayılmasına yanaşmıyorlar. İncil, insanların yüreklerinde hem bir ahlâk mayası hem de toplumda siyasi bir maya haline geldi. İncil, Tanrı'nın insanlara verdiği devrolunamaz hakları idrak ve talep etme konusunda kalabalıkları aydınlatıyor ve destekliyor. Bu gerçek, hem Ermeni ve Rum ruhbanının hem de siyasi alandaki despotizmin muharrikidir.[4]

Bu ve benzeri belgelerde, Müslümanlığı terk ederek Protestan olanların gün gelip de bunun tescilini Osmanlı mahkemelerinden talep etmeye kalkıştıklarında devlet politikasının anında misyonerlerin aleyhine doğru seyretmeye başladığını keşfedecekti. Özellikle doğu illerinde, Protestan kiliselerinin çan çalmaya başladığını, misyonerlerin bunu bir hak olarak algılayarak Amerika ve İngiliz elçiliklerinin himayesiyle uyguladıklarını[5], karşı çıkan halktan ve yönetimden kişileri çeşitli yayınlar vasıtasıyla Avrupa ve Amerika kamuoyuna şikayet ettiklerini, bunun sonucunda da Osmanlı Devleti'nin uyumlu politikasından vazgeçtiğini görecekti. Bu, hayli zor

[4] Joseph K. Greene, "American Mission in Turkey", *The Missionary Herald*, March 1868, Vol. LXIV, s. 79.

[5] Protestan kiliselerinin çan çalma teşebbüsleri, uygulamaları ve mücadeleleri hakkında *The Missionary Herald*'da yer alan bazı raporlar için bkz. Orson P. Allen, "Church Bells in Turkey", May 1869, Vol. 65, s. 161; George C. Knapp, "Bitlis, Eastern Turkey", July 1873, Vol. 69, s. 210; J.E. Pierce, "Hostility of Officials", March 1875, Vol. 71, s. 79; Lyman Bartlett, "The Story of The Talas (25 Ocak 1877)", May 1877, Vol. 73, s. 148-149; William A. Farnsworth, "A Bit of Mob Violence at Cesarea–A Bell (19 Eylül 1876)", January 1877, Vol. 73, s. 21; Moses P. Parmelee, "Trebizond-Progress Amid Persecution", July 1883, Vol. 79, s. 262.

ve netameli bir araştırmaydı. Oysa Stone, Ermeni olayları öncesine bakmak yerine, son sahnedeki net olmayan görüntülerle ilgilenmeyi, adı geçen kaynağın yalnızca okullarla ilgili kısımlarından, o da kendi tezlerini kuvvetlendirdiği kadarıyla yararlanmayı yeğledi.

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarına aydınlık taşıması tezi ise, "toplumun hangi kesimine ve niçin?" sorularını beraberinde getiriyordu. Yazar Stone, bunların cevabını bulmaya çalışsaydı, bu defa da Amerikan eğitim kurumlarının misyonerlik fonu belirginleşecekti. Zira misyoner raporlarına göre Rum ve Ermeni kiliseleri dinin özünden uzaklaşmış, Hıristiyanlığı zorlaştırmıştı. Din adamları derin bir cehalet içerisindeydi. Aralarında İncil'i okumayı bilmeyenlerin, bilseler de onu vaaz ve ayinlerinde, insanlara öğüt verirken kullananların sayısı yok denecek kadar azdı. Bunların tayininde, sadece birkaç dua metni ve ayini yönetecek kadar bilgi sahibi olmaları yeterli görülüyordu. Üstelik ahlâki açıdan da hayli zaaf ve eksiklikleri söz konusuydu. Bu yüzden ruhban sınıfı halkın gözünde itibar kaybetmişti. İnsanlar sorgulamayı unutmuş, aşırı kaderci bir anlayışa sürüklenmiş, hurafelere boğulmuşlardı. Kiliselerde, asıl Hıristiyanlığın kabul etmediği resim ve tasvirler vardı ve herkes bunlara tazimde bulunuyordu. Böyle bir gidişatın zedelenmemesi adına ruhban sınıfı halkı özellikle cahil bırakıyor, İncil'den uzak tutuyorlardı.

Halkın yaşadığı evler, sokaklar hatta kiliseler neredeyse yaşanmayacak kadar bakımsız, karanlık ve sağlıksızdı. Dolayısıyla gayrimüslim halk salgın hastalıklara yakalanıyor, çelimsiz bünyeleriyle yaşama sevincini kaybetmiş kalabalıklar halinde yaşıyorlardı. Kıyı şehirlerdeki birkaç şehirli zengin Rum ve Ermeni ailenin dışında, bilhassa doğudaki Hıristiyanlar son derece fakirlerdi. Çocukları, Müslüman çocuklarına kıyasla zayıf bünyeliydiler, anlama güçlüğü çekiyorlardı ve mutsuzdular. Okuma yazma öğretilmedikleri gibi hayatın beklentilerine göre de eğitilmiyorlardı. Özellikle kızlar bir ev hanımının vasıflarına göre yetiştirilmiyordu. Giyim kuşamlarından kişisel bakımlarına, ev düzenlerinden sosyal ilişkilerine kadar hiçbir alanda Rum ve Ermeni kadınları başarılı değillerdi. Bunların

ötesinde Hıristiyanlar, asıl kimliklerini kaybetmiş, anadillerinin yerine Türkçe konuşan, hakim dinin tesirinde zahiren neredeyse yarı Müslüman görünen ve siyasi iktidar tarafından baskı altında tutulan, hatta sömürülen bir konumdaydılar.[6]

Bu manzara karşısında elbette Amerikalı misyonerler, büyük oranda okullarda verilen, ancak halk eğitimi yoluyla Protestan/medeni hayat tarzını karanlıkta kalmış dindaşlarına sundular, bu sayede onları kalkındırdılar. İnşa ettikleri yeni Protestan Rum ve Ermeni kimliklerinden misyonerler her fırsatta iftiharla bahsettiler. O halde aydınlık, bilgi, medeniyet, insanlık ve kurtuluş getirmiş oldukları tezi Hıristiyan kesim için haklılık, gerçeklik ve bir zemin kazanmaktadır. Müslümanlar için aynı tezin ileri sürülemeyeceği aşikardır. Zira Müslümanlarla ilgili çalışmaların, Hıristiyan kitlelerin Evangelizasyonu sonrasında ele alınmak üzere ertelendiği bilinmektedir. Kaldı ki Müslüman gençlerin Amerikan eğitimi almaları, Cumhuriyet sonrasına tekabül edecektir.

Stone, Amerikan okullarının eğitim felsefesinden bahsettiği satırlarında böyle bir ayrıma gitmediği gibi, bu dönüşümü Osmanlı'nın tüm toplum katmanlarına teşmil etmeyi kitabının yaslandığı tezlere daha uygun buldu. Dahası, Osmanlı Devleti'nin, Ermenileri

[6] Bu konuda *The Missionary Herald*'da pek çok rapor bulunmaktadır. Burada ancak birkaç tanesini vermekle yetiniyorum: Harrison G.O. Dwight, "Gregorian Festivals", December 1891, Vol. 87, s. 526; "Journal of Mr. Schneider", May 1850, Vol. 46, s. 154; "Journal of Mr. Schneider and Powers, During an Excursion to Kütahya", June 1837, Vol. 33, s. 254; "Ancient Armenia and the Armenian Church", February 1889, Vol. 85, s. 85; "Letter from Mr. Bliss (21 March 1851)", June 1851, Vol. 47, s. 196; "Journal of Mr. Bliss", September 1845, Vol. 41, s. 295; Cyrus Hamlin, "The History ofTwo Armenian Boys", October 1896, Vol. 92, s. 434. Osmanlı Hıristiyanlarının yaşam tarzları ve din algılamalarının hakkında James L. Barton, "Movements toward Reform in the Old Gregorien Church", *The Missionary Review*, November 1893, Vol. 89, s. 843'te başlayan yazıya müracaat edilebilir. Ayrıca Eliza Abbott Schneider, *Bursa Mektupları [1846]*, çev. Neşe Akın, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009 künyeli kitapta ayrıntılı ve geniş bilgiler bulunmaktadır.

katliama tabi tutarak ve göçe zorlayarak, "Amerikan okullarında eğitim görmüş olan kişilerin bilgi ve becerilerinden yararlanamadığını, göç edenlerin bu kazanımlarıyla başka toplumlara katkıda bulunduklarını"[7] belirterek yine Müslüman kesimin aydınlanmaya muhtaç olduğunun altını çizmeye devam etti.[8]

Amerikan Okulları ve Türk Çocukları

Cumhuriyet sonrasının Amerikan okulları, öncelikle, yeni tanımlanan Türk milliyetçiliğini kabullenerek, Osmanlı döneminde muhatap kitlelerin anadillerine göre gerçekleştirdiği eğitim anlayışını terk etti. Bunun yerine Türkçe ve İngilizceyi benimsedi. Bu karar, Amerikan okullarının, halihazırda Amerikalı eğitimci John Dewey'nin de katkılarıyla yönünü tayin etmeye çalışan Türk milli eğitim sistemine eklemlenmesini kolaylaştırmıştı.

Bu politika değişikliği neticesinde Amerikan okulları, Müslüman Türk çocuklarına kapılarını daha fazla açabilmiş, Türk ebeveynlerin ilgi ve tercihlerine mazhar olabilmişti. Belki görünüşte bu yöneliş, okulların açık kalması mücadelesi esnasında "denize düşen yılana sarılır" kabilinden bir mecburiyetti. Lakin aslında Türk çocuklarına yeni değerler kazandırılması düşüncesi ağır basmış, teşkilat içerisindeki ihtilaflara rağmen, okullarda bizzat çalışan misyo-

[7] Yazarın bu değerlendirmesiyle ilgili örneklerden biri, Sivas misyoneri Albert W. Hubbard'ın çalışmalarını anlattığı beşinci bölümde görülebilir.

[8] Yazar Stone bu tutumunu, "Kölelik ve Özgürlük" başlığı altında Osmanlı toplum yapısını resmederken de göstermektedir: "Türkiye'ye gönderilen ilk American Board misyonerleri, kendi ülkelerinde istemeyerek uygulanan kölelikle mücadelenin hâlâ devam ettiği bir toplumdan gelmişlerdi. (...) Cemaatçi Kilise'ye mensup önde gelen kölelik karşıtı kimselerden bazıları bizzat özgür zencilerdi. O zamana kadar kölelik, devletin *Kölelikten Azatlık Kanunları* sayesinde ölmeye yüz tutmuş bir uygulamaydı. Lakin yasal köleliği bitiren son kanun, örneğin Connecticut'ta 1848'e kadar geçmedi." Bu cümleleriyle Amerika'yı kurtarmaya çalışırken, Osmanlı toplumunda yedi çeşit kölelik olduğundan uzun uzun bahsetmektedir.

nerlerin "okullar kapatılmamalı, bilakis şimdi devam ettirilmeli" şeklindeki görüşleri muvacehesinde Türk çocuklarına eğitim verilmesi uygun görülmüştü. Her ne kadar söz konusu tavır değişikliği, American Board'un geçmişte takip ettiği "yerlileştirme" politikasının, ilaveten "Müslümanların Evangelizasyonu" projesinin bir başka veçheyle devam ettirildiği izlenimi verse de, mevcut şartlar ve Türk devletinin yabancı okullar karşısındaki net tavrı hatırlandığında, söz konusu okullarda salt Hıristiyanlık propagandası yapılmasından vazgeçildiği bir realitedir.

Ancak Stone kendi tasavvurunda, asla Hıristiyanlık propagandası yapmadıklarını, aksine akademi hüviyetinde olduklarını söylediği Amerikan okullarının, Cumhuriyet sonrasında Türk çocuklarını da kucaklayarak yeni hükümete yardımcı olduğunu savunmayı sürdürdü. Hatta Bursa Amerikan Kız Okulu'ndaki tanassur hadisesi bile ona göre münferitti ve laik Türk sistemine karşı çıkanların kullandıkları bir malzemeydi. ABCFM'nin 1924'te aldığı ve okullardaki Hıristiyanlık eğitimine/propagandasına alternatif olarak "ahlâki eğitim", "mesleki eğitim" anlayışlarının getirilmesi kararını "isimsiz Hıristiyanlık" diye tanımlayan Roger Trask'ın makalesine[9] bu nedenden ötürü yer vermedi.

Ona göre modern devlet bünyesindeki Amerikan okulları, çağın yükselen değerlerine göre eğitim vermeyi hedefliyordu. Sözgelimi iş eğitimi en fazla üzerinde durulan konuydu. Eğitimci Dewey'nin "her okul bir atölyedir; her atölye bir okuldur" felsefesinden hareketle tarım alanlarının ıslahı, modern zirai araç gereçlerin kullanımının yaygınlaştırılması, çiftçilerin eğitimi gibi projeler hayata geçirildi. Toplumun gelişimine destek olmak maksadıyla halka açık ücretsiz film gösterileri yapıldı; Sağlıklı Bebek Klinikleri açıldı; annelere bakım eğitimi verildi. Karakter eğitimi ve karakter inşası anlayışı, yeni dönem Amerikan okullarının adeta tipik bir özelliği haline geldi. Çocuk ve gençler için bir yenilik olan oyun sahalarından da bu anlayış-

[9] Roger R. Trask, "Unnamed Christianity in Turkey during The Atatürk Era", *The Muslim World*, c. 55, January 1965, s. 66-76.

la yararlanıldı. Öğrencilerin birer dünya vatandaşı olması önemsendiğinden, dünya ile irtibatta tek dil köprüsünün İngilizce olduğu kabul edilerek İngilizce öğretimine azami gayret gösterildi; İngilizce ders kitapları hazırlandı; akşam kursları açıldı. Bu aşamaya gelen Amerikan okulları, Stone'un gözünde, Türkiye için liderler yetiştirmeye başlamıştı ve bu misyonunu da sürdürmekte kararlıydı.

* * *

Kitabının ilk baskısını 1984'te gerçekleştiren Frank A. Stone, bu çalışmasıyla hiç şüphesiz öncelikle Batı ve Amerika kamuoyundan olumlu tepkiler almıştır. Fakat kitabın Türkiye'deki etkisi, Türk üniversitelerinin Amerikan okulları konulu bilimsel araştırmaların hız kazanmasına öncülük etmek şeklinde kendini göstermiştir denilebilir. Bir başka deyişle, Amerikan okullarının Türkiye'de akademik incelemelere mazhar olmasında, bir anlamda, Stone'un bu araştırmasının payının büyük olduğu düşünülebilir. Amerikan okulları alanında çalışan Türk akademisyenler de, adeta bunu doğrularcasına, araştırmalarının kaynakçasında Stone'un bu kitabına mutlaka yer vererek azami ölçüde ondan yararlanmışlar ve onu hak ettiği konumda değerlendirmeye gayret etmişlerdir. Böylece Stone'un, kitabını bitirirken sarf ettiği, "birkaç nesil tarihçinin ve misyonerlik uzmanının daha bu konuyla uğraşması için pek çok sebep bulunmaktadır. Dilerim elinizdeki kitap bu çalışmaların sonu değil, başlangıcı olur" şeklindeki sözleri maksadına ulaşmış olmaktadır.

Ciddi emeklerle hazırladığı kitabının ilk baskısından sonra Frank A. Stone, eserine emek vermeyi sürdürdü, yeni gelişmeleri ve kaynakları muhtevasına almayı ihmal etmedi; neticede kitabının ilk baskısını kelimesi kelimesine yeniden gözden geçirerek 2004 yılında tekrar yayın dünyasına takdim etti. Bu bağlamda yeni baskıya "Amerikan Okullarındaki Eğitimciler ve Çalışmaları" ve "Yeniden Yapılanma 1964-2005" başlıklarını taşıyan iki bölüm ekledi. Bu bölümlerde, 2000'li yıllara girerken dönemin ruhuna, ihtiyaçla-

rına ve imkanlarına göre beklentileri dile getirdi.

Robert Kolej mezunu olan Orhan Pamuk'un kolejle ilgili hatıralarına, İzmir Amerikan Kız Okulu mezunu Sıdıka Avar'ın Doğu illerinde misyoner metotlarına pek benzeyen usullerle gerçekleştirdiği Türkleştirme faaliyetlerine yer vererek, mezunların toplumun üst mevkilerinde elde ettikleri başarıları Amerikan okullarının başarı hanesine kaydetmiş oldu. "Harput'ta Bir Amerikalı" adlı tiyatro oyununun ima ettiği bazı konulara cevap vererek okullar üzerinde oluşan bir sis bulutuna dahi tahammülü olmadığını gösterdi. Buna mukabil yeni baskıda, Türk üniversitelerinde yapılan Amerikan okulları konulu tezleri dikkate almadı. Gerekçeleri üzerinde düşündüğümüzde, bahsedilen tezlerin çoğunlukla Amerikan okullarıyla ve Ermeni olayları arasında sebep sonuç ilişkisi kurmaları başlıca etken gibi görünmektedir. Ayrıca bu tezlerin henüz başlangıç aşamasındaki çabalar görünümünde olmaları, muhatap alınmalarını engellemiş olabilir.

Çeviriyle İlgili Bazı Hususlar

Frank A. Stone'un bu önemli eserini Türkçeye tercüme ederken bazı hususların okuyucuya açıklanmasının kaçınılmaz olduğunu düşünüyoruz. Öncelikle yazarın sıkça kullandığı ve italik yazdığı millet kavramının, günümüz anlayışından uzak bir anlayışı ihtiva ettiği netleştirilmelidir. Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan gayrimüslim unsurlar, devlet nezdinde millet olarak (Rum milleti, Ermeni milleti gibi) tesmiye edilmekteydi. Dolayısıyla yazar tarafından italik yazılan ve Osmanlı kullanımını belirten millet ibareleri italik olarak aynıyla aktarılmıştır. Ancak "nation" karşılığı olan ve dilimize "millet" diye çevrilen kelime yine millet diye ama bu defa düz harflerle yazılmıştır. Kitapta hem Anadolu'da yaşayan Rum tebaa hem de Yunanistan sınırları dahilinde yaşayan Yunanlılar "Greek" kelimesiyle karşılanmıştır. Tercümede birinci kesim Rum olarak,

ikinci kesim ise Yunan olarak (örneğin Rum genci, Yunan genci gibi) ayrıştırılmıştır.

ABCFM raporlarında geçen "eski kilise (old church), ana kilise (mother church)" tanımları, kinayeli bir atıfla Gregoryen, Ortodoks veya Süryani kiliselerinin yerine kullanılmaktadır. Misyonerlerin, "hakikati anlamak, İsa'nın yoluna dönmek, İncil'e göre dini yaşamak" gibi anlamlar yükledikleri "convert" fiili ve türevleri, Türkçeye "hidayete ermek" olarak çevrilebilmektedir. Ancak hidayet kavramı Hıristiyan zihninde olduğu gibi Müslüman zihninde de farklı ve özel bir yere sahiptir. Kitabın çoğu yerinde convert kelimesi "din değiştirmek, Protestan olmak" diye tercüme edilmiş olsa da, mecburi durumlarda, hidayet kelimesiyle karşılandığı da olmuştur. Yine Protestanlara ait bir din adamlığı rütbesi olan Reverend kelimesi, Türkçede karşılığı tam oturmadığından, kısaltma halinde (Rev.) aynen kullanılmış, böylece başına eklendiği kişinin dinî bir otorite olduğu vurgulanmıştır. Bir diğer problemli ifade tarzı, Batı medeniyetinin bey ve hanımlar için kullandıkları ön-takdim ifadeleri olan Mr. ve Mrs. ile ilgilidir. Dilimizde en yakın anlam bay ve bayan gibi görünmekle birlikte bu ifadeler matbu metinlerde zorlama bir kullanım izlenimi vermektedir. Dolayısıyla çeviride asli şekliyle kalmaları tercih edilmiştir.

American Board'un faaliyetlerini sistemli bir biçimde yürütmek için kullandığı yöntem, faaliyetlerini bölgelere ve alt bölgelere ayırmak olmuştur. Bu da bir yerleşim literatürü ortaya çıkarmıştır ki, kitapta sıkça kullanıldığından ve Türk okuyucuların zihinlerinde bulunmayan anlamlar yüklendiklerinden açıklanmaları gerekmektedir.

Misyon (mission): Çalışmaların en geniş coğrafi birimidir. Burada görevli misyoner grubu, daha küçük bölgelerden sorumludur ve oralarla ilgili karar verme yetkisine sahiptir. Misyonda ilahiyat okulu, yüksek okul, kolej, hastane gibi kurumlar yer alır. Bütün bunları orada ilk görevlendirilen öncü misyoner ve sonradan ona katılan meslektaşları kurar ve yürütür.

İstasyon (station): Misyon bölgesine bağlı daha az nüfuslu bir şehre ya

da kasabaya bu isim verilir. İstasyondaki misyoner, bölgeyi daha ayrıntılı şekilde keşfeder. Bir mahalle okulu açar. Misyondayken öğrendiği dilin pratiğini yapar. Bölge içinde keşif ve tebliğ gezilerine çıkar. Gerek kendi mahalle okulunda, gerekse birebir verdiği eğitimler sonucunda başarılı gördüğü ve ileriye dönük ümit vadeden çocuk ve gençleri misyondaki okullara yönlendirir, bunun için aileleri ikna eder.

Dış İstasyon (out-station): Buranın sorumlusu ve çalışanı, öncü misyonerin ya da istasyon misyonerinin bir okulda veya yanlarında istihdam ederek yetiştirdikleri bir yerlidir. Bu kişiye *yerli yardımcı (native helper)* adı verilir. Bunlar kabiliyetleri ve sadakati yönüyle misyonerlerin güvenini kazanmış, ikna gücüne sahip, temsil vasfı kuvvetli şahıslardan seçilir. Görevleri arasında, bölge halkına vaaz etmek, bir mahalle okulu açmak, bu okulda yahut yanında yetiştirdiği başarılı gençleri istasyondaki daha seviyeli okullara yönlendirmek, kitap satmak, açtığı şapelde görev yapmak, Pazar okullarını idare etmek sayılabilir.

Tarla (field) açmak: Misyonerlerin henüz gitmedikleri bir yere gitmeleri ya da herhangi bir faaliyet başlatmadıkları yerleşim yerlerinde çalışmalara başlamaları, bu tabirle ifade edilmektedir.

Çeviride üzerinde uzlaşılması gereken bir de ABCFM eğitim literatürü bulunmaktadır. Yazarın kullandığı Batı menşeli bu literatür elbette bizim zihnimizde çok farklı çağrışımlara sahiptir. Bir de bunların yüzyıl kadar eski dönemlerde kullanılmış olması, çağrışımları hayli karmaşık hale getirmektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Common school (mahalle okulu): Amerikalı misyonerlerin gittikleri yörelerde ilk açtıkları ve temel okuma yazma, ilahi söyleme, bazen de ilmihal bilgilerinin öğretildiği basit müfredatlı okul türüdür. Ne var ki bu tanımın tam karşılığı olduğu düşünülen "halk okulu" ifadesi bizim zihnimizde daha ziyade yetişkinlere yönelik okuma yazma kursunu çağrıştırmaktadır. Bu nedenle kitapta kullanılan söz konusu okul türünün "mahalle okulu" olarak tercüme edilmesi uygun görülmüştür. Üstelik bu tanım, Osmanlı arşiv belgelerinde de bu şekilde olduğu görülmektedir. Buna mukabil yazar, günümüz Amerikası'nda kullanılan ve devlete ait ilkokul anlamına gelen "primary school" tanımını da kullanmıştır. Bu ibare ise ilkokul olarak tercüme edilmiştir.

High school (yüksek okul): Bu tabir günümüz insanına lise sonrası iki

yıllık akademi ya da enstitüleri çağrıştırmaktadır. Halbuki misyoner literatüründeki yüksek okul, günümüzdeki ortaokula denk bir eğitim kurumudur. Amerika'da, kolej ile mahalle okulu arasını örmek maksadıyla ihdas edilmiştir. Misyonerlerin Osmanlı ülkesinde kurdukları yüksek okullar, mahalle okulundan sonra ilahiyata hazırlık için kullanılmıştır. Buralarda daha ziyade pozitif bilim dersleri okutulur, başarılı olanlar ilahiyat derslerine alınırdı. Yatılı bölümü de olan bu okul türü kimi zaman, ayrı bir binası ve öğretmenleri olan müstakil bir eğitim kurumu olarak, kimi zaman da bir ilahiyat okulunun ilk iki senesini kapsayan müfredat için genel bir terim olarak kullanılırken karşımıza çıkmaktadır. Buralardaki yetenekli öğrenciler seçilerek kolejlere veya ilahiyat okuluna yönlendirilmekteydi. Bu anlamda yüksek okullar, kolejleri ve ilahiyatları besleyen fideliklerdi.

Seminary (ilahiyat okulu): Misyonerlerin yerli din adamı ve kadın tebliğci yetiştirmek amacıyla kurdukları okul türüdür. Kız ve erkekler için ayrı ayrı açılmıştır. Orada yetişen gençlerin ileride hangi dil mensuplarına hitap etmesi öngörüldüyse ilahiyattaki öğretim dili de buna göre şekilleniyordu. Örneğin Arapça konuşanlara Beyrut İlahiyat Okulu ve Mardin İlahiyat Okulu, Türkçe konuşanlara Bebek İlahiyat Okulu, Ermenice konuşanlara Merzifon İlahiyat Okulu ve Harput İlahiyat Okulu kurulmuştu. Bilimsel derslere de sıklıkla yer verilen müfredatında Grekçe ve Latince, İbranice, hitabet, vaaz metinleri, tefsir, İncil coğrafyası, İncil tarihi, zihin felsefesi, ahlâk felsefesi, ilahi okuma gibi din eğitimi merkezli dersler yoğunluktaydı. Mezunları Protestan kiliselerinde çeşitli görevlere (pastör, vaiz, diyakoz) getiriliyordu. İlahiyat okulları, eğitim seviyesi hayli yükselen ikinci nesil yerli Protestan cemaat için yeterli olmayınca teoloji okulları devreye girdi.

Theological seminary (teoloji okulu): Misyonerlerin düzenlemesine göre bu kurumlar, ilahiyat okulundan daha üst bir eğitimi tanımlıyordu. İlahiyata kıyasla daha yoğun teoloji bilgilerinin öğretildiği ve üretildiği, bunların yerel dilde yazılı hale getirildiği ve yalnızca yüksek eğitimli din adamları yetiştiren bir kurumdu.

Self help programı: Misyonerlerin, ortaokul seviyesinde açtıkları yüksek okullarda ve kolejlerde uyguladıkları bu programlar, çoğu defa Türkçeye "kendine yardım" diye çevrilmektedir. Oysa bu çeviri günümüzde kişisel gelişim alanına ait bir terimdir. Misyonerlerin kullandığı mâna ise, öğrencilerin kendi masraflarını çıkarması için okul atölyelerinde üretime katılmaları şeklindedir. Bu yüzden misyoner dilin-

deki self-help tabiri, "masrafını kendin çıkar" diye tercüme edilmiştir.

Profesör: Günümüzde üniversite hocasının karşılığı olarak kullanılan bu kelime, kitapta kolej hocasını nitelemektedir. Çeviride bu kelime aynen aktarılmış, lakin okuyuculara "kolej hocası" anlamını yüklemelerinin hatırlatılması düşünülmüştür.

* * *

Bir ideali olmak,
Bu ideale sonuna kadar sahip çıkmak,
Her ne olursa olsun ondan vazgeçmemek,
Şartlar değişse bile onu yaşatmaya azmetmek...

Yoğun emeklerle ve titizlikle hazırlanan bu kitabı bitirdiğimde kalemimden dökülen cümleler bunlardı. Amerikan okullarının Osmanlı diliminde sergilediği katı misyonerlik çizgisinden Türkiye Cumhuriyeti döneminde kültürel misyonerliğe dönüşüm mücadelesini, bir asırdan fazla süren ABCFM Protestanlaştırma projesinin eğitim öğretim kesitinde belki de nihai noktaya ulaşıldığının düşünüldüğü bir anda şartların aksi istikamette seyretmeye başlamasıyla yaşanan kimlik ve muhatap kitle değişikliğini, bütün bunlar karşısında misyonerlerin bir an bile tereddüt göstermeden, eski ciddiyetlerinden hiçbir şey kaybetmeden yeni ufuklara yelken açma kararı vermeleri neticesinde elde ettikleri başarının hikâyesini okuduğunuzda sizlerin de benzer cümleleri dile getireceğinizden eminiz.

Ülkemizin bir gerçeği olan Amerikan misyoner okullarını akademik düzlemde inceleyen bu kitap, sahasında çok önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Kullandığı zengin, güncel ve çoğu defa ulaşılmaz kaynaklarıyla, samimi bir sohbet tadındaki anlatımıyla ve kitabına hükmi şahsiyet kazandıran üslubu ile Frank A. Stone önemli bir eser ortaya koymuştur. Bu çalışmanın, Türk okuyucularına yeni bir bakış açısı kazandırmasını temenni ediyoruz.

Dr. AYŞE AKSU
İstinye, 2011

İçindekiler

Kısaltmalar, 29
2004 Baskısına Önsöz, 31
1984 Baskısına Önsöz, 36

BİRİNCİ KISIM: OKULLARIN ORTAYA ÇIKIŞI, 43
1. Bölüm: Yakındoğu'daki Okulların New England'a Uzanan Kökleri, 45
2. Bölüm: American Board Eğitimcilerinin Kalkıp Gittikleri Anadolu, 71
3. Bölüm: Türkiye'deki American Board Eğitiminin Kökenleri, 94
4. Bölüm: Cyrus Hamlin'in Bebek'teki İlahiyat Okulu, 119

İKİNCİ KISIM: HOLYOKE DAĞI AĞRI DAĞI'NA GELİYOR, 139
1. Bölüm: Türkiye'nin Batısındaki Okullar, 141
2. Bölüm: Orta Anadolu Misyonu'ndaki Okullar, 178
3. Bölüm: Türkiye'nin Doğusunda Açılan Eğitim Kurumları, 191

ÜÇÜNCÜ KISIM: YÜKSEK ÖĞRETİMİN YEDİ KALESİ, 223
1. Bölüm: Antep ve Maraş'taki Orta Anadolu Kolejleri, 225
2. Bölüm: Harput'taki Fırat Koleji, 258
3. Bölüm: Merzifon Anadolu Koleji, 278
4. Bölüm: Tarsus Aziz Pavlus Enstitüsü, 300
5. Bölüm: Konya Apostolik Enstitüsü, 328
6. Bölüm: İzmir Uluslararası Kolej, 341

DÖRDÜNCÜ KISIM: TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDEKİ AMERICAN BOARD EĞİTİMİ VE SEV EĞİTİMİ (1923-2004), 359
1. Bölüm: Yeni Durumlar Yeni Vazifeler Öğretiyor, 363
2. Bölüm: Sosyal Değişimlerin Ortasında Eğitim, 400
3. Bölüm: Amerikan Okullarındaki Eğitimciler ve Çalışmaları, 433
4. Bölüm: Yeniden Yapılanma Dönemi (1964-2005), 461

Kaynaklar, 487
Dizin, 517
Yazar Hakkında, 525

KISALTMALAR

ABCFM: American Board of Commissioners for Foreign Missions (Amerika Yabancı Misyon Temsilcileri Heyeti)
ACI: American Collegiate Institute, İzmir (Amerikan Kolej Enstitüsü)
ASHA: American Schools and Hospitals Abroad (Yurtdışındaki Amerikan Okulları ve Hastaneleri)
CTM: Central Turkey Mission (Orta Anadolu Misyonu)
ECIS: European Council of International Schools (Uluslararası Okullar Avrupa Kurulu)
ETM: Eastern Turkey Mission (Doğu Anadolu Misyonu)
FABSIT: Friends of the American Board Schools in Turkey (Türkiye'deki American Board Okulları Dostları)
GAH: Gaziantep American Hospital (Gaziantep Amerikan Hastanesi)
Model UN: United Nations Model General Assembly (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Modeli)
NEM: Near East Mission (Yakındoğu Misyonu)
SEV: Sağlık Eğitim Vakfı
TAC: Tarsus American College (Tarsus Amerikan Koleji)
TAS: Talas American School (Talas Amerikan Okulu)
TKV: Türkiye Kalkınma Vakfı
ÜAA: Üsküdar Amerikan Akademisi
UCBWM: United Church Board for World Ministries (Birleşik Kilise Dünya Elçileri Heyeti)

USAID: United States Aid for International Development (Birleşik Devletler'in Uluslararası Kalkınma Yardımı)
WCM: Wider Church Ministries (Genişletilmiş Kilise Elçileri)
WTM: Western Turkey Mission (Batı Türkiye Misyonu)

2004 BASKISINA ÖNSÖZ

Bu çalışmanın ilk baskısının 1984'te yayınlanmasından bu yana Türkiye Cumhuriyeti'nde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde çok şeyler değişti. Türk eğitim politikaları, o toplumda mevcut olan eski American Board okullarıyla rol değişikliğine giderek temelinden değişti. Her ne kadar Kemalist ideoloji seküler bir demokraside ısrar ediyor olsa da, Türk siyasetinde son kırk elli yıldır Cumhuriyet tarihinde ilk kez hem solcu hem de İslâmi etkiler açıkça ortaya çıkmıştır. Toplumsal açıdan ise Türkiye'de ve Birleşik Devletler'de, ekonomik özelleştirmeye vurgu yapan daha muhafazakar politikalar geliştirilmiştir.

Birkaç defa yaşanan korkunç depremlerin yanı sıra, devam edegelen Kıbrıs krizi ve Doğu Anadolu'daki Kürt ayaklanmaları Türkiye'yi mütemadiyen değiştirmiştir. Bu faktörlerin yanı sıra, bunlardan daha evvel Avrupa'ya milyonlarca misafir Türk işçisinin gidişi ve terörist saldırıları da bu değişimde etkili olmuştur. 1991'deki Körfez Savaşı ve 2003'te Irak'ın işgali, Ortadoğu olaylarını, hem Türkiye'deki hem de Amerika'daki toplulukların nezdinde daha fazla göze çarpar hale getirmiştir. Bu ülkelerin ikili ilişkileri esaslı bir değişime uğradı. Bütün bunların hepsi, Türkiye'deki American Board/SEV okullarının süregelen dramasını son birkaç yıldır etkileyen önemli unsurlar arasındadır.

Bu okulların Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kurucu teşkila-

tı olan *Birleşik İsa Kilisesi (United Church of Christ), Cemaatçi-Hıristiyan Kilise, Evanjelik Kilise* ve *Reformcu Kilise*'nin birleşmesi yoluyla takriben 45 yıl evvel vücut buldu. Tarihte önceleri *Amerika Cemaatçi Kilise Yabancı Misyon Temcilcileri Heyeti* (Congregational American Board of Commissioners for Foreign Missions, ABCFM) diye bilinen bu teşkilat, *Birleşik Kilise Dünya Elçileri Heyeti* (United Church Board for World Ministries) şeklini aldı. Bu teşkilat ise 2001'deki ıslahat sürecinde önce *Genişletilmiş Kilise Elçileri* (Wider Church Ministries), ardından *Dünya Çapında Elçiler* (Global Ministries) isimli teşkilatlara dönüştü. Bugün *Birleşik İsa Kilisesi* teşkilatının, günümüzde eğitime devam eden American Board okullarıyla ilişkisi, onların tarihteki kurucusu olan ABCFM'nin devamı şeklindedir. Kökeni ABCFM'ye dayanan okullar, bir hastane ve basım yayın kolları şimdi *Sağlık ve Eğitim Vakfı* (SEV) tarafından idare edilmektedir. Bu vakıf, kâr amacı gütmeyen bir Türk derneğidir.

Otuz yıldan fazla bir süredir American Board okulları hakkında yapılan modern yayınlardan ciddi bir birikim meydana gelmiştir. Eser, elinizdeki yeni baskısında bunlardan yararlanmıştır. Kitabın sonunda yer alan kaynaklar arasında bu yayınlar listelenmiştir. Yine bu kitap Alan A. Bartholomew, Uygur Kocabaşoğlu, Fay Linder, Georgiana Mathew Maynard, Haydar Göfer ve Bess P. Vickery'e özel teşekkür borçludur. Kaynakçadaki eserlerin açıkça gösterdiği üzere, Türkiye'deki American Board okulları hakkındaki birçok orijinal ve temel bilgi kaynaklarına da ulaşmış bulunmaktayım.

Aradan elli yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra Yakındoğu Misyonu'ndan eski meslektaşlarımla ve American Board okullarından kırk kadar eski mezunla irtibat kurmam bir ayrıcalıktı. Bu sağlam dostluklar, söz konusu okulların kendileriyle bağlantısı olan kişiler üzerinde olumlu etkiler bıraktığını göstermektedir.

Bu kitap, şu üç sınıf okuyucu dikkate alınarak yazıldı: *Birincisi*, Türkiye'deki American Board okullarıyla ilişkisi olan herkes;

ikincisi, tarihçiler, Ortadoğu uzmanları, 175 yılı deviren bu kurumlar hakkında daha fazla bilgi edinmeye uğraşan Hıristiyan misyonerliği uzmanları (misyologlar); *üçüncüsü* ise kültürlerarası, inançlararası ve milletlerarası eğitim/öğretime dair bazı öncü programların yönetimi, müfredatı ve uygulamalarıyla ilgilenen eğitim bilimleri öğrencileri ve araştırmacıları.

Bu araştırma, yıllar boyunca American Board eğitimcilerinin varsayımlarının, motivasyonlarının ve bakış açılarının yıllar geçtikçe büyük bir değişim geçirdiğini ortaya koymaktadır. Sunulan veriler aracılığıyla fark edilebilecek olan iki temel düzenleme söz konusudur. İlk aşama, American Board eğitiminin Osmanlı dönemi Anadolusu'nda yabancı bir girişim olarak başladığı XIX. yüzyılın başları ile, bu faaliyetler sonucunda kurulan okulların, gerçekten de yerli Protestan Kiliseleri'nin temsilcileri haline geldiği bir asır sonraki dönem arasındadır. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki olaylar sona erdiği sıralarda ise bu okullar ABCFM'den ve yerlilerin idaresinden çıkıp özerk bir yönetime geçiyorlardı.

İkinci aşama, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki American Board okullarının artık öncelikle Müslüman öğrencilere eğitim vermeye yöneldiği 1920'lerde başladı. Bahsedilen bu okullar, adım adım bu ülkenin insanları tarafından daha fazla yönlendirilen ve yönetilen bir konuma getirildiler ve bir Türk hayırseverlik kurumu olan Sağlık ve Eğitim Vakfı'nın şubeleri halini alarak zirveye ulaşmış oldular.

Bu kitabın yazarı, American Board/SEV Okullarının, Osmanlı ve Türk eğitim tarihinde hayati önem taşıyan safhalar olduğuna inanmaktadır. Ülkenin diğer eğitim kurumlarında geniş ölçüde benimsenen pek çok yeniliği misyoner eğitimciler getirmişlerdir. Onlar Ortadoğu şartlarında mahalli dillerde verilen teoloji eğitiminin yanı sıra ilk çocukluk dönemi eğitimi, özel eğitim, kadın eğitimi, zanaat eğitimi ve tarımsal öğretimin de öncüleriydiler. Önde gelen pek çok yerli eğitimci temel eğitimlerini bu okullarda ve kolejlerde almışlar, mesleki hazırlıklarını yapmışlardır. Bu yüzden ben, Os-

manlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki milli eğitimin gelişimi üzerine çalışan bilim adamlarının, misyoner eğitimcilerin bu çabalarına kendi milli mirasları olarak sahip çıkabileceklerini ve bunu da yapmaları gerektiğini savunuyorum.

Bu kitabın ne olmadığı konusundan da mutlaka bahsedilmesi gerekir. Bu kitap ABCFM'nin ve haleflerinin Türkiye Anadolusu'ndaki eğitim faaliyetlerine odaklanmıştır. Yakındoğu Misyonları'nın Protestanlaştırma, tıbbi çalışmalar ve afet yardımları gibi öteki yönlerinin üzerinde durmamıştır. Esas itibariyle ekonomik ya da siyasi olaylar hakkında da yazılmış değildir. Bu araştırmanın ilgi alanı Anadolu olması hasebiyle içerisine Balkanlar'daki ve Ortadoğu'nun diğer yörelerindeki eğitim kurumları hakkında pek az şey dahil edilmiştir.

Türkiye Anadolusu'ndaki ABCFM eğitim faaliyetlerinin ilk yüzyılı büyük ölçüde Osmanlı'nın Hıristiyan *milletlerine* (gayrimüslim azınlıklara) yönelikti. Bu nedenle bu yüzyıllardaki okul çalışmalarını, Ermeni, Süryani ve Rum cemaatlerinin başına gelen felaketleri teşhis etmeden incelemek imkansızdır. Zira American Board okulları bir yarım yüzyıl boyunca bu olaylardan fazlasıyla etkilenmiştir. Her ne kadar söz ettiğimiz dönemin tartışmalı bölge olduğunun iyiden iyiye farkında olsam da, bir kimse okulların içerisine ayağıyla basmadıkça oralarda ne olup bittiğini çözümleyemez yahut değerlendiremez diye düşünüyorum. Bu çalışmada kullandığım belgesel kaynaklar da dipnotlarda zikredilmiştir.

1953'te geldiğim Tarsus Amerikan Koleji'nin bahçe kapısından, Stone ailesinin son kez çıktığı 1966 yılından bu yana Türkiye'ye pek çok seyahatim oldu. 1969-1970 akademik yılı boyunca Ankara Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde konuk profesör idim. 1970 ve 1980'lerde yedi saha gezisi yaptım. Connecticut Üniversitesi'nde 1992'deki maaşlı iznimde Tarsus Amerikan Okulu'na ilk konuk bilimadamı olarak hizmet etmek nasip oldu. Eşim, oğlum ve ben 2000 yılında Paşa Tur'un Batı Ana-

dolu'daki arkeoloji bölgelerine düzenlediği ve İzmir Amerikan Koleji'ne de kısa bir ziyarette bulunduğumuz geziden çok zevk aldık.

Bu münasebetle okuyucularımı American Board/SEV okullarının 175 yıllık tarihi üzerinde iyice düşünmek üzere Anadolu içlerine davet ediyorum. Yolunuz açık olsun!

FRANK ANDREWS STONE,
Connecticut Üniversitesi Uluslararası
Eğitim Profesörü (Emekli), Connecticut.

1984 BASKISINA ÖNSÖZ

American Board'un himayesinde Türkiye'de gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerini konu alan bu araştırmanın temel bilgi kaynakları, İstanbul'daki Bible House'da yer alan Yakındoğu Misyonu Arşivi'nden edinilmiştir. Benim oradaki malzemeye hiçbir kısıtlama olmadan ulaşmamı sağlayan Yakındoğu Misyonu Sekreteri Rev. Melvin Wittler'a müteşekkirim. Ayrıca bundan daha ufak çaptaki çok değerli tarihi belge koleksiyonları, günümüzde Türkiye'de faaliyetlerini sürdüren üç Amerikan okulunda mevcuttur. Özellikle Türk gençliği için eğitim veren İzmir'in Göztepe ilçesindeki Amerikan Kolej Enstitüsü [American Collegiate Institue] ve Tarsus Amerikan Koleji'ndekiler çok kıymetlidir. Gerekli başlıkları tesbit etmeme yardımcı olan Dr. Lynda G. Blake ve Mr. Johannes Meyer'e teşekkür borçluyum.

American Board'la ilgili en fazla kayıt, bilhassa ilk dönemlere ait olanlar şu an Amerika'da bulunmaktadır. Bu araştırmanın belgelerinden çoğu, geniş kapsamlı üç koleksiyondan edinilmiştir. Güncel malzemelere ev sahipliği yapan New York'taki *Birleşik Kiliseler Dünyaya Yardım Cemiyeti*'nin *(United Church Board for World Ministries)* birçok görevlisinden cömertçe yardımlar gördüm. Özellikle eski başkan yardımcısı Dr. Alford Carleton'a, eski Yakındoğu Sahası Sekreteri Dr. Margaret R. Blemkar'a ve şu anki Ortadoğu Sahası Sekreteri Dr. Dale Bishop'a şükranlarımı arzederim.

Hartford İlahiyat Okulu Vakfı Case Memorial Kütüphanesi, American Board'un Türkiye'deki faaliyetleriyle ilgili pek çok kaydı barındırmaktadır. Benim bu çalışmam, o sıralar Case'de arşivci olan Rev. Nafi Donat'ın uzmanlık bilgisinden yararlanmıştır. Bu kişi şahsen bir Doğu Anadolu yerlisi olup American Board okullarıyla bağlantıları bulunan biridir. Konuyla ilgili el yazması metinlerin en geniş tutanakları, Cambridge'deki Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu, American Board'un ve onun halefi olan Birleşik Kiliseler Dünyaya Yardım Cemiyeti'nin resmî arşivine ev sahipliği yapmaktadır. Bu araştırma projesi boyunca başvurulan belgelerin çoğu Houghton Kütüphanesi'ndeydi ve onlara ulaşmam sağlandığı için minnettarım. Bazı önemli belgeler de South Hadley'deki Mount Holyoke Kolej Arşivi'nden geldi.

Bu araştırmanın münhasıran Türkiye'deki ve Birleşik Devletler'deki resmi arşivlerden gelen malzemelere dayanması gerekiyordu; ancak Türkçe ve Ermenice kaynaklar da göz ardı edilmeyecekti. Bereket versin ki, Türkiye'de araştırma yapmak için 1971 ve 1976'da çıktığım saha gezilerinin masrafı Connecticut Araştırma Vakfı tarafından karşılandı. Gözlemlerden, sözlü tarih mülakatlarından, anketlerden ve benim eşsiz bilgi kaynaklarım olarak nitelendirilen birçok kişiyle yaptığım yazışmalardan ciddi bilgiler elde edildi. Bunlar arasında hususen yardımcı olan kişilere teşekkür etmek istiyorum:

Mrs. Rose Barsumyan (Barrington, Illinois): Hakim Nazareth Barsumyan'ın dul eşi, Antep Orta Türkiye Koleji mezunu.

Prof. Dr. Feriha Baymur (Hacettepe Üniversitesi, Ankara): İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü'nün ilk mezunları arasındadır.

Miss Lilliyan C. Brauer (Santa Clara, California): Adana Oyun Sahası'nın eski düzenleyicisidir ve birçok American Board okulunda öğretmenlik yapmıştır.

Rev. Dr. G. H. Çopuryan: New Jersey, Paramus'taki Amerika *Ermeni Misyonerliği Birliği* yönetici sekreteri.

Miss Edith Cold (Santa Cruz, California): Haçin Kız Okulu eski öğretmeni.

Mrs. Floyd W. Elston (Woodbridge, Connecticut): Rev. Kevork H. Kazancıyan'ın kız torunudur. Antep Orta Anadolu Koleji ve Maraş İlahiyat Okulu'ndan mezun olmuştur.

Ernest K. Emuryan (Arlington, Virginia): Tarsus Aziz Pavlus Enstitüsü ve Konya Apostolik Enstitüsü'nün kurucusu Rev. Harutyun Stefanos Cenanyan'ın torunudur.

Mr. Luther Fowle (West Dennis, Massachusetts): Yakındoğu Misyonu'nun eski mali işler sorumlusudur.

Rev. Dr. Fred Field Goodsell (Waban, Massachusetts): Orta Türkiye Koleji ve Maraş İlahiyat Okulu'nun eski profesörü, Yakındoğu Misyonu eski sekreteri American Board emekli başkan vekili.

Rev. Dr. Yervant H. Hadidyan (San Francisco, California): Orta Anadolu Koleji mezunu.

Rev. Dr. Vartan P. Hartunyan (Belmont, Massachusetts): Orta Anadolu Koleji ve Maraş İlahiyat Okulu mezunlarından birinin oğlu.

Mr. George Kazancıyan (Naugatuck, Connecticut): Rev. Kevork H. Kazancıyan'ın torunu.

Mrs. Mary Küpeliyan (Bethesda, Maryland): Haçin Kız Okulu ve İzmir Kız Okulu mezunu ve bir American Board öğretmenidir.

Dr. John J. Markaryan (Beyrut, Lübnan): Haykazyan Koleji'nin kurucu müdürü ve Rev. Hagop Markaryan'ın oğlu. Ayrıca Tarsus Aziz Pavlus Enstitüsü'nün ilk mezunlarındandır.

Dr. Paul B. Markaryan (Aşşentown, Pennsylvania): Hagop Markaryan'ın diğer oğlu.

Mr. Roger P. Matteson (Des Plaines, California): Tarsus Kolej'de 1923-1925 arasında öğretmenlik yapmıştır.

Dr. Richard E. Maynard (İstanbul, Türkiye): Yakındoğu Misyonu Eğitim Sekreteri, Tarsus Amerikan Okulu eski idarecisi ve İz-

mir Uluslararası Kolej profesörlerinden Harrison Maynard'ın oğlu.

Mrs. A.S. Mehagyan (Scottsdale, Arizona): Tarsus Aziz Pavlus Enstitüsü mezunu ve Konya Apostolik Enstitüsü müdürü Armenag Haykazyan'ın kızı. Mehagyan ailesi Beyrut'taki Haykazyan Koleji'nin kurucuları arasındadır.

Mr. Moses H. Nahigyan (Auburndale, Massachusetts): Harput Fırat Koleji mezunu.

Mrs. Ruth G. Nahigyan (Wakefield, Massachusetts): Bir Fırat Koleji mezunu olan Rev. Souren K. Nahigyan'ın dul eşi.

Mrs. Paul E. Nilson, Sr.: Tarsus ve Talas'ta öğretmendir ve bu okulların eski müdürünün dul eşidir.

Mrs. Nilüfer Pektaş (Ankara, Türkiye): İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü'nün ilk Türk mezunu, Talas Amerikan Erkek Okulu'nun eski müdür yardımcısı.

Mr. Stefan Filibosyan (Radnor, Pennsylvania): Tarsus Aziz Pavlus Enstitüsü'nün eski bir öğrencisi.

Dr. Howard A. Reed (Storrs, Connecticut): Connecticut Üniversitesi Tarih Profesörü, İzmir Uluslararası Kolej'in eski müdürünün oğlu.

Rev. Bedros M. Şaryan (Avon Park, Florida): Merzifon Anadolu Koleji eski mezunu.

Dr. Haik Solakyan (Branford, Connecticut): Bir Orta Anadolu Koleji mezunu.

Dr. H. Taşyan (Watertown, Massachusetts): Bir Fırat Koleji mezunu.

Rev. William Sage Woolworth (Redlands, California): Tarsus Amerikan Koleji eski müdürü.

Osmanlı Türkçesi ve Ermenice yazılı metinleri kullanmam, Mrs. Meribel Donat, Haçadur Guiragosyan ve Mr. Kevork Esayan tarafından yapılan tercümelerle kolaylaştırıldı. *Anket Formu Analı-*

tarı[1] ile *Bir Öğretmen Davranışı Anketi*'nin[2] İngilizce ve Türkçe eşdeğer formları 1971 yılında İzmir, Tarsus ve Üsküdar'daki American Board okullarının öğretmenlerine uygulandı. Bu araştırmanın yapılmasına izin veren ve meslektaşlarına projenin hedeflerini anlatan o zamanki müdür yardımcıları Meziyet Ceylan Hanım'a, Haydar Göfer Bey'e ve Semiha Malatyalıoğlu Hanım'a özel teşekkürlerimi sunarım.

Hacettepe Üniversitesi'nde eğitim testleri ve ölçümleri uzmanı Prof. Dr. Ethem Özgüven'in işbirliği ile Türkçe bir *Mezunlar Anketi* düzenlendi. Bu formlar günümüze kadar gelen üç American Board okulu mezunlarından bir temsilci kesitine gönderildi. Anketi cevaplayanlar, Oya Aktan Hanım, Efser Kayral Hanım ve Haydar Göfer tarafından birçok temel kritere uyan kişilerden seçildi. *Mezunlar Anketi*'ne çözümleme ve değerlendirme için 142 geri bildirim gerçekleşti.

1971'de Türkiye'de saha gezisindeyken İzmir ve Üsküdar okullarına devam eden öğrencilere düzenlenen küçük panellerde onlarla geniş çaplı sohbet yapma imkanı da buldum. Bunlar teybe kaydedildi ve modern kurumlar hakkındaki bakış açılarına dair kaynaklar olarak kopyalandı. Günümüzdeki üç American Board okulunun müdürleri ve öğretmenleriyle araştırma formunun dışında yaptığımız görüşmeler de çok değerli bilgi ve değerlendirme kaynaklarıydı.

Pek çok kimse bilgi birikimini ve tecrübelerini bu araştırmaya kattı. Çok kıymetli aile belgeleri ve fotoğraflar bu çalışmada kullanımına hazır hale getirildi. Aslına bakarsanız bağlantı kurduğum herkes araştırmaya dahil olmak için canı gönülden fevkalade bir il-

[1] *Anket Formu Anahtarı*'nın orijinali Kanada'da ihdas edilmiş ve *Okul Programı*'nda Eylül 1869, s. 56'da basılmıştır.

[2] *Bir Öğretmen Davranışı Anketi* Hacettepe Üniversitesi'nden Prof. Dr. Selahattin Ertürk'ün yönettiği bir araştırma projesinden uyarlanmıştır. Bu anket *Hacettepe Bulletin of Social Sciences and Humanities*, 2 (2), Aralık 1970, s. 158-1887'de yayınlanmıştır.

gi gösterdi. Bu düşünceme, 1953'ten 1966'ya kadar Tarsus Amerikan Okulu'nda öğretmenlik ve idarecilik yapan bir kişiyi de katıyorum. 1969-1970 akademik yılı boyunca Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri profesörlerinden birini de ziyaret ediyordum. Türkiye'de çalışması için American Board tarafından tayin edilen ve yıllardır burada çalışan hanımlar ve beyler bu araştırmamı sürdürürken şahsıma büyük bir saygı ve ziyadesiyle samimiyet gösterdiler. Onların yerli meslektaşları da her daim özel ve yetenekli kimselerdi. İlave olarak inanıyorum ki bu eğitimcilerin, eski Osmanlı İmparatorluğu ve şimdiki Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün insanlarına besledikleri sevgi her bir sayfada kendisini dışa vurmaktadır.

Ortadoğu Araştırmaları Birliği'nin yıllık toplantılarındaki sunumlar bu araştırmada iki defa temel teşkil ettiler. Pittsburgh, Duquesne Üniversitesi Tarih Forumu'nda sunulan bir belge de, bu tahkikatını vesilesiyle elde ettiğim bir veriden geldi. Bu oturumlara katılan bilimadamlarının yaptığı yorumlar ve tavsiyeler projemde bana yardımcı oldu.

Elinizdeki bu kapsamlı araştırmadan alınan bölümler, yayınladığım altı adet makaleye ve kitapçığa dayanak olmuştur:

"The Armenians of North America", içinde, Joan H. Rollins (der), *Hidden Minorities: The Persistence of Ethnicity in American Life*, Washington: Amerika Üniversite Basımı, 1981, s. 10139.

Communities of Learning: People and Their Programs, The American Board Schools in Turkey (1920-1970), İstanbul: Redhouse Basımevi, 1970.

"The Educational 'Awakening' among the Armenian Evangelicals of Aintab, Turkey (1845-1915)", *The Armenian Review*, 35 (1-137), Bahar 1982, s. 30-52.

"Jenanyan and Haigazian: Two Armenian Protestant Educators in Anatolia", *The Armenian Review*, 27 (4-108), Nisan 1975, s. 383-397.

"The Life and Death of Armenia or Euphrates College, Harpoot (Kharpet), Turkish Armenia", *The Armenian Review*, 30 (2-118), Yaz 1977, s. 148-163.

"Mt. Holyoke's Impact on the Land of Mt. Ararat", *The Muslim World*, 66 (1), Ocak 1976, s. 44-57.

Bu yayınların editörlerine teşekkür ediyorum. *Birleşik Kiliseler Dünyaya Yardım Cemiyeti Yakındoğu Sahası* emekli sekreteri Dr. Margaret R. Blemker'a, halefi Dr. Dale E. Bishop'a ve Yakındoğu İstanbul Misyonu sekreteri Rev. Melvin Wittler'a bir teşekkür kelamı borçluyum.

Elinizdeki bu kitabın resimlerinin hacmini azaltmak için gerekli olan fotoğraf çalışmalarını Mr. Len West gerçekleştirdi. Bu monografiyi daktiloda son yazan kişi Eğitim Bilimleri ve Medya Eğitimi Bölümü sekreteri Mrs. Shirley Butler'dı. Onun becerikliliği kitapta yansımaktadır.

FRANK A. STONE
Connecticut Storrs Üniversitesi Uluslararası
Eğitim Profesörü, Connecticut, Nisan 1984.

BİRİNCİ KISIM
OKULLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

Osmanlı doğulmazdı, bilakis 'Osmanlı olunur'du. Bu ise, İmparatorluk okullarından geçip gereken eğitim müfredatlarını takip ederek, itaat etmeyi ve hiç kimsenin konuşamadığı son derece yüksek seviyeli bir dili öğrenerek gerçekleşirdi. Bu öyle bir dil ki, tek bir kelimeyle anlamın her ayrıntısı, vurgunun her inceliği etkili ve güçlü bir şekilde ifade edilebilirdi de, "ilginç" kelimesinin karşılığı yoktu. "Gülünç", "şaşırtıcı", "yararlı", "önemli" gibi vasıfların hepsini tanıyorlardı. Fakat gri bir ruh halinin tanımı bulunmuyordu. Yeryüzü ile gökyüzü arasındaki kozmos gibi gözle görülür dünya da, *Dâr'ül-İslam* ile *Dar'ül-harb* arasında bölünmüştü.

Jason Goodwin, *Lords of Horizons*, s. 130.

1. BÖLÜM

YAKINDOĞU'DAKİ OKULLARIN NEW ENGLAND'A UZANAN KÖKLERİ

American Board'un Türkiye'ye ilk tayin ettiği kişiler, 19. yüzyılın ilk yıllarında "New England'ın Çiçek Açması (The Flowering of New England)" diye adlandırılan olgudan devşirdikleri varsayımları ve tavırları da beraberlerinde getirmişlerdi. Osmanlı Devleti kıyılarına varan bu kişiler, kendi ülkelerinde bıraktıkları durumlarla alabildiğine benzeşen ortamlarla karşılaşmış olmalıydılar. Örneğin, hem geldikleri Amerikan toplumu hem de artık içine girdikleri Osmanlı toplumu karmaşık ve türemiş kültürlerdi. Ayrıca Osmanlı Türkleri, İslam aracılığıyla Orta Asya'dan, Araplardan ve Farslardan gelmiş olan zengin bir geleneğin mirasçılarıyken; New England, isminin de ima ettiği gibi, ağırlıklı olarak Anglo-Sakson/İngiliz mirasına dayanıyordu.

Harvard ve Yale gibi üniversitelerin New England gençliğine verdiği, henüz tam olgunlaşmamış yüksek öğrenim, tıpkı Müslüman Türkiye'nin Arap *mektep* ve *medreselerini* örnek alarak kurdukları eğitim müesseseleri gibi, İngiltere'deki Cambridge ve Oxford üniversitelerinin modelini temel alıyordu. Osmanlı Türkiyesi'nin nüfusu tarihsel olarak bu noktada New England nüfusundakinden çok daha fazla çeşitlilik arz ediyordu. Oradaki Ermeni, Süryani, Rum ve Yahudilerin eğitim kurumları eşit ölçüde yabancı/klasik kaynaklardan zuhur etmişti.

American Board'un Türkiye'deki öncülerinin çoğu New England'ın kıyı bölgesinden değillerdi. Kıyı şeridinde müreffeh, uygar ve gelişmeye açık olan Boston, New Haven gibi şehirler vardı. Ancak yeni bir teoloji bu şehirleri etkisi altına almıştı. Hatta Harvard Kolej, Massachusetts'in Hingham kasabasından olan liberal ilahiyatçı Rev. Henry Ware'i 1805 yılında Hollis İlahiyat Profesorü olarak seçmişti. New England'ın iç bölgelerindeki kasaba ve köylerde yaşayan ve evanjelik görüşlere sadık Cemaatçi Kilise mensuplarına göre bu seçim, yeni eğitim akımlarının tehlikeli olabileceğine işaret ediyordu. Onlar bu kadar serbest fikirliliğin, kişinin inancını ve ahlâki değerlerini aşındırabileceğine inanıyorlardı.

Ülkenin sadece birkaç mil içerilerinde bir başka zihniyet neşvünema buldu. Burada yaşayan insanların çoğu geleneklerine daha bağlı, daha dindar ve daha gayretli kimselerdi. Türkiye'nin Boğaziçi diye adlandırılan bölgesi ile Anadolu kesiminin kültürleri arasındaki bölünmüşlükle Amerika'daki kültürel bölünmüşlük arasında benzerlikler söz konusudur. İşte kendilerini yaşam boyu Yakındoğu'daki hizmete adayarak kıyıdan çok uzaklara yelken açan erkek ve kadın misyonerlerin çoğu New England'ın kırsal kesimindeki bu inanç ocaklarından gelmişti.

Bu kişiler, 1800'lü yılların başında New England'ın iç kesimlerinde hızla yayılan *dinî uyanışların* neticesinde harekete geçmişlerdi. Genellikle onlar Dartmouth, Williams ve Amherst gibi, söz konusu hareketliliğin filizleri olan sınır kolejlerinde eğitim görmüşlerdi. American Board'un hanım üyeleri ise muhtemeldir ki, Massachusetts'e bağlı South Hadley'de Mary Lyon tarafından 1837'de kurulan *Holyoke Dağı Kız İlahiyat Okulu (Mt. Holyoke Female Seminary)*'nda yetiştiriliyorlardı. Aslında American Board'un kuruluşuna öncülük eden ilk hareket, Massachusetts'in batısındaki Williams Kolej'deki ufak bir öğrenci grubu arasında gerçekleşmişti.

1806'da 23 yaşındayken Williams Kolej'e gelen Samuel J. Mills'in [1873-1818] yönlendirdiği bir grup genç, kendilerini kafir memleketlere misyoner olarak gitmeye adadılar. Mills, Connecticut

bölgesinde yer alan Torrington şehrindeki bir din adamının oğluydu. 16 yaşındayken dine dönmüştü[1] ve son derece dindar bir gençti. 1806 Ağustosunda diğer dört öğrenciyle buluştukları bir gün aniden başlayan şiddetli yağmur, onları korunaklı bir saman yığınının altına girmeye mecbur bırakmıştı. Olayın bir şahidine göre onlar burada "Asya'nın ahlâki bakımdan karanlıklar içerisinde bulunduğundan" bahsettiler ve "Asya'daki putperestlere ve Muhammed'in havarilerine"[2] özel elçiler göndermeyi tasarladılar.

Adı geçen teşkilatı doğuran bu kırsal muhit ve dindarlık atmosferi, Türkiye'deki American Board'un da uzun yıllar özelliği olagelmişti. Teşkilatın ilk misyonerleri liman şehirleri olan İstanbul ve İzmir'e yerleşmek zorunda kaldılar. Buna mukabil eşzamanlı olarak ülkenin iç kesimlerine keşif yolculuğu düzenlediler. Vakit kaybetmeden Türkiye'nin o dönemdeki şehir merkezlerine okullar kurmakla birlikte her daim Anadolu'nun kırsal kesimlerinde çalışmayı tercih ediyorlardı. Neticede Protestan misyonerler, Roma Katolik misyonerliği eğitiminin Türkiye'deki örneklerinin aksine Anadolu içlerine modern bilginin taşıyıcıları oldular. Kendileri de, Amerika'daki küçük ve geleneksel tarım topluluklarının yerlileri olduklarından dolayı, tarımla uğraşan kesimler onlara yakın gelmiş gibi gözükmektedir.

Yurtdışında misyonerlik yapmaya söz vermiş olan Samuel J. Mills ve destekçileri 1808 yılı Ekim ayında gizlice *Kardeşler Cemiyeti*'ni kurdular. Üyelerinden dördü Williams Kolej'i bitirdikten

[1] Dine dönüş (convert): Protestanların özellikle Vaftizci Kilise mensuplarının görüşüne göre, herhangi bir kimse kiliseye tam mânasıyla üye olmak istiyorsa "içsel ve zihinsel bir tecrübe" yaşaması gerekmektedir. Buna göre o kişi, bilgi birikimi ve manevi dünyasının zenginleşmesi yolunda ilerlerken, hiç beklenmedik bir anda içine doğan bir hükümle "kiliseye katılma kıvamının geldiği" kararını verir. Bundan sonra kilisede ve ona bağlı birimlerde aktif olmaya başlar. Bu tecrübeye örnek olarak iki misyoner hatıratına bakılabilir: George E. White, *Charles Chapin Tracy*, The Pilgrim Press, Boston 1918, s. 3; Daniel H. Temple, *Life and Letters of Rev. Daniel Temple*, Boston 1855, s. 1-2. (Ç.N.)

[2] Arthur L. Perry, *Williamstown and Williams College*, New York: Charles Scribner's Sons, 1899, s. 361.

sonra o sıralarda yeni açılan Andover Teoloji Fakültesi'ne gittiler. Bu dört kişi orada, American Board'un yakın habercisi olan bir misyoner grubu daha oluşturdular. Bu yeni cemiyetin kuruluş dilekçesi Mills ve hepsi Andover Teoloji Fakültesi öğrencisi olan Adoniram Judson, Samuel Newell ve Samuel Nott tarafından imzalandı. *Massachusetts Cemaatçi Kiliseler Birliği*'nin, adı geçen kişilerin önerilerini olumlu karşılaması üzerine 27 Haziran 1810'da *Amerika Yabancı Misyon Temsilcileri Birliği (American Board Commissioners for Foreign Missions, ABCFM)* vücut bulmuş oldu.

American Board'un kuruluşunu hazırlayan olaylar silsilesini bilmek, Türkiye'ye gönderilen ilk misyonerlerin neden Doğu Kiliselerini canlandırmada bu kadar istekli olduklarını açıklamaya yardımcı olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında gözlemledikleri ve geleneklere sıkı sıkıya bağlı kilise hiyerarşisi, hiç şüphesiz onlara New England'ın ağırbaşlı Cemaatçi Kiliselerini hatırlatmıştı. New England Cemaatçi Kiliselerinin yeniden canlanması bir davetti ve zaten misyonerler de onların bu çağrısına icabet etmişlerdi. Bu kiliseler yüzyılın başlarında ortaya çıkan İkinci Büyük Uyanış[3]'ın ürünleriydiler. Bu nedenle içlerinden bir misyonerin ifade ettiği gibi "Levantenleri Mayalamak"[4] onları cezbetmiş olabilirdi.

[3] İkinci Büyük Uyanış: Daha çok sosyal muhtevalı bir harekettir. Hıristiyan ilahiyatçı Lymen Beecher, Charles G. Finney, Yale Kolej başkanı Timothy, Dwight gibi şahıslar tarafından 1800'lerde başlatılmıştır. Birinci Uyanış'ın bir devamı niteliğinde kabul edilen bu hareket, binlerce kişinin biraraya geldiği "kamp toplantıları" ile simgelenmiştir. Dindarların, dinden uzaklaşmış kişilere hiçbir şey söylemeden sessiz bir şekilde gerçekleştirdikleri bir nevi protestodur. Sosyal planda ise demokratikleşme, eşitlik, Hıristiyanlığın denizaşırı ülkelere yayılması, göç ve köleliğe karşı çıkma gibi hususlar dile getirilmiştir. Din alanında Sebt günlerine riayet, düelloya, fuhşa, alkole, Katolikliğe karşı çıkma benimsenmiştir. Geniş bilgi için bkz. Janette Bohi, "Eşitler Arasında Atılım", *Hıristiyanlık Tarihi* (içinde), (çev) Sibel Sel ve Levent Kınran, Oxford Lion Publishing Yayını, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2004, s. 546-549.

[4] Yazar burada Joseph K. Greene'in *Leavening The Levant* (1916) adlı eserine atıfta bulunmaktadır. Ayrıca buradaki "mayalamak" tabirinin bir İncil terimi oluşuna dikat edilmelidir. (Ç.N.)

Williams Kolej'de ve Andover Teoloji Fakültesi'nde bulunan gizli dinî cemiyet örnekleri, öncü misyonerlerin, Ermeni Kilisesi'nin kendileriyle hemfikir bazı sadık üyeleri arasında gizli bir "Avederanagan Mispanootiune (Evanjelik Birlik)" cemiyeti oluşturma isteklerini etkilemiş olabilir.

Andover İlahiyat Okulu'nda "Misyonların Hedeflerini Araştırma Cemiyeti" adında bir başka oluşum gerçekleştirildi. 1811 yılında ortaya çıkan bu oluşum daha evvelki *Kardeşler Cemiyeti*'nin devamı kastıyla kurulmuştu. İleride Türkiye'de karşılaşacağımız Pliny Fisk ve Levi Parsons da bu grubun üyeleriydiler. Onların döneminden Türkiye'ye gelen diğer öncü misyonerler ise Elnathan Gridley, Josiah Brewer, Eli Smith, Hanry G.O. Dwight, William G. Schauffler ve Elias Riggs'ti.[5] Görülebileceği üzere Türkiye'de izini süreceğimiz misyoner eğitiminin ilk gelişmeleri, New England'daki İncil merkezli itikadın yeniden canlanışının derinden etkilediği insanlar tarafından başlatılmıştı.

İkinci Büyük Uyanış'tan hemen sonra New England'da bir başka sosyal gelişme daha yaşandı ve bu, Türkiye'de kurulan American Board okulları üzerinde fevkalade bir tesir gösterdi. Bahsedilen gelişme, *Akademi Hareketi*nin hız kazanmasıydı. Akademiler orta öğretim seviyesinde eğitim veren okullardı:

> Akademilerin eğitim programı, bir dizi zihinsel ve uygulamaya dönük konuları içeren geniş kapsamlı bir programdı. Gayeleri, öğrenciyi hem koleje hazırlamak hem de hayata dair uğraşlar için eğitim vermekti. Gerçi tüzel kişiliği olsun olmasın bütün okullar bu tanımlama içinde yer almakla birlikte, akademileri özel kişiler, çoğunlukla da seçilmiş mütevelli heyeti idare ediyor ve işletiyordu. Çok kere bunlar yatılı okul olarak tasavvur ediliyordu.[6]

[5] Elias Loomes, (der), *Memoirs of American Missionaries Formerly Connected with The Society of Inquiry Respecting Missions in Andover Theological Seminary*, Boston: Pierce and Parker, 1833, s. 40.

[6] Nicholas D. Colucci, "Connecticut Academies for Females, 1800-1865", yayınlanmamış doktora tezi, Connecticut Üniversitesi, 1969, s. 21.

1825 öncesinde Massachusetts'teki bu akademilerden yalnızca 40'ı, 1780'den beri tüzel kişiliklere sahipti. Fakat 1826-1830 yılları arasındaki dört yıl içerisinde bu eyalette 28 yeni akademi açıldı. Ertesi dört yıl içinde (1831'den 1835'e kadar) Massachusetts'te 32 tane daha akademi ortaya çıktı ve bu akımın zirve noktası olarak, 19 yıl zarfında (1836-1855) ilaveten 49 akademi daha resmen hizmete girdi. Anadolu'daki Protestan misyoner eğitimine şekil veren bu 30 yıllık zaman dilimi içerisinde Massachusetts'te toplam 109 akademi öğrencilerine kapılarını açmıştı. Akademi hareketi Connecticut, Maine, New York ve American Board misyonerlerinin geldikleri diğer eyaletlerde son derece aktifti.[7]

American Board eğitimcilerinin birçoğu, yetişme dönemlerinin bir kısmını bir akademide geçirdiler. Kadınlar ise büyük ihtimalle, kız ilahiyat okulu veya kız enstitüsü olarak adlandırılan bir kardeş kuruma devam etmişti. Yeterli sayıda ilkokul olmaması nedeniyle birçok akademi, kendi normal müfredatlarına devam edecek seviyede olmayan adaylar için bir hazırlık bölümü açmak zorunda kaldı. Orta öğretim seviyesinde eğitim veren ve bu anlamda akademilerin selefi sayılan Latin Gramer Okullarıyla[8] kıyaslandığında bu akademiler daha demokratik bir yapıya sahiptiler. Seçkin bir sınıfa ait olmaktan ziyade akademilerin idari kontrolleri genellikle yarı kamusaldı ve çok defa taşralı insanlardan yoğun destek görürlerdi. Hiç değilse teoride, ailelerinin bu okullara göndermeye gücü yeten bütün gençlere açıklardı.

Yerel dillerin öğretilmesine vurgu yapan ve pratik becerileri geliştirmeyi amaçlayan akademi müfredatlarına, Latin Gramer Okulla-

[7] Alexander J. Inglis, *The Rise of The High School in Massachusetts*, New York: Öğretmen Koleji, Columbia Üniversitesi, 1911, s. 11.

[8] Latin Gramer Okulu: Amerika'da, İngiltere'dekileri model alınarak kurulmuştur. Bu bağlamda ilk örneği, 1635'te kurulan Boston Latin School'dur. Bu okullarda üniversiteye hazırlık düşüncesiyle klasik diller öğretilmekteydi. Fakat 18. Yüzyılın ortalarından itibaren müfredatları genişletilerek uygulamaya dayalı ders konuları dahil edilmiştir. (Ç.N.)

rının programlarına kıyasla daha geniş bir sahadan talep olduğu bize aksetmektedir. Akademiler, geçiş dönemine ait yapılanmalar olarak işlev gördüklerinden, Birleşik Devletler'de onların varisleri devletin açtığı yüksek okullardı. American Board eğitimcilerinin Türkiye'de kurdukları akademiler ise, özel müesseseler olarak kalmakla birlikte, orta ve yüksek okul genel programlarını sunan kurumlara dönüşmüşlerdi. Türkiye Cumhuriyeti ortaokul eğitimini yürürlüğe koyduğu zaman muhtemelen bunlar kullanışlı birer modeldiler. Amerika Eğitim Komisyonu Üyesi Henry Barnard 1855'te Birleşik Devletler'de bulunan 6.185 akademinin listesini çıkarmıştır. Bu durumda Amerikalıların Türkiye'de başlattıkları programlar, onların kendi memleketlerindeki gelişmeleri de yansıtmaktadır. 1890'lar gibi geç dönemlerde akademiler ile dört yıllık kolejler, bazı eyaletlerde istatistiksel amaçlarla bir grupta zikrediliyordu. Böylece biz Anadolu'daki akademilerin kuruluşunun, kısa süre sonra neden diploma veren kolejlerin açılmasıyla sonuçlandığını anlayabiliriz.[9]

Kız akademilerinin, yani kız ilahiyat okullarının çoğunun ilginç bir yönü, "süsleyiciler" olarak bilinen şeylerin öğretilmesiydi. Bunlar genç kızlara görgü ve zarafet kazandırmak için öğretilen ve bilimsel olmayan derslerdi. Bu dersler okul kataloglarında ve reklamlarında ayrı bir yerde listelenir, standart okul taksidinin yanında ilave bir ücrete tâbi olurlardı. "Süsleyiciler" arasında dans, resim, nakış, düz veya süslemeli iğne işleri, piyano ve o zamanlar Birleşik Devletler'de ve yine Osmanlı'nın yüksek sınıflarında moda olan Fransızca vardı.[10] Bununla birlikte American Board görevlileri tarafından Türkiye'de kurulan kız ilahiyat okulları, Massachusetts'in South Hadley bölgesinde Mary Lyon tarafından kurulan okulu model almaktaydı. Miss Lyon kurduğu okulun ilhamını Joseph Emerson'ın şekillendirdiği Wethersfield Kız İlahiyat Okulu'ndan almıştı.

[9] Theodore R. Sizer, *The Age of The Academies*, New York: Bureau of Publications, Öğretmen Koleji, Columbia Üniversitesi, 1964, s. 12. Yazar bu bilgiyi *American Journal of Education*, 1 (1), 1855, s. 368'den alıntılamıştır.

[10] Colucci, *Connecticut Academies for Females, 1800-1865*, s. 23.

Connecticut eyaletindeki bu okulda Emerson, bu derslerin bir kısmını, hiçbir şey eklemeden ve ilave bir değişiklik olmaksızın öğrencilerinin hepsine sunmak suretiyle "süsleyiciler" anlayışını terketti; öğrencilerin okula giriş çıkış saatlerini ayarlayarak, art arda işlenen bir ders programı oluşturdu. Benzer uygulamalar daha sonra Mt. Holyoke Kız İlahiyat'ta da benimsendi. Bunlar aynı zamanda Türkiye'deki kız okullarının değişmez özellikleri halini aldı. Çünkü bu kız okullarında öğretmenlik yapan hanımların çoğu Mt. Holyoke'tan, ya da onun kardeş kuruluşu olan Wellesley Kolej'den mezundu.

Bu yeni teşkilatın Andover Teoloji Fakültesi'ndeki kökleri bilindiğinde, American Board elemanlarının eğitim konusundaki motivasyonları da daha iyi takdir edilebilecektir. Bu okul 1778'de Massachusetts'in Andover şehrinde çifçilerin çocuklarını eğitmek için kurulan Phillips Akademisi'nin bağrından çıkmıştı. Samuel Abbot'un bağışladığı paralar, ortaokul seviyesinde eğitim veren bu taşra okuluna 1808 yılında bir teoloji bölümü açılmasını mümkün hale getirdi. Ancak Abbot, Andover İlahiyat Okulu'nun başlıca hedefinin "New England'a ilk yerleşen dindar atalarına öğretilen Kutsal Kitab'ın temel doktrinlerini yaymak ve muhafaza etmek"[11] olduğunu açıkça ilan etmişti. Harvard Kolej'in liberalizm ve Üniteryanizm[12] gibi çifte bir sapkınlığı öğretmekte olduğuna inandığı için, ebediyen var olacak olan Kalvenizm'e dönüşte ısrar ediyordu. Bu

[11] Leonard Woods, *History of The Andover Theological Seminary*, Boston: James R. Osgood ve Şirketi, 1885, s. 57.

[12] Üniteryanizm (Tevhitçilik): Teslis inancını reddeden, İsa'nın hem Tanrısal hem de insani doğası olduğu inancına karşı çıkan bir mezheptir. Üniteryenlerin temel kitaplarından olan *Racovian Catechism*'de şunlar yazılıdır: "İsa Mesih'e Tanrılık isnat edenlerin fikri yalnızca düz mantığa ters düşmekle kalmaz, aynı zamanda Kutsal Kitaplara da muhaliftir. Ayrıca sadece Baba'nın değil, oğlun ve Kutsalı Ruh'un, tek bir Tanrı olan üç farklı varlık olduğuna inananlar da büyük bir hataya düşmektedirler. Tanrı kesinlikle tektir; bu yüzden de üç bağımsız varlık olarak yeni bir Tanrı açıklamasıyla gelenler tamamen bu özle çelişirler. İznik Konsili'ne kadar geçen süre içerisinde ve o dönemde yaşayanların yazılarına göre, Konsil'den bir süre sonraya kadar, Baba gerçek Tanrı olarak biliniyor ve kabul ediliyor; bu fikre karşıt olanlar ise, sapkın olarak değerlendiriliyordu." (Ç.N.)

yüzden de, geleneksel Kalvenizm'in ilkelerine adanmış bu olgunlaşma yolundaki yeni eğitim kurumuna yardımda bulunmak için Harvard Kolej'e daha önce verdiği bağış sözünden caymıştı.

Andover Teoloji Fakültesi'nin kendine mahsus dinî istikameti, Rev. Samuel Hopkins'in ileri sürdüğü New England teolojisinden gelmekteydi. [Yakındoğu'daki pek çok American Board kurucusunun bakış açıları Hopkins'in öğretileri ile yoğrulmuştu.] Hopkins'in bakış açısının, Anadolu'daki eğitim girişimleriyle iki yönden hususi bağlantısı söz konusuydu. Bu okulların açılmasındaki vurgulardan biri Hopkins'in, "karşılık beklenmeden yapılan hayırseverlik" şeklindeki Hıristiyanlık vazifesi üzerine yaptığı vurguya dayanıyordu. Bu görüşe göre misyon okullarının kurucuları, insanları hızlıca dinlerinden çevirmek mecburiyetinde değillerdi. Aynı şekilde, Hopkins'in, barış ve adalet hakim olduğu zaman Milenyum'un süratle geleceğine dair beklentisi, Türkiye'deki misyon okulu kurucularına ütopik bir bakış açısı vermişti [Bu bakış açısı, misyonerlerin Yakındoğu'ya daha aydınlanmış toplumsal uygulamalar götürme mücadelelerindeki enerjiyi izah ettiği gibi aynı zamanda okulların açılmasındaki saiklerden bir diğerini oluşturuyordu]. Onlar da daha aydınlanmış sosyal uygulamaları Yakındoğu'ya götürmek için çalışıyorlardı. American Board'un *18. Yıllık Raporu*'nda açıkça telaffuz edildiği gibi onlar, "dünyanın ahlâken yenilenmesi, savaşların sona ermesi, tüm aile içi ilişkilerin kutsallaştırılması, her köyün kendi okuluna ve kendi kilisesine sahip olması için"[13] çalışacaklardı.

Taşralı ve mütedeyyin bir orta öğretim akademisi olan Phillips-Andover modeli –ki ileride din adamı ve öğretmen yetiştiren bir kurum olacaktı– Türkiye'de defalarca örnek alındı. Benzer şekilde bu

[13] American Board *18th Annual Report*, Boston: 1827, s. 159. Bkz. Clifton Jackson Philipps, *Protestant America and the Pagan World: The First Half Century of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (1810-1860)*, Cambridge: East Asian Research Center, Dağıtım: Harvard Üniversitesi Yayınevi, 1969, s. 7-12. Verilerin ilave arka planlarında Oliver W. Elsbree, "The Rise of Missionary Spirit in New England", *New England Quarterly I* (1928), s. 295-322.

model, Amerika'nın batı "sınırında" da sıklıkla uygulanan bir şablon oldu. Böylece misyonerlerin ekserisi Bowdoin, Dartmouth, Middleburry, Hamilton veya Oberlin gibi Amerika'nın enstitü kurma sürecinin örnekleri olan kolejlerde öğrenim gördüler. Bunların hepsi kurumsal açıdan aynı gelişim süreçlerinin örnekleridirler. Benzer adımlar Anadolu'da da atıldı. Mahalle okulları açıldı ve yaygınlaştırıldı. Bunlar, akademilerde yetiştirilmesi gereken yerli öğretmenleri talep ediyorlardı. Mahalle okulları gelişip kök salarken "kız ilahiyat okulları", "kolej enstitüleri" ve "teoloji bölümleri"yle ikmâl edildiler.

Cemaatçi Kilise 19. yüzyıl başlarında New England'da teşekkül ettiğinde ilk dönem teokrasisinin bazı izleri hâlâ mevcuttu. Yörenin önde gelen yüksek öğretim kurumlarının hepsi hâlâ din adamlarının hakim olduğu heyetler tarafından yönetiliyordu. O halde, fiilen teokratik bir yapısı olan Osmanlı İmparatorluğu'na uygun olan eğitimin tasavvurunu ihraç eden bu güçlü Püriten din adamlarını ve onların laik meslektaşlarını hafızanızda canlandırınız. Osmanlı Sultanı ülkeyi, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi sıfatıyla yönetiyordu ve Müslüman tebaalarına ait tüm resmî eğitim öğretim sistemi Müslüman *ulema* tarafından idare ediliyordu. Gayrimüslim toplulukların herbirinin başında ise dinî liderleri bulunuyordu. Bunların bütün *millet* okulları da din adamlarının kontrolündeydi.

İlk American Board misyonerleri kendilerinin eğitim aldıkları, genellikle de Amerikan sınırındaki eğitim kurumlarını temel alan okullar kurdular. Bunlar Massachusetts'in batısındaki Amherst ve Williams kolejlerinin programları örnek alınarak tesis edildiler. Amerika'dan Türkiye'ye nakledilen bu okullar, günahla dolu şehirlerin etkisinden çok uzaklara titizlikle yerleştirildiler. Mesela Bebek İlahiyat Okulu İstanbul'un dışında kalan Boğaziçi'ndeydi. Şehrin içindeki Sodom'dan bu derece uzak olmak kâfi gelmedi. Bebek İlahiyat'ın Anadolu'ya taşınmasının sebeplerinden biri de, büyük şehrin öğrencilerin ahlâki değerlerine sinsice zarar vermesine mani olmak diye belirtilmişti.

Eğitime Dair Örnekler

American Board'un Türkiye'de kurduğu okulların türediği ilk dönem New England kolejlerinin, temelde basit oluşları dikkat çekmektedir. Örneğin Dartmouth Kolej, Rev. Eleazar Wheelock [1711-1779] tarafından Kızılderililer için kurulan ufak çaplı misyon okulundan inkişaf etmişti. 1765'ten evvel 127 Kızılderili bu okullara gidiyordu ve

> Tıpkı misyonerlere, okul öğretmenlerine ve bu şerefli ayak işlerinde [misyonerlik ve öğretmenlikte] bugün istihdam edilen ve yarın da istihdam edilecek olanlara nafaka için tasarlandığı gibi; o dönemde de bir Kızılderili akademisine bina yapımı ve bu kadar Kızılderili'ye giyecek, nafaka ve eğitim bağışında bulunma doğrultusunda[14]

bu faaliyeti destekleyecek para İngiltere'den toplanıyordu.

Ardından Dartmouth Kolej kurulunca Elezar Wheelock kolejin rehberlik ofisi yöneticisi oldu. Aynı zamanda yegâne profesörü, çiftçisi, değirmencisi, oduncusu, aşçıbaşısı, terzisi ve ayrıca aktif pastörü de oydu! Kolejin ilk mührü Latince şu kelimeleri taşıyordu: "Çölde Yükselen Ses (Vox clamantis in deserto)" Mührün üstündeki iki şekil, dini ve adaleti temsil ediyordu. Bunların üzerinde yer alan üçgen Teslis inancını simgeliyordu. Bu üçgen İbranice "Kadir-i Mutlak Tanrı" kelimeleriyle çevrilmişti. Bu türden şeyler, günümüzde Sarmaşık Birliği'nin (Ivy League)[15] en önemli üyelerinden biri olan Dartmouth Kolej'in, o dönemde kendine özgü durumu ve bakış açısıydı. Bunlara çok benzeyen fikirler Türkiye'deki American Board eğitimcilerine

[14] Charles F. Thwing, *Higher Education in America*, Londra: Sidney Appleton, 1906, s. 138.

[15] ABD'nin kuzeydoğusundaki sekiz özel üniversitenin oluşturduğu birliktir. Bunlar Brown, Columbia, Yale, Dartmouth, Cornell, Harvard, Princeton, Pennsylvania üniversiteleridir. Okul binalarını kaplayan sarmaşıkların, bu okulların eski bir geleneğe bağlı olduklarını gösterdiğine inanılır. İlk başta bir spor ligi olarak kurulmuş olan birlik, günümüzde akademik mükemmellik, öğrenci seçiminde titizlik ve elitizm ile öne çıkmaktadır. (Ç.N.)

ilham veriyordu. Üstelik bu eğitimciler de, tıpkı Wheelock gibi insanı hayrete düşürecek derecede çok yönlü ve becerikli kimselerdi.

Amherst Kolej'in köşetaşını indirme töreninde (1820) Noah Webster taşradaki bu kuruluştan övgüyle bahsetti. Yaptığı konuşmada hararetle Amherst'in,

> ... bir köyde bulunduğunu, burada safahate ve müsrifçe tüketime davet eden hiçbir hususi durumun olmadığını, köyün verimli arazilerle çevrili olduğunu, orada yaşayan insanların ahlâki, dinî ve edebiyata yönelik alışkanlıklarının onları, zihinlerini geliştirmeyi ve Evanjelik hakikatleri yaymayı her şeyden aziz tutma konusunda şevklendirdiğini[16]

söyledi. Aynı törende Rev. Daniel Clark de "Acınacak Haldeki Bir Dünya için Bir Rica"da[17] bulundu ve şunları dile getirdi:

> Muhayyilemde Amherst Kolej'i, yurdumuzun ilk müesseseleri arasında, teoloji fakültelerimizin en genç kardeşi ve en mükemmel dostu, eğitim cemiyetlerimizin merkezi, yoksulluğun tesellisi, muhtaçların sevinç kaynağı, can çekişen milyonların kurtuluşu olarak canlandırıyorum.[18]

Webster ve Clark tarafından 1820'de açıkça dile getirilen bu düşünceler, ileride Türkiye'de American Board'un desteklediği okulları kuracak kişileri motive eden düşüncelerdi.

Anadolu'daki misyoner okullarının donanımları, tıpkı New

[16] Claude Moore Fuess, *Amherst: The Story of a New England College*, Boston: Little, Brown ve Şirketi, 1935, s. 40.

[17] Yukarıda adı geçen Noah Webster, bu konuşmayı yaptığı tarihte Amherst Akademi Mütevelli Heyeti'nin başkan yardımcısıydı. Rev. Daniel Clark ise *Amherst Birinci Kilise*'nin pastörü ve aynı zamanda Amherst'teki bir cemiyetin başkanıydı. Onun ve Webster'in bu hitabeleri, *A Plea for a Miserable World* adıyla bir kitapçık halinde 1820'de basıldı. Ayrıca bu basımda Amherst Akademi'nin ilk kuruluş hikâyesi de ayrı bir başlık altında yer almaktadır. İsimde geçen "acınacak haldeki dünya" ile Hıristiyan olmayan memleketlere ve insanlara göndermede bulunulmaktadır. (Ç.N.)

[18] *A.g.e.*.

England'daki selefleri gibi genelde çok yetersizdi. Amherst Kolej'in 1 Ekim 1821'de *Boston Recorder*'da yer alan ilanında "labarotuvar araç gereçlerinin tedarik edildiği, bunların gelecek kış ellerinde olacağının beklendiği" şeklinde ihtiyatlı bir ifade bulunmaktaydı. Fizik dersi için gerekli olan bu basit araç gereçler mutlaka İstanbul'da misyonerlerce etkin bir şekilde kullanılan araç gereçlere benziyor olmalıydı.

Bir açıdan bakıldığında, bu samimi New England'lıların deniz aşırı ülkelerdeki insanlarla paylaşacakları öyle çok da ilim ve irfana sahip kişiler olmadıkları düşünülebilir. Fakat 1835 öncesinde Sultan'ın tebaalarının kahir ekseriyetinin hâlâ okur yazar olmadığı, Amerika'nın ise iyi gelişmiş bir mahalle okulu [*common school*] sistemine sahip olduğu burada hatırlanmalıdır. İlk resmî Osmanlı gazetesi 1831 yılında yayına başladı; buna mukabil 1840 yılına kadar gayrı resmî hiçbir Türk gazetesi yayınlanmadı.[19] Bu verilerle tezat teşkil edercesine, o dönemde Birleşik Devletler'de 2000'den fazla gazete basılıyordu. Genç Amerikan Cumhuriyeti aynı dönemde 79 koleje, 23 tıp okuluna ve 9 hukuk okuluna sahipti.[20]

Kabul edilmelidir ki, yeni açılan bu müesseselerin hayatta kalma oranı düşüktü. Örneğin, Amerika'daki İç Savaş (1861-1865) öncesinde Ohio'da kurulmuş olan 43 okuldan 17'si hayatta kalırken 26'sı bunu başaramadı. Bu ise %60 oranında (!) başarısızlık demektir. Virginia'da bu oran %66, North Carolina'da ise %73'e ulaştı. Bunlarla kıyaslandığımızda Türkiye'deki American Board kolejleri, her ne kadar genellikle cüzi para kaynaklarına sahip olsalar da, çabucak değişiveren ve çalkantılı bir toplumda bulunsalar da, hayatta kalmalarını sağlayacak fevkalade niteliklere sahiplerdi.[21]

[19] Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra: Oxford Üniversitesi Basımı, 1961, s. 93.

[20] David H. Finnie, *Pioneers East: The Early American Experience in The Middle East*, Cambridge: Harvard Üniversitesi Basımı, 1967, s. 9.

[21] Donald G. Tewksbury, *The Foundation of American Colleges and Universities before the Civil War, with Particular Reference to the Religious Influences Bearing upon the College Movement*, New York: Colombia Üniversitesi Öğretmen Koleji Basımı, 1907, s. 28.

Misyoner Rekabeti

İçerisinde "yeniden doğum sayesinde kişisel kurtuluş dönüşümünün" ciddi rol oynadığı, kendilerine mahsus ateşli dinî bağlılıklarını da alarak Osmanlı İmparatorluğu'na giden American Board misyonerleri, Roma Katolikleri'nden rakipleri olduğunun her daim farkındaydılar. New England'lılar Katolik mezhebine muhalefet içerisinde büyümüş gibi görünüyorlar. Massachusetts Kolonisi'nin ilk valisi John Winthrop, bu durum için üç temel sebep ileri sürüyordu. Bunlar arasında ilk olarak,

> İncil'i dünyanın bu yöresine taşıyarak kiliseye büyük hizmette bulunmaları, böylece 'Yahudi olmayanların (Gentiles) bollaşmasına' yardım etmeleri ve bu bölgelerde Cizvit faaliyetlerini şahlandıran 'İsa Karşıtlarının Krallığına (Kingdom of Anti-Christ) karşı bir sur' inşa etmeleri bulunuyordu.[22]

American Board Karar Komitesi'nin, o günün misyonerlik diliyle söyleyecek olursak, Türkiye "tarlasını" "işgal" etmek için temsilciler gönderme kararında kesinlikle anti-Katolik düşünce hâkimdi. Amerikan sınırlarına Hıristiyanlığı götürme iştiyakının en ufak bir parçası dahi, Amerika Ülkesine Misyonerlik Cemiyeti [American Home Missionary Society] ve ona bağlı müesseselerin sık sık ifade ettiği gibi, "Protestanlık için Batı'yı kurtarmayı" amaçlamıyordu. Hartford'daki meşhur *Cemaatçi Kilise* vaizi Horace Bushnell sık sık "Papa bağlılarını" mağlup etme yollarıyla ilgili uzun uzadıya vaazlar veriyordu. Bu Muhafazakar Cemaatçi'ler, Boston'daki liberal Üniteryenlerin kendi kızlarını o yöredeki Ursuline Rahibe Okulu'na göndermekte tereddüt etmeyişlerini üzüntüyle izliyorlardı.[23] Bu nedenle Lyman Beecher[24] 1841 yılında Ameri-

[22] Thwing, *Higher*, s. 6. Robert C. Winthrop, "Life and Letters of John Winthrop", s. 309'dan alıntıdır.

[23] Ray Allen Billington, *The Protestant Crusade* (1800-1860): A Study of the Origin of American Nativism, New York: Macmillan Şirketi, 1938, s. 69.

ka Eğitim Birliği'nin huzurunda, bu türden "Katolik Okullarını" dengelemenin tek aracının, onlarınkinden daha kaliteli Protestan eğitim kurumları açmak olduğunu savunmuştu.[25]

Türkiye'ye tayin edilen ilk American Board görevlileri, Roma Katolikleri'nin eğitimcilerinin asırlar önce orada kendilerine galip geldiklerini hemencecik fark ettiler. Roma Katolik Kilisesi'nin Osmanlı topraklarındaki Rum gençlerini eğitmeye yönelik bu ilgisi, Roma'da Aziz Athanasius Koleji'nin kurulmasına sebep olmuştu. 1577 tarihinde Papa XIII. Gregory tarafından açılan bu kolejde, öğrencilerinin çoğu Ege Adaları'ndan olmasına rağmen İstanbul'dan da bazı öğrenciler okuyordu. Roma'ya bağlı bu müessese, Sultan'ın başkentindeki Rum cemaati ile, Rum çocuklarını daha ileri seviyede yetiştirsinler diye oraya gönderilmiş olan Latin eğitimciler arasında bir nakil vasıtasıydı. Neticede Cizvitler 16. yüzyıl bitmeden evvel İstanbul'da Avrupalıların yaşadığı Pera semtinde bir erkek okulu [St. Benoit Fransız Mektebi] açmayı başardılar. Hemen hemen aynı dönemlerde İzmir'de ve Trabzon'da başka Cizvit okulları da açıldı. Bu yüzden, Anadolu'nun Ortodoks Rumları arasındaki Roma Katolik eğitimi çabaları, Protestanların bu alandaki herhangi bir girişiminden çok daha eski tarihlere dayanıyordu.[26]

Roma Katolik Kilisesi ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenileri hedef alan bilimsel teşebbüslere de destek olmuştu. Bu te-

[24] Lyman Beecher (1775-1863): Yale Kolej'i ve Yale İlahiyat Okulu'nu bitirdi. Dinî anlayışı ve yeniden uyanış yönündeki görüşleriyle kolej müdürü Timothy Dwight'ın dikkatini çekti. Onun girişimiyle East Hampton'daki Presbiteryen kilisesine pastör olarak atandı. Verdiği vaazlarla şöhreti arttıkça daha büyük kiliselerde göreve getirildi. 1816'da *Amerika İncil Cemiyeti*'nin kuruluşuna katkıda bulundu. 1832-1852 arasında Lane Teoloji Fakültesi'nin ilk müdürü sıfatıyla vazife yaptı. Katolik muhalifi olarak tanındı. Geleneksel Kalvinci anlayışı savunuyordu. On üç çocuğundan özellikle Catharine Beecher ve Harriet Beecher Stowe, Amerikan feminizmi alanındaki çalışmalarla meşhur olmuşlardır. (Ç.N.)

[25] *A.g.e.*, s. 182. Ayrıca bkz. s. 276.

[26] Steven Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayını, 1968, s. 215.

şebbüslerin en ünlüsü, Sivas Başrahibi Abbot Mekhitar'ın[27] 18. yüzyılda kurduğu Mekhitarist Tarikatı'dır. Bu Ermeni birliği, doğrudan Vatikan'ın himayesindeydi. İlk olarak Mora'da kuruldu, kısa bir süre sonra Venedik'e taşındı. San Lazzaro Adası'nda büyük bir Ermeni Araştırmaları Merkezi tesis edildi. Bu kaynaklardan pek çok değerli tarihî ve edebî eser meydana getirildi. Burası hâlâ faaliyettedir.

1773 yılındaki bir iç anlaşmazlık Mekhitarist kurucularını böl-

[27] Abbot Mekhitar (1676-1749): "Osmanlı Ermenileri, çocuklarına Batılı bir eğitim aldırabilmek için önce Katoliklerin merkezi sayılan İtalya'ya yöneldi. 1690 yılında, ilk öğrencinin buraya gönderilmesi sebepsiz değildi ve Gregoryan üst tabakasına karşı halk arasında süregelen hoşnutsuzluğun sonucunda pek çok Ermeni gencinin Cizvit misyonerlerin öğretisini kabul etmiş olmasıyla ilgiliydi. Nitekim 18. yüzyılın başlarında Sivaslı genç bir Gregoryan Ermeni papazı olan Mekhitar, Katolik mezhebini kabul etmiş ve İtalya'ya yerleşmişti. İleride Ermenilerin sosyal hayatında büyük rol oynayacak olan bu şahıs, Venedik yakınlarındaki St. Lazarus adasında Cizvit ve Fratres Unitores öğretisinden esinlenerek tesis ettiği tarikatın manastırını da kurarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dindaşlarını yeni mezhebine davet için faaliyetlerine başladı. Mekhitar 1740 yılında teşkilatlanmasını tamamladı ve 1749'da *Büyük Ermenice Lügatı* yayınladı. Talebelerinin başta St. Lazarus ve Viyana Ermeni Akademisi matbaalarında bastırdığı dinî ve millî nitelikli araştırmalar Osmanlı tebaası Ermenilere dağıtıldı. Böylelikle başlatılan edebiyat, tarih ve din çalışmaları önce ilmî eserlerin tercümesi, sonra da telifi şeklinde bir yol izlemiş, sonuçta bu cemaat hem millî, hem de ilmî yayınları birarada izleme imkânı bulmuştur. Ermeni topluluğu kültür bakımından bir Rönesans dönemine girerken, yıllardır Mekhitar manastırında yaşatılmaya çalışılan klâsik Ermeni bilimi de canlandırılarak laik ve her geçen gün anadile yaklaşan gelişmiş bir yazı diliyle kaleme alınan edebî eserler, Ermeni milliyetçiliğinin de yükselmesine katkıda bulunmuştur. Mekhitar ve müridleri, 14. yüzyılda Avrupa'yı etkilemeye başlayıp, yeni bir ruhun doğmasına sebep olan hümanizm gibi bir yeniliği Ermeni toplumuna mal etmeyi başarmıştır. Esas olarak bu yenilik, Mekhitar ve Mekhitaristler'in ilk mitolojik eserlerden en yakın tarihli çağdaş eserlere kadar Avrupa edebiyatının tamamına açılmaları ile mümkün olmuştur. Mekhitarist kurumun bir manastır hüviyeti taşımasının getirdiği bazı sınırlandırmalara rağmen Ermeniler daha önce Batı kültürüyle hiç bu kadar yakın, geniş ölçekli ve kalıcı bir temas kurmamıştı. Dolayısıyla Mekhitarist ekolün en verimli çağında gerçekleşen bu temas sayesinde daha sonraki değişim ve dönüşümlere giden yol da açılmış oldu." Salim Cöhce, "Osmanlı Ermeni Toplumunda Siyasallaşma Çabaları", *ERAREN Dergisi*, Kış 2003, S. 8, s. 37-67. (Ç.N.)

dü ve bu bölünme İtalya'nın Trieste şehrinde ayrı bir merkezin kurulmasıyla sonuçlandı. Napolyon'un İtalya'yı işgal etmesi yüzünden bu grup 1811'de Viyana'ya taşınmak zorunda kaldı. Orada meşhur bir kütüphane oluşturuldu ve bu Mekhitaristler çok geçmeden matbaacılar ve bilim adamları olarak teşkilatın Venedik şubesiyle yarışır hâle geldiler. Viyana şubesinin kurucuları, İstanbul'un Pangaltı semtinde 1825 yılında erkek çocuklar için bir okul [Pangaltı Ermeni Yüksek Okulu] açtılar. American Board misyonerleri İstanbul'a geldiklerinde bu okul faaliyetteydi ve misyonerlerin başlıca rakiplerinden biri olmuş olmalıydı. Bu ve benzeri faaliyetler sonucunda Papa'nın görüşüne bağlı Uniat Ermeni Katolik Kilisesi kuruldu. Bahsettiğimiz bu ünlü Mekhitarist okulu günümüze kadar yaşamaya devam etmiştir ve hâlâ modern İstanbul'da öğretim vermeyi sürdürmektedir.[28]

Batı Hıristiyanlığının bu iki temel formunun tedarikçileri tarafından hissedilen bu güçlü rekabet algısı, Bebek İlahiyat Okulu'nun Protestan kurucusu Cyrus Hamlin'in kaleme aldığı aşağıdaki pasajda dile getirilmektedir. Hamlin, American Board'un kurmuş olduğu okulların, Cizvit okulları tarafından çökertileceği yönündeki korkulara şöyle cevap veriyordu:

> Protestan ve Cizvitlerinin eğitim sistemlerini adaletle muhakeme ediniz; eğer Cizvitlerin okulu hayatta kalmışsa bırakınız yaşasınlar. Bu 'en güçlü olanın hayatta kalacağı' prensibidir. Ancak eğer hiçbir okulunuz yoksa veya kalitesiz okullarınız varsa, hiç şüpheniz olmasın Cizvitler kendilerine sunulan bu fırsattan yararlanacaklardır.[29]

Hamlin'in gördüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek kaliteli Protestan okulları kurmak "Roma Katolik tehlikesini" sa-

[28] David Marshall Lang, *Armenia: Cradle of Civilization*, Londra: George Allen ve Unwin Ltd., 1970, s. 277. Mekhitarist eğitimi ile ilgili daha ayrıntılı bir tasvir, Kevork A. Sarafyan, *History of Education in Armenia*, Los Angeles: C.C. Crawford, 1930, s. 145-162'de verilmektedir.

[29] Cyrus Hamlin, *Among The Turks*, New York: Robert Carter and Brothers, 1878, s. 281.

vuşturmanın veya üstesinden gelmenin başlıca araçlarından biriydi. Bazı Ermeni, Süryani ve Rum Ortodoks kiliseleri, muhtemelen Protestanları, kendi kiliselerine bağlı müminlerin sadakatini zayıflatmadıkları sürece kabul etmişlerdi.

İslâmiyet Hakkındaki Bakış Açıları

Türkiye'ye gönderilen ilk American Board misyonerleri, İslâmiyet hakkında önyargı taşıyan pek çok tasavvurla Doğu'ya gelmişlerdi. Genel faraziyeleri, Williams Kolej başkanı Mark Hopkins'in dile getirdikleriyle mutlaka benziyor olmalı. Hopkins, 1836 yılından bu yana American Board'un faal bir üyesiydi ve 1857'de Board'un başkanlığına seçildi. 1844 yılının başlarında Boston'daki Lowell Enstitü'de verdiği on iki konferans, onun kendi dönemindeki Müslüman dünya ile ilgili düşüncelerini ihtiva ediyordu. Hopkins'in "Muhammed'in dini" tanımlamasında İslâmiyet, "kabul edilemez mucizelerle ve kerametlerle dolu, kılıçla yayılmış, kaderciliği, kibirliliği ve hoşgörüsüzlüğü özendiren, çok eşliliğe izin veren, şehvetle dolu bir cennet sunan din"[30] olarak nitelendiriliyordu. Her ne kadar günümüzdeki Hıristiyanların çoğu İslam'ın bu yorumunu reddedecek olsalar bile yukarıdaki görüşler 19. yüzyılda her tarafa yayılmıştı. Amerika'daki Harvard ve Yale kolejlerinde, ayrıca ismi bunlardan daha az duyulmuş yüksek öğretim kurumlarında bu bakış açısı öğretiliyordu.

Müslüman Türkler American Board okullarına yıllarca gitmediler. Çünkü bu kurumların ders programları Hopkins'in İslam hakkındaki görüşleri ışığında hazırlanmış görünüyor. Kitab-ı Mukaddes öğretimi merkezde yer alıyordu. Her gün ilahiler söyleniyor,

[30] Mark Hopkins, *Lectures on the Evidence of Christianity before the Lowell Institute* ,Ocak 1844, Boston: T. R. Marvin, 1846, s. 13. Bu pasaj, Frederick Rudolph, *Mark Hopkins and the Log: Williams College* (1836-1872), New Haven: Yale Üniversitesi Yayını, 1956, s. 36'dan alınmıştır.

"toplu dualar" ediliyordu. Öğrencilere Protestan doktrinleri ile mucize ve kehanet anlayışları öğretiliyordu. Böylece halihazırda Müslim ve gayrimüslimler arasında iki kola ayrılmış toplum daha da bölünmüş oldu.

Öğrenme ve Çalışma

Osmanlı İmparatorluğu'nun çağrısına cevap verecek olan müstakbel American Board misyonerleri genelde çalışma-idealine vurgu yapılan eğitim kurumlarında yetiştirilmişlerdi. Mesela bu düşünce, Batı Windsor Hill köyünde 1836 yılında açılan Connecticut Teoloji Enstitüsü (bugünkü Hartford İlahiyat Okulu) için geçerliydi. Yale Üniversitesi'yle bağlantılı bu geleneksel İlahiyat Okulu itirazlar arasında faaliyetine başladı. Yeni müessesenin kurucuları burasının bağışlarla tesis edilen bir okul olması fikrine karşı çıkıyorlardı. Bilakis okulun faaliyet masrafları ve bina giderleri için hep bulunduğu mahaldeki kilise üyelerine bağlı olması gerektiğinde ısrar ediyorlardı. Öğrencinin el maharetini kullanması planı ile işe başladılar. Oradan yetişen din adamları yalnızca iyi bir bilimadamı olmakla kalmıyor, aynı zamanda kendi hayatlarını kazanmaya muktedir kimseler oluyorlardı.

Ohio'nun Cincinnati şehri yakınlarındaki Lane Teoloji Fakültesi'nin rektörlüğüne atanan Dr. Lyman Beecher göreve başlama töreninde (1832) yukarıdakine benzer görüşleri şöyle dile getirmişti:

> Altı yedi saat süren sıkı, yorucu bir çalışmayı dengelemek için, üç veya dört saatten aşağı olmayan hareketli bir egzersiz gerekmektedir. Ziraatla ve makineyle ilgili işlerde yapılacak istihdamlar hiç şüphesiz gerçek el işçiliği sistemidir. Bu işler de, sağlığa faydalı olan idmanları barındıran ve zihinsel gelişmeyi artıran *kendi kendini geçindirmeyi sağlayan araçlarla* birleştirilmiş olmalıdır.[31]

[31] *A.g.e.*, s. 69.

Beecher buradaki el işçiliği tecrübesinin, yeni yetişen din adamını yahut misyoneri, ne bir ev ne de bir kilise inşa edebilecek konuma getiremeyeceğini söyleyerek iddiasını sürdürdü. Burada kazandığı becerilerle o, yerel [kilisenin cemaatlerinden gelen] para kaynaklarını artırıncaya kadar hayatını sürdürebilecekti. İncelediğimiz American Board okullarında gözlemleyeceğimiz *hem oku–hem çalış* yaklaşımından yararlanmanın pek çok örneği modern dönemlere kadar gelmiştir.

Türkiye'deki American Board eğitimcilerinin miras almış oldukları "öğrenim görürken el işçiliği yapmak" şeklindeki güçlü gelenek, New York eyaletindeki Oneida Akademisi'nde 1827 yılında icat edilmişti. Bu akademi, Utica şehrine yakın Whitesboro'da Rev. George W. Gale tarafından 100 hektarlık bir çiftlik arazisi üzerinde kurulmuştu. Açıkçası Gale, Birleşik Devletler'deki bu türden tecrübeler hakkında ya da Fellenberg'in İsviçre'deki o dönemin meşhur *el işçiliği okulu* (manual labor school) ile ilgili bir şey bilmiyordu. Oneida Akademisi'nin iki eski mezunu Lane İlahiyat Okulu açılınca oraya gittiler. Bir grup Hıristiyan, sınır bölgesinde yaşayan kafirleri hidayete erdirmek ve medenileştirmek amacıyla Ohio'nun Oberlin şehrinde bir kolej enstitüsü kurmaya karar verince bu *el işçiliği okulu* kavramını ön plana çıkardılar. Oberlin Kolej'in kamuoyuna yaptığı ilk duyuruda açıkça dile getirildiği üzere,

> Oberlin Enstitüsü'nün en önemli (fakat tek başına olmayan) hedefleri, İncil görevlilerini [misyonerleri] ve takva sahibi okul öğretmenlerini eğitmektir. Bu mühim görevlerinde hakkıyla yetişmeleri için onlara tıpkı Andover Teoloji Fakültesi'nde olduğu gibi akademi, kolej ve teoloji eğitimine dair ve ayrıca bir Öğretmen İlahiyatı'na gidenlerinkileri kapsayan ayrıcalıklar sunulacaktır.[32]

Bir "kız bölümü" açılması da tasarlanmıştı ama Oberlin karma eğitime geçince buna ihtiyaç kalmadı. Bildirilenlere göre Ober-

[32] Robert S. Fletcher, *A History of Oberlin College*, c. I, Oberlin, Ohio: Oberlin Kolej Basımı, 1943, s. 122.

lin'deki bu programdan hem gençler hem de hayatta daha fazla yol katetmiş olanlar istifade edebiliyorlardı. Burası insanı, zihnen olduğu kadar bedenen ve vicdanen de bir bütün olarak eğitmeyi amaçlıyordu ve bütün bunlar için öğrencilerin bedensel bir işle uğraşmaları lazımdı.

Bu durumda yukarıdaki paragrafta, Andover'den Ohio'nun vahşi yörelerine nakledilen bir *rehber model* gözlemlenebilir. Bu model Oberlin'den başlayarak Beloit, Carleton, Grinnell ve Olivet gibi diğer okullara yayıldı. Adı geçen okullar, Türkiye'ye gönderilen ikinci ve üçüncü nesil Board misyonerlerinin çıktığı okullardı. Bu, "kendi kendini idame ettirme ve geçindirme" mantığı o zamanlar hem yurtiçi hem de yurtdışındaki misyonların felsefesinde kilit rol oynuyordu.

Aynı şekilde kız okulları da, Massachusetts'in Güney Hadley bölgesindeki Mount Holyoke Kız İlahiyat Okulu'nu model aldılar. Burada ev işleri (el işçiliği değil!) her gün öğrencilerin bir buçuk saatini meşgul ederdi. Her Pazartesi günü, çamaşır yıkamaya, ütü yapmaya, yer fırçalamaya ve sökük dikmeye ayrılmış "boş zamanları değerlendirme günüydü." Miss Lyon'un açıklamasına göre,

> Külçe gibi oturup avarelik etmekten zevk alanlar, günahtan da zevk alırlar. Çalışmak, insan bünyesinin bir parçasıdır. Şu kesindir ki, bizler, sanki İncil'deki herhangi bir hakikatmiş gibi alın teriyle çalışmak zorundayız. Her organımız kullanıldıkça güçlenir. Bu görev, insanoğlunun bünyesinden resmedilebilir ve yine bu, Tanrı Kelamı'nda da emredilmektedir.[33]

"Bedensel çalışma kişisel disiplini geliştirir" ana fikri, karakter inşası için düzenlenmişti. Türkiye'deki American Board okullarından mezun nesiller kendi geçirdikleri tecrübelerde bu kavramlarla bağlantı kurabileceklerdi.

[33] *A.g.e.*, s. 57.

Kölelik ve Özgürlük

Türkiye'ye gönderilen ilk American Board misyonerleri, kendi ülkelerinde istemeyerek uygulanan kölelikle mücadelenin hâlâ devam ettiği bir toplumdan gelmişlerdi. Bazı *Cemaatçi Kilise* mensupları kölelik uygulamalarını görmezlikten geliyordu. Fakat 1790'lardan sonra onların çoğu köleliğin kaldırılması konusunda ateşli birer taraftar oldular. O dönemde New Haven'de pastör olan Rev. Jonathan Edwards, *Connecticut Köleliğe Muhalefet Cemiyeti* kurulmadan evvel (1791) şu cümleleri sarfetmişti:

> Özgürlük hakkına sahip olan bir insanı köle konumunda tutmak, her gün onun bu özgürlüğünü çalmak ya da adam kaçırma suçunu işlemek demektir. Bu, Tanrı katında metres hayatı yaşamaktan yahut zina yapmaktan daha büyük günahtır.[34]

Cemaatçi Kilise'ye mensup önde gelen kölelik karşıtı kimselerden bazıları bizzat özgür zencilerdi. O zamana kadar kölelik, devletin Kölelikten Azatlık Kanunları sayesinde ölmeye yüz tutmuş bir uygulamaydı. Buna mukabil yasal köleliği bitiren son kanun örneğin Connecticut'ta 1848'e kadar geçmedi.[35]

1839-1941 arasında birçok *Cemaatçi Kilise* mensubunun karıştığı büyük bir Amerikan draması gözler önüne serildi: *Amistad Olayı*. Tutsak Afrikalılar köle olarak satılmak üzere Küba'ya götürülürken isyan ediyorlar; [içinde bulundukları] *Amistad* yelkenlisini ele geçiriyorlar ve nihayetinde Connecticut'a ayak basıyorlar. İspanyol köle tüccarları ise mahkemede köleler üzerinde yasal hak iddia etmeye çalışıyorlar ve bir dizi mahkeme birbirini takip ediyor. Bu

[34] Ralph Foster Weld, *Slavery in Connecticut*, Tercentenary Commission of the State of Connecticut, Vol. 37, New Haven, CT: Yale Üniversitesi Basımı, 1935, s. 17.

[35] David O. White, "Blacks in Connecticut", David. M. Roth (der), *Connecticut History and Culture: An Historical Overview and Resouces Guide for Teachers*, (içinde) Hartford, CT: Connecticut Tarih Komisyonu, 1985, s. 200.

yargılamalar ABD'nin Yüce Mahkemesi'nde nihayet buluyor. Kölelerin avukatı olarak orada bulunan eski Amerikan başbakanı yaşlı Quincy Adams, Amistad Afrikalıları adına özgürlük hakkını kazanıyor. Neticede Amistad Olayı'nda hayatta kalanlar tekrar Batı Afrika'ya gönderiliyorlar. Onların bu zorlu tecrübeleri ve mahkemede konuşturulmaları, Kuzeyliler üzerinde, gerçekte ise kuzey eyaletlerinde doğup büyümüş olan ABCFM elemanlarının tamamı üzerinde güçlü bir etki bırakmıştı.

Birleşik Devletler'de köle sahibi olma meselesi en sonunda kanlı İç Savaş'ta çözüme kavuşturuldu. Savaş sırasında Kölelikten Azatlık Bildirgesi yayınlandı. *Cemaatçi Kilise*'nin ABCFM gibi dışarıya uzanan diğer kolu *Amerikan Misyonerlik Birliği (American Missionary Association)*, güneyde azat edilmiş köleler için açılan okullara gönderilen yüzlerce öğretmenin masraflarını karşıladı. Bu teşkilat ayrıca zenciler için pek çok yüksek öğrenim kurumunun şekillenmesine de yardımcı oldu. Memleketlerindeki bu gelişmeler Türkiye'deki American Board okullarının misyoner yöneticilerini de hiç şüphesiz tesiri altına almıştı.[36]

Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşen Amerikalılar kısa bir süre sonra bu ülkede köleliğin hoş görüldüğünü fark etmiş olmaları lazım. 19. yüzyılda burada başlıca yedi kölelik hüküm sürüyordu: Kadınların *harem*deki köleliği, Sultan'ın askeri ve sivil kulları, hükümdarın maiyetinde ve seçkin tabakadaki haremağaları, evdeki kölelik, Çerkezlerin tarımdaki kölelikleri, köle satıcıları ve köle sahipleri. Bâb-ı Âli'nin yabancı misafirleri olarak misyonerler bu durumla doğrudan uğraşamazlardı. Ancak özgürlükle adaleti aynı ke-

[36] Mary Cable, *Black Odyssey: The Caso of the Slave Ship Amistad*, New York: Penguin Books, 1977; Howard Jones, *Mutiny on the Amistad, The Saga of a Slave Revolt and its Impact on American Abolition, Law and Diplomacy*, New York: Oxford Üniversitesi Basımı, 1987. Ayrıca bkz. "The Amistad Event: 1839...1989", *New Conversatinos*, 11 (2-3), Kış/Bahar 1989, United Church Board for Homeland Ministries tarafından yayınlanmıştır.

feye koyan misyoner okulları öğrencileri aydınlatmayı ve toplumsal ilerlemeye katkıda bulunmayı hedefliyordu.[37]

Tereddütlü Eğitimciler

Eğitimin önemli bir misyonerlik hedefi yapılması konusunda ciddi bir tereddüt söz konusuydu. American Board'un eski başkan vekili Fred Field Goodsell bu bakış açısının temellerini açık bir dille şöyle izah etmektedir:

> ...ilk dönemlerde nerede eğitim faaliyetlerine girişilse, bunun sadece Evangelizmin büyük hedefine giden bir araç olduğu; İncil'in öğrenilmesinde ve Kelamın sözle vaaz edilmesinde bu yolun hayati bir önem taşıdığı anlamına gelirdi. Eğer okullar, insanların dinlerini değiştirmeye yahut tam kalbinde Kilise'nin yer aldığı bir Hıristiyan toplumunun kurulmasına rehberlik edecekse, işte o zaman kurulmalıydı. Çocuklara İncil okuması öğretilmeliydi. Hem onlar hem anne babaları hem de dostları bu sayede İncil'e aşina olabilirlerdi. Amaç günahlardan arınmaydı. Seküler bir toplumda yaşamak için seküler bir eğitim fikri, öncü misyonerler için lanetli bir şeydi. Sanatın ve bilimin yaşamda yeri vardı; fakat bunların işlevi, tamamen Evangelizme ve Hıristiyan toplumunun büyümesine hizmet etmekti.[38]

Fakat American Board görevlilerinin Türkiye'de karşı karşıya kaldıkları şartlar, onların eğitim faaliyetleri içinde yer almalarını kaçınılmaz kıldı. Kurdukları yerli Protestan kiliseler yöredeki insanların yoğun cehaleti yüzünden aksıyordu. Yerli din adamları umulandan çok daha basit seviyede eğitim almış kişilerdi ve kendi cemaatlerini yeterli öğretim fırsatlarına ulaştıracak herhangi bir şe-

[37] Ehud R. Toledano, *Slave and Abolition in the Ottoman Middle East*, Seattle: Washington Üniversitesi Basımı, 1988. Bu eserin geniş bir kaynakçası bulunmaktadır, s. 170-177.

[38] Fred Field Goodsell, *You Shall be My Witness*, Boston: A.B.C.F.M. Yayını, 1959, s. 49.

yi tedarik etmede başarısız oluyorlardı. Başını alıp gitmiş olan okuma yazma cehaleti, ortalama bir Ermeni'nin, bir Süryani'nin veya bir Rum'un kendi İncil'ini bilmesini imkansız hale getirmişti. Anadolu'daki Hıristiyan topluluklardan bu kadar çok kimse asgari geçim düzeyinde yaşıyor olunca yerli din adamlarının ve öğretmenlerin kendi kendilerini idame ettirmeleri mümkün değildi. Anadolu'daki pek çok kadın, babalarının ya da kocalarının sefil birer kölesiydi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlar bu yüzden kendilerine mahsus canlı bir misyonerlik ruhundan yoksundular.

İnsanı kamçılayan bu koşullar American Board misyonerlerini, temel ve orta düzeylerde okullar açma işine bulaştırdı. Okulları desteklemek için Board'un fonlarını kullandılar. Fakat bir 25 yıl sonra bu basit tarzdaki okul türleri artık yeterli gelmemeye başladı. Artan öğrenme arzusu ve ekonomik şartlardaki bir nebze iyileşme yeni ihtiyaçlar yaratmıştı. Dönemin American Board sekreteri olan Rufus Anderson 1869'da şunları yazıyordu:

> Bir ilerleme aşaması var; yerli halkın bir bölümünün zihinleri, misyonun verebileceğinden daha geniş ve üstün bir kültür istemektedir. Orada bunu, diğer kaynaklardan destek alan ve misyonlarımızdan ayrı bir kolej vasıtasıyla sağlamak bilgeliğin bir parçasıdır.[39]

İşaret edilen bu yeni eğilim sayesinde, Misyonun gelişme yıllarında açılmış olan eğitim kurumları şimdi bir dereceye kadar özerklik kazanacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nda, yeni geliştirilen Protestan kiliselerle bağlantılı olan bu küçük Hıristiyan kolejlerinin, American Board'un sağlayabileceği mali imkanlardan daha fazla finansal yatırımlara acilen ihtiyaçları vardı. Bu nedenle kolejler, Amerika'daki *Cemaatçi Kilise*'nin ilk kolejleri gibi birleşmeye, Amerika'daki bazı sivil idarelerden, kâr amacı gütmeyen yüksek öğretim kurumları olarak tanınmaları için berat almaya ve ya-

[39] Rufus Anderson, *Foreign Missions: Their Relations and Claims*, New York: Charles Scriber ve Şirketi, 1869, s. 100. Anderson belirgin biçimde Suriye'deki duruma atıfta bulunmaktadır. Fakat aynı bakış açısı Türkiye'ye de uyarlanmıştır.

sal olarak bu kurumların para durumlarından sorumlu olacak yerli bir mütevelli heyeti ile bir idare heyeti tarafından yönetilmeye teşvik edildiler. Bu durumda kolejleri, fonların artırılması, sermaye giderlerinin karşılanması, Amerika'daki, İngiltere'deki ve bölgesel olarak Türkiye'deki kendi çevrelerinden bağış toplanması gibi sıkıntılar vurabilirdi. Bir başka ifadeyle, Boston'daki American Board Karar Komitesi'nin gözünde daha fazla özerklik, *kendi masrafını kendin çıkar* tedbirini gerekli kılıyordu. Sonunda bu süreç Anadolu'da altı adet kolej ortaya çıkardı. Bunlar, New England'ın sınır bölgelerinden Anadolu'ya gönderilen tohumların uzun süre sonraki hasadıydı.

2. BÖLÜM
AMERICAN BOARD EĞİTİMCİLERİNİN KALKIP GİTTİKLERİ ANADOLU

Okullaşma ve eğitimin diğer türleri sosyal şartlarda cereyan eder. Şayet American Board okullarının Türkiye Anadolusu'nda geçirdiği süreçler ve etkileri iyice anlaşılmak isteniyorsa, 1830 yılından 21. yüzyılın başına kadar oradaki mevcut koşulların da dikkate alınması, tahlil edilmesi ve yorumlanması zorunludur. Ancak yine de herhangi bir toplumun 175 yıllık tarihini idrak etmek karmaşık bir iştir. Zira bunun ilk doksan yılı, yani American Board'un bu eğitim alanında vücut buluşu Osmanlı İmparatorluğu döneminde olduğundan bu karmaşıklık bilhassa Anadolu için böyledir. 1923'te Cumhuriyet kurulduğundan bu yana ise yeni ihtiyaçlar ve fırsatlar hasıl olmuştur.

Kökeni yabancılara ve misyonerliğe dayanan, ve en eski tarihlerinden şu anki durumlarına kadar inceleyeceğimiz Amerikan eğitim faaliyetlerinin, [bu bölgeye] intikalinin zeminini teşkil eden modern Türk tarihinin arka planını baştan başa en ince ayrıntısına kadar anlatmak imkan dahilinde değildir. Bununla beraber son dönemlerde Osmanlı'da ve Türkiye Cumhuriyeti'nde tarihin nasıl yapıldığı konusunda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Neticede elinizdeki kitabı şekillendiren yorumsal çerçevede ve paradigmalarda bazı kaymalar olmuştur. Bu kaymaların altında yatan var-

sayımların ve bakış açılarının en önemlilerinden bazıları bu bölümde incelenecek olan mevzulardır.

Kolonileşme ve Oryantalizm

Kolonileşme karşıtı mücadeleler (özellikle II. Dünya Savaşı sonrasındakiler) hepimizi siyasi kolonileşmeye muhalif kimselere dönüştürdü. Fakat ilk American Board misyonerleri dünya tarihinin en büyük imparatorluklarından birine gelmişlerdi. Büyük ihtimalle onlar kendilerini, Amerika'nın entelektüel ve dinî alandaki hakimiyetinin temsilcileri olarak görmemişlerdi. Buna mukabil 19. yüzyılın ortalarındaki Osmanlı ülkesinin, çok çeşitli insan topluluklarından müteşekkil geniş bir bölgeye hakim olduğu da gözlerinden kaçmış olamazdı. Amerikalı eğitimciler Osmanlı Anadolusu'nun tam kalbine geldiler. İlk başlardaki esas muhatap kitleleri Müslümanlar değildi. Kendi bakış açılarına göre onlar Anadolu'nun Ermeni, Süryani, Yahudi ve Rum azınlıklarına *ilim irfan* getirmek için gelmişlerdi. Bu grupların, sırası gelince bilgiyi ve kurtuluşu (salvation) diğer *milletler* arasında da yayacakları ümit ediliyordu.

American Board'un oraya ayak bastığı dönemlerde Osmanlı'nın, Anadolu'dan başka diğer iki büyük bölgesi daha vardı. Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarını Rumeli (bugünkü Balkanlar) teşkil ediyordu. Gerçi bu çalışmamızın dışında kalan bir konu ama Board eğitimcileri bu bölgeye de okullar kurdular. Osmanlı Devleti'nin üçüncü devâsa bölgesi Anadolu'nun güneyi ve doğusunda yer alan Arabistan'dı. Misyonerlerin eğitim faaliyetlerinin bir benzeri de Osmanlı'nın Suriye (Lübnan ve Filistin dahil), Mısır ve bugünkü Irak eyaletlerinden gerçekleştirildi. Böylelikle Anadolu vilayetlerine gönderilen American Board eğitmcileri bu çabalarını, İmparatorluğun uzak diyarlarına yayılmış, çok dilli tebaalarına da yöneltmiş oldular. American Board görevlilerinin Anadolu'da ve işin doğrusu dünyanın her yerinde (örneğin Çin, Japonya, Hindistan, Afrika

ve Havai'de) kurmuş oldukları Board okullarında kullandıkları eğitim yaklaşımları, Osmanlı topraklarının diğer bölgelerindeki değişimleri yansıtacak olabilir.

Amerikalı misyonerlerin irtibat kurdukları Osmanlı yetkilileri, Türk Sultanı'na bağlı imparatorluk yöneticileriydi. İlk American Board okullarının bazı Ermeni ve Rum mezunları mesleklerini bilfiil Osmanlı memuriyetlerinde icra ettiler. Osmanlı Hıristiyanları, milliyetçilik hareketlerinin pek çok Balkan bölgesinde bağımsızlık elde ettiği 19. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı devlet memurluklarına girme konusunda öyle azımsanacak bir kudrete sahip değillerdi. Bu nedenle American Board okullarının besleyip büyüttüğü ideoloji ile Osmanlı yöneticilerinin politikaları arasında az çok bir bağlantı olabilirdi.

American Board'un öncü eğitimcileri kültürler arasında köprü inşaatçılarıydılar ve şahsen Oryantalizmden etkilenmemiş kimseler değillerdi. Edward Said Oryantalizmin düşünce tarzını şöyle ifade ediyordu:

> Oryantalizm, İslam dünyasını başı sonu olmayan 'öteki' olarak tanımlama konusunda ısrarlı bir eğilimi ve Ortadoğu halklarının kendilerine ait bir tarihleri ve dinamikleri olduğunu itiraf etmedeki isteksizliği ihtiva etmektedir. Ayrıca Oryantalizm fî tarihinden kalma yazılı kaynaklara olan aşırı güveni de bünyesinde barındırmaktadır. Öyle ki, eski önyargılar, tarihi gerçekleri çok fazla dikkate almaksızın bir nesilden diğerine devredilegelmiştir.[40]

İlk Amerikan misyonerleri Osmanlı'da geçirdikleri tecrübelerini kapsamlı olarak anlattılar ve yazdılar. Onların görüşleri, hemşehrilerinden pek çok neslin, dünyanın bu bölgesine dair anlayışlarını şekillendirdi. Bizler onların bu kayıtlarını incelerken o günlerde yaygın olan Oryantalist dokunuşları fark edebiliriz.

[40] Edward W. Said, *Orientalism*, New York: Vingate Books, 1978, s. 202.

Silsile Halinde Gidiş ve Değişim

Anadolu'da American Board eğitiminin gerçekleşmesinin ilk aşamaları boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nu idare eden yedi padişahın devr-i saltanatları üzerinde derinlemesine düşünmek, siyasetteki değişimleri teşhis etmemize yardımcı olacaktır. Anadolu'da American Board eğitim faaliyetlerinin başlaması hemen hemen *Tanzimat Dönemi*'nin başlangıcıyla aynı zamana denk düşmektedir. Bu dönem, birtakım insan haklarının ve Batılılaşmanın, 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane *Hatt-ı Şerifi* adlı bir belgeyle resmen ilan edilmesiyle başladı. Bu imparatorluk bildirgesi eğitimden doğrudan doğruya bahsediyor değildi. Eğitim konusunu 18 Şubat 1856'da yayınlanan Hatt-ı Hümayun kapsıyordu. Fakat yeni American Board okulları birçok yönden o dönemin hükümet politikalarıyla uyumluydu. Bahsedilen Osmanlı fermanında şu cümleleri okuyabiliyoruz:

> Saltanat-ı seniyyem tebaasından bulunanlar hiçbir fark gözetilmeksizin, ülkedeki mekteplerin nizamatına gerek yaşça, gerekse imtihanca belirlenen şartları yerine getirdikleri takdirde hepsi Devlet-i Aliyye'min askerî ve mülkî mekteplerine kabul edilsin. Bundan başka herbir cemaatin sanata ve sanayie dair mektepler açmasına izin verilmiştir. Mekâtib-i umumiyenin ders metotları ve öğretmenlerinin seçimi, üyeleri tarafımdan tayin edilmiş olan karma bir maarif meclisinin teftişi altında olacaktır.[41]

[41] İngilizceye tercüme edilen bu Hatt-ı Hümayûn bölümü, E. Hertslet'in *Map of Europe by Treaty*, Londra: 1875-1891, C. II künyeli eserinin 1243-1249. sayfasından, Stavrianos'un *The Ottoman Empire, Was it the Sick man of Europe?*, New York: Rinehart ve Şirketi, 1959 künyeli kitabının 46. sayfasında yer alan "Osmanlı Reformlarının Değerlendirilmesi" başlıklı yazısındaki yeniden basımından alınmıştır. (Y.N.) Islahat Fermanı'nın bahsedilen kısmının asıl metni şu şekildedir: "Saltanat-ı seniyyem tebaasından bulunanlar mekâtib-i şahânemin nizâmât-ı mevzularında gerek since ve gerek imtihanca mukarrer olan şerâiti ifa eyledikleri takdirde cümlesi bilâ fark ve temyiz Devlet-i Aliyye'min mekâtib-i askeriyye ve mülkiyesine kabul olunması ve bundan başka herbir cemaat ve maarif ve hiref (sanat) ve sanayie dair milletçe mektepler yapmaya mezun olup fakat bu mâkule mekâtib-i umumiyyenin usul-i tedrisi ve muallimlerinin intiba-

Sultan'ın Anadolu'nun iç bölgelerinde yaşayan tebaalarının çoğunluğu muhtemelen bu devlet fermanlarından çok az haberdardı. Ne olursa olsun bu fermanları doğru düzgün uygulamıyorlardı. Buna mukabil şurası da açıktır ki, American Board'un misyoner eğitimcileri, muhatap kitlelerine modern öğretim kurumları tesis etmeleri konusunda söz konusu *Hatt-ı Humayûn*'un kendilerine yasal bir dayanak sağladığını fark etmişlerdi.

Bunu yapmak her zaman kolay olmuyordu. 19. yüzyılın sonlarında onların dile getirdikleri düşünceleri uygulamaları için Osmanlı yöneticilerini arkadan itenler ekseriya İngilizlerdi. Bunun bir örneği, İngiltere'nin Bab-ı Âli'deki büyükelçisi Lord Lyons'un, amiri olan Dışişleri Bakanı Lord Stanley'e 6 Mayıs 1867 tarihli bir raporudur. Lyons bu mektubunda Sadrazam Fuad Paşa'nın bakış açısını bildiriyordu.

Lyons'un, Fuad Paşa'nın görüşlerine dair atıfta bulunduğu kaynak, *18 Şubat 1856 Tarihli Padişah Fermanı'nın İcrasıyla İlgili Hususlar* başlığını taşıyordu. Belli ki şikayetler vardı, ama Fuad Paşa, Osmanlı hükümetinin idaresindeki devlet okullarının (tıp, madencilik, köprü ve yol inşaatı, idarecilik okulları) müslim ve gayrimüslimlere eşit bir şekilde açık olduğunu iddia ediyordu. Mekteb-i Harbiye'de bir problem olduğunu o da kabul ediyordu. Çünkü oradan yetişen [müslim ve gayrimüslim] subaylar, tamamen Müslüman askerlerden meydana gelen bir orduya kumanda edeceklerdi. Bu yüzden gayrimüslim öğrencilerin bu okula kabul edilmeleri konusunda "sınırlamalar" gerekliydi. Fuat Paşa şöyle devam etmektedir:

> Azınlık cemaatleri tarafından finanse edilen ve yönetilen okullar sadedinde bakacak olursak, Osmanlı hükümeti bu okullara en mutlak surette özgürlük vermiştir. Öyle ki bu hükümet, eğer bu tarz bir şey olursa, ilkeleri Osmanlı Hükümeti'nin otoritesine düşmanca bir tutuma sahip olmak veya kamu düzenine karşı olmak olan kişilere bu

hı, azası taraf-ı şahanemden mensup (tayin edilmiş) muhtelit bir meclis-i maarifin nezaret ve teftişi tahtında olması..." (Ç.N.)

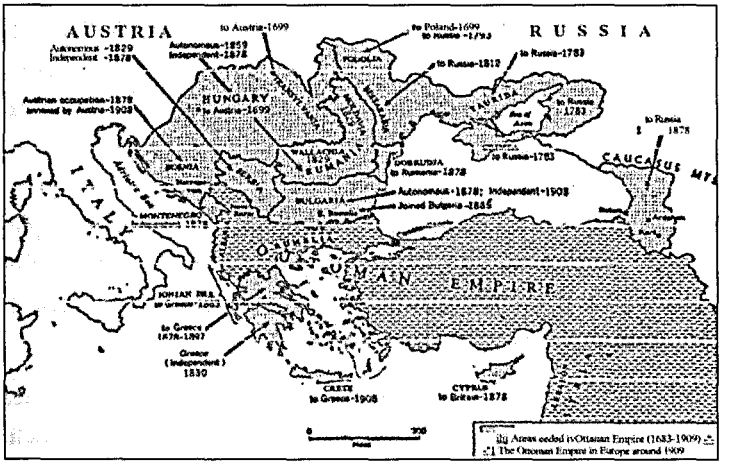
okulların emanet edilmesini engellemek için bile asla müdahale etmemektedir.[42]

American Board okullarıyla ilgili 1860 ve 1870'lerin başlarına ait belgeleri incelediğimizde bu belgeler Fuat Paşa'nın ifadesini genel itibariyle tasdik etmektedir. Buna mukabil 1876'dan sonra II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla birlikte pek çok alandaki özgürlükler kısıtlandı. Yabancı karşıtlığının bu dönemdeki daha büyük ikliminin, American Board okullarını olumsuz yönde nasıl etkilediği konusunda çok az kuşku duyulmaktadır.

Ülke içerisindeki eğitim politikalarında kaydedilen bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun devam etmekte olan siyasi parçalanmasının ışığında yorumlanmalıdır. 19. yüzyılın başlarında Rumeli'nin geniş bölgeleri özerk hale gelmiş, ya da Türk hakimiyetinden bağımsızlık elde etmişlerdi. Savaş alanlarında ve sınırlarda çatışmalar devam ediyordu. Bu yüzden İstanbul'daki idareciler, herhangi bir şey söz konusu olduğunda aşırı derecede duyarlı oluyorlardı ve onlar bunu bir ihanet veya yükselişe geçen *milli* hareketlere cesaret verme olarak algılıyorlardı. 1920'lere ve 1930'lara atlamış olan American Board okullarıyla ilgili açıklamaları yeniden gözden geçirirken, Amerikalı eğitimcilerin veya yerli meslektaşlarının isyana teşvikten şüphelenildiği zamanki alevlenme noktalarını da fark edebiliriz.

Okuyucular, ilk dönem American Board eğitimcilerinin Anadolu'da karşılaştıkları sosyo-ekonomik şartların, günümüzdeki Türkiye Cumhuriyeti'nin şartları gibi olmadığını fark etmek zorundadırlar. Süreyya Faruki *Approaching Ottoman History* [*Osmanlı Tarihine Yaklaşım*] adlı kitabında şu yorumları yapmaktadır:

[42] Great Britain, Accounts and Papers: State Papers (*Büyük Britanya, Kayıtlar ve Belgeler: Devlet Belgeleri*), Londra: UK: 1867, C. 75, s. 55-57, 84-85'ten alıntılayan Stavrianos, "Osmanlı Reformlarının Değerlendirilmesi", *Ottoman Empire* (içinde), s. 44-45. "Azınlık" kelimesi şu anki yazar tarafından, Fuat Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyan *milletlere* atıfta bulunduğunu anlaşılır kılmak maksadıyla metne dahil edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını gösteren bir harita (1683-1909)[43]

Osmanlı medeniyetinin etkisi şu an bizimle olsa da kendisi artık bizimle değil. Tarihi olaylar silsilesinin peşine düşmek tarihçiler arasında gözde bir oyundur. Çağımızdaki bazı tarih uzmanları Osmanlı Devleti ile modern Türk toplumu arasına geç bir tarihte (hem Keyder, 1987, hem de Zurcher, 1993, *1945-1950* tarihi taraftarıdır) 'büyük bir yarık' yerleştirmeyi tercih etmektedirler. Fakat benimsenen tarih ne olursa olsun Osmanlı medeniyeti, mukabili olan modern Türkiye Cumhuriyeti'nden son derece farklıdır.[44]

Türkiye'nin Anadolu kısmındaki insanlar üzerinde güçlü etkiler meydana getiren değişimler hakkında tarihçiler arasında bir fi-

[43] Bu harita Vincent Kotschar tarafından çizilmiştir. Richard R. Brace'in The Making of the Modern World [Modern Dünyayı Anlamlandırmak], New York: Rinehart ve Şirketi, 1955 adlı eserinden alınarak yeniden basılmıştır.

[44] Süreyya Farukî, *Approaching Ottoman History, An Introduction to the Sources*, Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi Basımı, 1999, s. 28. Bkz. Çağlar Keyder, State *and Class in Turkey, A Study of Capitalist Development*, New York: Verso, 1987; Erik J. Zurcher, *Turkey, A Modern History*, Londra UK: Tauris, 1998.

kir birliği bulunmamaktadır. Onlar tarihî olaylar silsilesinin 19. ve 20. yüzyıllar üzerinde sürüp gittiğini tartışmaktadırlar. Mesela Gibb ve Bowen, kıtalararası ticaretin güzergahlarının karayolundan deniz yoluna çevrilmesinin Osmanlı'nın düşüşünde önemli bir sebep olmadığını iddia etmektedirler. Lakin bu meseleye American Board'un Anadolu'daki muhatap kitlesi [Rum ve Ermeni tebaalar] noktasından bakıldığında, canlı bir kara taşımacılığının olmamasının, onların gelişimlerinin kısıtlanmasında son derece önemli bir etken olduğu açıkça ortaya çıkar.

Gibb ve Bowen ayrıca "yerel el sanatlarının çöküşünün ve Avrupa'nın sanayi mallarına ödenecek servet kaybının, temelde 19. yüzyıldaki olgular olduğuna"[45] inanmaktadırlar. Misyonerler ve meslektaşları, ileride göreceğimiz üzere, bu unsurların her ikisini de idrak etmişlerdi. Ayrıca American Board okullarıyla ilgili bir delil bu iddiayı desteklemektedir:

> Viyana Kongresi'nden (1815) I. Dünya Savaşı'na kadar 19. yüzyılı etkileyen fikirler kesinlikle 'milliyetçilik', 'emperyalizm' ve 'kapitalizm'di.[46]

Modern Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemleri konusunda günümüz araştırmacılarının aralarında fikir ayrılığına düştükleri kilit nokta "meşru müdafaa" tartışmasıdır. Stanford ve Ezel Kural Shaw çiftinin *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* adlı kitaplarına göre 19. asrın sonu, 20. asrın başlarındaki Osmanlı idarecilerinin bakış açılarına dair bir beyanat şunları ortaya koymaktadır:

[45] H.A.R. Gibb ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West*, Londra, UK: Oxford Üniversitesi Basımı, 1950-1957. Bkz. Farukî, *Approaching Ottoman History*, s. 178.

[46] Leften S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York: Rinehart ve Şirketi, 1958. 19. yüzyıl American Board okullarının yakın dönemdeki değerlendirmesi Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul: ARBA Araştırma Basım Yayım, 1989.

> Artık Osmanlı idarecilerinin, keza Jön Türklerin ve Jön Türk muhaliflerinin esas endişesi, 'devleti korumak' idi. Bu anlayış, özellikle 1912-1923'teki savaş yılları boyunca ülke içerisinde meydana gelen olaylar için söz konusu edildiğinde 'devleti koruma' çabaları zaman zaman isyan çıkaran yahut birazcık isyan ihtimali taşıyan azınlıklara karşı acımasız baskılara neden olmaktaydı.[47]

Bu dönemlerde American Board eğitimcilerinden hizmet alan azınlık kesimleri, yukarıda bahsedilen politikalardan darbe yediler. Bugün "etnik temizlik" diye adlandırılan olaylar serisi, aslına bakarsanız Anadolu'daki American Board müesseselerini kısa bir süreliğine saf dışı bıraktı. Azınlıkların durumlarındaki bu temel değişim, Board eğitimcilerinin yeni hedefler ve gayeler ortaya atmalarını gerekli kıldı. Bu hedef ve gayeler, Amerikalı eğitimcilerin o an hizmet verdikleri insanların ihtiyaçlarına uygun hale getirilen programlarda hayata geçirildiler. Bu ise yeniden yapılanmada bir dönüm noktası meydana getirdi. Şu var ki 1980'lerin ve 1990'ların yeni şartları, ileride göreceğimiz üzere, okullar üzerinde muazzam bir etkiye sahip oldu.

Kapitülasyonlar

Osmanlı Anadolusu'ndaki ilk American Board eğitimcilerinin, kendilerini içerisinde buluverdikleri yönetim sistemi New England bölgesinde yahut Amerika'nın orta batısında tanımış olduklarından çok daha farklıydı. Buradaki farklılık, o süreç zarfında ilişkide oldukları ve *millet sistemi* sayesinde işlerliğini sürdüren azınlıklarla, gayrimüslim etnik cemaatlerle sınırlı değildi yalnızca. Misyonerlerin zihinleri üzerinde bundan daha fazla etkiye sahip olan şey, yıl-

[47] Stanford ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and the Republic of Turkey*, C. II, Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi Basımı, 1977. Alıntı, Farukî, *Approaching Ottoman History*, s. 182-183'ten yapılmıştır.

lar boyunca *Kapitülasyonlar* adı altında ve yabancılarla ilgili düzenlemelere kendilerinin de dahil edilmeleri konusuydu. Raphaela Lewis bu düzenlemelerin nasıl çalıştığını *Everyday Life in Ottoman Turkey* [Osmanlı Türkiyesi'nde Günlük Yaşam] adlı kitabında şöyle anlatmaktadır:

> İmparatorluk sınırları dahilinde bulunan yabancılara kendi kanunlarıyla yönetilmelerine izin veren kapitülasyonları ilk çıkaran padişah Kanuni Sultan Süleyman'dı. Kapitülasyonlar ilk başlarda ticaret şirketlerine verilirken, daha sonraları, vatandaşları Osmanlı hakimiyetindeki topraklarda yeterli düzeyde önemli kazançlar elde eden herhangi bir devletin hükümetine verilir oldu. Kapitülasyonların hükmü altındaki yabancılar Türk kanunlarına tâbi değillerdi ve hiçbir vergi ödemiyorlardı. Evleri ve iş yerlerinin dokunulmazlıkları vardı ve sadece kendi büyükelçileri tarafından hapse atılabilir, sınırdışı edilebilirlerdi. Kendi aralarındaki anlaşmazlıklar kendi ülkelerinin kanunlarına göre, kendi konsolosluk mahkemelerinde görülürdü. Yabancıların istihdam ettiği gayrimüslim tebaalara da, bir konsolosluk imtiyaznamesi marifetiyle saydığımız ayrıcalıklar bahşedilebilirdi. İlk devirlerde bu imtiyazların suistimal edilmesine nadiren rastlanırdı. Çünkü yabancı topluluklar ufaktı ve ağırlıklı olarak ticaret erbabıydılar. Fakat 19. yüzyılın ortalarından sonra Kapitülasyonlar Türklerin zayıfladığına dair bir işaret olarak algılandı.[48]

Şayet American Board görevlilerini Türk idareci elitine yabancılaştıracak bir sistem olsaydı işte bu olurdu. Kapitülasyonlar kalktıktan sonra bir yorumcu 1932'de şunları yazmıştı:

> Osmanlı Devleti sadece bilinçli bir muhalefet politikası güdüyor değildi; aksine devletin tabiatı, genişleyen faaliyetleri mücibince iç bölgelere giden Amerikalı misyonerlerin karşılaştıkları zorlukları artırıcı bir nitelikteydi. (...) Bu eyaletlerin bazılarında çok az can ve mal güvenliği vardı. Bâb-ı Âli'ye itiraz etmenin de bir faydası yoktu. Zira Bâb-ı Âli, çok arzu etse dahi eyaletlerdeki memurlarına karşı harekete geçmekten acizdi [Yazar tarafından kaynak verilmemiştir].

[48] Raphaela Lewis, *Everyday Life in Ottoman Turkey*, New York: Dorset Basımevi, 1971, s. 16-17.

19. yüzyılda Kapitülasyonların faydaları azaldığından dolayı American Board okulları kendilerini diplomatik mücadelelerin içerisinde buldular. Örneğin okul idarecileri, Osmanlı yetkililerinden bina izni almada zorluk yaşayacaklardı. Eğitim amacıyla kullanılan malzemeler üzerindeki gümrük vergilerine itiraz ediyorlardı. Bazı misyonerler, hayatları ve mal mülkleri için emniyetin kalmadığını bizzat tecrübe ettiler:

> 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı muhalefetinin artması ve Amerikalıların şikayetlerinin çoğalması nedeniyle 1890'ların başlarında Birleşik Devletler hükümetinin tavırlarında gözle görülür bir değişim söz konusu oldu. Birleşik Devletler'in resmî temsilcileri, Türkiye'deki Amerikalıların tamamının haklarını korumak adına yeni bir tavır sergilediler ve sert yöntemler benimsediler.[49]

Avrupalı devletler bu sert yöntemlere uzunca bir süreden beri uyguluyorlardı. Ancak şimdi donanma gemileriyle güç gösterilerine Birleşik Devletler de başvuruyordu. Birleşik Devletler Konsolosluğu görevlileri, iç kesimlerde yer alan pek çok şehir merkezinde görevlendirildiler. Bu çalışmalar American Board tarafından sürdürülmüyordu elbette; ancak pek çok Türk gözlemci, misyonerlerin ve Birleşik Devletler yetkililerinin kendilerine karşı ittifak içerisinde olduklarına inanıyordu. Bu bakış açısı hepten de sebepsiz değildi. Rev. H.O. Dwight, Mart 1893'ten beri İstanbul'da bulunan Birleşik Devletler ortaelçisine şunları yazmıştı:

> 1893'te soykırım başlayıncaya kadar hiçbir okul kapatılmamış, herhangi bir misyon okulunda herhangi bir sebepten ötürü eğitime ara verilmemişti.[50]

[49] Leland James Gordon, "American Missionaries in Turkey", *American Relations with Turkey*, Philedelphia: Pennsylvania Basımevi, 1932, s. 232-236. Yeni basımı Wayne S. Vucinich, *The Ottoman Empire: Its Record and Legacy*, Princeton, NJ: D. Van Nostrand Şirketi, 1965, s. 176.

[50] *A.g.e.*, s. 177.

Bir başka deyişle, her ne kadar yerli azınlıklar acı çekmiş olsalar da, Amerikan misyon okulları Konsolosluk çalışmalarıyla himaye edilmişti. Bahsedilen Amerikalı diplomatik gözlemcilerin mevcudiyeti son yıllardaki facialara engel teşkil etmiyordu. Belki Birleşik Devletler'in bu çalkantılı yıllardaki politikasına dair söylenebileceklerin en iyisi, American Board ile bağlantısı olmayan görgü şahitlerinin raporlarında ortaya konacaktır. Ancak geçmişte yaşanan bu tecrübeler yüzünden Cumhuriyet döneminde yıllar boyunca American Board okulları, Amerika'nın diplomatik kanallarını kullanmaktan genellikle sakınmaya çalıştı. Bu hareket tarzı, Birleşik Devletler AID fonlarının, eski American Board okullarının kampüslerindeki bina inşaatlarına yardım ettiği 1990'larda değişti.

1830'dan 1923'e kadarki Osmanlı Sultanları Türkiye'deki American Board Okullarının İlk Dönemleri

Sultan II. Mahmud (1808-1839)

On üçüncü Osmanlı padişahıdır. I. Abdülhamid'in oğludur. Bir Batılılaşma reformları programı dahilinde 1826'da Yeniçeri Ocakları'nı kaldırdı.

Sultan Abdülmecid (1839-1861)

Bu padişah babasının politikalarını devam ettirmiştir. Hükümranlığı boyunca Bâb-ı Âli bürokrasisi adım adım, bir siyasi güç merkezi olarak Saray'da kendini gösterdi. Osmanlı ileri gelenleri Avrupa dillerini öğrenmeye başladı.

Sultan Abdülaziz (1861-30 Mayıs 1876)

Bir dönem Batılı reformları destekledi. 1871'den sonra muhafazakarların yanında yer aldı. Batı Avrupa'yı barışçı bir şekilde ziyaret eden ilk Osmanlı padişahıdır (1876). Ne var ki bir askeri darbe ve intihar ile hal'edildi.

Sultan V. Murad: 1876'da üç ay tahtta kaldı. Akıl hastası olduğu ilan edildi ve tahttan indirildi.

Rev. Cyrus Hamlin, bugünkü İstanbul yakınlarında Boğaz kıyısındaki Bebek İlahiyat Okulu'nun; American Board'dan ayrıldıktan sonra da günümüzün Boğaziçi Üniversitesi olan Robert Kolej'in kurucusu.

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)

1880'lerden sonra müstebit bir idareci olarak ülkeyi yönetti. Bu padişah Pan-İslâmizmi destekledi ve gayrımüslim tebealara saldırı girişimlerinde bulundu. Hükümranlığı Osmanlı güçlerinin Balkanlarda ve Kuzey Afrika'da kırıldığı bir dönemdedir. Tahttan indirilmiştir.

Sultan V. Mehmed Reşad (1909-1818)

Sultan Abdülmecid'in oğludur. Onun hükümranlığı döneminde Jön Türklerin İttihat ve Terakki Partisi yönetimi bütün gücü eline almıştı.

Sultan VI. Mehmed (Vahdettin)

36. ve sonuncu Osmanlı padişahıdır. Sultan Abdülmecid'in diğer oğludur. Erik J. Zurcher, *Turkey, A Modern History [Türkiye, Modern Bir Tarih]*, II. Baskı, Londra: I. B. Tauris, 1998 esas alınmıştır.

Siyaset ve Vergilendirme Yapıları

American Board eğitimcilerinin gönderildiği Osmanlı İmparatorluğu, misyonerlerin kendi vatanlarından son derece farklı bir biçimde teşkilatlandırılmıştı. Osmanlı Devleti vilayetlerden ve sancaklardan meydana geliyordu. Anadolu'nun idari düzeninde pek çok değişiklik yapılmakla birlikte bugün de bu düzen eskinin aynı temel yapılarıyla uyuşmaktadır. Günümüzde vilayet *il*, sancak *ilçe* olarak adlandırılmaktadır.

> Her sancağın içerisinde *kaza*lar ve *nahiye*ler boyunca köyler kümelenmişti. Lakin birçok vergi kaydında *kaza* ile *nahiye* arasındaki uzaklık oldukça belirsiz kalmıştı. Kasabalar ve büyük köyler mahalleler olarak daha alt birimlere bölünmüştü. Sakinleri gayrimüslim olan köylerde onlar, Müslümanların ardından ayrı şekilde kaydedilmişlerdi.[51]

Misyoner eğitimcilerin kaleme aldığı mektupları, raporları ve yazıları okurken Osmanlı'nın ve sonraki Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi yetki sınırlarından sık sık bahsedilmektedir. Osmanlı vergi kayıtlarını ve Müslüman *kadı* mahkemeleri kararlarını bilimsel açıdan araştırmaya gösterilen ilgi son yıllarda artmıştır. Elde edilen bu yeni bilgiler, American Board okullarının faaliyet gösterdiği yerleşim yerlerini tarif etmede yardımcı olmaktadır.

Üretim Durumu ve Burjuvazi

American Board eğitimcilerinin, Protestanlaştırmakla görevlendirildikleri insanlar arasında, kendi tabirleriyle bir "çalışkanlık devrimi" başlatmayı amaç haline getirdiklerine dair bazı deliller bu-

[51] *A.g.e.*, s. 87-88. Bkz. Eugenie Elifoğlu, "Ottoman *Defters* Containing Ages of Children: A New Source of Demographic Research", *Archivum Ottomanicum* IX, 1984, s. 321-328.

lunmaktadır. Misyonerlerin çoğu, sabahın alacasından akşamın kör karanlığına kadar çalışılan bir çiftlikte yetişmiş; "Öğren ve Çalış" deyişini [ilke edinmiş] olan Oberlin Kolej'de öğrenim görmüşlerdi. Bu nedenle onlar portakal ve pirinç gibi yeni mahsulleri muhataplarına göstermek maksadıyla örnek çiftlikler kurdular. Tarla sürmek, tarımın en iyisini teşvik etmek ve hayvan besiciliğinin ıslahı için gayret sarfettiler. Satışa elverişli el sanatları imal etmek amacıyla kadınlar ve çocuklar ip eğirmeye, dokuma yapmaya ve iğne işlerine yönlendirildi. İnşaat ustalığı ve ev yapımı öğretildi. Daha sonra bu becerilerin ihtiyaç duyduğu sanayileşme de geliştirildi. Defter tutma ve muhasebe en gözde derslerdi.

Fakat misyonerlerin Anadolu'daki muhatap kitlelerinin durumu çok daha iyi bir hale gelirken, bir yandan da bu gelişme Osmanlı vergi memurlarının dikkatini çekmede etkili oluyordu. Ayrıca bazıları için, [yerli Rum ve Ermenilerin] bu yeni becerileri, daha büyük fırsatlar barındıran şehirlere doğru bir harekete veya göçe yol açtı. Bu nedenle bu "mini endüstri devrimi" yalnızca kısmi bir başarıydı. Onların kesbettiği bu beceriler, insanlar sürgün edildiğinde yahut mülteci olduklarında çoğu defa gökte aranırken yerde bulunan bir nimet oldu. Yabancı bir memlekete yeni gelenler vaktiyle bir American Board kurumunda pratik becerilerini kullanarak hayatta kalmaya muktedir olabiliyordu.[52]

Bir avuç Osmanlı elitinin 1880'lerden sonra Anadolu'daki American Board okullarına yönelik bu bakış açısı, muhtemelen Osmanlı ekonomisinin, Avrupa hakimiyetindeki dünya ekonomisi alanına gittikçe artan bağlanışından etkilenmişti. Osmanlı'nın 1881'de talihsiz bir şekildeki iflası dehşete yol açtı. Söz konusu iflas, İmparatorluk gelirlerinin yabancılar tarafından kontrol edilmesi (Düyûn-u Umumiye İdaresi) sonucunu doğurdu. Bu öfke hali, Türkiye'deki "yabancı" olarak isimlendirilen bütün kurumlara kolayca yöneltilebilirdi.

[52] *A.g.e.*, s. 105-106.

Aslında çevreselleşme (peripheralization) süreci, kapitalist şirketleşme, Jön Türk ıslahatı ve nâkıs bir burjuvazi anlayışı eşzamanlı olarak vuku bulmuştu. American Board okulları, siyasi alanda birbirini izleyen merkezileşme ve adem-i merkeziyetçilik ortasında faaliyet gösteriyorlardı. Fakat bütün bu mücadeleler boyunca Osmanlı Devleti'ne temel olan sınıf, ciddi anlamda değişmedi. Devletin elit tabakası, iktidardaki Müslüman ordu ve sivil yetkililerdi. Şehir ve kasabalardaki tüccarlar büyük ölçüde azınlıklardı. Bazı Müslüman köylülerle birlikte Müslüman toprak sahipleri ve vergi tahsildarları da bulunuyordu. Hıristiyan *milletlerin* çoğu kasaba yahut köy insanıydı. Bu toplumsal katmanlar arasında yıllarca faaliyet gösteren American Board okulları, Hıristiyanların özellikle de Protestanlığı kabul edenlerin üzerinde odaklanmıştı:

> Osmanlı bürokrasisi, diğer bir sosyal sınıftan, yani gelişmekte olan burjuvaziden gelen ciddi bir kafa tutmayla yalnızca 19. yüzyılda karşı karşıya kaldı. Fakat tarihsel olaylar belirlemektedir ki, 1900'lü yıllar civarındaki bu burjuvazi, çoğunluk itibariyle, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Anadolu'dan ve İstanbul'dan çıkarılmış olan Rum ve Ermenilerdi. Bu ilk dönem burjuvazisinin imhası dolayısıyla Osmanlı bürokrasisinin cumhuriyetçi halefleri iktidarlarını birkaç sene daha sürdürebildiler. Ardından II. Dünya Savaşı sonrasındaki 'şartların topyekün değişimi' onları bir ikinciyle ve bu defa Müslüman burjuvaziyle güç paylaşımına zorladı.[53]

Milli sosyal bünyede meydana gelen bu önemli değişiklikler Board okullarının ders programlarını başka tarafa yönlendirmeyi gerekli kıldı. Türkiye Cumhuriyeti idarecileri Batı merkezli bir anayola girme politikası takip ettiklerinden dolayı, American Board okullarının sunduğu dil becerileri kazanımı, modern bilim ve beşeri bilimler ziyadesiyle kıymetli bir hal aldı.

[53] *A.g.e.*, s. 192-193. Bkz. Sina Akşin, (der) *Türkiye Tarihi*, C. 3, *Osmanlı Devleti*, 1600-1908; C. 4, *Çağdaş Türkiye*, 1908-1980; C. 5, *Bugünkü Türkiye*, 1980-1995. İstanbul: Cem Yayınevi, 1990-1995.

Geçmişe Duyulan Özlem Faktörü

1980'lerden beri epeyce yaygınlaşan Osmanlı İmparatorluğu'na "eski güzel günlerin sembolü" gözüyle bakış, Türk tarihçiler nezdinde de geniş ölçüde yaygın hale gelmiştir. Bugün Türkiye kamuoyunun büyük bölümü bu tavrı paylaşmaktadır. Geçmiş devirlere özlem dolu bu bakış açısının tedarikçisi olan tarihçiler, Osmanlı toplumunu (hatta 18. ve 19. yüzyıllarda dahi) son derece uyumlu bir toplum olarak görme eğilimi sergilemektedirler. Elbette bu *geçmiş zamana övgü*nün az ya da çok geliştirilmiş biçimleri vardır.[54]

American Board elemanlarının 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında dile getirdikleri görüşler, güncel olaylarla ilgili değildir. Bu olaylar hiçbir biçimde o kadar nostaljiye yakın değillerdi. Bunun nedeni kısmen, misyonerlerin, Hükümet politikalarının tehdidi altında bulunan veya onlardan zarar görmüş muhataplarla çalışıyor olmalarıydı. Misyonerlerin eğilimleri toplumsal ilerlemeye ve uyumlu yaşamaya yardımcı olmaktı. Hatta çoğu devlet destekli eğitim modernizasyonunun, yöneticilerin askeri hedeflerini desteklediği sırada bile bu böyleydi:

> Osmanlı ileri gelenleri, orduları daha etkin biçimde işlevsel hale getirecek teknik kadroların yanı sıra yeni usulde asker yetiştirilmesini de desteklediler. Fakat kısa süre sonra ortaya çıktı ki, şayet öğrenciler kullandıkları tekniklerin teorik temelleriyle bizzat kendileri tanışmıyorlarsa bu kabil bir eğitim etkili değildir. Neticede askeri okullardaki öğrenciler, kısa süre sonra da meslek okullarındakiler, daha geniş çaplı ders kitapları serisini okuyabilmek için Fransızca öğrenmeye başladılar. Zamanla bu dili öğrenmek, teknik olmayan konular hakkında bilgi sahibi olmak için de bir yol haline geldi.[55]

Bu nedenle Türklerin Avrupa dillerini öğrenme vasıtasıyla Batılı bilgiyi arayışı tamamen pragmatikti. İşin doğrusu ilk başlarda

[54] *A.g.e.*, s. 211.
[55] *A.g.e.*, s. 217.

tercih edilen dil Fransızcaydı; çok geçmeden ona İngilizce ve Almanca da katıldı. İlk dönemlerde muhatap kitlesinin [Rum ve Ermenilerin] yerel dillerinde eğitim verme politikası takip eden American Board okullarının en nihayetinde ileri sınıflardaki öğrencilere İngilizce öğretme noktasına gelmesi çelişkili bir durumdur. Bu değişim, misyonerlik stratejisi olduğu kadar, daha da genişleyen toplumun eğilimlerine verilmiş bir karşılıktı.

Türk *Milletinin* Okul Sistemi

American Board eğitimcilerinin öncüleri Osmanlı İmparatorluğu'na vardıklarında, orada mevcut kapsamlı bir okul sistemi yoktu. Geleneksel öğrenim kurumları ilkokul düzeyindeki okuma yazma okulları (mektep, daru't ta'lim, yani talimhane) idi. Hatta bunlar çok temel okullardı; lakin Müslüman çocuklara geniş ölçüde uygun olmaktan çok uzaklardı. Burayı tamamlayan birkaç delikanlı daha ileri düzeydeki *medresede* eğitim görebilirdi. Medresenin daha yüksek düzeyinde okuyan genç *danişmend* idi. Misyoner eğitimciler, Türkiye'deki Müslümanların geleneksel okullarına atıfta bulunurken bu yerel terminolojiyi kullanmak zorundaydılar.[56]

Camiyle bağlantılı bu dinî okulların yanı sıra İstanbul'da *Enderun*, yani *Saray Okulu* diye bilinen bir kurum daha vardı. Burada, *devşirme* adı verilen ve bir seçim süreci ile Rumeli'den toplanan gençler eğitilirdi. Bu gençlerin tamamı Sultan'ın Hıristiyan tebaaları arasından gelirlerdi. Üst düzey sivil idarecilerin yanı sıra Yeniçeri Ocakları'nın seçkin tabakası, sünnet edilmiş, İslam'a sokulmuş, Türk dili ve örf adetleri öğretilmiş olan bu acemi askerlerden çıkardı. Her ne kadar bu işleyiş, 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılınca res-

[56] Bozkurt Güvenç, *History of Turkish Education. Education and Science* için özel basım, 22 (108), Nisan 1998, Ankara: Türk Eğitim Birliği, 1998, s. 16-20. Ayrıca bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Kültür Koleji Yayınları, 1994.

men sona ermiş olsa da, İmparatorluğun (şimdi bir şekilde Batılılaşmış) üst düzey lider kadrolarının yetiştirilmesi 1920'lere kadar hâlâ İstanbul'da yoğunlaşıyordu.

19. yüzyılın ortalarından sonra esas itibariyle Sultan'ın Müslüman tebaaları için üçüncü türdeki okullar açıldı. *Rüşdiye*, dört yıllık bir temel öğretim, yani "ergenlik çağı" ilköğretim okuluydu. *İdadiye*'nin de yine dört yıl devam süresi vardı ve gençleri saha ileri bir seviyedeki mesleki eğitime hazırlıyordu. *Sultaniye* ise *Rüşdiye*nin üzerinde, fakat *idadiye*yi de kapsayan altı yıllık bir ortaokuldu. Aslında son söylediğimiz okul ilk Osmanlı lisesiydi. İstanbul'daki Galatasaray ve Darüşşafaka gibi meşhur *sultani*lerden birkaçı Türk bakeloryası vermek üzere milli ölçeklerde kurulmuştu. Pek tabii American Board eğitimcileri gelişen *sultani*lerin iyiden iyiye farkındaydılar. Onlar Anadolu'da kendi kurdukları yüksek öğrenim kurumlarının Osmanlı makamları nezdinde en azından *sultani* seviyesinde; belki bir ümitle de *Âli* derecede tanımlanması için ellerinden geleni yaptılar.[57]

19. yüzyılın sonuna kadar American Board okullarıyla uyum gösterebilecek yaygın bir Osmanlı halk eğitimi sistemi bulunmuyordu. Okullaşma, *millet* çizgisindeki okullarla Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler için açılmış olan müstakil eğitim kurumları arasında parçalara ayrılmıştı. Tanzimat döneminin eğitim atılımı, Sadullah Paşa'nın tasarısıyla 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ydi. Bu nizamnamede belirtilen hedefler arasında, bütün Osmanlı tebaaları için zorunlu, temel okuma yazma eğitimi sağlamak da bulunuyordu. Bütün köyler ve kırsal kesimler için *sıbyan mektepleri* tasarlandı. Tüm ilçelerde *rüşdiye*ler, şehirlerin hepsinde *idadi*ler faaliyet gösterecekti. İmparatorluğun eyalet başkentlerinde ise *sultani*ler (ortaokullar) olacaktı. Kız ve erkekler için İstanbul'da öğretmen okulları açılacaktı. Başkentte ayrıca modern bir milli üniversite kurulacaktı. Hatta münasip düşen yörele-

[57] *A.g.e.*, s. 36.

re kızlar için inas adı verilen rüşdiyeler açılması düşünülüyordu.[58]

Bir avuç Batıcı Osmanlı eliti bunları düşünüyordu, dahası bunlar onların idealleriydi. Fakat gerçekte ise maddi kaynak ve eleman yokluğu yüzünden bu muazzam düzenlemeyi gerçekleştirmek için son derece mütevazı adımlar atılıyordu. Bununla birlikte bizim için buradaki anafikir, ilk American Board eğitimcilerinin bu planların farkında oluşlarıdır. Onlar da kendi muhatap kitlelerinin arasında benzer hedefleri gerçekleştirmek için ufak bir ölçek üzerinde çalışıyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları boyunca bütüncül ve evrensel kamu eğitimini gerçekleştirmeye yönelik ilerleme iki sebepten dolayı çok yavaş gidiyordu. Birinci sebep, bu alandaki yetkinin, *medrese* sistemine, genel halk eğitimine, mesleki okullara, özel ve yabancı eğitim kurumlarına nezaret eden birbirinden her yönüyle farklı bakanlıklara dağıtılmış olmasıydı. Nüfuz gücü yüksek *ulema* (Müslüman entelektüel çevre) [eski kurumlara] rakip olan bu modern okulların kurulmasına şiddetle karşı çıkıyordu. Böyle olunca Osmanlı sahnesindeki bu unsurlardan bazıları birbirinin maksadına aykırı çalışıyor, etkili bir işbirliğini ve uyumlu çalışmayı engelliyorlardı. Bu, bilhassa geleneksel *medrese* için geçerliydi. *Medrese* taraftarları yeni *seküler-bilimsel* türdeki okullar konusunda temkinliydi. Bu hassas fay hattı günümüzün Türkiye Cumhuriyeti'nde hâlâ daha gözlemlenebilir. Çünkü orada İslâmi öğretim ile şimdiki bilimsel müfredat arasında gergin bir ilişki bulunmaktadır.

İşte bu yüzden American Board okulları, öteki Batı tarzı okullarla birlikte uzun süre "iki arada bir derede" kaldılar. Bahsettiğimiz okullar modern bir müfredat ve fen laboratuvarları, kızlar için programlar, karma eğitim, anaokulları, örnek çiftlik okulları gibi yenilikler sunuyordu. Ancak bu okullar yıllarca Hıristiyanlık inancını da öğrettiler ve savundular.

İkinci büyük sınırlayıcı unsur Sultan II. Abdülhamid'in, ilk Os-

[58] *A.g.e.*, s. 36-38.

manlı anayasasını yürürlükten kaldırdığı ve meclisi feshettiği 1878'de başlayan ve 1908'e kadar devam eden siyasetiydi:

> *Tanzimat* eğitimi Osmanlı'nın kendi ırksal çeşitliliğini bir tarafa bırakarak bir Osmanlı milleti yaratmak suretiyle İmparatorluğu korumayı hedeflemişti. Daha gerçekçi olmak gerekirse belki de o zamanki Sultan, devleti elinde tutma ve bir Müslüman millet yaratma siyaseti gütmüştü.[59]

Bundan dolayı American Board okulları artık idareciler tarafından bir problem olarak görülüyordu. Yabancı olarak ortaya çıkan ve çağdaş bilimleri öğreten diğer öğretim kurumlarında olduğu gibi Amerikalı misyonerler de güncel kitapları kullanıyorlardı ve kendilerine ait matbaaları olduğu için bazı durumlarda Sarayın katı (ve evhamlı) sansürüne maruz kalıyorlardı. Sultan II. Abdülhamid dönemi boyunca Board kurumlarının hayatta kalma mücadeleleri belgesel kaynaklarda anlatılmaktadır. American Board okulları devlet tarafından "baskı yapalım" diye özel olarak seçilmiş değillerdi. Benzer zorlukları, İmparatorluğun diğer bütün ilerici unsurları da tecrübe ediyordu.

1885'e gelinmemişti ki, devletin ilk *idadi*si İstanbul dışında, Batı Anadolu'nun Karadeniz kıyısındaki Kastamonu'da açıldı. Halbuki ilk resmî kız *rüşdiye*si II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonraki döneme kadar ortaya çıkmadı. Jön Türk yönetiminin 1911'de açtığı kız rüşdiyesini, 1913'teki öncü kız sultaniyesi takip etti. Bu tarihler, American Board okullarının, Anadolu içlerindeki pek çok kadına yukarıda zikredilen eğitim fırsatları getirmesinden çok sonraki tarihlerdi. Böylece biz, devletin yeni açtığı orta öğretim kurumlarının, daha önce sadece azınlıkların yaşadığı ve misyon destekli orta veya yüksek öğretim kurumlarının bulunduğu yerlerde

[59] *A.g.e.*, s. 45. Eugene Rogan, "Ottoman Muslim Missionaries and the Transjordan Frontier", *International Institute for the the Study of Islam in the Modern World (ISIM) Newsletter*, 4 Aralık 1999, s. 19'da, Sultan Abdülhamid döneminde Osmanlı yönetiminin Hıristiyan misyonerlere karşı olmaya başladığına dair bir örnek yer almaktadır.

açılmaya başladıklarına dair bazı deliller görmeyi ümit edebiliriz.[60]

I. Dünya Savaşı ve ardından gelen Türk Kurtuluş Savaşı, o güne kadar Anadolu'da faaliyetini sürdürmüş olan okulları mahvetti. Birçok öğrenci ve öğretmen hayatını kaybetti; binalar, ders kitapları ve eğitim yardımları türünden kaynaklar tahrip oldu. 1923'te yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından hemen sonra eğitimin bu durumunu ıslah etmek üzere tedbirler alındı. Savaş sırasında hayatta kalan American Board okullarına artık genellikle kıymetli varlıklar gözüyle bakılıyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ülkedeki bütün ilk ve orta öğretimi Milli Eğitim Bakanlığının uhdesine yerleştirdi. Geri kalan American Board okulları ise bundan böyle Lozan Antlaşması'nın hükümleri altında faaliyet gösterdiler. Yeni hazırlanmış özel okul yönetmeliklerini takip ediyorlardı. İlköğretim seviyesinde programlar açmalarına izin verilmediğinden bu okullar artık *orta* ve *lise* işlevleri üzerinde duruyorlardı.

Ayrıca Columbia Üniversitesi'nden meşhur Amerikalı felsefeci John Dewey resmî davetli olarak Türkiye'ye geldi (1924). Onun tavsiyelerinden biri, zanaat eğitimine dair kendi inancını esas alıyordu. Bu tavsiyenin sloganı "her okul bir atölyedir; her atölye bir okuldur"[61] şeklindeydi.

[60] *A.g.e.* Elbette bu ülkedeki cemiyetlerin desteklediği okulların yanı sıra Ermeni Apostolik ve Rum Ortodoks mercilerinin açtığı okullar da vardı. Ayrıca American Board'un Osmanlı İmparatorluğu'nda katiyen yalnız olmadığı burada hatırlanmak zorundadır. İngiltere, Fransa, Almanya ve Hollanda'ya ait değişik misyonlarla bağlantılı okullar da bulunuyordu. İlaveten *Son Zaman Azizleri* (Latter-day Saint, Mormon) ve *Yedinci Gün Adventisleri*'nin programları da Amerika'dan gelmişti. Bu, Osmanlı Hıristiyanları ve Yahudileri tarafından geliştirilen eğitim ağının fersah fersah uzağındadır ve birçok misyonerlik cemiyeti ilave araştırmalara ihtiyaç duymaktadır.

[61] *A.g.e.*, s. 51. Modern Türkiye'nin manzarasına dair son dönemdeki yorumlardan biri için ayrıca bkz. Nicola ve Hugh Pope, *Turkey Unveiled: A History of Mo-*

Bu, American Board eğitimcilerinin uzun zamandan beri en iyi şekilde uygulayageldikleri bir tasarıydı. Böyle olunca onların okulları, bazı değişiklikler yapılmak suretiyle, Türkiye'de İlerici Eğitimin uygulamalı olarak gerçekleştirilebileceği teşhir sahaları haline geldi. Artık ülkedeki pek çok ırktan ve bölgeden gelen öğrencilerin seküler olmaları ve hayran bırakmaları istendiğinden dolayı, American Board kurumları yeni işlevler icra etmeye başlamıştı.

1930'lardan beri Türkiye toplumunun üst kademedeki yöneticiler seli, ortaöğrenimlerini bir American Board okulunda ikmal etmişlerdi. Çoğu üniversiteye devam etmiş ve Türkiye'nin ticaret, diplomasi, mühendislik, tıp ve diğer meslek kesimlerinin hayati unsurları haline gelmişlerdi. 1950'lerden sonra açılan üniversitelerin çoğu onlar olmadan başarı gösterememişlerdi. Kendi milletlerinin sanat, edebiyat ve entelektüel alanlarına önemli katkılarda bulunmuşlardı. Biz bu kitapta Türkiye'deki American Board okullarının bu dönemine açıklık getiren birçok delili inceleyeceğiz. Bu inceleme, bahsedilen okulların bir Türk vakfının [SEV] idaresi altına girdiği ve böylece "dışarıdan içeriye" doğru olan evrimini tamamladığı şimdiki durumlarına kadar devam edecektir.

dern Turkey, Woodstock, NY: Overlook Basımevi, 1977. John Dewey, *Report on Turkish Education*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1924'e de bakınız. Bu vesikanın çok sayıda Türkçe çevirisi bulunmaktadır.

3. BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ AMERICAN BOARD EĞİTİMİNİN KÖKENLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda ileride olağanüstü bazı eğitim girişimlerini ortaya çıkaracak asıl itici güç 1819 yılında geldi. O yıl Kasımın üçünde Pliny Fisk ve Levi Parsons Yakındoğu'ya gitmek üzere Boston'dan gemiyle yola çıktılar. Yanlarında, henüz emekleme dönemindeki *Amerika Yabancı Misyon Temsilcileri Birliği Karar Komitesi*'nin kesin talimatlarını taşıyorlardı. Fisk ve Parsons'a "şu iki önemli soru daima aklınızda bulunacak" diye tembihlenmişti: "Neler yapılabilir?" ve "bunlar ne şekilde yapılabilir?" Görevleri, Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki muhtelif halkların ihtiyaçlarını belirlemek ve dünyanın bu kısmında Hıristiyan Misyonu kurulmasının imkanını ortaya koymak suretiyle İmparatorluktaki açılması hedeflenen bu yeni tarlayı incelemekti.

Puriten New England'ın bu iki elçisi meslektaşlarını ziyaret etmek için Malta'da karaya çıktıktan sonra, 14 Ocak 1820'de İzmir Limanı'na ulaştılar. Şubatın on yedinci günü, şehirde yaşayan aynı zihniyetteki diğer yabancılarla birlikte orada ilk defa gerçekleştirilen "aylık dua toplantısında" biraraya geldiler. Ayrıca Fisk ve Parsons, misyonerlik coşkularına eşlik eden, henüz dışa vurmadıkları eğitim ilgilerini gösterircesine, o dönemde İzmir'de faaliyet gösteren basit müfredatlı Rum okullarını da ziyaret ettiler. Bastırması an

meselesi olan yaz sıcakları, onların modern Rumca öğrenmek için yanı başlarındaki Sakız Adası'na geçmelerine neden oldu. Sakız'da süratle gelişmekte olan ilahiyat okulunun müdürü Profesör Bambas'la modern Rumca çalıştılar. İki misyoner aynı zamanda *Kutsal Kitabı Okumak* adlı risaleyi bastırmak için bu okulun matbaasını kullandılar. Aziz Chysostom'un Yunan diline çevrilen eserlerinden seçmeleri içeren bu kitapçık, Dr. Watt'ın *Zamanın Sonu* adlı eserinden çevrilen bir diğer risaleyle birlikte o yöredeki okullara, manastırlara ve rahibe manastırlarına dağıtıldı. Yalnızca beş ay (!) içerisinde Fisk ve Parsons 41 adet İncil'in yanında bu iki risalenin 3.700 nüshasını dağıtmayı başardılar.[62]

Sonbahar, kavurucu Akdeniz yazını sona erdirdiğinde, Fisk ve Parsons İzmir'e geri döndü. Kasım ayı onlara, 300 milden daha fazla mesafeyi kapsayan bir Anadolu gezisi yaparken erişti. Fisk, günümüzde Ayvalık olarak bilinen İzmir'den yaklaşık 75 mil uzaktaki kasabada bulunan bir "Rum kolejine" yaptıkları ziyareti tasvir etmektedir. Takriben 20 yıldır burada bulunan okulun 4 öğretmeni ve 300 öğrencisi vardı. İki bin ya da üç bin kitaptan oluşan bir kütüphanesi, hatta fizik kurallarının basit gösterimlerinin yapılabileceği bir "fizik laboratuarı" bulunuyordu.

Amerikalı ziyaretçilerin öğrendiğine göre bu okul, yerel Rum cemaati tarafından desteklendiği için ücretsizdi. Görünüşe bakılırsa bu eğitim kurumu nadirattan olarak iyi derecede gelişmişti. Fakat bizim New England'lılar Bergama'da bir papazın ders verdiği 20 öğrencili bir başka Rum okuluna rastgeldiler. Anadolu'nun Ege Bölgesi'ndeki yerli öğrenim kurumlarına tesadüf edişleri, ilk American Board eğitimcilerinin bilinçsizce çalışmadıklarını göstermektedir.[63]

İzmir'e geri dönmelerinden sonra Parsons, American Board'un Arap dünyasındaki faaliyetlerinin babası olarak kutsal şehir Ku-

[62] Alvan Bond, *Memoir of The Rev. Pliny Fisk*, A.M. Late Missionary to Palestine, Boston: Crocker and Brewster, 1828, s. 116-121.

[63] *A.g.e.*, s. 124.

düs'e hareket etmeyi seçti. Buna mukabil Hollandalı bir tüccarın [Jacob Vanlennep] evinde ikamet eden Fisk ise İzmir'de kalmaya devam etti. Fisk, Yunanlıların Bağımsızlık Savaşı'nda [1821 Yunan İsyanı] şehirdeki Rumlarla Türkler arasında yaşanan ve gelecekte iki toplum arasındaki çatışmaların habercisi olan bir sokak kavgasına şahit oldu. Artık Malta [Amerikan] Misyon Matbaası'nda basılmaya başlanan dinî risaleleri ve İncil bölümlerini dağıtmaya yönelik ilgisi azalmamıştı. Dinî kitap satıcısı olarak çalıştığı dönemde, o sıralar İzmir'de hüküm süren düşük düzeydeki okur-yazarlık seviyesi Fisk'in üzerinde bir iz bırakmış olmalıydı.[64]

Keşif Amaçlı Saha Gezileri

American Board'un Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk senelerde belirlediği temel hedef, bu yeni faaliyet sahasını tafsilatlı olarak araştırmaktı. 1823 yılında Fisk, bu defa Jonas King'in refakatinde bir başka kapsamlı keşif yolculuğu yaptı. Ancak gezdikleri toprakların büyük bir kısmı günümüz Türkiyesi'nin sınırları dışında yer almaktadır. King, kısa bir süre sonra Suriye'de çalışmayı bıraktı. Lakin 1826 yılının yazında İstanbul'a giderken İzmir'e uğradı. King, Batılılaşma yanlısı Türklerin *Vak'a-yı Hayriye* dedikleri olaydan sadece bir hafta sonra Dersaadet'e ulaşmıştı.

Gerici İslam'ın kalesi olan Yeniçeri Ocakları, hükümdarları Sultan II. Mahmud'un başlatmış olduğu askerî reformlara karşı ayaklanma cüretini gösterdi. 15 Haziran 1826'da Sultan Mahmud askerî kumandanı Kara Hüseyin'e Yeniçerileri tamamen ortadan kaldırma emri verdi. Bu meşhur ordunun askerleri, kullanmamak için ayaklandıkları Avrupai askerî donanımla katledildiler. Yeniçe-

[64] Joseph Tracy, *History of The American Board of Commissioners for Foreign Missions*, II. Baskı, New York: M.W. Dodd Yayınevi, 1842. Bu yılların ilk kayıtları 86-207 arasındadır.

rilerin ortadan kaldırılması Osmanlı toplum düzeninde diğer büyük değişimlerin başlangıcı oldu. Orduyu ve kamu hizmetlerini modernleştirmeye yönelik yeni bir hamle, kısa süre zarfında Avrupa'daki türlerini örnek alan okulların kurulmasına yol açtı. Bu yeni politikalar, sadece Müslüman yönetici zümreyi etkilemekle kalmadı; aynı zamanda bunlar Sultan'ın gayrimüslim tebaası arasında bir uyanışı da teşvik etti.

Jonas King'in İstanbul'a ziyareti kısa sürdü. Fakat "Filistin ve Suriye'deki Dostlarına Veda Mektubu" yazınca ertesi yıl bunun bir nüshası Ermeniceye çevrildi. Bu vesika İstanbul'daki Ermeni cemaatinin önde gelen üyelerine gönderildi. King, bazı Ermeni din adamlarınının sergilediği cehaleti eleştirmişti ve onun bu ithamları ciddiye alındı. Bunun neticesinde Patrikhane'de bir müzakere toplantısı yapıldı. Toplantıda, bundan böyle Ermeni din bilgini Krikor Peştemalciyan'ın başında olduğu bir okulun programını bitirmeyen hiç kimsenin papazlığa atanmamasına karar verildi. Bu, bir American Board misyonerinin görüşlerinin Türkiye'deki yerli bir kitlenin siyasetini etkilediği ilk kayıtlı olaydır.[65]

American Board misyonerlerinin, Ermeni Reformasyonu'nun "Erasmus"u olarak gördükleri Krikor Peştemalciyan'a karşı duydukları saygı, Harrison G.O. Dwight'in 1850'den önce yazdığı şu pasajda gösterilmektedir:

> Peştemalciyan pek çok bakımdan sıra dışı bir insandı. Doğuştan sahip olduğu üretken ve araştırmacı zekasıyla ve kuvvetli hafızasıyla erişebildiği tüm kaynaklardan daima bilgi toplamakla meşguldü; topladığı bilgileri de asla kaybetmezdi. Klasik Ermenicede çok titiz ve çok dikkatli bir bilgindi. Kendi milletinin kültürü hakkında derin bilgi sahibiydi. Papaz sınıfından olmamasına rağmen, Doğu Kiliselerine ve Roma Kilisesi'nin teolojisine, Konsillerin icralarına, Hıristiyanlığın ilk yıllarından başlayarak Kilisenin genel tarihine aşina bir kimseydi.[66]

[65] Rufus Anderson, *History of The Missions of The American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston: Cemaatçi Kilise Yayın Cemiyeti, 1872, C. I, s. 90.

Peştemalciyan ayrıca bir İncil öğrencisiydi, fakat Evanjelik dava ile asla açıktan bir ittifak halinde olmadı. Her daim American Board misyonerlerinin dostuydu. 1825 yılı civarında Ermeni Patrikhanesi'nde açtığı okulda, 1838'deki ölümüne kadar yeni yerli din adamları grubunun hepsini yetiştirdi. Bu genç papazlar daha entelektüel yönelime sahip olma ve seleflerine kıyasla değişimlere daha açık olma eğilimindeydiler. American Board okullarında öğretmenlik yapan ilk nesil Ermeni eğitimcilerin hepsi Peştemalciyan'ın eski öğrencileriydi. Bu durum, Peştemalciyan'ın Board okullarının kurulmasını mümkün kılmada –dolaylı da olsa– kilit rol oynağını göstermektedir.[67]

26 Aralık 1826 tarihinde Elnathan Gridley ve Josiah Brewer Anadolu'da iki yeni misyonerlik projesi başlatmak amacıyla İzmir'e geldiler. Birkaç on yıl devam eden bu hareket tarzına göre Gridley, *American Board Karar Komitesi* tarafından Rum *milleti* için bir misyon kurmakla görevlendirildi. Brewer ise Yahudilere misyonerlik yapmak için gönderilmişti. Her ne kadar onu American Board görevlendirmiş olsa da, *Yahudiler Arasında Hıristiyanlığın Terakkisi için Boston Kadın Cemiyeti*'nden doğrudan destek alıyordu.

Gridley hiç vakit kaybetmeden şehirdeki Rum okullarını ziyaret etmeye başladı. Hatta kuş uçmaz kervan geçmez köylerdeki bazı okullara dahi ulaştı. Fakat maalesef ertesi yılın Aralık ayı sonlarında, günümüzdeki Kayseri şehrinin yakınlarında bulunan Erciyes (Argeous) Dağı'na tırmandıktan sonra sıtmadan öldü. Gridley, bu bölgeye –Protestanların adlandırmayı sevdikleri şekliyle– Kapadokya'daki şartları yakından görmek için gitmişti. Bu üzücü olay nedeniyle Gridley'in bulgularını içeren rapor, Boston'daki Board merkezi odalarına asla ulaşmadı.

[66] Harrison G.O. Dwight, *Christianity Revised in The East*, New York: Baker and Scribner, 1850, s. 13-14.

[67] Harrison G.O. Dwight, *Christianity in Turkey; A Narrative of The Protestant Reformation in The Armenian Church*, Londra: James Nisbet ve Şirketi, 1854, s. 25-27.

Bununla beraber 1828 yılı, Eli Smith ve Harrison G.O. Dwight'in Anadolu, Ermenistan ve Kuzeybatı İran'da Board'un isteği üzere keşif yapmaya koyulduklarına şahit oldu. Bu ikisi altı ay içinde 3.000 milden daha fazla yol katettiler. Bu, o günün seyahat şartları ışığında bakıldığında fevkalade bir başarıydı. *Ermenistan'da Misyonerlik Araştırmaları*[68] adıyla basılan raporlar, American Board'un bu bölgeyle ilgili gelecek yıllardaki programlarını etkiledi. Pek çok *New England Cemaatçi Kilise* mensubu, Türkiye'nin iç bölgeleri hakkında ilk bakış açılarını bu kitabın sayfalarından edindiler. Smith ve Dwight bu yolculuğa, bir Ermeni akademisini rapor ettikleri İzmir'den başladılar:

> İzmir'deki Ermeni akademisi ilginç bir konu. Yaklaşık otuz yıldır faaliyette ve Ermeniler için bu yöredeki tek okul. Neredeyse zikretmeye değmeyecek kadar önemsiz papazlar birkaç kişiye öğretmenlik yapıyordu. Yaklaşık beş yıl önce inşa edilen akademi binası kilise avlusuna yerleştirilmişti ve Ermeni zevkinin ve zarafetinin bir timsaliydi. Kurumun yüklü miktarda para kaynakları olduğu söyleniyor. Bu kaynaklar bilhassa bırakılan mirasların neticesi. Okul ücretsiz olduğundan herhangi bir Ermeni, burayı tercih ettiği takdirde çocuklarını gönderebiliyor. Sayıları iki yüz civarında olan öğrenciler değişik sınıfları işgal etmişlerdi. Her yaştan bu öğrenciler, alfabeye yeni başlayandan mantık öğrencisine kadar her eğitim düzeyinden kişilerdi...[69]

Sonra güzergahları onları İstanbul'a götürdü. Orada Krikor Peştemalciyan'ın idaresindeki meşhur okulu incelediler. O sırada okulun tamamında, en büyüğü 15-16 yaşlarında olan yaklaşık üç yüz erkek öğrenci kayıtlıydı. Eğitim dört seviye üzerine düzenlenmişti. En düşük seviyedeki sınıf, okuma yazma öğretilen fakir öğrencileri çekiyordu. Zengin ailelerin, günümüz tabiriyle, "kültürel açıdan üstün" çocukları ikinci sınıfta eğitim görüyorlardı. Ermeni dilbilgisinin esasları üçüncü aşamada öğretiliyordu. Peştemalci-

[68] Eli Smith ve H.G.O. Dwight, *Missionary Researches in Armenia*, Londra: George Wightman, 1834.

[69] *A.g.e.*, s. 3.

yan'ın bizzat öğretmenlik yaptığı dördüncü seviye, ileri düzeyde dilbilgisi dersiyle ilgiliydi.

Bu iki Amerikalı ziyaretçi, başkentteki Ermeni okullarında sadece bir tane heceleme kitabı ile kendi anadilleri olan modern Ermenice hazırlanmış bir veya iki tane "başlangıç kitabı" kullanıldığını gördüler. Ancak kitaplarının çoğu, avamın bilmediği bir dil olan klasik Ermenice yazılmıştı. Ayrıca bu dönemde fen bilimleri ve yabancı diller öğretilmiyordu. New England'lılar şu sonuca vardılar: "İlköğretimde, hatta Ermeni *milletinin* bu en aydınlanmış kesiminde dahi çağın gereklerine uygun hiçbir iyileştirmenin yapılamaz olduğunu görmek ne acı bir şey."[70]

Anadolu'nun iç kısımlarına ilerleyen Smith ve Dwight Tokat şehrinde bulunan ve papazlık mesleğinden olmayan birinin öğretmenlik yaptığı bir Ermenice gramer okulunu ziyaret ettiler. Bu cemaatte kızlar için bir eğitim kurumu olmadığını fark ettiler. Erzurum'a, Rusların şehri işgal ettikten sonra tam geri çekilmeye başladıkları sırada vardılar. Amerikalılara, papaz adaylarını yetiştiren bir Ermeni ilahiyat okulunun faaliyette olduğu, ancak dönemin karışıklığı nedeniyle o sırada açık olmadığı söylendi. Buna mukabil, papaz olmayan bir kişinin altı ya da yedi yardımcısıyla birlikte yönettiği büyük bir Ermeni gramer okulunda beş yüzden fazla öğrenci kayıtlıydı. Kendilerine söylendiğine göre Erzurum'da yaşayan Ermeni erkeklerinin hemen hemen yarısı okuyabiliyordu. Burada Ermeni kızları için resmî bir okul bulunmamasına rağmen kadınlardan bazıları da okur yazardı.

Daha doğuda yer alan Kars şehrinde de yaklaşık elli çocuğa hizmet veren bir Ermeni ilkokulu bulunuyordu. Şimdi Smith ve Dwight'ın geniş çaplı gezileri onları, günümüz Türkiyesi'nin sınırları ötesinde, Ermeni Cumhuriyeti'nde yer alan Tiflis, Gürcistan ve Lori bölgesine götürdü. Buralarda da okulları ziyaret ettiler. Kendileri Rusya başkentine gitmemiş olsalar da, Moskova'da 1816'da açılan

[70] *A.g.e.*, s. 17.

ünlü Ermeni Cimnazyumu'ndan (ortaokul) raporlarında bahsedilmektedir. Güzergâhları onları Kafkasya bölgesindeki Karabağ'a, daha sonra ise günümüzde İran'ın bir parçası olan bir bölgeye götürdü.

Dönüş yolculuklarında Karadeniz kıyısındaki Trabzon'da bulunan yaklaşık yüz elli erkek öğrencili bir Ermeni okulunda incelemelerde bulundular. Şehirde ayrıca bir Rum gramer okulu da vardı. Ancak bize söylendiğine göre öğretmenlerinin ikisinin ölümü yüzünden kapalıydı. Smith ve Dwight asıl itibariyle Hıristiyan cemaatlerindeki eğitimle ilgilenseler de, Müslüman çocuklar için kendi *hocalarının* öğretim verdiği, Kur'an'a dayalı bazı okuma-yazma kurslarından da bahsetmektedirler. Anadolu'ya dair verdikleri resme göre, neredeyse o dönemde kız okulları hiç yokken, erkek çocuklar için temel seviyeden biraz daha ileri bir eğitimle karşılaşıldı.

Büyüyen Fırsatlar

Elnathan Gridley'in ölümünden hemen sonra Josiah Brewer İstanbul'a gitmek üzere İzmir'den ayrıldı. Niyeti, İbranice ve İspanyolca dilinin karışımı olan ve kendisinin içlerinde misyonerlik yapması için gönderildiği Türkiye'deki İspanya Yahudileri'nin (Sephardic Jews) kullandığı Ladino dilini öğrenmekti. Fakat bu dili öğretecek ehliyetli bir öğretmen bulmayı başaramayınca modern Rumca ve Türkçe öğrenmeye yöneldi. Şehirdeki veba salgını onu çok geçmeden Marmara denizindeki Büyükada'ya çekilmek zorunda bıraktı.

Brewer'ın gelişinden yaklaşık yedi yıl önce İstanbul'daki Rum Patrikhanesi, bir dizi aşağılanma vak'asının sonuncusuna maruz kalmıştı. Bu olaylar dizisi Patrikhanenin kaynaklarını kurutmuş ve maneviyatını bitirmişti. Osmanlı yönetimine karşı Balkanlarda bir ayaklanma yaşanıyordu ve Rum Patriği V. Gregory bu ayaklanmaya yardım etmekle suçlanıyordu. 22 Nisan 1821'de bu talihsiz adam, on dört Kutsal Sinod üyesiyle birlikte Türk inzibatı tarafından idam edildi. Yeni Patriğin taç giymesine izin verildiğinde, yet-

kileri ciddi ölçüde sınırlandırılmış, varlığıyla yokluğu belli olmayan, zayıf bir kişiydi. Bu olaylar yüzünden Brewer, Osmanlı başkentindeki Rum eğitimine, tarihinde fiilen en aşağı seviyesine indiği bir zamanda kısa bir ziyarette bulundu.[71]

Büyükada'dayken, o vakit orada faaliyette bulunan beş Rum okulundan dördünü ziyaret eden Brewer arkasında Rumca yazılmış ve Malta Misyon Matbaası'nda basılmış birkaç okul kitabı nüshası ile kaçınılmaz şekilde bir miktar risale bırakıyordu. Ziyaret ettiği okullar hakkındaki hükmü, "bunların tamamında öğretim sistemi son derece bozuk" şeklindeydi. Hatta ailelerinin fakirliği yüzünden adalarda yaşayan Rum çocuklarının yarıdan daha azı okula devam edebiliyordu. Brewer, "İstanbul'da yaşayan Rum cemaati kadınlarının eğitim almalarını reddediyorlar fakat bununla beraber 'aylaklar güruhu, cahil ve işe yaramaz kutsal keşişleri desteklemeyi' sürdürüyorlar"[72] diye şikayette bulunurken tipik bir New England bakış açısını dile getirmekteydi. Brewer'ı ilgilendirdiği kadarıyla, Püritenlerin çalışma ahlâkı, kilise dışındaki insanlar gibi din adamları için de geçerli olmalıydı!

Osmanlı mercilerinin Rum tebaasına karşı duyduğu husumet ve güvensizlik, Brewer'ın o dönemde okul sorunlarına şahsen müdahil olmasını imkansız kıldı. Lakin bazı fakir kızlara okuma yazma öğretmeye söz veren okur yazar bir Rum kadınına cüzi bir para ödemeyi göze aldı. Büyükada'daki en önemli Helen okulunun müdürü de, gizli kalması kaydıyla Brewer'dan ücret almayı kabul etmekten dolayı mutluydu. Karşılığında o da bazı fakir öğrencilerin bu derslere katılmasına izin verecekti. Brewer'ın okul ücreti ve kitaplar için ödediği toplam miktar sadece 50 dolar civarındaydı. Fakat bu tutumlu New England'lının bu kadar çok parayı verecek olması hususu, daha az şanslı olan Rum çocuklarının eğitim fırsat-

[71] Runciman, s. 405.

[72] Josiah Brewer, *A Residence in Constantinople in The Year 1827 with Notes to The Present Time*, II. Baskı, New Haven: Durrie ve Peck Yayınevi, 1830, s. 137.

larını çoğaltmaya nasıl da kendisini adadığını göstermektedir.

Brewer'ın esas itibariyle Türkiye'de yaşayan İspanya Yahudilerine tebliğci olarak tayin edilmiş olması, Nisan 1828'de onu, Yahudilerden büyük bir kesimin yaşadığı İzmir'e geri götürdü. Şehirdeki yaklaşık 12.000 Yahudi'den oluşan bu topluluk, İstanbul Yahudilerinden daha az olmalarına rağmen, o devirde birkaç küçük ilkokulu idame ettiriyordu. Bu okulların her birinde 20 ile 40 arasında öğrenci okuma yazma öğreniyordu. Birkaç Yahudi kızı ya özel öğretmenlerden, ya da ebeveynlerinden ders alarak evlerinde okuma yazma öğreniyordu. Brewer, İzmir'de yaklaşık yüz kadar hahamın genel ya da özel öğretim vererek hayatlarını kazandıklarını tahmin ediyordu. Hatta Amerikalı izleyicilerine İzmir'deki bir "Yahudi Kolejini", görünüş itibariyle geleneksel İslamî *medreseye* benziyor şeklinde tanımlamaktadır. Brewer'ın, Osmanlı Rumlarındaki okul sorununun, Sultan'ın Yahudi tebaasının sorunundan daha büyük olduğunu keşfettiğini tahmin edebiliriz.[73]

Brewer, bu şimdiye kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmış olan Yunanistan'ı da ziyaret etti. Ardından Haziran 1828'de, Yunanistan'da bir okul açmaya dair hararetli bir planın ateşi sarmış olduğu halde Boston'a geri döndü. Ancak gelin görün ki, onun bu projesi *American Board Karar Komitesi*'ndeki kişileri etkilemede başarısız oldu. Kurul üyeleri, görevlendirdikleri bir kişinin kurulun karşısına çıkmak adına görevini bırakıp gelmesini fazlasıyla düşüncesizce bir hareket olarak değerlendirdiler. Bu uzlaşmazlık nedeniyle Brewer, bir eğitim projesi başlatmak amacıyla American Board ile resmî bağlarını koparmak zorunda kaldı.

Yunanlıların son zamanlardaki bağımsızlık mücadelesi Atlantik'in iki yakasında da halkın takdirini kazanmıştı. Bu durum Birleşik Devletler'de, İngiltere'dekilere benzeyen sayısız Yunanistan dostu (Greekophile) teşkilatlar ortaya çıkardı. Yale Kolej'de öğrenciyken New Haven'de yaşamış olan genç Brewer, şimdi bir Connec-

[73] *A.g.e.*, s. 341-343.

ticut güzeli olan Miss Emilia Field ile evlenmek amacıyla ülkesine geri dönmüştü. Yeni evliler daha sonra bir okul kurma düşüncelerini bir grup New Haven'lı hanıma kabul ettirdiler. Söz konusu okul şimdi, kısmen bu hareketli limanın New England'lı tüccarlar ve gemiciler arasında iyi tanınması sebebiyle İzmir'de yeniden kurulacaktı. 1830'un Şubat ayında Rev. Brewer ve eşi, *New Haven Hanımları Yunan Derneği*'nin desteğiyle İzmir'e doğru yola çıktılar. İşte "Amerikan Bağımsız İzmir Misyonu" bu yeni işbirliğinin ürünüydü.

Brewer ve eşi İzmir'e geldiklerinden sonraki bir ay içinde bir yetimler okulu açtılar. Buranın öğretmeni Antonio Dalessius idi. Brewer'lar şehirde yaşayan Avrupalı çocuklar için açılmış bir diğer okulda öğretmenlik yapıyorlardı. Ders ücretleri onlar için ek bir gelir kaynağıydı. Bir süre sonra, merkezde yer alan bir Rum okulunu da hizmete açtılar. Bu faaliyetin para ihtiyacı New Haven'lı hanımlardan geliyordu. Yaptıkları çalışmalara sonradan *Pittsburgh Batı Yabancı Ülke Misyonları Cemiyeti* ve *Amerikan Denizci Dostları Cemiyeti*'nden de yardım geldi. Bu bağlantılar, Ege Denizi kıyılarındaki [misyonerlik/eğitim] faaliyetlerinin, Amerika'nın sınır ruhu ve New England'ın yelkenli gemileriyle taşınan Yankee ticaret zekasıyla uyum içerisinde olduğunu akla getirmektedir. Protestan Amerikalıların Anadolu'da açtıkları ilk misyoner okullarının, ABCFM'den kovulmuş olan misyonerlerin çalışmaları olması çelişkili bir durumdur. Kaşla göz arasında pedagoji alanına atıldığından dolayı (!) hiç kimse Karar Komitesi'ni suçlayamazdı.[74]

İstanbul'daki Olaylar

Rev. William Goodell ve ailesinin Haziran 1831'de Malta'dan İstanbul'a taşınması, American Board personelini okul çalışmaları-

[74] *First Four Years of The American Independent Smyrna Mission under The Patronage of The New Haven Ladies' Greek Association*, İzmir: Hawlow Basımevi, 1834, s. 11.

na doğrudan yönlendiren ilk adım oldu. Goodell zaten Suriye'de görevlendirildiği sırada Arapça ve Türkçeyi öğrenmişti; bu nedenle yeni görevi için biraz dil altyapısı vardı. Goodell'lar şehrin Avrupa yakasında bulunan Beyoğlu'ndaki geniş bir eve yerleştiler. Fakat Ağustosun ikinci günü çıkan yangında bu evleri yanıp kül oldu. Yangında sadece tüm eşyalarını kaybetmekle kalmamışlardı; Goodell'ın zengin kütüphanesi de yok olup gitmişti.

İlme meraklı bir doğası olan kimseye bunun ne kadar büyük ve aniden gelen bir felaket olduğu, kendisinin sonradan yayınladığı, kütüphanesinde bulunan kitapların detaylı listesinden anlaşılabilir. Kütüphanesinde Arapça, Ermenice, İngilizce, Fransızca, Rumca, İbranice, İtalyanca ve Türkçe dilbilgisi kitapları ve sözlükler vardı. Coğrafya kitapları, atlaslar, tarih kitapları ve İncil tefsirleri de yine koleksiyonunun bir parçasıydı. Goodell'ın, İstanbul'u ziyarete gelecek bir yabancının ilgisini çekecek mekânlarla ilgili tüm işe yarar notları da kayboldu bu yangında. Açıkçası onun misyonerlik hedefleri, İncil mesajıyla her yere gitme anlayışını gütmekten daha kapsamlıydı.[75]

Yangın yüzünden evsiz barksız kalan çaresiz Goodell ailesini, ilk önce Komodor David Porter kiracı olarak aldı. Porter, Amerikan sefaretine başkanlık etmek için İstanbul'a o yıl gelmişti. Çok geçmeden, yangın tehlikesi altındaki şehirden kalkıp taşrada küçük bir köy olan Büyükdere'ye taşınmaya muvaffak oldular. Burası şehirden yaklaşık on beş mil uzaktaydı. Ertesi yaz Goodell'lara Dwight ve Schauffler da katılınca İstanbul Boğazı'ndaki Ortaköy'de onların hepsini barındıracak başka bir ev kiralandı.

Goodell özellikle İstanbul'da yaşayan Ermeniler arasında çalışmak için görevlendirilmişti. Hatta yanında, Türkçe konuşan bu halkın yararlanması için Yeni Ahit'in Ermeni alfabesi ile yazılmış Türkçe tercümesini de getirmişti. Goodell bu tercümeyi, Protestan-

[75] William Goodell, *Forty Years in The Turkish Empire*, New York: Robert Carter and Brothers, 1877, s. 117.

lara dostça yaklaşan iki Ermeni din adamı[76] ile birlikte çalışarak henüz Beyrut'ta görev yaparken hazırlamıştı. Baştan sona birçok defa yapılan tashihler sayesinde –ki Goodell sonuncu tashihi 1863'te yaptı– sade dildeki bu Ermenice harfli Türkçe İncil'e halktan insanlar her daim rağbet gösterdiler. Kırk yıl boyunca bu tercüme çok iyi satıldı ve Osmanlı'da yaşayan pek çok Hıristiyanın okuma yazma öğrenmesine vesile oldu.[77]

Harrison O. Dwight'ın İstanbul'da Goodell'a katılmasından kısa bir süre sonra, Ermeni din adamı olmak için öğrenim gören Hohannes Der Sahakyan ile Patrikhane'de faaliyet gösteren okuldaki öğretmenlerden biri olan Senekerim Der Minasyan bu iki misyonerle görüşmeye geldiler. Her ikisi de Krikor Peştemalciyan'ın öğrencisiydiler ve dinî eğitim almak istediklerini Goodell'la Dwight'a beyan ettiler. Ermeni halkına daha iyi eğitim imkanları sunmak adına kendilerini yetiştirmek için bir fırsat verilmesini istiyorlardı. Bu kişilerin, belki biraz Şarka mahsus tatlar barındıran yalvarışları, 18 Temmuz 1833 tarihinde Dwight tarafından şöyle nakledilmişti:

> Bizler perişan bir haldeyiz ve yardımınıza ihtiyacımız var. Tavsiyelerinize ve nasihatlerinize muhtacız. Bir yangının içerisindeyiz, ellerinizi uzatıp bizi kurtarmanızı istiyoruz.[78]

Bir mesele vardı: Şayet böyle bir öğrenim süreciyle meşgul olurlarsa bu iki genç kendi kendilerini nasıl geçindireceklerdi? Ho-

[76] Bu iki Ermeni din adamından biri, Beyrut'ta yaşayan Ermeni piskopos Yakup Ağa olmalıdır. Bu kişi o sırada aynı zamanda İngiltere'nin Sidon temsilcisiydi. İkincisi ise İtalya/Napoli'nin Beyrut temsilciliğini yapan Dionysius adlı bilgili bir Ermeni'dir. Ona Signor Garabet ismini veren Goodell onun yardımıyla Dr. Green'in *Sorular ve Konsil* (*Questions and Counsel*) adlı eserini, Dr. Border'dan alınmış dua hakkındaki bir vaazı Türkçeye tercüme etmiştir. Sırasıyla bkz. *The Missionary Herald*, "Extracts from the Journal of Mr. Goodell", June 1825, C. 21, s. 171; *The Missionary Herald*, "Letter from Mr. Goodell to the Corresponding Secretary (October 1825)", January 1826, C. 22, s. 11. (Ç.N.)

[77] Joseph K. Greene, *Leavening the Levant*, Boston: Pilgrim Basımevi, 1916, s. 69.

[78] Dwight, *Christianity Revised in The East*, s. 22.

hannes Der Sahakyan kendi masraflarını çıkarmak için Mezmurlar'ı klasik Ermeniceden modern Ermeniceye çevirmeyi kabul etti. Buna mukabil Senekerim'e Beyoğlu'nda bir Ermeni okulu açma işi verildi. Her ikisi de İncil'i çalıştılar ve Goodell'dan İngilizce öğrendiler. Onlara Ermeni din adamları sınıfından birkaç genç daha katıldı.[79]

Beyoğlu'ndaki evinin yanması söz konusu olmasaydı Goodell tüm dikkatini Ermeniler üzerinde toplayabilirdi. Halbuki taşındığı Büyükdere'de ve Ortaköy'de ağırlıklı olarak Rum nüfus vardı. Onlarla birarada yaşamanın sonucu olarak Goodell çok geçmeden Rum eğitiminin içine dahil oldu. 1831'in Kasım ayında Rum çocukları için Lancaster metodu üzerine dört adet okul kuruldu. Onlardan biri şehrin içinde, diğer üçü de Boğaz'ın kıyı boyundaki köylerde yer almıştı. Ertesi senenin sonunda Goodell coşkuyla şunları yazabilmişti:

> Bu ülkede Lancaster tarzı okullar önemli olduğundan, düşündük ki, biz ve kendi ülkemizdeki hâmilerimiz yalnızca bir tek düşünceye sahip olabiliriz. Bu okulları teşvik etmek ve onları himaye etmek, imkanlar elverdiğince sistemi yaygınlaştırmak, eminiz, dikkatimizin büyük bir kısmını işgal edecektir. Geçen yıl zarfında bu civardaki Rumlar için bunun gibi yirmiden fazla okul kuruldu. Biri bizim evde açıldı. Yirmi ila otuz arasında kız öğrencisi var; şu anki sayıyı ikiye katlayabilirdik. Bu okullardaki öğrenci sayısı, 100'ü kız olmak üzere iki binden az olamaz.[80]

Goodell'in böyle gösterişli ifadelerle kaleme aldığı Lancaster tarzı okullar monitör sistemini kullanıyordu. Bu sistem İngiltere'de Queker mezhebine bağlı genç bir öğretmen tarafından geliştirilmiş-

[79] Der Sahakyan ileride, Ermeni Protestan eğitiminin merkezlerinden biri olan Adapazarı'nda Protestan pastörü oldu. Sarkis Vartabet ve Der Kevork da Peştemalciyan'ın diğer iki eski öğrencisiydi. Misyonerler onları eğittiler. Bkz. Anderson, *History of The Mission*, C. I, s. 99.

[80] Goodell, *Forty Year in The Turkish Empire*, s. 129. Goodell'ın kendi kitabında "şu anki sayıyı ikiye katlayabilirdik" cümlesi, "şayet evimiz daha müsait olsaydı şu anki sayıyı ikiye katlayabilecektik" şeklinde geçmektedir. Bkz. *Forty Years in The Turkish Empire*, s. 129. (Ç.N.)

ti. 1789 yılı civarında Joseph Lancaster, büyüyen fakat daha fazla öğretmen istihdam edecek kaynaktan mahrum bir yetimler okulunda görevliydi. Zeki ve daha ileride olan öğrenciler monitör olarak tayin ediliyorlardı. Öğretmenlerinden ders aldıktan sonra bu öğrenciler, öğrendiklerini sırasıyla diğer gruplara öğretiyorlardı. Bu sistem son derece düzenli ve kuralları belirlenmiş bir sistemdi. 1808 yılıyla birlikte sistemi İngiltere'de yaymak için *Kraliyet Lancaster Eğitimi Enstitüsü (The Royal Lancasterian Institution)* kuruldu. Daha sonra bu fikri yabancı ülkelere yaymak amacıyla 1814 yılında *İngiltere ve Yabancı Ülkelere Okul Cemiyeti*'ne *(British and Foreign School Society)* dönüştürüldü.

Hatta benzer bir yaklaşım Joseph Lancaster'ın tecrübesinden evvel Anglikan din adamı Dr. Andrew Bell tarafından keşfedilmişti. Hindistan'ın Madras şehrinde çalışırken Bell, misyon okullarının masraflarını bıçak gibi kesip ortadan kaldıran bir sistem buldu. Fakat Bell, resmî İngiliz Kilisesi ile işbirliği halindeydi, Joseph Lancaster ise ona muhalif bir Protestandı. Bu nedenle Türkiye'deki American Board misyonerleri Bell'in sisteminden ziyade ilhamlarını Lancaster tarzı okullardan almış oldular.[81]

Osmanlı Askeriyesiyle İşbirliği

İstanbul'daki Rum *milleti* arasında öncülük ettiği Lancaster okullarının yanı sıra Goodell, Sultan'ın ordu birliklerine okullar kurmak için Komodor Porter ile çalıştı. Bu girişimler, misyonerlerin düşmanlarının Rum çocukları için yeni kurulan ve izinsiz olarak açılan Lancaster okulları hakkında Osmanlı devlet adamlarına ihbarda bulunmaları sebebiyle gün yüzüne çıkmıştı. Sonuçta Türk subaylarından bir heyet söz konusu okulları ziyaret etti. Fakat bu ye-

[81] Ellwood P. Cubberley, *The History of Education*, Boston: Houghton Mifflin Şirketi, 1920, s. 624-625.

ni yaklaşıma karşı çıkmak şöyle dursun, Türklerden biri Arnavutköy'deki Rum okuluna 500 *kuruş* bağışta bulundu.

Ardından Türk yetkililer şehrin Dolmabahçe ve Üsküdar'da bulunan askerî kışlalarda benzer okulların kurulmasına karar verdiler. Projeye başkanlık etmesi için Azmi Bey adında bir kişiyi görevlendirdiler. Bu zat, okul programının hazırlanmasında yardımcı olmalarını Misyon'dan talep etti. Goodell'in Büyükdere'de ilk açtığı okulda görevli öğretmenlerden Panyotes, Azmi Bey'e, Lancaster sisteminde gerekli olan kartları, kitapları ve diğer dökümanları tercüme etmelerinde yardımcı olsun diye özel olarak görevlendirildi.

Dwight'ın hazırladığı bir coğrafya kitabına hız verildi. Kitabın bir bölümünün İngilizcesi biter bitmez Mr. Ozcanyan bu bölümü Ermeniceye, Mr. Paspati Rumcaya ve Mr. Panyotes de Türkçeye çeviriyordu. Bu çalışma, bugün çok kültürlü diye adlandırılan şeyin çok erken bir örneğini teşkil etmektedir. Kısa süre içinde 1.000 kadar asker okuma, yazma ve hesap yapmayı öğrenme mücadelesine başlamıştı. Daha ileri düzeydeki müfredat ise coğrafya, geometri, topografi ve askerî çizimler ile astronomi derslerini içeriyordu.

Lancaster metodunun bu askerî okullara uyarlanması kesinlikle hiçbir açıdan Misyon'un kontrolü altında değildi ama, American Board personeli bu okulların biçimlenmesine yardımcı olmuş, büyümesini teşvik etmişti. Bir yıl içinde sekiz kışlada 2000 askerin devam ettiği Lancaster okulları açıldı. 1836 yılına gelindiğinde bu kışla okullarının, "mükemmel bir tarzda ve olağanüstü başarıyla faaliyetine devam ettiğinden"[82] bahsediliyordu. Muhtemelen misyonerler, okuması yazması olmayan askerlere bir miktar temel okuma yazma öğretimi sağlamak suretiyle Osmanlı askeriyesinde bir gelenek tesis edilmesine yardım etmiş oldular.

[82] Tracy, *History of The American Board of Commissioners for Foreign Missions*, s. 325. Ayrıca bkz. s. 278-280. Müfredatın içerdiği bu veriler David H. Finnie, *Pioneers East*, Cambridge: Harvard Üniversitesi Basımı, 1967, s. 104'ten alınmıştır.

Ermenilerin Uyanışı

1832 yılının başlarında Ermeni Patriği Stepanos, Msy. Goodell'ı davet etti. Ona, kendi cemaati için de Lancaster okulları açılmasına yardım etmesini önerdi. Bu vakte kadar Rum okulları tüm hızıyla ilerliyordu ve Ermeni Patriği bu okullar hakkında araştırmalar yapmıştı. Görüşmeden sonra Patrik alt derecedeki din adamlarından Boghos Fizika'yı, yeni sistemi incelemesi ve deneme mahiyetinde bu sistemi temel alan bir program açması için görevlendirdi. Başlangıçtaki bu heves açıkçası daha sonra bir çırpıda kayboldu. Patrik bir süre sonra Ermeni öğretmenleri Lancaster tarzı eğitim için gönderme sözünü "unutuverdi".

Aslına bakarsanız Lancaster okulları yerel Ermeni cemaatinde beklenen seviyeyi asla tam anlamıyla yakalayamadı. Muhtemelen bu durum, Ermenilerin eğitim konusundaki vaziyetlerinin, Rumların ve Türklerin bizzat içinde bulundukları vaziyet kadar kötü olmaması sebebiyleydi. Birkaç yıldır Rumlar otuzdan fazla Lancaster okulunu faaliyete geçirmişlerdi. Rum cemaati bu sistemde çalıştırılacak öğretmenleri yetiştirmek amacıyla İstanbul'un Galata semtinde bir öğretmen okulu bile açmıştı. Bu okul, Massachusetts'teki Amherst Kolej'de öğrenim görmüş olan Mr. Paspati'nin idaresindeydi. Yoksulluğun hüküm sürdüğü Rum Patrikliğine, pahalı olmayan bu Lancaster okulları çok cazip gelmiş olmalıydı. Aynı nedenden ötürü bunlar Osmanlı askerî makamlarının da hoşuna gitmişti. Fakat İstanbul Ermenilerinin nispeten hali vakti yerindeydi, üstelik yeterli derecede basit okuma yazma eğitimi noktasında zaten geçmişte ilerleme kaydetmişlerdi.

Şehirli Ermeni cemaatinin Batı'yla uzun soluklu ve muhtelif konulardaki temasları, onların eğitim durumlarının, diğer Osmanlı tebaalarından insanlardan daha iyi olmasını sağlamıştı. Misyonerler çok geçmeden birbiriyle kıyaslanamaz bu durumu fark ettiler:

> Misyonerler Ermenileri, kendilerini modern dillerde yazılmış yeterli

derecede imla kitapları, okuma kitapları, aritmetik ve dilbilgisi kitapları ile geometri ve trigonometri çalışmalarıyla donatmış halde buldular. Bu nedenle eğitim sürecinde onlar için hazırlık nevinden çalışmalar tahmin edilenden daha az yapılacaktı.[83]

Nispeten yüksek gelişmişlik düzeyi 1834 yılının Ekim ayında Beyoğlu'nda Ermeni çocuklar için bir akademi açılmasını mümkün kılmıştı. Bu okul, Amerika'daki tahsili ve aldığı Protestanlık eğitimi bu iş için yeterli görülen Mr. Paspati tarafından yönetiliyordu. Bir yıl sonra görevinden ayrılınca yerine, evvelce misyonerlerle birlikte çalışmış Ermenilerden biri olan Hohannes Der Sahakyan geldi. Onun yöneticiliği döneminde okul hakkında bize şunlar söyleniyor:

Okul 30 kişilik tam kapasitesini doldurdu. İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Almanca, Türkçe, antik Yunanca ve İbranice dilleri, araç-gereçlerle anlatılan doğa bilimlerinin farklı dallarını konu alan dersler vardı.[84]

Okul programının bu temel taslağının gösterdiği üzere Mr. Paspati, Amherst Kolej'de tecrübe etmiş olması muhtemel müfredatı buraya uyarlama ve burada yeniden inşa etme konusunda etkili olmuştu. Böylece geleneksel New England sistemi, İstanbul'un şartlarına göre düzenlenerek, geleceğin ilahiyat öğrencileri için bir kurum olması niyetiyle aynen kopya edilmiş oldu.

Beyoğlu'ndaki okul etkisini göstermiş olmalı, çünkü 1837 yılıyla birlikte iki rakip [eğitimci] ortaya çıkardı: *Der Kevork*, Goodell'in ilk öğrencilerinden biri olmuş Ermeni bir papazdı. Şimdi şehrin kenar bölgesindeki Hasköy'de yaklaşık 400 öğrencinin gittiği bir okulu yönetiyordu. Ardından Boghos Fizika İstanbul Boğazı'nın karşı kıyısındaki Üsküdar'da ikinci rakip okulu kurdu. Fizika, Ermeni patriğinin, vaktiyle Ermeni gençleri için Lancaster okullarının açılmasıyla görevlen-

[83] Anderson, *History of The Missions of The American Board of Commissioners for Foreign Missions*, s. 95.

[84] *A.g.e.*, s. 102.

dirdiği kişiydi. Ayrıca zengin Ermeni bankerlerle Hasköy'deki okula destek vermeleri için anlaştı. Bir süre sonra Hohannes Der Sahakyan ücret karşılığı bu okula başkanlık etmek üzere istihdam edildi. Yerli önderinden mahrum kalışı ve Ermeni Patrikliğinin ona mesafeli durması yüzünden Beyoğlu'ndaki küçük misyon okulu gölgede kaldı.

Kısa bir dönem için Hasköy'deki rakip kurum gelişme kaydediyormuş gibi göründü. Boston'daki Board Sekreteri iğneleyici bir dille şöyle not etmişti:

> Müfredat kapsamlıydı. Yöneticileri, Misyon'un fiziki araç gereçlerini satın aldılar. Doğa bilimleri konularında konferanslar verildi. Okul belli bir dönem rağbet gördü.[85]

Görünen o ki, American Board misyonerleri yeni cereyan eden bu gelişmelere büsbütün karşı çıkıyor değillerdi. Eğer muhalefetlerinde katı olsalardı, bir bakıma kendi adamları olan Der Sahakyan'ın Üsküdar'daki yerli okulun başına geçmek için Beyoğlu'ndaki Amerikan destekli okuldan ayrılması ihtimal dışı olurdu. Aynı şekilde, fizik olaylarının deneylerle gösterilmesinde kullanılan "fizik dersi aletlerinin", Hasköy'deki kuruma satılmış olması hususu da, Board temsilcilerinin yerli Ermeni orta öğreniminin yerli halkın elinde gelişmesine gönülsüz olmadıklarını göstermektedir.

Mamafih bir yıl içinde Üsküdar'daki yeni okulun varlıklı Ermeni destekçileri arasında korkular peydah oldu; projeleri Osmanlı yetkililerinden gelecek suçlamalara neden olabilirdi. Hasköy Okulu'nun büyümesini finanse eden bankerler konu hakkında iyice kafa yordular ve desteklerini geri çektiler. Yardımlardan mahrum kalan okul hemen çöktü. Der Sahakyan Misyon'daki vazifesine geri döndü. Ona küskün olmadıklarının ilave göstergesi olarak misyonerler, onu yayınların dağıtımı görevinin başına getirdiler. Der Kevork ise kurmuş olduğu okulun kapanmasıyla eğitim sahasından çekildi ve gezici Evanjelik vaizi oldu.

[85] *A.g.e.*, s. 111.

Yukarıdaki gelişmelerle eş zamanlı olarak kısmen benzer olaylar serisi İzmir'de de yaşanıyordu. Önceden Malta Adası'nda işletilmekte olan matbaa 1833 yılında İzmir'e nakledildi. American Board misyonerleri İzmir'de 1836'nın yaz mevsiminde Ermeni kız çocukları için bir okul kurdular. Bu okula 40 kadar kız çocuğu devam ediyordu. Fakat birinci haftanın sonunda Ermeni cemaati okulu devralmaya karar verdi. Okulu kendi kaynaklarıyla idame ettirmeye razı geldikleri için bu proje onlara devredildi.

1836 yılına varmadan şehirde American Board misyonerlerinin açmış olduğu diğer okullarda yaklaşık 700 Rum öğrenci kaydedilmişti. Ancak yabancıların bu başarısı Rum ruhban sınıfında o kadar nefret uyandırdı ki, misyonerler okulları kapatmaya mecbur kaldılar. Bu olaylarda tek ümit ışığı, Rum nüfusundan gelecek bir talepti; eğer Rum papazlar yabancı okullara gidilmesine rıza göstermiyorlarsa, bu durumda kendileri en azından Rum cemaatine yeterli gelecek okullar açmalıydılar. İzmir'de daha fazla American Board personeli görevlendirildi ve onlardan ikisi olan [Henry J.] Van Lennep ve [Simeon H.] Calhoun Rumca bir gazete çıkarmaya başladılar. Bu gazetenin 1839 yılına gelindiğinde 1.000 tane abonesi vardı. Fakat 1844 yılında American Board İzmir'de yaşayan Rum *milletiyle* ilgili çalışmalarına son verme kararı aldı. Uzun bir dönem dikkatini tam anlamıyla bölgedeki Ermenilere yöneltti.[86]

Bursa'dan Görünüm

Mr. Benjamin Schneider ile karısı 1833 yılında Andover İlahiyat Okulu'nun şapelindeki törenle Anadolu'daki Bursa şehrine misyoner olarak atanınca başka bir gelişmeler silsilesi başlamış oldu. Dört gün

[86] Marcellus Bowen, *An Historical Sketch of Mission Work in The Smyrna Field: 1820-1884*), el yazması metin, Cass Arthur Reed (der), Ekim 1993, İzmir Amerikan Koleji Arşivi, s. 2.

sonra gemiyle yola çıkan çift ertesi yılın Şubat ayında İstanbul'a ulaştı. Presbiteryen olarak pastörlük rütbesi alan Schneider, Alman bir anne babadan doğmuş, Alman Reformed Kilisesi'nde yetiştirilmişti. Pensilvanyalıydı fakat New York'taki Hamilton Kolej'in kapanması Schneider'in kolej eğitimini Amherst Kolej'de tamamlamasına yol açtı. Ardından Schneider, kendisini, o zamanların misyonerlik hevesi içinde buluvereceği, daha doğudaki Andover İlahiyat Okulu'na geçti. Okulu bitirir bitirmez evlendi (1833). Karısı Massachusetts bölgesindeki Framinghamlı Abbott ailesinin, yani tanınmış bir *Cemaatçi Kilise* mensubu bir ailenin kızıydı. Bu hanım, Ipswich Kız İlahiyat Okulu'nda aldığı liberal eğitimi evliliğine de taşıdı.

Benjamin Schneider'in, *Dinsizlerin Beklentileri ve Onlara Karşı Görevlerimiz* başlıklı görevlendirilme talimatı, genel olarak inançsızların "can çekişen durumları" üzerine bir risaledir; lakin onların eğitim ihtiyaçlarına yönelik bir atıf içermektedir. Hıristiyan Misyonları için bir muharrik olarak Schneider şunlardan bahsetmektedir:

> Uygar yaşamın refahı ve kolaylıkları; Hıristiyan topraklarındaki sosyal ve entelektüel hazlar; sanat ve bilimin yaygın olmasının sunduğu imkanlar ve ilerlemeler ve dahi öteki binlerce nimet; bunların hepsi saf Hristiyanlıktan neşvünema bulmaktadır; bunların hiçbiri dinsizlerin nezdinde bilinmiyor.[87]

Schneider sözlerine şöyle son vermektedir: "Bize bahşedilen nimetlere edeceğimiz şükür, bizi o dinsizlere İncil'i göndermeye sevk etmelidir."

Günümüzde bu sözler, kültürel emperyalizm ve kendini üstün görme izlenimi vermektedir. Schneider'lerin *mahvolmuş* diye ifade ettikleri mânaya, hayatın entelektüel, fiziksel, ahlâki tarafları olduğu kadar manevi yönleri de dahildi. Karı koca misyonerler yeni görev mahalline ulaştıktan sonra her tarafı sarmış olan acı ve ıstırapla

[87] Mrs. E.C.A. Schneider, *Letters from Broosa, Asia Minor*, Chambersburg: Alman Reformed Kilisesi Yayın Dairesi, 1846, s. 21. [Bursa Mektupları, Dergâh Yayınları, çev. Neşe Akın]

karşılaştılar. "Akla hayale sığmayacak derecede kapsamlı" bu varoluşsal problemlerden raporlarında bahsediyorlardı. Yankee okurlarına "bu konuda yazdıklarımızın hiçbiri hayal mahsulü değildir, hepsi bilfiil yaşanan ve somut gerçeklerdir."[88]

Bu berbat koşulların etkisini hafifletmeye çalışmak adına ilk icraatlarından biri bir okul açmak oldu. İki hafta içerisinde buraya 70 çocuk devam ediyordu. Ebeveynlerin çoğu okula destek veriyordu. Ancak bu sonradan türeyen Protestan eğitim mekanı bu sefer Rum ruhbanından muhalefetle karşılaştı. Anladığımız kadarıyla Schneider'ler eğitim girişimlerinde ısrar ettiler ve ekseriyetle özünde Evangelist özellikler taşıyan ve ilaveten Bursa yetişkinlerine bir aydınlanma getirecek olan diğer on faaliyeti de bu çalışmayla biraraya topladılar.

Şöyle ki, genellikle şehirdeki 10.000'den fazla Ermeni'yi hedef alan ve Türkçe yapılan Sebt Günü vaazı vardı. Pazar günü öğleden sonraları "kadınlara mahsus faaliyetlere" ayrılıyordu. Kadınlar Salı günleri bir İncil dersine katılıyordu. Ertesi akşam erkekler için de aynı ders yapılıyordu. Cuma günleri, "Hıristiyanlığın önemli doktrinlerine sistematik bir bakış açısı getirmek için" teoloji konferanslarına tahsis ediliyordu. Ayda bir kez yapılan toplu dua Türkçe icra edilirken, Bursa'da yaşayan Frenkler (Avrupalı sakinler) için İngilizce gerçekleştiriliyordu. Tercüme yapmanın yanı sıra kitap ve risale yazımı işine de girişilmişti. Yerli halkın evlerine düzenli ziyaretler yapılıyor, şayet ailede okuma bilen herhangi biri varsa kitaplar bırakılıyordu. Bu ziyaret gezileri sadece o yöredeki evleri değil, aynı zamanda komşu ve uzaktaki kasaba ve köyleri de kapsıyordu.[89]

Eğitimde ne kadar ciddi bir çaba sarf edildiği, Schneider'in bir çırpıda anlattıklarından gözler önüne serilmektedir. Ancak 80.000'in üzerindeki bir toplulukta faaliyetlerini kesin surette azınlıklara, yani Sultan'ın Ermeni, Rum ve Musevi tebaalarına hasretmek zorunday-

[88] *A.g.e.*, s. 26.
[89] *A.g.e.*, s. 201.

dılar. Mrs. Schneider şöyle rapor ediyordu: "Müslümanlar namına hiçbir çaba sarf edilmedi. (...) Bu milletin [Müslümanların] herbir ferdine incelik ve nezaketi yaymaya hazır ve istekliyiz. Fakat doğrudan onlar için çalışmaya cesaretimiz çok az veya hiç yok."[90]

19. yüzyılın başlarındaki düşünce dünyası, Schneider'in Bursa'da yaptığı çalışmalarla ilgili anlatımların içine işlemiştir. Mrs. Schneider'in "sözde Hıristiyanlarla" ilgili çalışmalarından bahsetmesi, alışılagelmiş bir New England Kalvenistinin bakış açısıdır. Yöredeki Ermenilerin ve Rumların "anlamakta" yaya kaldıklarında Mrs. Schneider'in asabiyeti ziyadesiyle Protestancadır. Türkiye'deki yaşantının Birleşik Devletler'deki yaşantıyla kırk birden fazla noktada taban tabana zıt olduğunu nakletmektedir. Tezatların kırkıncısı okuldaki cezalandırma yöntemiyle ilgiliydi. Umarsızca şöyle yazmıştı: "Amerika'da öğretmen, sopasını talebelerin sırtlarına vurur; burada ise ayaklarının altına vuruyorlar."[91]

Yahudilere Bir Misyon

İlk projelerin belli başlılarının fazla ayrıntılı doğası, Yahudilere tebliğ için oluşturulan American Board Misyonu tarafından resmedilmektedir. Türkiye'deki Yahudilerin durumlarını gösteren başlangıç araştırmasını takiben İstanbul'da yaşayan İspanya Yahudileri arasında Protestanlaştırma çabaları başladı. Bu çabanın dinî hedefleri gerçekleştirilemese de bu girişim, misyonerlerin şehirdeki Yahudi okullarında kullanılması için bir imlâ kitabı ve bir İbranice dilbilgisi kitabı hazırlamalarıyla neticelendi. Ufak çaplı bir aritmetik ders kitabı da Yahudi öğrencilerin kullanımına uyarlandı. Muhtemelen bu kitap, önceden Ermeni ve Rumlar için yazılanları temel almıştı. Misyoner eğitimciler bir coğrafya kitabını da Yahudi öğrencilerin kullanımına uyarladılar ve onlar için

[90] *A.g.e.*, s. 65.
[91] *A.g.e.*, s. 84.

Kitab-ı Mukaddes'in doğal tarihini kaleme aldılar.[92]

İkinci bir Yahudi misyon istasyonu 1849 yılında Makedonya'nın kıyı şehri Selanik'te açıldı. Bu hareketli şehrin nüfusunun en az yarısı o dönemde Yahudi'ydi ve orada 56 sinagog neşvünema bulmuştu. Ezbere metin okuma ve Talmud dersleri, mevcut Yahudi okullarının özellikle odaklandığı konulardı. Bu okullar coğrafya, dilbilgisi ve dünya tarihi derslerini ihmal etmişlerdi; bu yüzden American Board misyonerleri derhal bu alanların öğretimi için ders metinleri tercüme etmeye başladılar. Dr. Schauffler'in bilimsel olarak hazırladığı eser yeni bir İbranice dilbilgisi kitabıydı.

Fakat sıtma hastalığının yayılması Selanik'teki misyonerlerin üç yıl sonra İzmir'e dönmelerine neden oldu. Burada, vaktiyle Josiah Brewer'ı fazlasıyla etkilemiş olan Yahudi çocukları için bir Hıristiyan okulu açıldı (1854). Protestanlığa geçmiş bir hahamın öğretmenlik yaptığı bu okul, Tevrat derslerinin Yeni Ahit'ten günlük okumalarla tamamlandığı bir İncil eğitimine ağırlık veriyordu. Bu kurum yirmi kadar öğrenciyi çekmişti. Muhalefet baş gösterdiği sırada okula yatılı öğrenci alımı uygulaması ekleniyordu. Okulun bu mütevazı başarısı İzmir Hahambaşısı'nın dikkatini çekmiş görünüyor; onun Osmanlı yetkililerine şikayette bulunması okuldaki öğretmenin hapse atılmasına sebep oldu.

Büyük ihtimalle bu engelleme ve American Board'un personel eksikliği yüzünden Yahudi Misyonu'na 1856 yılında son verildi. İstanbul, Selanik ve İzmir'de başlatılmış çalışmalar İngiltere ve İskoçya misyonerlerine devredildi. Yahudi çocuklarına yönelik okulların American Board tarafından desteklenmesine artık son verildi. American Board'un Türkiye Anadolusu'nda yarım yüzyıldan fazla sürede gerçekleştirmekte olduğu eğitim faaliyetleri bundan böyle İmparatorluğun Hıristiyan azınlıklarına (Ermeni, Süryani ve Rumlara) yardım etmeyi hedefledi. Bu büyük başarı, esasen Ermeni havalisine hizmet eden kurumlarda gerçekleşti.

92 Anderson, *History of The Missions of The American Board of Commissioners for Foreign Missions*, s. 157-172.

Yansımalar

Bu özet açıklamalarla ortaya konduğu üzere, American Board elemanları tarafından Türkiye'de geçirdikleri ilk yirmi yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitime dair çeşitli girişimler yürütüldü. Nihayetinde Lancaster yönteminin, ucuz fakat sadece temel okuma yazma düzeyi için faydalı olduğunu anladılar. Yerli öğretmenlerin eğitim verdiği okulları açma teşebbüsü, yerel Hıristiyan ve Yahudi liderler tarafından engellendi. Onlar bu okulları, belki de doğru bir şekilde, kendi otoriteleri için bir tehlike olarak algılamışlardı. Bu nevzuhur kurumlar mühürlenerek kapanmadığı sürece, gençliğin Batıcılık akımından etkileneceğinden korkuyorlardı. Onlar bu akımı, Fransız Aydınlanması'ndan türemiş modern fikirler olarak düşünüyorlardı. Yine onlar doğru bir şekilde Protestan okullarını ateşli Evanjelik tebliğle ilişkilendiriyorlardı. Bu tebliğleriyle Protestanlar, gençleri "yeniden doğmaları" için dönüştürme arayışındaydılar. Bu yüzden geleneksel dinî kurumlar yeni gelen Yankee'lerin tehdidi altında kalıyordu.

Kendi açılarından American Board misyonerleri eğitim sahasına iki ana sebepten dolayı girmişlerdi. İlk olarak içlerinden birinin hayretle, "okuyamayan insanlar için kitaplar ne işe yarar?" dediği üzere Amerikalılar, dile ve basılı kelama vurgu yapan Hıristiyan liberal mirasının ürünleriydiler. Misyonerler İncil'e dayalı akidenin, okuma yazmayı gerekli kıldığına inanıyorlardı. İkinci olarak da, faaliyetteki okullar Anadolu'daki insanlara ulaşmada önemli bir vasıta oluyordu.

Bununla beraber 1838 yılı geldiğinde Amerikalılar, ziyadesiyle ihtiyaç duyulan eğitim öğretimi sağlamaya yönelik ilk girişimlerinin taarruzlara çok açık olduğu sonucuna varmak zorunda kaldılar. Bu yaklaşımlar yerel ruhban tarafından baltalanabilir, Osmanlı bürokrasisi tarafından hileyle engellenebilirlerdi. Sonuç itibariyle bu aşama yeni, büyük bir gelişmeye zemin hazırladı.

4. BÖLÜM
CYRUS HAMLIN'IN BEBEK'TEKİ İLAHİYAT OKULU

İstanbul'daki misyonerlerin eğitim çabalarının, Kilisenin entrikası ve kurumsal rekabetinin bulutlarıyla kaplanmasına, bu aşamaya kadar verilen en etkili karşılık, Boston'daki *American Board Karar Komitesi*'ne bir dilekçe hazırlamak oldu. Bu dilekçede, İmparatorluğun başkentinde artık aşikâr olan ihtiyaçları karşılamak üzere bir okul açması için nitelikli bir eğitimcinin atanması isteniyordu. Kurul üyeleri kısa bir zaman sonra tam da doğru adamı buldular. Bu kişi Maine eyaletinin Brunswick bölgesinde bulunan Bowdain Kolej'den ve Bangor Teoloji Fakültesi'nden mezundu. Fakat onun atanabilmesi için, American Board'un finansal darboğazdan kurtulması gerekiyordu ve bu da on sekiz ayı buldu. Sonunda Türkiye'ye gitmek üzere olan bir gemiyi üç ay daha bekledikten sonra Cyrus Hamlin ve eşi Boston'ın India Limanı'ndan soğuk bir Aralık günü yola çıktılar. 17 Ocak 1939 tarihinde İzmir'e ulaştılar ve oradan da Kostantinapol'e, yani Türklerin başkentlerini adlandırdıkları şekliyle İstanbul'a geçtiler.

Maine eyaletindeki Waterford'un bir yerlisi olan Cyrus Hamlin, içinde bulunulan durumun gerektirdiği metanete ve enerjiye sahip bir kişiydi. Hamlin ailesi Osmanlı başkentine ulaştığı sırada manzara şuydu: İstanbul'daki Ermeni cemaatinin büyük kesimi

American Board Misyonu'na soğuk davranmaktaydı. Ermeni Kilisesi yetkilileri Malta'daki Amerikan Matbaası'nda basılan kitapları yakılmaya gönderiyordu. New England'lılara yakınlık göstermekle suçlanan herhangi bir yerli öğretmen anında işten atılıyordu. Bu öfkeli çekişmeler yüzünden şehirde yaşayan hiçbir Ermeni, yabancılara Ermenice öğretmeye teşebbüs dahi etmiyordu.

Hamlin'ler, Ermenilerden gönüllü bir bilgi kaynağını sonunda tesbit etmeyi başarıncaya kadar evvela Rumcayı ve Fransızcayı ele almaya mecbur kaldılar. Bu bilgi kaynağı, İstanbul Ermeni Patriği'nin gözünü korkutamayacağı Rus uyruklu Mesrobe Taliatine'di.[93] Ancak Patrik'in hâlâ kullanabileceği diplomatik kartları vardı. Nitekim Taliatine bir süre sonra yerel Rus sefirlerince gizlice kaçırıldı.

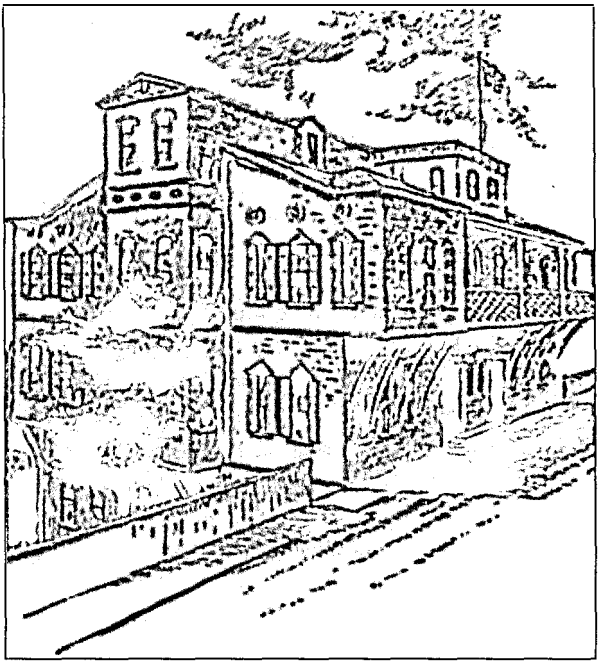
Çar'ın büyükelçisi, Dr. Schauffler'in bu konudaki itirazlarına şu sözleriyle küstahça karşılık verdi:

> Şimdi ilave olarak size şunu söyleyebilirim Mr. Schauffler, Rus İmparatoru, ki kendileri benim efendim olurlar, Protestanlığın Türkiye'de kök salmasına asla izin vermeyecektir.

Alman asıllı bir Amerikalı olan ve Kırım Savaşı'nda Birleşik Devletler'e göç etmeden önce Rusya'nın Odessa şehrinde yaşamış olan Schauffler ciddi bir tavır takındı. Cesurâne bir edayla bu sözlere şöyle cevap verdi:

> Ekselansları! İsa'nın Krallığı –ki kendileri benim efendim olurlar– köklerini nereye salacağını Rusların tamamının imparatoru olan o kişiye asla sormayacaktır.[94]

[93] Mesrobe Taliatine (1803-1858): Kaynaklarda "bilge bilim adamı, ünlü şair ve liyakatli Ermeni yazar" olarak tanıtılmaktadır. Hindistan'daki çalışmaları şunlardır: *Hindistan'ın Antik Tarihi* (klasik Ermenice, 1841), *Annals of the Antiquities of Armenia*'yı (1846) yayınladı. 1845'te *Araratyan Cemiyeti*'ni kurdu. Bu birliğin amacı Ermeni lisanında eserler yayınlamaktı. 1823-1845 arasında yazar Khojamall'ın *Hindistan Tarihi* adlı eserini, İngilizce ve yerel kaynaklarla karşılaştırarak inceledi. Bunları 1848'de aylık *Azgaser* (vatansever) adlı dergide süreli olarak yayınladı. Bu dergi, adı geçen cemiyetin yayın organıydı. (Ç.N.)

Burası American Board görevlilerinin Osmanlı Türkiyesi'nde kurdukları en uzun soluklu ilk eğitim kurumlarından biriydi. Kendisinden sonra gelen bu türdeki okullar için model teşkil etmişti. Kaynak: Hamlin, My Life and Times, s. 244.

Yeni Okulun Kuruluşu

İnsafsız Ermeni din adamlarının oluşturduğu yönetimle doğrudan yüz yüze gelmenin neden olduğu bu içinden çıkılmaz durumun etkisi, Cyrus Hamlin'in üzerlerinden silinmiş değildi. Bir daha asla bu şekilde siperlere hücum etmedi, daha ziyade Şark yaşamına mahsus strateji ve müzakere taktiklerini benimsedi. Başlangıç düzeyinde normal sayıdaki dil dersleri ile uğraşmakla şevki kırılan Hamlinler bir okul kurma konusunda Komisyonla devam etmeye karar verdiler. Hamlin sonraları şöyle yazmıştı:

94 Cyrus Hamlin, *My Life and Times*, Boston: The Pilgrim Basımevi, 1893, s. 187.

> Bir ilahiyat okulu veya yüksek okul tesis etmek için gelmiştim. Bizleri gözetleyecek Ermeni cemaatinin arasında olmayan uygun bir yer bulabilseydim, birkaç öğrencimiz olabilirdi; hiç değilse dilin günlük kullanımını öğrenme yolunda olabilirdik.[95]

Başlangıçta, evini bir Protestan okuluna mesken olarak kiralama riskini almaya gönüllü hiç kimseyi bulamadılar. Ancak sonunda Boğaz'ın Avrupa kıyısına serpiştirilmiş küçük yerleşim yerlerinden biri olan Bebek'te bir ev kiralayabildiler. Burası yerli bir Rum hanımla evlenmiş bir İngiliz'in mülküydü. Bu kişi, karısının akrabalarının sadırısına uğramıştı. Çünkü bunlar akrabalarından birinin bir Avrupalı ile evlenmiş olmasının utancını taşıyor ve bunu yenmeye çalışıyorlardı. Bu yüzden çift, İstanbul'dan kalkıp İzmir'in daha hoşgörülü muhitine taşınmışlardı. Muhtemelen evlerini Hamlin ailesine kiralamaları, bu Batı-karşıtlarına nanik yapmak için bir yoldu.

Hamlin'ler bu eve 4 Kasım 1840'ta taşındılar. Aynı gün ilk öğrencileri Avedis ve Toros, bir düzine öğrenci için hazırlanmış sınıfta yerlerini aldılar. Boş kalan yerler hevesli öğrencilerle çabucak doldu ama ardından gelen Ermeni Patriğinin öfkesi, bu yeni doğmuş misyoner okuluna darbe vurdu. Patrik, çocuklarının yabancılardan eğitim almasına izin veren tüm anne babaların rehin tutulacakları tehdidinde bulundu. Ancak çocuklarını göndermekten vazgeçtiklerine söz verdikten sonra serbest bırakılacaklardı.

İlk American Board eğitimcilerinin Hıristiyan *milletlerin* önderlerinden ne tür bir düşmanlık gördüklerini, anlattığımız bu olay resmetmektedir. Ermeni ve Rum Ortodoks din adamlarının Amerikan okullarına karşı hissettikleri nefrete katkıda bulunan birkaç unsur söz konusuydu. Her şeyden önce bu iki cemaat uzun süredir ve aralıksız olarak Roma Katolik misyonerleri tarafından Latinleştirme çabalarıyla karşı karşıya kalmıştı. 1705, 1708, 1714 yıllarında ve daha sonraları gelişen olaylar üzerine Ermeni Patriği Katolik Erme-

[95] *A.g.e.*, s. 205.

nilere karşı resmî mektuplar yayımlamıştı. Roma'ya bağlılıklarının sürmesi dolayısıyla 1828 yılında o zamanki Ermeni Patriği Garabed tarafından 10.000 Ermeni'nin mal ve mülkleri ellerinden alınmış ve başkentten sürülmüşlerdi. Fakat Latin akınlarını yok etmeye yönelik bütün çabalar başarısız oldu ve 1830 yılında müstakil bir Katolik Ermeni Patrikliği Sultan tarafından resmen tanındı. Bu olaylar dizisi nedeniyle hezimete uğrayan ve küçük düşürülen Apostolik Ermeni Patrikliği kendisini bu kez New England Kalvenistlerinin meydan okumaları karşısında buldu.[96]

Gelenekçi Ermenilerin gözünde Protestan tehlikesi, Roma Katolikleri'nin bugüne kadarki tehlikesinden daha da fazla endişe vericiydi. Cizvit ve Mekhitarist misyonerlerin, tamamı Ermeni mirasının parçası olan "günah çıkarma, Bakire Meryem'e aşırı sevgi gösterisi, ölülere dua, azizlere hürmet" gibi uygulamalarla bir sorunu yoktu. Buna mukabil saydığımız uygulamaların hepsi Protestanlarca *İncil'de bulunmayan uygulamalar* denilerek eleştiriliyordu. Keza, Roma ile sıkı ilişki içine giren Ermeniler geleneksel kilise ibadetlerini ve Aşai Rabbani Ayini'ni nerdeyse hiç bozulmamış şekliyle devam ettiriyorlardı. Öte yandan American Board misyonerleri şifahen tebliğde bulunmanın öncelikli olduğunda ısrarcı davrandılar ve derhal kendi ilahilerini tercüme etmeye koyuldular. Onların Protestanlaştırma vazifeleri, dünya çapında okur yazarlığı sağlamayı gerektiriyordu; o kadar ki ruhban sınıfından olmayan her fert kendi kendine Kitab-ı Mukaddes'i okuyabilir hale gelecekti.

Eğitim cephesinde değerlerin çökmesi öyle az seslendirilen bir şey değildi. Yerli Hıristiyan cemaatlerinin masraflarını karşılamayı

[96] M.C. Gabrielyan, *Armenia: A Martyr Nation*, New York: Fleming Revell Şirketi, 1918, s. 153-161. Tarihsel millî Ermeni Kilisesi'nin en doğru tanımlaması Apostolik Ermeni Kilisesi'dir. Her ne kadar bazı durumlarda aynı dinî kitleden alternatif terim olarak Gregoryen diye bahsedilse de, yukarıdaki "Apostolik" ibaresi bu çalışmamızda en sık kullanılacak terimdir. Gregoryen terimi, Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul eden Ermeni Kral III. Tridates'in bir çalışmasında Aydınlatmacı Aziz Gregory'nin isminden türetilmiştir.

başardıkları ne kadar okul varsa hepsi cemaatlerin yönetici kesimi tarafından yönetiliyordu. Bunlar, *milletlerin* Müslüman Osmanlı yöneticileri için bir tehlike arz etmemek zorundaydı. Sonuçta, iyi planlanmış Ermeni ve Rum eğitim kurumlarının hepsi, para sıkıntısının daha az şiddetli olduğu Osmanlı Türkiyesi'nin dışındaki yerlere kuruldu. İmparatorluk dahilinde yaşayan yabancılara Kapitülasyonlar bahşeden Osmanlı uygulamasının anlamı şuydu: Bu nevzuhur American Board okulları, istedikleri kişiye istedikleri şeyi öğretmekte özgürdürler. Bu engebeli oyun sahasının durumu hiç şüphesiz Ermeni liderlerini asabileştirmişti.

Geleneksel Ermeni okulları baştan sona eski bir müfredatı takip ediyorlardı. Bu yüzden Board okullarında matematiğe, tabiat bilimlerine, çağdaş dillere, İncil derslerine ve uygulamalı becerilere yapılan yeni vurgular cesurca yapılmış yeniliklerdi. Cizvit ve Mekhitaristlerin kurumları çoğunlukla imtiyazlı zümrelerin erkek çocuklarını eğitmeye yoğunlaşmıştı. Kızların eğitimine çok az imkan sağlıyorlardı. Fakat birçok American Board eğitimcisi, kızların eğitimi için mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Misyonerler, çoğunlukla Amerika'daki kız ilahiyat okullarından mezun olan hanımlarıyla birlikte gelmişlerdi. Bu hanımlar erkek öğrenciler kadar kız öğrencileri de eğitmeye kararlıydılar. Protestan damgası yeme korkusu ilk başlarda Amerikan okullarını sadece çalışan kesimin çocuklarına cazip kılmıştı. Çünkü bunların velileri, daha evvel kendilerinden esirgenmiş olan fırsatları bulmaya çalışıyorlardı. Ancak okulların Avrupa dillerine vukufiyet kazandırması, el becerilerini geliştirmesi ve bu geniş kapsamlı yeni bilgi kazanımı, onlara üst tabakalara doğru bir hareketlilik kazandırdı. Bu hareketlilik, Ermeni tüccar kodamanların imtiyazlı statülerini tehdit ediyordu. *Amira* adı verilen bu elitler uzunca bir süredir Patrikhane'yi kontrolleri altında tutuyorlardı ve misyon okullarında yetişen çoluk çocuk takımı tarafından yerlerinden edilmeye hiç niyetleri yoktu. Görüldüğü üzere mevcut muhalefetin doğası sadece teolojik değil, aynı zamanda sosyo-ekonomikti.

Aslında Protestan misyonerler ve misyoner yayınları hakkında kamuya yapılan ilk ihbar, Hamlin'in Türkiye'ye gelmesinden epeyce önce (1836'da) Roma'ya bağlı Katolik Ermeni Patriği'nden gelmişti. Patrik haklı olarak Protesanların faaliyetlerini Latin çıkarlarına aykırı buluyordu.[97]

1839 yılında Apostolik [Gregoryen] Ermeni cemaatinin başında Stephanos adlı ılımlı bir Patrik vardı. Fakat ileri gelen zengin tüccarların hakimiyetindeki Kilise Konseyi, Protestanlardan nefret eden Hagopos adlı bir piskoposun, Stephanos'un yardımcılığına (Pokhanort) görevlendirmesinde ısrarcı oldu. Bu Patrik yardımcısı, misyonerler adına İncil ve risale dağıtmış kimseleri sürgüne gönderdi ve hapsettirdi. Ermeni müminlerin, Kuzey Amerika'dan gelmiş yabancıların bastıkları herhangi bir şeyi okumalarını yasakladı (3 Mart 1839). Üç hafta sonra Stephanos görevinden alınarak yerine Hagopos getirildi. Hemen hemen aynı dönemde Rum Patriği de cemaatine, her kim "Lutherci ve Kalvenci kitapları satın alır, okur veya satarsa" aforoz edileceğini ilan etti.[98]

Bu karşılıklı meydan okuma döngüleri, Sultan II. Mahmud'un Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile yaptığı savaşta Hıristiyan Patriklerinden gönüllü asker istemek zorunda kalmasıyla sekteye uğradı. Bu savaş dikkatleri Protestanların üzerinden bir başka yöne çeken bir karmaşaya neden oldu. Müteakip aylarda Osmanlı yönetimi için felaket dışında bir şey görülmedi. Mehmed Ali Paşa kuvvetleri Osmanlı ordularını bozguna uğrattı. 1 Temmuz 1839'da Sultan II. Mahmud öldü. Oğlu Sultan I. Abdülmecid Temmuzun 11'inde tahta çıktı. Ne var ki yeni padişah bütün Türk donanmasının kalleşçe

[97] *A.g.e.*, s. 157.

[98] H.G.O. Dwight, *Christianity Revised in The East*, New York: Baker and Scribner, 1850, s. 78. Apostolik ve Protestan Ermeniler arasındaki ihtilafların daha esaslı analizi için bkz. Giragos H. Çopuryan, *The Armenian Evangelical Reformation: Causes and Efects*, New York: Amerika Ermeni Misyonerleri Birliği Yayını, 1972. Hem İngilizce hem de yerli kaynakların tüm belgeleri Çopuryan tarafından tedarik edilmiştir.

düşmana boyun eğdiği bir yıkımda kendi saltanatına başlıyordu. Böylece fiilen savunmasız durumda kalmış olan Osmanlı Devleti, on yedisinde tecrübesiz bir genç tarafından idare ediliyordu.

Osmanlı'nın sosyal nizamı çöküyor gibi görünmüş olmalı. İstanbul'un Avrupa yakasında yayılan büyük bir yangın bu izlenimi daha da körükledi. Patrik Hagopos kendi kilisesinde o kadar gözden düşmüştü ki, 1840 Kasımında görevi bırakmak zorunda kaldı. Ne tuhaftır ki Patrik Stephanos evvelce el çektirildiği Patriklik tahtına yeniden seçilmişti. Bir süreliğine misyonerler rahat bırakıldılar. Fakat sonradan talihsiz Patrik Stephanos yeniden görevinden alındı; bu sefer yerine daha yaşlı bir aday olan Asdaudzadur getirildi. Yeni patrik, Matteos adlı bir papazı kendisine vekil seçti. Bu kişi eskiden Bursa Piskoposluğu, ondan önce de İzmir Piskoposluğu yapmıştı. Matteos önceki görevlerindeki temasları dolayısıyla Protestanları iyi tanıyordu ve onlara güvenmezdi. Misyonerlerden, halkını kışkırtmaktan vazgeçmeleri talebinde bulundu. Protestanlar faaliyetlerine devam edince de onlara engel olmak için ikna yoluna gitti ve güç kullanmaya başladı. İkna yoluyla Matteos, Ortodoks temsilciler ile Üsküdar Ermeni Koleji'nin müdürü Apisogham Haçaduryan gibi Protestan görüşün destekçileri arasında münazaralar tertip etti. Her iki kanatta da şiddetli tartışmalar yaratan risaleler yayınlandı ve karşılıklı sert cevaplar verildi. Matteos zengin Ermeni hâmilerinden, Protestanlığa meyilli zanaatkarları desteklemeye son vermelerini istedi. İşte bu noktada Cyrus Hamlin'in ve Bebek İlahiyat'ın ilerleme kaydetmiş olması Matteos'un nefretini kazandı. Bu yüzden onu kapatmak için girişimlerde bulundu.

Patrik, Bebek İlahiyat Okulu'nun günahkar tabiatı hakkında deliller topladı. Yerli Ermeni papazlardan, iki Rum papazdan ve cemaatin önde gelen bazı kişilerinden bu okulla ilgili suçlamalar geldi. Hamlin'i dört ciddi yanlışından ötürü resmen suçluyorlardı:

1. Cyrus Hamlin Paskalya öncesi büyük perhiz gününde ve oruç günlerinde et, yumurta ve tereyağı yiyor.

2. İstavroz çıkarmıyor.
3. Meryem'e ve Azizlere saygı göstermiyor.
4. Okulunda mutlaka Voltaire'in eserlerini okutuyordur.[99]

Patrik'in bu şikayetleri Hamlin'in kulağına gelince derhal derslere ara verdi. Öğrencilerinin hepsini ebeveynleriyle birlikte ziyaret etmeleri için Patrik'in ikametgahına gönderdi. Öğrencilere, *millet* önderlerine şöyle söylemeleri öğretilmişti: "Mr. Hamlin Patrik'in cemaatine, özellikle gençlere yardım etmeyi arzuluyor, fakat güç kullanarak değil." Bebek'teki okul, Ermeni Kilisesi yönetimi için fazlasıyla mahzurlu olduğundan okulun kapanması yönünde rapor vereceklerdi. Bu mesaj Patrik'e ulaştığında onun, "gidiniz evlatlarım, bir gün kendinize ait bir okulunuz olacak ve ben de bunu göreceğim, yabancıların okuluna gitmeyelim"[100] dediği nakledilmektedir.

Patrik'le yaşanan bu ilk karmaşık durum bir nebze sakinleşir sakinleşmez Hamlin, Bebek İlahiyat Okulu'nu usulca yeniden açtı. Sınıflar üç hafta içinde yeniden biraraya geldiler. Hamlin, düşmanlarına karşı koyabilecek derecede yeterli kabul görünceye kadar iki kez daha okulu kapatmak zorunda kaldı. Bu manevrayı o "karşı koyamayacağın fırtınanın önünde eğilmek" şeklinde dile getirdi. Hamlin'in, düşmanlarıyla doğrudan doğruya muhatap olmaktan kıvrak bir şekilde kaçınması işe yaradı ve Bebek İlahiyat Okulu henüz çiçeği burnunda bir kurumken hayatta kalmayı başardı. Ancak, açıldıktan altı ay sonra Cizvitler, Bebek'in bir elin parmakları kadar olan cemaati için yine bir Fransız Koleji açtılar. Böylece, Bebek İlahiyat Okulu'nun tam kapısının dibinde güçlü bir rakibi oldu. Fransız Koleji, İlahiyat'ın Yankee müdürü [Hamlin] için her daim muazzam bir itici güç oluyordu.

[99] *A.g.e.*, s. 96-97.
[100] Hamlin, *Among The Turks*, s. 211.

Yeni Okula Bakalım

Başlangıçta Hamlin'in okulunda hem iaşe parası, hem dersler ücretsizdi. Fakat sonradan Hamlin öğrencilerin kendi kıyafetlerini, yatak takımlarını, kitaplarını, kalma masraflarını temin etmelerinde ısrarcı oldu. Bu sayılanlar ise ilk öğrencilerin mensup oldukları aileler için masraflı olmuş olacaktı. Hamlin'in zamanı pek çok vazifeyle dolup taşıyordu:

> İlahiyat Okulu'nda geçirdiğim ilk yılımda öyle az iş yap, çok maaş al durumunda değildim. Öğrencilere birçok konuda ders kitabı olmalıydım. Bir ahırda küçük bir atölye hazırladım. Döner torna tezgahımı kurdum. Elde ne kadar araç gereç varsa biraraya topladım ve bazı basit gereçleri bunlara ilave etmeye başladım.[101]

Koşullar Hamlin'i, İlahiyat'ın yerini iki kez değiştirmeye, oradan buradan topladığı veya satın aldığı tüm eşyaları taşıyıp yeniden kurmaya mecbur bıraktı. Nihayet okul, Çelebi Yorgaki'nin Bebek'in Boğaz kıyılarındaki büyük mâlikanesine yerleşti. İlahiyat Okulu burada 17 yıl boyunca, Misyon'un 1860 yılında onu Anadolu'nun daha iç bölgelerine nakledileceğini bildirene kadar büyüyüp gelişti.

Bebek İlahiyat'ta, ileride American Board misyonerlerinin Türkiye'de açtığı diğer birçok okuldaki eğitimi etkisi altına alacak olan bir müfredat tasarlandı. Hamlin programını şu sözleriyle tarif ediyordu:

> Dersler bir düzene sokuldu; İngilizce öğrenimi öne çıkarıldı ve matematik, fizik, kimya, doğa felsefesi ve ahlâk felsefesi konularında kapsamlı dersler vardı (Etik ve psikoloji günümüzdeki gibi yaygın kullanımda değildi). İncil dersleri her gün icra ediliyordu. Tarih ve coğrafya üzerinde ciddiyetle duruluyordu.[102]

[101] *A.g.e.*, s. 249.
[102] *A.g.e.*, s. 249.

Upham'ın *Zihin Felsefesi* ve Wayland'ın *Ahlâk Felsefesi* adlı kitapları Hamlin tarafından yerli bir işbirlikçinin yardımıyla Ermeniceye çevrildi. Her iki eser de New England ölçeklerindeki metinlerdi. Hatta Hamlin'in Ermenice harfli Türkçeye uyarladığı bir aritmetik ders kitabının, İmparatorluğun Türk okullarında kullanılması uygun görüldü. Hamlin bu kitabının bir nüshasını Maarif Vekili Ahmed Vefik Efendi'ye sundu. O da bundan Türkçe 10.000 nüsha bastırdı ve taşradaki görevlilere gönderdi.[103]

Hamlin İngilizce öğretimine, öğrencilerin bakış açısını genişleten bir araç ve iş aradıklarında işe yarar bir nitelik olacağı gözüyle bakıyordu. Örneğin okulun ilk iki öğrencisinden Toros, bir İngiliz mühendisin tercümanı oldu. Daha sonra Tersâne-i Âmire'de baş mütercimliğe getirildi. Hamlin İngilizce öğretimini üç sebebe dayanarak müdafaa ediyordu. *Birincisi*, İngilizce misyonerlerin büyük çoğunluğunun anadili olduğundan, bu durum onların öğretmenlik meslekleri için kıymetli bir araçtı. *İkincisi*, bu dil ticaret ve sömürgeleştirme sonucu geniş bir coğrafyaya yayılmıştı. Bu yüzden bu dilde akıcılık kazanmak, öğrencileri [bir bölgeden başka bir bölgeye] daha fazla gidebilir kılacaktı. *Üçüncüsü*, İngilizce Hıristiyan düşünce-

[103] *A.g.e.*, s. 250.

sinin, felsefesinin ve biliminin zengin hazineleri için bir anahtardı.[104]

Bebek İlahiyat Okulu'nda İngilizceyle birlikte modern Ermenice dersleri üzerinde de önemle duruluyordu. Okulda Ermeni dili ve edebiyatı hakkında daima liyakatli bir yerli öğretmen bulunurdu. Hamlin şöyle yazıyordu:

> Bir kişinin yerel dili (ana dili), onun düşüncesinin ve ifadesinin baş unsuru olmak zorundadır. Bizim müfredatımız Ermeni dilinin işlenmesinde muazzam bir itici güç olmuştu. Onu bir balçık ve bir demir halinde bulduk; altın olarak bıraktık.[105]

1843 yılında Misyon, Bebek İlahiyat'ta masrafları kısma kararı aldı. Böylece on aylık iaşe, oda ve ders için yıllık 100 dolar ücret uyguladılar. Ailesi ödeme gücüne sahip öğrenciler bu parayı ödeyecekti, ama ne var ki Hamlin'in öğrencilerinin dörtte üçü yoksuldu. Çoğu bu *başına buyruk okula*, sadece başka seçeneklere gücü yetmeyen ailelerin çocukları oldukları için geliyorlardı; yahut bazı ailelerin Protestanlarla münasebetleri, onları *milletlerinden* dışarı atılmalarına yol açmıştı. Hamlin bir atölye kurmaya karar verdi. Burada onlar hayatlarını idame ettirecek parayı kazanabileceklerdi. Burasının insanları Protestanlaştırma projesiyle uzaktan yakından ilgisi yoktu. Dolayısıyla Misyon'dan bu atölyeye mali destek isteyemezdi. Halbuki Bakırköy'de Osmanlı hükümeti için dokuma tezgahı ve matbaa makinesi kurmakta olan 200 İngiliz mühendis ve aileleri için böyle bir kısıtlama söz konusu değildi. Hamlin onlardan kendi deneyimlerine başlaması için 40 pound toplamaya muktedir oldu.

Bebek "ek sanayi binası" kısa süre sonra sac soba ve soba borusu imal etmeye başladı. Burada üretilen şeyler bugün bile Türk pazarlarında satılan malların yüzlerce benzerinin en güzel örneklerinden biri olabilir. Ardından Bebek İlahiyat öğrencilerinin ürettiklerinin çizgisi maşa, küllük, hatta demir ve tenekeden yapılan fırınları içine alacak şekilde genişletildi. Atölyede çalışmaları öğrenci-

[104] Hamlin, *Among The Turks*, s. 282.
[105] Hamlin, *My Life and Times*, s. 250.

lerin maddi sıkıntılarını azaltmıştı. Fakat Hamlin kurumun eğitim değerini yine savunuyordu:

> Küçük ama güzel bir laboratuvarı genişletiniz, ufak bir dökümhane, demircilik ve marangozluk elde edebilirsiniz. Bu basit, faydalı işlemlerde el becerisi kadar hakikat bilgisi de kazanılmış değil midir?[106]

Cyrus Hamlin, ileride Anadolu'daki ABCFM okulunda yaygınlaşacak olan "Öğren ve Çalış" girişimini savunuyordu. Bu yaklaşım, 1930'larda Kemalist hükümet tarafından tasarlanan Köy Enstitülerinin mantıki temeline pek benzemektedir.

Hamlin'in İstanbul'daki bazı misyoner meslektaşları bu atölyeye karşı çıktılar. Bu çalışmanın, çocukların zihinlerini "dünyevileştireceğini" ve onları "dünyevi zevklere saptıracağını" tartışıyorlardı. İstasyon toplantısında atölyenin kapatılmasına, tüm teçhizatların satılmasına ve elde edilecek hâsılatın Misyon hazinesine ödenmesine oylamayla karar verildi. Hamlin bu talimata uyacağını, fakat satıştan elde edilecek tüm gelirin, bağış yapan İngilizlere geri verilmesi lazım geleceğini söyledi. Bir Yankee kurnazlığıyla sözlerini şöyle bitirmişti: "Beş veya altısı dışında, kırk iki öğrencinin tamamı yoksul durumda ve kendilerine giyecek bulamıyorlar. Giyim bölümünün tamamını sizin ellerinize bırakıyorum."[107] Bu muhtıra bir sonraki Misyon toplantısında okundu. Orada bulunan Dr. Goodell bir kahkaha patlattıktan sonra, atölyenin kapatılmasından vazgeçilmesini ve çocukları yırtık pırtık elbiselerden kurtarmak için Kardeş Hamlin'e kendi yöntemini uygulamasına izin verilmesini teklif etti.

Boston Fare Kapanı İmalathanesi

Hamlin'in bu stratejisi "ek sanayi binasını" kurtarmıştı. 1846'da Ermeni Patriği tarafından Evanjeliklere karşı ilan edilen

[106] *A.g.e.*, s. 266.
[107] *A.g.e.*, s. 280.

"Büyük Antema"[108] tüm Protestanları Ermeni Kilisesi'nden kapı dışarı edince, bu atölye kiliseyle zıt görüşe sahip olanlar için bir gelir imkânı sağladı. Protestan Ermenilerin aforoz edilmeleri, esnaf ve zanaatkar loncalarındaki konumlarını kaybettikleri anlamına geliyordu. Hiçbir dinibütün Ermeni'nin onlarla iş yapması düşünülemezdi. Fakat o sırada Osmanlı Devleti, yabancıların ülke sınırları dahilinde iş kurmalarına izin verdi. Ermeni ruhbanı tarafından yayınlanan hiçbir bildiri böylesi bir girişimi durduramadı.

Hamlin işe yarar bir fare kapanı tasarladı ve ardından aforoz edilmiş Protestan Ermenilerden birine bunun seri üretiminin nasıl yapılacağını gösterdi. Neticede çok geçmeden "Boston Fare Kapanı İmalathanesi" tam kapasite çalışmaya başladı. İlk önceleri burada yedi kişiye istihdam sağlandı. Ardından Hamlin ekmek pişirmeyi, kitap ciltlemeyi, değirmen işletmeyi, kitap basmayı Ermeni Protestanlara iş ve gelir sağlamak amacıyla onlara öğretti. Hamlin aslında çok başarılı bir girişimciydi; Boston'daki ABCFM Karar Ko-

[108] *Anatema*: Hıristiyan kilisesinin özellikle mezhep ve din değiştirme suçlarına bağlı olarak işleme koyduğu aforoz müessesesi, daha ziyade kilise merkezli yasaklamaları içerir. Suçlu kişi kilise ayinlerine katılamaz, takdis edilemez, kilisede görev alamaz, Katolik mezarlığına gömülemez. Anatemaya tâbi tutulan kişi ise bunlara ilaveten sosyal yaptırımlara da maruz kalır. Kimse onunla alışveriş etmez, kız alıp vermez, şayet karısı eski dinindeyse boş düşer, miras hakkı kalkar. Kilise hizmetlerinden (vaftiz, nikah, defin) yararlanamaz. İşçi ise işten çıkarılır, komşuluk ilişkileri biter; hatta ona selam dahi verilmez. Hukuki işlemleri iptal edilir. Şayet bir kişi merhamete gelip ona yardım edecek veya onunla konuşacak olursa, kilise yardım edeni de anatemaya tâbi tutar. Nitekim Protestanlığı seçen Osmanlı Rumlarını ve Ermenilerini, Katolik ve Ortodoks kiliseleri bu yolla uzun seneler yıldırmaya çalışmıştır. Bu durum 1830'larda alevlenmeye başlamış, 1840'lı yıllarda tüm şiddetiyle devam etmiş, nihayet 1850'de Osmanlı makamları nezdinde Protestanlık ayrı bir millet olarak tanınıncaya kadar Protestanlar çok acılar çekmiş, zenginler fakir düşmüş, yiyecek ekmeğe muhtaç olmuşlardır. Üstelik devlete ödenen vergiler de Protestanlardan toplanmıştır. İşte Cyrus Hamlin'in ilahiyat okulunda çocukların masraflarını çıkarmaları için çeşitli atölyeler kurması bu anatemadan mağdur olan ailelere yardımcı olmak, bu sayede okulu ayakta tutmaktı. Aksi takdirde okul, öğrencisizlikten kapanabilirdi. (Ç.N.)

mitesi'ni mahçup etme pahasına, yaklaşık 25.000 dolar (!) kâr elde etti. Bu onun, bir American Board misyoneri olarak şahsi kazancı değildi. Fakat Board yetkilileri bu kazancı, dünyevi ve rekabet gerektiren işlerden elde edildiği için kabul etmeye yanaşmadı. Hamlin sonunda bu parayı *Protestan Ermeniler Birliği Kilise İnşa Fonu*'na verdi. Bu beklenmedik para, adı geçen birliğin on üç tane kilise inşa etmesine imkan verdi ve bu kiliselerin her birine bir derslik veya okul binası da eklendi.[109]

Hamlin Bebek'te okulunu açtığında, dinî ve dünyevi eğitimin her ikisini de sağlayan bir kurum yönetmeyi amaçlıyordu. Yukarıda izah edildiği üzere, öğrencilerin yoksul olması onu "hem çalış-hem oku" programı hazırlamak zorunda bırakmıştı. Buna mukabil Protestan Ermenilerin, Ermeni Kilisesi'nden ihraç edilmesi bu programdaki diğer bir etkendi. Bu yüzden Bebek İlahiyat, bir teoloji okulu haline getirildi. Müfredatında kilise tarihi, kilise doktrini ve Kutsal Kitap'ın tartışma konusu olan doğasının işlendiği derslere yer verildi. Bunun nedeni, Protestan Ermenilerin "etrafındaki *sözde kiliselerin* gerçek Hıristiyanlıktan uzak niteliğini ifşa etmekti."[110]

Bostan'daki Board Sekreteri Dr. Anderson için bu gelişme fazlasıyla memnuniyet vericiydi. Hayatının ilk döneminde olan bu okulun, çevresi üzerindeki etkisini tanımlayan Anderson şunları yazıyordu:

> Beş altı yıl içerisinde Ermeni cemaatindeki değişim bir hayli ümit vericiydi. Bu sürenin başlarında bazıları samimiyetle dinî konulara ilgi duydular ve misyonerler onlardan pekçoklarıyla dinî müzakerede bulundular. Fakat bunların esaslı bir kısmı, genel merakı sebebiyle veya fizik araç gereçlerini görmek için ya da bilim üzerine yapılan umumi dersleri dinlemek amacıyla geliyorlardı. Şayet salt insan bilgisi, ilahi bilginin onların zihinlerine girişine kapı aralayabilirse, işte bu, sevinilecek bir durum olurdu.[111]

[109] *A.g.e.*, s. 372.
[110] Hamlin, *Among The Turks*, s. 276.
[111] Anderson, *History of The Missions of The American Board of Commissioners for Foreign Missions*, s. 127.

Burada öne sürüldüğü üzere, Hamlin'i American Board politikaları ile çelişir duruma getiren kabahatleri, yalnızca okulunda İngilizce öğretmesi ve *öğren ve çalış* anlayışını uygulaması değildi. Bir diğer ihtilaf sebebi de temelden farklı eğitim felsefelerinden kaynaklanıyordu.

1855 yılında Board Sekreteri Rafus Anderson Hindistan'ı ve Türkiye'yi ziyaret etti. Anderson, Amherst Kolej'in müdürü [Julius H.] Seelye'nin de desteklediği bir bakış açısının taraftarıydı. Her ikisi de yurtdışındaki misyonların doğrudan Havarilerin çizgisindeki Evangelizasyona [Protestanlaştırma projesine] odaklanması gerektiğine inanıyorlardı. Seelye, insanın manevi yapısının, akıl aracılığıyla etki atına alınamayacağını savunuyordu. *Misyonlar Üzerine Konferanslar* adlı kitabının sonuç cümlesi şöyleydi:

> Bu yüzden Hıristiyan olan veya olmayan topraklardaki okullarda yapılan öğretim, yalnızca ve yalnızca iradeleri zaten doğru yola ulaşmış olanların idraklerini geliştirmek için kullanıldığında; ya da baştanbaşa İsa'nın vaaz edilmesi ve onun çarmıha gerilişiyle günahlara boğulmuş ölü kimselerin içine nüfuz edildiği zaman tek başına değerli olur.[112]

Anderson, Seelye'nin görüşlerini, tüm misyon okullarında zanaat ve İngilizce öğretiminin terk edilmesi gerektiği şeklinde yorumluyordu. Yerli tebliğcilerin kullanacağı yerel dil ve ağız şimdiden sonra eğitimin tek aracı olacaktı. Dahası, okullar sadece çok temel bir seviyede faaliyet gösterecekti. Buralar sadece mahalli kiliselerin kendi kendini geliştirmelerine ve yerel destek görmesine katkıda bulunmak için var olacaklardı. Bu politika değişikliği Cyrus Hamlin'e çok basiretsizce geldi ve öğrencilerin yerel dilleriyle birlikte İngilizceyi kullanımlarının lehinde olmayı sürdürdü. Şunu iddia ediyordu: "[Yetiştirdiğimiz] yerli pastör, kendi dilinin kifayetsizliğinin ötesine geçen kaynaklara bilhassa sahip olmak zorundadır. Aksi takdirde hakikatin kabul gören bir öğreticisi olma konu-

[112] Hamlin, *Among The Turks*, s. 276.

munu asla muhafaza edemeyecektir."[113] Bu birbirine muhalif görüşler, Board Sekreteri Anderson ile kurulun İstanbul'daki sözünü sakınmayan bu misyoneri arasında ciddi gerilime neden oldu. Rufus Anderson *ABCFM Karar Komitesi* üzerinde etkili olduğundan, yukarıda bahsedilen yaklaşımı American Board'un resmî politikası haline geldi. Hamlin bir taktikle mağlup edilmişti; fakat kendisinin uzman olarak yetiştiğini hissettiği bir konu hakkında karar verme noktasında kolay pes edecek bir adam değildi.

Hamlin 1857'de New England'a gitmek niyetiyle Bebek İlahiyat Okulu'ndaki görevini devrettiğinde, Misyon okullarının stratejisi hakkındaki bu temel tartışma hâlâ tüm şiddetiyle devam ediyordu. Bu onun 8 yıldır memleketine ilk defa gidişiydi. Hiç kuşkusuz onu bu gidişe sevkeden şeyler arasında Karar Komitesi'ndekilerle konuşmak da vardı. Yokluğunda Bebek İlahiyat'a Rev. William Clark başkanlık edecekti. Buraya gelmeden evvel Doğu Anadolu'daki Erzurum şehrinde görev yapmış olan Clark, Bebek İlahiyat'ın dört başı mamur bir teoloji kurumu olması için müfredattaki "genel eğitim"in tamamını ortadan kaldırmakta kararlıydı. İngilizce öğretimi de elbette Clark'ın gözünde gereksizdi.

Hamlin ailesi sıla izninden geri dönünceye kadar Bebek İlahiyat yoluna düşe kalka devam etmişti. Okul, öğrencilerinin bazılarını kaybetmiş ve mali durumu karmaşık bir hal almıştı. Hamlin, okulunu eski sağlıklı durumuna geri getirmek için canla başla çalıştığı halde öteki misyonerler bu kurumu, başkentin yarı şehirli muhitinden Anadolu'nun iç kesimlerine taşımaya karar verdiler. Okulun, Karadeniz kıyısından çok uzakta olmayan, Samsun ve Amasya'ya yakın Merzifon kasabasına taşınmasını tercih ettiler. Sebep bağlamında ise oradaki ticari cazibenin daha az olacağını gösterdiler. Böylece Patrik'le yaşanan husumet ve Cizvitlerle rekabet asgariye inecekti. Açılacak olan Merzifon İlahiyat Okulu, Protestan kiliselerinden bir kümenin ve *Protestan Ermeniler Birliği*'nin maddi açı-

[113] *A.g.e.*, s. 285.

dan desteklediği okulların ortasında bulunacaktı. Yeni mekanında yeniden yapılandırılan bu kurumda Anderson'ın yerel dilde eğitim politikası aynen izlenecek, liberal eğitimden vazgeçilecek ve endüstri dallarında eğitim verilmesinden kaçınılacaktı. Bu taşınmada sonuncu (ama hiç de önemsiz olmayan) bir sebep de, okulun Cyrus Hamlin'in idaresi altında olmayacağıydı.

Hamlin Ailesi ABCFM'den Ayrılıyor

Misyonun bu kararı Hamlin'in bir süredir tasarladığı icraatları sona erdirmesine neden oldu. İstanbul'da mezhepler üstü bir sosyal bilimler koleji açma fikrinin kaynağı Harrison G.O. Dwight'in oğullarına kadar dayanıyordu. Bu konuyu Amerikalı hayırsever Christopher R. Robert'e 1856 yılında ilk kez onlar açmışlardı. Yakındoğu'ya yaptığı ziyareti takiben iki yıl içerisinde Dwight kardeşlerin verdikleri bu fikir üzerinde kafa yorduktan sonra Mr. Robert, Hamlin'e bu konu hakkında bir mektup yazdı. Karşılıklı yazışmaların neticesinde şu sonuca ulaşıldı:

> Doğu toplumunda küfre saplanmadan vicdan özgürlüğünü doğru bir şekilde idrak eden ve ona değer veren büyük bir cevher var. En iyi entelektüel eğitimi ve bizim New England'daki en iyi kolejlerimiz gibi geniş bir kültürü sunacak bir Hıristiyan koleji hangi ırktan ve inançtan olursa olsun bu kesimin isteklerine cevap verecektir.[114]

Cyrus Hamlin böyle bir müessesenin kurucu başkanı olmayı kabul etti ve bu yeni vazifeyi üstlenmek için American Board'daki görevinden istifa etti.

Yeni kolej için Boğaz'a nazır güzel ve geniş bir okul arazisi 1859 yılında satın alındı. Ancak Osmanlı Maarif Nazırı Sami Paşa bu kurum için Hamlin'e inşaat ruhsatı vermeyi inatla reddediyordu.

[114] *A.g.e.*, s. 285.

Ayrıca, Sultan'ın Hıristiyan tebaasının mevcut Müslüman okullarından daha iyi okullara sahip olduklarını da iddia ediyordu. Aradaki uçurumu daha da açmaya gerek görmüyordu. Halefi Kemal Efendi bu fikre daha dostane yaklaşıyordu; fakat bu kez de izin, Bebek'teki Fransız Koleji'nin müdürü Abbè Borè'a takıldı. Borè, Amerikalıların planlarına karşı çıktı ve Rusların onları protesto etmelerini sağladı.

Bu karmaşa yüzünden Robert Kolej Çelebi Yorgaki'nin önceden Bebek İlahiyat Okulu için kullanılan konağında açıldı. Burada zaten Amerikan destekli bir eğitim kurumuna yönelik gelenek ve uygulamalar tesis edilmişti. Böylelikle henüz yeni doğmuş olan Robert Kolej sadece selefi olan okulla ortak kurucuyu paylaşmakla kalmıyor, aynı zamanda faaliyetine onunla aynı mekanda başlıyordu. Robert Kolej'in kendi binasının inşa tarihini gösteren köşe taşı 4 Temmuz 1869'da gerçekleştirilen bir törenle yerine kondu. Sanki Hamlin, Amerika'nın bağımsızlığının yıldönümünde [Fransız ve Rus] hasımlarına karşı zaferini kutluyor gibiydi. Okul, tamı tamına bir asır hizmet vereceği bu yeni mekanına 1871 Mayısında taşındı.

Okulun, Bebek Kampüsü'nün güzel arazisine taşınmasının yüzüncü yılında [1971], geliştirilmiş bir üniversite programı ve bütün kolej tesisleri Türk hükümetine devredildi. Boğaziçi Üniversitesi adlı resmî bir Türk eğitim kurumu olarak Cyrus Hamlin'in okulu, günümüzde hâlâ Ortadoğu gençliğine hizmet vermektedir. Robert Kolej'in orta öğretim kısmı buradan yaklaşık iki mil uzaktaki Arnavutköy Kız Koleji'nin kampüsüne taşındı [1971]. O da günümüzde faaliyetini sürdürmektedir. Bu sayede Cyrus Hamlin'in eğitim mirası, şahsi hayırseverlik anlayışı sayesinde Türk gençliği üzerinde hâlâ bir etkiye sahiptir.

Fakat Robert Kolej'in dönüşüm hikâyesi, bizim şu an American Board okullarının geçmişini izleme konumuzdan çok farklıdır. Yıllardır iki kurum arasında yakın ve dostça ilişkiler sürdürülmüş

olsa da Robert Kolej, gerek idare gerekse mali açıdan ABCFM'den her daim ayrıydı. Buna mukabil bu kolejin şeceresi, Amerikalıların Türkiye'de açtıkları diğer eğitim kurumlarıyla ortak bir şekilde, cesur kılavuz Cyrus Hamlin'e ve onun Bebek İlahiyat Okulu'na kadar gerilere gitmektedir.

İKİNCİ KISIM
HOLYOKE DAĞI AĞRI DAĞI'NA GELİYOR

OKUL ŞARKISI*

Ey sevgili okulumuz,
Güçlü ve gerçek okulumuz;
Gecenin karanlığında,
Biz evlatlarını doğruya yönlendiren
Parlak ve umut veren,
Işınları alabildiğine saf bir yıldız ol.
Sonsuza dek bizi ileriye götür
Ve o saf ışığınla aydınlat...

* Kaynak: Fay Linder, *The History of Uskudar American Academy 1876-1996*, İstanbul: ÜAA Mezunlar Derneği, 2000, Ekler, s. 232.

1. BÖLÜM
TÜRKİYE'NİN BATISINDAKİ OKULLAR

Patrik II. Matteos, Protestan zihniyete sahip Der Vertanes adlı papazı 25 Şubat 1846'da kilise üyeliğinden ihraç etti. Bu, American Board misyonerleriyle arkadaş olan kişiler üzerine son darbeyi indirme hareketinin bir başlangıcıydı. Aynı Patrik Bildirgesi "yeni mezheplerin tüm takipçilerini" anatemaya tâbi tutuyor ve Protestanlar cephesinden pek çok kimseyi evlerinden kovuyor, dükkanlarının kapısına kilit vuruyordu. Patrik Matteos'un bu ilk ihtarını "Kilise'ye karşı olan bütün hilekârlar ve yoldan çıkmışlar, yozlaşmış yeni mezhebin müritleri" ile ilgili daha esaslı mahkumiyet kararı izledi. Protestanların "Tanrı tarafından, onun azizleri tarafından ve yine şimdiki kilise tarafından lanetlendikleri, afaroz edildikleri ve anatemaya tâbi tutuldukları" ilan edildi. Muhalif görüşte olan Protestanlardan oluşan bir sözcüler heyeti, yaklaşık altı ay süreyle barış görüşmeleri girişiminde bulundular. Ancak bu görüşmeler başarılı olmadı. 21 Haziran 1846'da yeni bir Patrik mektubu daha yayınlandı. Bununla Protestan Ermeniler Ana Kilise'den ebediyen uzaklaştırılıyorlardı.[1]

[1] Patrik'in Protestanlara karşı yayınladığı anatemaların tam metinleri H.G.O. Dwight tarafından tercüme edilmiştir. Bkz. Dwight, *Christianity Revised in The East*, s. 267-271. Protestan Ermenilerle Patrikhane arasındaki ihtilafa dair bir Protestanın yorumu Leon Arpee, *A Century of Armenian Protestantism: 1846-1946*, New York: Ermeni Misyonerlik Birliği Yayını, 1946, s. 7-44 künyeli kitapta bulunmaktadır. 1890'ların ortasında Ermeni Apostolik ve Ermeni Protes-

Neticede Protestan Ermeniler Osmanlı yönetimi nezdinde şimdi yasal bir statüden mahrum hâle gelmişlerdi. Gizlice kurulmuş bulunan *Protestan Ermeniler Birliği*'ne mensup olan ve şimdi Geleneksel "millet" yapısından dışlanmış bulunan kırk üye, 25 Haziran 1846'da kendilerini müstakil bir birlik haline getirdiler. Çok geçmeden İstanbul'daki *Birinci Ermeni Protestan Kilisesi*'ne İznik, Adapazarı ve Trabzon'daki benzer cemaatler de katıldı. Yeni birliği oluşturan bu cemaatlerin resmî üye sayısı 166'yı geçmiyordu ama binlerce insanın bu kiliselerle gayrı resmî bağları vardı. American Board misyonerlerinin tebliğine alenen sempati besleyen muhtemelen üç bin kadar Ermeni mevcuttu.

Bu kişiler kiliseyle ilgili bir birliğin yanı sıra eğitimle ilgili de bir birlik tesis ettiler. Böylece misyon okulları için yeni bir dönem başlamış oldu. 1850 öncesinde American Board okulları, tarihî Şark kiliselerini aydınlatan ve yeniden canlandıran vasıtalar olarak telakki edilmişlerdi. Ancak şimdi misyonerler yepyeni bir durumla karşı karşıyaydılar. Okullar mezheplere ait kurumlar olmuştu ve American Board'un, vücut bulmasına yardım ettiği *Protestan Ermeniler Birliği*'ne bağlanmışlardı. Protestan Hıristiyanlık akidesi baştan başa Anadolu'ya yayılırken, misyon okulları bu bütünün bir parçası olarak kurulmuştu. Bunların, yerli liderlerden kabiliyetli olanları daha da geliştirmesi, onlara Protestanlık akidesinin ilkelerini öğretmesi ve kurucuların Yankee takvacılığını onlara taşıması hedeflenmişti. Bu okullar, Ermeni Apostolik, Ermeni Katolik, Rum Ortodoks ve Süryani Ortodoks Kiliselerini, yabancı rekabetine cevap vermeleri için kendi eğitim çabalarını oluşturmaya zorladılar. Protestanlar her ne kadar kendi kilise teşkilatına sahip olsalar da hâlâ Osmanlı Devleti tarafından yasal bir cemaat olarak tanınmamışlardı.

tan Kiliseleri arasında resmiyette bir uzlaşma söz konusuydu. Eski anatemaların anlamsız ve geçersiz olduğu ilan edildi. Katolikos Karekin I, Ermeni Protestan Kilisesi'nin Yerevan'da düzenlenen 150. yıldönümü kutlamasına katıldı. Bkz. Hratch Çilingiryan, "Armenian Evangelicals Render a Century and a Half of Service", *Armenian International Magazine*, 11 (1), Ocak 2000, s. 44-45.

İngiliz Sefareti görevlileriyle uzun süredir var olan dostlukları, American Board temsilcilerinin Lord Cowley'in (Hon. H.R. Wellesley) devlet yetkilileriyle kurduğu iyi münasebetlerinden faydalanmalarını mümkün kıldı. Cowley, o sırada İngiltere'de bulunan Sir Stratford Canning'e vekâlet ediyordu. Bu zat 15 Kasım 1847'de Ermeni Protestanlara dinî hoşgörü bahşeden bir İmparatorluk iradesi elde etti. Ardından 1850'de İngilizlerin araya girmesiyle *Protestan Ermeniler Birliği*'nin resmen tanınması sağlandı ve Protestanların Osmanlı İmparatorluğu'nda tamamen ayrı bir *millet* olmalarına izin verildi. Ayrıca yayın yapmalarına ve okul açmalarına da müsaade ediliyordu. Adı geçen birliğe verilen ayrıcalıklar arasında bu kurumların eğitim kadrosunu oluşturmak için ihtiyaç duyulan öğretmenleri görevlendirme hakkı da vardı.[2]

Anadolu'daki Okullar

Anadolu'nun iç kesimlerindeki ilk American Board okullarının tamamı, Osmanlı'daki dinî azınlıklara yönelik olarak teşekkül ettirilen misyonlarla bağlantılı olarak açılmışlardı. Başlangıçta Ermenilere, Rumlara ve Yahudilere olmak üzere üç temel çalışma hedeflenmişti. Yahudi Misyonu'na daha sonra aşama aşama son verildi. Buna karşılık Doğu Türkiye'deki Süryani ve Nasturi Hıristiyanlarına ulaşma çabalarına başlandı. 1860 öncesinde üç başlı bir yapılanma yürürlükteydi. Anadolu'nun batısına yerleştirilen American Board istasyonları *Batı Türkiye Misyonu*'nu oluşturdu. İstanbul'dan Trabzon'a, İzmir'den Kayseri'ye uzanan bu misyon, Osmanlı Anadolusu'ndaki üç Asya misyonunun bulunduğu en büyük alanı kapsıyordu. Bundan önce Çukurova'da kurulmuş olan ve iskan bölgelerinden uzaktaki birimleri de kapsayan *Güney Ermenileri Misyonu* şimdi *Orta Anadolu Misyonu* diye tanımlanıyor; Tarsus ve Adana, Maraş ve

[2] Anderson, *History of The Missions of The American Board of Commissioners for Foreign Missions*, s. 9.

Antep, Haçin [Saimbeyli] ve Zeytun'u içine alıyordu. Urfa ve Adıyaman'a kadar doğuya da uzanmaktaydı. Evvelce *Kuzey Ermenileri Misyonu* olarak adlandırılmış olan misyon, Süryani ve Nasturilere yönelik faaliyetlerden arta kalanlarıyla biraraya gelerek *Doğu Türkiye Misyonu*'nu oluşturdu. Bu misyona bağlı başlıca yerleşim yerleri Harput, Malatya, Diyarbakır, Mardin, Bitlis, Van ve Erzurum'du.

Osmanlı Anadolusu'ndaki Misyon Mahalleri

1850'den sonra Protestan inancının hızla gelişmesi *Batı Türkiye Misyonu*'nun, geniş bir kademeli mahalle okulları sistemine başlamasına yol açtı. Biz bu büyümeyi, bu dönemde tüm Anadolu sathında meydana gelen gelişmelerin bir belirtisi olarak mütalaa edeceğiz. Bu yerel okulların maddi açıdan desteklenmesi büyük ölçüde yerli cemaatlere bırakıldı. Buna mukabil Misyon, erkek ve kız yüksek okulları kurma sorumluluğunu üstlenecekti. Orta öğretim seviyesinde olacak bu kurumlar, yine American Board'un açtığı temel okuma yazma okullarıyla kolejlerin ve teoloji okullarının arasını köprüleyeceklerdi. Yüksek okulların ve kız ilahiyat okullarının eninde sonunda yerel cemaatlerin mülkiyetine verilmesi, her zaman dile getirilen bir politikaydı. Orta ve Doğu Türkiye Misyonu'nda da benzer gelişmeler cereyan ediyordu.

İstatistikler, Anadolu'daki Amarican Board Misyonları tarafından hizmet götürülen topraklarda eğitimin nasıl da şimşek hızıyla yayıldığını bizlere aktarmaktadır. 1855 yılında American Board, Protestan Ermeni Birlikleri ile işbirliği yaparak tüm bölgede 1.151 öğrencinin öğrenim gördüğü 44 okul açtı. 25 öğrencisi bulunan bir yatılı kız okulu vardı. Diğer yatılı kız okulları ise bu tarihte 246 kız öğrenciye hizmet veriyordu. Dokuz küçük ölçekli teoloji okuluna 153 erkek öğrenci kaydolmuştu.[3] Bilgiyi yayma yönündeki bu çabalar sayesinde 1872 yılına gelindiğinde Protestanların % 85'inin okur yazar olduğu iddia ediliyordu. American

[3] Sarafyan, *History of Education in Armenia*, s. 169-171. Bu veriler Arshag Alboyacıyan tarafından, *Evanjelik Ermeni Birliği*'nin bülteni olan *Avedaper*, 1871, No. 40-

Board'un "kurum organı" olan *The Missionary Herald*'ın 1909 yılındaki bir nüshası insanı umuda sevkeden eğitim rakamları veriyordu:

1909 Yılı Misyon Okulları Verileri[4]

	MİSYON OKUL SAYISI	KAYIT SAYISI
Batı Anadolu	144	8.126
Orta Anadolu	103	7.357
Doğu Anadolu	90	4.531
TOPLAM	337	20.014

Hem Protestan birliklerinin hem de American Board'un personel ve para konusundaki kısıtlı durumunun yanı sıra, ev sahibi ülkenin ekonomik açıdan nisbeten az gelişmişliğini, bazı Osmanlı yöneticilerinin ve pek çok Doğu kilisesi ruhbanının husumetlerini göz önüne aldığımızda bu tablo göz kamaştırıcıdır ve Anadolu'da gerçek bir eğitim patlamasını anlatmaktadır.

Kadın Eğitimi ve Yuva Okul (*Home School*) Modeli

Yakındoğu'daki kadınların hürriyetlerine kavuşmalarına katkıda bulunma yolu olarak gördükleri kız okullarını kurmak, American Board eğitimcileri için her daim bir sevda olagelmişti. Misyoner eşleri ekseriyetle o dönemin güçlü feminist görüşlerine sahiptiler ve bu dönemde American Board, bekar hanımları yurtdışı görevlere atamaya gönüllü yegâne aracı kurumdu. 1832 yılında Goodell ailesi kendi evlerinde Rum kız çocukları için bir gündüz okulu

41 ve 1873, No. 19'dan alınarak tedarik edilmiştir. Balkan Misyonu'nun eğitim kurumlarına dair, bu çalışmamızda yer almayan ayrıntılı veriler için William Webster Hall, *Puritens in The Balkans*, Sofya: Kültür Basımevi, 1938'e bakılabilir.

4 Ethel W. Putney, *A Brief History American Board Schools in Turkey*, İstanbul: Amerikan Bord Neşriyat Dairesi, 1964, s. 2.

açmışlardı. Dört ay sonra kilise ruhbanı, kızların okuma yazma bilmeye ihtiyaçları olmadığı gerekçesiyle bu projeyi yasakladılar. İkinci olarak Rum ruhban sınıfı şunu iddia etti: Eğer kızlar okuma yazma öğrenirse delikanlılarla yazışmaya başlayabilirlerdi. Bu da büyüklerin kararlaştırdığı evlilik sistemini bozacak, kız aileleri için şerefsizlik, cemaat için de utanç vesilesi olacaktı.[5]

İşte bu tatsız olay yüzünden misyonerlerin kadın eğitimi girişimleri on üç yıl boyunca sekteye uğradı. Ancak 1845 yılında Goodell'lar, Protestan davasına sıcak bakan bazı Ermenilerin kızları için bu kez yatılı bölümü de olan bir başka kız okulu açmayı başardılar. ABCFM Karar Komitesi, hususen bu yeni kurumu yönetsin diye Harriet M. Lovell'i görevlendirdi. Evleninceye kadar bu kurumun idareciliğini yapan Lovell'den sonra okul tâ 1862 yılında Merzifon'a taşınana değin Maria A. West tarafından yönetildi. Burası, İstanbul'daki 17 yıllık döneminde Bebek İlahiyat'ta yetişen ilk Protestan pastörlerin eşlerinin birçoğuna eğitim verdi. Mezun kızlar, Protestan cemaatlerinin vücut bulduğu her yörede Protestanların açtıkları birçok mahalle okulunun öğretmen kadrosunu oluşturdular. Anadolu içlerindeki yeni yerinde de [Merzifon'da] Yatılı Kız Okulu'nun bu iki asli gayeyi, yani Protestan gençlere uygun eşler ve eğitimli öğretmenler yetiştirme amacını yerine getirmeyi sürdürmesi tasarlanıyordu.[6]

Kadın eğitimi fikri, Misyon'un bu kız okulunu başkentten taşınmasının öncesinde yaygınlaşmıştı. American Board'un üç yardımcı kadın kollarından biri olan *Kadın Misyonları Kurulu (Women's Board of Mission)* kızlar için İstanbul'da bir Yuva Okul açmıştı. Öğretmenlerinin çoğu American Board'daki vazifelerini sürdürseler de Yuva Okul resmî açıdan bir Misyon müessesesi sayılmıyordu. Okulun kökeni, altı Amerikalı kadının kuruluş için 500'er dolar bağış yapmayı kabul etmelerine dayanıyordu. Bu kadınlar,

5 "Our Mission in Miniature: Central and Eastern Turkey", *The Missionary Herald*, 105 (3), Mart 1909, s. 100.

6 Greene, *Leavening the Levant*, s. 161.

1871 yılında karısıyla birlikte Yakındoğu'daki Misyon istasyonlarına bir geziye çıkan American Board Sekreteri Nathaniel G. Clarke'tan Türkiye'deki şartları öğrenmişlerdi. Clarke ve eşi bölgede erkek çocuklar için pek çok okul kurulmuş olduğunu, ancak kız çocukları için eğitim imkanlarının hâlâ kıt olduğunu keşfetmişlerdi.

Yuva Okul'un üç yönlü olması düşünülmüştü: Örgün eğitim, toplumsal hizmet bölümü ve tıbbi bakım. Büyük ölçüde Mt. Holyoke Kız İlahiyat Okulu'ndan alınan bu kapsamlı düşünce asla tam mânasıyla hayata geçirilemese de, Yuva Okul İstanbul'un Avrupa yakasındaki Gedikpaşa ve civarındaki toplulukla fiilî bir ilişki geleneği tesis etmeyi başardı. Burası onun ilk yerleşim yeriydi. 1876 yılında Boğaz'ın Asya kıyısındaki Üsküdar'a taşındı. 1914 yılına kadar ikamet edecekti Üsküdar'da. Bu süre zarfında, küçük Yuva Okul Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ne dönüşerek, başkentin Avrupa kıyısının yukarı taraflarına yerleşti.

Gedikpaşa bir Ermeni mahallesi olduğundan, ABCFM'nin eğitimde yerel dil kullanılması politikasına hürmeten, başlangıçta okul müfredatında baştan sona Ermenice kullanıldı. Ancak Yuva Okul Üsküdar'a taşındıktan sonra diğer etnik topluluklardan öğrenci çekebilmek maksadıyla temel derslerde İngilizce kullanılmaya başlandı. Okulu tanıtan el ilanları Bulgarca, İngilizce, Fransızca, Rumca, Türkçe ve Ermenice olarak yayınlandı. Ancak okul Üsküdar'da kaldığı süre zarfında hususen Protestan Ermenilerin kızlarına ilgi göstermeyi sürdürdü. Okulun marşındaki şu mısralar muhtemelen Arnavut, Bulgar ve Rum kızlarının da okula gelmeye başladıkları 1890 sonrası döneme işaret ediyordu:

> Dünyanın tam merkezindesin
> Tüm ülkeler senin etrafında
> Doğuda ve Batıdakilerin
> En iyileri taçtır başında.[7]

[7] Hester Donaldson Jenkins, *An Educational Ambassador to The Near East*, New York: Fleming H. Revell Şirketi, 1925, s. 125. Yuva Okul ile ilgili eski verilerin çoğu bu kaynaktan alınmıştır.

Yüzyıl sona ermeden evvel okulun 200 kız öğrencisi arasında on dört milliyet temsil edildi. Eski Yuva Okul'un yarıdan fazla mezunu, o devirlerde kadınlara evlenmek dışında açık bulunan yegâne meslek olan öğretmenlik mesleğine girdi.[8]

Yuva Okul ile onun esin kaynağı olan New England'daki kız ilahiyat okulları arasında epeyce benzerlikten bahsedilebilir. Örneğin kurum daima mükemmel korosuyla ve öğrenciler tarafından sahnelenen tiyatro eserleriyle şöhret kazanmıştı. Mary Lyon'un, Holyoke Dağı Kız İlahiyat Okulu öğrencilerine kazandırmayı hedeflediği *hasbî olarak insana hizmet (humanitarian service)* değeri, Yuva Okul'da da her daim vurgulanıyordu. Bunun sonucunda mezun kızlar uzak diyarlardaki geri kalmış topluluklarda öğretmenlik görevini kabul etmekten çekinmiyorlardı. Mesela Mianzareh Gabrielyan bu okulda öğrenmiş olduğu değerleri 1907 yılında Çalgara adlı bir köye taşıdı. Orada köylü kadınlara yemek pişirmeyi öğretti ve nasıl dikiş dikildiğini gösterdi. Köyde ona, gösteri merkezi kabilinden bir ev inşa edildi. Odalarından birini mutfak, diğerini de sınıf olarak donattı. Çalgara köyü "Kolej yerleşim projesi" halini aldı ve onu desteklemek için öğrenciler kendi aralarında yıllık yardım toplama işini üstlendiler. Onların bu yardımı orada küçük bir mandıra kurulmasını sağladı. Çalgara'daki bu tecrübelerin tamamı sonradan Kolej müfredatına ev ekonomisi ve sosyal hizmet derslerinin resmen dahil edilmesine bir teşvik oldu.[9]

Üsküdar Yuva Okulu mezunları diğer alanlarda da öncü oldular. Surpigh Vosquemada, Osmanlı tebaasından profesyonel hemşire olan ilk kadındı. Zarouhi Kavalcıyan İmparatorlukta tıp eğitimi alan ilk Ermeni kadın oldu. 20. yüzyılın ilk yıllarında ekonomik ve siyasi şartlar daha elverişli olsaydı İstanbul Kız Koleji, Yakındoğu'da kadınlara mahsus ilk tıp fakültesi açma hedefine ulaşabilirdi.

[8] Isabel C. Barrows, "The American College for Girls in Constantinople", *The Christian Work and Evangelist*, 4 Temmuz 1903, s. 944.

[9] Roxana H. Vivian, "A College Settlement in Asia Minor", *The Missionary Herald*, 105 (10), Ekim 1909, s. 441-442.

Mary Mills Patrick ve Kız Okulu

Yuva Okul'dan gelişip büyüyen İstanbul Kız Koleji'nin ilk müdiresi Mary Mills Patrick'in şahsiyeti de, bu kurumların yaymaya çabaladığı çalışkanlığın ve bilgeliğin bir timsaliydi. İsviçre Bern Üniversitesi'nde *yüksek onur derecesiyle* Felsefe ve Yunanca doktorasını aldı. Doktora tezi "Sextus Empiricus and Greek Scepticism" başlığını taşıyordu. Miss Patrick, hayranı olduğu klasik Yunan feministi Sappho üzerine daha sonra bir monografi yayımladı. İngilizcenin yanında klasik ve modern Ermeniceyi, Fransızcayı, Almancayı, Rumcayı ve Türkçeyi akıcı bir şekilde konuşuyordu. Akademik başarılarına ilaveten dikkatli bir planlamacı ve maharetli bir mali yardım tahsildarıydı. *Cemaatçi Kilise Kadın Misyonları Kurulu*'ndan "Akdeniz Bölgesinde yaşayan kadınlar ve kızlar için yüksek öğrenim kurumları açılması"[10] amacıyla 98.000 dolar yardım sözü aldı.

Miss Patrick'in ısrarıyla bu kurum, müstakbel İstanbul Amerikan Kız Koleji'nin hukuki varlığa kavuşması için 1890 yılında Massachusetts Eyaleti'ne bir berat başvurusunda bulundu. Osmanlı Devleti de 1895 yılında bu yeni kurum için bir Padişah *iradesi* çıkardı. Kolej Mütevelli Heyeti müdirelik için derhal Dr. Patrick'in adını belirledi. Eski Yuva Okul'un öğretmenleri kolejin ilk öğretmen kadrosunu oluşturdu. Böylece kurum tamamen kadınlar tarafından yönetildi; kadın öğretmenler görev aldı ve kadınlar maddi destek sağladılar. Tarihin bu devresinde bu durum Osmanlı hakimiyeti altında bütünüyle bir başarıydı.

İstanbul Kız Koleji, Yakındoğu kadınlarının özgürleşmesinde bir yol açabilmişti ama yerli kadınların istihdamı ve müessesenin onlar tarafından yönetilmesi politikasında öyle pek özgürlükçü değildi. Mesela Kolej iç tüzükleri, Osmanlı tebaasından kadınların öğretmenlik kadrolarında görev yapamayacaklarını şart koşuyordu. Yerli hanımların, kolej idare heyetinde yer almalarına da izin verilmiyordu.

[10] Jenkins, *An Educational Ambassador to The Near East*, s. 59.

Bu sınırlamaların sebeplerinden biri muhtemelen, bu kızların mezun oldukları okula kök salmalarını zorlaştırarak onları Yakındoğu toplumuna geri dönmeye yönlendirmekti. Galiba Amerikalılar kendi girişimlerinin kontrolünü ellerinde tutmak istiyorlardı sadece. Fakat okul mezunları öğretmen kadrosuna kabul edilselerdi dahi maaş tutarları onlara fazla cazip gelmeyecekti. Müdire Patrik şahsen yılda 440 dolar kazanıyordu. Bu, bekar bir misyoner için standart ödemeydi.

İstanbul Gedikpaşa Okulu

İstanbul'un Avrupa yakasında yer alan ve Yuva Okul'un ilk mekanı olan Gedikpaşa semti 1880'de misyon eğitim kurumundan mahrumdu. Bununla birlikte Ermeni Protestanların İstanbul'daki merkezlerinden biriydi. Burası ayrıca öteki pek çok etnik topluluğun da yakınında yer alıyordu. Bu nedenle Gedikpaşa, projenin bir başka yenilikçi türünün mekanı haline geldi. Söz konusu proje, bir ölçüye kadar topluma hizmet aracılığıyla yapılan sosyal faaliyet anlayışı üzerinde biçimlendirilmişti. Gedikpaşa Okulu, yeni geliştirilen anaokulu hareketinin Osmanlı Türkiyesi'nde başlatıldığı yerlerden biriydi. Pek çok millete mensup çocuklara ayrı sınıflar açma anlamında burası gerçekten de çok kültürlü bir hal almıştı. Temel okuma yazma öğretimine özen gösteriliyordu ve ev yaşantısını, çocuk yetiştirmeyi, evdeki temizlik işlerini iyileştirmeyi hedefleyen pek çok destek programı vardı. Gedikpaşa Okulu'ndaki bu yöneliş-lerden bazıları bu sayfalarda gördüğünüz kısa fotoğraf sunumuyla çok güzel bir şekilde gözler önüne serilebilir.

Merzifon'daki Kadın Eğitimi

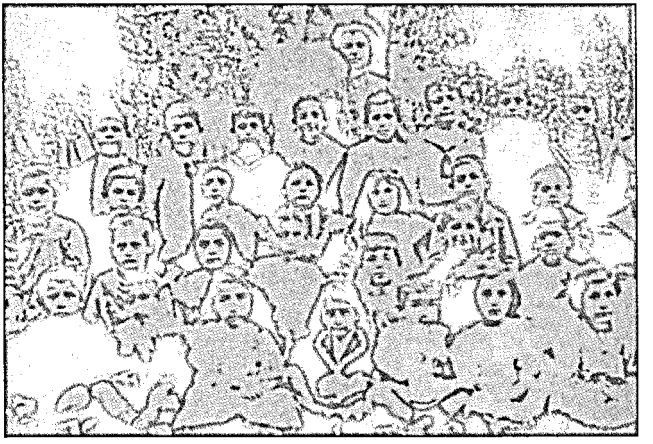
İlk başlarda zikrettiğimiz Misyon Kız Yatılı Okulu İstanbul'un şehir merkezinden uzaktaki Hasköy'e yerleşmişti. 1865 yılında

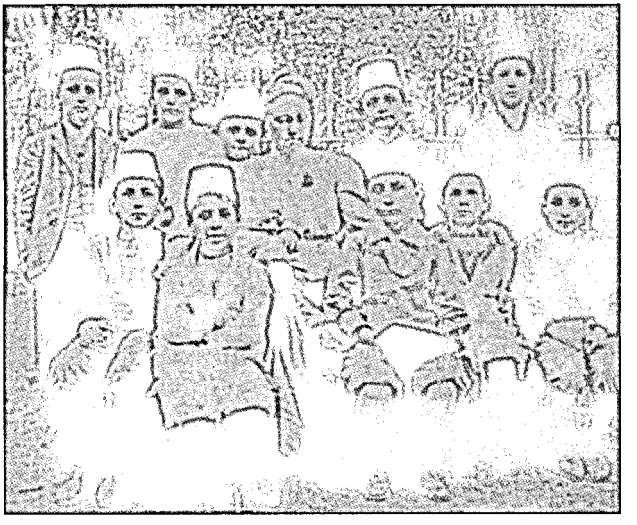
Gedikpaşa Okulu'nun kurucusu (1880) Mrs. Benjamin Schneider.

Gedikpaşa Okulu'nun öğrencileri tarafından canlandırılan "Anne Kaz ve Dostları", 1908. Anne Kaz Ermeni, Küçük Bo-Peep Türk, Küçük Mavi Oğlan Rum'dur. Miss Muffet Türk, Sheder Türk'tür.

Gedikpaşa Okulu'ndaki Rum anaokulunda Miss Cleoniki ve çocuklar (1908).

Onların öğretmenlerinden biri olan Miss Hickok Gedikpaşa Okulu'na devam eden bir grup Türk çocuğuyla birlikte (1908).

Miss Meline Taşçıyan'ın Gedikpaşa Okulu'ndaki Ermeni anaokulu (Haziran 1910).

Anadolu içlerinde, Karadeniz kıyısına fazla uzak olmayan Merzifon'a taşındı. Misyonerler bu okul için yüksek hedefler belirlediğinden dolayı kabul başvurusunda bulunan bütün kızların giriş sınavını geçmelerini şart koşuyorlardı. Bu sınavlar, mahalle okullarında öğretilen genel konuların tümünü kapsıyordu. Bu eleme sürecini başarıyla geçenler üç yıllık müfredata başlıyordu.

Kızlar anadillerinde ders görecekler, yerel kıyafetlerini giyecekler, kendi ev işlerini kendileri yapacaklardı. Ailelerin de güçleri yettiğince kızlarının masraflarını karşılamaları bekleniyordu. Açıkçası tatmin edici ve uygulanması mümkün bir program için gösterilen her bir çaba, kızları mümkün mertebe kendi memleket kültürlerine yabancılaşmaktan koruyacaktı. Okulun dil politikası ve maddi açıdan mümkün olduğunca kendi ayakları üzerinde durmasının öne çıkarılması, ABCFM'nin 19. yüzyıldaki belirleyici nitelikleriydi.

Ancak okulun açılışını erteleyen bir tartışma patlak verdi. Merzifon Protestan cemaatinden genç bir öğretmen vardı. Bu kişi American Board'ın bahsedilen kız okuluna vereceği desteği, doğrudan

kendilerine vermesi gerektiğine dair cemaatin bir kısmını ikna etmişti. Misyondan ziyade kendilerinin bu okuldan sorumlu olmaları gerektiğini ileri sürüyordu. Misyonerler, yerli kimselerin okulu idarelerine almaları meselesini müzakere ettikten sonra kurumun ABCFM'nin sorumlulukları altında kalmasına karar verdiler. Birleşik Devletler'deki İç Savaş tarihine kadar gerilere giden bu mücadele, ilk dönemlerde Protestan orta öğretim okullarında maliye ve yönetim sorunları hakkında farklı fikirler olduğunu göstermektedir.[11]

Merzifon Yatılı Kız Okulu açıldığında ilk müdiresi, Mt. Holyoke Kız İlahiyat mezunu olan Ann Eliza Fritcher'di. Miss Fritcher 1893 yılına kadar okulu yönetti. Yardımcıları ise, her ikisi de Mt. Holyoke İlahiyat mezunu olan S. Bliss ve Frances E. Washburn'du. Okuldaki bir diğer öncü öğretmen Anna Felisyan, "derin bir maneviyatla bütünlediği harikulade yeteneğe sahip olan"[12] bir Ermeni'ydi. Miss Felisyan 1882 yılını Mt. Holyoke İlahiyat kampüsünde geçirmişti. Ardından Merzifon Kız Okulu'na elli yıldan fazla sadakatle hizmet etti.

Merzifon'daki kızların eğitimi karanlık ve alçak tavanlı tek gözlü bir odada, yalnızca sekiz öğrenciyle başladı. Az sayıyla yapılan bu başlangıçtan, daha sonra dört buçuk hektarlık araziyi kapsayan bir binalar topluluğu ortaya çıktı. Burası Tracy Anaokulu ile ciddi işitme kaybına uğramış çocuklara yönelik Anadolu'da açılmış ilk özel kurum olan *King Memorial Sağırlar Okulu*'nu da barındırıyordu. Merzifon Kız Okulu'nda ilk önceleri ortaokul seviyesinde eğitim verildi. Ancak sonradan tam bir lise programına doğru genişletildi. Müfredatta matematik, tarih, botanik, jeoloji ve fizik yanın-

[11] Robert Carlton Delk, "The History and Influence of American Education in The Near East: 1823-1914", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Worcester Clark Üniversitesi, 1943, s. 112. American Board Yıllık Rapor (1853), s. 61; (1862), s. 80; (1863), s. 58'den alıntılama. Bu konuda ayrıca bkz. Anderson, *History of The Missions of The American Board of Commissioners for Foreign Missions*, II, s. 239-240.

[12] "Marsovan, Turkey, Boarding Schools for Girls", el yazması metin, Mt. Holyoke Kolej Arşivi, South Hadley.

da felsefe ve ev idaresi dersleri de bulunuyordu. Eski kız ilahiyatlarındaki "süsleme derslerinden" ikisi, yani dikiş-nakış ve müzik dersleri, kızlardan ilave bir ücret talep edilmeksizin öğretiliyordu. Mt. Holyoke Kız İlahiyat'ın etkisi, Merzifon Kız Okulu'nun, Tanrı'nın tabiattaki elini göstereceğine inanılan doğa bilimlerine ve pratik becerilere önem vermesinde, bir de kadın eğitiminde yer alan "adâb-ı muâşeret okulu" kavramını tamamen reddetmesinde kendisini göstermektedir. Okulun temel eğitim dili Ermenice ve Türkçeydi. Fakat 1882'de İngilizce öğretilmeye de başlandı. Rumca bölümünün eklendiği 1884 yılında Ermeni kızlar kadar Rum kızları da okula gelmeye başladılar.[13]

İlk yıllarda öğrencilerden hiçbir ücret alınmıyordu ama sonradan ilk zamanlardaki "herkesin bir şeyler ödemesi gerektiği şeklindeki" temel politika yeniden tesis edildi. Şüphesiz American Board'ı destekleyenler dinî hedeflerini gözden çıkarmış değillerdi. 1911 yılında onlardan biri şöyle yazıyordu: "Okulun temel gayesi, her zaman olduğu üzere, kızların manevi gelişimlerini sürdürmektir." Merzifon Kız Okulu mezunlarının, [misyoner] kılavuzlarının onlara verdikleri manevi zırhların hepsine ihtiyacı olacaktı. Öğrenciler, aynı misyoner yazar tarafından şöyle tasvir ediliyordu:

> Hanım hanımcık güzel kızlar ülkenin dört bir yanına dağıldılar. Baba ocağında, kendi evlerinde, bazen çok uzaklarda, ıssız yerlerde öğretmenlik yaptıkları okullarda, bazısının hastalar için hemşire olarak kaldıkları hastanelerde, bu kızların Hıristiyan ruhları ve ağırbaşlı kişilikleri, onları, arkalarından şevkle gelenlere önder yapıyordu.[14]

1886 yılında Anadolu Koleji kurulunca Anadolu Kız Okulu adıyla anılmaya başlanan kurum, *Kadın Misyonları Kurulu*'ndan destek görüyordü. 1898'den sonraki müdiresi Charlotte R. Willard, maaşını *İç Bölge Kadın Misyonları Kurulu*'ndan alıyordu. Böyle-

[13] Greene, *Leavening the Levant*, s. 165.

[14] Mrs. Edward Riggs, "The Anatolia Girl's School", *Light and Life*, Nisan 1911, s. 162.

likle, İstanbul'daki akranları gibi Merzifon Kız Okulu da Amerikalı kadınlardan güçlü destek almış oluyordu.[15]

Kadınlara Yönelik Diğer Eğitim Projeleri

İzmir Körfezi'ne üç mil, İstanbul'un doğusuna yaklaşık altmış mil uzaklıkta kurulmuş olan Bahçecik'in taşralı cemaati 1856'dan beri bir Protestan kilisesine sahipti. Rev. J.W. Parsons 1860'larda ABCFM tarafından bu cemaate gönderilmişti. Kısacık bir süre sonra Parsons burada kız yatılı okulu için planlar yapmaya başladı. Ancak eşiyle birlikte yöredeki zihniyetle yeniden mücadeleye giriştiler. Bu zihniyeti yerli bir yazar şu sözleriyle nitelendiriyordu: "O zamana kadar kızların yüksek eğitim görmesine gereksiz gözüyle bakılıyordu. Hatta onların okumuşluğu aile uyumu noktasından bakıldığında zararlıydı."[16]

Anlaşıldığı kadarıyla Laura Farnham'ın 1870'te sahneye çıkmasından evvel birkaç sunî başlangıç yapılmıştı. 1872 yılıyla birlikte Laura Farnham, Gharevleg ailesinden kiralanan binada kız okulunu açtı. Bir Ermeni'nin anlattığı okulun kuruluş hikâyesi, bize onun mütevazı başlangıcının canlı bir resmini sunmaktadır:

> Bina birkaç değişiklikle, sınıflardaki bazı ilave ve tamirlerle, toplantı salonuyla, öğretmenler odasıyla, öğrenci yurtlarıyla hazır hale getirildi. Ayrıca zemin katta mutfak, bir yemek salonu, tuvaletler ve banyo tesisleri vardı.[17]

Okul genel itibariyle tek kadın misyonerle faaliyet gösteriyordu. Miss Farnham, okulu yönetiyor, derslerin çoğunda öğretmenlik yapı-

[15] David Brewer Eddy, *What Next in Turkey?*, Boston: American Board Yayını, 1913, s. 156.

[16] Krikor Mekhalyan, *Bardizag and Its People* (Ermenice), Kahire: Sahag-Mesrob Basımevi, 1938, s. 329.

[17] *A.g.e.*, s. 330.

yordu; disiplini sağlayan asıl kişiydi, tüm hesap defterlerini tutuyor, kızların sıhhatlerini ve maneviyatlarını kollayıp gözetiyordu. Mr. Parsons 1880 yılında eşkıyalar tarafından öldürülene kadar Miss Farnham'a yardımcı oldu. Armenag Der Hagopyan ve Robert Kolej'in son dönem mezunlarından olan kardeşi Profesör A. Der Hagopyan da Bahçecik'teki son yıllarda bu okulda öğretmenlik yaptılar.

Miss Farnham'ın Mt. Holyoke Kız İlahiyat'ta aldığı eğitim bu okulun müfredatını biçimlendirmede etkili oldu. Eğitim Ermeniceydi ama İngilizce de öğretiliyordu. Müfredatın geri kalan kısmı matematik, coğrafya, başlangıç düzeyinde cebir ve geometri, genel tarih, yazı, müzik ve beden eğitimi derslerinden oluşuyordu. Eskiden kadınların hareketlerinin sıkı bir biçimde kurallara bağlanmış olduğu bir yörede, kızların jimnastik yapmaya mecbur tutulmalarına çatılan kaşları pekala hayal edebiliriz. Bahçecik'in halkı başka yerlere nazaran fakir olduğundan ve anne babalar kızlarını eğitme eğiliminde olmadıklarından okul ücretinin düşük tutulması gerekiyordu. Bahçecik Amerikan Yatılı Kız Okulu'nda okumanın maliyeti neredeyse bedava denecek kadar ucuzdu. O kadar ki, en fakir ailelerin kızları bile okula gidebiliyordu.

Rev. John E. Pierce 1879 yılında Doğu Anadolu'daki Erzurum şehrinden Bahçecik'e nakledildi. Aydınlanmış kadınların eğitimli erkekleri hak ettiklerine inanan Pierce, faal bir kişi gibi görünüyordu. "Ona göre, tek başına eğitimli kızlarla yola çıkarak, çağın ruhunun gerektirdiği eğitim ve kültürden yoksun bir erkek nesli yetiştirilmesi düşünülemez bir şeydi."[18] Vakit kaybetmeden eski bir tekstil imalathanesini Kutneryan ailesinden kiraladı. Bir bölümünü kendisine ev olarak tanzim etti; geri kalanını erkek okulu için kullandı. Kısa sürede 70 tane Protestan ve Apostolik Ermeni genci yeni okula gelmeye başladı. Pierce ve karısı 1890 yılında Birleşik Devletler'e geri döndüler ama Kanadalı Rev. Robert Chambers, 22 yıl

[18] *A.g.e.*, s. 394. Ayrıca bkz. Susan Newnham, "Bardezag, Western Turkey", *The Missionary Herald*, 94 (12), Aralık 1898, s. 497-502.

müdürlüğünü yapacağı Bahçecik Erkek Okulu'nu devam ettirdi. Nihayet Chambers bu kurumu kasabanın dışındaki yeni bir okul arazisine taşımaya muvaffak oldu. Yerel para kaynaklarının sınırlı olmasına ve sadece ABCFM'den cüzi bir destek gelmesine rağmen bu arazi üzerine beş bina inşa etmeyi başardı.

Chambers'in yönetimi altındaki Bahçecik Erkek Okulu *Bitinya Yüksek Okulu* adıyla tanınmaya başlandı. Bunda, okulun bulunduğu bölgenin Yeni Ahit'te Roma dilindeki ismine bir gönderme söz konusuydu. Chambers Batı Anadolu'ya, doğudaki Ermeni kasabası Gürün'de (Kars) hizmet ettikten sonra gelmişti. Bu nedenle Ermeniceyi akıcı konuşuyor ve yazıyordu. Yerli Hıristiyanlardan oluşan bir öğretmen kadrosu yetiştirilmesinin şiddetli taraftarıydı. Kısa sürede "üçü Londra ya da Edinburg'da yüksek lisans yapmış, kültürlü ve dik duran dokuz Ermeni beyefendisinin"[19] bulunduğu bir öğretmen kadrosunun başına geçti.

Robert Chambers bu öğretmenlerden Armenag Der Hagopyan'ı kız okulunun eski kadrosundan alıkoydu. Hagopyan, Bitinya Yüksek Okulu'nda otuz üç yıl boyunca ders verdi. Dr. Y. Der Stepanyan ise okul hekimi olarak hizmette bulundu ve otuz yıldan fazla burada öğretmenlik yaptı. Bitinya Yüksek Okulu'nun sadece öğretmenleri ezici bir çoğunlukla Ermeni olmakla kalmadı; aynı zamanda okul idare heyetine de yerli Ermeniler hakimdi. Kurulda, bölgedeki *Evanjelik Kiliseler Birliği*'nin üç temsilcisi, Mezunlar Birliği'nin seçtiği iki mezun öğrenci ve iki de misyoner bulunuyordu.

Bahçecik'teki eğitimin gayrı resmî yönlerinin kısa bir anlatımı Mrs. Chambers'in *The Missionary Herald* için yazdığı bir makalede yer almaktadır. Bu yazıda yatılı okuldaki yetim çocukların ve tatilde

[19] Robert Chambers, "The Bithinya High School and Boy's Orphanage", *The Missionary Herald*, 98 (8), Ağustos 1902, s. 323. Makhalyan, *Bardizag*, s. 493. Metnimizde isimlerini özellikle verdiğimiz iki kişinin yanı sıra Ermeni öğretmenlerin listesi şu şekildedir: M. Zalyan, S. Magaryan, K. Mekhalyan, Hovsep Jejesyan, Yervant Jejesyan, Y. Tombulyan, A. Yakupyan, S. Kasapyan ve H. Turatyan.

evlerine gidememiş öğrencilerin Yılbaşı kutlamaları tasvir edilmektedir. Merkezde ise öğrencilerin süslemiş olduğu ağaç bulunmaktaydı. Mini mini anasınıfı öğrencileri bile şarkı söylemeye, ezberlediklerini okumaya ve söyleşilere katılmışlardı. Gece yarısında Aziz Nikolas'ın her çocuğa hediyelerle ve kartlarla gelişi vardı. "Ebeveynler kendi hediyelerini göndermişlerdi. Bu yüzden küçükler hediyelerini Noel Baba'dan aldılar" diye yazmaktadır Mrs. Chambers. O zamanlar Bahçecik'te Gregoryan ve Roma Katolik okulları olsa da, bu kutlamalar, ABCFM'nin bu iki mezhepten rakipleri için yetişilmesi zor şeyler olmalıydı. Ancak şenlikler okulla sınırlı kalmadı. *Bithinya Yüksek Okulu İçkiyle Mücadele Cemiyeti*'nin üyeleri müzik programı sunmak için yaklaşık iki saat mesafedeki bir köye yayan gittiler. Ayrıca yılbaşı ağacı süslediler ve şekerler, kitaplar, kalemler, boya, çakı ve düdük gibi ufak hediyeler dağıttılar.[20]

Bahçecik, yerlilerin eğitim sahasında liderlik etmeleri ve girişimcilikleriyle ciddi anlamda donatılmış bir yöreydi. Protestan Kilisesi'nin zemin katında bir anaokulu gelişip serpilmişti. Burada yerli bir kız öğretmenlik yapıyordu. Bu kız, İzmir'deki Misyon programında anaokulu öğretmeni olarak yetiştirilmişti. Öğretmenliği sırasında kullanacağı "eğitim araç gereçlerine" de sahipti. Maaşının bir kısmı Bahçecik Ermenilerinden, bir kısmı da Amerika'daki bağışlardan karşılanıyordu. Hatta çok daha ufak çocuklar, açılan gündüz bakım merkezine kabul ediliyordu. Protestan Kilisesi'nin balkonuna toplanan ilkokul çocuklarına, artık Adapazarı'na taşınmış olan Kız Okulu mezunları öğretmenlik yapıyordu. Eğitim hem Ermenice hem de İngilizceydi. Öğrenciler ayrıca "eylem şarkıları" öğreniyorlardı. 1897 katliamlarından sonra Bahçecik'te, Birleşik Devletler'in yanı sıra İngiltere ve İsviçre'den de maddi destek alan bir yetimhane açıldı. Kitap ciltleme, marangozluk, demircilik, kunduracılık, terzilik ve tenekecilik öğretilen geniş kapsamlı bir mes-

[20] Mrs. Robert Chambers, "The Holidays at Bardizag", *The Missionary Herald*, 103 (3), Mart 1907, s. 138-139.

lek okulu burayla bağlantılı olarak kuruldu. Böylece gençler kendi hayatlarını kazanacaklardı.

Adapazarı ve Bursa'daki Gelişmeler

İstanbul'a yaklaşık yetmiş beş mil uzaklıktaki Adapazarı şehri, Batı Anadolu'daki bir diğer büyük Protestan eğitim merkeziydi. İlk Ermeni Protestan kiliselerinden biri burada kurulmuştu ve kilise cemaatinin çocukları için açılan üç gündüz okuluna bu kilise yardım ediyordu. Bu okullar, pastörün kardeşi Prof. Hagopos Jejizyan tarafından yönetiliyordu. 1884'te Adapazarı Kilisesi'nin ileri gelenleri Laura Farnham'ı Yatılı Kız Okulu'nu Bahçecik'ten Adapazarı'na taşımaya davet etti. Anlaşma şöyleydi; Birleşik Devletler'deki *Kadın Misyonları Kurulu* Amerikalı öğretmenlerin maaşlarını ödemeye devam edecek, buna ilaveten yıllık 176 dolar burs verecekti. Kilise ise üç katlı yeni bir binayı okulun kullanımına tahsis etti. Diğer masrafların bütün sorumluluğunu yerel idare heyeti üstelenecek, gerekli parayı okul aylıklarından ve Ermeni Protestanların bağışlarından karşılayacaktı. Bu cazip bir teklifti; çünkü Adapazarı, Bahçecik'ten daha büyük ve daha zengin bir muhitti. Nitelikli yerli öğretmenlerin buraya çekilmesi daha kolay olacaktı ve yaşam maliyeti burada daha azdı.

Böylece kız okulu ilk mekanından buraya Adapazarı Ermeni Kız Okulu (Adabazari Hayuhgatz Varjharan) adıyla nakledildi. Bahçecik'teki on iki yıl zarfında 28'i Apostolik Ermeni ve bir Ermeni Katolik öğrenci de dahil 75 kız öğrenci bu okula kaydolmuştu. Kuruluşundan taşınıncaya kadar 67 kız mezun oldu. Bunlardan 37'si öğretmen olarak istihdam edildi.[21]

Miss Farnham'ın, okulu yönettiği otuz yedi yıl boyunca Mt.

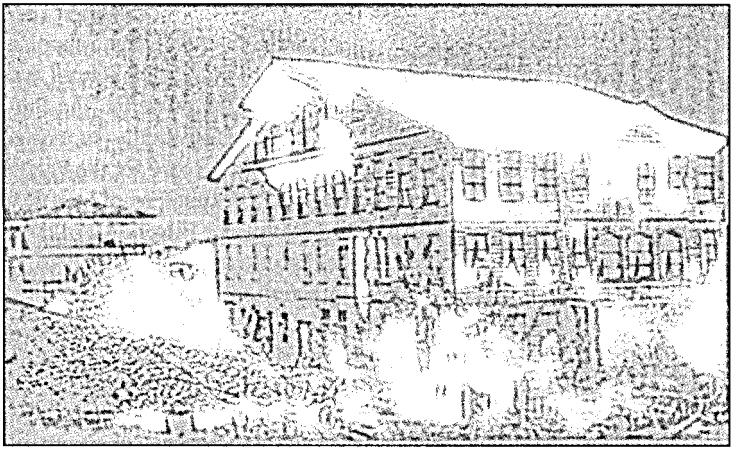
[21] Joseph K. Greene, "The Church and Schools of Adabazar, Turkey", *The Missionary Herald*, 92 (9), Eylül 1896, s. 359.

Holyoke Kız İlahiyat planı sürdürülse de, eski "kendi masrafını kendin çıkar" bölümünden Adapazarı'nda vazgeçilebilirdi. Zira buradaki velilerin çoğu fakir değildi. Buna rağmen dikiş dersleri veriliyordu ve okuldaki herkesten okul işlerine yardım etmesi bekleniyordu. Ermenice temel eğitim dili oldu. Kısmen yerel dilin kullanılmasıyla, kısmen de okulun daima orada yaşayan vatandaşlarca yönetilmesi dolayısıyla Adapazarı Protestanları bu okulla gurur duyuyordu. 1862 yılından beri tamamen kendi kendini idame ettirdikten sonra okulu, Adapazarı Ermeni Protestan Kilisesi finanse edebilirdi artık. ABCFM bir anaokulu kurunca, bu projeyi de kısa bir süre sonra yerli cemaate devretmek mümkün oldu.[22]

Günümüzün modern İstanbul'una Boğaz'ın Asya yakasından bakan Üsküdar Amerikan Kız Akademisi, Laura Farnham'ın Bahçecik'ten Adapazarı'na getirdiği bu okulun bir devamıdır. Okulun Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki tarihi bu kitapta daha ileride anlatılacaktır. Ancak biz bu noktada onun, büyük ölçüde kendi ayakları üzerinde duran ve yerli unsurların idaresindeki kurumlardan aldığı mirasın etkisi hakkında konuşabiliriz. Belki de bu yüksek ölçekteki yerel desteğin etkileri, bu çağdaş okul tarafından da elde edilmiştir.

Marmara Denizi'ne çok uzak olmayan ve İstanbul'un yaklaşık elli yedi mil güneyinde bulunan Bursa şehri, American Board'un bazı öncü eğitim projelerinin ilk sahası olsa da, buraya 1849'dan tâ 1862'ye kadar hiçbir misyoner yerleştirilmemişti. Mamafih orada ikamet eden hiçbir Amerikalının olmadığı bu süreçte yaklaşık 35 öğrencinin kayıtlı olduğu bir gündüz okulu, yerel Protestan Kilisesi tarafından idame ettirildi. Eğitimde yeni itici güç Joseph K. Greene ailesinin 22 Temmuz 1862'de Bursa'ya yerleşmesiyle geldi. Şehir, takriben 100-200 mil mesafedeki bir alana yayılmış on tane ufak çaplı Protestan cemaatin merkezindeydi. Herbiri bir mahalle

[22] Adapazarı'ndan Mektup, Susan C. Hyde'den Anna Edwars'a, 24 Kasım 1896, el yazması metin, Mt. Holyoke Kolej Arşivi, South Hadley.

Adapazarı'ndaki American Board Okulu (1890'lar).
Kaynak: Yakındoğu Misyon Arşivi, Bible House, İstanbul, Türkiye.

okulunu destekleyen bu dokuz Ermeni Protestan cemaatinin yanı sıra, 1867'de Demirtaş Köyü'nde kurulan Türkiye'nin ilk Rum Protestan kilisesinin de burada bulunması ilginçtir. Bu kiliseyle bağlantılı bir mahalle okulu vardı. Misyonerlerin vazifelerinden biri de bu okulların yetişmiş öğretmen eksiğini acilen karşılamak, sonra da onların çalışmalarını denetlemek maksadıyla geziler düzenlemekti.

İstanbul'daki Yuva Okul'un kurucusu Julia A. Rappleye buraya nakledilince (1876), Bursa, bir başka yatılı kız okulunun mekanı oldu. Bursa Kız Okulu, ABCFM'yle bağlantılı olarak Amerika dışındaki kız eğitimi projelerini destekleyen üçüncü kadın teşkilatı *Pasifik Kadın Kurulu*'ndan maddi destek görüyordu. Bu kurul, misyoner bayanlar T.A. Baldwin, Phoebe Cull, Annie T. Allen ve Jeannie L. Jillson'ın şahsında bir dizi yetenekli eğitimciyi Bursa'ya gönderdi. Bu hanımların hepsi doğrudan ya da dolaylı olarak Mt. Holyoke'tan etkilenmişlerdi ve böylelikle adı geçen okulun benzersiz özelliklerinin çoğu Bursa'da biraraya getirilmişti.

İzmir'deki Hikâye

İzmir, daha önce de gördüğümüz üzere ABCFM misyonerlerinin Osmanlı Türkiyesi'ndeki ilk faaliyet alanıydı. Bu yüzden 1850 öncesinin birçok eğitim projesi burada toplanmıştı. Şehirde 1853 yılıyla birlikte Ermeni Protestan Kilisesi kuruldu ve İzmir Rum Protestanlarının da merkezi oldu. 1883'te kurulan ve yirmi cemaatin ve onların okullarının oluşturduğu *Rum Protestan İttifakı*'nın (Greek Evangelical Alliance) faaliyet merkezi haline geldi. Yakınında bulunan Manisa'da Miss Phoebe Cull tarafından Aralık 1871'de bir kız okulu açıldı. Dr. Marcellus Bowen ile eşi ise 1878'de İzmir'deki yatılı kız okulunun kurucusuydular. Ertesi sene Bowen çifti yine burada bir erkek ortaokulu açtılar. 1891'den sonra burası Rev. Alexander MacLachlan tarafından yönetildi. İleride hakkında daha fazla bilgi vereceğimiz bu kişi, sonradan bu okulu Uluslararası Kolej'e dönüştürdü. İzmir, Göztepe'de faaliyette bulunan modern Amerikan Kız Kolej Enstitüsü, Bowen'larca kurulan bu yatılı kız okulundan miras kalmıştır.

Osmanlı Anadolusu'ndaki eğitimin gelişmesine değerli bir katkı, Cornelia Storrs Bartlett tarafından 1885'te İzmir'de açılan bir anaokulu ve bir öğretmen okulu ile gerçekleştirildi. Miss Bartlett Türkiye'ye 1867 yılında misyoner anne babasıyla birlikte gelmişti. Ancak 1875'te yüksek öğrenim görmek amacıyla Birleşik Devletler'e geri döndü. Mt. Holyoke Kolej'de 1877'de bir yıl süreyle bulunduktan sonra oranın kardeş kuruluşu olan ve tam Boston'ın dışarısında yer alan Wellesley Kolej'de de eğitim gördü. Cornelia Bartlett Minnesota, Minneapolis'te anaokulu öğretmeni olarak yetiştirildi. 1884'ün sonbaharında İzmir'e döndükten sonra burada yedi küçük Ermeni çocuğuyla ülkenin ilk anaokulunu açtı. Ufak öğrenciler Ermenice dışında hiçbir dil bilmezken, Miss Bartlett'in ikinci dili Türkçeydi. Bu nedenle onlarla bir tercüman aracılığıyla iletişim kurmak zorunda kaldı.

Çocuk eğitimiyle ilgili bu yeni program, örnek okul olarak plan-

lanmış ve alelacele altı yerli kızın bulunduğu ilk öğretmenlik sınıfı oluşturulmuştu. Dört ayrı kiralık yerde faaliyet göstermekte olan bu anaokulu öğretmenliği okulu için daimi bir ikametgah inşa edildi. O dönemde burası Huntington Anaokulu ve Meslek Okulu diye biliniyordu. Çünkü bahsedilen tesisin yapım masrafını, 1894'te Connecticut Middletown'dan Huntington adlı bir yardımsever karşılamıştı. 1885 ile 1900 yılları arasında 42 kız anaokulu öğretmeni olarak yetiştirildi. Öteki birçok cemaat için kurulan 27 anaokulu bu öğretmenlerin çabalarının sonucuydu. Sinir bozucu bir durum Miss Bartlett'i 1904 yılında Amerika'ya dönmek zorunda bırakınca, anaokulu ve meslek okulu İzmir Amerikan Kız Kolej Enstitüsü ile birleştirildi.[23]

İç Anadolu'daki Girişimler

Buraya kadar anlattığımız Orta Anadolu Misyonu dahilinde açılan okullar ya deniz kıyısında ya da denize yakın bir yerde faaliyet gösteriyordu. Ancak aynı misyon, Anadolu'nun iç bölgelerindeki şehirlerde de (Afyon Karahisar, Konya, Kayseri, Yozgat, Sivas ve Tokat) eğitim çalışmaları başlatmıştı. Mesela Kayseri, İstanbul'un güneydoğusuna dört yüz mil uzaklıkta, bugünkü adıyla *Erciyes Dağı*'nın yakınındaydı. Protestanlık mesajı buraya ilk defa, Patrik tarafından 1839'da ve 1845'te civardaki bir manastıra sürülen Evanjelik düşünceye sahip Ermeni bir din adamı tarafından getirilmişti.[24]

[23] "The First Kindergarten in Turkey", *The Missionary Herald*, 90 (12), Aralık 1894, s. 512-513; Lyman Bartlett, "Kindergarten Work of Cornelia S. Bartlett" ve Lyman Bartlett'tan Miss Edwards'a mektup, el yazması metin, Mt. Holyoke Kolej Arşivi, South Hadley.

[24] Yazarın verdiği 1939 tarihindeki büyük anatemada Patrik bir Ermeni din adamını değil, Hohannes Sahakyan ve Boghos Fizika adlı iki din adamını Protestanlığı kabul ettiler diye Kayseri yakınlarındaki eski bir manastıra sürgün etmiştir. Bkz. Prime, s. 233. Ancak Evanjelik fikirlerin Kayseri'ye ilk gelişi onlarla olmadı. İngiliz misyoner Benjamin Barker 1823 yılında bu şehri ziyaret etmiş, yanında Ermeni harfli Türkçe hazırlanmış bir Kitab-ı Mukaddes getirmişti. 1827'de

1854 tarihinde bir Protestan Kilisesi kuruldu ve aynı yıl ABCFM'nin daimi misyonerleri oraya vardılar. Bu merkezden bir ilkokullar ve kiliseler ağı geliştirildi. 1909 yılına gelindiğinde yaklaşık 2.000 öğrenciyle 44 okul faaliyet halindeydi.[25]

45.000 mil karelik [1 mil kare= 2,59 km. kare] bir alanı kaplayan bu iddialı okul sistemi çok geçmeden öğretmen yetiştirmek üzere orta öğretim kurumları açılmasını gerekli kıldı. Nihayet 1889'da bir yatılı kız okulu ile bir erkek yüksek okulu, bu hareketli şehrin yaklaşık beş mil kadar dışında kalan Talas Köyü'nde eğitime başladı. Yüksek okulu yönetmek üzere 1893'te Merzifon'dan Talas'a gönderilen Rev. Henry K. Wingate, bu kuruma daha elverişli bir bina inşa etmek için para toplamayı başardı. Bu bina bugün Talas tepesini taçlandırmaktadır ve hâlâ ayaktadır. Wingate, bu tesisler inşa edilmeden birkaç yıl önce şunları kaleme almıştı:

> Okul o kadar hızlı büyüdü ki, içerisinde bu çalışmanın yürütüldüğü yetersiz meskenlerin imkanlarını aştı. Odalar tıklım tıklım dolu. Elli beş öğrencinin yemek salonu yalnızca 20 ayak boyunda 12 ayak genişliğinde. Öteki odalar nispeten küçük. Sırf oda yokluğundan okula kabul için müracaat edenler geri çevrildi. Uygun bir arazi sağlandığı ve büyük bir bina inşa edildiği takdirde okulun büyümesine bir sınır yok. Bunun için 10.000 dolar tutarında paraya ihtiyaç söz konusu. Elimizin altında aşağı yukarı bunun üçte biri mevcut.[26]

Wingate'in bu yorumları, American Board okullarının mütevazı şartlar içinde açıldığına, potansiyele sahip olduklarına ve uygun tesisler inşa etmek için nispeten küçük meblağlar talep ettiklerine işaret etmektedir. Mesela 1898 yılında Talas Okulu'nda 55 Ermeni ve 12 Rum öğrenci okurken her birinin ders ücreti, yatılı ve iaşe için

ise bu defa Amerikalı misyoner Elnathan Gridley keşif için buraya gelmiş, Erciyes dağına tırmanırken ölmüştü. Mezarı Rum köyü Enderlik'tedir. Bkz. J.O. Barrows, "Cesarea" *The Missionary Herald* Eylül 1871, C. 67, s. 259. (Ç.N.)

[25] Greene, *Leavening the Levant*, s. 196.

[26] *Banner*, Talas, Türkiye: Talas Amerikan Erkek Okulu, 1965, s. 1. Bu alıntının esas kaynağı belirtilmemiştir.

yılda sadece 24,20 dolarlık bir bedel ödediklerini biliyoruz.[27]

Talas'ta hem kız hem de erkek ortaokulları I. Dünya Savaşı'nda Türk makamları tarafından kesintiye uğratılıncaya kadar (1917) faaliyet gösterdiler. Ufak çocuklar Efkere'de bir devlet yetimhanesine götürüldü. Burada İslam'a girdiklerinin bir işareti olarak sünnet edildiler. Daha büyük yaştakiler amele taburunda askere alınarak Adana'ya gönderildi. Talas kızları ağır işlerde çalıştırılmak üzere Kayseri'ye yollandı. Bazılar sonradan Zincirdere'deki Kızıl Haç Hastanesi'ne hemşire olarak gönderildi. Bir müddet bölgedeki American Board eğitimi silinip gitti. Lakin öğrendiğimize göre sonradan Talas'ta yeni bir okul açmak mümkün oldu. Bu okul, 1966'da Talas Amerikan Koleji ile birleşinceye kadar faaliyet gösterdi.

Kayseri'deki ilginç bir gelişme de şehirdeki öğrenciler ve genç çıraklar için bir gençlik kulübünün açılmasıydı. 1905 yılında Pazar akşamı şarkı grubu olarak başladı kulüp. Amacı gençliğin ayağını hanlardan ve kahvehanelerden kesmekti. Oyun ve jimnastik için bir sosyal merkez olarak 1907'de bir ev kiralandı. Oyunlar ve jimnastik Herbert Irwin yönetimindeydi ve sekreteri Heirabed Halıcıyan İngilizce dersleri veriyordu. Evin büyük salonunda bir okuma salonu ile birlikte "...barfiks, paralel bar, halat çekme, boks eldiveni ve yer minderi" de bulunuyordu.[28]

Bu sosyal merkeze günlük katılım ortalama 100 kişiye ulaşıncaya kadar arttı. Kasabanın orta ve alt sınıflarından gençler geliyordu ve bu sayı Hıristiyan Ermeni ve Rumlar ile Müslüman Türkler arasında neredeyse eşit şekilde bölünmüştü. Bazısı Misyon'un ortaokuluna başvurabilmek için İngilizce öğrenmek maksadıyla geliyordu. Bu nedenle, bu merkez Talas Okulu'nun fideliği olarak işlev gördü. Bu girişimin, gayrı resmî açıdan beş sonucu daha olduğu iddia ediliyordu:

[27] Henry K. Wingate, "As it was in Talas", *The Missionary Herald*, 113 (4), Nisan 1917, s. 186. Bu bilgi bir sonraki paragrafta yine bu kaynaktan verilecektir.

[28] Herbert M. Irwin, " A Boy's Club in Turkey", *The Missionary Herald*, 104 (5), Mayıs 1908, s. 226-228.

(1) Kulüp, insanlardaki önyargıyı parçalıyor.
(2) Müslümanlarla dostluk meydana getiriyor.
(3) Okuma odası ve edebiyatla ilgili akşam programları cehaleti gideriyor.
(4) Müslümanları misyoner eğitimine karşı daha hoşgörülü yapıyor.
(5) Türklerle kişisel olarak temas kurmayı sağlıyor.[29]

Ne yazık ki Gençlik Kulübü, Boston'daki Karar Komitesi tarafından onaylanmadığı için Misyon Yıllık Toplantısı'nda finansmanı için para tahsis edilemedi. Irwin kendi arkadaşlarından topladığı bağışlarla kulübü devam ettirmek zorunda kaldı. Buna rağmen Kayseri Çocuk Kulübü 1912 yılında hâlâ faaliyetini sürdürmekteydi. O halde bu kulüp, bir diğer savaş kurbanı olmuş olmalı. Bu faaliyet, küçük bir YMCA'ya benzetilmesi gereken bir sosyal merkez vasıtasıyla settlement house[30] nazariyesini uygulamak için Osmanlı Türkiyesi'nde gösterilmiş bir başka kayda değer çalışmaydı.

Yozgat'ta Okullaşma

Yozgat şehri, yeşermekte olan bir başka Misyon entelektüel merkezlerinden biriydi. Orada bir anaokulu, bir ilkokul, bir kız okulu ve hatta yüksek okulla bağlantılı "köy çocukları evi" bile vardı. Bölgedeki çoğu aile, çocuklarının yıllık 15 dolar tutarındaki okul ücretlerini ödeyemeyecek kadar fakirdi. Bu nedenle yerli Hıristi-

[29] Arthur C. Ryan, "A Club that Reaches Turks", *The Missionary Herald*, 108 (10), Ekim 1912, s. 446.

[30] Settlement house (iskân evi): İngiltere'de 1800'lerde başlayan ve 1920'lerde zayıflayan sosyal bir hareketin sonucunda ihdas edilmiş merkezlerin ortak adıdır. Kraliçe Viktorya döneminin getirdiği sanayileşme yoluyla zenginleşmiş kesim ilk işçi sınıfının perişanlığı arasındaki uçurumu gidermeyi hedefleyen bu hareket özellikle şehirlere iş için göç edenlerle ilgilenmiştir. Açılan bu evlerde yiyecek, içecek, barınma ihtiyaçlarının karşılanması yanında temel ve yüksek öğrenim sağlanmakta, spor ve zanaat öğretimi de verilmekteydi. Ayrıca meslek kulüpleri de organize edildi. Hareketin etkisi Birleşik Devletler'de de görüldü. (Ç.N.)

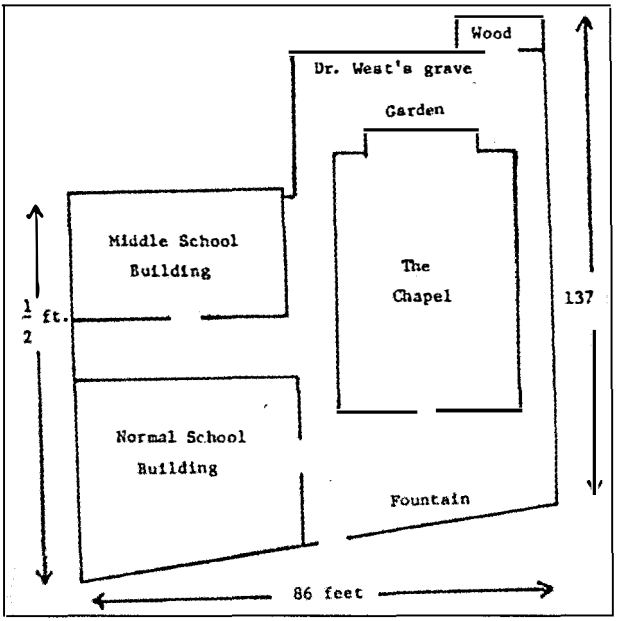
yanlık Gayreti Cemiyetleri tarafından öğrencilere burslar verildi. Civar köylerden gelen her genç evlerinden aldıkları kuru gıdaları yanlarında getiriyorlardı. Çocukların her baharda sıla hasretini azaltmak ve süt tedarik etmek için nasıl da keçilerini yanlarına alıp okula getirdiklerinin dokunaklı bir hikâyesi mevcuttur.[31]

ABCFM'nin desteklediği eğitimin gelişmesi, Batı Anadolu Misyonu'ndaki öteki istasyonlarda da cereyan etti. Örneğin Amasya ve Tokat'ta da Protestan okulları vardı. Fakat bu okul hareketinin en yoğun kısmı, İstanbul'a 500 mil mesafedeki Osmanlı eyaleti ve büyük bir şehir olan Sivas'ı merkez almıştı.

Sivas'tan Yankılar

Bu eyalet merkezinin civarında 20 ilkokuldan oluşan bir halka meydana gelmişti. Buralarda 700 çocuk kayıtlıydı. 1880 yılında Dr. Henry T. Perry gözde öğrencileri öğretmenlik mesleğine hazırlamak amacıyla bir erkek öğretmen okulu açtı. Aynı amaçla kız yatılı okulu da açıldı. 1900 yılından sonra Öğretmen Okulu'nun müdürü Rev. Ernest C. Partridge oldu. Ortaokul seviyesindeki müfredatını 1912'den sonraki düzenlemelerle beraber Sivas Öğretmen Koleji haline gelinceye kadar genişletti. İki yıl sonra bu kolej Sivas'ın dışında 15 akrelik bir saha üzerindeki yeni binasına taşındı. O sırada kolejde, yüksek okulda, orta ve hazırlık bölümlerinde toplam 502 öğrenci kayıtlıydı. Ancak Birinci Dünya Savaşı tüm Ermenilerin Sivas'tan sürgün edilmelerine, kolej hayatının ve onun fideliği olan okulların sönmesine şahit oldu. Sivas'taki eğitim tecrübesi ABCFM'nin Osmanlı Anadolusu'nda açtığı okulların tarihinde önemliydi. Zira burası, tamamıyla öğretmen yetiştirmeye adanmış kolej seviyesindeki bir kuruma sahip yegâne yerdi.

[31] G.H. Krikoryan, "Stories from Galatya", *The Missionary Herald*, 90 (6), Haziran 1894, s. 264-268.

Sivas'taki Okul Binaları Topluluğu

Geçmişinin ekseri kısmında Sivas Öğretmen Okulu hayatının büyük bir kısmını çok küçük, iç içe geçmiş bölmelerde geçirdi. Faaliyette bulunduğu dönemde içinde bulunduğu şartlar, 1901'de çizilen bir kabataslak plandan anlaşılabilir.[32]

Planda görülen üç binada 432 öğrenci eğitim görüyordu. Öğretmen Okulu on üçü yatılı, 80 öğrenciye hizmet veriyordu. Daha küçük 100 öğrenci ortaokula gidiyordu. Küçük kilisede toplanan ilkokul bölümünde 110 çocuk vardı. Kilisenin altındaki üç küçük odada 129 öğrenci ders görüyordu.

[32] "Şapelin Zemininin ve Okul Arsasının ve Binalarının Planı", Sivas, 9 Mart 1901. N.E. Perry'den İstanbul'daki W.W. Peet'e gönderildi. El yazması metin, Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul.

Yüzyılın sonunda uygun olan bütün boş yerler kesinlikle kullanılıyordu. Merzifon'dan kalkıp Sivas Protestanlarıyla bir toplantı yapmak üzere oraya gelen Dr. Charles C. Tracy, onlardan bir heyetle görüştükten sonra daha büyük miktarda aydınlanma ile insanı çaresiz bırakan fakirliğin ve iyi dileğin aynı odada biraraya getirilemeyeceğini belirtti. Ama yine de bu fakirleştirilmiş halk, yeni kampüs ve onun üzerine yapılması planlanan okullar için 750 dolara denk bir parayı verdiler yahut taahhüt ettiler. Yeni yer için ileride harcanacak olan 22.000 dolar'ın %10'u yöredeki insanlar tarafından bağışlandı. Kendi oğulları ve kızlarına yararı dokunacak olan okullara var güçleriyle para sağlamalarında yerli cemaate ısrarcı olmak ABCFM'nin politikasıydı.[33]

ABCFM Eğitimcilerinin Sivas'ta Devriye Gezmeleri (1873-1902)

Sivas'ta görevli misyoner Albert Wells Hubbard ile karısı Emma Spencer Hubbard'ın meslek hayatlarıyla ilgili değerli bir kayıt bulunmaktadır. Bu hikâye 1873'ün sonundan, Albert'in 13 Nisan 1899'daki ölümünden sonraki birkaç yıla kadarki dönemi kapsamaktadır. Hubbard'ların eğitim faaliyetleri muhtemelen, 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Anadolusu'nda çalışan ABCFM mensuplarına özgü faaliyetler gibiydi.

Albert, New York, Steuben County'nin meskun yerlerden uzak ve ağaçlardan temizlenmemiş sınır kesiminde kurulmuş olan bir çiftlikte büyümüştü. Emma ise New York, Corning'dendi. Babası Yale Kolej'den mezun avukat George Tiley Spencer'dı. Eyalet yasama meclisinde hizmet etti ve ardından Steuben County'de yargıçlığa atandı. Emma'nın annesi Harriet Stacey, Massachusetts, Belchertown'lıydı. Ailesi, bu eyaletin batı kesimine gelen ilk yerleşimciler-

[33] Charles Chapin Tracy, "A Significant Meeting at Sivas", *The Missionary Herald*, 103 (12), Aralık 1907, s. 599.

dendi. Böylece Albert ve Emma, yaşadıkları dönemin Amerikan toplumunda orta ya da ortanın üstündeki sınıflardan geliyorlardı. Amherst Kolej mezunu Albert, Princeton Üniversitesi'nde teoloji öğrenimi gördü. Emma 1870 sonbaharında Elmira Kız İlahiyat Okulu'na (sonradan Elmira Kolej) girdi. 25 Ağustos 1873'te Albert'la evlendiklerinde Elmira'daki üç yıllık eğitim müfredatını tamamlamış bir genç kızdı. Kocası otuz iki yaşındaydı ve kendisinden on yaş büyüktü. Anlaşılıyor ki Hubbard'lar iyi eğitim almışlardı.

Her ikisi de Presbiteryen Kilisesi'ne mensuptular. Ancak bu durum, zaten mezheplerüstü bir yapıda olan ABCFM tarafından yurtdışı faaliyetlerine atanmalarında bir engel teşkil etmemişti. Türkiye'ye gelişleri tesadüfen olmuştu. İlk başta Güney Afrika'daki Zulu Misyonu'na gönderilecekler gibi görünüyordu. Bulgaristan, Çin ve Mikronezya'ya gönderilmeleri düşünüldü. En sonunda Sivas'a gönderilmeleri, tek kelimeyle onların en fazla ihtiyaç duyulan yöreye yerleştirilmesi şeklinde oldu.[34]

Hubbard'lar genel misyoner olarak atanmış olsalar da, vazifelerinin önemli bir bölümünü eğitim faaliyetleri teşkil ediyordu. Ülkelerindeki ailelerine yazdıkları hikâyeler, birbirlerine gönderdikleri mektuplar ve Misyon yetkililerine verdikleri raporlar bu anlatımın kaynaklarıdır. Sivas, İstanbul'daki Osmanlı yöneticilerinin bulundukları noktadan Orta Anadolu'nun biraz uzağındaydı. Ancak bununla birlikte geniş bir etki alanına sahipti. Hubbard'ın biyografisini yazan Edward Martin 1876'da orada neler olup bittiğini şöyle özetlemektedir:

> Mayıs başlarında Müslüman teoloji öğrencileri (softalar) İstanbul'da ayaklandılar. Osmanlı Devleti'nin görevlilerinden sırasıyla Vezir-i Azam'ı ve Şeyhülislam'ı azledilmeye zorladılar. Onların azledilişini üç hafta kadar sonra Sultan Abdülaziz'in tahttan inişi takip etti. 4 Haziranda sabık Sultan, bilekleri kesilmiş vaziyette ölü bulundu. Bunun üzerinden çok geçmemişti ki, kabinedeki iki Türk nazıra [Hüseyin

[34] Edwin W. Martin, *The Hubbards of Sivas, A Chronicle of Love and Faith*, Santa Barbara: Fithian Basımevi, 1991, 11-38.

> Avni Paşa ve Reşid Paşa] bir piyade yüzbaşısı Çerkez [Hasan] tarafından suikast düzenlendi. Bu şiddet olayları, Selanik'teki Fransız ve Alman sefirlerinin 6 Mayıstaki öldürülmeleri öncesinde vuku bulmuştu. Onları öldürenler, American Board misyoneri H.G.O. Dwight'ın tanımıyla 'Müslüman fanatiklerden' oluşan bir güruhtu.[35]

Bir başka misyoner Mr. Hitchcock, bu durumu yorumlayarak 11 Mayıs 1876'da şunları yazmıştı:

> Biz şu an büyük ihtimalle yıllık toplantı yapamayacağız. Buradaki (İstanbul'daki) galeyan son derece şiddetli. Hükümeti bütün Hıristiyan tebaalarının korkusu sarmış durumda. Yaşlı Türklerin çoğunluğu ya da din adamları zümresinin –bize söylendiğine göre camilere bitişik okullarla [medreselerler] bağlantılı yaklaşık 40.000 kişinin– hepsi fanatik, hepsi silahlandı veya şimdi silahlanıyor. Bunların hepsi hükümete karşılar, ilerleme ruhuna karşılar, Hıristiyanlara ve Frenklere karşılar. Kamuoyunun duyguları geniş bir cephanelik gibi patlamaya hazır. Bu vaziyette bizler ne evlerimizden ayrılabilir ne de güvenle seyahat edebiliriz.[36]

Öyle görünüyor ki, en azından bu yorumcunun bakış açısına göre Osmanlı yöneticileri 1876 yılında "iki arada bir derede" kalmışlardı. Bir taraftan aşırı muhafazakar Müslümanlar, iktidardaki Türk seçkinlerin modernleşme politikalarına saldırıyorlardı. Öte yandan idareciler de Hıristiyan *milletleri* ve onların yabancı hâmilerini, potansiyel tehditler olarak dikkate almak zorundaydılar. Bu nedenle özellikle ABCFM'nin desteklediği okullar, *softaları kışkırtabilir, isyanı teşvik edebilir, azınlıkların daha büyük çapta özerklik istekleri ve medeni durumlarını iyileştirme yönündeki özlemlerini tahrik edebilir* korkusu yüzünden gözden düştüler.

Sivas bölgesindeki ABCFM okulları, küçük bir azınlık olan ve onlardan daha geniş Ermeni Apostolik Kilisesi'nin ortasında bulunan Protestan Ermenilerin kurumlarıydılar. Albert ve Emma Hub-

[35] *A.g.e.*, s. 86.
[36] *A.g.e.*, s. 87.

bard son derece hareketli ve karmaşık bir muhitte görevlendirilmişlerdi. Yazar Martin şunları anlatmaktadır:

> Mevcut Ermeni Kilisesi içerisindeki reformu desteklemek için misyonerlere temel bir hedef olarak, Amerikan eğitim kurumları vasıtasıyla ve Protestan kiliselerinin (şapellerinin) örnek olması yoluyla çabalamak kalmıştı. Mesela Amerikan misyonunun Sivas'ta yürüttüğü okullarda okuyan öğrencilerin büyük çoğunluğu Protestan değillerdi. Bunlar her ne kadar Protestanların dinî ayinlerine maruz kalıyorlarsa da çoğu kesinlikle dinini değiştirmedi. Bunun en güçlü nedeni, *millet sistemi* himayesinde bulunan Ermeni Kilisesi'nin Ermeni milliyetçiliği ve Ermeni kültürüyle tanımlanmasıydı. Bir bakıma yabancı misyonerlerin desteklediği Protestan Kilisesi böyle olamazdı.[37]

Bu nedenle Hubbard'ların içerisinde yer aldıkları eğitim faaliyetleri, değişik türlerdeki muhalefetle karşı karşıya kalmıştı. Osmanlı memur sınıfının misyonerlerle yaptıkları işbirliğini sona erdirmişti. ABCFM misyonerlerinin de yerli Apostolik Ermeni ve Roma Katolik okullarıyla rekabet ettikleri görülüyordu. Yine de Protestan eğitimciler bütün bu elverişsiz ortamda bile bir miktar başarı sağladılar. Söz gelimi Albert 14 Şubat 1875'te annesine şunları yazmıştı:

> Sivas'taki Ermeni okulları, bizim tercüme ettiğimiz Yeni Ahit'i çocuklarının okuma kitabı olarak, o da sadece onun dil ve basım üstünlüğü olan yerlerini henüz benimsediler.[38]

Hubbard'ların Türkiye'den Amerika'ya yazdıkları mektuplardan bazıları yadigar kalmıştır. Bütün aile 1880 yılındaki bir dış istasyon gezisinde Gürün kasabasına gitmişlerdi. Bundan iki yıl sonra Albert Gürün'e tekrar gittiğinde şunları yazmıştı:

> Gürünlü kadınlarda ve kızlarda, 1880'de bütün ailemle birlikte onları ziyaret ettiğimden bu yana genel olarak belirgin bir değişim olduğunu fark ettim. Bir şey yapmak ya da olmak noktasında eskiye nazaran şimdi epeyce hevesliler. Gerçi manevi alanda bir uyanış söz ko-

[37] *A.g.e.*, s. 94.
[38] *A.g.e.*

> nusu değil ama okuma ve öğrenme arzuları ziyadesiyle artış göstermiş. Erkekler arasında da daha iyi okullar açılması yönünde istekler artıyor. Fakat aynı zamanda fakirlik de artmakta.[39]

Albert 1882'de kaleme aldığı mektubunun bir bölümünde şunları rapor etmektedir:

> Gürün'de üç okulumuz var. Burası, motorlu gemiyle dört mil uzunluğundaki dar bir geçide kurulmuş, her iki kıyıdan 2-300 fit genişliğinde bir kasaba. Gürün'ü balığa, özellikle de alabalığa boğan dere ile ağaçlar ve bahçeler son derece güzel ve insana canlılık katıyorlar. Burası, tarlamızdaki en fazla üyesi bulunan kiliseye sahip olan yer. Başka bir yerde bulamayacağınız birtakım medenîlik emareleri görülüyor. Mesela, Türk hükümeti pasif kaldığında buranın insanları eşkıyaları vuruyor, gece gündüz kendilerini savunuyorlar. Evler düz, yumuşak taşlardan ve çamurdan inşa ediliyor.[40]

Gürün'ün bu tasviri Albert'ın algıladığı şekliyle Amerikalı okuyuculara aktarılmaktadır. Bir başka yerde Emma, Gürün'ün "Sivas'ın en müreffeh dış istasyonu" olduğunu yazıyordu. Bu takdirde Albert'ın okuyucuları, Gürün'dekiler gibi böylesine geçinip gidecek kadar geliri olan topluluklarda basit tarzdaki okulların bile yürütülmesinin bir meydan okuma olduğunu anlamaları gerekir.

Gürün'e Şubat 1888'de gerçekleştirdiği bir başka saha gezisinden karısı Emma'ya yazan Albert şunları söylüyordu:

> Gürün'deki sokaklar dilencilerle dolu. Çünkü bir düzine harman ve ticaretlerini burada yapan köyler geçen sene kıtlık yaşadılar. Pek çok aile, şehrin alt kısmındaki çıkıntılı yamaçlarda, kayaların içine oyulmuş mağaralarda küçücük çocuklarıyla hayatta kalmaya çalışıyor. Buğday burada Sivas'tan daha yüksek fiyata satılıyor. Ben yazın buraya geldikten sonra, hasatın bu yıl çok az olacağının işaretleri görülünce fiyatlar yükseldi.[41]

[39] *A.g.e.*, s. 172.
[40] *A.g.e.*
[41] *A.g.e.*, s. 175.

Albert, Gürün Protestanları arasında o dönemde galeyana gelen bir ağız dalaşını kısmen bu ekonomik felakete bağlamaktadır. İddiasına göre bu atışma, mutat maaş ödemelerinin tamamını karşılayacak para kaynaklarının mevcut olmadığına bir delildi. Tartışmalar "hangi masrafın kısılacağı" hakkındaydı. Pastörün ve Hıristiyanlıkla ilgili kitaplar satan kitapçının maaşları mı azaltılacaktı, yoksa öğretmen ücretleri mi kısılacaktı?

> Sakince, sabırla ve dua ederek sanki burada biraz daha kalmam gerekiyormuş gibi bir görünüyor.[42]

Fakat sadece iki gün sonra Albert yeniden şunları yazıyordu:

> Dün Bedros'un okulunun kapatılması gerektiğine karar verildi. Bedros öğretmen için üzülüyorum. Çünkü o, bu yöreye kesin olarak gelip yerleştiğinde ilk ücretli yerli yardımcımızdı. Görebildiğim kadarıyla şimdi ona bir yerimiz yok.[43]

Bu hadisenin gösterdiği üzere, ekonomik sıkıntı çeken yörelerde kıt kaynaklar için mücadele edilirken, misyon okulları her daim birinci geliyor değildi. Ayrıca ABCFM misyonerleri, bu çıkmazı düzelttikleri sırada kendilerini ateş hattında bulabiliyorlardı.

19. yüzyılda Anadolu'da faaliyette olan misyon okullarının sağlık yönü, Emma'nın Albert'a yazdığı Nisan 1892 tarihli bir mektupta açığa çıkmaktadır. Mektubunda Emma, o sırada Sivas'ta bulunmayan kocasına, kızlarından birinin "sesinin tekrar çıkmaya başladığını ve azıcık öksürdüğünü veya hiç öksürmediğini" söylemektedir. Böylelikle Emma, kızının boğmaca öksürüğü olmadığı neticesine varmış olmaktadır. Ne var ki Emma hâlâ çocuklarının kızıl hastalığına yakalanacaklarından endişe ediyordu:

> Y.V.'nin okulundan iki kız geçen hafta bu hastalıktan öldüler. Çocuklarımız şimdiye kadar bundan yakayı kurtardılar. Fakat onların

[42] *A.g.e.*
[43] *A.g.e.*, s. 175.

yarınki Pazar okuluna gitmelerine izin vermemeye niyetliyim.[44]

19. yüzyılda Osmanlı okul çocukları arasında bulaşıcı hastalıkların çabucak yayılmasını zihnimizde canlandırmak zor değil. Tavuk aşısı ile çiçek aşısı misyon hekimleri ve hemşireleri tarafından biliniyor ve uygulanıyordu. Lakin öteki çocuk hastalıkları potansiyel olarak ölümcüldüler. Bu kısmen misyon okullarının genelde ufak ve kalabalık binalarda oluşundan kaynaklanıyordu. Sağlığı koruma tedbirleri ilkeldi ve sağlık hizmetleri en düşük seviyedeydi. Ama yine de Hubbard'ların Sivas'ta doğan sekiz çocuğu bir şekilde hayatta kaldı. Bu kadar temiz hava, temiz su, güneş ışığı ve son derece iyi besinler, hem misyondaki küçük çocuklar hem de yerli okulun çocukları arasında önemli bir şey olarak sayılıyordu.

Görüldüğü üzere kişisel mektuplarda Gürün'deki misyon okullarından bahsedilmektedir. Hubbard'ların Sivas'taki meslektaşlarından biri olan Mrs. Perry Ocak 1896'da bu şehre gitti. Aşağıdaki bölüm, onun burada karşılaştığı koşullarla ile ilgili raporudur:

> 80 Protestan ailemizden 64'ünün dünyada neleri varsa talan edildi. 40 erkek, 40 kadın ve 5 çocuk katledildi; 10 gelin ve genç kız esir olarak uzaklara götürüldü. 38 ev tamamen yıkıldı. Hayatta kalan 300 kişinin ne kalacak evleri, ne geçim kaynakları, ne kılık kıyafetleri, ne de işleri var. Bir parça giysisini, yatak yorganını ve yiyeceğini enkazdan kurtaran 25'i bunların dışında.[45]

Bu felakete sebep olan 1895 katliamını (massacre) bir görgü şahidi sıfatıyla tasvir eden Mrs. Perry, "altı gün boyunca süren katliamın büyük bir gayretle Gürün'den çıkarıldığını" rapor etmektedir. 1.200 kadar insan öldürülmüş; 1600 ev yıkılmıştı. Kış için hazırlanan buğday, un ve diğer erzaklar yakılmıştı. Mrs. Perry sözlerini şöyle bitirmektedir:

[44] *A.g.e.*, s. 191.
[45] *A.g.e.*, s. 251.

> Şapellerimizin hepsi tamamıyla yıkıldı. Ancak bir okul odamız ayakta kaldı. Gerçi onun da zemini söküldü ve alınıp götürüldü; zannedersem bütün pencereleri ve kapıları da aynı akıbete uğradı. Yoğun bir terörizme maruz kalmış halka herhangi bir fayda sağlanması imkanı çok uzak; ancak olsaydı iyi olurdu.[46]

Benzer felaketler Sivas'ta ve Sivas eyaletinin öteki yörelerinde de vuku bulmuştu. Sivas'taki Amerikan konsolosu Milo Jewett'ten Birleşik Devletler dışişleri bakanlığına gelen 16 Kasım 1895 tarihli bir telgraf orada olup bitenlerle ilgili onun görüşlerini aktarmaktadır. Bu facia yüzünden misyon okulları da, okullarla bağlantısı olan herkesle birlikte ciddi anlamda zarar görmüştü. Eğitim faaliyetlerinin geliştirilmesi için kullanılabilecek kaynaklar, bundan sonraki yıllar boyunca artık sefil kalanlara yardım tedarik etmek, dul ve yetimlere bakmak için dağıtılmak zorunda kalındı. Bu yardımlar, 1895'ten sonra misyon okullarının gelişiminin niçin yavaşladığını açıklamaktadır. Yeni kolej kampüsü ancak neredeyse on yıl geçtikten sonra tamamlanabildi. Bu durumda Sivas'taki misyon okulları girişiminin sona ermesi 1915'te gerçekleşti.

Albert Hubbard 1899 yılında zatürreye çeviren grip salgınına yenik düştü. Emma 1902'ye kadar Sivas'ta çalışmayı sürdürerek [mesleğinin başlangıcında] vermiş olduğu sözü yerine getirdi. Ardından New York, White Plains'e yerleşti ve 1943'te 92 yaşındayken ölümüne kadar burada yaşadı.[47]

Hubbard'ların Sivas'taki 29 yıllık hizmetlerinin elle tutulur kısmı yok edildi. Ancak ABCFM okullarında yetişen çocuk ve gençlerden bazıları hayatta kalmayı ve göç etmeyi başarabildiler. Onlar da bilgi ve becerileriyle başka toplumlara katkıda bulundular.

[46] *A.g.e.*, s. 252.
[47] *A.g.e.*, s. 305.

2. BÖLÜM
ORTA ANADOLU MİSYONU'NDAKİ OKULLAR

Güneydeki Antep, Maraş ve Urfa şehirlerinde yaşayan Ermenilerin "uyanışı" 1830 yılından biraz sonra, İngiliz misyonerler tarafından Ermenice harfli Türkçe hazırlanmış İncil nüshalarının dağıtılması ile başlamıştı. Birkaç yıl sonra Antepli Ermenilere bu yeni Hıristiyan akidesi, güzel konuşan iki vaiz tarafından daha derinlemesine anlatıldı. Bunlardan biri, küçük bir Protestan yerleşim bölgesinin bulunduğu İzmit'in yerlisi ve İstanbul Patriği'ni en sert ifadelerle tenkit edenlerden biri olan Murat Vartabet'ti. Diğeri de Michayel (Saçlı) Vartabet'ti. Bu ikisi Apostolik Ermeni Kilisesi'nin bekar din adamlarındandı. Misyonerlerin öğretilerini kabul etmişlerdi ama hâlâ daha geleneksel kilisenin otoritesi altındaydılar. Bu nedenle Patrik, Murat'ı doğduğu yere sürgüne gönderdi. 1848'de aynı yerde koleradan öldü. Çok geçmemişti ki, Michayel'in yerel kilise kürsülerine çıkmasına izin verilmedi. Dışarıdan gelen bu muhalefet sesleri kilise tarafından hemen susturulmuştu ama etkisini göstereceği kadar göstermişti.

Murat'ın dinleyicileri arasında kendi halinde, halkın Varteni Hala diye tanıdıkları bir kadın vardı. Adı geçen iki papaz susturulduktan sonra Protestan düşüncelerin yayılması faaliyetini Varteni Hala üstlendi. 1853'e gelindiğinde Varteni, yetmiş dört kızın okuma yazma ve dikiş öğrendiği küçük bir okulu yürütüyordu. Öğren-

cileri arasında Hıristiyan kızlar gibi Müslüman kızlar da vardı. İncil'i okuyabilmek, Protestan inancını yaşamak için bir gereklilik olduğundan Varteni Hala kadınlara evlerinde okuma yazma dersleri veriyordu. 1890 yılında bu Protestan rahibe (mairabed) 500 kişiye öğretmenlik yaptığını, bunların 200'den fazlasının okumayı öğrendiğini hesapladı. Ayrıca Misyon okullarının bir "temsilcisi" gibi çalıştı ve Antepli aileleri, kız ve erkek çocuklarını misyonerlere gönderme konusunda ikna etti. 1858'de daha gösterişli bir kız okulu açıldığında Varteni Hala bu okulun kurulmasına yardımcı oldu ve ekseriyetle orada okuyan yatılı öğrencilere yurt anneliği yaptı. Varteni 24 Mart 1899'da öldü.[48]

Nasturi Misyonu 1844'te dağıtıldı. Geriye kalan üyelerinden Rev. Thomas Laurie ve Dr. Azariah Smith Beyrut'a giderlerken yolları üzerindeki Antep'ten geçtiler. Dr. Smith daha sonra Protestan inançları yüzünden Patrik'in İstanbul'dan sürdüğü bir başka Ermeni keşiş ve şimdi kilise muhalifi olan Bedros Vartabet Çizmeciyan'la tanıştı. Dr. Smith, Bedros'u dört sandık dolusu Ermenice harfli Türkçe İncil'i Halep'e ve Antep'e götürmekle görevlendirdi. O da bu iki şehirde hiç zorlanmadan hepsini sattı. Bu hadiseyle hemen hemen aynı dönemde, oranın yerlisi kunduracı Giragos tarafından Urfa'ya Kitab-ı Mukaddesler getirilmişti. Baron Nishan adlı bir başka Ermeni de İzmir'den Adana'ya bir yük dolusu Kutsal Kitap'la geldi. Onu Protestan eğilimli bir başka Apostolik Ermeni din adamı Hovhannes Vartabet Mamigonyan izledi. Hovhannes, Maraş'a giderek buradaki yerli Apostolik Ermeni Kiliselerinde okullar açtı; ayrıca İzmir Amerikan Matbaası'ndan temin ettiği kitapları dağıttı.

Bölgedeki misyon okullarının gelişimi için başlangıç yapan bütün bu hadiseler, o yörede yerleşik hiçbir American Board misyonerinin bulunmadığı sıralarda vuku bulmuştu. Ancak 1845 yılında Antepli seksen iki aile reisi, İstanbul'daki American Board mer-

[48] Myra A. Proctor, *Held By his Hand: The Story of Sister Varteni of Aintab*, Boston: Frank Wood Basımevi, 1900, s. 46-47 ve 113.

kezine, şehirlerine misyoner gönderilmesini isteyen bir mektup yazdı. Bu talep üzerine Rev. Henry J. Van Lennep durumu araştırmak amcıyla Antep'e gitti (1847). "Güzel bir açılım ve pek çok düşman"[49] olduğunu rapor etti. Bu rapor, Rev. Thomas P. Johnson ile Bedros Vartabet'in İzmir'den Antep'e nakledilmesiyle sonuçlandı. Şehrin valisi bu iki Protestan elçinin derhal şehir dışına çıkarılmaları emri verdi. Onları Ekim 1847'de Dr. Azariah Smith takip etti. Hekim olması hasebiyle Smith'in, Osmanlı topraklarında dilediği her yerde doktorluk yapmasına yönelik resmî belgesi vardı. Her ne kadar onun Antep'te ikamet etmesine karşı bir hayli düşmanlık söz konusu olsa da, ana kilisenin [Ermeni Kilisesi] din adamları eyalet valisi vasıtasıyla onun kolayca sürgün edilmesini başaramadılar.

Azariah Smith bir hekim olduğu kadar pastörlük rütbesine de sahip bir misyonerdi. Bu sayede, düzenlediği vaaz ayinlerine katılan kadınların okuma bilmediklerini çabucak anladı. Okur yazar olmalarına yardım etmesi için Kevork adında gözleri görmeyen bir adamla ücret karşılığında onlara okuma dersi vermesi için anlaştı. Kevork, eskiden o toplumdaki Gregoryen okullarını, Protestan inancı dolayısıyla bu görevden azledilene kadar yönetmiş bir kişiydi. Böylece Antep'teki öncü Protestan eğitimi, Varteni Hala ve Kevork adlı iki yerli öğretmenin, yerli kadınlara verdiği okuma yazma dersleri ile gayrı resmî olarak başlamış oldu.

Antep'in Aydınlanması

Antep'teki Birinci Ermeni Protestan Kilisesi sekiz kurucu üyeyle 30 Ocak 1848'de açıldı ve bir yıl içinde üyeleri 100'e ulaştı. Çok geçmeden Protestan cemaati biri erkekler, diğeri kızlar için olmak üzere iki okul açtı. 1855'e gelmeden inşa edilen kilise bina-

[49] "Historical Sketch of Aintab (Gaziantep) Station", el yazması metin, Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul.

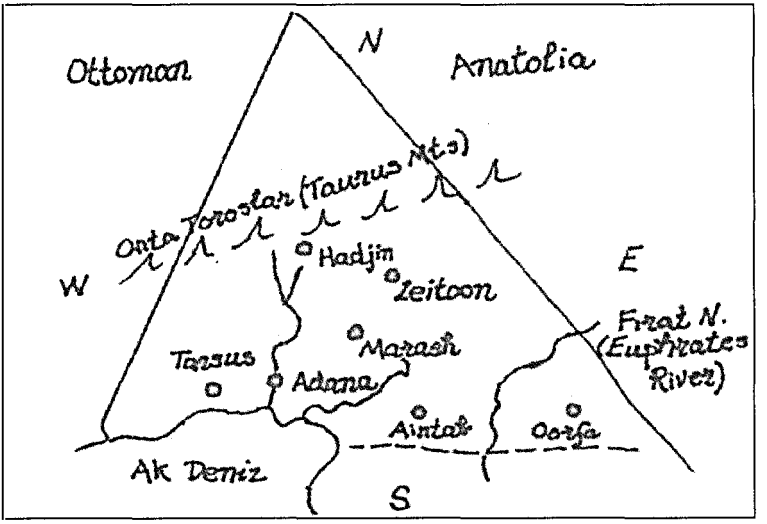
sı, Türkiye'de yapılan ilk yeni Protestan mabediydi. Dr. Benjamin Schneider'in Antep'te başlatmış olduğu teoloji okulundan mezun olan Rev. Kara Krikor Harutunyan 1856'da bu kilisenin pastörlüğüne getirildi. Harutunyan 1865'te İkinci Kilise'yi (Hayk Kilisesi) teşkilatlandırınca ilk kilise Kayacık Kilisesi diye bilinir oldu.[50]

Antep'te öğrenmeye olan susuzluk o kadar ileri gitmişti ki, Dr. Smith, Cyrus Hamlin'in Bebek İlahiyat Okulu'ndan mezun Zenope Vartabet İsrailyan'ın İstanbul'dan buraya gelmesini sağladı. İsrailyan, misyonerlerin erkek öğrenciler için açmış olduğu akademide dört yıl boyunca bilim dersleri verdi. Fakat gelin görün ki, 1854'te vereme yakalandı ve hayatını kaybetti. Her ne kadar Zenope'nin hamisi Dr. Azariah Smith de 1851'de vefat etmiş olsa da Antep Protestanlarının eğitim davası, kaybedilmiş bir dava olmadı. Rev. Benjamin Schneider'la karısı Bursa'dan Antep'e nakledilmişti. Antep'te bir kız yüksek okulu açan, teoloji sınıflarını başlatan ve resmî olmayan eğitimi teşvik edenler Schneider'lardı. Mrs. Schneider 1856 yılında öldü. Fakat Dr. Schneider sonrasında baldızıyla evlendi ve birlikte bir on yıl daha eğitim öğretim faaliyetlerine devam ettiler.

Öğretmen Zenope İsrailyan'ın Antep Erkek Akademisi'ndeki halefi, bir başka Bebek İlahiyat mezunu olan Alexan Bezciyan'dı. Onun idaresi altında okul, İlahiyat'ta verilen katı teoloji derslerinin güya "bilimsel" eşdeğeri haline geldi. Akademi'de 1856'dan 1872'ye kadar eğitim verdikten sonra Bezciyan, fizik alanında daha ileri düzeyde eğitim alması için Amerika'ya gönderildi. Ardından Antep'e döndü ve Orta Anadolu Koleji'nin kurucularından biri oldu. 1913 yılındaki ölümüne kadar bu kolejde kırk yıl daha öğretmenlik yaptı.

Dr. Schneider'ın 1850'de başlattığı teoloji konulu ev kursları, 1853 yılından sonra orta öğretim düzeyinde bir teoloji okuluna dönüştü. Schneider buranın sabit öğretmeni olmayı sürdürdü. Yarı zamanlı çalışan diğer dört misyoner eğitimci de onun yardımcısıydı.

[50] Kevork A. Sarafyan, *A Briefer History of Aintab*, Antep Ermeni Birliği, 1957, s. 47.

ABCFM'nin Orta Anadolu Misyonu'nun ana istasyonları ve eğitim kurumlarının yerleri, 1875'ler. Okulların bulunduğu yörelerde on tane de ilave dış-istasyon yer alıyordu.

Bu okul on beş öğrenciyle başladı [1854], ancak başlangıçtaki ev kursları programını bitirdiklerinden dolayı dört kişi 1855'te mezun edilebildi. İlahiyatın müfredatı İngilizce, coğrafya, Yeni Ahit, İncil tefsiri, vaaz sanatı derslerini içeriyordu. İlahiyat öğrencileri Erkek Yüksek Okulu'nda (Akademi'de) daha dünyevi olarak düşünebileceğimiz akademik konuları görmüşlerdi. Bu yüzden Antep'teki okulda daha başından itibaren "bilimsel" ve "teoloji" diye tanımlanan alanlar arasında bir ayrım yapıldı. Teoloji Okulu Maraş'a taşınıncaya kadar, yani 1854 ve 1866 yılları arasında bu kurumda toplam 42 kişi okudu. Bunlardan 21'i diploma aldı. *Çukurova Ermeni Protestan Birliği*'nin ilk önderleri de bu kurumdan yetişmişlerdi.[51]

51 Dikran J. Kherlopyan, (der), *The Harvest of Twenty-five Years: Levonyan Jubilee Volume* (Ermenice), Suriye, Halep: Yakındoğu Ermeni Evanjelik Birliği, 1948, s. 20.

Antep'teki Ermeni Protestan kiliselerinin her ikisinin de cemaatlerindeki kız ve erkek çocuklar için ilkokulları vardı. Ayrıca Kayacık Kilisesi'nde, okulu kuran Kürkçüyan ailesi anısına adı *Kürkçüyan Varjaran* olan bir ortaokul da bulunuyordu. Hayk Kilisesi'ne bağlı ortaokul Adour Ağa Nizibliyan adında zengin bir kilise mensubu tarafından yaptırıldı. Nizibliyan Ağa ayrıca Hıristiyan Genç Erkekler Birliği (YMCA) çizgisinde düzenlenen gençlik faaliyetlerinde, halkın kültürel toplantılarında ve konferanslarda kullanılmak üzere *Nizipliyan Tankaran* diye bilinen büyük bir bina da bağışladı. Antep'teki eğitim sahasında ABCFM çalışmalarının bünyesinden çıkan bir diğer gelişme ise, Dr. Andrew T. Pratt'ın İstanbul'a tayin edilmeden önce altı ya da yedi Ermeni gencine verdiği tıp dersleriydi. Bu gençler, tıp eğitimlerini Türkiye'nin iç kesimlerinde almış ilk modern doktorlardı.[52]

Miss Myra A. Proctor 1859 yılında kiralık bir odada sekiz öğrencisiyle bir Kız Yetiştirme Okulu açtı. Orta öğretim seviyesindeki bu okula çok geçmeden yatılı bölüm de eklendi ve 1866 yılında kendi binasına taşındı. On yıl sonra, okul tesisleri o kadar kalabalıklaşmıştı ki, mevcudu eskisinin iki katına çıkmıştı. Üç yıl sonra bina bir yangında kısmen hasar gördüyse de derhal onarıldı. Burası günümüzün modern Gaziantep şehrinde hâlâ ayaktadır. Geçmişte Azariah Smith Memorial Hastanesi'nin hemşirelerinin ikametgahı olarak işlev görmüş olan bu bina şimdi de faaliyettedir. Bugün genelde Amerikan Hastanesi olarak adlandırılmaktadır ve Sağlık ve Eğitim Vakfı'nın (SEV) bir kuruluşudur.

1891'deki bir yazısında Miss Proctor, Kız Yetiştirme Okulu'ndan 200'den fazla kız öğrencinin mezun olduğunu ifade ediyordu. Dörtte üçü en az bir dönem öğretmenlik yapmış, birçoğu yıllarca sınıflara nezaret etmişti. Bu durumun, kadınlar arasında okuma yazmanın çok nadir olduğu Türkiye'nin bu yöresinde kırk yıl son-

[52] Sarafyan, *A Briefer History of Aintab*, s. 51.

ra meydana geldiği burada hatırlanmalıdır.[53] Eskiden Anadolu'da erkeklerin sürdürdüğü bir mesleğe giren bu yeni kadın eğitimciler, tam anlamıyla bir yenilikti. Antep Kız Yetiştirme Okulu bu yöreye doğrudan etkisinin yanı sıra Adana, Haçin [Saimbeyli] ve Urfa'daki yatılı kız okullarına da analık etti. Ayrıca Maraş Kız Koleji'ndeki anaokulu öğretmeni yetiştirme programına da başlangıç unsuru olarak katkıda bulundu.[54]

Maraş'ta ABCFM'nin Finanse Ettiği Eğitim

Maraş şehrindeki American Board okulları da Antep'tekine benzer bir başlangıçla ortaya çıktı. Oradaki ilk Protestan ilkokulu Maraşlı on beş aile tarafından açıldı. Bu aileler o dönemde bizzat Protestan olmamışlardı. Okul açıldığında bütün şehirdeki Protestan sayısı 20'yi geçmiyordu. Yine de faaliyete geçtikten iki yıl sonra 35 öğrenci kaydedilmişti. Ertesi sene bu sayı 52'ye ulaştı. Protestanlık Maraş'ta hızla yayıldi ve kısa sürede üç Ermeni Protestan Kilisesi kuruldu. Her birinde cemaatin çocukları için bir mahalle okulu faaliyet gösteriyordu. Ortaokul düzeyinde bir Erkek Akademisi ile *Vusta* adı verilen ve Myra Procter'ın Antep'teki okulundan mezun bir öğrencinin açtığı bir kız ilahiyat okulu vardı.[55]

Kız İlahiyat Okulu öğrencilerini Maraş Kız Yüksek Okulu'na girmeleri için hazırlıyordu. Adı geçen kız yüksek okulunu Josephine L. Coffing, kocasının eşkıyalar tarafından öldürmesinden üç yıl sonra (1865) kurmuştu. Bölgedeki birçok ilkokulun öğretmeni bu okulda öğrenim görmüştü. Örneğin 1874'te Maraş civarındaki Misyon okul-

[53] Myra A. Proctor, "Aintab, Central Turkey", *The Missionary Herald*, 87 (7), Temmuz 1891, s. 279.

[54] Mrs. Benjamin Schneider, "Fifty Years of Central Turkey Mission: Some Constrasts", *The Missionary Herald*, 93 (10), Ekim 1897, s. 391-393.

[55] Krikor H. Kalusdiyan, *Marash, or Kermanig and Brave Zeytun*, (Ermenice), New York: Gochnag Basımevi, 1934, s. 464.

larındaki yirmi beş öğretmenin on dokuzu bu okulun mezunuydu.[56]

Maraş'ta bulunan ortaokul düzeyindeki Erkek Akademisi'nden başka bir de Erkek Yüksek Akademisi açıldı (1891). Bu kurum öğrencilerini ya Maraş Teoloji Okulu'na ya Antep'teki Orta Anadolu Koleji'ne, yahut Tarsus'taki Aziz Pavlus Enstitüsü'ne girmeleri için hazırlıyordu. Maraş Teoloji Okulu'nda profesör olan Rev. Thomas Davidson Christie, Aziz Pavlus'un ilk Amerikalı müdürü olarak oraya gidince (1891) Maraş Teoloji'deki yerine Dr. L.O. Lee geldi.

İlk sene Maraş Erkek Yüksek Akademisi'ne 75 öğrenci kaydoldu. Misyonerlerden başka Dr. Nishan Amiralyan, Avedis Bulgurcuyan, Hagop Kalemkeryan, Simon Küpeliyan ve Aharon A. Şıracıyan adlı beş Ermeni de öğretmen kadrosunda yer aldı. Ermenice, İngilizce, Türkçe, genel tarih, Ermeni tarihi, coğrafya, cebir, Yeni Ahit, müzik ve fen bilimleri müfredatı oluşturan derslerdi. Cumartesi sabahları münazara etkinliklerine ayrılıyordu. Bu etkinlikte gençler okulun huzurunda nutuklar çekiyor, okumalar ve konuşmalar yapıyordu. Dr. Lee hiç devamsızlığı olmayan öğrenciler için bir Şeref Listesi uygulamaya koydu. Okula mükemmelen devam eden öğrencilere hediyeler veriliyordu. Maraş Erkek Yüksek Akademisi 1914'te kapatılana kadar yirmi üç yıl boyunca faaliyet gösterdi.[57]

Antep Teoloji Eğitim Okulu (Aintab Theological Training School) asıl itibariyle öğrencilerini o yöreden alıyordu. Ancak 1861 yılındaki yeni sınıf Maraş'tan iki, Kilis'ten üç, Adana'dan ve Antakya'dan gelen birer kişiden oluşuyordu. Öğrenci kitlesindeki bu yeni coğrafi çeşitlilik, daha merkezi bir yere gidilmesini makul hâle getirdi. Böylece Misyon 1865'te, bu İlahiyat'ın Maraş'a taşınma-

[56] Greene, *Leavening the Levant*, s. 185.

[57] Kalusdiyan, *Marash*, s. 466. Maraş Erkek Yüksek Akademisi'nde 1891-1895 arasındaki diğer yerli öğretmenler şunlardı: Levon Aşçıyan, Sarkis Samuelyan, Spiridon Maraşlıyan, Hovhannes Çilingiryan, Mibar Minçeryan ve Garabet Harıtyunyan. 1895-1900 arasında on altı yerli öğretmen bu okulda görev yaptı. Bu paragraftaki veriler A. Şıracıyan'ın 1905'te yazdığı ve Kalusdiyan'ın kitabında bulunan notlardan alınmıştır.

sına oylamayla karar verdi. Ancak birkaç misyoner bir salgın hastalık yüzünden hayatlarını kaybetmişti. Bu nedenle İlahiyat, Haziran 1867'ye kadar Maraş Kampüsü'nde açılmadı. Maraş'taki misyoner hocalarla birlikte, Rev. Hovhannes K. Krikoryan ve Simon Terziyan da öğretmen kadrosundaydı. Birinci sınıfa 28 kişinin kaydolmasıyla okul yeni yerinde daha da büyüdü. Orta Anadolu Misyonu'nun 1871 Yıllık Toplantısı'nda bu teoloji eğitimi okulunun, Amerikan tarzı üç yıllık ve lisans sonrası eğitimi olan bir ilahiyata dönüştürülmesine oylayarak karar verildi.[58]

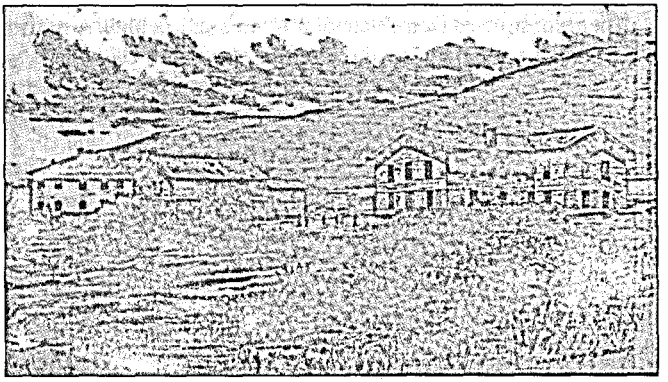
İdare Heyeti dört misyoner ve dört pastörden oluşuyordu. Bu pastörleri Maraş Teoloji Okulu'nu yöneten *Çukurova Ermeni Protestan Birliği* atamıştı. Okul kütüphanesi, değişik konulardaki Ermenice ve Türkçe kitapların yanı sıra teoloji konularındaki 3.313 İngilizce kitapla da iftihar ediyordu. Maraş'ta toplumsal çalkantı ve savaş dönemi koşullarının 1914 yılında onu kapatmaya zorlayana kadar bu okul 47 sene faaliyet gösterdi. Ancak bu zamana kadar 141 kişiyi mezun etmişti. Bunların bazıları Protestan pastörü ve vaizi olduğu gibi Ermeni Apostolik papazı da olmuştu. Bu sayıya ilaveten 77 kişi daha okulda eğitim görmüştü. Burası, 1920 ve 1930'lar boyunca Yunanistan'da aktif olan bir teoloji okulunun ve o dönemde Beyrut'ta o okulun halefi olan Yakındoğu Teoloji Okulu'nun atası olarak tanınmaktadır. Böylece Orta Anadolu için Protestan liderler yetiştirmeye yönelik bu öncü çalışmanın uzun vadeli etkisi günümüzde de devam etmiş olmaktadır.[59]

Dağ Kasabası Haçin'de [Saimbeyli] Öğrenim

Maraş Kız Yüksek Okulu 1879 yılında, Maraş'ın altmış mil kuzeydoğusundaki Haçin'in dağlarında yaşayan topluluğa hizmet

[58] "Historical Sketch of Aintab", s. 7. Kherlopyan'ın *The Harvest* adlı kitabında bu tarih 1866 olarak verilmektedir.

[59] Kalusdiyan, *Marash*, s. 468.

Maraş'taki Teoloji Okulu ve Kız Koleji, 1890'lar...

vermek üzere oraya taşındı. Çünkü oradaki kadınların eğitilmelerine daha fazla ihtiyaç olduğu hissedilmişti. Josephine L. Coffing kendisinin ve müteveffa kocasının 1861 yılında kovulduğu aynı topluma geri döndü ve okulunu da beraberinde götürdü. Mrs. Coffing'e Charlotte D. Spencer eşlik etti. Bu iki kadın, o meşhur Haçin Yuva Okulu'nu (Hadjin Home School) geliştirdiler. Mrs. Coffing bu okula hayatının geri kalan 25 yılını adadı.

Eski ve yetersiz binanın yerini 1897'de yeni bina alıncaya kadar okul, evden bozma bir mekana yerleşti. Yeni bina "Kaymakamlığın tam karşısındaydı". Osmanlı Devleti'nin memurları ile ABCFM eğitimcileri arasında bu sırada yaşanan gerginlikler Yuva Okulu öğretim kadrosunun bir üyesinin aşağıda anlattığı olayda görülmektedir:

> Yeni okul tamamlandıktan üç hafta sonra yetkililer bu bina için ihtarda bulunmaya geldiler. Buranın mesken olarak kullanılacağına, okul, kilise veya başka hayırsever amaçlarla kullanılmayacağına dair beyanname istiyorlardı. Memurlar sonunda vergilerin ödeneceğine ilişkin beyanımız üzerine razı geldiler.[60]

[60] Enla G. Bates, "Report of Women's Work in The Hadjin Field", Haziran 1897-Nisan 1898, 9 Nisan 1898 tarihli el yazması metin, Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul.

Bu çekişmenin nedeni kıskançlıktı. Zira bu olayda görüldüğü üzere boynu bükük Hıristiyan *milletin*, yani Ermeni ve Rumların kızları yabancı ABCFM kurumlarında eğitiliyorlardı. Onların Müslüman yöneticileri çoğu defa Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaasından kimselerin aydınlatılmasını istemiyor ve bu okulların fiziksel gelişimini sınırlıyorlardı. Öte yandan biz de, şayet Kaymakam gerçekten onları bu Yuva Okul'a gitmelerini engellemeye niyetli olsaydı, daha kısa sürede müdahale edebilir ve vergilerini reddedebilirdi diye akıl yürütebiliriz.

Yeniden inşa edilen Yuva Okulu üç kat yüksekliğindeydi. En üst katta bir etüt salonu ile bir ezber okuma odası bulunuyordu. İlave altı sınıf ikinci kattaydı. Giriş katın iki büyük odası vardı. Bunların ileride ana sınıfı olarak kullanılması düşünülüyordu. Fakat bu süre zarfında ilkokul bölümüne ev sahipliği yapıyordu. 1898 yılında 240 kız öğrenci Haçin Ev Okulu'na gidiyordu. Bu kızların 100'den fazlası, üç yıl önce vuku bulan soykırımda yetim kalmıştı. Okula kayıtlı öğrencilerin 72'si yatılıydı. O vakit Yuva Okulu'ndaki öğrencilerden 159'u ilkokul sınıflarındaydı, 60'ı ortaokula gidiyor ve 21'i ise yüksek okulda okuyordu. Öğrenciler on altı kasaba ve köyden gelmişlerdi ve misyoner öğretmenlerin yanı sıra dokuz yerli yardımcı öğretmen de onlara eğitim veriyordu. Bu yerli öğretim kadrosunun üyeleri hem Maraş'taki Orta Anadolu Kız Koleji'nin, hem de Harput'taki Fırat Koleji'nin mezunlarıydılar.[61]

Haçin Yuva Okulu'nun eski bir öğretmeni olan Edith Cold, okulun son on yılındaki ders programının bazı yönlerini hatırlamaktadır. Miss Cold, Ermeni, Çerkez, Rum ve Türk olsun bölgedeki tüm sakinlerin ortak dil olarak Türkçeyi kullandıklarını ifade etmektedir. Ev Okulu'nun öğrencilerinin çoğunluğu Ermeni ve Rum Hıristiyan olsa da, Haçin'in aşağı kesimlerinde yaşayan bazı Müslüman Türk aileler de okula saygı duydu ve iki Türk kızı okula devam etti. Hatta belediye reisinin şöyle söyleyerek gönderdiği küçük

[61] A.g.m.

bir Kürt kızı vardı: "Bırakın da dünyada bir Müslüman eksik olsun!" Öğrencilerin çoğu Haçin'den geldikleri için gündüzcü öğrenci olabiliyorlardı. Yatılı bölüm, şehrin etrafındaki dağlık bölgede bulunan Ermeni ve Rum köylerinden gelen kızlar içindi. Birkaçı "en iyi ailelerin" kızlarıydı. Fakat çoğunluğu okul ücretlerini ödeyemiyordu ve yine her daim okulda tek kuruş parası olmayan yetimler de okuyordu. Bu durum, yazlık işlerden para kazanma fırsatları veren "kendi masrafını kendin çıkar" programını gerekli kılardı.[62]

ABCFM, yalnızca kızlar için açılmış olan Haçin Yuva Okulu'nun yanı sıra, buradaki bazı boş imalathane binalarına yerleşen erkek okulunu da maddi açıdan destekliyordu. Haçin'de ayrıca bir Apostolik Ermeni Erkek Okulu ile birkaç medrese de bulunuyordu. Edith Cold Yuva Okulu'nu şöyle anlatmaktadır:

> Bildiğim kadarıyla Yuva Okulu, şehrin çocuklarına bir anaokulu olarak başlamıştı. Sonra ilkokul döneminden geçti ve iki yıllık bir yüksek okul haline geldi. Her öğrenci için Türkçe, üst sınıflardaki herkes için İngilizce dersleri vardı. Ermenice sadece Ermenilere, Rumca Rumlara öğretiliyordu. İngilizce derslerine Amerikalılar giriyordu.[63]

Haçin'e muhtemelen ileride öğretmen olarak dönecek en parlak öğrenciler Maraş Kız Koleji'ne gönderiliyordu. Bunlar arasında Miryam Hagopyan, Mary Küpeliyan ve Magdalena Savaidon da vardı. Maraş'taki programı tamamladıktan sonra bu genç kızlar sırasıyla, Birleşik Devletler'deki Oberlin Kolej'e, İzmir'deki Misyon Kız Okulu'na ve İstanbul Kız Koleji'ne devam ettiler. Buralara gitmeden evvel bir gün Haçin'e geri dönmeyi kararlaştırmışlardı. Şayet 1915 felaketi araya girmeseydi hiç kuşkusuz okula dönmüş olacaklardı. Sadece Miryam Hagopyan verdikleri bu karara uyabildi ve uzun yıllar süren öğretmenlik mesleğini Adapazarı ve Üsküdar'daki Misyon okullarında geçirdi.

[62] Edith Cold'dan Frank A. Stone'a mektup, 8 Ekim 1970, el yazması metin, s. 4.
[63] A.g.m.

Haçin Yuva Okulu, *Amerika İç Bölge Kadın Misyonları Kurulu*'ndan destek alan bir başka projeydi. Örneğin, adı geçen kurul 1907 yılında okul için 1.647,36 dolar tahsis etti.[64] Tüm kız okullarının özelliklerinden biri olduğu üzere Haçin'de de resmî akademik konuların yanında müzik, dikiş ve jimnastik öğretiliyordu. Ancak bunlara ilaveten, bu kalıptan bir sapma bağlamında enstrümantal müzik derslerinden de bahsedilmektedir. Yuva Okulu, Haçin'de yaşayan Ermeni nüfusun tamamının, Halep'ten gönderilen Osmanlı Divan-ı Harbi tarafından 14 Mayıs 1915'te Haçin'den sürgüne gönderilene kadar faaliyetini sürdürdü. Okulun bu feci hadiseler arasındaki yok oluşuna dair aynı döneme ait bir kayıt, bölgedeki pek çok Müslümanın "bu dehşetli olaylar karşısında sözlerini sakınmadıklarından"[65] özellikle bahsetmektedir. Ermeni nüfusunu imha etme şeklindeki resmî politikaya karşı çıkan o yöredeki Kürt ve Türklerden birçok örnek olduğu aynı kaynakta belgelenmiştir. Muhtemelen Yuva Okulu, Haçin'deki Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki ırka dayalı husumetin azalmasında etkili olmuştu.

Orta Anadolu'nun güneyinde yayılan Protestanlık akidesi, beraberinde ABCFM ile bağlantılı pek çok okulu da getiriyordu. Adana ve Urfa'da Misyon kız okulları açıldı. Adıyaman, Bilecik, Kilis, Tarsus ve Zeytun'da mahalle okulları vardı. Ancak Antep, Haçin ve Maraş'takilerle kıyaslandığında bunlar daha ufak ve genellikle daha temel düzeyde kalıyordu. Bölgedeki en güçlü American Board okullarından biri olan Tarsus Aziz Paul Enstitüsü bir istisnaydı.

[64] "1907 Account Sheet", Haçin Sahası, Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul.

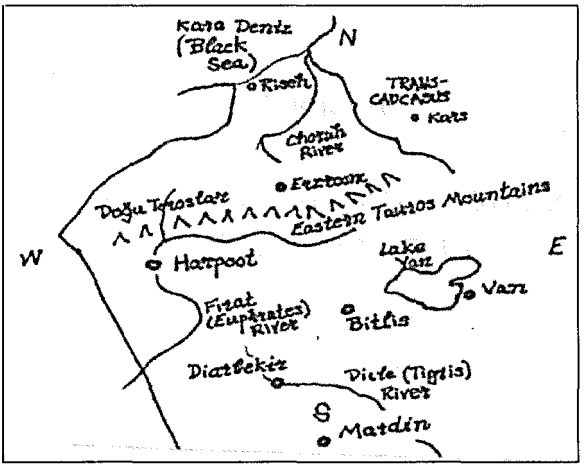
[65] Edith Cold, "Hadjin and The Village Turks", *The Missionary Herald*, 112 (2), Şubat 1916, s. 70-73.

3. BÖLÜM
TÜRKİYE'NİN DOĞUSUNDA AÇILAN EĞİTİM KURUMLARI

ABCFM'nin Doğu Türkiye Misyonu'nda 1880 yılına kadar altı büyük misyon istasyonu, bunlara ilaveten her birinde okulların yer aldığı on dört dış-istasyon bulunuyordu. 19. yüzyılın sonunda Doğu Anadolu'daki bu faaliyetlerin hepsi hakkında dikkati çeken husus, bu bölgenin Osmanlı başkenti İstanbul'dan ve İmparatorluğun daha fazla gelişmiş olan öteki bölgelerinden uzaklığıydı. Örneğin modern karayolu mesafelerini kullanırsak, Diyarbakır İstanbul'dan 1378 km (854 mil) uzaklıktadır. Burası Van'ın 386 km. (239 mil) batısındadır. Erzurum İstanbul'a 1233 km. (765 mil), Mardin şehri 1473 km. (928 mil) mesafededir. Kuzeye dönersek Diyarbakır şehri, en yakın Karadeniz limanı olan Trabzon'dan 676 km. (419 mil) içeridedir.[66]

Bunlar, ilk başlarda bu derece uzak mesafelerde ortaya çıkmamış olabilir. Fakat incelediğimiz dönemde Doğu Anadolu'da hiçbir asfalt yolun bulunmadığını kabul etmemiz lazım. Demiryolları da henüz oralara uzanmamıştı. Mevcut çamurlu yollar ise yağmurlu mevsimlerde balçık çukurları haline geliyor; sert geçen kış mevsimlerinde kar ve buzlarla kapanıyordu. Yolculuklar yaya olarak, at sır-

[66] "Approximate Distances in Kilometers", *Globetrotter Travel Map*, Turkey, Holland: NH.

Osmanlı Anadolusu'nda Doğu Türkiye Misyonu.

tında ya da bir binek arabasıyla yahut yük arabalarıyla yapılıyordu. Doğu Anadolu, Van Gölü'nün yanı sıra çok sayıda ırmağa sahip olan dağlık bir bölgedir. Irmakların sığ yerlerinden geçmek zorundaydınız. İstanbul'a yolculuk ise, yolcunun gemi bulabileceği bir Karadeniz veya Akdeniz limanına gidilerek gerçekleşirdi.

Harput'taki Olaylar

İstanbul'un doğusuna yaklaşık 800 mil mesafede bir dağın tepesine kurulmuş olan Harput şehri, tıpkı batıda İstanbul, Merzifon, İzmir; Orta Anadolu'da Antep, Maraş, Tarsus'ta olduğu gibi, Türkiye'nin doğusundaki American Board eğitimi için bir dayanak noktası oldu. Buranın ilk ABCFM görevlileri, 1851 yılında İzmir'e gelen Rev. George W. Dunmore ve eşiydi. Dicle nehri üzerinde surlarla çevrili bir şehir olan Diyarbakır'da sürdürdükleri dört yıllık çalışmaları sırasında Türkçeyi öğrenmişlerdi. Fakat 1855'te sıcak ve rutubetli yazların sebep olduğu kolera ve sıtma, Dunmore ailesini daha

serin bir ortam talep etmek zorunda bıraktı. Bu yüzden Misyon onları Harput'a gönderdi. İki yıl sonra Crosby H. Wheeler ile O.P. Allen de Trabzon'dan Harput'a geldiler. Onlara Temmuz 1859'da Herman N. Barnum katıldı. Sağlığı bozulan Mrs. Dunmore mecburen Amerika'ya gidince (1857) ertesi yıl kocası da Harput'tan ayrıldı. Ancak Wheeler, Allen ve Barnum üçlüsü burada kalmaya devam ettiler ve Harput'ta otuz yedi sene birlikte çalıştılar.

Dunmore, vaaz etmeye ve Protestanlaştırma çalışmasına ağırlık vermekle birlikte 1855 yılında küçük bir Protestan Okulu da açtı. Bu mahalle okulunda o sırada sadece 16 yaşındaki M.A. Melcon adlı bir Ermeni genci öğretmenlik yaptı. Barnum ilk başlardaki koşulları şöyle özetliyordu:

> O zamanlar [Ermeniler arasında] eğitim fazlasıyla ilkel bir durumdaydı. Kız eğitimi bilinmiyordu ve insanlarının çoğunu ilgilendirdiği de düşünülemezdi. Buradaki hanımların büyük ısrarları sonucu okumaya ikna olan birkaç kadın ve kız bundan istisnadır. Bu ise, ilk defa okumaya başlayan kadınların üzerine, zerre kadar leke getirmeyecek olan 'kadınların hakları' suretindeydi.[67]

O dönemde Harput'taki Ermeni kızlar için hiçbir okul bulunmadığından Melcon kız kardeşini ve bir başka cesur kızı erkeklerle yan yana eğitim alacakları kendi sınıfına götürdü. Bir sonraki sene Dunmore Harput'ta ikinci bir okulu ve Mezere (Elazığ) kasabasında başka bir okulu açtı. Mezere'deki okulda Krikor Tamzaryan öğretmenlik yaptı. Bu kişi ileride İçme'de pastör olacaktı.[68]

Dunmore'dan sonra onun misyoner halefleri Harput'ta yeni politikalar uygulamaya koydular. Okuma yazma bilmeyen, kendilerine Kutsal Metinler'in kapalı bir kutu mesabesinde bulunduğu kişileri Protestanlaştırmaya çalışmanın küçük bir hedef olduğunu göre-

[67] Herman N. Bamum, "Forty Years in Harpoot, Eastem Turkey", *The Missionary Herald*, 95 (10), Ekim 1899, s. 402.

[68] M.A. Melcon, "The Growth, Influence and Needs of Euphrates College", *The Missionary Herald*, 99 (1), Ocak 1903, s. 14.

bilmişlerdi. Bu nedenle okullar açarak okuma becerilerinin ve öğrenimin yaygınlaşmasına adamakıllı hız verildi. Ancak hedef Batılılaştırma değildi. Wheeler, günümüzde kültürel emperyalizm diye adlandırdığımız olguya karşı olduğuna dair 1868'de şunları yazmıştı:

> ... bir tek hata... Kurtarıcı İsa'nın Hıristiyanlık'tan *maya* (levaen) diye bahsettiği şeyi; deyim yerindeyse, mayalı ekmek (leaven loaf) ya da kafir topraklardaki aç kalabalıklara gönderilecek ve bütün olarak önlerine konacak eksiksiz bir *Şükran Yemeği* gözüyle baktığı ve öyle muamele ettiği şeyi unutarak yapılan bir hata, misyonerlik faaliyetlerindeki diğer pek çok hatanın temelini oluşturur.

Son derece çağdaş bir seda ile Wheeler açıklamasına şöyle devam etmişti:

> ...içinde yetiştiğimiz için ve milli kültürümüzün bir meyvesi olarak bilhassa kendimize ait olduklarından bizlere ziyadesiyle faydalı ve hatta gerekli olan şeyler; öteki herhangi bir topluma uymamakla kalmaz; aynı zamanda onların kendilerine özgü koşulları içinde etkileri bakımından kesinlikle zararlı olabilir.[69]

Wheeler ve ABCFM'den meslektaşları, Harput'ta yaşayanların büyük kısmının okul yüzü görmemiş olduklarını keşfettiler. Birkaç [gayrimüslim] Osmanlı memuru bir tarafa bırakılırsa yüz kişide bir kişi bile okuyup yazamıyordu. Hatta bölgedeki birçok Ermeni Apostolik papazı ayin kitabını sadece ezbere biliyordu ve İncil'i de okuyamıyorlardı:

> O zamanlar ilk çabamız, karşılaştığımız herkesi bu sanatı öğrenmesinin önemli olduğu ve bir İncil'e sahip olma anlayışıyla harekete geçirmekti. Tanıştığımız her kişiye şu soruları sorarak kamuoyunun dikkatini çekmeye gayret ediyorduk: 'Okumayı biliyor musun?' Onlardan biri, 'Ne! Ben papaz mı olacağım ki okumayı öğreneyim!' diye haykırmıştı.[70]

[69] Crosby H. Wheeler, *Ten Years on The Euphrates or Primitive Missionary Policy Illustrated*, Boston: American Risale Cemiyeti, 1868, s. 87.

[70] *A.g.e.*, s. 114.

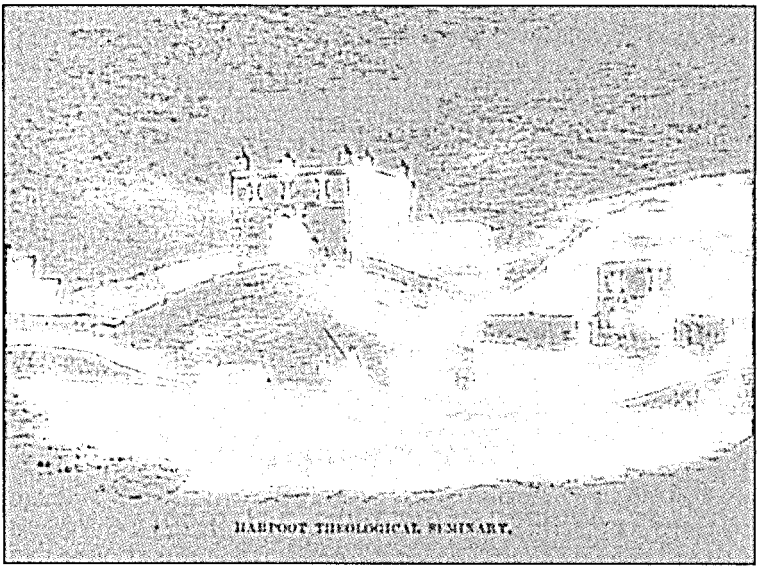
Harput'taki okuma yazma krizi, mahalle okullarından oluşan ve kısa süre sonra Haboosi, Hooeli, Hulakegh, Mezereh ve Palu gibi çevre köy ve kasabaları da içine alan bir sistem kurmakla aşıldı. Bunun nasıl gerçekleştiğinin işaretleri, 1863 yılında Hooeli'de bir "Protestan okulunun" nasıl açıldığını anlatan Dr. Wheeler tarafından bizzat verilmektedir. Misyonerler sadece okuyup yazabilen tek bir köylüyü öğretmen olarak orada görevlendirmişlerdi. Ona okuma ve ders kitabı olarak Yeni Ahit'ler, ayrıca alfabe kitapları gönderdiler. Ertesi yıl Harput Teoloji Okulu'ndan bir öğrenci beş aylık tatil dönemi boyunca öğretime yardım için Hooeli'ye yerleştirildi. Üç yıl içinde bu okula 70 oğlan, 42 kız, 100 de yetişkin kayıt yaptırdı. İlaveten, Apostolik Ermeniler de bir okul açtılar. Okulda 10 erkek çocuğa, 50 kız çocuğuna ve 160 yetişkine hizmet veriliyordu. Hooeli'de tam anlamıyla bir eğitim atılımı vardı.[71]

Erkek çocuklarının eğitim merdiveninin sonraki basamağını, bir ortaokul açarak temin etme ihtiyacı doğdu. Bu arada, Misyon'un vaktiyle Tokat'ta açmış olduğu Teoloji Okulu yanıp kül oldu. Yangın muhtemelen bir kundaklama sonucu meydana gelmişti. Kurumun daha güvenli ve daha merkezî bir yere taşınması gerektiğine karar verildi. Böylece teoloji okulu 1859 yılının sonbaharında Harput'ta yeniden açıldı. Ders programının ilk iki yılı aslında bir mahalle okulunun temel okuma yazma müfredatına benziyordu. Daha fazla teoloji eğitimini mümkün kılmak adına başlangıçta bir yıl, daha sonradan iki yıl yoğun bir program ilave edildi.

Harput Teoloji Okulu'nun birinci sınıfındaki 11 öğrencinin buraya kabul edilmeleri için dört temel şartı taşıması istenmişti: "...Takvalı olmak, okuma yazma becerisi, yazar Jones'in ilmihal kitabını bilmek, aritmetiğin dört temel kuralını bilmek."[72] Bu durumda eğitim akademik açıdan orta düzeydeydi. Kurucuların bakış açısı, Te-

[71] *A.g.e.*, s. 140. Hooeli'den başka köylerde açılan mahalle okulları hakkındaki bilgi için bkz. H.N. Bamum, "A Brief Sketch on Harpoot Station", 5 Aralık 1908 tarihli el yazması metin, Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul, s. 2.

[72] A.g.m., s. 8.

Harput Teoloji Okulu (1860'lar).
Kaynak: Crosby H. Wheeler, *Ten Years on The Euphrates*, s. 226.

oloji Okulu'nun kataloğunda yer alan ve söz konusu kurumda eğitim alabilecek kişilere ilişkin şu beyanatla açıkça ortaya konmuştu:

> On sekiz yaşının altında olmayan; Hıristiyan karakteri taşıdığına ve buraya geliş amacının ciddiliğine dair yeterli bir delil sunan; kendisini tebliğe hazırlama hususunda güçlü bir arzu hisseden kişiler eğitim alabileceklerdir. İstisnai durumlarda, kendini öğretmenliğe hazırlamak isteyen gayrı Hıristiyan [Protestan olmayan] kişilere iki yıl boyunca, kendi masraflarını karşılayarak, bu okulun ayrıcalıklarından yararlanmasına izin verilecektir.[73]

Teoloji Okulu'ndaki öğrenciler, yukarıdaki pasajda görüldüğü üzere, genellikle ileri yaşlarda, çoğu evli ve çoluk çocuk sahibi kim-

[73] Wheeler, *Ten Years on The Euphrates or Primitive Missionary Policy Illustrated*, s. 164.

selerdi. Ücretsiz bir eğitim alınmasının yanı sıra evli erkekler eğer başka gelir kaynakları yoksa haftalık 28 kuruş burs alıyorlardı. Bekarlara yapılan ödeme 21 kuruştu. Misyonerlerin o yöreye ait geleneklere gösterdikleri hoşgörü, sigara kullanımına izin vermeyi kapsamıyordu. Bu nedenle tütün kullanan bir kişi bu alışkanlığını devam ettirdiği takdirde bursundan kesinti şeklinde bir maliyet ödüyordu. Hatta bu "şeytani bitkiye [tütün]" yönelik müsamahanın bu ılımlı derecesi de sonradan terk edildi ve öğrencilerin herhangi bir şekilde tütün kullanmaları yasaklandı.

Harput Teoloji Okulu'nun müfredatındaki ilk iki yıl, klasik Ermenice, günlük konuşulan Ermenice, özet bir matematik dersi, coğrafya, "öğrencilerin zihinlerini genişletek ve yükseltmek için" astronomi, kimya, kilise tarihi, doğa felsefesi, zihin felsefesi ve ahlâk felsefesi derslerini içeriyordu. Son üç dersin modern terminolojiyle söylenişi rasyonel düşünce, psikoloji ve etik olacaktı. Üçüncü yılda sistematik teolojiye ve papazlık eğitimine daha fazla ağırlık verildi. 1864'te dördüncü yıl eklenince, sözlü vaazı öğrenmeye ve öğrencilerin "yalnızca akıcı konuşan 'lafebesi' kişiler olmayı değil, kalem elde düşünmeyi öğrenmeleri"[74] için de yazılı vaaz hazırlama sanatına ayrıldı.

Eskiden ziraatla uğraşan bu kişilerin önüne, New England'lı rehberleri yüksek değerlendirme kıstasları koyuyorlardı. Wheeler bunu şöyle açıklamaktadır:

> Şayet öğrenci aylak ya da yetersizse, ilaveten bir şeyler öğrendim diye gururlanıyor ve kendini Kaf dağında görüyorsa; insanlara hayatın yolunu öğretmekten ziyade temelsiz konularda haddinden fazla tartışmaya giriyorsa –ki bu konularda insanlar genellikle konuşmayı çok severler– onu çiftliğine yahut ticarethanesine geri gönderdik. Bu durumda 'iyi bir çiftçiyi ya da ehliyetli bir kunduracıyı zavallı bir vaiz yapmak için heba etmek çok yazık' diye düşünüyoruz.[75]

[74] Wheeler, *Ten Years on The Euphrates or Primitive Missionary Policy Illustrated*, s. 168.
[75] Wheeler, *Ten Years on The Euphrates or Primitive Missionary Policy Illustrated*, s. 165.

Dinî hizmete ve vazifesine dört elle sarılması, Dr. Wheeler'in özelliklerinden biri olarak görünmektedir. Hatta bazı misyoner arkadaşlarının, onun zahiri yönü itibariyle ufacık bir şakaya bile tahammül edemeyen katı yönetimi altında huzursuz oldukları yönünde imaları vardı. Öte yandan Wheeler'ın, karşısındakinden kendisini işine adamasını ve yeterli ölçüde takvalı olmasını istemesi, çok geçmeden bölgede yeni kurulan Protestan kiliselerini ve okullarını yönetecek kabiliyetli, disiplinli yerli liderlerden bir sel meydana getirdi.

Harput'ta Kadın Eğitimi

Kuzey Ermeni Misyonu görevlileri Harput'ta toplandığında (Mayıs 1861) misyonerler bu şehirde bir kız ilahiyat okulunun da kurulması gerektiğine karar verdiler. Yeni kurum üç amaca göre düzenlenecekti. *Birincisi*, teoloji öğrencilerinin eşlerinin çoğunluğu okuma yazma bilmiyordu. Şayet bu kadınlar pastörlük görevlerinde kocalarına yardım edeceklerse bunun için hazırlanmaları gerekirdi. Çatıdaki bir oda bu kadınlara ayrıldı ve yaşlıca bir papaz orada onlara okuma ve yazma öğretmeye çabaladı. Fakat açıkçası bu fazlasıyla yetersizdi ve çok geç kalınmıştı. *İkincisi*, Timoteos'a I. Mektup, 3:2'yi[76] literal olarak yorumlayan *Harput Protestan Ermeniler Birliği*, Teoloji Okulu'ndan mezun olup da evlenmemiş hiçbir kimseyi evleninceye kadar pastörlüğe tayin etmeyecekti. Açıldıktan sonra Harput Kız İlahiyat Okulu'na giren on beş bekar yatılı kız öğrenci, pastör adayları için iyi eğitimli, dindar, potansiyel eş kaynağını ihtiva etmekteydi. *Üçüncüsü*, Protestan şapellerinin bir parçası olan okulların öğretim kadrosunda yer alacak öğretmenlere her daim ihtiyaç olacaktı. Bu yeni kız ilahiyat okulu bu öğretmenleri yetiştirmek için de tasarlandı.

[76] "İmdi nazır olacak adam kusursuz, bir kadının kocası, temkinli, akıllı, intizam sahibi, misafirperver, öğretmeye kabiliyetli ... bir adam olsun" (Ç.N.)

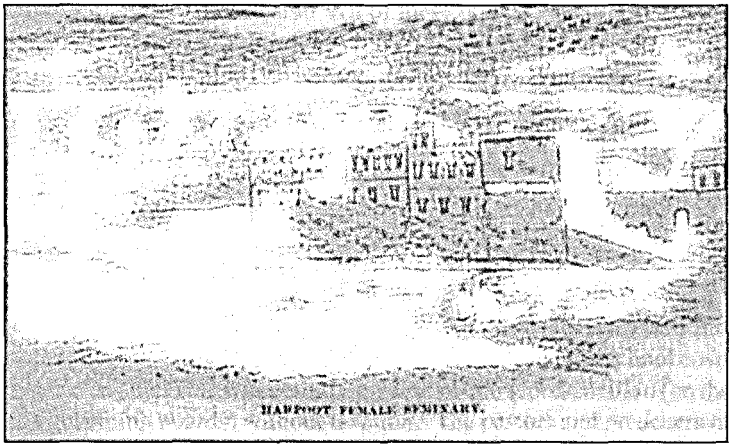
Harput Protestan Kilisesi, yeni yapılan ibadet mekanına geçtikten sonra burası okul olarak yeniden düzenlendi. Harput Kız İlahiyat Okulu ilk başta bulunduğu çatı katındaki odadan, boşalan bu binaya taşındı. Daha sonra okul, tesise sığamaz hâle geldi ve daha büyük, okulun programına göre düzenlenmiş bir binaya ihtiyaç duyuldu. Böylece projeyi gerçekleştirmek için elde sadece 100 dolar olmasına rağmen inşaata başlandı. Yeni binanın tamamlanması iki yıl sürdü ve inşaat birçok Ermeni fakir işçi kadar Türk işçilere de iş imkanı verdi. Okulun bazı odaları bilfiil sert yamaç kayalarından hazırlandı. Bunların sadece bir köşesinde pencere vardı.[77]

Amerika'daki Mt. Holyoke Kız İlahiyat'ın etkisi, ABCFM'nin Osmanlı Anadolusu'nda kurduğu diğer kız okullarına olduğu gibi Harput Kız İlahiyat'a da nüfuz etmişti. Öğretmenleri arasında hem Mrs. Wheeler, hem de kızı Emily, South Hadley'deki bu ilahiyatta eğitim görmüşlerdi. Emily bu kurumda on altı yıl öğretmenlik yaptı. Annesi kızlara İngilizce öğretirken, Miss Barnum da fiziki coğrafya dersi veriyordu. Miss Daniels ve Miss Wheeler şarkı söylemeyi öğrettiler; Miss Allen orgla koroya eşlik etti. Miss Daniels ayrıca kızlara pedagoji üzerine umumi dersler verdi. Hanım öğretmenlerle birlikte erkek öğretmenler de vardı; fizik dersleri Prof. Nahigyan tarafından veriliyordu. Nazlı adındaki yerli bir öğretmen ahlâḳ bilimini öğretmekle görevliydi. Kuşkusuz kızlar, Mary Lyon'un kuralları çizgisini takip ederek kendilerine ait okul hizmetlerini yapıyorlardı. Fakat yerli geleneği sürdürme adına Harputlu kızlar yataklarını geceleyin yere serer, gün boyunca dursun diye yüklüğe kaldırırlardı.[78]

Harput Kız İlahiyat öğretmeni Emily Wheeler 1895'teki Ermeni katliamından sonra Birleşik Devletler'e dönmek zorunda kaldı. Eğitimcilik mesleğine Massachusetts, Worcester'deki evinden devam etti. Orada *Ermeni Milli Yardım Komitesi*'ni kurdu ve başkan-

[77] Mrs. Crosby H. Wheeler, *Missions in Eden*, New York: Fleming Revell Şirketi, 1899, s. 110.

[78] *A.g.e.*, s. 117.

Harput Kız İlahiyat Okulu (1860'lar).
Kaynak: Crosby H. Wheeler, *Ten Years on The Euphrates*, s. 187.

lığını yaptı. Bu komite 40.000 yetim çocuğun bakım ve eğitim masraflarını karşıladı; *Yardım Eli* (The Helping Hand) adlı mütevazı bir gazete yayınladı. Hedefi, Amerikalıların Osmanlı hakimiyeti altındaki Ermeni *milletinin* içinde bulunduğu kötü durumun daha fazla farkında olmalarını sağlamaktı.[79]

Harput'ta Eğitimin Meydan Okuması

Harput bölgesinde misyoner destekli eğitimin büyük kısmı ilk yıllarda öyle çok da kurallı ve yerleşik değildi. Mesela yetişkinlerin okuma yazma kursları, köylerdeki küçük Protestan şapellerinde yapılırdı. Harput'un 40 mil doğusundaki Palu'da yapılan bu kurslardan birinde bir düzine erkek bulunurken hiç kadın olmadığını

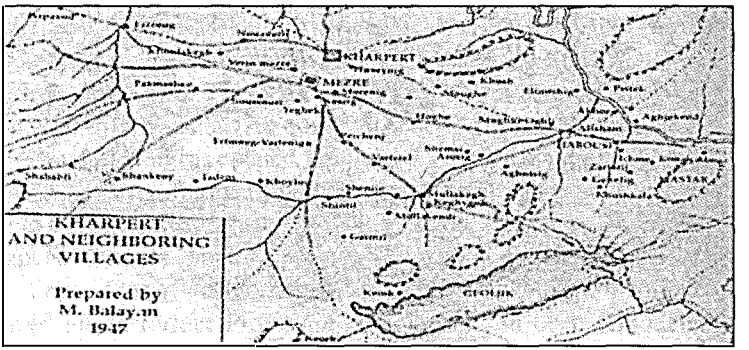
[79] Ruth A. Benedict, "One Women's Service in behalf of Thousands of Orphans", *The Congregationalist and Christian World*, 7 Mart 1903, s. 348.

Wheeler nakletmektedir. Wheeler, karılarının cahil kalmasına göz yumdukları için kocalara çıkışır. Bir dahaki sefere Palu'ya geldiğinde bütün kadınlar ellerinde ilk okuma kitaplarıyla orada hazır bulunmuştur. "Onları [kadınları] kırbaçladık ve gelmelerini sağladık!"[80] diye bağırır erkekler. O yöredeki kadınlar için o dönemdeki özgürlük bu kadardı.

Harput şehrinde kullanılan bir başka öğretim yöntemi de, Misyon okullarından çocukları "küçük öğretmenler" olarak hizmete göndermekti. Onların toplum hizmeti, yetişkinlere okuma yazma öğretmek için dükkandan dükkana, evden eve dolaşmaktı. Bu çocuklara misyonerler, yirmi dakika kadar süren günlük bir ders başına yaklaşık çeyrek sent ödüyorlardı.

Misyon, öğrenmeye yönelik bir yaygın eğitim hareketi yaratmaya yetecek süre için okulların altına imza atma niyetindeydi. İlk öğrenciler okur-yazar olup da yeni keşfettikleri bilgileri diğerlerine nakletmekle meşgul olur olmaz, mahalle okullarını yerel oluşumlara devretme süreci başladı. 1855 ile 1867 yılları arasında ABCFM Harput'ta okullar açmak için 13.111 dolar yatırım yaptı. Şehirdeki ve buranın dış istasyonlarındaki mahalle okullarına 3.501 dolar verildi. Dört yılda Kız İlahiyat Okulu için 2.140 dolar ve yedi yılda Teoloji Okulu için 7.470 dolar sarf edildi. Bu gayretin ve harcamanın neticesinde 1866-67 okul döneminde Harput'ta ve onun 54 dış istasyonundaki misyon okullarında 1.129 erkek çocuk, 573 kız, 855 yetişkin öğrenim görüyordu. Apostolik ve Katolik Ermeniler de böylelikle Protestan okullarının yanında okul açmak üzere harekete geçirilmiş oldular. Aynı yıl Protestanlarınkilerin dışındaki okullarda 3.764 erkek, 609 kız ve 607 yetişkin okuyordu. 1867 yılında Harput bölgesinde toplam 7.567 Ermeni eğitim görüyordu. Bunlar sadece on iki yıl öncesinde olsaydılar (!) eğitim yüzü görmemiş kişiler olacaklardı.[81]

[80] Wheeler, *Ten Years on The Euphrates or Primitive Missionary Policy Illustrated*, s. 116.
[81] *A.g.e.*, s. 118.

Harput yöresindeki köyler ve kasabalar, 20. yüzyılın başları. Kaynak: Vatche Ghazanan (der), A Village Remembered The Armenians of Haboosi, Habusi Hemşehriler Birliği Yayını, Waltham, M.A: Mayreni Yayıncılık, 1997, s. 10.

Bu gelişmenin meydana getirdiği etki, 1857 yılından sonraki on senede, misyonerlerin destek verdiği Harput Kitap Deposu'ndan 35.091 ciltten fazla kitabın satılmasına bakılarak anlaşılabilir. Kitapların çoğunluğu dinî mahiyette olmakla birlikte satışlar, 7.135 adet okuma kitabını, yazar Jacob Abbott'un, ev işleri ve çocuk bakımı üzerine kaleme aldığı el kitabı *Evdeki Anne*'yi[82] (609 nüsha), yazar Wayland'ın *Ahlâk Felsefesi* kitabını (270 adet) ve yazar Doddridge'nin *Yükseliş ve İlerleyiş* adlı kitabını da (196 adet) içeriyordu. Bunların hepsi Ermenice veya Ermenice harfli Türkçe (Ermeni alfabesiyle Türkçe) basılmıştı. Zira sadece konuşulan dilde öğretim yapmak hâlâ bir Misyon politikasıydı.

ABCFM'nin odaklandığı asıl nokta bölgedeki başlıca gayrimüslim nüfusu oluşturan Ermeni *milleti* olsa da, American Board eğitimcilerinin çabaları kesinlikle bu toplulukla sınırlı değildi. Bunlara ilaveten bölgedeki Arapça ve Kürtçe konuşan kimselere de ay-

82 Bu kitap Halide Edip tarafından kolejde öğrenciyken Türkçeye çevrilmiş, *Ana* adıyla 1897'de basılmıştır. Bundan dolayı Halide Edip, Sultan II. Abdülhamid tarafından bir şefkat nişanı ile ödüllendirilmiştir. (Ç.N.)

dınlanma getirmekle ilgileniyorlardı. 1867'den önce Harput Teoloji Okulu'nda okuyan 81 kişi arasında, Arapça konuşan dokuz yerli ile Kürtçe konuşan altı kişi de vardı.[83]

Yukarıda beyan edildiği üzere ABCFM'nin ve onun kurduğu Doğu Türkiye Misyonu'nun politikaları, ortam elverişli hâle gelir gelmez yerel oluşumların okul masraflarını paylaşmalarını istemekti. Bu açıkça bir "vergisiz (okul yönetim kurullarında) temsil olmaz" durumuydu. Bu yüzden 1867 yılının Nisan ayında *Harput Protestan Birliği*'nin pastör ve vaizleri kendi maaşlarının %10'uyla, Harput Teoloji Okulu'nda Ermenice derslerine giren bir Ermeni öğretmeni destekleme sözü verdiler. Desteklenen ilk kişi, bu okuldan 1863'te mezun olan Garabed Filibosyan'dı. Okulun öğretmen kadrosunda halihazırda görev yapan dört misyonerin yanında yerini aldı ve böylece yerlileştirme süreci başlamış oldu.

Harput ve civarında bulunan mahalle okullarındaki öğretmenler genellikle Harput'taki Fırat Koleji mezunlarıydılar. Bir kaynakta, Malatya'da 18 öğretmen isimleriyle kaydedilmiştir. Bunlardan on üçü Fırat Koleji'nde yetişmişti. Biri Harput Teoloji Okulu mezunuydu. Yine bir öğretmen Antep Orta Anadolu Koleji'ni bitirmişti. Yalnızca üçü başka yerlerde eğitim görmüştü.[84]

Ely Kardeşler ve Bitlis'teki Kadın Eğitimi

Anadolu'nun doğusundaki dağlık bölgeye kurulmuş, Van Gölü'ne sadece 12 mil mesafede bulunan Bitlis şehri, Doğu Türkiye Misyonu'nun eğitim merkezlerinden bir diğeriydi. Rev. George C. Knapp ve eşi bu uzak göreve ABCFM tarafından 1858 yılında tayin edildiler. Mrs. Knapp, Bitlis'te takip edilen eğitim politikalarını 1869'da yazdığı şu paragraflarda açıklamaktadır:

[83] *A.g.e.*, s. 182.

[84] Arshag Alboyacıyan, (der), *History of The Armenians in Malatya*, (Ermenice) Beyrut, Lübnan: Sevan Yayınevi, 1961, s. 726-731.

> İnsanlarımız o kadar dağınık yerlerde yaşıyorlar ki, onların hepsine –eğer ulaşacaksak– bir gündüz okulu ile ulaşamıyoruz. Eğer onları eğiteceksek muhakkak onlar için bir yatılı okul olmalı. Eğitim derken onların önüne bilimleri koymayı kastetmiyoruz; onların tamamına erişmelerini ve onları kavramlarını söylemiyoruz. Bu insanlara yeni tarz elbiseler vermeyi ve böylece içlerinde, dış görünüşü tezyin etme sevgisi yaratmayı da kastediyor değiliz. Onların dillerini değiştirmeden daha fazla olarak, elbise tarzlarını değiştirmeye ihtiyaçları yok. Her ikisi de ülkeye ve şartlara uyarlanıyor.
> Biz onların önüne İsa Mesih'i ve O'nun çarmıha gerilişini koymayı, onlara Hıristiyanlığı öğretmek için eğitim vermeyi arzu ediyoruz. Burasının zenginler kadar fakirler için de, tercih edilenler kadar zihin kapasiteleri bakımından daha az avantajlı olanlar için de bir okul olmasını murat ediyoruz. Öyle bir okul ki fakir köylüler; kızlarının eve, burnu büyük bir tavırla ve bozulmuş olarak geri dönmeleri korkusu taşımaksızın onu himaye etmek istesinler.[85]

Mrs. Knapp, Bitlis Kız İlahiyat Okulu'na atıfta bulunmaktadır ve ifadelerinden dört sonuç çıkarılabilir. *İlki*, öğrenci potansiyelinin dağınık haldeki köy ve kasabalardan gelmiş ve geniş bir coğrafyaya yayılmış olması kızlar için yatılı okullar kurulmasını gerekli kılıyordu. *İkincisi*, misyonerler yerli kültürü zayıflatmak şöyle dursun, kendilerini onu güçlendirmeye adamışlardı. *Üçüncüsü*, American Board eğitimcileri bu okulu, eski dönemin sözde-Hıristiyanlarına aydınlanma getiren başlıca vasıta olarak savunuyorlardı. *Dördüncüsü* ise dindarlık noktasından yapılan bu değerlendirmenin dışında, onların bu okula değer biçerken kullandıkları temel kıstas, mezunların geri döndüklerinde hangi oranda kendi halklarına hizmet ettikleriydi. Dolayısıyla bu durum şunu belirtmektedir: Ne zaman ki bahsedilen okulların sinelerinden Protestan Hıristiyanlığının özel elçileri ve olumlu yönde toplumu dönüştüren temsilciler çıkar ve Doğu Anadolu'ya sel gibi akar; işte o zaman bu yeni akademilerin ve ilahiyat okullarının doğru bir iş yaptıkları ispatlanmış olur.

[85] "Passages From Mrs. Knapp's Manuscript: The School at Bitlis", *Light and Life*, 1 (2), Haziran 1869, s. 47.

Bu temel üzerine inşa ederek Amerikalı iki kız kardeş Kürdistan için Bitlis'te Mount Holyoke Kız İlahiyat Okulu adını verdikleri okulu açtılar (1870). Miss Charlotte Ely ve Miss Mary Ely 1861 yılında Amerika'daki Mt. Holyoke Kolej'den mezun olmuşlardı ve her ikisi de gelirken müdire Mary Lyon'un okulunun ilkelerini beraberlerinde Bitlis'teki okula getirmişlerdi. Bunlar arasında, hiçbir öğrenciden katiyen ücretsiz kabul edilmeyeceği, ancak her öğrenciden ihtiyaçlarına göre bir yardım temin edileceği kararlılığı vardı. Bitlis okuluna geldikten sonra kızların yaşam standartlarındaki değişikliklerin tümü adım adım gerçekleşecekti. Bu, kızların ailelerine mümkün olan en az şekilde yabancılaşmaları içindi. Kitab-ı Mukaddes öğretimine ciddi anlamda önem veriliyordu ve okulun en büyük hedefi "ruhları İsa'ya götürmekti". Bu durumda biz, okulda çok sayıda ilahi söyleme ve toplu dua etkinliği olduğundan emin olabiliriz. Her öğrenci, masrafları kısmak ve mütevazı bir karakter geliştirmek adına okuldaki işleri yerine getirmek zorundaydılar. Programın bu kısmı ayrıca onlara ev işlerini ve çocuk bakımını da öğretecekti.[86]

Bitlis'teki Kız İlahiyat Okulu bir hazırlık bölümünü ihtiva ediyor, bunu dört yıllık ilahiyat eğitimi izliyordu. Ders müfredatında klasik ve modern Ermenice, dilbilgisi, aritmetik, cebir, felsefe, fiziki coğrafya, doğa felsefesi, ahlâk felsefesi, jeoloji, botanik, astronomiyi içeriyordu. Son üç dersin hedefi öğrencilere Tanrı'nın kainattaki nizamını göstermekti. Ayrıca her zamanki gibi düzenli İncil dersleri yer alıyordu. 1888'in başında 40 yatılı, 12 gündüzcü öğrenci bu sisteme kaydolmuştu. Onlara Ely kardeşlerle beraber iki de yerli yardımcı öğretmenlik yapıyordu.[87]

Bitlis Kız İlahiyat'ta kızların sadece 20'si kendi paylarına düşen okul ücretini tamamıyla ödeyebiliyordu. Ancak her öğrenci, pa-

[86] "Mt. Holyoke Seminary at Bitlis", el yazması metin, Mt. Holyoke Kolej Arşivi, South Hadley.

[87] Mary Ely, "Girl's School at Bitlis", *The Missionary Herald*, 89 (5), Nisan 1888, s. 164-165.

radan ziyade erzak bile olsa okul masrafları için bir miktar katkıda bulunuyordu. Beş yıl sonra yatılı öğrenci kaydı aynıydı ve hâlâ sadece öğrencilerin yarıya yakını okul masraflarının tamamını ödeyebiliyordu. Kızların bir bölümü paralarının bir kısmını dikiş nakış işleri yaparak kazanıyorlardı. Bu elişleri, Osmanlı valisinin okulu ziyaret ettiği sırada ondan çok hoş iltifatlar almıştı.

Bitlis İlahiyat'tan mezun bir kız Muş şehrinde kendi ilkokulunu açmaya teşvik edildi. Okula kısa süre sonra 30 kız öğrenci gitmeye başladı. Burası Bitlis Kız İlahiyat'a fidelik yaparken *anne kurumun* etkisi de artmış oluyordu. Bu yeni eğitim anlayışının yaygınlaştırılması sürecine şimdiden başlanmıştı. Böylece 19. yüzyılın sonlarında, Anadolu'nun bu coğrafyasında yaşayan bir sonraki kadın nesline Batı tarzı bilginin yayılması süreci, yoluna devam ediyordu.[88]

Bitlis şehri, Kürdistan için açılan Mt. Holyoke Kız İlahiyat Okulu'nun yanı sıra Misyon'un desteklediği Bitlis Erkek Akademisi ile de iftihar edebilirdi. Başında Antep'teki Orta Anadolu Koleji mezunlarından Kevork Kuyumcuyan bulunuyordu. Bu kişi, ABCFM'nin Doğu Anadolu'daki orta öğretim okullarına dikkate değer ölçüde yerlilerin liderlik ettiğinin bir başka göstergesidir. Ne yazık ki bu program Ekim 1895'teki katliamlar ve tehcirler sonucu silinip gitti. Nitekim bölgede ikamet eden misyonerlerden George Perkins Knapp, Ermenileri isyana kışkırtmaya yardım ettiği suçlamasıyla Bitlis'ten sürgün edildi.[89]

Bitlis merkezindeki misyon yatılı okullarını, uzak köy ve kasabaların mahalle okullarından oluşan bir ağ sarmıştı. 1898 yılında derlenen bir misyoner emlak listesinde, bir akre'den iki buçuk akre'ye değişen ebatlarda küçük arazi parselleri yer alıyordu. Bunlar, o yöredeki Protestan şapelinin ve pastör ikametgahının arazileri ol-

[88] Charlotte Ely, "The Girl's Seminary at Bitlis", *The Missionary Herald*, 89 (5), Mayıs 1893, s. 196-197.

[89] Grace H. Knapp, *The Tragedy of Bitlis*, New York: Flemming H. Revell Şirketi, 1919, s. 64. George Knapp, Harput'taki 1500 yetim çocuğa bakım sağlamak ve okul kurmak maksadıyla 1899'da Türkiye'ye geri dönmüştü.

malıydı. Ancak neredeyse her zaman dinî faaliyetlere bir eğitim öğretim faaliyeti de eşlik ediyordu.[90]

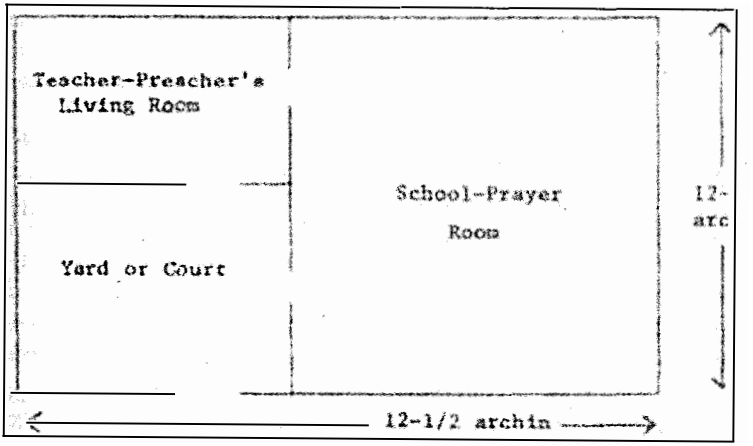
Bu küçük okulların neye benzediklerini, bir misyonerin çizdiği yerleşim planının birkaç kabataslak çizimi ile canlandırmak mümkündür. Muş'un doğusuna bir saatlik mesafede bulunan Derkevank'ta bir Protestan okulunu barındıran tek katlı yapı, okulun öğretmeni tarafından bir top iplik kullanılarak ölçülmüştü.

Derkevank'takine benzer bir başka taşra okulunun binası da Yoncalı'daydı. Buradaki sınıf/şapel biraz daha büyüktü (12x18 arşın, ya da 25x40 ayak). Mogounk'taki okul Protestan şapeline bitişik ayrı bir odada toplanıyordu. Bitlis'in güneyindeki dağların arkasında, yaklaşık iki saatlik mesafede bulunan Khoultig'deki okul, bir başka çağdaş misyonerin çizimlerine göre burada görülen şema benzeri bir mekanı işgal etmekteydi.

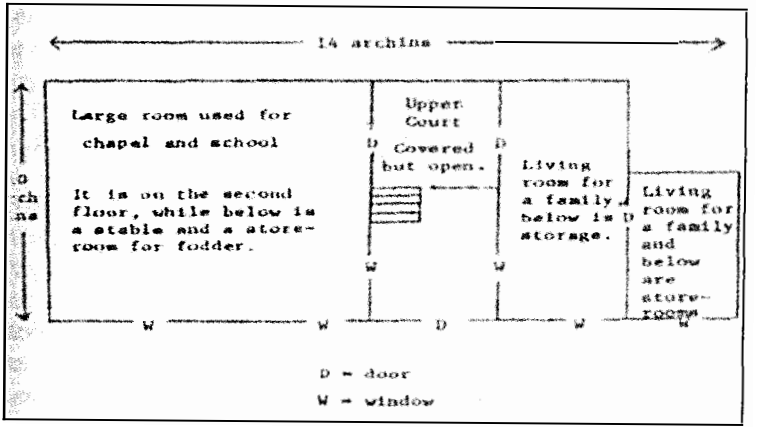
Malatya'da Açılan Okullar

Güneydoğu Anadolu'daki misyon eğitiminin bir başka ayağı, Harput'a altmış mil mesafedeki Malatya idi. 1866 yılından sonra ABCFM buradaki Protestan cemaatin, üzerine iki katlı okul binası inşa etmesi için arsa satın almasına yardım etti. Binanın zemin katında ilkokul açıldı. İkinci kattaki ortaokulda 20 erkek ve 5 kız çocuğu okuyordu. Bu okulların 30 altın pounda ulaşan yıllık bütçesi şehirden toplanıyordu.

[90] "Inventory of Property of The ABCFM in The Bitlis Field, Eastern Turkey Mission", Haziran 1898, el yazması metin, Yakındoğu Misyon Arşivi, İstanbul. Ayrıca bkz. R.M. Cole'dan W.W. Peet'e mektup, 19 Mayıs 1906, el yazması belge ve iki adet taslak çizimi, Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul. Bu mektup iki köy okulunun, bir Ermeni Gregroyen *Vartabet* tarafından itiraz edilen mülkiyet haklarını da içermektedir. Bu kişi açıktan açığa Protestanlara muhalif olan bir Ermeni Apostolik din adamıdır. Arşın, bir Türk uzunluk ölçüsü birimidir. 28 inç'e denk gelmektedir.

Derkevank'taki Okul

Khoultig'deki Okul

Malatya'daki Protestan okulları sistemi daha iyiye doğru gelişme kaydedince orta eğitim programını besleyen fidelik işlevi görmesi için iki mahalle okuluna maddi destek sağlandı. Erkek ilkoku-

luna 204 kayıtlıyken, kız ilkokuluna 170 öğrenci gidiyordu. Ortaokul daha sonradan orta öğretim seviyesinde ve İngilizce de öğretilen bir akademiye dönüştü. Şehirde yetişkin eğitimi de gelişip serpilmişti. Yerel diller olan Kürtçe ve Türkçe verilen okuma ve matematik kurslarıyla sağlanmıştı bu gelişme.[91]

ABCFM'nin Doğu Anadolu'da Arapça ve Kürtçe Konuşanlara Yönelik Eğitim Faaliyetleri

Kimi zaman Yakubî diye de adlandırılan Süryani Ortodoks Hıristiyanları esas itibariyle Anadolu'nun güneydoğusunda yaşıyorlardı. Bu bölgenin tarihteki ismi Âbidler Dağı (Tur Âbidîn) idi. Aynı yöre ayrıca *Cebel-i Tûr* (Arapçada cebel dağ demektir) veya Türkçe *Tur Dağı* diye de isimlendiriliyordu. Aslına bakılırsa *tûr* kelimesi, Süryanicede *dağ* anlamına gelmektedir; böylece bu *milletin* orijinal dili Süryanice olmaktadır. Buraya en yakın büyük şehir Diyarbakır'dır. Kısmen bir Hıristiyan şehri olan Mardin, *Tûr Âbidîn*'in batı kesimindeki yaylaya nazır bir dağ sırasının üzerindedir. Osmanlı devirlerinde nüfus çoğunluğu Hıristiyan olan bir şehir de Midyat'tı. Burada Türk vali yardımcısı ikamet ederdi.[92]

19. yüzyılın başlarında Mardin'in Süryani nüfusu takriben 2.000'di ve bu kitle Süryani Ortodoks Patrikliğinin idaresindeydi. Fakat Mardin o dönemde 55.000 Yakubi Hıristiyanın yaşadığı bir bölgenin çekirdeğiydi. Onlardan Süryani lehçesinde Falehi (köylülere atfen, yani fellah), ya da (dağ dilinde) Turani diye bahsedilirdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Mardin ve çevresinin ayrıca hem Arap hem de Kürt, ama çoğunluğu Kürt olan büyük bir Müs-

[91] Alboyacıyan, *History of The Armenians in Malatya*, s. 726-731.

[92] John Joseph, *Muslim-Christian Relations and Inter-Christian Rivalries in The Middle East. The Case of The Jacobites in an Age of Transition*, Albany, NY: New York Devlet Üniversitesi Basımı, 1983, s. 18-23.

lüman nüfus da vardı. Kasaba halkının günlük dili Arapçaydı. Osmanlı yetkilileriyle iş yapan birkaç kişi tarafından biraz da Türkçe konuşuluyordu.[93]

Batı dünyasına ait bilgiyi getirme konusunda *Tûr Âbidîn*, ABCFM'nin öncü olmadığı bir yöreye örnekti. Birleşik Devletler'deki *Protestan Episkopal Kilise Yabancı Misyonlar Birliği* 1836'da Horatio Southgate'i Türkiye'ye ve İran'a göndermişti. Hedef, oraların misyon kurma imkanını belirlemekti. Southgate, Yakubi ruhbanının, Episkopal Kilise'nin himayesinde açılacak Amerikan tarzı okullara istekli olduğunu rapor etmişti. Bu projeyi başlatmak için pek çok kişi tayin edilmiş olmasına rağmen çoğu İstanbul'dan daha doğuya gitmedi ve sonuçlar cılız oldu. Episkopallerin himayesinde Irak'ın Musul şehrinde bir okul açıldı. 110 öğrencinin kayıtlı olduğu diğer okul ise 1847'de Mardin'de faaliyete geçti. Doğu Türkiye Misyonu'nun gözüpek çalışanları, bir ABCFM tarlası olduğuna inandıkları bu bölgeye yapılan hücumlar konusunda çok da mutlu değillerdi.[94]

ABCFM misyonerlerinin bağlantıda oldukları 19. yüzyıl Osmanlı Anadolusu'ndaki bir başka Hıristiyan cemaat Nasturilerdi. Bir başka deyişle, Doğunun, M.S. 5. yüzyıldaki teolojik münakaşalara kadar gerilere giden Antik Kilisesi'ydi. O dönemde İstanbul Patriği olan Nastorius, İsa'nın inancının tamamen hümanite olduğunu savunuyordu. Mesih'in yeryüzündeki hayatına ve görevine vurgu yapıyordu. Bu doktrin, 431 tarihinde Efes'te yapılan 3. Ekümenik Konsil'de kınandı. Dolayısıyla bu görüşü benimseyenler aforoz edildiler ve kendi kiliselerini kurmaya mecbur bırakıldılar.[95]

[93] *A.g.e.*, s. 24-76.

[94] *A.g.e.*, s. 69-77.

[95] Matti Moosa, "Nestorian Church", (içinde) Mircea Eliade (baş-editör), *The Encyclopedia of Religion*, Vol. X, New York: Macmillan Yayıncılık Şirketi, 1986, s. 369-372; P.E. Shaw, *American Contact with The Eastern Church (1820-1870)*, Chicago: Chicago Üniversitesi Basımı, 1937. Konuyla bağlantılı iki de dergi makalesi bulunmaktadır: Jacob Xavier, "The Christians of South-east Tur-

İlk başlarda Nasturiler Urfa'ya (Edesse) yerleştiler. Fakat oradan uzaklaştırılınca Uzakdoğu'ya göç ettiler. 19. yüzyılda Nasturi Hıristiyanlar İran'da ya da Irak ülkesi haline gelen bölgede yaşıyorlardı. Ancak onlardan bazı ufak yerleşim yerleri, Hakkari (Colemerik) bölgesindeki dağlarda da mevcuttu. Bu nedenle birkaç Nasturi Hıristiyan, çok sayıdaki Ermeni ve Yakubi dindaşlarıyla birlikte American Board okullarına devam etmekteydi.[96]

ABCFM'den ilk zamanlarda alâka gören ırklardan biri de Kürtlerdi. Anadolu'daki okulların çoğuna öğrenci veren kesim *reâya*, yani Sultan'ın gayrimüslim tebaasıydı. Bu etnik gruplara günümüzde *azınlıklar*, (Türkiye'deki Müslüman olmayan topluluklar) gözüyle bakılmaktadır. Ancak Kürtlerin kısm-ı azamisi Müslümandır. Türkiye'nin Kürt Meselesi adlı eserin yazarları Barkey ve Fuller şunları ileri sürmektedirler:

> Örneğin Kürtler, Osmanlı şeriat kanunları hükmünce kesinlikle bir azınlık olarak değerlendirmiyorlardı. Çünkü onlar da Müslümandır. İslam hukuku yalnızca gayrimüslimleri resmî bağlamda 'azınlıklar' diye tanımaktadır.[97]

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kürt kimliği aslında, bu grup içerisindeki dinî çeşitlilikten dolayı çetrefil bir hale gelmişti.

key", *Eastern Churches Review*, I, kış dönemi, 1967-1968, s. 399-401; Claudine Dauphin, "Rediscovery of The Nestorian Churches of The Hakkari (South Eastem Turkey)", *Eastern Churches Review*, 8, 1976, s. 56-67.

96 *A.g.e. Missionary Herald*'da ve Cambridge MA, Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi'nde ABCFM'nin arşivinde ek kanıtlar mevcuttur.

97 Henry J. Barkey ve Graham E. Fuller, *Turkey's Kurdish Question*, Camegie Commission on Preventing Deadly Conflict, Lanham, MD: Rowman & Littlefield Yayıncılık, 1998, s. 3. Bu tanım Martin von Bruinessen, "Ethnic Identity of Kurds", (içinde) Peter A. Andrews (der), *Ethnic Groups in The Republic of Turkey*, Weisbaden: Ludwig Leichert Werlag, 1989, s. 613'ten alınmıştır. Müslüman olan eski Hıristiyanlar (tıpkı yıllardır Alevi Kürt kimliğiyle tanınan pek çok Ermeni gibi) Kürt sayılırken, gönül rızalarıyla İslam'ı benimsemiş olan Kürtler de Türk olarak kabul edilmektedirler.

Muhtemelen %30'u Osmanlı'nın resmî akidesi olan Sünni Müslüman değil, Alevi yahut Şii'ydi. Bunlar, Zerdüştlük de dahil eski İran dinlerinden gelen ve birkaç farklı inancın biraraya toplanmasıyla oluşmuş (syncretism) inançları uyguluyorlardı. Ayrıca konuşulan Kürtçenin büyük lehçe farklılıkları söz konusuydu. Türkçe Ural-Altay dil ailesine mensupken, Kürtçe Hint-Avrupa dil ailesindendir. Bu karmaşıklık yüzünden ABCFM eğitimcileri eğitim programlarını şartlara uyarlamak zorunda kaldılar.

Kimi zaman Kürt kabileler, bu okullara çocuklarını gönderen Ermeniler, Yakubiler ve Nasturilerle ortak hareket ediyorlardı. Diğer zamanlarda ise Kürt liderleri, şeyhleri ve vergi tahsildarları Hıristiyan azınlıklara baskı uyguluyorlardı. Bu nedenle 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da süregelen bir kargaşa zemini mevcuttu. Bazı yağmacı Kürt kabileleri, Türk eyalet valileri ve onların alt mevkilerindeki zümreyle işbirliği halindeydi. Bunun neticeleri *nizam altında haydut*, yani teşkilatlı eşkıyalık etiketi altında tasvir edilebilir. Doğu Anadolu'daki American Board okullarının faaliyetlerini sürdürmek zorunda kaldıkları elverişsiz bir ortam buydu ve onlar pek çok durumda tarafsız saha olarak işlev gördüler.[98]

Bunlara rağmen, Mt. Holyoke Kolej'den 1861'de mezun olmuş ve aynı zamanda bu kurumda iki yıl öğretmenlik yapmış bir başka misyoner kadın, Anadolu'da ABCFM destekli, Arapça eğitim veren tek kız ortaokulunu kurdu. Mardin'deki bu kurumu açan hanım Olive Parmelee (sonradan Alpeus N. Andrus'un eşi) idi. Mardin Kız Okulu'nun eğitim müfredatı büyük ölçüde standart bir listeden oluşuyordu: Cebir, astronomi, botanik, antik tarih, müzik, fiziki coğrafya, fizik, pedagoji, ev işleri ve çocuk bakımı. İngilizce gibi Türkçe de yabancı bir dil olarak öğretilmek zorundaydı. Elbette Kitab-ı Mukaddes derslerine her zamanki gibi sürekli özen gösteriliyordu. Dört yıllık müfredatın tamamı boyunca her gün yarım

[98] *A.g.e.*, s. 67.

saat Kutsal Kitap'a hasrediliyordu. Günlük jimnastik antrenmanları yapılıyor, haftada iki gün basketbol oynanıyordu. Bunlar, son derece muhafazakar olan bu muhitte birçok kişinin kaşlarını çatmasına sebebiyet vermiş olmalıdır.[99]

American Board yine Mardin'e bir erkek yüksek okulu da kurdu. 1890'da bu okulda okuyan 58 öğrenciden 40'ı orta öğretim düzeyinde, 14'ü hazırlık bölümünde bulunuyordu. Kalan 4 öğrenci ise, civarda Arapça eğitim veren başka bir kurum olmadığından, oradaki teoloji programında okuyordu. Güneydoğu Anadolu'nun 19. yüzyıldaki fakirliği bu konuda da görülmektedir. Şöyle ki, 32 öğrenci velisi eğitim masraflarını ödeyebilirken, 22'si okul masrafları için senet vermek zorunda kalmıştı. Görünüşe bakılırsa teoloji bölümü ücretsizdi. Bir diğer ilginç husus, o dönemde Mardin Erkek Okulu'nda bir Müslüman öğrencinin okumasıydı.[100]

ABCFM eğitimcileri yalnızca Anadolu'nun doğusundaki Arapça konuşan Hıristiyanlara ulaşma amacını taşımıyorlardı; ilaveten Kürtçe konuşanlarla da ilgileniyorlardı. Kürdistan için bir misyon 1870'lerde, *Ermeni Protestan Birliği*'nin bağışladığı paralarla kuruldu. Okul, Harput'taki dört ya da beş Kürt öğrencinin eğitimiyle başladı. Yetişen bu yeni [Kürt] öğretmenlere daha sonra, köylerine gidip köy okulları kurma görevi verildi. Plan başarılı oldu ve yirmi yıl içerisinde Kürtçe konuşan 12 köyde Protestan okulları faaliyete geçti. Ne yazık ki bu okulların hepsi 1895 katliamında imha edildi.[101]

1895'ten sonra Kürtçe konuşan Hıristiyanlardan geriye kalanlar için yaklaşık 250 köyün çevrelediği bir şehir olan Farkin'de bir ma-

[99] Agnes Fenenga, "The Mother of Many Daughters", *Light and Life*, Ocak 1911, s. 14-17; Richard S. M. Emrich, "Mrs. Andrus of Mardin", *The Missionary Herald*, 112 (11), Kasım 1916, s. 497.

[100] [Caleb F. Gates], "Students at Mardin", *The Missionary Herald*, 86 (4), Nisan 1890, s. 156.

[101] Harry Wade Hicks, "To Recover Round in Kurdistan", *The Missionary Herald*, 104 (3), Mart 1908, s. 112-113.

halle okulu açıldı. Burada bir karı koca öğretmenlik yapıyordu. Adam, 30 erkek öğrenciyi eğitirken, kadın 33 kızdan sorumluydu. Bu öğrencilerin 31'i Protestan aile çocuklarıydı; 28'i Ermeni Apostolik, 4'ü Süryani Ortodoks Kilisesi'ne mensup ailelerden geliyordu.[102]

Doğu Anadolu sathında 1895 yılında Ermeni nüfusa yapılan saldırıların, American Board'un eğitim çalışmaları üzerinde müthiş bir etkisi oldu. Board temsilcilerinin bizzat içinde bulundukları kötü durum, yabancı araştırmacıların kaleme aldıkları çağdaş kayıtlara bakılarak tahmin edilebilir. Bu araştırmacılardan biri Amerikalı din adamı George H. Hepworth idi. Katliamların yaşandığı bölgeleri Sidney Whitman ve Osmanlı yetkililerinin görevlendirdiği dört Türk gözlemciyle birlikte inceledi. Sultan II. Abdülhamid bu teftişe izin verdiğinden, söz konusu inceleme yarı resmî olarak telakki edilebilir. Garnizon şehri Erzurum'u ziyaret ettikten sonra Hepworth şöyle yazmıştı:

> Bizim Amerikalı misyonerlerle uzun bir görüşme de yaptım. Pisliğin ayak bileklerini aşmaya ramak kaldığı, şehrin en kirli yerlerinden birinde yaşıyorlar ama harika bir iş çıkarıyorlar. Şüphesiz insanları Protestanlaştırma yolunda hiçbir teşebbüsleri yok. Kendi cephelerinde [Hz.] Muhammed'in takipçilerine karışma gibi bir istekleri de bulunmuyor. Görevleri Ermenilerin ahlâki ve manevi durumlarını iyileştirmekle sınırlı. Özellikle Amerika dışındaki Hıristiyanlara yönelik kurulmuş olan bir misyonda çalışıyorlar, fakat bu yolda faydalı oldukları inkâr edilemez. Bilhassa şimdiki halde, mağdur olan zümreler arasında hükümran olan fakirlik dönemlerinde bu misyonerlere ihtiyaç var. Erkek ve kız okullarında neredeyse 200 çocuk okuyor. Büyük çoğunluğu, son dönemde yaşanan felaketler sonucu kimsesiz kalanlar. Eğitimleri gibi geçimleri konusunda da tamamen misyonerlere bağımlılar.[103]

Raporundaki bir başka noktada Hepworth, müteakip yıllarda

[102] "Carrying the School to Kurdistan", *The Missionary Herald*, 103 (6), Haziran 1907, 291-292.

[103] George H. Hepworth", *Through Armenia on Horseback*, New York: E.P. Dutton ve Şirketi, 1898, s. 122.

Amerikalı eğitimcilerle Osmanlı yönetimi arasında hoşnutsuzluk yaratacak bir münakaşaya değinmişti:

> Misyonerler sevilmiyorlar; ancak onlara müsamaha gösteriliyor. Bu belki de doğal; çünkü misyonerler, sebepsiz yere hor görülen ve son dönemlerde hükümet tarafından kökünün kazınmasına karar verilen bir ırk olan Ermenilerin hemen hemen tüm manevi ve entelektüel ihtiyaçlarına hizmet ediyorlar. Bir Ermeniyi eğitmek, inatla eğitimli olmayı reddeden bir Türk tarafından suç işlemeye çok yakın bir şey gibi telakki ediliyor. Ona göre hem eğitim gören hem de eğitim veren şiddetle kınanmalıdır.[104]

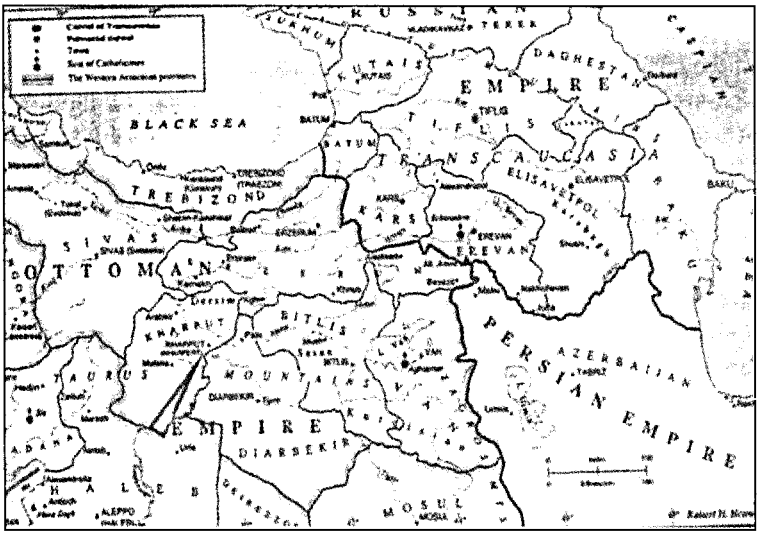
Van'daki Okul Destanı

Anadolu'nun, ABCFM eğitiminin etkilediği en doğudaki yörelerden biri, Van Gölü'nün kıyısında yer alan antik Van şehriydi. Hatta orada bir misyoner okulu açılmadan önce de bu topluluğun kendi eğitim kurumları mevcuttu. 1850'lerin başlarında yazan Austen H. Layard, Van'ın sur içi kesimindeki bir Ermeni Apostolik ilkokulunu gözlemledikten sonra şu değerlendirmeyi yapmıştı:

> Bu gibi okullar, mükemmel olmayabilirler ama Türkiye'deki Hıristiyan topluluklarda büyük ve artmakta olan bir yükselişin kanıtlarıdır. Fevkalade önemi haiz ve öyle umuyoruz ki en hayırlı sonuçlara yol açabilecek bir değişim şu an Ermeni Kilisesi'nde vuku bulmaktadır. Şüphesiz bu değişim Amerikalı misyonerlerin sağduyulu, ciddi ve istekli çabalarına; Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse tamamına yayılmış ve Hıristiyanlar (bilhassa Ermeniler) arasında bir sorgulama ruhu oluşturan, zihinlerinin işlenmesine ve reforma yönelik bir arzu uyandıran müesseselerine dayandırılmaktadır. Zihinlerinin işlenmesi, eninde sonunda onların siyasi alanda olduğu kadar toplumsal alandaki eğilimlerine ve insanlık göstergesindeki yerlerini yükseltmiş olmalıdır.[105]

[104] *A.g.e.*, s. 294.

[105] Austen H. Layard, *Discoveries Among The Ruins of Nineveh and Babylon: with Travels in Armenia, Kurdistan and The Desert*, New York: Harper and Brothers, 1853, s. 348.

Osmanlı Anadolusu'nun en uzak doğusunda yer alan ve büyük bir Ermeni nüfusa sahip olan eyaletler. (1878-1914) Kaynak: Bu harita, Robert H. Hewsen tarafından hazırlanmıştır. Richard G. Hovannisyan (der), *The Armenian People*, Vol. II, New York: St. Martin Basımevi, 1997, s. 205 künyeli kitapta yer almaktadır.

Layard'ın Van'ı 1850'lerdeki bu ziyaretinden yaklaşık 25 yıl sonra, bir başka Mt. Holyoke mezunu Martha W. Tinker Raynolds, bu şehirde bir kız ilahiyat okulu açtı ve 1878'den başlayarak okulu ilk 23 yılında idare etti. 1901'de yerini bir diğer Mt. Holyoke kızı olan Grisell McLaren'e bıraktı. Kurum, çoğunluğu Van'da yaşayan 280 öğrencili dört başı mamur bir okul haline geldi. Öğrencilerin çoğunun ailesi şehirde yaşadığından gündüzcüydüler. Öğretmen kadrosunda Amerikalılara ilaveten yedi Ermeni bulunuyordu. Bunlar ana sınıfı dahil, ilkokul ve orta seviyeli bölümdeki 11 yıllık öğretimle ilgileniyorlardı.[106]

[106] "Van Girl's School, Eastern Turkey Mission", el yazması metin, Mt. Holyoke Kolej Arşivi, South Hadley.

Okuldaki kızların yaşam biçimi, oradaki öğretmenlerden birinin 1905 tarihinde kaleme aldığı makalede canlı bir şekilde resmedilmekteydi. Çoğu öğrenci yatağını yatakhanenin zeminine serer öyle uyurdu. Çünkü bu geleneği uygulamak onları daha sıcak tutardı. Yemek vakitleri şöyle tasvir edilmektedir: "Kızlarımız uzun masaların yanındaki sıralara oturuyorlar. Her birinin bir çatalı ve bir kaşığı vardır. İki kıza bir tabak servis edilir."[107]

Amerikalı yazarın temizlikle ilgili olarak ifade ettiğine göre bu genç kızların zihinlerinde saçlarını yıkamaları ve örmeleri diye bir mefhum bulunmuyordu. Bu nedenle kendi saç bakımını kendisi yapacak kızlara ödül koyulmuştu. Öğretmenler ve öğrenciler aynı şekilde boş vakitlerini, kendi yün çoraplarını dokuyarak geçiriyorlardı. Yünü, yıkanması hariç, koyundan nasıl gelmişse aynen öyle kullanırlardı. O dönemlerde Doğu Anadolu'daki giyim kuşam evde yapılıyor yahut terzilerde diktiriliyordu. Anadolu'nun bu kesiminde kışlar soğuk geçmesine rağmen perakende satılan sanayi ürünü elbiseler son derece sıra dışıydı.

Van Kız İlahiyat'ın köylerdeki mahalle okullarıyla sürdürdüğü bağlar, diğer bir çağdaş kayıtta konu edilmektedir. İki ilahiyat öğrencisi bir yıl süreyle "stajer" olarak Şadak köyünde öğretmenlik yapmayı kabul ettiler. Miss McLaren, bu iki kızı görev yerlerine sağ salim yerleştirmek amacıyla onlarla birlikte at sırtında iki günlük bir yolculuk yaparak oraya gitti. Yıl boyunca bu kızların geçimleri [misyonerler tarafından] karşılanacaktı ama çalışmalarının karşılığında başka bir ödeme yapılmayacaktı. Bundan sonra İlahiyat'taki eğitimlerini tamamlamak için Van'a geri döneceklerdi.[108]

1915 öncesinde, surlarla çevrili Van şehrinin dış kısmına yayılmış üzüm bağlarındaki ABCFM kampüsü etkileyici kurumlara ev sahipliği yapıyordu. Burası

[107] "Glimpses of Our School for Girls at Van, Turkey", *Light and Life*, Şubat 1905, s. 59-62.

[108] Grisell M. McLaren, "A Teacher's Tour in Turkey", *Light and Life*, Haziran 1906, s. 257-258.

> bir kilise binasını, iki yeni büyük okul binasını, iki küçük binayı, bir elişi okulunu, bir hastaneyi, dispanseri ve dört misyoner evini[109]

kapsıyordu. Bu tesisler en az 30.000 kişiden oluşan Ermeni nüfusa hizmet veriyordu. Ernest Yarrow ve karısı Van Erkek Okulu'nun başındaydı; Gertrude Rogers ise o sırada Kız Okulu'nun müdiresiydi. Caroline Silliman ilkokul bölümünü, ilaveten Türk ve Ermeni anaokullarını yönetiyordu. Dr. Raynolds Van'da bir kolej açmak için para toplamak üzere Birleşik Devletler'e gitmişti. Bu bilgi, Van halkının Birinci Dünya Savaşı sırasında başlarına gelen felaketi misyoner topluluğunun hiç ummadıklarını akla getirmektedir. Yaşananlar yüzünden Dr. Raynolds, yeni bir kolej girişiminde bulunmak üzere ve yerinde yeller esen ahali için Van'a geri dönmeye muktedir olamadı.

Savaş, Van'daki American Board okullarını içine çekip yuttu. Binlerce Ermeni mülteci şehre akın etti. Onlar için hızlı bir şekilde yardım çalışmaları tertip edilmesi lazımdı. 19 Mayıs 1915'te bir Rus ordusu Van'a girdi. Rusya İmparatorluğu'ndan Ermeni gönüllüler de onlara eşlik ediyordu. Şimdi Amerikalılar, Türklerden kaçmakta olan Ermeni mültecilerin yanı sıra 1.000'den fazla Türk mülteciye de yardım etmek mecburiyetinde kaldılar. Nihayet bu sorumluluğu, ünlü romancı Tolstoy'un kızı Kontes Alexandra Tolstoy üzerine aldı.

Bir misyonerin eşi de dahil binlerce kişinin ölümüne yol açan bir tifüs salgını başgösterdi. Ardından Rus ordusu, Türklerin ilerlemeleri karşısında çekildi. 30 Temmuz 1915'te [devlet tarafından] tüm Ermenilere ve yabancılara Van'dan kaçmaları uyarısında bulunuldu. Bu hadiseden evvel misyon okulları kapatılmış, öğrenci ve öğretmenler yollara düşmüşlerdi. Van'dan çıkıp güvenli bir yere gitmek yürek parçalayıcıydı ve can kaybı büyüktü. Günümüzdeki

[109] Viscount Bryce, *The Treatment of Armenians in The Ottoman Empire: 1915-1916*, Londra: His Magesty's Stationery Office, 1916, s. 33. Bryce, Bitlis'ten kalkıp Van'ı ziyaret eden Grace Higley Knapp tarafından hazırlanan bir kaydı kullanmaktadır.

Ermeni Cumhuriyeti'nin bazı üst düzey liderleri işte bu olayda hayatta kalanlardır. Amerika'ya geri dönmüş olan Dr. Raynolds, birlikte Van'da bir kolej açmak için anlaştığı öğretmen Henry White ile Petrograd'a (günümüzde Leningrad) gittiklerinde, plandan vazgeçmek ve Amerika'ya geri dönmekten başka yapacak şeyleri yoktu. Bundan sonraki olaylar, Van'da bir American Board koleji kurulmasına dair bütün ihtimalleri ortadan kaldırdı.[110]

Değerlendirme

Bu bölümde, ABCFM eğitimcilerinin Doğu Anadolu'da ilk ve orta dereceli okullar açmaya yönelik girişimlerinin geçmişe doğru izleri sürülmüştür. Detaylı bilgiler vermeye yerimizin yetmediği Erzurum gibi başka yöreler de bulunmaktadır. Bununla birlikte bahsettiğimiz eğitim kurumlarının, Anadolu içlerindeki eğitime yeni yaklaşımlar getirdikleri iddia edilebilir. Onların etkisi Türkiye'deki eğitim tarihinin önemli bir aşamasıdır. Bu noktaya yeterince dikkat çekilmemektedir. Söz konusu okullar Hıristiyan *milletlerin* okur yazarlıklarında ve modern dilleri öğrenmelerinde artış sağlamıştır. Kadın eğitiminde yeni bir vurguda bulunulmuştur. Anaokulları gibi yöntemlerle erken çocukluk eğitimine öncülük edilmiştir. Ders müfredatlarında fen eğitimi, beden eğitimi, ev işleri ve çocuk bakımı gibi derslerle fevkalade yenilikler yapılmıştır. Yerli halkın ihtiyaçlarına hitap etmesi için öğretmenlik mesleğinde birkaç nesil yetiştirilmiştir. Zaman ve mekanın getirdiği zorluklar dikkate alındığında American Board eğitimcilerinin Osmanlı toplumuna çok değerli katkılarda bulundukları açıkça görülmektedir.

Bu araştırmanın iki yönü hakkında birtakım kafa karışıklıkları söz konusudur. *Birincisi*, Amerika'daki Mt. Holyoke Kız İlahiyat'ın, incelediğimiz kız okullarına model teşkil etmesiyle ilgilidir.

[110] *A.g.e.*

Örneğin Joseph L. Grabill, İstanbul Kız Koleji'nin 1871'deki kuruluşundan,

> ... Birleşik Devletler'de kadın haklarını savunan ilk yüksek öğrenim kurumu olan Vassar Kolej'in açılmasında sadece on yıl sonra eğitime başladığını...[111]

tartışma konusu etmektedir. Vassar Kolej'in 1861 yılında bir işadamı ve bira imalatçısı olan Matthew Vassar tarafından,

> ... en iyi erkek kolejlerinin verdiği sosyal bilimler alanındaki eğitime eşdeğer bir eğitimin kadınlara da verilmesi niyetiyle...[112]

kurulduğu doğrudur. Ancak bir erkek tarafından kurulması, programlarında erkek okullarında hâkim olan dersleri temel alması, 1946'ya kadar kesintisiz olarak erkek müdürler tarafından yönetilmesi nedeniyle Vassar Kolej, öncü feminist kurum niteliklerinden hemen hemen hiçbirini taşımamaktadır. Defalarca örnek verildiği üzere Osmanlı Türkiyesi'ndeki American Board eğitimcileri, görev yaptıkları okullarına, Mary Lyon'un, kapılarını 8 Kasım 1837'de South Hadley'de açan Mount Holyoke Kız İlahiyat Okulu'nu model alıyorlardı.

Türkiye'deki Board okullarında görev yapmış olan pek çok kadın eğitimci Mt. Holyoke'un ya da onun kardeş kuruluşu Welleslay Kolej'in mezunlarıydılar. Bu kadınların masrafları çoğu defa ABCFM'nin üç kadın yardımcı kuruluşu tarafından karşılanmaktaydı. Onlardan bazıları, Osmanlı Anadolusu'ndaki kız okullarının müdireliğini yapan ilk kadınlardı. İstanbul Kız Koleji'nin atası olan kurumlar [Gedikpaşa Ermeni Kız Okulu ve Üsküdar Kız Yüksek Okulu] bir ayna gibi Mt. Holyoke'u yansıtıyorlardı. Bu görüş, Ame-

[111] Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and The Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, Minneapolis: Minnesota Üniversitesi Basımevi, 1971, s. 25.

[112] *Bulletin of Vassar College*, Katalog Yayını, 62 (1), Poughkeepsie: Vassar Kolej, 1972, s. 7-9.

rikalıların 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kızlar için açtıkları yüksek öğrenim kurumları için de geçerlidir. Mt. Holyoke Kız İlahiyat Okulu aslında, 20. yüzyıl boyunca American Board'un Türkiye'deki politikalarını da etkilemiştir.

Türkiye'deki American Board okullarıyla ilgili bir diğer tartışma, bu okulların guruplar arası şiddete katkıda bulundukları iddiasıdır. Çünkü Amerikalı eğitimciler büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyan azınlıklara odaklanmışlardır. Mesela Joseph Grabill, misyoner eğitimciler tarafından azınlık dillerinin yeniden diriltilmesini ve modern fikirlerin yayılmasını, yükselen milliyetçi özlemler ürettiğini ifade etmektedir.[113]

Bu bakış açısında muhtemelen biraz haklılık payı söz konusudur. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki ve dışındaki diğer kaynaklar, 19. ve 20. yüzyıllarda Hıristiyan milletleri etkiliyorlardı. Bu görüş bir dereceye kadar haklı olabilir, fakat Ermeni milliyetçiliğinin temel cereyanı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni *milletine* Avrupa'daki ve Çarlık Rusya'sındaki fikir merkezlerinden ulaşmıştı.

Bütün bunları ABCFM'nin ayakları altına vermek, hadiseyi fazlasıyla basitleştirmek olur. Doğrusunu söylemek gerekirse, Birinci Dünya Savaşı'ndaki soykırıma kadar azınlıkların çoğu son derece gönülsüz milliyetçilerdi. Belki de birçoğunun American Board okullarında aldıkları eğitim, onları dışarıdan gelen sivil haklar, eşitlik, demokrasi ve özgürlük gibi düşüncelere açık hale getirmişti. Buna karşılık American Board okullarından mezun herhangi bir kişi için bile, Türkiye'deki büyük isyanda rol oynadı demek katiyen inandırıcı değildir.

O yıllara ait bir bulgu, [Ermeni] isyancıların misyon okullarına, azınlıkların şartlarını iyileştirmek için uzun vadede çok az şey

[113] Grabill, *Protestant Diplomacy and The Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, s. 47.

yapan ilk yardım bandajı gözüyle baktıklarına işaret etmektedir:

> Onlar (isyancılar) misyonerlere iki şekilde zorluk çıkarıyorlar: (1) Misyonerleri yerel hükümetin gözünden düşürmeye uğraşıyorlar, güya onlar isyancı fikirlere sahip kışkırtıcı kimselermiş gibi, (2) Misyoner okullarındaki öğrencileri ayaklanmaya kışkırtmak için çabalıyorlar.[114]

Azınlık entelektüelleri ile onların Osmanlı idarecileri arasındaki menfaat çatışmasına katkıda bulunan birçok unsur bulunuyordu. Hiç şüphesiz American Board eğitimcileri, belki kasıtlı olmaksızın, bazen düşmanca ilişkiler yaratılmasına katkıda bulundular. Fakat onların okulları kesinlikle 1895-1896 katliamlarında (massacres) ve 1915 soykırımında (genocide) baş sebep olmamıştı. Amerikalı misyonerlere bu trajedide baş sorumluluğu vermek, onların etkilerini fazlaca abartmak, maksatlarını çarpıtmak ve diğer etmenleri görmezden gelmek olur.

[114] "Revolutionists at Van", *The Missionary Herald,* 103 (7), Temmuz 1907, s. 344.

ÜÇÜNCÜ KISIM
YÜKSEK ÖĞRETİMİN YEDİ KALESİ

1. BÖLÜM

ANTEP VE MARAŞ'TAKİ ORTA ANADOLU KOLEJLERİ

American Board'un kurmuş olduğu erkek akademileri ve kız ilahiyat okulları, 1870'li yılların başlarında, daha ileri düzeyde eğitim almayı arzulayan pek çok genci yetiştirmeyi sürdürüyordu. Anadolu'nun Hıristiyan nüfusu yüksek öğretim kurumları için harekete geçmeye başlamıştı. Bir grup Antepli Ermeni, American Board'un Boston'daki Karar Komitesi'nden kendi cemaatleri için bir kolej kurmaya yardım etmesini bir dilekçeyle talep ettiler. Bu dilekçe, o güne kadar vuku bulan etkileyici değişim manzarasını ifade ediyordu:

> Yirmi beş ya da otuz yıl önceki koşullarımızı çok iyi hatırlıyoruz. Hatta o zamanlar eğitimin gerekliliği veya faydaları hakkında bir tasavvurumuz dahi yoktu. 10.000 Ermeni'den oluşan bir nüfus yalnızca okuma yazma öğretilen bir tek mahalle okuluyla yetiniyordu. Ancak ne zamanki American Board temsilcisinin vasıtasıyla İncil kendi modern dilimize çevrildi, şu an nasıl olduğunu açıklayamadığımız bir şekilde bu durum eğitimin önemi konusundaki düşüncelerimizi kısa zamanda değiştirdi. Hatta çok geçmeden Protestan Ermeniler şöyle dursun, Eski Kilise üyeleri de üç ya da dört okula razı gelmediler; erkek çocuklarını eğitmekle yetinmeyip kızlarının eğitimlerini de planlamaya başladılar. Sadece okuyup yazmanın yeterli olmadığının farkına vardık; yüksek öğretimin gerekliliğini açıkça gördük.[1]

[1] Anderson, *History of The Missions of The American Board of Commissioners for Foreign Missions*, C. II, s. 456.

Onların sahip oldukları ve yalnızca kutsal metinlere erişebilme başarısının bir sonucu olarak bilgi açlığını ortaya çıkaran dindarlık faraziyesi sorgulanabilir; fakat yerli Hıristiyan liderler açıkçası yeni bir idealle motive oluyorlardı. Bu ideal, daha sonraları yazdıkları dilekçelerde üzerine basa basa şöyle ifade edildi:

> ...Şayet insanlar iyi Hıristiyan, iyi anne baba ve topluma faydalı kimseler olacaklarsa, kesinlikle eğitilmek zorundadırlar.[2]

Anadolu'nun iç bölgelerindeki birçok Hıristiyan ebeveyn şimdi kendi evlatları için yüksek öğretim kurumları istiyorlardı. Ne var ki en yakın eğitim kurumları Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji ya da İstanbul'daki Robert Kolej'di. Bu kurumlardan birinde okumak Türkiye'nin güneydoğusundaki gençler için risk taşıyordu. Her iki yöne de yapılacak tehlikeli ve uzun yolculuklar bilfiil caydırıcı bir unsurdu. Ayrıca Beyrut'taki okul Araplara hitap ederken, Robert Kolej'in İngilizce öğrenmek suretiyle oluşan son derece farklı bir öğrenci kitlesi vardı. "Bu yabancı diller, birçok Ermeni'nin yaygın dil olarak Türkçeyi kullandığı Çukurova bölgesine öğrencileri yabancılaştırabilir" diye bir korku vardı. Üstelik Robert Kolej'in müdürü 1877 yılına kadar hâlâ dediğim dedik bir adam olan Cyrus Hamlin'di. Hamlin, misyonerlik rütbelerinden sıyrıldıktan sonra ABCFM ile ilişkilerini tam mânasıyla düzeltmeyi katiyen başaramamış bir kişiydi.

Bununla birlikte, her şeyden önce Antep'te bir Hıristiyan koleji kurulması hamlesi yerel koşulların neticesiydi. O sıralar *Çukurova Ermeni Protestan Birliği* toplam 1.868 üyeli yirmi üç kiliseden meydana geliyordu ve esas alanından daha geniş bir bölgeyi kapsıyordu. 1.500 kayıtlı öğrencisi bulunan 38 mahalle okulu Protestanlara hizmet veriyordu. Erkek yüksek okulunun 50 öğrencisi vardı; Misyon'un destek verdiği iki yatılı kız okulunda 93 kız okuyordu. Bunlardan başka 28 kişi Maraş Teoloji Okulu'nda öğrenim görüyordu.[3]

[2] *A.g.e.*

[3] Greene, *Leavening the Levant*, s. 209. Bu istatistikler 1872 yılına aittir.

Protestan Ermeniler erkek çocukları gibi kızlarının da eğitim görmesinde kararlıydılar. Ancak kızlar daha ileri derecedeki okullarda eğitim alsınlar diye uzak diyarlara kesinlikle gönderilemezdi. *Çukurova Ermeni Protestan Birliği*'nin kiliselerindeki ve okullarındaki kadroları dolduracak iyi eğitimli pastörlere ve daha liyakatli öğretmenlere ihtiyaç vardı. Ancak gençlerin kendi memleketlerinde yetiştirilmesi tercih ediliyordu. Şayet uzak diyarlardaki şehirli eğitim kurumlarında okumayı isterlerse ahlâksızlıkla, modernizmle veya devrimci fikirlerle karşı karşıya kalabilirlerdi.

Bulundukları bölgede bir Hıristiyan okulu açılmasını isteyen yerli Protestan liderler Rev. Tillman C. Trowbridge'in kişiliğinde bir müttefike sahiptiler. Trowbridge, Michigan Eyaleti'nin Troy şehrindeki bir çiftlik evinde, yedi erkek beş kız çocuğu olan bir ailede 1831 yılında dünyaya gelmişti. Kolej öğrenimini Anna Limanı'ndaki Michigan Üniversitesi'nde tahsil etti. Ardından New York'taki Union Teoloji Fakültesi'nden mezun oldu. Türkiye'ye geldiği 1856 yılından beş yıl sonra Margaret Riggs ile evlendi. Bu hanım, İncil'i modern Ermeniceye çeviren meşhur çevirmen Dr. Elias Riggs'in kızıydı. Mr. Trowbridge eşiyle birlikte 1868 yılında Maraş Teoloji Okulu'nda görevlendirilene kadar, zaten Anadolu'da on iki yıl hizmet geçmişi bulunuyordu. Kayınpederi vasıtasıyla kendisinin ABCFM karar mercileriyle ilişkisi çok iyiydi. American Board Sekreteri Dr. Clark 1871'de Türkiye'yi ziyaret ettiğinde, onu, Orta Anadolu Misyonu'nda bir koleje ihtiyaç duyulduğuna ikna etmeye istekli ve bunu yapmaya muktedir biriydi. Dr. Clark'ın önerisi üzerine Karar Komitesi tarafından bu yeni kurumu açma izni verildi.[4]

Kolej için ilk resmî talep 1870 yılında *Çukurova Ermeni Protestan Birliği*'nin Urfa'da gerçekleştirilen Yıllık Toplantısı'nda gelmişti. Bu talep, Trowbridge'in çalıştığı girişim üzerine gerçekleşmişti. Orta Anadolu Koleji'ni kurma planı ABCFM tarafından

[4] Orta Anadolu Koleji, İlave, C. I, başlık 599. Houghton Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi, Cambridge.

1871'in sonlarında onaylandı. Bu faaliyetin mantığı 6 Şubat 1872 tarihinde kabul edilen bir raporda şöyle ifade ediliyordu:

> (...) Bir Hıristiyan milletindeki bir Misyoner Cemiyetinin, kendilerine İncil verilmesine müsaade edilmiş insanlarla, gelecekte onların entelektüel ve sosyal hayatındaki gelişmeleri açısından ilişki kurmasının aslı nedir? Şayet muhalif tabiatlar üzerinde diğer etkiler ve Hıristiyan olmayan medeniyetlerin yanılması ve saptırılması söz konusu olmuyorsa soru daha basit olacaktır. Bir halk kendine ait olan öz kaynaklarını, kendisi için bir Hıristiyan medeniyeti geliştirebileceği zamanın geleceği beklentisi içerisinde terk edebilir. Fakat cömert olmayan bu zaman, bu kaynakları böylece bıraktırabilir. Ancak mesele bu kadar basit değildir. Gerçek bir medeniyet, misyonerin adımlarını yakından takip eder. Bir halkın uyanmış zihnini bozulmaktan korumak ve orada barınan hakikatin bastırılmasını veya kökünün kurutulmasını engellemek için en ciddi gayretlerin sarf edilmesi gereklidir.[5]

Karar Komitesi üyelerinin zihinlerinde mevcut olan ve Orta Anadolu Koleji'nin kurulmasına yardımcı olacak özel hedefler aynı raporun ilerleyen bölümlerinde açıkça belirtilmiştir. *Birincisi*, Amerikalı finansörler mümkün olan en kısa sürede bu kurumun misyoner yardımından bağımsız hale gelmesini bekliyorlardı. Aynı zamanda onlar, yerli destekçilerin kendi imkanları ölçüsünde bu projeye cömertçe katkıda bulunduklarını fark etmişlerdi. *İkincisi*, bu kolej, Hıristiyan gençliğinin dört bir yanını sarmış olan Müslüman medeniyetinden onların ayrılması için bir payanda idi. Ayrıca gençliği "Katolik mezhebinin ve küfrün tuzaklarından" da koruyacaktı. *Son olarak*, gençlerin ileri düzeyde öğrenim görmeleri, gelecekte American Board misyonerlerinin yerine geçecek olan yerli din adamlarının hazırlanmasını sağlaması yanı sıra Protestanları, sivil ve sosyal yaşamdaki etkin konumları için yetiştirecekti.

1874'te Massachusetts'ten tüzel kişilik verildiğinde Orta Ana-

[5] "Orta Türkiye'deki bir Hıristiyan koleji ile ilgili American Board Karar Komitesi tarafından kabul ve tasdik edilen 6 Şubat 1872 tarihli Rapor, Orta Anadolu Koleji, İlave, C. I, başlık 487, s. 1. Houghton Kütüphanesi.

dolu Koleji Tüzüğü'nün birinci maddesinde bu yeni okulun tasarlanan yapısı şöyle belirtilmişti:

> Orta Anadolu Koleji'nin temel gayesi Orta Anadolu'daki Protestan kiliseleri için gerekli pastörleri, vaizleri ve öğretmenleri kapsamlı bir şekilde eğitmektir. İkinci fakat önemli bir amacı da, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgesindeki bütün *milletler* arasında gerçek *bilim* ve *medeniyetin* genel terakkisi olacaktır. Bu yüzden kolej her daim bir *Hıristiyan Koleji* olacak, Protestan Hıristiyanlığının kurallarına göre idare edilecek ve yönetilecektir.[6]

Raporda yer alan ve onların benimsediği daha fazla sayıdaki iddia sayesinde, Karar Komitesi üyelerini motive eden şeyin içyüzünü elde edebiliyoruz. Üyeler bu raporda, New England'ın ilk dönemlerinde Harvard ve Yale kolejlerinin konumu gibi Orta Anadolu Koleji'nin de, Ortadoğu'da büyük bir Hıristiyan temsilciliği olarak yerini alması amacıyla tasarlandığından bahsediliyordu. Bu kolej, tıpkı *Cemaatçi Kilise* mensupları tarafından desteklenen ve Amerika'nın kaba saba ve gayretli kıyı insanlarının üzerindeki medeniyet kaleleri olan Beloit ve Illinois Kolejleri gibi Türkiye'deki insanlara hizmet sunacaktı. Orta Anadolu Koleji Protestan Ermeniler ve ABCFM'nin ortaklığıyla kuruluyor olsa da, kurumun American Board destekçileri asla onun sadece Ermeni *milletinin* gençlerini eğitmesini hedeflemiş değillerdi; bilakis bölgedeki etnik toplulukların hepsine hizmet edeceği ümidini taşıyorlardı.[7]

Cemaatçi Kilise'nin himayesi altında Amerika'da açılmış olan ilk yüksek öğretim kurumlarının durumlarında görüldüğü üzere, işin başlangıcında bazı tedbirler alındı. Bu tedbirlerin, dışarıdan para sağlamayı ve dışarıdan idare edilmeyi nihai olarak sona erdirmesi umuluyordu. Orta Anadolu Koleji üzerideki Amerikan yönetimi,

[6] ABD, Massachusetts Eyaleti kanunları altında şirketleşmiş olan Orta Anadolu Koleji'nin "Mukaddimesi, Tüzüğü ve Yönetmeliği", Orta Anadolu Koleji, İlave, C. I, başlık 487, s. 1. Houghton Kütüphanesi. Vurgular orijinaldir.

[7] Orta Anadolu Koleji, İlave, C. I, başlık 487, s. 4. Houghton Kütüphanesi.

ilk başta "Türkiye'deki Eğitime Bağış Mütevellileri" adlı bir mütevelli heyetine devredildi. Bu geniş başlığın koyulmasının sebebi, aynı heyetin, Orta Anadolu Kız Koleji ve Maraş Teoloji Okulu için de çalışacak olmasıydı. Tüzüğü, Massachusetts'te Karar Komitesi adına çalışan Ezra Farnsworth, Richard H. Stearns ve James Gordon tarafından 27 Mayıs 1874 tarihinde çıkarıldı. Yönetmeliğinin birinci maddesinde şu ifade yer alıyordu:

> Bu şirketin amacı, Türkiye'de ve Yakındoğu'nun 1874 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olan bölgelerinde mevcut olan kolej, teoloji ve tıp eğitimini desteklemektir.[8]

Böylece mütevelliler daha geniş bir salahiyet elde etmiş oluyorlardı. *Türkiye'deki Eğitime Bağış Mütevellileri*'ne 200.000 dolar değere kadar menkul ve gayrı menkuller edinme yetkisi verildi. Bunların gelirleri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yüksek öğretime harcanacaktı. Orta Anadolu Koleji 1924 yılında Suriye'nin Halep şehrine taşınıp orada bir mülteci kurum haline geldiğinde şirket tüzüğündeki ifade, basitçe okunan şu ifadeyle değiştirildi: "Bu şirketin amacı Yakındoğu'daki eğitimi desteklemektir."

Bu alt kuruluş ABCFM için gerekliydi; zira Amarican Board kendine gelen bağışlardan ve yıllık bütçesinden kolejin tüm masraflarını karşılayacak kaynaklara sahip değildi. Kolejin sermaye gelirlerini de yönlendiremezdi; çünkü bunun büyük kısmı özellikle Board'un Protestanlaştırma (Evangelizasyon) çalışmalarına ayrılmıştı.

Ancak Boston'daki mütevelliler, yerel sahnede bir emsallerine sahip olacaklardı. Antep'teki İdare Heyeti, o yöredeki destekçilerin temsilciliği olan *Çukurova Ermeni Protestan Birliği* tarafından seçilecekti. Önceleri bu yapı dört misyonerden ve dört yerli Hıristiyan'dan oluşuyordu. Fakat İdare Heyeti'ndeki yerli katılım yıllar

[8] Türkiye'deki Eğitime Bağış Kurulu'nun Yönetmeliği", kurşun kalemle yapılmış düzeltmelerle birlikte el yazması belge, ABC 16.5, C. 10, İlave II, s. 7. Ayrıca bkz. Orta Anadolu Koleji, İlave, C. I, başlık 497, s. 10. Houghton Kütüphanesi.

içerisinde artırılacaktı. Amerika'daki Mütevelliler, Kolej gelirlerinin büyük kısmının kendi kontrolleri altında olmasını istediklerinden nihai yetkiyi ellerinde bulundursalar da, kolejin politikası ve program yapımı Anadolu'dan gelecekti. Kolej'in işlerine sadece İdare Heyeti ile uyum halinde müdahil olmaya rıza gösterdiler. İleride daha anlaşılır hâle geleceği üzere bu işleyiş, 20. yüzyılın son çeyreğinde Türkiye'deki American Board okullarının (ve öteki kurumların) kontrolünün ve yönetiminin devredilmesine önemli bir örnektir.

Yönetimle ilgili bu karşılıklı anlaşma sadece ilk elli yıl devam edecekti. Esas tüzüğü, bu sürenin sonunda Orta Anadolu Koleji'nin tamamıyla, bundan sonra hepsi yerli üyelerden oluşacak kendi idare heyetinin sorumluluğunda olmasını şart koşuyordu:

> Ocak 1875'ten sonraki elli yıllık sürenin bitiminde tüm fonların denetimi, Karar Komitesi'nin, kurum'un Madde 1'de tanımlanan asıl amacını icra ettiği ve etmesi muhtemel olduğu kanaatine varması şartıyla Türkiye'deki İdare Heyeti'ne devredilecektir.[9]

1925 öncesindeki harici koşullar bu devir teslim işlemini imkânsız kıldı. Kolej arazisi ve diğer maddi mal varlıklarına gelince, bunlar planlandığı üzere kolejin 25. kuruluş yıldönümünde geri alınamaz biçimde İdare Heyeti'ne devredildi.

Güneydoğu Anadolu'da Kolejlerin Kurulması

American Board'un Orta Anadolu Koleji'nin kuruluşunda doğrudan yaptığı para katkısı, Trowbridge'in 1872 yılında koleje para toplamak amacıyla İngiltere'ye ve Birleşik Devletler'e yaptığı seyahat sırasında maaşını ödemesiyle sınırlı kaldı. O devirde gezgin temsilcilerin yeni yetme kolejler adına yardım toplamaları sıra dışı bir şey değildi ama Trowbridge'in becerikli bir yardım toplayıcısı olduğu ortadadır.

[9] Orta Anadolu Koleji, İlave, C. I, başlık 487, s. 4. Houghton Kütüphanesi.

Bir ara bir gazetede bu yeni kurumun beş milyon nüfusun yaşadığı bir bölgede kurulacağını açıklayan bir makale yazdı. "Bu kişilerin hepsi ana dilleri olarak Türkçe kullanıyorlar" dedikten sonra şöyle devam etmişti: "İşte bu dil kolejin eğitim dili olacak." Trowbridge açıklamalarını şöyle sürdürüyordu:

> Antep halkı kolej için yerel İdare Heyeti'nin eline zaten 3.800 dolar ödedi. Aynı amaç için yine kendileri bu yıl zarfında ilave 2.600 dolar ödemeye de söz verdiler.[10]

Yerli halkın yaptığı bu nakdî yardımların yanı sıra Antepli bir Türk olan Kethüdazade Hacı Taha Göğüş Efendi[11] tarafından okul sahası için geniş bir arazi bağışlandı.[12] Trowbridge Amerika'ya ayak basmadan önce İngiltere'de 15.000 dolar toplamıştı bile. Eldeki bu paraya ilaveten bağışlanan şahane bir araziye sahip olmak, Amerikalıların desteğini bu projeye çekmek için iyi birer alt yapı oluşturmuştu. Bu para miktarı günümüzde çok az gibi görünse de 19. yüzyılın sonlarında onlar bu parayı, uzaklardaki Osmanlı Anadolusu'nda yeni bir kolejin başlangıcı için ciddi bir yatırım olarak tanımlıyorlardı.

Para toplama işi devam ederken kolej kurmaya yönelik diğer

[10] "Education in Turkey: Proposition to Found a Christian College in Central Turkey", Detroit Tribune'den ayrı basım, Orta Anadolu Koleji, İlave, C. I, başlık 488, s. 4. Houghton Kütüphanesi.

[11] Kethüdazade Hacı Taha Göğüş Efendi: Antep'in en zengin eşrafından olan bu kişiden Amerikalılar 1877'de Tıp Fakültesi kurmak için gerekli arsayı parayla satmasını isterler. Okul olacak yerin arsasını satmanın kendi ilkelerine uygun olmayacağını belirten Hacı Taha Efendi, bugünkü Kolejtepe semtinin tümünü okul ve hastane olması şartıyla onlara verir. Tek şartı, Göğüş ailesinin çocuklarının burada ücretsiz okutulmasıdır. CHP milletvekillerinden Ali İhsan Göğüş ile günümüz siyasetçilerinden Hasan Celal Güzel'in ise annesi Sevim Göğüş Güzel hanımın dedelerinin babasıdır. (Ç.N.)

[12] H. Uğurol Barlas, *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, Gaziantep: Kültür Derneği, No. 57, 1971, s. 21. Bu "yardımsever Türk"ten Joseph K. Greene de *Leavening The Levant* adlı kitabında bahsetmektedir (s. 209). Ayrıca bu kişi, *Historical Sketch of Aintab Station*, s. 8'de yalnızca Hacı Taha Efendi ismiyle geçmektedir.

adımlar da atılmaktaydı. Yeni kurumun öğretmen kadrosunda birkaç yerli ismin bulunması zorunluluğu aşikardı. Bu yüzden Maraş Teoloji Okulu'nun "bilim bölümü"ndeki öğretmenlerden Alexan Bezciyan, Yale Üniversitesi'nin Sheffield Bilim Okulu'na gönderildi. Cyrus Hamlin'in Bebek İlahiyat Okulu'nu 1852'de bitirmiş olan Bezciyan, 1874'te Yale Üniversitesi'nden felsefe bakeloryası kazandı. Vakit kaybetmeden Antep'e geri dönen Bezciyan, ileride kolejin birinci sınıfını teşkil edecek olan on beş öğrenciye ders vermeye başladı. Ertesi sene (1875) Maraş Teoloji Okulu bünyesindeki "bilim bölümüne" son verildi.[13]

Henüz kendine ait binası olmasa da Orta Anadolu Koleji'nin birinci sınıfı Ekim 1876'da usulen açıldı. College Hall Binası'nın inşaatı 1877 senesinde başladı ve yeni bina bir sonraki sene faaliyete geçti. Orta Anadolu Koleji'ne Osmanlı idarecileri tarafından 15 Ocak 1878 tarihinde Vezir Fermanı ile *idadiye* (orta öğretim okulu) sıfatıyla ruhsat verildi. Bu nedenle bu tarih, genellikle okulun kuruluş tarihi olarak kabul edilir. Yabancı grupların Osmanlı İmparatorluğu'nda kurdukları kolejlerin Türk yetkililerin gözünde *idadiye* yahut *sultanî* (orta dereceli okul) olarak faaliyet göstermesi alışılmış bir durumdu. Bu örneklerde yabancılar, kendi ülkelerinde kazanmış oldukları ayrıcalıkları bahşeden akademik unvanlarını kullanarak kolejlerin diplomalarını yasal hale getirmiş oldular.

Bununla birlikte Orta Anadolu Koleji Padişah iradesini 1907'de aldı. 1914 yılında Osmanlı yönetimi, kolejin üçüncü ve dördüncü sınıfının âli (üniversite) seviyede olduğunu da kabul etti. Aynı dönemde koleje ziraat, ticaret, eğitim, inşaat mühendisliği, maden mühendisliği ve hukuk sahalarında meslek dersleri verme hakkı da tanındı. Bu alanlardan mezun olanlar devlet sınavlarına girebilecek ve eğer geçerlerse meslekten oldukları resmen onaylan-

[13] Judson Smith, "Central Turkey College at Aintab", *The Missionary Herald,* 97 (6), Haziran 1900, 223-228; "A Great Teacher", *The Missionary Herald*, 109 (5), Mayıs 1913, 208-209.

mış olacaktı. Türkiye'de bu olağanüstü derecedeki itibar, şüphesiz Orta Anadolu Koleji mezunlarına muazzam bir yarar sağlıyordu. Bu husus, kolejde Türkçe öğretilmesinin önemine vurgu yapılmasının bir başka nedeniydi.[14]

Orta Anadolu Misyonu'nda bir Hıristiyan koleji kurulması görüşmeleri devam ederken, iki vilayet bu yeni kuruma ev sahipliği yapmak istemişti: Antep ve Maraş. Tercih Antep'ten yana kullanıldıktan sonra Maraş halkı hâlâ bir kız koleji kurulmasında kararlıydı. Bu kolej, kendi toplumlarında halihazırda faaliyet gösteren Teoloji Okulu'nun tamamlayıcısı olacaktı. Maraş'ta daha yüksek seviyede eğitime yönelik kampanyalar, çoğunlukla o yörenin kadınları tarafından yürütülüyordu:

> (...) Kadınlar para toplamak için evde eve dolaştılar. Paraların bir kısmı, kendilerinin sahip olamadığı bir fırsata kızlarının sahip olabilmelerinde kararlı olan cahil kadınların düğün takılarından tedarik edildi.[15]

Bu çabalar sayesinde Orta Anadolu Kız Koleji 1880 yılında Maraş'ta açıldı. ABCFM'nin yardımcı kuruluşu olan Amerika'daki *İç Bölge Kadın Misyonları Kurulu*'ndan destek gören kurum, Türkiye'deki [yerlilerden oluşan] İdare Heyeti tarafından denetleniyordu. Bu oluşum, Antep Orta Anadolu Koleji için oluşturulan idare heyetinin bir benzeriydi. Bir tek istisnası vardı: Bu kurulun üyeleri arasında kadın üyeler de bulunuyordu.

Ancak akademik açıdan Maraş Kız Koleji, iki yıllık kolej sonrası eğitim sunuyordu. Öğrencileri Maraş'ın yanı sıra Antep, Adana ve Haçin'deki kız orta öğretim kurumlarından geliyordu. Mezunla-

[14] "Plan of Institutional Organization, as 1914-1915, Central Turkey College, Aintab, Turkey-in-Asia Minor", teksirle yazılmış metin, s. 1, ABC 16.5, C. X, başlık 200, Houghton Kütüphanesi. Ayrıca bkz. Cass Arthur Reed, "Problems of American Education in The Near East", yayınlanmamış eğitim doktorası, Harvard Üniversitesi, Eğitim Okulu Mezunu, 1921, s. 251, Orta Anadolu Koleji Yayını, # 11, s. 18 üzerine temellendirilmiştir.

[15] Reed, *Problems of American Education in The Near East*, s. 270.

rı ise bakelorya programlarını tamamlamak amacıyla İstanbul Kız Koleji'ne devam edebiliyordu. Orta Anadolu Kız Koleji'nin kampüsünde üç bina inşa edildi: İdare ve dersliklerin kullandığı bina, bir yatakhane binası ve bir küçük müzikhol binası. Kolej hiçbir zaman bir yüksek öğrenim kurumu olarak ayrı ayrı tüzel kişilik kazanmamış yahut böyle bir berat almamış olsa da, burası Güneydoğu Anadolu'daki birçok kadını liderliğe hazırlamıştı.

19. yüzyılın sonlarında evrensel olarak da kabul edilen şeklî disiplinlere ve duyum psikolojisine olan inançlar, her iki Orta Anadolu Koleji'nde tek ve katı bir müfredatla eğitim verilmesine sebep oldu. Mesela o günün Amerikan kolejlerinde olduğu gibi Antep'teki kolejde de her sınıf için öngörülen programda seçimlik dersler yer almıyordu. Bu uygulama sadece çağa uygun olmakla kalmıyor, aynı zamanda okulun sınırlı kaynakları, küçük çaplı kayıt listesi ve cüzi bağışlarıyla da uyum sağlıyordu. 1910 yılında Orta Anadolu Koleji'nin dört yıllık müfredatı buna benzer bir müfredat görünümündeydi.

Orta Anadolu Koleji'nin 1910 Yılı Ders Müfredatı

Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Son Sınıf
Klasik Ermenice	İngilizce	İngilizce	Jeoloji
İngilizce	Fransızca	Fransızca	Mineraloji
Fransızca	Ermenice	Biyoloji	Eğitim Bilimi
Antik Tarih	Türkçe	Psikoloji	Hıristiyanlığın Delilleri
Geometri	Astronomi	Kimya	Felsefe
Botanik	Zooloji	Mekanik	Müzik
Fizik	Trigonometri	Ahlâk	Beden Eğitimi
İncil	Müzik	Mantık	Tez Yazımı
Din	Hitabet	Müzik	
Beden Eğitimi		Beden Eğitimi	
Hitabet		Hitabet	

Lisan dersleri, doğa ve fizik bilimleri bu programın nüvesini teşkil ediyordu. Şüphesiz program sıkı bir şekilde İncil'e dair çalış-

malara ve din derslerine de yönlendirilmişti. Müzik, beden eğitimi ve hitabet dersleri üçlüsüne vurgu yapması, onu, kesinlikle Osmanlı Türkiyesi'ndeki yerli ve Avrupalı rakiplerinden ayıracaktı.[16]

Bu kapsamlı ders listesi Orta Anadolu Koleji'nin epeyce gelişmiş bir program olduğunu telkin etse de, okulun fiziki yapısının aslında son derece ilkel bir vaziyette olduğu unutulmamalıdır. *Massachusetts Reading*'den bir ziyaretçi, yaklaşık kırk yıl faaliyet gösterdikten sonraki koleje dair kaleme aldığı bir yazısında şunları anımsıyordu:

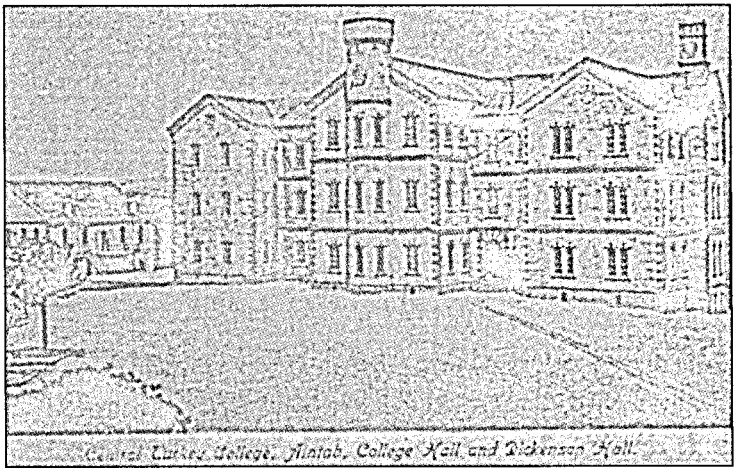
> (...) En canlı hatıram, ilk bakışta kolej donanımının çok yetersiz olduğunu hissetmemdir. Aklımda, Harvard Kolej veya Dartmouth Kolej gibi müesseseler olduğundan doğal olarak ben, belki münasebetsizce ama Türkiye'de bile olsa Birleşik Devletler'deki alelade bir yüksek okuldakinden daha az bir donanım yerine, Amerika'daki yüksek öğretim ideallerine daha fazla uygun şeyler göreceğimi zannediyordum.[17]

Okuldaki malzemelerin basitliğine yapılan bu vurgunun altında çok sayıda değerlendirme yatmaktadır. Her şeyden önce Orta Anadolu Koleji, hep bir yabancı müessese olmaktan ziyade yerli bir kurum olarak tasarlanmıştı. Anadolu'da kalacak faydalı vatandaşlar yetiştirmesi hedeflenmişti. Dolayısıyla yaşam standartlarını, mezunların yabancı memleketlere göç ederek "beyin göçüne" yol açmalarına sebep olacak dereceye kadar yükseltmekten kaçınmak okulun bir politikasıydı. Bu tutum başarılı oldu. İleride gösterileceği üzere eski öğrencileri ve mezunları elde tutma oranı mükemmeldi. Hadiseler onları sürgüne gitmeye zorlayıncaya kadar bu mezunlar arasında Türkiye'nin güneydoğusundan ayrılanların sayısı çok büyük rakamlarda değildi.

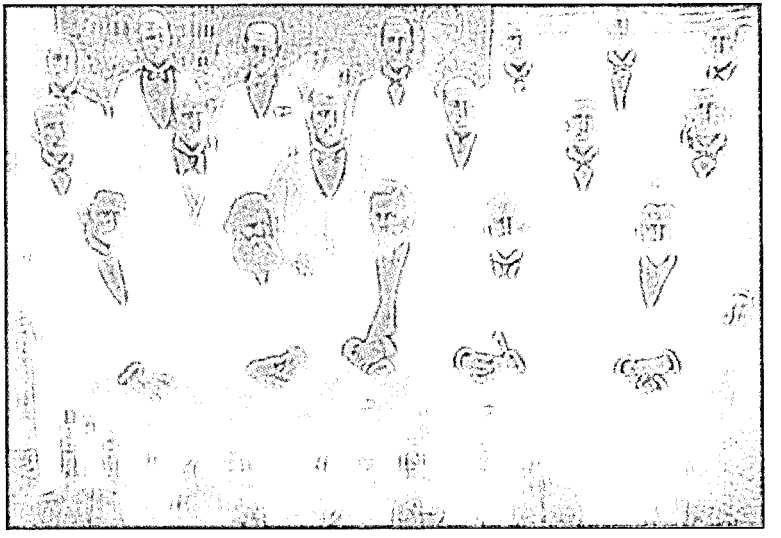
İkinci olarak kolej, neredeyse aralıksız devam eden bir mali krizle karşı karşıya kaldı. Bu kriz, yöneticilerin elden geldiğince

[16] Kevork A. Sarafyan, *A Briefer History of Aintab*, Union of The Armenians of Aintab, şirket, 1957, s. 69-70.

[17] C.F. Ranney, "An American's Impression of The College", Orta Anadolu Koleji, teksirle yazılmış metin, s. 1, ABC 16.5, C. X, başlık 201, Houghton Kütüphanesi.

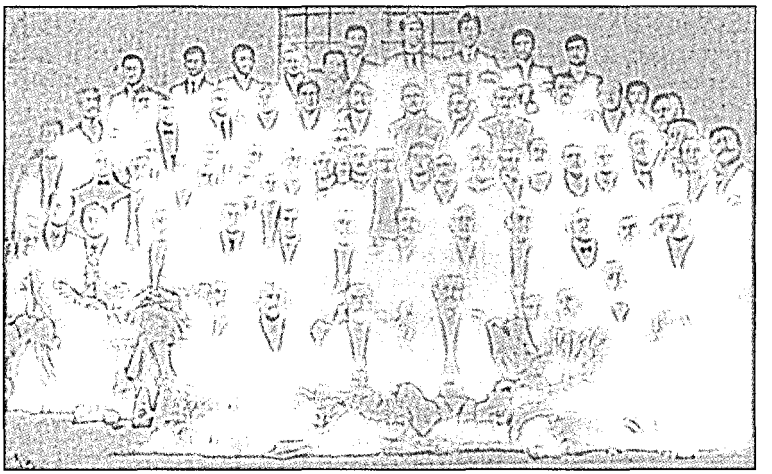
Eski Antep Orta Anadolu Koleji'nin ana binaları.

Orta Anadolu Koleji'nin öğretmen kadrosu ve mezun sınıfı, 1899.

Antep Orta Anadolu Koleji'nin orkestrası, tarih bilinmiyor.

Orta Anadolu Koleji'nin öğrencileri, tarih bilinmiyor. Kaynak: Kevork A. Sarafyan, *A Briefer History of Aintab*, -: Union of The Armenians of Aintab, şirket, 1957, s. 54, 55, 71, 73.

koleji iktisatlı bir şekilde işletmelerini gerektiriyordu. ABCFM'nin finansal alanla doğrudan ilişkisi, öğretmen kadrosundaki bir ya da iki misyonerin maaşlarını ödemesiyle sınırlıydı.

Amerikalı ve İngiliz dostların bağışlarıyla oluşan gelirin büyük kısmı kolej binalarının inşaatına sarf edilmek zorundaydı. Yerli halktan gelen bağışların bir bölümünün, Türkiye'nin o yıllar boyunca yaşadığı ekonomik krizler yüzünden kaybedilmiş yerli öğretmen kadrosuna yeni üyeler alımına hibe edilmesi düşünülüyordu. Bu bağışların öteki bölümü ise, mecburen okulu daha emniyetli kılmak adına etrafına bir duvar inşasına harcandı. *Yerel İdare Heyeti* de, mevcut işletme masraflarını karşılamak adına defalarca sermayeden tüketmeye mecbur bırakılmıştı.

İdare Heyeti'nin ve kolej yönetiminin aldığı bu kararlar, yıllar boyu yaşanan maddi sıkıntıları yansıtmaktadır. Onlar sıkıntıların üstesinden gelmeye gayret gösterseler de, şartlar ekseriyetle koleji adeta iflas eder duruma getirdi, faaliyetine köstek oldu ve gelişimine sekte vurdu. Üçüncüsü ise, Osmanlı İmparatorluğu'nu zevale götüren bu yıllarda yaşanan toplumsal çalkantıdır. Bu da çoğu defa feci neticeler doğuran başka bir unsurdu.

Dr. Trowbridge Osmanlı makamlarından kolej için resmî onayı ele geçirir geçirmez 1876 yılının Kasım ayında kurumun kapılarını resmen açtı. Akademi kısmında 27, kolejin birinci sınıfında 11 öğrenci bulunuyordu. Ayrıca ufak bir tıp bölümü de açıldı. İki yıl sonra resmî makamlara, tıp talebelerinin kadavraları kullanarak anatomi dersi gördüklerine dair dehşetli şikâyetler gitmiş olsa da, şahsen Antepli olan Maarif Nazırı Münif Paşa bu programın devam etmesine izin verdi. Dr. H. Lee Norris özellikle dişçi, eczacı ve hekim yetiştirmesi için Antep'e gönderilmiş ve kendisine birkaç İngiliz hemşire eşlik etmişti.

1880 öncesinde Orta Anadolu Koleji'nde 80 öğrenci okumaktaydı. Bunlardan on ikisi tıp bölümündeydi. Bölüm hocaları Dr. Sewny, Dr. Stevens ve Dr. Altunyan'dı. Ne var ki, Zeytun'un dağ

toplumlarında yaşayan Ermenilerin 1879'da çıkardığı isyan, gittikçe artan etnik-temelli sürtüşmenin başlangıcıydı. *Antep Ev Misyonerlik Cemiyeti (Aintab Home Missionary Society)*, genç bir kolej mezununu hayatta kalanlara vaiz ve öğretmen olarak hizmet vermesi için Zeytun'a gönderdi.

Amherst Kolej'den ve Yale Teoloji Fakültesi'nden mezun Rev. Hovannes Krikoryan'a 1883 yılında *Goodell Profesörlüğü* olarak bir *Ahlâk ve Zihin Felsefesi Kürsüsü* tahsis edildi. Lakin bölgedeki hadiseler ve ekonomik unsurlar koleji baltalamak için iş başındaydı. Dış kaynaklı bu koşullara Dr. Trowbridge'in 1888'deki vefatı da eklendi. Bu kayıp, koleji kendisine rehberlik eden bir elden ve yardım toplama reisinden mahrum bırakmıştı.

Aslına bakılırsa para sıkıntısı 1888'in birkaç sene evvelinde başlamıştı. Hatta o vakitler para durumu o kadar sıkışıktı ki, Dr. Sewny'nin yerine tayin edilen Dr. Fred D. Shepard tıp bölümünün son sınıfında okuyan öğrencilerin hepsini Halep'e nakletmişti. Düşüncesi, kendisi bu taşra başkentinin zengin Ermenilerinden, Yahudilerinden ve Türklerinden hekimlik ücreti kazanarak onların programına destek olurken, talebelere de uygulamaya dönük daha iyi deneyim imkanları vermekti. Bu küçük tıp programını açık tutma mücadelesi devam etti ama Dr. Trowbridge'nin ölümü ona son darbeyi vurdu. Anadolu'nun ilk eğitimli tıp hocalarını yetiştirmek amacıyla faaliyet gösterdikten sonra okul kapatılmak zorunda kalınmıştı. On iki yılda bu okuldan 21 Ermeni mezun edilmişti. Aralarında, Halep'teki modern hastanenin kurucusu Dr. Altunyan; Antep'te hekimlik yapan Habib Nazaryan ve yine Antep'teki misyoner müesseselerinden Azariah Smith Memorial Hastanesi'nde cerrah olan Dr. Hovsep Bezciyan da vardı.[18]

[18] "Historical Sketch of Aintab Station", el yazması metin, Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul, Türkiye, s. 8-11. Dr. Shepard'ın faaliyetleri ile ilgili bilgi Alice Shepard Riggs, *Shepard of Aintab*, New York: Interchurch Basımevi, 1920, s. 38-40'ta da kayıtlıdır.

Bulanık Sular

Orta Anadolu Koleji'nin yeni müdürü Rev. Americus Fuller'di. Göreve geldikten kısa bir süre sonra okulu bir başka felaket vurdu. 26 Aralık 1890'da yangın maskesiyle meydana gelen bu felaket ana binayı harabeye çevirdi ve doğu tarafındaki ek binanın içini tahrip etti. Yatakhanedeki çalışma odası, yemek odası ve müze tamamıyla yok oldu; kolej matbaası feci şekilde hasar gördü. Tüm kışlık yakacak odunlar, mobilyalarla ve ders kitaplarıyla beraber yanıp kül oldu. Bu tahribat 11.000 dolardan fazla zarara yol açtı.

Yangın geceleyin başlamasına ve görünüşe bakılırsa bir kundakçı tarafından çıkarılmıştı. Buna rağmen bereket versin kimse ölmedi. Kütüphane, laboratuvar, sınıflar ve mutfağın bulunduğu Kolej Binası'nın batı yan kanadını kurtarmak mümkün oldu. Fakat kolejin sigortası yoktu. Bu yüzden İdare Heyeti'ndekiler yerli destekçilerden ilave bağışlar için el açmak mecburiyetinde kaldılar; Amerika'ya acil yardım için mektup yazdılar. Sınıflar, Misyon binalarının başka bir yerine taşındı. Kısa süre sonra ABCFM'nin himayesindeki Beyrut, Harput ve Merzifon'daki kardeş okullardan toplanan bağışları da ihtiva eden bir yardımla okul inşası yeniden başlatıldı.[19]

Okul binasının yeniden inşasının üzerinden çok geçmemişti ki, koleje siyasi bir çalkantı temas etti. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeni *milleti* arasında milli aydınlanma (national enlihgtenment) için yeni bir sevda, büyük ölçüde Avrupa ve Çarlık Rusyası'ndaki ırkdaşları sayesinde 19. yüzyılda başgöstermişti. ABCFM okulları da birkaç Ermeni eğitim cemiyetinin vücut bulmasına yardım etti. Bunlardan *Araratyan*, *Tebrotzasiratz Arevelyan* ve *Cilicyan* adlı üç cemiyet 1880 yılında güçlerini birleştirdiler. Çok geçmeden Ermenice gazeteler de zuhur etmeye başladı. Bilhassa Me-

[19] "The Buming of Central Turkey College", *The Misionary Herald*, 87 (3), Mart 1891, s. 95-97; "Fifteenth Annual Report of The Central Turkey College: 1890-1891", Orta Anadolu Koleji, İlave, C. I, başlık 505. Houghton Kütüphanesi.

kertitch Portugalian'ın *Ermenistan* gazetesi gibi yurtdışında basılanlar, müstebit Osmanlı yönetimine karşı bir isyanı savunuyordu. Ermeni siyasi partileri teşkilatlandırıldı. 1887 yılında Cenova'da kurulan Marksist *Hınçak* örgütü de bunlar arasındaydı.

1892 yılında *Hınçak* tahrikçileri evlerin ve kamu binalarının duvarlarına, Sultan Abdülhamid'in baskılarını sona erdirmeleri için gayrimüslim azınlıklara olduğu kadar Müslümanlara da çağrıda bulunan Türkçe ilanlar yapıştırdılar. Osmanlı Hükümeti bu duruma, bazı isyancıların yanı sıra bir grup Ermeni aydını, tüccarı ve dinî lideri de tutuklayarak ve idam ederek karşılık verdi. 1894 yılına kadar Orta Anadolu Koleji de isyan yuvası olma şüphesi altında bulunuyordu. Görünen o ki, kolej hocalarından Lazarus Diradoryan gerçekten *Hınçak* partisine yakınlık duymuştu ve Prof. Sarkis Levonyan'ın karısı da bu partinin faal bir üyesiydi. Ancak misyonerlerin ve onların Ermeni meslektaşlarının materyalist ve dinsiz olarak addettikleri bu Marksist hareket, kesinlikle okul yönetiminden destek görmedi. Prof. Bezciyan ve Prof. Levonyan'ın kullandığı odalar, suç delili bulmak için Osmanlı yetkilileri tarafından arandı. Hiçbir şey bulunmadığından, sonunda bu iki kişi beraat etti. Gerçi bu hadisenin, öğretmenlerine yapılan bu küçük düşürücü tavrı gören öğrenciler arasında ciddi yankıları söz konusu oldu.[20]

Ertesi sene 4 Kasım 1895 tarihinde Türk çeteleri (Turkish mobs) Antep'teki Ermeni ahalisine saldırdılar. Akşam karanlığı çökene kadar en az 300 Ermeni erkeği öldürüldü ve şehrin Ermeni

[20] Devrimci ve millliyetçi grupların ortaya çıkışı Louise Nalbandyan, *The Armenian Revolutionary Movement*, Berkeley: Califomia Üniversitesi Yayınevi, 1963, s. 90-95, 118-1290. Ayrıca bkz. Richard G. Hovannisian, *Armenia on The Road to Independance 1918*, Berkeley: Califomia Üniversitesi Yayınevi, 1967, s. 16. Orta Anadolu'daki olaylar için bkz. "Historical Sketch of Aintab Station", s. 135'te okulun öğretmen kadrosundaki Hınçak üyelerinden bahsedilmektedir. Bu hadisenin bir görgü şahidi Nazareth Barsumyan tarafından *Stowaway to Heaven*, Rev. Ed. Wilmette, III.: Llyd Hollister, Inc., 1961, s. 27'de verilmektedir. O sırada Orta Anadolu Koleji'nde öğrenci olan Barsumyan bu katliamın Eylül 1896'da vuku bulduğunu hatırlamaktadır.

mahallesi yağma edildi. Kolejin kendisi kurtulmuş olsa da, öğretmen kadrosu ve öğrenciler ölüm tehlikesi içindeydi. Mevcut yerli kaynakların tamamı *Birleşik Yardım Heyeti (United Charity Board)* tarafından yürütülen yardım çalışmalarına aktarılmak mecburiyetinde kalındı. Bu heyet, bütün mezheplere mensup Ermenilerden müteşekkildi. Antep Ermenileri arasında yeni bir kardeşlik ruhu hakim olmuştu. Bu durum, daha fazla sayıda gayrı Protestan ailenin erkek çocuklarını Orta Anadolu Koleji'ne göndermek istemesiyle neticelendi.[21]

Bitiş Yılları

Orta Anadolu Koleji'nin 25. kuruluş yıldönümü 21 Haziran 1901 tarihinde kutlandı. Bu tarihe kadar okuldan 200 öğrenci mezun olmuştu. Fakat Müdür Fuller'in konuşmasında, hâlâ karşılayamadıkları 110.000 dolar değerindeki acil temel ihtiyaçları tek tek sıralanıyordu. Örneğin, 1888'den beri kapalı olan Tıp Okulu'nun yeniden açılması için 66.000 dolara ihtiyaç vardı. Ayrıca Müdür Fuller, eğer kolej istikbale ilişkin beklentileri karşılayacaksa, burayı öğrencileriyle besleyecek gelişmiş bir hazırlık okulları sisteminin gerekli olduğuna da işaret ediyordu. Buna mukabil kurumun şu dört büyük hedefinin yerine getirilmesinin yegâne araçları bağlamında, daha fazla para ve daha fazla başvuru olması takdim edilmişti:

> (1) İsa'ya ve onun krallığına sadakat, kişisel takva.
>
> (2) Bilim: Şöyle böyle taklit etmeyi değil, çalışmamızın en iyi anlayışta; özgün, mükemmel ve elverişli olmasını amaçladık. Kabul görmüş hakikatlerin taptaze bir uygulaması... Bilimin esas ve bozulmaz unsurları olarak itibar edilen gerçekler... ve böyle devam edeceğinden Tanrının kainatı yönettiği kanunların açığa çıkarılması, bilim olarak adlandırılan sistematik bilgi.

[21] Sarafyan, *A Briefer History of Aintab*, s. 124-130.

(3) Kolejin çevresine tam anlamıyla uyumu. Bununla yabancı olmaktan uzak, yerli bir müessese olması gerektiğini kasdediyorum.

(4) Kolej bir arabulucu olmalı. Bir çeşit tarafsız zemin; çatışan çıkarların ve uyumsuz ırkların, barış şartları üzerinde anlaşmak için toplanabilecekleri bir zemin.[22]

1905 yılında Fuller'in bozulan sağlığı, onun Birleşik Devletler'e dönmesini gerekli kıldı. Oradayken bile Fuller kolej için yardım toplamaya gayret ediyordu. İlk müdür vekili, felsefe doktoru Rev. John E. Merrill 30 Ocak 1907'de resmen Fuller'in halefi oldu. Alexan Bezciyan'ın, öğretmenlik mesleğindeki yaşamının 50. yıl dönümü 1906'da gerçekleşti. Onun şerefine Orta Anadolu Koleji mezunları "A. Bezciyan Fonu" adıyla fizik çalışmalarına tahsis edilmesi için 100 Türk lirası yardım topladılar. Bir kürsü verilebilmesi için mezunlar bu tutarın sonradan 500 liraya yükselmesini ümit ediyorlardı. Ancak aynı sene bir mezun, İstanbul'da neşredilen bir Protestan gazetesinde üzüntülü bir şekilde şöyle yazmaktaydı:

(...) Kolej'deki para kıtlığı ve bu yüzden bir çeşit düşüşün başlaması; ve öğretim gücündeki zayıflama büyük üzüntü duyulacak konulardır.[23]

1908 yılında İdare Heyeti koleji yeniden daha güçlü mali temellere oturtmayı planlamaktaydı. Heyet sekreteri Rev. M.G. Papazyan, Boston'daki American Board sekreteri James L. Barton'a mektup yazdı. Mektubunda kolejin tüm parasının bundan böyle daha güvenli olacağı Birleşik Devletler'de yatırılmasını söylüyordu. Papazyan, Orta Anadolu Koleji için yine Amerika'da tamamen bağımsız bir mütevelli heyeti kurulmasının imkanını da gündeme getiriyordu. İşte o zaman bu kişiler para toplama konusunda daha faz-

[22] Müdür Fuller'in Orta Anadolu Koleji'nin 25. Yıldönümündeki Konuşması, Antep, 21 Haziran 1901. Matbu metin, s. 7. Yakındoğu Misyonu Arşivi.

[23] Bu mektup, John E. Merrill'den S.F. Wilkins'e gönderilen 31 Ekim 1906 tarihli mektupta tercüme edilmiştir. Orta Anadolu Koleji, İlave, C. I, başlık 761. Houghton Kütüphanesi.

la serbest olacaklardı.[24] Aynı yıl Amerika'daki Mütevellilere "ileri bir hareket" için daha esaslı bir teklifte bulunuldu. Buna, okulun mevcut mal varlıklarıyla ilgili belgeler de eşlik ediyordu. Bunlar arasında bir Kolej binaları topluluğu, yaklaşık 100 akrelik alanda dört büyük binadan müteşekkil bir hastane, iki adet tek katlı ev, bir adet çift katlı ev, iki küçük bina listelenmişti. Bu binaların hepsi taş yapılardı. Kolej mülklerinin değeri 65.000 dolar, hastaneye ait olanların değeri ise 30.000 dolardı. Kolejin çevresine olan etkisinin bir delili olarak şunlar zikredilmektedir:

> Türkiye'deki yirmi iki kilisenin papazı, on üç okulun baş öğretmenleri, Halep, Antep, Maraş dahil asgari on dört vilayetin önde gelen hekimleri, en az yedi vilayetteki Gregoryen cemaatinin okullarındaki öğretmenler, Konya Apostolik Enstitüsü'nün yöneticisi, Merzifon Anadolu Koleji'nin doğa bilimleri profesörü ve kendi kolejimizin öğretmen kadrosundaki on üç kişi Orta Anadolu Koleji'nin mezunlarıdırlar.[25]

İttihat ve Terakki Fırkası'nın 1908'de Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirmeyi başardığı Jön Türk İhtilali, ilk başlarda yeni bir çağın habercisi gibi görünüyordu. Ermeni aydınların çoğu hükümet darbesi gerçekleştirmek için özgürlükçü Türklerle işbirliği yapmıştı ve şimdi vatandaşlık hakları ve kişisel hürriyet elde etmeyi dört gözle bekliyorlardı. Kolej İdare Heyeti'nin 30 Ocak 1909 tarihinde Boston'daki mütevellilere gönderdiği bir genelgede açığa vurulduğu üzere Orta Anadolu Koleji de bu yeni anlayışa kapıldı. Başlangıçta kolej müfredatı bilhassa Türkçe konuşan Ermeniler için tasarlanmıştı. Fakat şimdi, Müslümanlar da koleje gidebildiklerinde, hoşgörü iklimi yeni bir çağı müjdeleyebilirdi. Bu program onların ihtiyaçlarını karşılayacak bir düzenlemeyi gerekli kılıyor ve şu ko-

[24] "Daha kararlı bir İleri Hareket teşebbüsünde Mütevellilerin düzenledikleri Orta Anadolu Koleji'nin Yerli Mal Varlıkları", daktilo edilmiş metin, Orta Anadolu Koleji, İlave, C. I, başlık 256. Houghton Kütüphanesi.

[25] İdare Heyeti Sekreteri Stephan R. Trowbridge'den, Rev. C.H. Daniels'a güney Framingham 30 Ocak 1909 tarihli mektup, daktilo edilmiş metin, s. 2. ABC 16.5, CX, İlave II, başlık 484, Houghton Kütüphanesi.

nuya dikkate çekiyordu: Gerekli para yokluğu nedeniyle, bölgedeki pek çok Müslüman Arapça konuştuğu halde okulda bir Arapça hocası yoktu. Ayrıca yöneticiler şunları yazmışlardı:

> Yeni siyasi gelişmeler, kolejin gelecekteki etkisi bakımından, İngilizcenin etkin bir şekilde öğretimini birinci derecede önemli hale getirmektedir.[26]

O dönemde 150 öğrenciye verilen İngilizce ve toplum önünde konuşma dersleri ile ilgili programın tamamı, sadece tek bir Ermeni, o da haftada otuz derse giren (!) Prof. Jesse Mattosyan tarafından yürütülmekteydi. İdareciler ona yardımcı olması için yarı zamanlı çalışacak Amerikalı bir öğretmen talep etmişlerdi.

Bir buçuk ay içerisinde koleji yeni bir felaket daha vurdu. 14 Nisan 1909 tarihinde *Çukurova Ermeni Protestan Birliği*'nin yıllık toplantısına katılacak 26 temsilciden müteşekkil bir grup Adana'ya giderken Osmaniye'deki bir Protestan Kilisesi'nde diri diri yakıldı. Düşman bir çete, Jön Türk liderlerinin Çukurova Ermenilerini ortadan kaldırma talimatı üzerine onların etraflarını sardı. Orta Anadolu Koleji'nin eski birkaç öğrencisi ile birlikte, okulun matematik hocası Prof. Sarkis Levonyan da bu yangında hayatını kaybetti. Antep'te de katliamlar tertip edilmişti; fakat bu kez orada yaşayan Ermeniler kendilerini savunmak için hazırlık yapmışlardı. Vilayetin Müslüman Arap valisi, birbirini takip edecek olan katliamlar karşısında emirlerinde ihmalkarlık gösterdi. Sonuçta, civar bölgelerde yaşayan 30.000 Ermeni öldürülse de Antep nispeten huzurlu kaldı. Ancak kolejin doğal talipleri olan birçok insan arasındaki bu dehşet verici can kayıpları, kolejin gelişimine aksi yönde tesir etti.[27]

Dört yıl sonra (1912-1913) Orta Anadolu Koleji'ne kayıtlı öğrenci sayısı 246 idi. Bunların üçte ikisi Protestan Ermeni ve üçte bi-

[26] Sarafyan, *A Briefer History of Aintab*, s. 131.

[27] John E. Merrill, *Report of The President of Central Turkey College: 1912-1913*, Antep: Orta Anadolu Koleji Yayınları, No. 8, 1913, s. 19-20.

ri Ermeni Apostolik cemaati üyesiydi. Antepli 110 öğrencinin yanı sıra Diyarbakır'dan 15, Kilis'ten 14, Urfa'dan 12, Kessab'dan 12, Hasanbeyli'den 7 ve Maraş'tan 5 öğrenci gelmişti. Unraniyeh ve Siverek'ten 4'er öğrenci gönderilmişti. Eybez, Kayseri ve Zeytun'dan üçer öğrenci vardı. Öteki yirmi yörenin her biri bir ya da iki öğrenciyle temsil ediliyordu.[28]

Kolejin bu kadar uzak topluluktan, bu kadar çok öğrenci çekmesindeki başarısı tesadüf değildi. Kolej esasen Birecik, Kessab, Kilis, Urfa ve Zeytun'daki orta öğretim okullarına cüzi miktarda mali destek sağlıyordu. Bu okulların, *Çukurova Ermeni Protestan Birliği Eğitim Komitesi*'nin destek verdiği mahalle okullarındaki altı yıllık başlangıç eğitimini takip eden beş yıllık müfredatları vardı. Böylece öğrencileri Antep kampüsüne taşıyan "boru hatları" döşenmiş oldu. Şüphesiz kolej bunlara ilaveten, American Board misyonerlerinin ortaokullarının bulunduğu Diyarbakır, Kayseri gibi diğer şehirlerden de öğrenci çekiyordu.

Müdür Merrill'in 1913 yılı raporu ayrıca Osmanlı makamlarının *Dar'ül Muallimîn-i Rüşdi* (dört yıllık öğretmen okulu) şeklinde berat verdiği Kilikya Jemeran Okulu'nun 1912 yılının sonbaharında Antep'te açıldığından bahsetmektedir. Bu yeni okul, Apostolik Ermenilerin 1882'den beri öğretim faaliyeti yürüttükleri Vartanyan Yüksek Okulu'nun büyümesiyle ortaya çıkmıştı. Müdürü, Massachusetts'teki Bridgewather Öğretmen Okulu mezunu ve Harvard'dan felsefe ve tarih diplomaları da almış olan Prof. Armeng Çamiçyan'dı. Ermeni Kilisesi'ne öğretmen ve din adamları yetiştirmeyi amaçlayan Kilikya *Jemaran*'ın ders müfredatı Ermenice öğretiliyordu. Ders programı, komşusu olan Protestan okulundan alınmamış olduğu halde, hiç kimse Orta Anadolu Koleji'nin bu yeni okulu ciddi anlamda etkilediğinden kuşku duyamazdı. Mesela bu okulun birkaç öğretmeni mesleki eğitimlerinin bir kısmını ABCFM okullarında almışlardı.[29]

[28] Sarafyan, *A Briefer History of Aintab*, s. 105-112 ve 275.
[29] *A.g.e.*, s. 137.

Hem Orta Anadolu Koleji'nin, hem de Kilikya Jemaran'ın yöneticilerine meçhul olan ve her iki okulu da I. Dünya Savaşı'nın felaketinin ortasına atacak hadiseler hareketlenmeye başlamıştı. Çatışma bulutları biraraya toplanırken, bazı kolej öğrencilerinin ve birkaç Kilikya *Jemeran* öğrencisinin, Ermeni özerkliği ve meşru müdafaası lehine propaganda yapan *Taşnaksutyun* (Ermeni Devrimci Federasyonu) üyesi oldukları dedikodusu çıkartıldı.[30]

Kolejin Haziran 1915'teki kapanış törenleri, çoktan başlamış olan Ermeni nüfusunun tehciri nedeniyle sönük geçti. Eylül ayında Orta Anadolu Koleji'nin biri hariç tüm yerli öğretmenleri Suriye çölündeki Deyr ez-Zur'a sürgüne gönderildi. Sadece 35 öğrenci kalmıştı okulda. Bu nedenle, Amerikalı öğretmenler kimsesiz kalmış 100 çocuğun bakımıyla bizzat ilgilendiler. Mülteci trenlerine yemek vermek için aş evleri kuruldu; tifüs salgını isabet edenlerin cenazeleri gömüldü. Orta Anadolu Koleji'ndeki Ermeni öğretmenlerden altısı sürgünden sağ kurtuldu. Ancak Jesse Matosyan, Babikyan, Roumyan, Andonyan adlı öğretmenlerle kolej sekreteri Mr. Hasırcıyan öldürüldüler.[31]

Orta Anadolu Koleji'nin binaları Osmanlı ordusu tarafından işgal edildi. Öyle ki, 1916 yılından başlayarak, İngiliz birliklerinin şehri aldığı 15 Aralık 1918 tarihine kadar iki yıllık sürede bir eğitim müessesesi olarak faaliyet gösteremedi. O esnada efendiler değişmişti, fakat kolej hâlâ öğretime başlayamamıştı. Çünkü kolej binası şimdi de İtilaf Devletleri'nin karargahıydı. Dr. Merrill'in mutat meşguliyetlerine geri dönmesi beklenirken o, *Rahnüma* (Kılavuz) adlı haftalık bir Hıristiyan mecmuası neşretmeye başladı. Editörlüğünü Lütfi Levonyan'ın yaptığı bu mecmuanın bir sayfası Osmanlı Türkçesiyle, diğer bir sayfası Ermeni harfli Türkçeyle basılıyordu. Ayrı-

[30] Orta Anadolu Koleji Raporu, (Mrs. Merrill'in Mütevellilere verdiği şekliyle) 20 Eylül 1917, Ermeni öğretmenlerin akıbeti üzerine bir ilaveyle birlikte, daktilo edilmiş metin, s. 13, ABC 16.5, C. X, başlık 148. Houghton Kütüphanesi.

[31] Isabel T. Merrill, "Serving The City of Aintab", *The Missionary Herald*, 115 (6), Haziran 1919, s. 248-250 ve 115 (7), Temmuz 1919, s. 306.

ca Ermenice bir sütun da bulunuyordu. Bu yayın, barış ve kardeşlik mesajıyla Antep'teki tüm ırklara ulaşma amacıyla çıkarılıyordu.[32]

Savaştan ve ülke içindeki çekişmeden altı sene sonra Orta Anadolu Koleji nihayet 3 Ekim 1921'de yeniden açıldı ve hâlâ daha İtilaf Devletleri'nin işgalinde bulunan kolej binalarının bitişiğindeki bir yetimhanede akademik çalışmalarına kaldığı yerden başladı. Eski durumuna getirilen programın başında Mr. Merrill N. Isely bulunuyordu. Onun yokluğunda koleji Dr. Martin yönetiyordu. Amerikalılar büyük zorluklarla altı Ermeni ve iki Türk öğretmen bulabildiler. Eski öğretmenlerden sadece Setrag G. Matosyan geri dönebilmişti. Öğrenciler yeniden futbol ve basketbol oynuyor, kolej marşını söylüyorlardı. Ancak Fransızca dersi müfredattan çıkarılmak zorunda kalındı. Okulun birinci sınıfı da mevcut değildi. Başlangıçta 60 olan öğrenci kaydı yavaş yavaş 90 öğrenciye yükseldi. Lakin Aralık 1921'de Fransızlar Antep'ten çekilince bu sayı süratle 40'ın altına düştü. Ocak 1922'de Ermeni nüfusunun çoğu, Fransız mandası altında kalacak olan Suriye'ye sığınmak üzere Antep'i terk etti.[33]

Hıristiyanların Anadolu'dan Suriye'ye bu yeni hareketi sebebiyle oradaki Ermeni nüfusu 150.000 ila 200.000 arasındaki bir rakama yükseldi. Kısa süre sonra Halep'te asgari 50.000 Ermeni vardı ve bunların 6.000'i Protestandı. Böylece Halep şehri "Yakındoğu'daki Protestan Hıristiyanlığının en büyük merkezi"[34] haline gelmişti.

Antep, Orta Anadolu Koleji'nin her zamanki müşterilerinden mahrum kalmıştı. Nisan 1923 tarihindeki bir İdare Heyeti toplantısında, Amerika'daki Mütevelli Heyeti'nden, gençlerin pek çoğunun

[32] *The First Ten Weeks of College Work Since The War*, 24 Ocak 1922, ABC 16.5, C. X, başlık 209. Houghton Kütüphanesi.

[33] Müdür John E. Merrill'den Mütevelli Heyeti'ne mektup, 4 Ocak ve 20 Şubat 1924. Daktilo edilmiş metin, s. 5, ABC 16.5, C. X, başlık 77. Houghton Kütüphanesi.

[34] Sekreter E.W. Riggs'in raporu: Türkiye'deki Eğitime Bağış Mütevellileri yıllık toplantısı, 25 Şubat 1926. Daktilo edilmiş metin, ABC 16.5, C. X, başlık 16. Houghton Kütüphanesi.

öğrenim görmekte olduğu Halep Yüksek Okulu'na 600 Osmanlı altını bağışlaması istendi. Heyet adı geçen okula 1.320 doları aşmayan bir miktar tahsis ederek bu isteğe mukabele etti. 1924 Mayısında İdare Heyeti'ne, Halep'te dört sınıftan az olmayan orta öğretim seviyesinde bir okul açması talimatı verildi. "Bu okul, Halep'teki Orta Anadolu Koleji'nin kurulmasına doğru giden ilk adım olacaktı."

Aslına bakılırsa yerli liderler tastamam dört yıllık bir koleji yeniden açmak istiyorlardı. Fakat bu düşüncenin, üç sebepten ötürü hayata geçirilmesi mümkün değildi. *Birincisi*, bir misyonerlik müessesesi olsa dahi Beyrut Amerikan Üniversitesi çok yakınında bir rakip istemiyordu. *İkincisi*, dört yıllık bu kurum pastör ve öğretmen yetiştirmekten ziyade meslek erbabı yetiştirecekti. *Üçüncüsü* ve en esaslısı da, Mütevelliler gerçekten de dört yıllık bir müessesenin masraflarını karşılayacak mali kudretten yoksundu. Zira 1921-1922 yılları arasında koleje yapılan hususi bağışlardan elde edilen miktar 2.387 dolardı. 1923-1924 yıllarında sadece 796,95 dolar bağış toplanmıştı. 1924-1925 arasında ise bu miktar 334,06 dolara düşmüştü.[35]

Ama yine de öyle görünüyor ki, kolejin Halep'e nakledilmesi ihtiyatlı bir hareketti. Okulun Halep'te yeniden açılmasını destekleyen on iki husus, Müdür John E. Merrill tarafından Mütevelli Heyeti'ne sunuldu. Bunlar arasında şu hakikat de yer alıyordu: Her ne kadar Halep eskiden hiçbir zaman bir misyon istasyonu alanı olmamış olsa da, şu an Antep'tekinden daha büyük bir yerli Protestan nüfusa sahipti. Ayrıca Müdür Merrill, burasının Antep'ten hiç olmadığı kadar büyük ve daha müreffeh bir şehir olduğunu da iddia ediyordu. Ona göre Halep, ileride mesleki fakülteleriyle birlikte bir üniversiteyi destekleyebilecek bir merkezdi. Ayrıca Maraş'tan silinip kaldırılan ve Atina'da geçici olarak hayata tutunma mücadelesi veren teoloji eğitimi programını sürdürebilirdi. Merrill'in okulun Halep'te yeniden kurulması hususundaki görüşleri, Ekim 1924'te Mütevelli Heyeti için hazırladığı genelgede açıkça ifade edilmişti. Bu, An-

[35] ABC 16.5, C. X, başlık 77, s. 5. Houghton Kütüphanesi.

tep'teki Orta Anadolu Koleji'nin gerçekten de son eseriydi.[36]

Terk edilmiş olmak bir yana, Orta Anadolu Koleji bir yüksek öğretim müessesesi olarak 48 yıl bulunduğu Antep'ten ayrılmak mecburiyetinde kalınca Halep'te yeni bir döneme başladı. Öncelikle, o zamanlar kolej seviyesinde iki yıllık eğitim veren ve Halep Koleji diye bilinen bu ortaokul, bugün dört yıllık müfredatı olan bir okul olarak varlığını sürdürmektedir. Maraş Kız Koleji de bir kız yüksek okulu olarak hayattadır. Maraş'tan Atina'ya gitmiş olan teoloji programı ise nihayetinde Lübnan'ın Beyrut şehrindeki Yakındoğu Teoloji Okulu haline gelmiştir. Yeniden yerleşme esnasında yaşanan bütün bu zorlukların ortasında en az iki avantaj olduğu saptanabilir. Anadolu'daki kolejlerin her daim çok kültürlü bir müessese olması umulurdu. Ancak bu hedefin uygulanması ancak Halep'e gidildikten sonra mümkün olabildi. Buradaki Hıristiyan Arapların varlığı, okulun Hıristiyan kimliğini terk etmeden kültürel farklılığın oluşmasına izin veriyordu. İkincisi, Antep'teyken "kendi masrafını kendin çıkar" uygulamasından yararlanılmadı. Çünkü zanaatlarla uğraşmanın, akademik başarıyı baltalayacağından korkuluyordu. Fakat Halep'teki öğrenciler topraklarını ve mal mülklerinin çoğunu kaybetmiş ailelerin çocuklarıydılar. Şayet bu göçmenler eğitileceklerse, iş eğitimi vermek orada kaçınılmaz bir durumdu.

"Her Şeyin Bir Zamanı Vardır..."

(İncil, Vaiz, 3:1)

Orta Anadolu Koleji mezunlarından Dr. Avedis Nakkaşyan kolejde öğretime verilen ehemmiyete dair şunları hatırlıyordu:

> (...) Kolejde kişilerin dinlerini değiştirmesine çabalamaksızın, dinî ve ahlâkî temel üzerine Batı metotlarıyla modern bilim ve edebiyatın öğ-

[36] John E. Merrill'in "Martha Washington" gemisinde bulunduğu sırada Mütevelli Heyeti'ne yazdığı genelge, Ekim 1924, daktilo edilmiş metin, s. 1, ABC 16.5, C. X, başlık 78. Houghton Kütüphanesi.

retilmesine vurgu yapılıyordu. Bu kurum önyargıların dağılmasına yardım etti. Aile yaşantısını, toplumsal ve milli hayatı daha yüksek ve daha iyi bir seviyeye yerleştirildi. Kişisel ve milli hürriyet, kadınların özgürlüğü idealleri öğretildi. Ermeni kültürü yüksek seviyelere çıkarıldı. Konuşma sanatının öğretimine özel önem veriliyordu. O kadar ki mezunların çoğu usta hatiplerdi. Bir model olarak ayakta duran kolej milli okullar rekabetini ortaya çıkardı. Şüphesiz Orta Anadolu Koleji'nin bazı eksikleri vardı. Bu büyük ölçüde dil öğretiminde bilhassa *milli* dil [Ermenice] ve edebiyatta görülüyordu.[37]

Kolej'in 1910 mezunu Dr. Hayk Volakyan, eski okul hocalarından A. Bezciyan'ı, S. Levonyan'ı, Z. Bezuyan'ı, N. Balyozyan'ı, G. Matosyan'ı, L. Levonyan'ı ve G. Dağlıyan'ı "hepsi kendilerini davaya adamış ve yetenekli insanlardı"[38] diyerek yâdetmektedir.

Kolej'in teşvik ettiği ilgi alanına giren konuların çeşitliliği, 1913 yılında sunulan on altı bitirme tezinin başlıklarında görülmektedir:

Orta Anadolu Koleji 1913 Yılı Son Sınıf Tez Konuları

"Akdamar Manastırı"
"Türk-İtalyan Savaşı"
"Ergani Madenleri'nden Bakır Analizleri"
"İttihat ve Terakki Komitesi: Kökeni ve Tarihi"
"Balkan Savaşı"
"Ermeni Protestanlığının Tarihi ve Sonuçları"
"Rus Devleti'nin Ermenilere Yönelik Politikası: 1828-1913"
"Atık Ürünler"
"Çin Devrimi"
"Türkiye'de Bilimsel Zirai Yöntemlerin Tatbiki"
"Ermeni Siyasi Cemiyetleri"
"Kargamış ve Hititler"
"Kapitülasyonların Temelleri ve Tarihi"
"Türkiye'de Ermenilerin Ticari Geçmişi"

[37] Kevork A. Sarafyan, *History of Education in Armenia*, Los Angeles: C.C. Crawford, 1930, s. 175-176.

[38] Haig Solakyan'dan Frank A. Stone'a 28 Aralık 1971 tarihli el yazması metin, s. 2. Solakyan Orta Anadolu Koleji'nden 1910'da mezun oldu ve ardından üç M.I.T. diploması aldı.

"Kessab ve Köyleri"
"İnsanlar İsa'ya Nasıl Götürülür: Kilise Yöntemleri Hususunda Tenkit ve Teklifler"[39]

Öğrencilerin, Türkiye'den geldikleri yerlerle, kendi Ermeni etnik miraslarıyla ya da kendi toplumlarının somut ihtiyaçlarıyla ilgili konuları tercih ettikleri görülmektedir. Şayet bu araştırma konuları listesi her daim böyleyse, Orta Anadolu Koleji'nin taşraya özgü olduğu ya da mezunlarının etnik kimliklerini zayıflatmış olduğu iddia edilemez. Bununla beraber koleje üç büyük eleştiri yöneltilmektedir. *Birincisi*, bazı kimseler eğitim dili olarak Ermeniceden ziyade Türkçenin kullanılmasını sorgulamaktaydı. Kolejde yalnızca bir yıl süreyle tahsil görmüş olan Dr. Kevork A. Sarafyan şunları yazmaktadır:

> Eğitim dili Türkçeydi. Ders kitapları ise İngilizce. Ders kitapları ve ders anlatımındaki bu uyuşmazlık hoşuma gitmiyordu. Görevlerini sıradan ve mekanik formüllere indirgeyen bazı hocaların kullandıkları biçimsel yöntemler beni fazlasıyla usandırmıştı. Kolejin genel atmosferine bir nevi ortaçağ feodalizmi nüfuz etmişti.[40]

Aşırı kuralcılık ithamı ile birleşen dil konusundaki bu çıkmaz, kurum hakkında yapılan tenkitlerin ilk türünü oluşturmaktadır.

Sarafyan, "Dr. Merrill ateşli bir dindardı. Fakat onun dini, beni cezbetmeyen fanatik ve mistik bir türdü" diye başka bir şey daha hatırlamaktadır. Görünüşe bakılırsa Merrill sık sık dua toplantıları tertip ediyordu. Bu toplantılarda, günah işleyen öğrencilerden günahlarını herkesin önünde itiraf etmeleri ve nefislerini ıslah etme sözü vermeleri bekleniyordu. Bazı çocuklar ise aşırı dindar eğilimli kişilere bahşedilen lütufları elde etmek için aslında vicdanlarında hiç tecrübe etmedikleri değişime tanıklık edecek üst bir seviyede değillerdi.

[39] *News From Central Turkey College*, 16 Nisan 1913. Matbu bülten, s. 1, ABC 16.5, C. X, başlık 196. Houghton Kütüphanesi.

[40] Kevork A. Sarafyan, *From Immigrant to Educator*, New York: Vantage Basımevi, 1963, s. 28.

Konu hakkında bilgi veren diğer haber kaynakları, Orta Anadolu Koleji'nin güçlü Protestan eğiliminin, okula devam eden Apostolik Ermeni Kilisesi'nin bazı mensuplarına itici geldiğini de hatırlamaktadırlar. Sözgelimi Mrs. Eliza Der Melkonyan Saçaklıyan, erkek kardeşinin kolejdeki zorunlu Protestan ayinlerine katılmak şöyle dursun, bunları terk ettiğini anlatmaktadır. Bu aşırı Protestanlık coşkusu, Orta Anadolu Koleji hakkındaki bir diğer tenkit konusudur.[41]

Üçüncü olarak, bazı yorumcular kolej yöneticilerinin ifrat derecesinde Protestan olduklarına inansalar da, diğerleri onları İncil'den uzaklaşmakla suçluyorlardı. *Çukurova Ermeni Protestan Birliği*'nin Maraş'taki yıllık toplantısında (1906) Abraham Levonyan şiddetle şu hususu dile getirmişti:

> Bir süreliğine Antep'teki Orta Anadolu Koleji'nin öğrencileriyle beraber sabah duasında bulunuyordum. Oradaki öğretmenlerden bazıları alenen Tanrı'nın ayetlerini, Tanrı'nın İsa'da vücut bulmasını, İsa Mesih'in ilahlığını reddediyordu. Bu mesele sessizce göz ardı edilmektedir. Protestan kiliselerimizin ruhaniyetini bu yeni eğilim yönetmekte ve manevi gücümüzün özsuyunu kurutmaktadır.[42]

Görünüşe bakılırsa Kolej hangi dinî duruşu benimserse benimsesin saldırılara maruz kalıyordu. Şayet eğitiminde tarafsız ya da laik olmuş olsa, destekçileri için kabul edilemez bir durumda olacaktı. Öte yandan ateşli Protestanlar ağızlarını açsalar bu sefer de Orta Anadolu Koleji, bile bile Ana Kilise'nin gençliğini Protestanlaştırmaya çalışmak suçlamalarına açık hâle gelecekti.

Şüphesiz herhangi bir yüksek öğretim kurumunun meydana getirdiği asıl etki onun mezunları aracılığıyla olmaktadır ve Orta

[41] New York, Syracuse'lı Mrs. Eliza Der Melkonyan Saçaklıyan ile 29 Eylül 1973'te yapılan kişisel görüşme. Mrs. Saçaklıyan, Çukurova bölgesindeki Dörtyol'da büyüdü. Babası orada Apostolik Ermeni papazıydı. Mrs. Saçaklıyan kendisi Adana Amerikan Yatılı Kız Okulu'na devam etti. Fakat ağabeyinin, Protestan ibadetlerine katılması yerine Orta Anadolu Koleji'nden ayrıldığını hatırlamaktadır.

[42] Vartan Bilezikyan, *Apraham Hoja of Aintab*, Vinona Lake, Indiana: Light and Life Basımevi, 1952, s. 117.

Anadolu Koleji bu açıdan mükemmeldir. Bu iddiayı desteklemek için burada ancak üç örnek olay incelemesi sunulabilir, fakat daha fazla örnek mevcuttur. 1856 Maraş doğumlu Rev. Hagop Yeryan buna bir örnektir. Hagop on yedi yaşında okulu bırakmak zorunda kalmış ama sonradan Misyon'un açtığı gece okulunda çıraklık eğitimine başlamıştı. Derken Orta Anadolu Koleji'nde öğrenimini tamamlamayı başardı. Haçin Yuva Okulu'ndan mezun karısıyla birlikte 1890'da Afyonkarahisar'a gönderildi. 40.000 nüfuslu bu şehirde 10.000 Ermeni yaşamaktaydı. Lakin bunlardan yalnızca iki kişi Protestandı. 1901 yılında Yeryan bir Protestan Kilisesi için arsa satın aldı ve 1907'de inşaata başlandı. Bu süre zarfında cemaati 100 kişiyi geçti; yüzlerce çocuk da Yeryan'ın ve eşinin öğretmenlik yaptığı okulda okuyordu. Bu nedenle yeni yapılan binalar sınıfları da bünyesinde barındırıyordu. Yeryan'ın kızlarından dördü İzmir'deki Kız Enstitüsü'nde öğretmenlik eğitimi aldı. İkisi anne ve babasının yanında Afyon'da öğretmenlik yapmak üzere geri döndüler.[43]

Orta Anadolu Koleji aynı zamanda bir grup profesörün yetişmesine de yardım etti. Bunlardan biri Dr. Garabed Dağlıyan'dı. Genç Dağlıyan 1902 yılında kolejden diplomasını aldı. Ardından Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde okudu. 1912'de New York Columbia Üniversitesi'nde eğitim gördükten sonra Orta Anadolu Koleji'nde Prof. Alexan Bezciyan'ın asistanı olarak derslere girdi. Antep'teki American Board hastanesinde çalışan Amerikalı hemşire Miss Alice Bewer ile evlendi. 1920 yılında ise Dağlıyan ve eşi Birleşik Devletler'e dönmek zorunda kaldı. Connecticut, New London Kolej'de Prof. Dağlıyan yirmi yedi yıl fizik dersleri verdi.[44]

[43] S. Ralph Harlow, "In The Shadow of The Rock", *The Missionary Herald*, 111 (4), Nisan 1915, Vol. CXI, s. 168-171. Haig Adadoryan, Mardiros H. Ananikyan, Hohannes B. Garabedyan, Yervant H. Hadidyan, Armenag H. Haygazyan, Puzant S. Levonyan, Dikran H. Recepyan ve Hovhannes G. Papazyan gibi öteki Protestan din adamlarıyla ilgili daha geniş bilgiler Henry L. Bailey (der), *General Catalog of Hartford Theological Seminary*, 1834-1927, Hartford: Hartford Teoloji Fakültesi Yayını, 1927'de verilmektedir.

[44] Bkz. G.K. Dağlıyan, "Introducing Garabed Krikor Dağlıyan", *Shafts of Spiritu-*

Bazen de Maraş Kız Koleji ya da Teoloji Okulu mezunları nüfuz sahibi oluyorlardı. Burada Teoloji'den mezun Rev. Kevork H. Kazancıyan'dan bahsedilebilir. Maraş İlahiyat'tan 170'te diplomasını alan Antepli bu genç Maraş, Antakya ve Halep'te pastörlük yaptıktan sonra ileri düzeyde eğitim almak için Amerika'daki Yale İlahiyat Fakültesi'ne girdi. 1892 yılında Birinci Ermeni Protestan Kilisesi'nin pastörü olarak memleketi Antep'e geri döndü. Ancak 1896'nın Kasımında oradan ayrılmak mecburiyetinde kaldı. Zira cemaat liderlerinden biri olarak tutuklanma ve hapisle tehdit edilmişti. Bunun üzerine New Haven'e geri döndü ve oradaki küçük Ermeni Protestan topluluğuna 1904'teki ölümüne kadar din adamı olarak hizmet verdi. İki erkek çocuğundan küçüğü olan Calvin K. Kazancıyan, eski ülkesinden getirdiği şekerleme imalatındaki becerilerini kullanarak Connecticut, Naugatuck'taki Mounds marka şekerlemeleri üreten Peter-Paul Şirketi'nin müdürü ve *Calvin K. Kazancıyan Ekonomi Vakfı*'nın kurucusu oldu. Kevork Kazancıyan'ın torunlarından biri düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

> Gerçekten amcam Calvin'in yaşamının, insanlara hizmet etmede babasının bir benzeri olduğuna inanıyorum. Calvin başarılı bir işadamıydı fakat 'ben alacağımı aldım, sona kalan dona kalır' şeklinde düşünenlerden değildi. Onun iş hayatını ve çalışanlarıyla olan ilişkilerini Altın Kural yönlendirirdi. Ekonomi bilgisinin yaygınlaşmasını, insanların *kendilerine yardım etmesine yardım edeceği* inancıyla teşvik ederdi.[45]

al Light, New London: Pen-Text Yayınları, 1966, s. 5-6. Dr. Fred Field Goodsell'in bu makalede verdiği bazı bilgi noktaları, Sarafyan'ın *A Briefer History of Aintab*, s. 251'de verdikleriyle uyuşmamaktadır. Sarafyan ayrıca Orta Anadolu Koleji'nde yetişen öteki eğitimcileri de listelemektedir: Halep'teki Ousoumnasiratz Okulu'nun on yıl müdürlüğünü yapan Sarkis Balabanyan, Ousoumnasiratz Okulu'nun kurucusu Levon Levonyan, Yakındoğu Teoloji Okulu'nun on beş yıl başkanlığını yapan Lütfi Levonyan, Londra Üniversitesi'ndeki Ortadoğu Dilleri Bölümü'nde uzun süre eğitimcilik yapan Sarkis C. Topalyan.

[45] George Kazancıyan'dan Frank A. Stone'a 14 Şubat 1971 tarihli mektup, el yazması metin, s. 1. Ayrıca söz konusu vakfın amaçları ve programı için bkz. *The Calvin K. Kazancıyan Economics Foundation*, Waterbury: 1963, s. 30.

Bu kısa açıklamalar Orta Anadolu Koleji'nin mezunlarını nasıl etkilediğini ve onlar vasıtasıyla toplum üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Anadolu'daki hadiseler Ermenilerin Birleşik Devletler'e göç etmelerine sebep olduğunda birçok kolej mezunu kendilerini Amerika'da yaşıyor ve çalışıyor buldular. Onların evlatları güzel insanlardan oluşan bir grup meydana getirmiş olmalıdır. Bu kişiler belki de hiç fark etmeden Orta Anadolu Koleji'nin mirasını hayata geçiriyorlardır. Hem Ermeni-Amerikan topluluğundaki hem de ayrıca genel Amerikan toplumundaki liderlik onlardan gelmiştir.[46]

[46] Orta Anadolu Koleji'nin diğer mezunlarının katkıları, bu kitabın ilerleyen bölümlerinde zikredilecektir.

2. BÖLÜM
HARPUT'TAKİ FIRAT KOLEJİ

Doğu Anadolu'daki Osmanlı vilayeti El-Aziz'in dışında yer alan Harput'ta kurulmuş olan American Board okulunun kapasitesi 1870'lerin sonlarında talepleri karşılamakta zorlanıyordu. Sultan'ın bütün tebaalarına ağır vergiler getiren 1878 Türk-Rus savaşına ve zorunlu askerliğe rağmen eğitime karşı bir ilgi patlaması söz konusuydu. Örneğin Harput misyon istasyonunun Ağustos 1877 tarihinde kaleme alınan yıllık raporu şunları söylüyordu:

> Sadece tüm öğrenciler geri gelmekle, hatta birçoğu sabırsızlıkla vaktinden önce gelmekle kalmadılar, okula kabul edilmek için kapıyı çalan pek çok yeni başvuruyla karşılaştık. Halbuki yüz yataktan her biri işgal edilmiş durumda. Zaten büyük salonumuz ağzına kadar dolu, rahatlık ve ferahlık sınırının çok uzağında; iki çalışma odamız tamamen yetersiz olduğunu gösteriyor. Birçok sınıfı bitişik binaya göndermek zorunda kalıyoruz. Yurtlarımız o kadar tıklım tıklım ki küçük çocuklar yatacak bir yer için büyük çalışma salonlarına taşıyor. (Protestan olmayan) zengin Ermeni ailelerinden bile okulun gıptayla bakılan ayrıcalıklarına sahip olmak için bu sıkıntıyı zevkle kabul ediyor ve 'avam tabakasındaki' en fakir köylülerle birlikte yemek yiyorlar. Zaten kalacak yer bakımından sıkıntılı olduğundan bu istekli ve aç yürekli yeni öğrencilerle nasıl başa çıkacağımızı düşünmek içimize sıkıntı vermeye başlayan bir problem.[47]

[47] Robert C. Delk, "The History of Influence of American Education in The Near

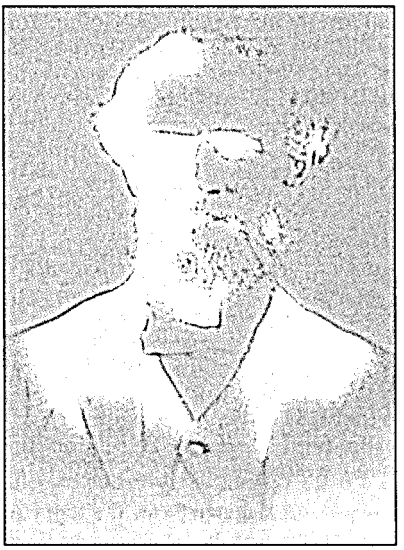
Potansiyel öğrencilerin bu şaşırtıcı akınları, büyük ölçüde bölgede sürdürülen Protestan misyonerliği çalışmalarının sonucunu yansıtıyordu. 1865 yılında Harput Ermeni Protestan Birliği teşekkül ettirildi. 1877 yılına gelindiğinde şehirde ve civarında 22 küçük kilise, 30 Protestan pastörü bulunmaktaydı. Son dönemdeki tarihi kayıtlar 5.612 kişinin düzenli olarak Protestan Kilisesi'ne devam ettiğini, bunların 1.332'sinin aslında Protestan Kilisesi'ne üye olmak için Apostolik Kilisesi'nden ayrıldıklarını iddia etmektedir. *Harput Protestan Kiliseler Birliği*, 2.469 öğrencisi olan 83 adet mahalle okuluna sahipti ve bu okullar Harput'ta olduğu kadar Arapkir, Malatya ve Palu'daki ortaokulların açılmasına öncülük ettiler.[48]

Mahalle okullarından oluşan bu geniş kapsamlı fidelik ağı, Harput'taki orta öğrenim seviyesindeki Harput Erkek Akademisi'ne ve Harput Kız İlahiyat Okulu'na öğrencileriyle destek oluyordu. Onlar ayrıca Tokat'tan buraya nakledilen Teoloji Okulu'na da öğrenci temin ediyordu. Ancak bütün bu okullaşma, Anadolu'nun bu ücra köşesinde yüksek öğretime ulaşamama yüzünden çıkmaza girmişti. İşte bu noktada bir kolej ihtiyacı açıkta açığa kendini gösterdi. Rev. Crosby H. Wheeler 1875 yılında Amerika'da sıla iznindeyken bu amaç için 140.000 dolardan fazla para topladı. Benzer şekilde 40.000 dolar da o yörede yaşayan Ermeni yardımseverler bağışladı. Böylece Ermeni Koleji Mütevellisi'nin fonları 13 Mayıs 1878'de Massachusetts'te şirketleştirildiklerinde bu yeni girişime ödemeye yetecek miktar, yaklaşık 181.000 dolar hazırlanmıştı.

Ermeni Koleji'nin amacı, tüzüğünün II. maddesinde şöyle ifade edilmişti:

East" (1823-1941), yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Clark Üniversitesi, 1943, s. 127, *Annual Report* of The American Board, 1878, s. 51-52'den alıntı.

48 Hapet M. Filibosyan, (der), *Memoranda of Euphrates College* (eski Ermeni Koleji) (1878-1951), Boston: Fırat Koleji Mezunlar Birliği, 1942, s. 72. Ayrıca bkz. M.A. Melcon, "The Growth...", s. 13-15.

Harput'taki Ermeni Koleji'nin (sonradan Fırat Koleji) kurucu müdürü Rev. Dr. Crosby Wheeler

> Bu kolejin temel amacı bütün alanlarda aydınlanmış Hıristiyan önderler yetiştirmek ve böylece İsa'nın Kilisesi'ne farklı milletlerden insanlara bir Hristiyan medeniyetinin nimetlerini vermekle sonuçlanması gereken o hükmedici gücü sağlamaktır.[49]

Orta Anadolu Koleji için tasarlanmış olan yönetim modeline benzer şekilde Ermeni Koleji de asıl itibariyle ABCFM Karar Komitesi'nce seçilen mütevellilerin elindeydi. Ermeni Koleji'ne erkek öğrenciler gibi kızlar da kaydolduğundan, Kadın Misyonları Kurulu'na okul mütevellilerinin üçte birini seçme hakkı verildi. Mütevelliler kolej müdürünü seçiyordu, onun da "bu görevi kabul edince misyonerlik haklarını ve karakterini kaybetmeyecek"[50] bir misyoner olması isteniyordu.

Her ne kadar Ermeni Koleji'nin Türkiye'de de bir İdare Heye-

[49] Filibosyan, *Memoranda of Euphrates College*, s. 66.
[50] *A.g.e.*

ti olmakla birlikte bu heyetin üyelerini Harput'taki ABCFM misyonerleri seçiyordu. Buna mukabil kolejin müşterisi olan yerli halk bağış sandığına 1.000 Türk lirası koymayı başarırsa *Harput Protestan Kiliseler Birliği* üyelerinden birini İdare Heyeti'ne yerleştirmeye hak kazanacaklardı. Ermenilerden gelen yardımlar 2.000 Türk lirası sınırını geçtiğinde ise idarecilerden üçü yerli Hıristiyan cemaatinden olacaktı. Başlangıçta kolejin malvarlığının tasarruf yetkisi ABCFM Karar Komitesi'ne verildi. Komite ileride bu yetkiyi İdare Heyeti'ne devredebilecekti. 1925 yılından sonra "çok kısa bir süre içinde onlara güvenilir ve makbul görünecek olan" ve Karar Komitesi'nin muvafakatiyle, Mütevellilere, kolejin yönetiminin ve onun yatırım fonlarından elde edilen gelirlerin tamamının denetiminin kolej idarecilerine devredilmesi yetkisi verildi. Ancak Mütevelliler bizzat bağışlardan sorumlu olmayı her daim sürdüreceklerdi. Açıkçası o vakitler Harput Ermenileri, esas itibariyle, okul fonlarına yardım etmeden doğrudan temsilcilik kazanamadıklarından dolayı Ermeni Koleji'yle ilgili meseleleri yerli halkın yönlendirmesi, bir bakıma Antep'teki durumdan daha az seviyede seyretti.[51]

Harput'taki öncüler kesinlikle ABCFM eğitimcileri olsalar da, çok geçmeden bu şehirde Ermeni Koleji'ne ilaveten pek çok eğitim kurumu faaliyet göstermeye başladı. Fransızların Ermenilere yönelik kurduğu ve Amerikalılara rakip olan küçük bir Fransız Roma Katolik orta öğretim okulu Elazığ'da açıldı. Bu okul Ermeni Koleji kampüsüne sadece üç mil mesafedeydi. 1895'ten sonra ise Alman misyonerler Elazığ'da bir başka orta öğretim kurumu daha açtılar. Buradaki amaç yetim kalmış Ermeni çocukları eğitmekti. Harput ve civarındaki köy ve kasabalarda Ermeni Apostolik bölge kiliselerine bağlı olarak başlangıç seviyesinde pek çok okul açıldı. Bunlar ekseriyetle Ermeni Koleji mezunlarının idaresindeydi. Aynı zamanda

[51] *A.g.e.*

Harput'ta Osmanlı Devleti'ne ait Müslüman Türklerin okuduğu bir *sultani* de (yüksek okul) bulunuyordu.[52]

Ermeni Koleji, saydığımız bu müesseselerin çoğundan ve aynı zamanda Türkiye'deki diğer ABCFM kolejlerinden farklıydı. Zira bu okula hem erkek hem de kız öğrenciler kayıt olabiliyordu. Burası, kolej seviyesindeki eğitimin yanı sıra anasınıfı, giriş bölümü (primary), orta bölüm (intermediate), yüksek okul olmak üzere akademik düzeyde beş bölümden oluşan geniş bir silsileyi barındırıyordu. Aslında kolej öğrencilerinin çoğu genellikle kolej öncesi seviyede okumaktaydı. Bu durum 1898-99 öğretim yılı istatistiklerinde gösterilmektedir:

Harput'taki Fırat Kolej'inde (eski Ermeni Koleji)
Sınıf Seviyelerine Göre
Öğrenci Kayıtları (1898-1899)

Bölüm	Erkek	Kız	Toplam
Anasınıfı	191	220	411
Giriş	132	120	252
Orta blm	120	89	209
Yük. Ok.	72	37	109
Kolej	33	37	70
Toplam	548	503	1.051

Bu rakamlar 1902-1903 yıllarını kapsayan benzer bir bilgiyle karşılaştırılabilir:

[52] Hovan Taşyan'dan Frank A. Stone'a 1 Kasım 1970 tarihli mektup, s. 3. Dr. Taşyan 1911'de Fırat Kolej'den mezun oldu. Dr. Taşyan ve kardeşi Edward'ın hakkındaki ilave biyografik bilgi için bkz. Hoosharar 61 (1), 1 Ocak 1974, s. 19.

Harput'taki Fırat Kolej'inde Sınıf Seviyelerine Göre Öğrenci Kayıtları (1902-1903)[53]

Bölüm	Erkek	Kız	Toplam
Anasınıfı	94	100	194
Giriş	85	191	276
Orta blm	172	92	264
Yük. Ok.	124	78	202
Kolej	65	44	109
Toplam	540	505	1.045

Bu istatistikler karşılaştırıldığında iki eğilim fark edilebilir. Şöyle ki, yüksek okul ve kolej seviyesinde daha fazla öğrenci okurken, okul öncesi programda öğrenci sayısı düşüyordu. Bunun yanı sıra 1903 yılına kadar öğrencileri okulda tutma konusunda kısmen bir iyileşme kaydedilse de, birçok kız okuldan ayrılmadan önce sadece giriş yıllarını tamamlamış oluyordu. Hatta 1913-1914 yılları arasında, kolejin normal bir şekilde faaliyetine devam ettiği ve öğrenci mevcudunun 606'ya düştüğü son sene bile öğrencilerin çoğunluğu halen kolej öncesi bölümlerde bulunuyordu.[54]

Kolejin alt basamaklarında karma eğitim uygulanıyordu, ama yüksek okul ve kolej bölümlerinde erkekler ve kızlar ayrı ayrı eğitim görüyorlardı. Nitekim Müdür Wheeler, okuldaki iki cinsin birbirleriyle görüşmelerini engellemek (!) maksadıyla müdür evinin kasten okulun ileri seviyedeki erkek ve kız bölümlerinin tam ortasında yer aldığını ifade ediyordu.[55]

[53] James L. Barton, "Euphrates College, Harpoot, Turkey", *The Missionary Herald*, 95 (12), Aralık 1899, s. 531; *Euphrates College: Historical Statement and Report for 1903*, Boston: Fırat Koleji Mütevelli Heyeti, 1903, s. 15.

[54] C.A. Reed, *Problems of American Education in The Near East*, s. 258.

[55] Crosby H. Wheeler, "Euphrates College, Harpoot, Turkey", *The Missionary Herald*, 84 (3), Mart 1888, s. 136.

Osmanlı makamları Ermeni Koleji ismine karşı çıkınca 16 Şubat 1888'de bu isim Fırat Koleji'ne çevrildi. Bu dönemde anasınıfından sonraki giriş bölümü, orta bölüm ve yüksek okul üçer yıllık bir müfredata sahiplerdi. Bunları bitirdikten sonraki beş yıl kolej programına harcanıyordu. Eğer bir öğrenci Fırat Koleji'nde de okursa o zaman on dört yıllık formel bir eğitim almış oluyordu. Bu da kolejin akademik konumunu, neredeyse normal bir bakelorya seviyesine çıkarıyordu.

Kolej eğitim dili olarak Ermeniceyi kullanıyordu, çünkü Ermenice bu bölgede yaşayan tüm Hıristiyan nüfusun ana diliydi. Ancak ileri düzeydeki öğrenciler Amerikan ders kitaplarını kullanacak ve kendilerine hiç Ermenice bilmeyen Amerikalı eğitimcilerin öğretmenlik yapabilecek kadar İngilizce de öğreniyorlardı. Ayrıca kolejde Türkçe ve başlangıç düzeyinde Fransızca da öğretiliyordu. ABCFM'nin görevlendirdiği ve genelde eşlerinin kendilerine asistanlık yaptığı üç ya da dört profesörden başka, yirmi bir kişilik yerli öğretmen kadrosu da (on iki erkek ve dokuz kadın) okulun değişik birimlerinde öğretmenlik yapıyordu. Bir Müslüman olan ve Türkçe derslerine giren Reşid Efendi hariç bunların hepsi Ermeni'ydi.[56]

Fırat Koleji'ndeki Yaşam

Fırat Koleji'nin ders ücretleri eğitim kademelerine göre farklılık arzediyordu. Örneğin 1888 yılında giriş bölümündeki erkek öğrenciler bir yıl için bir dolar, kolejdekiler 6,40 dolardan fazla ödediler. İlginçtir, kızlar erkek kardeşlerinin ödediği miktarın yarısını ödüyorlardı. O yıl erkek öğrencilerin yatılı parası 26,40 dolardı, lakin birçok öğrenci bu kadarına bile güç yetiremedi. Bu nedenle babaları onlara her hafta erzak getiriyordu. Kızların kalma ücreti yıllık 22 dolara mal oluyordu; ne var ki bazı öğrencilere indirim yap-

[56] *A.g.e.*, s. 137-138.

mak zorunda kalınıyordu. Birkaç fakir kız hariç Fırat öğrencilerinin hepsi kendi kıyafetlerini ve kitaplarını tedarik ediyordu. Ancak erkek öğrencilerin kendi ders kitaplarını satın almaları zorunluyken, kızlara bunlar kiralık olarak veriliyordu.[57] Okul maliyetlerinin düşürülmesi, Fırat Koleji'ni veliler için mümkün olduğu kadar cazip de kılmıştı. Galiba erkek öğrencilerin aileleri, her halükârda oğullarının eğitimine para yatırmaya daha meyilliydiler.

Harput'taki Amarican Board eğitimcilerinden Edward Carey, oradaki çalışmalarına ilişkin tipik bir haftanın tasvirini 1907 yılında kaleme aldı. Buna göre,

> Cumartesi günü, 50 papaz ve öğretmen için jelatinli teksir makinesinde hazırladığı sekiz sayfalık *İlahiyat Mektubu* adlı metinde düzeltmelerini yaptı. Ardından bir grup yetimin karnını doyurup doyurmayacağını anlamak için bir çiftliği görmeye gitti. Pazar günü sabah ayininden sonra ABCFM'nin geri kalanını ödediği takdirde, kızlarını eğitmeleri için gelecek olan bir okul öğretmeninin maaşının bir kısmını ödemelerini cemaate kabul ettirdi. Sonra civar köylerde ikiden fazla vaaz verdi. Pazartesi günü sabah erkenden at sırtında Harput'a geri döndü. Çünkü viyolin dersi verecek, *Fenikelilerin Dini* üzerine bir konferansta konuşacak, ilaveten kolejin son sınıf öğrencilerine felsefe dersi anlatacaktı. Salı günü kolejin üçüncü sınıflarının *İsrail Tarihi* dersine girdi. Ardından birkaç yetimin açtığı halı atölyesini ziyaret etti. Bir başka yetimin açmış olduğu lokantada öğle yemeğini yedi. Çarşamba günü *Antik Yunan Tanrıları* konusunda bir konferans verdi. Sonraki iki saatini, son sınıf öğrencileriyle *İdealist Panteizm Felsefesi* hakkında konuşarak geçirdi. Perşembe günü mutat kolej derslerine girdi. Cuma günü ise Amerikalı bir yardımsevere göndermek için İlahiyat binasının fotoğrafını çekti. Aynı gün 1.200 kişiye *Kutsal Toprakların Coğrafyası* hakkında bir konferans verdi. Akşamleyin misyonerlerin bir iş toplantısı ve 'eğlencesi' vardı ve Carey burada üç kişilik bir müzik grubunda viyolonsel çaldı.[58]

[57] *A.g.e.*

[58] Edward F. Carey, "The Eastern Turkey Theological Seminary at Harpoot", *The Missionary Herald*, 102 (8), Ağustos 1906, s. 375-377.

Anlaşılıyor ki, Harput'taki misyoner eğitimcilerin işi kesinlikle az iş, çok maaş (!) kabilinden bir iş değildi.

Fırat Koleji'nin ilk erkek sınıfı 1880 yılında mezun oldu. İlk kız sınıfı ise bundan üç yıl sonra okullarını bitirdiler. Yüzyılın dönümünde Kolej Mütevellileri 148 gencin diploma aldığını, bunların 125'inin uzun ya da kısa süreli olarak öğretmenlik yaptığını gururla rapor edeceklerdi. Bu raporun yazıldığı sırada 40 tanesi hâlen öğretmenlik yapıyordu; 27'si pastör 25'i tüccar, 13'ü hekim, 4'ü ziraatçı, 2'si kadastrocu ve biri avukat olmuştu. 1903 yılına kadar Fırat Kız Koleji'ni 93 kız bitirdi. Bunların 87'si öğretmenlik mesleğine girdi; 30'u hâlen okuldaydı. Mezunların 22'si öğretmen ya da vaizlerle evlendiler. Şüphesiz mezun olmasalar da çok daha fazla kişi kolejde eğitim aldı.[59]

Fırat Koleji'nin son on yılındaki (1905-1910) mezunların ekserisi Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde tıp ve eczacılık eğitimi almaya devam ettiler. Diğerleri 1915 yılı Ermeni katliamının hemen öncesinde veya sonrasında Birleşik Devletler'e göç etti. Gelenlerin çoğu dişçilik, mühendislik, hukuk, tıp veya ilahiyat okudular ve mesleklerini orada icra ettiler. Böylece Amerika Birleşik Devletleri, Fırat Koleji'nin bu öğrencilere sağladığı eğitimden beklenmedik bir şekilde faydalanmış oldu.[60]

Kolej binaları Harput şehrine nâzır, kayalık bir tepenin üzerinde kuruldu. Burada yedi bina, ilaveten dört öğretmen konutu ve "kendi masrafını kendin çıkar" atölyeleri inşa edildi. Kolej, Doğu Anadolu'nun yerli evleri tarzında yapılan bu beyaz taş binalara yalnızca 51.000 dolar harcadı. Bu gerçekten hareketle binaların ne kadar mütevazı olduğu söylenebilir. Aslında bu müessesenin asıl binalarından ve arazisinden dışarı taştığı, 1915'ten bile önce fark edilmişti. Kolejin aşağı taraftaki ovaya taşınması için bir plan hazırlandı. Burada genişlemek için bir boş mekana kavuşacaktı. Yeni bir

[59] *Euphrates College: Historical Statement and Report for 1903*, s. 12-14.

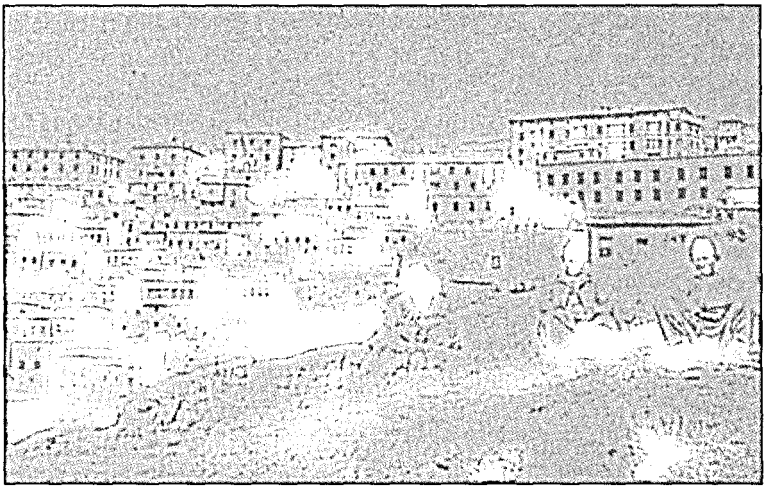
[60] H. Taşyan'dan Frank A. Stone'a 1 Kasım 1970 tarihli mektup, s. 3.

Mrs. Crosby Wheeler American Board'un Harput'taki bir eğitim misyoneri (Osmanlı Anadolusu, 19. yüzyılın ikinci yarısı)

okul arazisini satın almak ve üzerine inşa edilecek binalar için gereken miktarın 370.000 dolar olduğu tahmin ediliyordu.

Otuz yedi yıllık tarihi boyunca Fırat Koleji'ni, hepsini ABCFM'nin atadığı altı müdür yönetti. Kurucusu Rev. Crosby H. Wheler'dı. Yöneticiliği, okulun kuruluş tarihi olan 1878'den başlayarak, rahatsızlığının onu istifaya zorladığı 1892'ye kadar devam etti. Yerine James Levi Barton geçti. Barton, Vermont'taki Middlebury Kolej'den 1881'de mezun olmuş ve ardından Hartford Teoloji Fakültesi'ni bitirmişti. Ancak gelin görün ki çok geçmeden karısı hastalandı ve bu nedenle Boston'a dönmek mecburiyetinde kaldı. Barton bu-

Doğu Anadolu'daki Fırat Koleji'nin binaları (1910'lar) Kaynak: Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul.

rada, 1927 yılına kadar tam 34 yıl görev yapacağı ABCFM Sekreterliğine seçildi. Amerika dışındaki yüksek öğretime verdiği aralıksız destek hiç şüphesiz onun Harput tecrübesinin bir yansımasıydı.[61]

Barton görevi bıraktıktan sonra kolejin başına Dr. Herman N. Barnum geçti ve bu görevini Dr. Caleb Frank Gates'in müdür olduğu 1894 yılında kadar sürdürdü. Chicago'nun orta batı kesiminden olan Gates, Beloit Kolej'den ve Chicago Teoloji Fakültesi'nden mezun olmuştu. Türkiye'ye 1881 yılında 24 yaşındayken gelmiş ve Mardin'de bir erkek yüksek okulu açmıştı. Kendisi de orada bulunduğu sürede Arapça öğretiyor, Türkçeyi öğreniyordu. Şöyle diyordu: "Hiç kimse dilini bilmediği bir ülkede yaşamamalı." Gates Harput'a geldikten sonra Ermenice de öğrendi, böylece bir dil öğrenme yeteneği haline gelmişti.[62]

[61] Fred Field Goodsell, *James Levi Barton, Dynamic World Christian Statesmen*, Boston: Cemaatçi-Hıristiyan Tarihsel Cemiyeti, 1964, s. 3-5.

Caleb F. Gates'in okul müdürü olmasının üzerinden bir yıl geçmişti ki, Fırat Koleji neredeyse silinip gitti. Yedi binası yağmalandı ve yakıldı. ABCFM personeli ile Ermeni öğretmen ve öğrenciler tepenin üstündeki asıl kolej binasını kendilerine siper edinmek zorunda kaldılar. Bu dönemde American Board'un mal varlıklarında maruz kaldığı toplam hasar 88.000 dolar olarak hesaplandı. Eğer bir Osmanlı askeri Hazırlık Binası'nı ayaktakımının ellerindeki meşalelerden kurtarmamış olsaydı bu meblağ daha da fazla olacaktı. Bu olup bitenler, Osmanlı Anadolusu'ndaki halklar arasında çok daha geniş çaplı bir yerel çatışmanın var olduğunun ifadesidir. Kolej personelinin çabalarının büyük bölümü artık evsiz barksızlara yardım ve yetim çocuklara bakım için yönlendirilmek zorundaydı. Ama yine de bu olaylar sırasında kolej yıkılmadı. Yangından sonraki iki sene içinde koleje kaydolanların sayısı eskisinden %40 daha fazla arttı. Osmanlı hükümeti 1901 yılında zararın bir kısmını kaşılayan bir tazminat ödedi ve bazı inşaatların yapılmasına izin verdi.[63]

1903 yılında Gates American Board'dan istifa etti ve Robert Kolej'in üçüncü müdürü olmak amacıyla Harput'tan ayrıldı. O dönemde Robert Kolej'in sadece 300'den biraz fazla öğrencisi vardı. Bu sayı, Fırat Koleji'nin toplam öğrenci sayısının üçte birinden daha azdı. Ancak 60.000 dolarlık yıllık bütçesi Harput'taki kıt kanaat kaynaklarla kıyaslandığında Robert Kolej'in hali vakti son derece yerindeydi.

Fırat Koleji'nin yeni müdürü Henry Riggs oldu. Vaktiyle Sivas'ta görevli misyoner bir anne babadan dünyaya gelen Riggs, Amerika'daki Carleton Kolej'den 1896'da mezun oldu. Riggs Fırat Koleji'nde, derin kazılmış ve suyu çıkaracak yel değirmeni olan bir kuyu yaptırdı. Ayrıca yeni bir öğrenci yurdu, marangozhane ve tenekeci dükkanları da inşa etti. Diğer başarıları arasında, depreme

[62] Reed, *Problems of American Education in The Near East*, s. 260-261.

[63] *Dr. Caleb F. Gates, President of Robert College 1903-1932, An Appreciation*, İstanbul: Robert College Herald, 1932, s. 11, 18-19.

eğilimli bu bölgede bir depremölçer de vardı. Riggs ayrıca, eskiden şafak vaktinden akşamın alacakaranlığına kadar minarelerden okunan ezanlara göre işlerini ayarlayan bu yöreye koskocaman bir saat kulesi dikti. Saatler vurdukça bu sesler şehrin dört bir yanından duyuluyor, halkın ekserisini hayretler içerisinde bırakıyordu.[64]

Sanki bir süreliğine yeni bir dönem zuhur ediyormuş gibi görünen 1908 yılında Henry Riggs kolej müdürüydü. Dr. Wheeler'in 1868 yılında Birleşik Devletler'den beraberinde getirdiği matbaa makinesi yirmi beş yıldır ilk defa tekrar kullanıyordu.[65]

Osmanlı makamları ile kolej hocaları arasında yeni kurulan samimiyet, kolejdeki akademisyenlerin, bu yeni yönetimin eğitim planlamasına katkıda bulunmaları için davet edilmelerine sebep oldu. Söz gelimi Dr. Barnum, vilayetteki okulların ıslah edilmesi ve sosyal refah konusunda valiye tavsiyelerde bulundu. Fırat Koleji'nin diğer iki kıdemli öğretmeni Prof. Tenekeciyan ve Prof. Nahigyan'a mahalli maarif idaresinde yer verildi.[66]

Maalesef bu yeniden yakınlaşma devresi kısa ömürlü oldu ve çok geçmeden [Harput'taki American Board kurumlarından yetişen] Ermeni aydınlar ile onların Osmanlı idarecileri arasında eskiden beri var olan "şehir halkı ile okumuşlar" arasındaki gerginlik yeniden ortaya çıktı. Henry Riggs küçük kardeşi Ernest lehine kolej müdürlüğünü bıraktı (1910). Merzifon'da doğan Ernest Riggs Princeton Üniversitesi mezunuydu. Abisi gibi o da Ermenice ve Türkçeyi akıcı bir şekilde konuşuyordu. Lakin tam müdürlüğü devraldığı sırada Türkiye'nin üzerinde savaş bulutları toplanmaktaydı. 1915 yılında Fırat Koleji'ni yok edecek hareketlenme kokusu alınmaya başlanmıştı.

[64] Greene, *Leavening The Levant*, s. 221 ve H.N. Barnum, "The New Euphrates College", *The Missionary Herald*, 99 (1), Ocak 1903, s. 10.

[65] "A Free Press in a Free Land", *The Missionary Herald*, 104 (11), Kasım 1908, s. 513.

[66] "Editorial Notes", *The Missionary Herald*, 105 (2), Şubat 1909, s. 50.

Fırat Koleji'nden Bazı Simalar

Her daim iki ya da üç Amerikalı öğretmen bulunsa da Fırat Koleji'nin öğretmenleri Ermeni'ydi. Bunlardan birçoğunun seçkin kariyerleri vardı. İçlerinde Prof. Harutun K. Avakyan Maraş Teoloji Okulu mezunuydu. 1895 yılında Amerika'ya göç edene kadar kolejde dil ve matematik dersleri verdi. Prof. Haçabed Benneyan 1896'da Birleşik Devletler'e gitmeden önce Harput'ta 12 yıl boyunca öğretmenlik yaptı. Ayrıca Amerika'nın Boston kentinde çıkan Ermeni gazetesi *Goçnag*'ın (Kilise Çanı) 1907 yılından sonraki editörüydü. Prof. Garabed Beşgötüryan hem Harput'ta hem de İzmir Uluslararası Kolej'de Ermeni dili ve edebiyatı hocalığı yaptı. Amerika'ya giderek, son nefesine kadar (1941) yazar olarak faaliyetlerini sürdüreceği Detroit şehrine yerleşti.

Fırat Koleji mezunu olan Prof. Harutun Enfiyeciyan Yale üniversitesi'nde öğrenim gördü. Harput'taki mezun olduğu okulda öğretmenlik yapmak üzere geri döndü. Prof. Arşak Şemovonyan İsviçre'de eğitim aldı. Anadili Ermeniceye ilave olarak beş dil daha bilmesiyle tanınıyordu. Fırat Koleji'nde 25 yıl öğretmenlik yaptı. Daha önce Harput'un öncüsü olarak karşımıza çıkmış olan Ermeni öğretmen Prof. M.A. Melkon, ABCFM'nin himayesinde, misyonerlerle işbirliği halinde bu kolejde 18 yıl çalıştı. Ardından İran'da öğretmenlik yaptı ve 1898 yılında Birleşik Devletler'e göç etti. Prof. Melkon, Goethe, Schiller ve Shakespeare'in bütün eserlerini Ermeniceye tercüme eden kişiydi. 1915'teki facia (catastrophe) Fırat Koleji'nin öğretmenlerine korkunç bedeller ödetti. Prof. Garabed Lüleciyan, Prof. Hovannes Bugikanyan, Prof. Mugurdiç Varpenyan ve Prof. Nighos Tenekeciyan hayatlarını kaybettiler. Geri kalan Ermeni öğretmenler ise sürgüne gönderildi. American Board misyonerleri kadar bu insanların da okulun ve toplumun üzerinde güçlü bir nüfuza sahip kimseler olmalarıyla dikkat çektikleri önemli bir husustur.[67]

[67] Filibosyan, *Memoranda of Euphrates College*, s. 138. Fırat Koleji'nden 1911'de

Uzun Vadeli Etkiler

Her ne kadar Fırat Koleji, işini sahiplenmiş pastör ve öğretmenlerden hayatını davasına adamış bir kuşak meydana getirdiyse de, Harput'taki bazı American Board misyonerleri öğrencilerin maddi bir ikbal peşinde koşuyor olma ihtimalinden daima korkmuşlardı. Mesela 1890 yılında Harput'tan gelen bir rapor, pek çok Ermeni velinin eğitim yolundaki gerçek motivasyonları hakkında şu değerlendirmeyi yapıyordu:

> Her okul bir Protesanlık merkezidir. (...) Hıristiyan eğitimine yönelen bu neredeyse evrensel ilgi karşısında henüz erken olan kutlamanın teftişi bağlamında, birçok örnekte ailelerin ve çocukların, eğitime, getirdiği maddi menfaatler için değer verdikleri ve onu, Hıristiyanlık çalışmalarına daha iştiyaklı ve etkin olarak hazırlanmak için değil de, ticarette ve servet birikiminde başarılı olmanın en iyi aracı olarak istedikleri gözlemlenmektedir.[68]

Fırat Koleji'ne devam etmek muhtemelen, Doğu Anadolu'nun bu yöresindeki hali vakti yerinde Ermenilere katkıda bulunmuştu. Onların zenginleşmeleri Müslüman komşularının kıskançlığını celbetmişti. Ancak kesinlikle ABCFM misyonerlerinin niyeti böyle bir netice değildi. Kendilerini takvalı ve idealist Hıristiyan olarak telakki edenler, Amerikan okulu mezunlarının, Hıristiyanların ilerlemesi ve toplumsal refah için canla başla çalışmalarını bekliyorlardı. Bununla beraber 1895 yılındaki ve tekrardan 1915'teki soykırımlar (holocausts) gelip çattığında, hayatta kalan birçok Ermeni'nin sürgüne giderken yanlarında götürebildikleri yegâne varlıkları olan modern eğitim, onların orada yeniden ayağa kalkmalarına imkan tanıdı.

mezun olan Moses H. Nahigyan, seçkin hocalarından Prof. K. Nahigyan'ı (matematik), H. Boucicanyan'ı (felsefe) ve G. Lüleciyan'ı (dil) hatırlamaktadır. Moses H. Nahigyan'dan Frank A. Stone'a 26 Eylül 1970 tarihli mektup, s. 1.

[68] *Annual Report of The American Board*, Boston: American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1890, s. 46.

Fırat Koleji'nin etkisinin o kadar da sofu olmadığına dair bir değerlendirmeyi 1903 yılında Amerika'nın Harput konsolosu yapmıştı:

> Böylesine potansiyel imkanları bulunan bu topraklarda, Birleşik Devletler'in gelecekte ticari üstünlük elde etmesi için Amerikalı öğretmenlerin, Amerikan eğitim araçlarının ve kitaplarının, Amerikan metodunun ve Amerikan fikirlerinin buralara sokulmasından daha iyi uyarlanmış bir ithalat bilmiyorum.[69]

Bu cümleler şüphesiz ekonomik emperyalizmin izlerini taşımaktadır. Fakat Fırat Koleji'nin Harput yöresinde sözümona "Amerikan fikirlerine, ürünlerine ve metotlarına bir özlem meydana getirmesi" kesinlikle onun kurucularının hedefleriyle tezat teşkil etmektedir. Okulun öğretmen kadrosu ve öğrencileri arasındaki müşterek ilgi ve değerler de yine, Fırat Koleji'nin başlıca etkilerinden biri olsa gerektir.

Harput'ta Bir Amerikalı

1955-1956 sezonunda Türkiye'deki tiyatrolarda Cevat Fehmi Başkut'un *Harput'ta Bir Amerikalı* başlığını taşıyan oyunu vardı. Oyun İstanbul ve Ankara'da sahneye kondu. Çok geçmeden de benim o sıralar öğretmenlik yaptığım Tarsus Amerikan Koleji'nde oynandı. Bizim düzenlediğimiz oyunu sahneye koyan kişi, okulun Türk Edebiyatı öğretmeni Haydar Göfer'di. Oyun, İstanbul'daki o dönemde yepyeni olan Hilton Otel'in lüks suit odasında açılmaktadır. İkinci sahne Harput'taki belediye binasının harap bir ofisinde, üçüncü sahne ise Harput'un eski bir Pazar yerinin yıkıntıları arasında geçmektedir.

Görünüşe göre Abraham Maderus adlı Amerikalı bir milyoner Türkiye'ye gelmiştir. Bu adamın sekreteri olarak Katip Necmettin

[69] Thomas H. Norton, "Influence on an American College in Turkey", *The Missionary Herald*, 99 (7), Temmuz 1903, s. 298.

adında, otuz üç yaşlarında, yakışıklı, Amerikan okulu (kolej) mezunu birisi görevlidir. Onun tahsil ettiği yabancı tarzdaki eğitim (muhtemelen Robert Kolej'de almıştır) onu Amerikanlaştırmamıştır ve tipik bir yerli gençten beklenenden daha ağırbaşlı görünmektedir. İstanbul gazeteleri çarpıcı haber başlıkları atarlar:

AMERİKALI BİR MİLYONER KIRK YIL EVVEL KAYBETTİĞİ AHMET ADLI KARDEŞİNİ ARAMAK ÜZERE İSTANBUL'A GELDİ...

Mr. Abraham Maderus Harput'ta doğdu. Kendisi bir Türk'tür ve söylendiğine göre kırk yıl önce Abraham sadece dört yaşındayken babasıyla birlikte Amerika'ya gitti. Evlerinde Türkçe konuşuluyordu.[70]

Kayıp kardeşin araştırılmasına yardımcı olmak maksadıyla Hilton'a bir Türk polis memuru gelir ve sekretere sorar:

"Madem bir Türk olduğunu söylüyor. Peki niye gâvur ismi taşıyor?"

Sekreter şöyle cevap verir:

"İzin verirseniz efendim izah edeyim, onun ismi İbrahim Müderris'tir. Abraham Maderus ise bunun Amerika'daki Amerikancasıdır..."

Polis memuru:

"Kâfi, kâfi! Bana kısa cevaplar veriniz. Sorduğumdan fazlasını bilmek istemiyorum."[71]

Çok geçmeden Hilton'da, kayıp kardeş olduklarını yahut en azından kayıp bir akraba olduklarını söyleyen bazı şüpheli kimseler boy göstermeye başlar. Bunun üzerine Anadolu içlerine gitmeye karar verilir. Bu sayede kayıp kardeş bilfiil Harput'ta aranabilecektir.

[70] Cevat Fehmi Başkut, *Harput'ta Bir Amerikalı*, Komedi, 3 Perde, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi, 1955, s. 8. İngilizceye tercümeler bu kitabın yazarı tarafından yapılmıştır.

[71] *A.g.e.*, s. 21.

İkinci sahne açılır. Arama ekibi Harput belediyesinin binasındadır. Belediye bir zamanların Halk Odası'nın idare binasına yerleşmiştir. Belediye başkanının koltuğu boştur ve orta yerdedir. Arka duvarda modern Türkiye'nin kurucusu Atatürk'ün büyük bir portresi asıldır. Öteki duvarda ise Orman Müdürlüğünün tabelası, geleneksel bir Harput halısının çerçeveli fotoğrafıyla yan yanadır. Ancak her şey eski ve toz toprak içerisinde görünmektedir.

Belediye başkanı vali tarafından daha önceden eyalet başkenti Elazığ'a çağrılmış olduğundan ziyaretçiler onun sekreteriyle görüşürler. Sohbet esnasında buraya gelirken üç arabaya atlayıp, dönemeçlerle dolu ve derme çatma bir yolda seyahat ettiklerini söylerler. Belediye sekreteri, bir zamanlar 43.000 nüfusa bütün gıda maddelerinin ve içeceklerin Malatya'dan Elazığ'a aynı yoldan geldiğini, oradan da Harput'un sarp kayalıklarına çıkarıldığı şeklinde bir karşılık verir.[72]

Bu küçük yerli memur, milyonerin dönüşüyle alâkalı hiçbir şey bilmemektedir. Bu nedenle ziyaretçilerinin kimler olduğunu fark etmeksizin ulu orta konuşmaya başlar:

> Harput öldü, havaya uçtu. Sanırsınız ki, cehennem ateşi ile taşları bile yandı da külleri göğe yükseldi. Buradan aşağıya Elazığ'a inenler evlerini de yıktılar, taşlarını dahi taşıdılar. Nüfusun yüzde yirmisi de Amerika'ya göç etti. İçlerinden 'ah vatanım' deyip geri dönenler bile burada tutunamıyorlar. Aşağı ovaya iniyorlar.[73]

Sohbetin bir başka yerinde belediye sekreteri şunları söyler:

> Çok değil elli sene evvel koskoca bir memleket parçasının ticaret merkezi, pazar yeri idi Harput. Ucu bucağı görünmez kervanlar gelirler, yüklerini boşaltırlar, Harput'un dünyaca meşhur ipeklilerini, kumaşlarını yükler, geldikleri yollara dönerlerdi. Bu şimdiki baykuş yuvası, göklere uzanmış kâmeti ile bir taç gibi parıldardı.[74]

[72] *A.g.e.*, s. 68.
[73] *A.g.e.*, s. 73.
[74] *A.g.e.*, s. 76. Türkçedeki *kameti* kelimesi burada "height [yükseklik]" olarak çev-

Nihayet uzun süredir kayıp olan kardeş Ahmet Müderrisoğlu (*müderris* aile adıdır ve *medrese*deki hocayı tanımlamaktadır. Böylece bir zamanlar İslamî bir kurumun bir parçası olduklarını göstermektedirler), Harput'un eski pazar yerinin yıkıntılarının ortasında, enkaz ve toprakla kaplı birkaç kaya hâlâ ayaktadır. Görünüşe göre Ahmet fakirlerden de fakirdir ve vaktiyle şehrin bulunduğu yukarı taraftaki mağaralardan birinde yaşamaktadır.

Oyun biterken Ahmet, Türk-Amerikalı zengin kardeşi İbrahim'e döner ve şöyle haykırır:

> Annemiz hastayken ve ölürken nerelerdeydin?
> Harput harap olurken ve dükkânları kapanırken nerelerdeydin? Benim işim yokken, hamallık, ırgatlık, rençperlik yapmaya mecbur kaldığımda nerelerdeydin? Benim milyoner kardeşim, o vakitler neredeydin? Karım ve çocuklarım açlıktan kıvranırken ve hepsi birer birer hastalanıp ölürken sen nerelerdeydin? Son nefeslerine kadar sen gelirsin diye beklediler. O zaman neredeydin?

Amerikalı Abraham Maderus şöyle cevap verir:

"Ben anlamıyor, o çok söylüyor, amma ben anlamıyor."[75]

Kayıp kardeş Ahmet Müderrisoğlu bağırır:

"Haydi rahat bırak beni, defol buradan! Defol diyorum, defol!"[76]

Harput'ta Bir Amerikalı oyununda eskiden orada faaliyet göstermiş olan Fırat Koleji'ne veya Amerikalı misyonerlere doğrudan bir atıf bulunmamaktadır. Bir zamanların epeyce kalabalık Ermeni milleti de görmezden gelinmektedir... yahut gelinmemekte midir? Bu yorumun nazari olduğunu kabul etmek lazım. Fakat ben Cevat Fehmi'nin, seçkin Türk seyircilerinde alttan alta var olan bir bilinçten

rildi. Bu kelime aynı zamanda imamın namaza başlarken okuduğu bir ibarenin adıdır. Muhtemelen bu yolla iki anlam kastedilmektedir.

[75] *A.g.e.*, s. 114-117.

[76] *A.g.e.*, s. 142.

yararlanıyor olmuş olabileceğini zannediyorum. Şu an neredeyse metruk hale gelmiş eski bir şehrin adı Türk okuru için ne anlama gelmektedir? Şayet böyle değilse oyun neden Harput'ta geçiyor? Neden Amerikan terimi kullanılıyor? Hiçbir şeyi açıkça söylemeden yazar, son derece kurnazca atıflarla o anlamları mı telkin etmektedir?

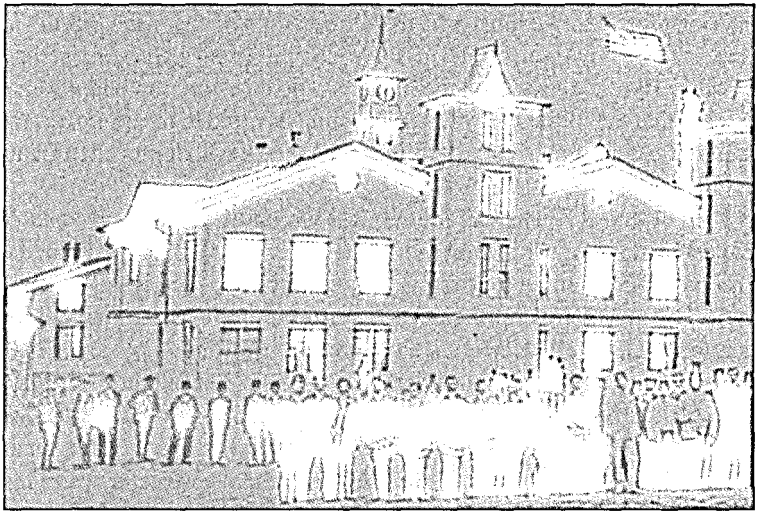
Oyunda şüphesiz komik olaylar geçiyor, lakin oyun trajediyle bitiyor. Başkut, eğer Fırat Koleji hayatta kalsaydı Anadolu'nun o yöresinin yeniden canlanabileceğini düşünmüş müydü? 1950'lerin ortalarında kesinlikle Harput civarındaki bölge hâlâ sosyo-ekonomik bir kargaşa içerisindeydi. Ancak hikâye bu tarihlerde bitmiyor.

Elazığ'daki Fırat Üniversitesi'ni, dönemin rektörü Prof. Dr. Arif Çağlar'ın daveti üzerine 1989'da ziyaret ettim. Ev sahibim Tarsus Amerikan Koleji'nin eski bir öğrencisiydi ve Birleşik Devletler'de doktora yapmıştı. O sırada Fırat Üniversitesi'nin işletme, mühendislik, bilim ve teknoloji fakülteleri, ve bir de Fırat Koleji'ne devam edenlerin sayısını çoktan aşmış bir öğrenci kitlesine sahip tıp bölümü mevcuttu. O civarda bulunan ve Doğu Anadolu'nun merkezinin çehresini değiştiren büyük Keban Barajı'nı ve kocaman gölünü gidip seyrettim. Ayrıca eskiden Harput'un yerleşim yeri olan yöreye sapmak için arabamla yukarılara tırmandım. Burası günümüzde hemen hemen terk edilmiş durumdadır. Fakat bugün Elazığ'ın eteklerinde kurulmuş olan Fırat Üniversitesi cesur atasının [Fırat Koleji'nin] ismini devam ettirmektedir. Üniversite'de, Fırat Koleji'nin daha evvelki katkılarını temel alan ve bunu devam ettirmek isteyen bir bakışla kolejin kayıtlarına yönelen birtakım araştırmalar yapılmıştır.

3. BÖLÜM
MERZİFON ANADOLU KOLEJİ

American Board'un Türkiye'deki dördüncü koleji, Karadeniz'deki Samsun limanından altmış mil içeride yer alan Merzifon'da neşvünema buldu. Burası, misyona ait Bebek İlahiyat Okulu'nun, "geniş bir dünyanın çekiciliğine daha az maruz kalınacak", genç pastörlerin, [eğitildikten sonraki] muhatap kitlelerine daha yakın olacakları ve ülkenin daha iç kesimlerinde kalan bir yere taşınmasına ilişkin 1859 yılında alınan ve 1864 yılında uygulamaya konulan bir kararın ürünüydü. 1880'lerin öncesinde Merzifon'daki teoloji eğitiminin seviyesi kâfi derecede yükselmişti. İlk iki yılı, tıpkı Maraş'ta Orta Anadolu Koleji'nin öncüsü olan "bilim bölümündekilere" benzer şekilde, ileri seviyedeki temel bilimlere hasredilmişti.

Orta Anadolu Ermeni Protestan Kiliseler Birliği ve Batı Anadolu Misyonu'nun yedi istasyonundan gelen delegeler, Merzifon'da bir kolej kurulması için 1880 yılında ABCFM Karar Komitesi'ne dilekçeyle müracaat ettiler. Merzifon İlahiyat'ın şu dört öğretim üyesi, yeni açılacak kolejin Amerikalı profesörler kanadını oluşturacaktı: George F. Herrick, John F. Smith, Edward Riggs ve Charles Chapin Tracy. Kolej için ABCFM'den izin verilinceye kadarki o boşluk döneminde Dr. Tracy, Teoloji Okulu'nun zemin katındaki alçak tavanlı bir odada dört erkek öğrenciyle "Harbinger Yüksek Okulu'nu" açtı (1883). Buranın öğretmeni Mr. A.G. Sivaslıyan'dı ve dokuz gençten oluşan ortaokul seviyesindeki ilk sınıfı 1886 yılında mezun oldu.

Merzifon Anadolu Koleji'ndeki "Old Main" (1910'lar).
Kaynak: Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul.

O yılki diploma töreninde Dr. Tracy, bu olayın gerçekten yeni bir başlangıç olduğunu sevinçli bir şekilde ilan etti. Çünkü bu dokuz mezun, Anadolu Koleji'nin birinci sınıfını okuyan ilk öğrencileri olacaktı. Bir binası, kampüsü, tüzel kişiliği, bir vakfı ve hatta kendine ait bir kütüphanesi olmasa da Anadolu Koleji 8 Eylül 1886'da kapılarını açtı.[77]

"Harbinger Yüksek Okulu" hiç vakit kaybedilmeden bu yeni kurumun içine bir hazırlık bölümü olarak dahil edildi. Hazırlık bölümünü dört yıllık kolej müfredatı takip etti. Anadolu Koleji, kendi hazırlık akademisinden mezunların yanı sıra Protestan kiliselere bağlı ortaokullar ağından da öğrenci çekebilecekti. Merzifon'daki birkaç tanesine ilaveten bu ortaokullar Çukurova (Kilikya), Sivas, Tokat ve

[77] George E. White, *Adventuring with Anatolia College*, Grinnel, Iowa: Herald-Register Yayın Şirketi, 1940, s. 13.

Yozgat'ta yerleşmişledi. İlk sene bu altı yıllık program aşağı yukarı 100 öğrenciyi çekmişti ve yıllar boyunca Anadolu Koleji'ndeki öğrenci sayısı 120'yi geçmedi. 1898 yılıyla birlikte öğrenci mevcudu 246'yı aştı; ancak bunun sadece 46'sı kolej düzeyindeki dersleri alıyordu. Bu nedenle bu kurumun önemi ebatında değil daha ziyade Anadolu'nun kuzeydoğusu için yetiştirilen liderler kitlesindeydi. Her ne kadar burası Protestan Ermenilerin bir okulu olarak başlamış olsa da, ilgi alanını derhal genişletti ve daha kapsamlı bir hâle geldi. 1898'le birlikte 191 Gregoryen ve Protestan Ermeni gencinin yanı sıra 55 Rum kökenli Osmanlı tebaası da koleje devam ediyordu.[78]

Anadolu Koleji 14 Mart 1894'te Massachusetts'te bir şirket haline getirildi. Kuruluş tüzüğü müessesenin harcamalarını karşılamak için bağışlanan fonları tahsis etme yetkisini, "zaman zaman Tüzük'te tavsiye edileceği üzere, fazileti ve takvayı, ve dahi diller gibi, liberal ve yararlı sanatlar ve bilimler gibi öğretileri de en etkili kılacak bir tavır içerisinde bulunan..." idarecilere veriyordu. Tüzüğün bir sonraki bölümü şunu ilan ediyordu:

> Bahsi geçen bu kolejde hiçbir öğrencinin başvurusu, kendi kabul ettiği dinî düşüncelerden dolayı geri çevrilmeyecek ya da söz konusu kolejin hiçbir imtiyazından, onur payelerinden ve derecelerinden mahrum edilmeyecektir.[79]

Bu çeşit bir kuşatıcılık günümüzde genelde doğal karşılanmaktadır. Ancak 1890'lar gibi bir tarihte bu alışılmış bir durum değildi.

[78] Judson Smith, "Sketch of Anatolia College, Marsovan", *The Missionary Herald*, 95 (5), Mayıs 1899, s. 185-187.

[79] *An Act to Incorporate the Trustees of Anatolia College*, 14 Mart 1894 onaylı, çift kopya, s. 3, ABC 16.5 ,Vol. 7, Houghton Kütüphanesi. Ayrıca bkz. *Constitution of Anatolia College*, kopya s. 5, ABC 16.5, Vol. 7, Houghton Kütüphanesi. Giriş bölümünde Anadolu Koleji'nin kuruluş şartları açıklanmakta, "birinci sınıf bir Hıristiyan kurumu" olduğu (s. 1) ifade edilmektedir. Joseph K. Greene, *Leavening The Levant*, s. 215. Bu eserde Anadolu Koleji'nin Merzifon'da başlangıç tarihi olan Eylül 1866, yanlışlıkla Massachusetts'te tüzel kişiliğinin onaylanma tarihi olarak verilmektedir.

Açıkçası kurucular yüksek öğretimin bütün Hıristiyan *millet*lere açık olmasını tasavvur etmişlerdi. Onlar büyük ihtimalle Yahudi ve Müslüman öğrencilerin Anadolu Koleji'ne devam edebilecekleri vaktin geleceğini de umuyorlardı.

Anadolu Koleji'nin Mütevelli Heyeti, bizzat Boston'daki Karar Komitesi üyeleri tarafından seçildi. Kolejin Türkiye'deki İdare Heyeti on kişiden oluşuyordu. Beşi, *Pontus Protestan Cemiyeti*'nce seçilen yerli Hıristiyanlardı. Diğer beş kişi ise Karar Komitesi'nin görevlendirdiği misyonerlerdi. Bölgede yaşayan Protestanlar zaten 1886 yılında 1.000 Türk Lirası bağışlamayı taahhüt etmişlerdi. Bu miktar, fakir olan bu kesim için büyük bir paraydı. American Board'un bu kuruma yaptığı bağış ise bunun üç katıydı. Merzifon'daki okulun kendi malvarlığını ve arazisini serbestçe kullanması temin edildi. Teoloji Okulu ile paylaşılan Amerikalı dört misyoner profesörün hizmetlerinin karşılığı ödendi. ABCFM bir bağıştan elde edilen gelire karşılık yılda 1.200 dolar katkıda bulundu.

Beş yıl sonra Anadolu Koleji, İstanbul'daki Amerikan sefirinin aracılığıyla elde edilen bir Padişah Fermanı ile resmiyet kazandı (1899). Bu fermanda kolej "Amerikan Okulu" olarak tasvir ediliyordu. Demek ki yetkililer kurumun âli (Üniversite) düzeyinde olduğunu kabul etmemişlerdi. Gerçekten de okulun büyük bölümü âli derecede değildi. Aynı zamanda şöyle bir şart koymuşlardı: "Ahlâka ve devlete yönelik şâyan-ı hürmete muğâyir tedrisata müsamaha edilmeyecektir."[80]

[80] L.B. Nersesyan, Translation of The Imperial Ferman for Anatolia College. Daktiloda yazılmış metin, 19 Eylül 1924, s. 1. ABC 16.5, Vol. 7, Houghton Kütüphanesi. Bir ferman, hükümran olan Sultan'ın tuğra adı verilen şekilli harflerden müteşekkil imzasını taşıyan, devletin bir kararını veya bir emrinin parşömen kağıda yazıldığı bir metindir.

Anadolu'nun Lideri

Nasıl ki Orta Anadolu Koleji'ni esas itibariyle Tillman C. Trowbridge şekillendirdiyse, Fırat Koleji Crosby H. Wheeler'in bakış açısını yansıtıyorsa, Anadolu Koleji de ilk yönlendirmelerinin çoğunu Charles Chapin Tracy'den almıştır. Tracy vaktiyle Pensilvanya'nın batı sınırı olan kesiminde iki odalı bir kulübede 1838 yılında dünyaya gelmişti. Ailesi Connecticut'tan buraya göçen ve kendi arazilerini [ormanları keserek] kendileri açan yerleşimcilerdi. Yedi çocukları, komşu çiftliklerde yaşayan dört Tracy kardeşin sürdürdüğü bir "aile okulunda" okudular. Tracy on beş yaşındayken annesini, yirmi bir yaşına basmadan babasını kaybetti. Bu nedenle her işin altından kalkmak zorunda kaldı. O dönemde yüksek öğrenim için gerekli olan Grekçe ve Latinceyi büyük ölçüde kendi çabasıyla öğrendi. Müzik o kadar ilgisini çekmişti ki kendisine bir viyolin yapmıştı. Tracy, Pensilvanya bölgesindeki Athena'da bulunan bir akademiye kısa bir süre devam ettikten sonra bir mahalle okulunda bir dönem öğretmen olarak çalıştı.

24 yaşına geldiğinde (1862) okula kabul edilmesi ricasıyla Williams Kolej'e gitti. Bize anlatıldığına göre kolejin meşhur müdürü Mark Hopkins bu gence koleje nerede hazırlandığını sordu. O da sükunetle "çiftlikte" diye cevap verdi. Geçmişte alınan bu tahsil geçerli kabul edildi ve Hopkins onu Williams Kolej'deki son sınıftan bir önceki sınıfa yerleştirdi. 1864'e gelindiğinde eğitimine Union Teoloji Fakültesi'nde devam etmek için hazırdı. Tracy, Union İlahiyat'tan 1867'nin Haziran ayında mezun olduktan sonra Mary H. Park ile evlendi. Onunla Pensilvanya'da yapılan Bradford Eyaleti Öğretmenler Toplantısı'nda tanışmıştı. New York'taki Üçüncü Presbiteryen Kilise tarafından pastörlüğe atandı ve 24 Ağustos'ta eşiyle beraber Türkiye'ye gitmek üzere gemiyle yola çıktı.

Tracy ve karısı İstanbul'dan, Karadeniz kıyısı boyunca gemiyle Samsun'a geldikten sonra üç gün de at sırtında yolculuk yaparak 28 Ekim 1867 tarihinde Merzifon'a ulaştılar. Vakit kaybetmeden

Osmanlı Anadolusu'nun o bölgesindeki muhatap kitlelerinin dili olan Ermeniceyi öğrenmeye giriştiler. Fakat yaşadıkları bir dizi üzücü olay onları sarstı. İlk üç çocuklarını kaybetmişlerdi. Bundan ötürü 1870 ile 1873 yılları arasında sağlık sorunları yüzünden İstanbul'a nakledildiler. Tracy İstanbul'dayken Ermenice bir çocuk yayınına başladı. Bunu baştan sona kendisi hazırlıyordu. Devam eden sağlık sorunları Tracy'leri üç yıl Birleşik Devletler'e geri dönmeye ve nafakalarını çiftlikte kendileri çıkarmaya mecbur bıraktı. Hatta Türkiye'ye döndükten sonra Merzifon'un sert iklimi, onların, iki kış mevsimini daha ılıman olan Amasya'da geçirmelerine neden oldu.

Charles Tracy, Anadolu'da bir eğitim öncüsü olma görevini ifa etmek için tüm maharetine ve ülkesindeki tecrübelerine muhtaçtı:

> Vaktiyle tuhaf bir haleti ruhiye ile müdür bey kendi 'armasını' bir arkadaşının albümüne çizmişti. Üzerinde geleneksel bir kalkanın üstünde balta, kazma, mala, tığ, tabanca, planya, dolmakalem, teleskop, kitap, zil, diploma, beyazlatma fırçası, kırkma makası, terzi ütüsü, ilaç şişesi, saban ve harman döveni bulunuyordu. Bunların hepsinin kullanılmak için lazım olduğunu söylemişti.[81]

Charles C. Tracy'nin Anadolu Koleji'ndeki idareciliğinin başlıca hedeflerinden biri, diğer grupların bu Protestan müessesesine karşı hissettikleri kaygıları bertaraf etmekti. Müslümanların Amerikalılara olan husumetini zayıflatmak ve Hıristiyan azınlıklar arasındaki gerginliği azaltmak istiyordu. Bunu başarmak için yerli bir öğretmen kadrosunun meydana getirilmesi şarttı. Tracy, kolejin ve ilahiyatın kabiliyetli mezunlarını ücret mukabili çalıştırarak bu hedefi gerçekleştirdi. Sonra bu kişilere borç para vererek, Avrupa'da ve Birleşik Devletler'de ileri düzeydeki okulları tamamlamalarına yardımcı oldu. A.T. Dağlıyan (müzik), yüksek lisanslı V.H. Hagopyan (Türkçe), yüksek lisanslı J.J. Manisacıyan (fen bilimleri),

[81] George E. White, *Charles Chapin Tracy: Missionary, Philanthropist, Educator*, Boston: Pilgrim Basımevi, 1918, s. 23. Tracy'nin yetişme yıllarının kısa hikâyesi bu kaynaktan alınmıştır, s. 1-16.

doktoralı A.G. Sivaslıyan (matematik), yüksek lisanslı D. Theocharides (Rumca) ve yüksek lisanslı J.P. Xenides (tarih ve psikoloji) gibi profesörler bu plan çerçevesinde okulun öğretmen kadrosuna dahil edildiler.[82]

Uzanan Bir El Olarak Eğitim

Her ne kadar Merzifon Teoloji Okulu ve Merzifon Kız Okulu'nun her ikisi de kolejden evvel kurulmuş olsalar da, onunla aynı dönemde Merzifon'da faaliyet gösterseler de, bu ikisi birbirinden ayrı müesseselerdi. Bir erkek okulu olduğundan dolayı Anadolu Koleji'nin müstakil oluşu onun, *kendi masrafını kendin çıkar* (self-help) kavramına vurgu yapmasındaydı. Bu anlayış, hâliyle Dr. Tracy'nin kendi gençlik tecrübelerinden kaynaklandığı gibi, "çalışırken-oku" yönteminin önemsendiği Cyrus Hamlin'in Bebek İlahiyatı'ndan kalan mirası da devam ettiriyordu. Tracy kolejin amacını şu sözlerle dile getiriyordu:

> Şunu savunuyoruz ki insan bir ruh iken, burada bir görev ve bundan sonra bir tecelli ile birlikte, insan bu görevi yerine getirmek ve bu yüksek tecelliyi fark etmek adına, elinden gelenin en iyisi olmalı ve en iyisini yapmalıdır. Bu nedenle, öncelikle insan genel eğitimle olabildiğince kendini geliştirmelidir. *İkincisi*, şayet dindarlık çok önemliyse, mertlik önemliyse, bu yüzden bu müessese büyük bir azimle *kişisel gelişim* fikrini savunuyor. *Üçüncüsü*, tüm insanları daha yüksek ahlâki ve fikrî seviyelere çıkartma ülküsü daima göz önünde tutulmaktadır. Kolej, mezunlarına mevki veya ayrıcalık sağlamak için vücut bulmamıştır; bilakis insanlar arasında ve insanlar için gerçek ve fedakar önderler yetiştirmek amacıyla vardır. Buna da fevkalade bir ihtiyaç sözkonusudur.[83]

[82] *Anatolia College, Marzifoun*, Basle-Zurich, İsviçre: Manisacıyan ve Şirketi, 1906, s. 32. Yakındoğu Arşivi, İstanbul.

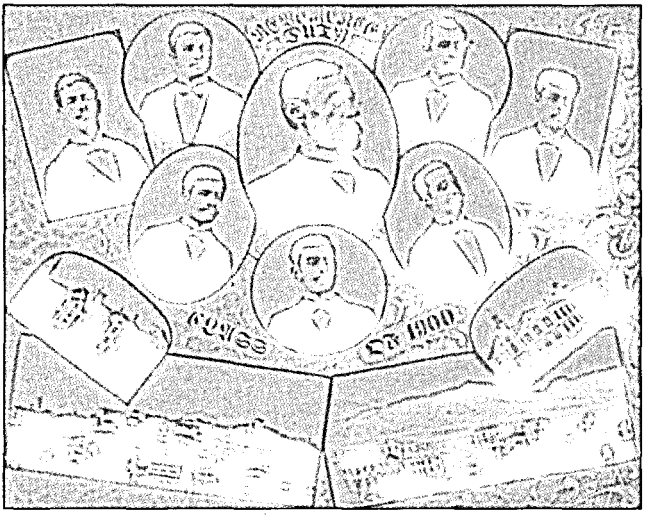
[83] White, *Charles Chapin Tracy*, s. 32.

Tracy'nin izah ettiği üzere Anadolu Koleji'nin *kendi masrafını kendin çıkar* bölümünün yedi hedefi vardı:

1. Gençlerin kendi gayretleriyle genel eğitim kazanmalarına imkan sağlamak.
2. Aşırı miktardaki doğrudan yardımlardan [öğrenci burslarından] kaynaklanan tehlikeleri bertaraf ederek erkeğe yakışır bir öz güven geliştirmek.
3. Bu topraklarda, çalışmanın vakarı ülküsünü telkin etmek. Bunu, lider gençleri örnek göstererek yapmak.
4. Genç insanları aletleri kullanmada daha becerikli, ehliyetli, yaratıcı ve usta kılmak; onları günlük yaşamdaki acizliğe ve öğrenci olarak kitap düşkünlüğüne karşı korumak.
5. Fiziksel çalışmaların getirdiği sağlıklı hali muhafaza etmek.
6. Öğrencilerde ve toplumda, ileri seviyedeki medeniyet için bir haz meydana getirmek. Burada üretilenler gibi eşyaların halk tarafından kullanılmasının mutlaka bu hazzın meydana gelmesinde yardımcı olacaktır.
7. Ürünlerin satışı yoluyla öğrencilerin giderlerine mümkün mertebe yardımcı olmak.[84]

Anadolu Koleji on yaşına girmeden önce, neredeyse okulun mevcudiyetini sona erdiren ve *kendi masrafını kendin çıkar* yaklaşımının hikmetini gösteren birkaç olay vuku buldu. 5 Ocak 1893 günü kolejin duvarlarına bir Ermeni isyanının bildirgesinin yazılı olduğu afişler asıldı. Kolej öğretmenleri "din dışı, mantıksız ve tehlikeli" olduğundan bu propagandaya var güçleriyle karşı çıktılar. Ancak Osmanlı makamları bu ilanların kolej matbaasında basıldığına inanıyordu. İsyana teşvik eden bu bildirgenin basılmasına izin

[84] *A.g.e.*, s. 33. *Kişisel beceri geliştirme* bölümünün altında yatan gerekçedeki yedi noktanın aynısı, İstanbul'daki Yakındoğu Arşivi'nde bulunan *Report and Catalogue of Anatolia College and Girl's Boarding School*, Merzifon, 1902, s. 18'de görülmektedir.

Anadolu Koleji'inin yedi kişilik mezun sınıfı 1900'de Müdür Charles Chapin Tracy ile birlikteler. Ayrıca onlarla birlikte kolej kampüsünün dört manzarası da bulunmaktadır. Özdeyiş ise "Hürmet" ve "Vazife" şeklindedir.

verdikleri için kolejin Amerikan yönetimi mesul tutuldu ve iki Ermeni profesör gizli halkanın liderleri olduğu suçlamasıyla hapishanenin yolunu tuttu. Öfkeli bir grup, Kız Okulu'nu yakarak yerle bir etti. Mevcut anlaşmazlık görüşme yoluyla başarılı bir biçimde aşıldı. Hatta kolejin faaliyetlerine devam etmesine izin verildi ve hapisteki hocalar beraat ettiler. Buna rağmen temeldeki etnik gerginlikler devam ediyordu.

15 Kasım 1895 Cuma günü, Merzifon'da yaklaşık 125 Ermeni, Müslüman bir kalabalık tarafından öldürüldü. Şehirdeki Ermeni dükkanları yağmalandı. Anadolu sathındaki daha yaygın huzursuzlukların yerel bir tezahürü olan bu facia, kolej idarecilerini faaliyetlerinin büyük bölümünde takriben 200 yetim çocukla ilgilenmeye mecbur bıraktı. Masrafını Kendin Çıkar Bölümü için yeni talepler geldi. Bu talepler Miss Carrie ve Miss Mary Wickes'ın hibe ettik-

leri 6.000 dolar ile ancak karşılanabildi. Bu bağışlar nalbant ve ahşap doğramacılık atölyelerinin genişletilmesine imkan verdi. Bu sayede daha fazla genç kendi paralarını kazanabilecekti. Atölyeler, kurucularının şerefine "Wickes Sanayi İmalat Bölümü" diye yeniden adlandırıldılar.[85]

Fakat bu dönemden sonra pek çok Osmanlı Ermenisi Merzifon'dan göç etti. Bu durum geride kalanların Anadolu Koleji'nin masraflarını yüklenme kudretini azalttı. Hatta bağışta bulunmaya söz verenler bile sözlerinin hepsini yerine getiremediler. Kolej yöneticileri de bu nedenle Osmanlı makamlarının artık kuşkuyla baktığı bir toplulukla [Ermenilerle] sıkı bir ilişkiye girmeye tereddüt gösteriyorlardı.[86]

Kültür ve Finansman Meseleleri

İlk yılları boyunca ABCFM'nin nakden verdiği cüzi maaş bir yana, kolejin işletme giderlerinin tamamı öğrenci aylıklarından, oda ve yatakhane ücretlerinden veya yerli halkın bağışlarından karşılanmak zorundaydı. Prof. Riggs ve Prof. Herrick İngiliz dostlarından koleje bir "İngiliz Kürsüsü" bahşetmeleri suretiyle 10.000 dolar toplamaya muvaffak oldular (1899). Ardından Dr. Tracy, Chicago'dan D.K. Parsons ve New York'tan Mr. Kennedy gibi birkaç Amerikalı hayırsever buldu. Diğer bağış sahipleriyle birlikte bu insaniyetperver kişiler, arazi ve binalar için 100.000 dolara ilaveten ikinci bir 100.000 dolar daha bağışladılar. Bu sayede kolejin mali durumu giderek iyileşti.[87]

[85] White, *Charles Chapin Tracy*, s. 34-39.

[86] C.A. Reed, *Problems of American Education in The Near East*, s. 241.

[87] Greene, *Leavening The Levant*, s. 215. Türkiye'deki kolej dostları kütüphane için 5.000 dolar bağışladılar. New York'lu Mr. Telveyan da fakir Ermeni öğrencilerin bursları için mirasından 10.000 dolar vasiyet etti.

1915 yılının sonunda kolejin listelediği mal varlıklarının değeri yaklaşık 150.000 doları bulmuştu. Bu tarihten sonraki malvarlıkları muhtemelen bunun iki katı bir bedel tutmuştu:

Anadolu Koleji'nin 1915'teki Maddi Kıymetleri[88]

Eski Ana Bina	10.120
Kuzey Koleji	13.200
Mezunlar Kütüphanesi ve Müzesi	15.400
Kennedy House ve Müdür Konutu	18.480
Union Hall, (Kısmen silikon karbür inşa edilmiş)	14.400
İnşaat Malzemeleri	4.400
White Hall Binası (vakıf)	440
Erkek Yetimhanesi	1.760
Binalardan ayrı bir arazi	15.000
On bir adet konut	15.900
10.000'den fazla kitaptan oluşan kütüphane	11.000
7.000'in üzerinde parçadan oluşan Müze	4.400
Kişisel Gelişim Atölyeleri, tezgah, malzemeler	12.980
Su tesisatları	1.760
Hamam vs.	700
Mobilya, aletler, erzak	10.054
Toplam	$149.644

Çağdaş bir kıstasla değerlendirildiğinde hem Türkiye'deki hem de Birleşik Devletler'deki bir kolej için bu maddi varlıklar yekunu elbette devede kulak kalmaktadır. Ancak bu veriler, kendi yeri ve zamanı dikkate alındığında, Anadolu'nun bu bölgesine yüksek öğretim getirmek için ciddi bir yatırım yapıldığını ifade etmektedir. Bu gerçek, misyoner öğretmen kadrosuna ve yerli profesörlerin maaşlarına yapılan destek de eklendiğinde daha da belirginleşmektedir.

[88] George E. White'tan Dana R. Getchell'e, *Anatolia College Plant and Evaluation*, 31 Aralık 1915. Daktilo edilmiş metin, s. 1, ABC 16.6, Vol. 7, Houghton Üniversitesi.

Anadolu Koleji'nde zengin ve farklı bir kültürel yaşam meydana getirildi. Bu yaşam bütün bölgeye tesir etmişti. Kolej merasimlerinde sahne alan ve konserler veren Anadolu Koleji Koro Birliği kurumun en meşhur özelliklerinden biriydi. Prof. Dağlıyan'ın yönettiği bu koronun söylediği müzik, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşmış birkaç şehri dışında neredeyse bilinmiyordu. Bu anlamda *Koro Birliği*, Anadolu'da estetik bir zevk meydana getirilmesine bilfiil katkıda bulunuyordu.

Kültür adına bir başka önemli araç, kolejdeki mevcut milletlerin dillerinde düzenlenen okuma yazma kulüpleri sistemiydi. Ermeni öğrenciler Şavarşan Cemiyeti'nde yerlerini alırken Rum öğrenciler için Pontus Kulübü açılmıştı. Sonraları Anadolu Koleji'ndeki Rus ve Türk öğrencilerin de kendilerine ait daha küçük çapta okuma yazma kulüpleri oldu. Kış aylarında bu teşkilatlar cuma geceleri, kolejdeki topluluğun yanı sıra halkın da katıldığı konferanslar düzenliyorlardı.

Günümüzde herhangi iyi bir orta öğretim kurumu en azından 10.000 kitaplık bir kütüphaneye sahiptir. Fakat 1890'ların Anadolu Koleji'nde bu kadar çok cildin yer alması duyulmadık bir şeydi. Bunlar, o dönemde profesyonel kütüphanelerin tercih ettiği Dewey Ondalık Sınıflandırma Sistemi'ne göre dikkatlice kataloglandı. Bu ise kolejin, Merzifon halkı için hazır bulundurduğu bir başka kaynaktı. Şehir halkının gözde bir pazar eğlencesi de Kolej Müzesi'ni ziyaret için kampüse doğru şöyle bir gezintiye çıkmalarıydı. Müze 7.000'den fazla bitki ve hayvan türünden oluşan bir koleksiyonu barındırıyordu. Bunlar müze müdürü Prof. Manisacıyan tarafından biraraya getirilmiş ve düzenlenmişti. Kuşkusuz bu koleksiyon, Türkiye sınırları içinde herhangi bir yerde o zamanlar var olan en kapsamlı türler topluluğuydu. Kolejdeki *Anadolu Öğretmenler Derneği* "kampüste ve şehirde eğitim metotlarının geliştirilmesi için" uğraş veriyordu. Ayrıca faal bir Kolej Mezunları Derneği de bulunuyordu.

1908 Jön Türk İhtilali eskiden uygulanan ağır sansürleri gevşettikten sonra, kolejde bulunan Ermeni ve Rum Dernekleri, saygı-

değer hemşehrileri için yerel gazeteler neşretmeye başladılar. Bu neşriyatlar okulun bir mezunu tarafından basılıyor ve Merzifon'da her tarafa dağıtılıyordu. O zamanlar Merzifon'un 30.000 nüfusu vardı. Şehirdeki ilk siyasi derneğe Anadolu Koleji'nden aktif bir katılım oldu. 12 yöneticisinden üçü kolej hocasıydı. Bir diğeri Anadolu Koleji'nin genç bir mezunuydu. Irksal iyi niyet ve ifade hürriyetine dair şişirilen balonların patlamasından önce, Anadolu Koleji'nin iki öğretmeni İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'a seçilmişti.[89]

Carleton ve Grinnel Kolejleriyle Bağlantılar

Türkiye'deki Anadolu Koleji'nin ana merkezi ile kurduğu bağlantıları birleştiren şey, onunla Carleton Kolej arasında meydana getirilmiş olan özel bir bağdı. Bu ilişki Prof. A.G. Sivaslıyan'ın 1893 yılında Carleton Kolej'den ilk doktora pâyesini alınca başladı. Sivaslıyan'ın sahası astronomi ve matematikti ve kolejde bu derslere de giriyordu. Onu takiben Minnesota'daki bu kurumdan Anadolu Koleji'ne öğretmen ve liderler akışı söz konusu oldu. Bir sonraki kişi, mezuniyeti sonrasında Anadolu Koleji'nin mali işler müdürü olan Dana K. Getchell (Carleton, 1899) idi. Charlotte Willard, Anadolu Kız Okulu'nun müdiresi sıfatıyla Merzifon'a gelmeden önce 1888-1915 arasında Carleton Kolej'de öğretmenlik yapmıştı. Meslektaşı Francis Gage de Carleton mezunuydu. Henry K. Wingate (Carleton, 1896) Talas'a tayin edilmeden önceki iki yıl Anadolu Koleji'nde ders verdi. Henry H. Riggs (Carleton, 1896) Fırat Koleji'nin müdürü olmadan evvel Anadolu Koleji'ne üç yıl hizmet etti. Martha King'in (Carleton, 1891) ölümü Merzifon'da sağırlar için *King Sağırlar Okulu*'nun kurulmasına ilham verdi. Anadolu Koleji'ndeki kütüphaneci Ernest C. Pye da bir süre Carleton'da bulunmuştu.[90]

[89] White, *Charles Chapin Tracy*, s. 45-46 ve 61-63.

[90] George E. White, "Anatolia College's Toast", *The Missionary Herald*, 114 (1), Ocak 1918, s. 24-44.

Anadolu Koleji ile Birleşik Devletler'deki kilise bağlantılı sosyal bilimler kurumları arasındaki akademik ilişkiler, Carleton'la olan ilişkileriyle sınırlı değildi. Anadolu Koleji'nin ikinci ve son müdürü Dr. George E. White, 1882 yılında Iowa'daki Grinnell Kolej'den, 1887'de Chicago Teoloji Fakültesi'nden mezun olmuştu. Iowa'da üç yıl pastörlük yaptıktan sonra 1890 yılında Anadolu Koleji'nin öğretmen kadrosuna katılmak üzere Türkiye'ye doğru gemiyle yola çıktı. O sene koleje 124 öğrenci kaydolmuştu. Böylece White son derece küçük bir okula gelmiş bulunuyordu.[91]

Anadolu Koleji'nin kurucu müdürü Charles Chapin Tracy 1913'te emekli olduktan sonra bu görevi George White üstlendi. 1913 sonbaharında White'ın idareciliği başladığında kolejde 32 kişilik bir öğretmen kadrosu bulunuyordu. Bunların 10'u Amerikalı, 11'i Ermeni, 9'u Rum, biri İsviçreli ve biri de Rus'tu. Aynı dönemde 425 öğrenci vardı ve bunların 200'ü Rum, 160'ı Ermeni, 40'ı Rus ve 25'i Müslüman Türk'tü.[92]

Birleşik Devletler'deki *Cemaatçi Kilise*'yle bağlantılı kolejlerin model olarak kullanılmış olması büyük ihtimalle ABCFM Karar Komitesi'ni, şimdiye kadar Anadolu Koleji'nin idaresinin bir kısmını devralmaya hazır kılıyordu. Ancak Anadolu Koleji Mütevelli Heyeti'nin 30 Eylül 1913 tarihinde kabul ettiği yeni iç tüzük, artık kolej müdürünü kendilerinin tayin edeceğini belirliyordu. Mütevelliler ayrıca kolej dekanını, hazırlık bölümü başkanını, yabancı (Amerikalı ve Avrupalı) profesörleri, mali işler sorumlusunu da belirleyeceklerdi. Hatta görevi, *eğitim programını belirlemek, yerli profesörleri aday göstermek, istihdam edilen yerlileri seçmek ve kolejin tüm yerli çalışanlarının maaşlarını tespit etmek* olan Türkiye'deki İdare Heyeti bundan sonra Massachusetts'teki ortak heyet tarafından atanacaktı.[93]

[91] George E. White, *Adventuring with Anatolia College*, s. 19.

[92] White, *Charles Chapin Tracy*, s. 45-46 ve 67.

[93] *Bylaws of The Trustees of Anatolia College*, 30 Eylül 1913'te benimsenmiştir. Daktiloda yazılmış belge, s. 3, ABC 16.5, Vol. 7. Houghton Kütüphanesi.

Amerika'daki Mütevelliler ile yerel birlikler (kuzeybatı Anadolu'daki Protestan kiliselerinin kurduğu dernekler) arasında Anadolu Koleji'nin sorumluluğunun paylaşımı şeklindeki eski anlayış gayet açık bir biçimde ortadan kalkmış oluyordu. Misyonerlerin kontrollerinin ötesindeki olaylar yüzünden, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgesindeki Protestan oluşumların pek çoğu ya zayıflatıldı yahut yöreden uzaklaştırıldı. I. Dünya Savaşı yaklaştığı sırada Anadolu Koleji'ne devam eden üç ana grubun (Ermeni, Rum ve Ruslar) hepsi Osmanlı Türklerinin gözünde şimdi şüpheli konumdaydılar. Bu nedenle kurumun ülke dışından desteklenmesine ve Amerika'nın güdümüne ağırlık veren yeni bir yönetim tarzı geliştirildi. Bununla kolejin çalkantılı bir dönemde korunabilmesi umuluyordu.

Savaş Zamanında Bir Misyoner Koleji

Anadolu Koleji'nin savaş ortamında tam mânasıyla tarafsız kalarak ve Birleşik Devletler'le olan bağlarını sürdürerek hayatta kalabileceği ümit ediliyordu. Ne var ki, Osmanlı hükümeti okul binalarını askeri hastane olarak kullanmayı isteyince kolej aniden öğretimine son verdi (10 Mayıs 1916). Üç yıldan fazla bir dönem bu kampüste 4.000 hasta ve yaralı askerin bakımları yapıldı. Merzifon'un Ermeni nüfusu zaten daha evvel sürgüne gönderilmişti. Şimdi ise kolejdeki Amerikalılar şehirden çıkarılarak sekiz günlük bir yolculukla İstanbul'a gönderildiler. Kağnılarla emniyet içerisinde oraya giden bu kişilerin kolejin maddi birikimlerini altın olarak yanlarında götürmeleri de mümkün olmuştu.

İstanbul'da iki ay göçmen olarak kaldıktan sonra Osmanlı Hükümeti Dahiliye Nazırı Talat Bey'den beş görevlinin Merzifon'daki okula geri dönmelerini sağlayan bir izinname elde ettiler. Merzifon'a döndüklerinde ilk vazifeleri eski öğrencilerinin, özellikle de kız öğrencilerin ve King Okulu'nda öğrenim görmekte olan sağır öğrencilerin nerede olduklarını bulmak oldu. Sağır öğrencilerden bazıları

devlet yetimhanesine götürülmüştü. Amerikalılar onları geri aldıktan sonra, kolej yönetimine, bu çocukların iaşesinin karşılığı olan bir hesap pusulası geldi. Okulun mali işler müdürü Mr. Getchell, askerlerin kullandığı sırada hasara uğramış bütün okul eşyalarının kalem kalem listesini çıkararak bu hesap pusulasına itiraz etti. Bu meblağ, öğrenciler için söz konusu olan miktardan daha fazlaydı.[94]

Çiçek hastalığı ve tifüs salgını 1916-1917 kışında Merzifon'u kırıp geçirmişti. Kolej öğretmenlerinin sarf ettiği tüm çabalara rağmen kolej arazisini mekan tutmuş askerler arasındaki ölüm oranı, bir günde 40 kişinin (!) ölümüne kadar yükseldi. Misyoner bayanlardan Francis Gage 15 Temmuz 1917'de tifüsten öldü. Savaş halinin bitmesinden önce Anadolu Koleji'nin idarecileri, maalesef Mütevelli Heyeti'ne şunu rapor etmişlerdi:

> En iyi öğretmenlerimizden ve çalışanlarımızdan 50'si, ölümlerle ve zorunlu göçlerle okulun kaybı oldu. Binlerce dolar değerindeki mal varlığı ise ya çalındı ya da göz göre göre tahrip edildi.

Yine de idareciler Anadolu Koleji'nin,

> Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları arasından şu anda inşa edilmekte olan yeni kurulmuş hükümetlerin sorunlarının tam anlamıyla çözülmesinde kanaatimizce tek araç insandır. Kolejdekiler de bu insanların mânen yeniden doğmalarında ve yetiştirilmelerinde tüm sorumluluğu üstlenmesini talep ediyorlar. Burada yeni bir Yakındoğu sadece ve sadece yeni insanlar vasıtasıyla meydana gelebilir.[95]

1919'dan Sonraki Yeni Yönelişler

Anadolu Koleji 1 Ekim 1919'da yeniden açıldı; fakat gelin gö-

[94] Dana K. Getchell, "Marsovan's War Story", *The Missionary Herald*, 116 (3), Mart 1920, s. 118-121.

[95] Anadolu Koleji İdarecilerinden Mütevelli Heyeti'ne, 29 Temmuz 1920. Daktiloda yazılmış metin, s. 5, Dana K. Getchell ve Ernest Pye imzasıyla. ABC 16.5, Vol. 7. Houghton Kütüphanesi.

rün ki savaş öncesindeki 19 profesörden ve 31 çalışanından oluşan kadrodan geriye yalnızca dört öğretmen ve iki memur kalmıştı. Hayatta kalan mezunları ve kolejin üst sınıflardaki eski öğrenciler arasından yedi yeni öğretmen işe alındı. Okula kaydolanların sayısı 150 kişiydi. Bunların 72'si Rum, 70'i Ermeni, 7'si Türk ve biri de Rus'tu. Savaş, Türkiye'nin dört bir yanında iktisadi şartların berbat bir hâl almasına neden olmuştu. Ama bu öğrenciler eğitim maliyetleri için 17.000 doları ödemeyi başardılar. Kolej 27 Ermeni'ye, 14 Rum'a, 3 Türk'e ve bir Rus çocuğa toplam 3.000 dolarlık bir yardım temin etti. Ortalama 66,67 dolarlık bu destek onların eğitimlerine devam etmelerine yardımcı olmak içindi.[96]

Modern zirai yöntemleri örnek bir çiftlik üzerinde göstermek suretiyle, kolejdeki eğitimi daha fazla uygulamaya dönük kılmak adına yeni bir fikir geliştirildi. Amherst'teki *Massachussets Eyaleti Ziraat Koleji* mezunlarından Lincoln D. Kelsey'in tafsilatlı olarak tasarladığı bu planı Müdür George White coşkuyla destekledi. Çiftlik, tahıl, baklagiller ve meyvelere hasredilmiş 120 hektarlık bir araziden oluşacaktı. Ayrıca altı adet at, on adet büyükbaş, on beş koyun ve on tane de yük hayvanından oluşan çiftlik hayvanları olacaktı.[97] White, örnek çiftliğin Anadolu Koleji öğrencileri üzerinde yapacağını umduğu etkiyi şöyle açıklıyordu:

> Öğrenciler metotların kullanımı ve sonuçlarını gözlemleyerek bu yeni usulleri kazanmalıdırlar. Onlar bu yolla uzaklaştırılmış olmazlar; bilakis kazanılırlar. Tabiatıyla bir kolej, gençleri ticaret ve profesyonel meslekler için eğitir. Türkiye'de tarım henüz hatırı sayılır derecedeki eğitimli gencin bu sektöre kendilerini adamaları için yeterli derecede geniş fırsatlar sunmuyor. Ancak Anadolu Koleji gibi bir kolejle bağlantılı olan örnek bir çiftliğin farklı açılardan müthiş bir önemi olacaktır.[98]

[96] "Last Year at Anatolia College", *The Missionary Herald*, 116 (9), Eylül 1920, s. 405-406.

[97] *Plan For a Small Practical Farm*, Merzifon Anadolu Koleji, Temmuz 1919. Aynı şekilde, s. 2. ABC 16.5, Vol. 7, Houghton Kütüphanesi.

[98] George E. White, *Agriculture and Industries in Turkey*. Matbu değil, s. 32. ABC 16.5, Vol. 7, Houghton Kütüphanesi.

Çiftlikte kullanılan araçların çoğu, Anadolu köylülerinde yaygın olan alet ve edevatların benzerleri olacaktı. Lakin bu araçlar Amerika'dan getirilen bazı ileri düzeydeki makinelerle takviye edilecekti. İlk tasarlandığı üzere çiftlik, tek bir Amerikalı uzman tarafından yönetilecek, "ülkenin en iyi yerlileri" de ona yardım edecekti. Kolejdeki çocuklar yatılı bölümün sebze meyvelerini yetiştirmeye yardım için çiftlikte çalışabilecek ve kendi masraflarının bir kısmını denkleştirebileceklerdi. Civardaki halk da yeni teknikleri incelemeleri ve Birleşik Devletler'den ithal edilmiş olan tarım araç ve gereçlerini satın almaları için çiftliği ziyarete davet edileceklerdi. Kolejdeki çiftlik personeli bölgede bulunan kasaba ve köylerde yardımcı kurslar da verecekti. Bu sebeple bu yeni proje, ithalat satışları formunda Amerikan ticaretini sunmak hükmü ile Birleşik Devletler'deki, arazileri devlet tarafından bağışlanmış kolejlerin tarım müfredatları çizgisinde tasarlandı. O dönemde Anadolu'nun ıslah edilmiş çiftlik hayvanlarının ve mahsullerinin ihraç edilmesine dair herhangi bir hüküm varmış gibi görünmüyor.

Lincoln D. Kelsey, *Anadolu Koleji Uygulama Çiftliği*'nin kurulması için 100.000 ile 250.000 dolar arasında bir paraya ihtiyaç duyulacağını tahmin ediyordu. Neticede bir noktada bu çiftlik toplumdan uzakta faaliyet gösteriyor değildi; tam tersine, Anadolu'nun farklı yörelerinde bunun gibi en az altı tane örnek mekanın yer aldığı milli bir sistemin parçası olacaktı.[99] Modern çiftçilik metotlarının bu katalizörlerini Türkiye Cumhuriyeti'nde başlatmanın toplam maliyeti 7.5 milyon doları aşacaktı. Fakat gelişen yeni olaylar Merzifon'da pilot bir uygulama çiftliğinin hayata geçirilmesini dahi imkansız hale getirdi. Türk hükümeti tarafından Köy Enstitüleri açılınca misyonerlerin boşa giden örnek çiftlik planlarının temel

[99] Yazar burada altı tane örnek çiftlikten söz ederken, büyük ihtimalle Atatürk tarafından bizzat kurulan çiftlikleri kastetmektedir. Ankara'daki Orman Çiftliği'nin yanı sıra Atatürk, Yalova'da Baltacı Çiftliği'ni; Hatay'da Dörtyol Çiftliği'ni; Tarsus'ta Piloğlu Çiftliği'ni, Silifke'de ise Tekir ve Şövalye çiftliklerini kurmuştu. (Ç.N.)

özellikleri, benzer düşünceleri benimseyen Türk liderler tarafından yürürlüğe kondular. Anadolu Koleji daha sonraki bir tarihte Yunanistan'ın Selanik şehrinin dış kesiminde yeniden kurulunca programına bir örnek çiftlik de dahil edilmişti.

Türkiye'deki Son Yıllar

1920-1921 öğretim yılında Anadolu Koleji'ne 217 çocuk devam ediyordu. Öğretmen kadrosuna Zeki Ketani ve İsmail Şevket adlı iki Müslüman Türk de katılmıştı. Ne var ki siyasi hava yeniden değişmeye başlamıştı. Türk kahramanı Mustafa Kemal Paşa (sonradan Atatürk) 19 Mayıs 1919'da, Karadeniz kıyısında yer alan ve Merzifon'a çok yakın olan Samsun limanında karaya ayak bastı. Onun liderliğinde süren Anadolu'yu yabancı işgallerden kurtarma hareketi Anadolu Koleji'ne yalnızca yirmi mil mesafedeki Havza ilçesinde başladı. Çok geçmeden Mustafa Kemal, karargahı Anadolu'daki Ankara şehri olan milliyetçi rejimin başına geçti. Milliyetçiler kendilerini bilhassa, İngiliz ve Fransızlar gibi Ege bölgesinde hakim olan bir Yunan seferberlik gücünü kovmaya adamışlardı. Türkler kendi vatanlarının idaresini, İstanbul'daki beceriksiz Osmanlı hükümetinden geri almanın çabası içerisindeydiler. Bu hükümet, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olduktan sonra Avrupalı Müttefikler'in ülkenin geniş kesimlerine egemen olmasına göz yummuştu.

Hemen ardından Kemalistler, Müslüman öğrencilerin Hıristiyanların ayinlerine katılmasını yasakladılar. Anadolu Koleji'nden vergi borçlarını ödemesini istediler. 1920 yılının Aralık ayında *Rum Edebiyat Cemiyeti*'nin kolejdeki odası herhangi bir isyana teşvik edici delil bulmak adına arandı. İdare heyetindeki dört öğretmen ve iki öğrenci yargılanmak üzere Amasya'ya gönderildi. 1919'daki Yılbaşı partisinde akılsızlık ederek eşkıya kıyafeti giymiş olan kolejin dört Ermeni çalışanı da yaka paça Amasya'daki Divan-ı Harb'e gön-

derildiler. Ankara hükümetinin temsilcisi yerli bir avukat olan Saduk Mehami tarafından, kolej personelinin hepsi için katı bir sansür ve yeni seyahat kısıtlamaları uygulamaya konuldu.

Kolejin kıdemli eğitimcilerinden Zeki Ketani, *Türk Öğrencileri Edebiyat Topluluğu*'nun toplantısından evine dönerken suikasta uğrayınca (12 Şubat 1921) şartlar daha da berbat bir hâl aldı. İddialar bu cinayeti Hıristiyanların işlediği yönünde olsa da, Müdür White buna sebep olan şeyin, Müslüman bir kimsenin bir misyoner okulunda görev yapmasına karşı Müslümanların hoşgörüsüzlüğü olduğuna inanıyordu. White, İstanbul'daki Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Temsilcisi Amiral Bristol'e şöyle yazmıştı:

> Kolejdeki öğretmenlerin ve öğrencilerin siyasetle hiçbir ilişkileri yoktur. Kolej yönetimi öğrenciler arasındaki siyasi düşüncelerin önünü almak ve yasaklamak noktasında katı davranmaktadır. Farklı milletlere mensup öğretmenler politik sorunlardan kaçınmak için ferasetli davranıyorlar.[100]

Tarafsızlığın bu seviyesi bile krizi yatıştırmada yaya kaldı. Suikastın üzerinden çok geçmemişti ki General Cemal Cahit komutasındaki bir tümen Türk Askeri Merzifon'a gönderildi. Hem silaha, cephaneye hem de Türk karşıtı bir propagandaya dair herhangi bir kanıt var mı diye 16 Şubat'ta kolejde arama yapıldı. Hz. İsa'nın yaşadığı dönemlerdeki Anadolu'yu gösteren ve üzerinde "Pontus" ismi görülen haritalara el kondu. Yine kolejdeki spor takımlarının eski resimlerinin, aslında isyanı kışkırtmak için okulun yetiştirdiği komando takımlarının fotoğrafları olduğu ileri sürüldü.[101]

Anadolu Koleji hakkındaki Kemalist düşünce, Ankara'da yayınlanan yarı resmî Yeni Gün gazetesinde bir makalede ifade edil-

[100] George E. White'tan ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol'e (İstanbul, 1 Nisan 1921 tarihli) mektup. Daktiloyla yazılmış metin, s. 4, ABC 16.5, Vol. 7, Houghton Kütüphanesi.

[101] Müdürden Anadolu Koleji Mütevelli Heyeti'ne Rapor, 31 Ocak 1922, teksir makinesiyle çoğaltılmış metin, s. 9. ABC 16.5, Vol. 7, Houghton Kütüphanesi.

di.[102] Makale yazarı, "Cesur Türk Gençleri" adlı cemiyetin kahraman lideri Zeki Bey'in bir grup Rum genci tarafından öldürüldüğü suçlamasında bulunuyordu. İddiaya göre ortalığı karıştıran bu gençlerin, Karadeniz kıyılarında Pontus Rum Kralllığı'nı kurmaya yönelik gizli bir ittifakı destekliyorlardı. Kuruluşu 1904 yılına kadar geriye giden Pontus Edebiyat Cemiyeti güya Yunanistan'daki diğer devrimci örgütlerle bağlantılıydı. Hatta bu davanın halkın tanımasını sağlamak amacıyla kolej mezunlarının yurtdışına gönderildiği, masum bir erkek izci birliği hilesi kullanılarak okulda askerî bir örgüt oluşturulduğu da iddia edilmekteydi.

Bu suçlamaların yankılarının Merzifon'a ulaşması çok sürmedi. Anadolu Koleji'nin bütün yabancı öğretmenlerini ülkeden süren bir emirname 21 Mart 1921'de yayımlandı ve 29 kişi hemen ertesi gün şehri terketmek zorunda kaldı. Anadolu Koleji resmen kapatıldı, malvarlığına el kondu ve öğrencileri dağıtıldı. Okuldaki kimsesiz çocuklara bakmaları için sadece iki Amerikalının kalmasına izin verildi. Ancak eğitime hiçbir surette müsamaha gösterilmeyecekti. Okulun Ermeni öğretmenlerinden Ermeni Tateos H. Zangoçyan Temmuz 1921'de evinde yakılarak öldürüldü. Okulun üç Rum öğretmeni Prof. Ch. Evstathiades, George Lamprianos ve D. Theocharides ile öğrencilerinden biri ya da daha fazlası Ağustos ayında ulusal Türk hükümetine karşı ihtilal tertiplemiş oldukları suçlamaları üzerine Amasya'da idam edildi.[103]

Türkiye'nin milli kurtuluş mücadelesinin ortasında Merzifon Anadolu Koleji'nin üzücü ve acıklı sonu böyle oldu. Ancak bu, ne ABCFM'nin Merzifon'daki eğitim faaliyetinin, ne de Anadolu Koleji'nin tükenişiydi. Board personelinin Cumhuriyet döneminde ay-

[102] "Okul Değil Mefsedet Ocağı", *Yeni Gün*, tarihsiz, Bahar 1921. Adı geçen gazetede çıkan orijinal Türkçe makaleden bir çeviri. ABC 16.5, Vol. 7, Houghton Kütüphanesi.

[103] "The College Kemal Closed", *The Missionary Herald*, 117 (8), Ağustos 1921, s. 269-271.

nı yörede açtıkları yeni okul ileride anlatılacaktır. Yunanistan'ın Selanik şehrinin dışında yeniden açılan Anadolu Koleji günümüzdeki Ermeni ve Rum gençliğine hâlâ daha hizmet vermektedir. Anadolu'dan sürgün edilen bu milletler ve okul, onları bu yeni yerlerinde de takip etti. Lakin bunun hikâyesi elinizdeki bu kitabın alanı dışında kalmaktadır.

4. BÖLÜM
TARSUS AZİZ PAVLUS ENSTİTÜSÜ

Orta Anadolu Kız Koleji, Orta Anadolu Erkek Koleji, Fırat Koleji ve Anadolu Koleji yerli Protestan cemaatlerin isteklerine birer mukabele niteliğindeydi. Bunlar sahnede olan ABCFM eğitimcilerinin çalışmalarıydılar. Havari Pavlus'un doğum yeri ve Kleopatra'nın sevgilisi Anthony ile buluştuğu yer olarak şöhret bulan Tarsus'ta kurulan Aziz Pavlus Enstitüsü'nün farklı bir kökeni söz konusudur. Tarsus'ta bir Hıristiyan kolejinin kurulması fikrinin tohumları, 1885 yılında New York'lu avukat ve yayıncı olan bir zenginin, İncil Toprakları'na yaptığı bir gezisinde bu şehri ziyaret ettiğinde atılmıştı. Bu hayırsever adam, 25 Temmuz 1833'te New York'un Jamestown bölgesinde doğan Elliott Fitch Shepard'dı. Shepard ailesi New York'a 1845 yılında göç etmişti. On üç yıl sonra Elliott buradaki baroya kabul edildi. İç Savaş sırasında bir New York alayındaki askerlik hizmeti ona albaylık rütbesini getirdi. Bu rütbeyi hayatının geri kalanında gururla kullandı Elliot Shepard. 1868 yılında William H. Vanderbilt'in en büyük kızı Margaret ile evlendi ve böylece zenginliğini ve itibarını artırdı.

Mail and Express'in yayıncısı Albay Shepard "en gözle görülür biçimde bir Cumhuriyetçiydi, partiye her zaman sadıktı, daima partiye güvenirdi, daima partinin amaçları ve politikalarının ilerlemesine katkıda bulunuyordu."[104] O dönemde onun bu politik bağ-

lantısı, Shepard'ın kölelik karşıtı bir kişi olduğu anlamına gelecekti. Aynı zamanda *Beşinci Cadde Presbiteryen Kilisesi*'nin sağlam bir üyesiydi. Açıkçası Kalvenizm mezhebini de uğraştığı siyasi inançları kadar ciddiye alıyordu. Bu nedenle, Maraş Teoloji Okulu'ndaki misyoner eğitimci Dr. Thomas D. Christie kendisine, Tarsus'ta ileri seviyede bir okula müthiş derecede ihtiyaç duyulduğunu söyleyince oradaki bir koleje para yardımı yapmayı düşünmeye başladı.

Aslına bakarsanız Albay Shepard'ın Tarsus'a ayak basmasından bir yıl evvel, Tarsus'a yakın bir şehir olan Adana'dan genç bir Ermeni vaiz New York'a gelmişti. Shepard bu genci tanımıyordu. Harutune S. Cenanyan adlı bu genç Maraş'ın yerlisiydi ve dokuz yaşındayken, ailesi Protestan inancını kabul etmek için Ermeni Apostolik Kilisesi'nden ayrılınca Protestanlığı kabul etmişti. Gerçi hem annesi hem de babası okur yazar değildi ama Cenanyan beş yaşındayken bir misyoner tarafından okula kaydedilmişti. Gelgelelim ilkokul eğitimini tamamladıktan sonra hayatını kazanmak için okulu bırakmak zorunda kaldı. *Alaca* diye adlandırılan ve Maraş'ta meşhur olan rengarenk kumaşları dokuyarak geçimini temin ediyordu.

Cenanyan aynı zamanda faal bir vaizdi, ama meslekten değildi. Eğitimine akşam okullarında devam etti. Çok geçmeden misyonerlerden Mr. Montgomery, Yerebakan adlı ufak bir kasabadaki şapele vaiz olarak Cenanyan'ı seçti. Buradan da Çokmerzimen'deki Protestan Ermenilere hizmet için gönderildi. Burası antik şehir Antakya'dan çok uzak olmayan bir sahil kasabasıydı. Oradan kovulunca Cenanyan'ın ve kendisi gibi vaiz olan bir kişinin yolları Tarsus'a çevrildi. Fakat Cenanyan, Tarsus'taki görevine geri dönüş yolunda Adana'da kalması ve vaaz etmesi için yapılan bir daveti

[104] *In Memoriam*: Elliott F. Shepard, 1833-1899. Matbu olmayan veriler, s. 4. Basılı bölüme özel olarak yerleştirilmiş boş bir sayfanın üzerinde el yazması bir kayıt bulunmaktadır: "Margaret D. Shepard'dan Dr. Thomas D. Christie'ye, Haziran 1899. Bu kitap hatıra bölümleriyle birlikte 92 sayfadan müteşekkildir. Tarsus Amerikan Koleji Arşivi.

kabul etti. Her ne kadar kısa bir formel eğitim dönemi geçirmiş olsa da, 1884 yılında geleceği parlak bu genç pastöre Amarika'da okuma fırsatı verildi. O da aynı yılın 21 Temmuzunda Union Teoloji Fakültesi'ne ulaştı.

Cenanyan kısa süre sonra *Beşinci Cadde Presbiteryen Kilisesi*'ne katıldı. Albay Shepard, Yakındoğu yolculuğu hakkında kilisenin Erkekler İncil Sınıfı'na rapor verirken Cenanyan da orada bulunuyordu. Bu konu hakkında tek kelime edemeyecek kadar utangaçtı Cenanyan. Lakin 1 Aralık 1886'da Vanderbilt'teki malikanelerden birinin zilini titreyen parmaklarıyla çalıyordu işte. Albay Shepard'ın huzuruna kabul edilip edilmeyeceğini sordu. Huzura kabul edilince yazılı bir dilekçe okudu. Dilekçesinde, Çukurova'nın fakir ve kimsesiz Hıristiyan çocuklarına eğitim verme konusunda Shepard'ın şahsına düşen sorumluluğu izah ettikten sonra Cenanyan şunları söylüyordu:

> İnanıyorum ki şimdi kutsal bir cevap verme zamanıdır. Büyük hedef, yetimlerin ve diğer fakir çocukların Tanrı'nın yolunda çalışmaya hazırlanmaları için eğitilmeleridir. Bu nedenle ümit edilir ki ilahi yardım ve Hıristiyanlık coşkusu ile bu küçük başlangıç belki devam ettirilebilir ve Çukurova'da daimi bir Hıristiyan meslek okulu kurulmasıyla sonuçlanır. Bu okul, Anadolu'nun dört bucağında İsa'nın davasını yükseltecek işçilerin yetiştirilmesinde iyi bir hizmet olabilir.[105]

Görünüşe bakılırsa bu samimi Ermeni gencinin ricası Albay Shepard'ın dikkatini çekmişti. Cenanyan'ın teklifini bir iki hafta düşündükten sonra 19 Aralıkta, Tarsus'ta Aziz Pavlus Enstitüsü adıyla açılacak kuruma maddi destek sağlamayı kabul etti. Bu enstitü, "yalnızca hem zekasıyla hem de ahlâki ve Hıristiyanî vasıflarıyla öne çıkan gençler için" hazırlık, kolej ve teoloji bölümlerinden

[105] H.S. Cenanyan, *Harutune or Lights and Shadows in The Orient*, Toronto: William Briggs, 1898, s. 107. Cenanyan hakkında bu özgeçmişten başka bir kaynak olarak bkz. *A Memorial to The Apostle Paul at His Birthplace*: Tarsus Aziz Pavlus Enstitüsü, 1887, tanıtım kitapçığı, s. 12.

oluşacaktı. Her ne kadar yeni kurumun mütevelli heyeti tamamıyla ABCFM'den bağımsız teşekkül ettirilecek olsa da, hem Shepard hem de Cenanyan bu teşebbüslerinin Osmanlı Türkiyesi'ndeki Protestanlık davasını güçlendireceğine ve genişleteceğine inanıyorlardı.

Enstitü'yü Şekillendiren Yıllar

Aziz Pavlus Enstitüsü Mütevelli Heyeti 31 Ocak 1887'de Albay Shepard'ın evinin oturma odasında oluşturuldu ve aynı yılın Şubat ayında New York Eyaleti'nden bir okul beratı elde edildi. *Beşinci Cadde Presbiteryen Kilisesi* pastörü Rev. Howard Crosby okul müdürlüğüne seçildi. Albay Shepard ise müdür vekili oldu. Shepard bu projeye yılda 5.000 dolar bağışta bulunmayı taahhüt etti. New York'lu diğer Presbiteryenler de kuruma destek olmaya söz verdiler. Böylece Cenanyan ve onun ilahiyattan sınıf arkadaşı Rev. Alexander MacLachlan Tarsus okulunu kurmak üzere Türkiye'ye gönderilebileceklerdi. Tayin edilen bu iki kişi yola çıkmadan önce,

> Tarsus'ta bu projeyi bir Amerikan teşebbüsü olarak hayata geçirmek için yetkililerden gerekli talimatları ve desteği almak için...[106]

Washington'a gittiler. Birleşik Devletler hükümetiyle temas zemini bulmak önemliydi. Zira bu, bir Amerikan tüzel kişiliğin, yasal olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Hıristiyan okulu açabilmesinin Kapitülasyon antlaşmalarındaki temeliydi. Aziz Pavlus, resmî dairelerin halihazırda iyice tanıdıkları ABCFM'nin bir girişimi olması yanı sıra, bir Osmanlı tebaası olan Cenanyan'ın liderliğinde gerçekleşecekti. Türk yetkililer bu düzenlemeden gücenebilirlerdi, bu nedenle işe girişmeden danışmak gerektiğine karar verildi.

Bununla beraber Aziz Pavlus Enstitüsü'nün, mevcut American Board okullarıyla rekabet edeceğine dair bazı endişeler dile getiri-

[106] *A.g.e.*, s. 114.

liyordu. Şahsen Cenanyan da, yerli birinin başkanlığına karşı bazı Amerikalı misyonerlerin sergilediği antipati konusunda son derece hassastı. Şöyle yazmıştı:

> Diğerleri şöyle düşündü: Bu topraklardaki misyonların tarihinde yerliler kabiliyetsiz oldukları düşünülerek daima ikincil görevlere getirildiler ve hep orada tutuldular. İşte şimdi bu yüzden misyonerler, kendilerinin kontrol etmediği bir yerlinin bu yeni girişimin başına geçerek asla başaramayacağını düşündüler.[107]

Cenanyan, Union İlahiyat Okulu'nu bitirdikten sonra Helene Ruliffson ile evlendi. Bu hanım, öğretmen okulu mezunu bir Amerikalıydı. 27 Ocak 1888 tarihinde yeni çift *Servia* adlı bir buharlı gemiyle Türkiye'ye doğru yola çıktılar. Aziz Pavlus Enstitüsü 17 öğrencisi, üç öğretmeni, Cenanyan çifti ve MacLachlan ile birlikte Tarsus'ta 22 Kasım 1888'de açıldı. Okuldaki öğrenciler arasında Antepli "yetim" Solomon ve öksüz Eliyah da bulunuyordu. Yeni başlayan diğer öğrenciler Çokmerzimen'den –ki bu kasabadan Cenanyan daha evvel kovulmuştu– Kevork, Adana'dan Rupen, Antakya'dan Hagopen, Sis'ten (şimdi Kozan) Karikin ve Yerebakan'dan Ezekiel ile Samuel'di. Üç öğrenci Maraş'tan gelmişti ve bir tanesi de Anadolu'nun Ege kıyısındaki İzmir yolundaydı. Aziz Pavlus Enstitüsü'nde okuyacak ilk öğrencilerin hepsinin Protestan Ermeniler olduğu görülmektedir. Bu kurum bir erkek okulu olarak kuruldu ve tarihinin son dönemlerine kadar karma eğitime geçmedi.[108]

Aziz Pavlus Enstitüsü'nü yönetmek için 7 yerli Protestandan oluşan bir istişare heyeti oluşturuldu. Heyette dört Amerikalı vardı: Beyrut'tan Rev. Dr. Henry Jessup, Rev. D. Samuel Jessup, Cenanyan'ın uzun süredir arkadaşı olan ve Adana'da görevli G.F. Montgomery, enstitü öğretmenlerinden Rev. Alexander Maclachlan'dı.

[107] *A.g.e.*, s. 115.
[108] *A.g.e.*, s. 122.

Ayrıca İstişare Heyeti'nin sandalyelerini dört de Ermeni işgal etmişti: Tarsus'tan Avraham Çakmakyan, Adana'dan Kevork Mikailyan, Adana'dan Stefanos Salisyan ve enstitü müdürü Rev. Harutun Cenanyan.

Heyetin 15 Mayıs 1888 tarihinde yapılan ilk toplantısında, enstitüye kaydolmuş fakir öğrencilere endüstri eğitimi verilmesinin önemi üzerinde duruldu. Herbir Enstitü öğrencisinden günde en az iki saat el becerisiyle yapılan bir işle uğraşmaları isteniyordu. Bu iş eğitimine ilaveten heyet, "okula sadece ve sadece, niyeti vaiz ya da öğretmen olarak düzenli bir biçimde Hıristiyanlık hizmetlerinde yer almayı isteyenlerin kabul edileceğini"[109] ilan etti.

Aziz Pavlus idaresi, şimdiye kadar 25 kişilik öğrenci kitlesinin ilk yıla ait masrafının 415 Türk Lirası olacağını tahmin etmişti. Bu rakamın yarıdan fazlası öğrencilerin barınma ve giyim masraflarına, bir de okul kitaplarının satın alınmasına harcandı. Enstitü hâlâ kiralık mekanlarda faaliyet gösteriyordu. Bu yüzden okul için bir ferman almaya yönelik görüşmelere başlanmasını ertelemeye karar verdi. Buna mukabil İstişare Heyeti New York'taki Mütevelli Heyeti'nden enstitüye kalıcı bir yer satın alınması için kendilerine yetki verilmesini talep ettiler.

Cenanyan'ı Tarsus'ta bir Protestan koleji açmaya iten sâikler, temelde kimsesiz ve fakir öğrencileri Ermeni Protestan kiliselerine ve okullarına lider olsunlar diye hazırlamak olsa da, bazı Amerikalı meslektaşlarının zihinlerinde bir başka endişe bulunuyordu. Aziz Pavlus Enstitüsü'nün ikinci başkanının yazdığı bir makalede bize

[109] *Minutes of Meetings of The Local Advisory Board of St. Paul's Institute*, Tarsus: 15 Mayıs 1888-11 Mayıs 1897. El yazması, ciltli not defteri, s. 2. Tarsus Amerikan Koleji Arşivi. Ayrıca bkz. *Testimony of a Living Witness for Christ and His Cause from Tarsus*, Asia Minor, 1894, s. 7, broşür; *Grateful Expression and Tender Call from The Birthplace of The Apostle Paul*, 24 Kasım 1894, s. 9, broşür. (İçerisinde yerli Ermenilerin Cenanyan'ın çalışmasını savunmaları da yer almaktadır.)

söylendiğine göre bu karar bölgedeki sosyal şartları da ihtiva etmekteydi. Kırım Savaşı'ndan sonra, daha evvelden bölgede hüküm süren yerel ağaların ve beylerin saltanatına kesin olarak son verilmişti. Amerikan İç Savaşı, Çukurova'daki pamuk üretiminde ani bir patlamaya sebep oldu. Çünkü bu savaş, birçok Amerikalı ve Avrupalının her zamanki satıcılarından pamuk temin etmelerinin önünü kesmişti. Bölgenin tropikal iklimden biraz serince iklimi ve toprağın güzel oluşu pamuk ekimine çok uygundu ve toprak sahipleri için de yeni bir refah ortamı yaratmıştı. Dağlık bölgelerde yaşayan köylüler elle pamuk kırpmak için her yaz bu ovaya göçmeye başladılar. Misyonerler açısından bu durum, dağ köylüleri arasında İncil'in yayılması için yeni kapılar açtı.

Aynı zamanda bir Fransız şirketi 1887 yılında Tarsus'u bir uçtan bir uca geçen ve onu bir taraftan Adana'ya, diğer taraftan Mersin limanına bağlayan bir demiryolu inşa etti. Ancak bu gelişmiş ulaşım, misyonerlerin hiç hoş görmedikleri içki, kumar, gazino ve "iğrenç" tiyatro oyunları gibi ahlâksızlıkları da beraberinde getirdi. Aslında bu problemler bilfiil Tarsus'ta bir aydınlanma merkezinin kurulmasını yeterince haklı çıkarıyordu. Ne var ki merkezin açılmasında etkili olan bir başka husus Cizvitlerin Tarsus'ta bir kolej kurmuş olmalarıydı. Eğer bahsedilen kolejle mücadele için hiçbir Protestan rakip olmazsa, Protestan cemaatinin çocuklarının bu Roma Katolik kurumunda okuma tehlikesi söz konusu olacaktı.[110]

Cenanyan 1893 öğretim yılının sonuna kadar yaklaşık yedi yıl süreyle Aziz Pavlos Enstitüsü'nün yöneticisi olarak kaldı. Tarsus'tan çekilmesinin nedeni, kendi başına gelen bir felaket ve Amerikalı meslektaşlarıyla aralarında gittikçe artan anlaşmazlıktan oluşan bir karmaşaydı. Cenanyan ailesi enstitüye öğrenci toplamak amacıyla Binbirkilise (Lystra), Kertihöyük (Derbe) ve Konya'ya doğru bir misyonerlik turuna çıkmışlardı. Ne var ki Tarsus'a geri dö-

[110] Thomas D. Christie, "St. Paul's Institute, Tarsus, Asia Minor", *The Missionary Herald*, 100 (2), Şubat 1904, s. 48.

nünce yedi aylık bebekleri Paul aniden öldü. Sıcak ve rutubetli havası, yaygın sıtma hastalığı yüzünden Tarsus sağlıklı bir yer değildi. Konyalı Protestanlar, Cenanyan ailesine bir taziye mektubu gönderdiler. Mektupta, Konya'da bir Hıristiyan enstitüsü açılması için birinin gönderilmesini rica ediyorlardı. Önce Tarsus'taki Pazar okulu öğretmenlerinden biri gönderilerek bu ricaya karşılık verildi. Fakat sonradan Cenanyan Konya'ya taşınmaya karar verdi. Buradaki ortam daha sağlıklıydı ve o zamanki Tarsus'un 18.000 kişilik yerli halkının aksine buradaki 60.000 kişilik Ermeni, Rum, Müslümanlardan oluşan büyük nüfusun insanı kamçılayan bir eğitim isteği vardı.[111]

Tarsus'ta Dr. Christie'li Yıllar

Maraş Teoloji Okulu öğretim elemanlarından Dr. Thomas D. Christie Birleşik Devletler'de geçirdiği sıla izninden geri döndü ve 1892 yılında Tarsus'a nakledildi. Albay Shepard ve New York'taki diğer mütevelli heyeti üyeleri ondan enstitüdeki vaziyetleri araştırmasını istemişlerdi. Bu, Dr. Christie'nin güçlü bir şekilde etkilediği Aziz Pavlus Enstitüsü'nün yönetimindeki önemli bir değişimin başlangıcıydı.[112]

Alexander MacLachlan İzmir'deki erkek okuluna müdür olmak amacıyla 1891'de Tarsus'tan ayrılmıştı. Tam da bu noktada resmen ABCFM misyoneri olmuştu. Cenanyan ile aralarındaki gerginliğin mahiyetine, enstitünün iki Amerikalı öğretmeni Dr. Chris-

111 Cenanyan, *Harutune*, s. 223.

112 American Board sekreteri Judson Smith'ten Maraş'taki sekreter L.O. Lee'ye 2 Kasım 1892 tarihli mektup, daktiloda yazılmış metin, s. 3. Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul. Smith, Dr. Christie'nin Aziz Pavlus Enstitüsü'ne müdür tayin edilmesini kurumun mütevelli heyetinin teklif ettiğini rapor etmektedir. Bütün idareyi, öğretmenlerin seçimini ve kendi ihtiyarındaki olayların yönetimini Amerika'daki mütevellilerin kontrolü altında o gerçekleştirecekti. American Board Karar Merkezi onun bu görevi kabul etmesi için kendi himayesinden çekilmesini onaylamıştı.

Aziz Pavlus Enstitüsü'nün 1893'teki mezun sınıfı. Öğrenciler Osmanlı'nın Rum ve Ermeni tebaasından kişilerdir. Kaynak: Markaryan Ailesi.

tie ve Rev. H.S. Mc Kitrick'e, Cenanyan tarafından yazılan 14 Mart 1893 tarihli mektupta şöyle işaret edilmektedir:

> Sevgili Kardeşlerim,
> Bu enstitüdeki eski meslektaşlarımla ilişkilerim hakkında muhtelif şeyler duymuş olduğunuzu bildiğim için sanırım birkaç açıklama yapmam gerekmektedir. Emin olunuz ki başından beri okulu tamamen kendi yönetimim altına almak gibi amacım hiç olmadı.
> Amerika'dan ayrılmadan evvel Mr. MacLachlan ile konuşurken ona ülkenin dilini, görgüsünü, geleneklerini öğrendikten sonra okulun tüm sorumluluğunu alabileceğini söylemiştim. Böylece ben de Protestanlaştırma bölümüne (Evangelical Department) daha fazla enerji ve zaman ayıracaktım. Beş yıldan bu yana gelen meslektaşlarım o kadar tecrübesizlerdi ki okulun sorumluluğunu onlara bırakmayı münasip ve uygulanabilir bulmadım. Bu durum üstünlük iddiasından değil, bilakis işine saygıdan kaynaklanan vazife duygusundan ileri geliyordu. Şimdi içtenlikle sizi bu göreve buyur ediyorum. Enstitü müdürlüğüne atanan Dr. Christie gibi kişiler olduğu için mutluyum. O benim öğretmenim, yardımsever arkadaşım, meslektaşım olmuştur. Halkımın dilini, içinde bulunduğu şartları ve ihtiyaçlarını bilirdi. Enstitü-

nün onun idaresi ve nezaretinde yeni bir ivme kazanacağını, büyük bir ilerleme kaydedeceğini ümit etmekteyim. Bir yandan böyle hissetsem de, okulun yönetiminde yer almaktan kaçınmayı istemiyorum ve bunu yapmak erdemli görünmüyor.

Evangelizasyon çalışmasına daha fazla fırsat bulduğum için memnun olsam da, Tanrı'nın egemenliği altında, bu Misyon'u başlatırken değersiz bir unsuru olduğumu ve enstitüyle ve onun mensuplarıyla hususi bir ilişkim olduğunu unutamam.

American Board'un 'Kararlarına' bakarken bunları halis niyetli bir yorumla bir bütün olarak ele aldığımda, Dr. Christie'nin buraya gelip soruşturma yapması, vekilleri ve temsilcileri olarak gerekli ıslahatları veya değişikleri yürürlüğe koyması için görevlendirmesine çok şaşırdım ve bundan dolayı hayal kırıklığına uğradım. Enstitünün çalışmasından hoşnut olduğunuzu görünce ve sizin de mutmain olduğunuzu göstermenizden ötürü memnun oldum. Gelecekte, bizim öğretmen kadromuzun tüzüğünde gösterildiği şekliyle ve aramızda mevcut olacak Hıristiyanca bir uyumun bütün güvencesiyle, buranın yönetimini sizinle paylaşmamı kabul ettiğinize sevindim. Sizi tüm kalbimle kabul ediyorum ve bu çalışmanın ve Tanrı'nın inayetinin başarısı için size yardım etmeye ve bu başarıyı paylaşmaya söz veriyorum.

(İmza) H.S. Cenanyan.[113]

Aynı gün Dr. Christie Aziz Pavlus Enstitüsü'nün müdürü ve mali işler sorumlusu olarak tayin edildi. Rev. Herbert S. McKitrick İdare Heyeti'nin sekreteri oldu. Rev. Harutune S. Cenanyan ise okul programıyla ilişkili tüm Evanjelik çalışmaların yöneticisiydi. Bu üç adam ayrıca şu kararı onayladılar: "Öğretmenler hep birlikte okulun dahili idaresinden, disiplininden ve eğitiminden sorumludurlar."[114] Bundan sadece on gün sonra (24 Mayıs 1893) Albay Shepard New York'taki malikanesinde hayatını kaybetti ve enstitüye 100.000 dolarlık bir miras bıraktı.

Aziz Pavlus Enstitüsü'nün yeni müdürü Thomas Davidson Christie 1843 doğumluydu. MacGregor klanından ve İskoç-İrlan-

[113] *Minutes of Meetings of The Local Advisory Board of St. Paul's Institute*'nun içerisine 14 Mart 1893'te dahil edildi, s. 67.

[114] *A.g.e.*, s. 4.

Rev. Thomas Davidson Christie, Tarsus Aziz Pavlus Enstitüsü Müdürü (1893-1920).

dalı bir anne babadan geliyordu. Christie, 1867 yılında Beloit Kolej'e girmeden önce Amerikan İç Savaşı'nda dört yıl boyunca çarpışmıştı. O dönemde Beloit Kolej, Amerika'nın orta batısında, *Cemaatçi Kilise*'yle bağlantılı tipik bir okuldu. Bu nedenle Christie ile genç karısının Orta Anadolu Misyonu'nda hizmet vermek için görevlendirilmeleri şaşırtıcı değildir. Bundan dolayı Osmanlı Türkiyesi'nde on beş yıllık tecrübe kazanmış misyonerler olarak Tarsus'a gelmişlerdi. Geldiklerinde Aziz Pavlus Enstitüsü hâlâ ABCFM'den bağımsızdı. Bu nedenle Christie ve eşinin yeni görevlerine başlamaları için Board'daki vazifelerinden istifa etmeleri gerekiyordu. Aziz Pavlus 1893'ten başlayarak Dr. Christie'nin emekli olduğu ve 77. yaşgününü kutladığı 1920 yılına kadar onun

başkanlığında faaliyet gösterdi. Böylece Christie dönemi 27 yıla baliğ oldu.[115]

Dr. Christie'nin Başkanlığındaki Aziz Pavlus'un İlk Yıllarına Bakışlar

Christie ve ailesi Tarsus'a taşındığında, enstitü tesislerinin tamamı yalnızca iki katlı, kiralık bir bağ evinden müteşekkildi. Bu küçük ev, Mrs. Shepard tarafından kızı Marguerite anısına gönderdiği parayla 1896 yılında satın alınmıştı. Albay Shepard'ın ilk dönemdeki mirası, kuruşu kuruşuna vakıf için ayrılmıştı. Bu yüzden Shepard Hall Binası, büyük ölçüde öğrencilerin alın teriyle çalışmalarının sonucunda yenilendi ve genişletildi. Adı geçen bina okul topluluğuna 1968'e kadar, yani yüzyılı aşkın bir süre hizmet verdi.

Aziz Pavlus'un kullanması için iki küçük bina daha kiralandı. Enstitü'nün 1896 yılı kataloğu, o günlerde okuldaki yaşamın fotoğrafını çekmektedir:

> Müdür Christie ile karısı öğrencilerle aynı odada yemek yiyordu. Üç masa vardı. Müdür ve ailesiyle birlikte yemek için bir öğrenci okulun sekiz ayı için 15 Türk Lirası ödüyordu. Diğer iki masanın ücretleri sırasıyla yedi ve beş pound idi. Yatma, aydınlanma ve ısınma için bir pound isteniyordu; bir pound da yıkanma içindi. Hazırlık bölümünde 2 TL, şayet kolej dersleri olursa 3 TL ders ücreti alınıyordu. Hazırlık bölümünün kitapları bir Mecidiyeye, kolej kitapları ise 2 Mecidiyeye kiralanıyor veya satılıyordu.[116]

Beklediğimiz gibi kolej bölümünün zihin felsefesi ve ahlâk felsefesi derslerine Dr. Christie giriyordu. Eşinin ders konuları ise

[115] "Dr. Christie, of Tarsus", *The Missionary Herald*, 117 (7), Temmuz 1921, s. 245. Christie'ye Beloit Kolej'den ve İskoçya, Aberdeen Üniversitesi'nden fahri doktora unvanları verildi.

[116] *Catalogue of St. Paul's Institute in Tarsus* (Anadolu), İzmir: C. Tatikyan Matbaası, Haziran 1896, s. 3. Bir Mecidiye 20 kuruş değerinde ufak bir gümüş paraydı.

botanik ve İngilizceydi. 1896 yılında okulun öğretmen kadrosundaki diğer yabancı öğretmenler Emerson B. Christie ve Arthur R. Dray'di. Ayrıca enstitüde altı tane de yerli öğretmeni vardı. Bunların biri hariç hepsi Ermeni'ydi. İsimleri ve verdikleri dersler şunlardı: Krikor H. Bağdikyan (lisan ve matematik); Simon V. Küpeliyan (tarih ve Türkçe); Levon V. Melidonyan (lisan ve matematik); Mikael K. Minasyan (Ermenice ve matematik); H.H. Recebyan (doğa bilimleri ve fizyoloji); V.S. Vasilatos (Yunan dili ve edebiyatı). Akademik derslerin yanında Aziz Pavlus Enstitüsü'nde ayrıca,

> ...nota ile şarkı söyleme, konuşma sanatı, jimnastik ve her cumartesi beş farklı dilde hitabet uygulamaları vardı. Her iki haftada bir cuma akşamları öğretmenler tarafından özel olarak tanzim edilmiş ve kabul görmüş kompozisyonların okunması eşliğinde münazaralar yapılırdı.[117]

Bu yeni yetme enstitü beş yıllık akademi programı, beş yıllık da kolej programından oluşan on yıllık bir müfredat sunuyordu. Tarsus okulunda ayrıca bir teoloji bölümünün açılması başlangıçtaki hedeflerden biriydi ama bu plan asla uygulamaya konulmadı. Bu nedenle kilise görevlisi olmaya hevesli gençler eğitim için Maraş Teoloji Okulu'na devam ediyorlardı. 1902-1903 döneminde kaydolan toplam öğrenci sayısı 204'tü. 138'i yatılı okuyan bu öğrencilerin 152'si Ermeni, 36'sı Rum, 12'si Arap, 2'si Türk, biri İtalyan, biri de Kürt'tü. 90'ından fazlası hem çalışıp hem okuyan öğrencilerdi. Bunlar, Endüstri Bölümü'nde çalışmak suretiyle Albay Shepard'ın bıraktığı mirastan sağlanan bursları kazanırlardı.[118]

Dr. Christie'nin idaresi altındaki Tarsus Aziz Pavlus Enstitüsü 1903 yılının Kasım ayında yasal bir hamle yaptı. Bu hamle, Amerika dışında açılmış olan birçok Hıristiyan kolejinden zıt yöndeydi. Yani kendi mütevelli heyeti ve bağışları olan bağımsız bir kurum olarak devam etmiyordu. Aynı zamanda okul resmî olarak ABCFM yönetimi-

[117] *Aynı katalog*, s. 14.
[118] Christie, "St. Paul's Institute", s. 51.

ne de devredilmedi. New York'taki Mütevelli Heyeti, Dr. Christie'ye okulun yönetiminde serbestçe hareket etmesine izin verince bir süreliğine gayrı faal duruma geldi. Fakat Birleşik Devletler'den son derece gayretli destekçileri olmadığı takdirde kurum, sürekliliğini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu nedenle, her ne kadar Albay Shepard'ın okula mahsusen yaptığı bağışlar titizlikle sadece okulun kullanımı için ayrılmış olmakla birlikte Aziz Pavlus Enstitüsü'nün mutlak sorumluluğu Amarican Board Karar Komitesi'nin yetkisine verildi. İşte bu yüzden 1930'lu yılların başındaki büyük mali bunalımın etkileri Yakındoğu Misyonu'nu vurduğunda diğer misyon okulları kapanmak zorunda kaldığı sırada, yukarıda anlatılan işlemler Tarsus'taki bu okulun hayatta kalmasına imkan verdi.

20. Yüzyılın Başlarında Aziz Pavlus Enstitüsü

1904 Enstitü Kataloğu'na göre o sene Aziz Pavlus yatılılarına iki sınıf yemek çıkıyordu. Bir akademik yılda öğretmen masasındaki yemekler öğrencilere yılda 16 TL'ye mâl olurken, müşterek masalarda sadece 10 TL'ye yemek yenebiliyordu. Kesin bir sosyal sınıf farklılığı vardı. Çünkü akşam yemeklerini öğretmen masasında yiyen gençler aynı zamanda kendi çatallarını, kaşıklarını, peçetelerini ve peçete halkalarını temin etmek zorundaydılar. Müşterek masalara dair bu gibi zarif şeylerden bahsedilmemektedir. Dahası yatılı öğrencilerden kendi yataklarını, havlularını ve şemsiyelerini tedarik etmeleri isteniyordu. 1904 yılına kadar enstitü kütüphanesi, Dr. Christie ve eşinin hediye ettikleri 3.000 cilt kitabı barındırıyordu. Kütüphanenin "özellikle İncil, kilise tarihi, teoloji, seküler tarih ve İngiliz edebiyatı derslerine yardımcı olması bakımından zengin olduğunu"[119] okumaktayız. Bu türden kitapların günümüzde kütüp-

[119] *Catalogue of St. Paul's Institute in Tarsus* (1887-1904), Beyrut: Amerikan Matbaası, 1904, s. 9.

hanede olup olmadığını bilme imkanımız yok. Fakat 1950'lerde bu kitabın yazarı, uzun zamandır okulun tamirhanesinde çürümeye terk edilmiş olan İskoç tarihi ve Amerikan İç Savaşı üzerine kaleme alınmış pek çok kitabın detaylı bir şekilde kataloglanmasında görevlendirildi. Gerçi bu listeler Amerikan üniversitelerine gönderildiler, ama hiçbiri bunların Birleşik Devletler'e geri gönderilmesi için para ödemeye gönüllü olmadılar. Bu nedenle bazılarını, bu konulara ilgi duyan öğrenciler sahip çıktı. Diğerleri ise Tarsus pazarında *leblebi* sarma kağıdı olarak kullanıldı ve bitirildi.

Aziz Pavlus Enstitüsü'nün öğretmen kadrosuna artık Dr. Christie ve karısından başka şimdi İngilizce ve matematik profesörü Elizabeth Hale Brewer, Fransızca profesörü İsviçreli Henry E. Imer de dahildi. 1899 yılında okula katılan Miss Brewer, Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi'nden Yargıç Brewer'in kızkardeşiydi. Simon V. Küpeliyan ve Samuel Melkonyan adlı iki Ermeni profesöre ilaveten 6'sı Ermeni, 2'si Rum olan sekiz yerli öğretmen de bulunmaktaydı. Kayıt yaptıran 179 öğrenciden 117'si akademide, 62'si kolej bölümüne devam ediyordu. Böylece en azından bu noktada Aziz Pavlus, bir yüksek öğrenim kurumundan ziyade orta dereceli bir kurum görünümündeydi.

1905-1906 öğretim yılındaki öğretmenler toplantısının zabıtları o dönemde Aziz Pavlus Enstitüsü'ndeki dinamikler hakkında bize birtakım fikirler vermektedir. Bu toplantıda mesela, o yıllarda yapılmakta olan günlük duaların Ermenice, İngilizce ve Rumca okunacağına oylanarak karar verilmişti. 8 Ocak 1906 yılındaki müzakerelerde, son sınıftakilerin mezuniyet tezlerinin konuları mezun olacak sınıfa altı ay evvelden dağıtıldı. Bunlar arasında "Hizmet Neşesi", "Tarsus Bölgesinin Jeolojisi", "Zihin Gelişiminde Bir Unsur Olarak Oyun" gibi konular da vardı. 5 Martta okulun öğretmenleri, Simon Hoca'nın (Prof. Simon V. Küpeliyan) diploma törenindeki resmî duayı o zamanki Sultan adına irat etmesini kararlaştırdılar. 11 Nisanda kısacık bir madde kaydedildi: "Son sınıfın hazırladığı denemeler on iki dakikayla sınırlı olacaktır."[120]

Aziz Pavlus'taki öğretmen kadrosu daha acımasız konularla da ilgilenmek zorundaydılar. Sözgelimi, "kahvaltı için zamanında uyanmayan öğrenciler kahvaltı yapmadan güne devam etmek zorunda kalacağı" hükme bağlandı. Bir başka toplantının sonucu "konuşmasını vaktinde hazırlamayan bir öğrenci bunun aynısını on kez tekrarlamak zorundadır" şeklindeydi. Farklı ırklardan öğrencilerin arasında çıkan bir kavgada verilen ceza şuydu: "Şimşiryan yarım gün kilere kapatılacak; Kolisides ise bütün gün."[121]

Dr. Christie'nin hazırladığı 1905-1906 raporunda Aziz Pavlus Enstitüsü öğrencilerinin Anadolu'nun 38 farklı yöresinden geldiği ifade ediliyor ve 50'sinin yetim olduğu ileri sürülüyordu. Kolejde ortalama yaş 19, akademide ise 14 yıl yedi aydı. Aziz Pavlus Enstitüsü'nden ilk sınıf 1893'te mezun oldu. 1906'ya kadar 80 öğrenci kolej derslerini tamamladı. Bunlardan altısı 1906 yılının Haziran ayında mezun oldu. Mezunların 28'i pastör, 17'si eğitimci, 16'sı tüccar, 10'u hekim, biri İncil temsilcisi, biri mühendis oldu; birisinin ne iş yaptığı bilinmiyordu.[122]

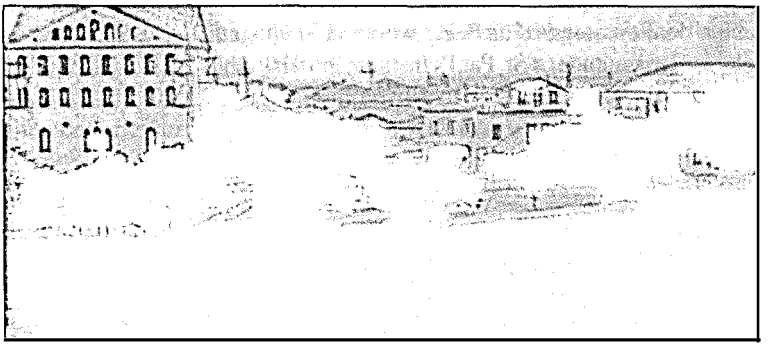
Bu yıllarda tutulan bir Öğrenci Kayıt Defteri vardı. Burada "Adana'da Öğretim, 1905-1906" gibi notlar yer alıyordu. Notlardan biri "Tarsus Protestan Okulu'ndaki Öğretmen"den bahsetmekte ve Aziz Pavlus'un faaliyetlerini besleyen yerel bir sistemin var olduğunu gözler önüne sermektedir. Ara sıra görülen "okula geri alınmadı" şeklindeki katı açıklamalar, eğitimle ilgili tembelliklere ve tekrarlanan disiplin ihlallerine uzun süre müsamaha gösterilmediğini doğrulamaktadır.[123]

[120] *Minutes of The Faculty Meetings*, Tarsus St. Paul's Institute (1905-1906), elyazması kayıt defteri, Tarsus Amerikan Koleji Arşivi. Defterin başlığı bu şekilde olmasına rağmen bu cilt 1908'e kadar olan malzemeleri barındırmaktadır.

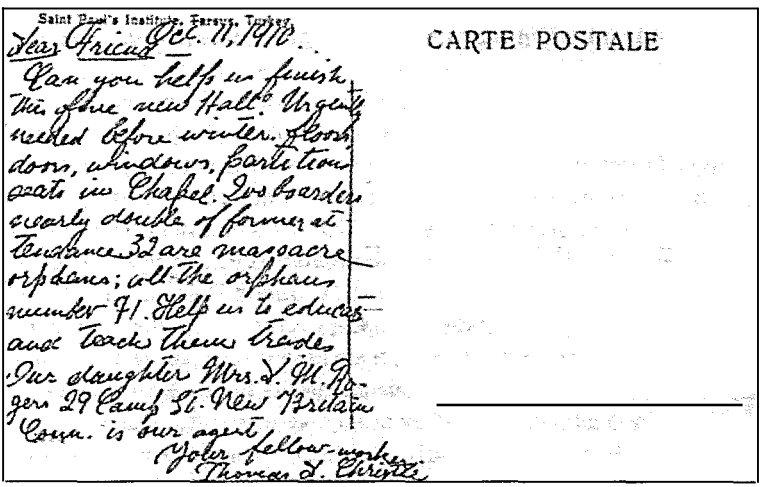
[121] *A.g.e.*

[122] Thomas Davidson Christie, *Report of The St. Paul's Institute*, (Eylül 1905-Haziran 1906), matbudur, s. 7. Tarsus Amerikan Koleji Arşivi, Tarsus.

[123] *Students Records Book*, St. Paul's Institute-Tarsus American College (1905-1938), elyazması kayıt defteri, s. 49. Tarsus Amerikan Koleji Arşivi, Tarsus.

Tarsus Aziz Pavlus Enstitüsü'nde henüz tamamlanmamış Stickler Hall Binası (1910)
Kaynak: Ms. Dorothy Fyfe'nin inceliğiyle Nilson ailesinin arşivinden edinilmiştir.

Saint Paul's Institute, Tarsus, Turkey.

Dear Friend Oct. 11, 1910.

Can you help us finish the one new Hall? Urgently needed before winter. Floors, doors, windows, partitions, seats in Chapel. Dormitories nearly double of former attendance 32 are massacre orphans; all the orphans number 71. Help us to educate and teach them trades. Our daughter Mrs. J. M. Rogers 29 Camp St. New Britain Conn. is our agent.

Your fellow-worker,
Thomas D. Christie

CARTE POSTALE

Dr. Christie'nin Muhtemel Bağış Sahiplerine Gönderdiği Kartpostaldaki Mesaj.
Kaynak: Nilson Ailesi arşivi.

Kısa bir dönem öğretmenlik yapan kişilerden Helen D. Gibbons, 13 Nisan 1909-Mayıs sonu 1909 arasındaki Çukurova Ermenilerinin katliamları (massacres) döneminde Aziz Pavlus'ta görüp geçirdiklerini yayınladı. Bu planlı katliamların başlamasından sadece bir hafta önce Helen, enstitüde Shakespeare'in *Hamlet* adlı oyununun oynandığını, yöredeki Osmanlı memurlarının hepsinin oyunu izlemek üzere orada hazır bulunduklarını anımsıyor. Oyun devam ederken,

> Hamlet'in annesinin kocası için olaylar kötü gitmeye başlamıştı. İnsanlar yelpazelenmeyi durdurdular. Rütbeli adamlar tedirginlikle yerlerinde kıpırdandılar. Omuzlarının arasına gömülmüş başlarıyla gözlerini sahneye dikmiş pür dikkat seyrediyorlardı. Bizim büyük William'ı tanımıyorlar. Hiç şüphem yok ki, oyuncuların kostümleri gibi oyunu da bizim icat ettiğimize inanıyorlardı. Korkuların korkusu! Bu en gerçekçi sahneden ne anlam çıkarabileceklerini unutmuştuk. Bir Ermeni, Sultan Abdülhamid'i mi uyarıyor?[124]

Müslüman yöneticilerle onların Hıristiyan tebaaları arasındaki bu gergin ruh hali devam ederken, hava ertesi Cuma günü patladı. Tarsus, aniden Hamidiye "başıbozuklarının" (kelimenin tam anlamıyla kafayı yemiş, özellikle de gayrimüslimlere korku saçan düzensiz grubun) girdabında kayboldu. Yaklaşık 5.000 Ermeni enstitüye mülteci olarak alınmak zorunda kalındı. Bu da hıfzıssıhha, beslenme ve sağlık konusunda çok vahim sorunlar yarattı. Kıyım (carnage) devam ederken yakınlardaki Müslüman bir köyün şeyhi –ki vaktiyle Dr. Christie ona dostça davranmıştı– 300 Ermeni köylüyle beraber okulun kapısına geldi. Bize nakledildiğine göre, "ben de tam gitmek üzereydim, aklıma buradaki insanların Dr. Christie'nin dostları oldukları geldi. Onları neden sevdiğinizi anlayamıyorum" dedi ve ekledi: "Fakat gördüğünüz gibi işte buradalar."[125] Böylece Tarsus civarındaki bölgede yaşayan Ermeni azınlıkların çoğu hayatlarını Aziz Pavlus

[124] Helen Davenport Gibbons, *The Red Rugs of Tarsus*, New York: The Century Şirketi, 1917, s. 97.

[125] *A.g.e.*, s. 154.

Enstitüsü'nün yorulmak nedir bilmeyen müdürünün nüfuzuna ve onları *başıbozuklara* terk etmeyen bir köyün kibar şeyhine borçluydu.

20 kadar eski mezun, öğrenci ve öğretmen Çukurova katliamlarında (massacres) hayatlarını kaybetmiş olsa da, Aziz Pavlus Enstitüsü bundan çok çabuk sıyrılıp kendine geldi. Böylesi facialarda sigorta veya güvence iddia etmek için bir ihtiyaç olabileceğini fark eden Dr. Christie, 1909-1910 döneminde okulun mal varlıklarının bir kataloğunu hazırladı. Kampüs, üzerinde dört binanın bulunduğu 3.500 dolar değerindeki 1,2 hektar araziden oluşuyordu. Bunlar Marguerite Shepard Hall Binası, Brewer Hall Binası, Maraş Hall Binası ve hâlen yapımı devam etmekte olan Charlotte Snell Stickler Hall Binası'ydı. Anlatılanlara göre binaların ilk üçü "küçüktü ve yöredeki binaların modelindeydiler." Brewer Hall Binası, "taş dolgu ve ahşap, 20x40 ayak uzunluğunda, oldukça alçak tavanlı, iki katlı, ufak tefek faaliyetlerde işe yarayan ve 800 dolar değerinde" diye tasvir edilmektedir. Maraş Hall Binası da benzer şekilde, ahşap pervazların arası dış sıva ile doldurularak inşa edilmişti. Burası Maraş'tan gelen genç mültecileri ağırladığından dolayı bu ismi almıştı.

Yükselmekte olan Sticker Hall Binası öteki binalarla tezat teşkil ediyordu. Ebatı 54x69 ayak uzunluğundaydı ve destekleyici demir kirişlerle güçlendirilmişti. Etrafındaki ovanın üzerinde 70 ayak boyunda yükseliyordu. Boy gösteren kulelerini tarif ettikten sonra Christie "bu güzel binanın içine kapılar, pencereler, merdivenler yerleştirmek ve geriye kalan iki kat için"[126] bağış ricalarına devam etmek zorunda olduğunu yazmıştı.

Nihayet Stickler Hall Binası 1911 yılında bitirildi. Demek ki Dr. Christie'nin bağış toplama metodu başarılıydı. Çok vasıfsız işgücü kullanılmış, ufak tefek işlerin çoğunu bizzat öğrenciler halletmişti. Bu bina günümüzde hâlâ ayaktadır. Dr. Christie'nin 1910'da tamamlanan demirbaş eşyaların dökümüne göre enstitü o dönemde

[126] Thomas Davidson Christie, *Report of The St. Paul's Collegiate Institute* (1909-1910), s. 1. Tarsus Amerikan Koleji Arşivi.

3.000 dolar değerindeki kitaplara, 1.500 dolar değerindeki masalara, mobilyalara, bir teleskoba ve bir labaratuar aletine sahipti. Mal varlıkları arasında toplam değeri 150 dolar olan bir at, bir fayton ve bir de eşek bulunuyordu. Bu maddi imkanlar, 18 öğrencinin akademiden, 10 gencin de kolejden mezun olduğu o dönem için fiziksel anlamda çok fazlaydı.[127]

Aziz Pavlus'un kurucu kuruluşlarının amaçları *1914-1915 Kataloğu*'nda Akademi için "...erkekleri iş hayatına hazırlamak ve kolej için hazırlık sınıfı hizmeti görmek" şeklinde ifade edilmişti. Kolejin hedefi ise şöyle dile getirilmişti: "Kolejin ders programından da anlaşılacağı üzere buradaki program, öğrencileri Hıristiyanlık eğitiminin temel dallarının hepsinde kapsamlı bir biçimde yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Asli hedefi öğrencileri Maraş Teoloji Okulu'na veya Suriye Protestan Koleji Tıp Bölümü'ne yahut ülkedeki yüksek okulların öğretmen masalarına hazırlamaktır."[128]

Okul mevcudu 1914-15 döneminde 260'a yükselmişti. Bunların 142'si akademide, 118'i ise kolejdeydi. Bir başka ifadeyle, akademi aynı kalmakla beraber kolej, hâlâ biraz daha az olmakla birlikte ilk yıllara kıyasla öğrenci sayısını artırmıştı. Bu tarihe kadar kolej bölümünden 163 genç mezun olmuştu. İsimlerinden hareket edersek bunların sadece 17'si Rum *millet*indendi. Dolayısıyla mezunların ezici çoğunluğu Ermeni'ydi. İş sahalarının dağılımı ise şu şekildeydi[129]:

Ticaret	35
Pastörlük	35
Hekimlik	32
Eğitim	32
Hukuk	7
Muhtelif	19
Bilinmiyor	3

[127] *Aynı kaynak*, s. 7.
[128] *Catalogue of St. Paul's Institute*, 26. Yıl (1914-1951), Tarsus Koleji basımı, s. 4.
[129] *Aynı kaynak*, s. 44.

Bu dağılım, yer ve zaman göz önüne alındığında normalmiş gibi görünebilir. Ancak aslına bakılırsa, Aziz Pavlus'un kurucularının, 20. yüzyılın başlarındaki Osmanlı toplumunun geniş ihtiyaç ve ilgilerine hitap edecek Hıristiyan işçiler yetiştirme amacından bir sapma olduğunu göstermektedir.

Aziz Pavlus'un öğretmen kadrosu bir nebze büyümüştü. Dr. Christie ve eşine şimdi kızları Mrs. Mary P.C. Rogers (sonradan Nute, Sr) da katılmıştı. İlk kocası Rogers, Adana'daki 1909 katliamında arabuluculuk yapmaya çalışırken hayatını kaybetmiş ve kampüse gömülmüştü. Diğer bir yabancı öğretmen Paul E. Nilson'dı. Beloit Kolej'den 1911'de mezun olan Nilson, Tarsus'taki kısa bir tayin döneminden sonra gidip Hartford Teoloji Fakültesi'nde öğrenim gördü ve 1918'de mezun oldu. O yaz Harriet Fischer ile evlendi. Dr. Christie'nin emekliliğe hazırlandığı sırada ikisi birlikte Aziz Pavlus'a geri döndüler.[130]

Öteki yabancı öğretmenler William L. Nute (İngilizce öğretmeni) ve Pierre Briquet (Fransızca öğretmeni) idi. Öğretmen kadrosunun geri kalanının tamamı Ermeni'ydi. Dört profesör, iki öğretmen ve üç öğretmen muavini vardı. Garabed Ohanyan 1913-1914 yılları arasında akademinin müdürüydü. Ertesi sonbaharda yerine Kevork P. Damlamyan geçti.[131]

Enstitüde devam eden sıkı disiplin, bir katalogda yer alan açıklamada şöyle onaylanmaktadır:

> İskambil oynamak, tütün içmek ve sarhoş edici madde kullanmak, küfürlü konuşmak, güzel ahlâka aykırı tüm davranışlar yasaktır. Öğrenciler, odalarında herhangi bir tür silahı barındırmaktan men edilmişlerdir.[132]

[130] Paul E. Nilson'ın Başvuru Kabulü, Case Memorial Kütüphanesi Arşivi, Hartford İlahiyat Vakfı, Hartford.

[131] *Catalogue* (1914-1915), s. 7-8. Küpeliyan ve Melkonyan'ın yanı sıra diğer yerli hocalar Aram T. Badigyan (kimya, fizik ve doğa bilimleri hocası) ile Benyamin Gaydzagyan (matematik hocası ve müzik öğretmeni) idiler.

[132] *Aynı kaynak*, s. 17.

Bu yasakların herhangi birisini ihlal etmek, öğrencilerin "okuldan gönderilmeleri için" bir sebepti. Öğrencilerin ateşli silahlarına getirilen kısıtlamalar acı tecrübelerin bir sonucuydu. 17 Kasım 1914 tarihli öğretmen toplantısının tutanakları öğrenciler arasında kullanılan silahlar için bir soruşturma yürütüldüğünü rapor etmektedir. Beş öğrencide silah bulunmuştu. Bunların akıbetleri İdare Heyeti'ne havale edildi. Yine üç ay sonra "Titizyan'ın tabancasının alınması, ödev olarak yirmi sayfa İngilizce yazı yazması gerektiği"[133] önerildi ve destek buldu. Teklif kabul edildi.

Aynı öğretmen toplantısında diğer üç çocuk ateşli silah bulundurmaktan dolayı enstitüden atıldı. Ancak koleje olan borçlarını ödeyene kadar ikisinin silahları geri verilmeyecekti. Robert Apelyan adlı diğer çocuğa silah taşıdığı için 10 lira para cezası verildi ve 25 sayfa İngilizce yazı yazma zorunluluğu getirildi. Bu gençlerin silahlanmasına sebep olan şeyi değerlendirdiğimizde, sahneyi dikkate almak zorundayız: Osmanlı Türkiyesi yeniden savaştaydı ve ülke içerisindeki nizam bozulmuştu. Ermeni gençlerinin diğer köy ve kasabalardan Tarsus'a gelirlerken kendilerini eşkıyalara karşı savunmak için hazırlıklı olmaları şaşırtıcı değildir. Fakat onların Aziz Pavlus'taki silahları okulun hayatını tehlikeye atabilirdi. Osmanlı makamları zaten yabancı önderliğindeki bir Hıristiyan kolejinden kuşku duyuyordu. Onlar, okul yönetiminin öğrenciler arasında isyanı teşvik ettiğine veya buna müsamaha gösterdiğine kolayca inandırılabilirdi.

Savaş ve Sonrası

Dr. Christie 1915'ten 1919'a kadar Tarsus'ta değildi. Bu süre zarfında enstitüyü karısı idame ettirdi ve yardım çalışmaları yaptı. Muhtemelen savaş dönemi boyunca okulun başında bu hanım bu-

[133] *Minutes of Faculty Meetings*, St. Paul's Collegiate Institute, (1914-1930), el yazması kayıt defteri, Tarsus Amerikan Koleji Arşivi.

lunduğundan olsa gerek, Stickler Hall Binası İngiliz savaş esirleri için toplama kampı olarak talep edilmesine rağmen Türk yetkililer okulu rahatsız etmediler. 1919'a gelindiğinde söz konusu katliam ve tehcirler, Aziz Pavlus'un müşteri kitlesi olan Protestanları ve Apostolik Ermenilerinin çoğunu Çukurova'dan uzaklaştırmıştı. Mrs. Christie, enstitünün beş öğretmeninin, 18 mezunu ve 50'den fazla eski öğrencisinin öldürülmüş olduğunu bildiriyordu. Yine de, 1919 sonbaharında, hayatta kalan Ermeni ve Rum velilerden oluşan bir kitle oğullarını enstitüye kaydetmeye çalışıyordu. 200'ün üzerinde çocuk yatılı kabul edildi; bu rakamdan daha fazlası da gündüzcü öğrenci olarak kaydedildi.[134]

Tarsus, Çukurova bölgesinde yer alıyordu. Bu bölgeyi, Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki mağlubiyetinden sonra Fransızlar işgal etti. Nitekim şehrin Fransız komutanı, enstitünün bahçe kapısının tam karşı caddesinde bulunan bir konağı zaptetti. Bu yüzden dağlardaki Türk çeteleri onun karargahına bomba yağdırırken, genellikle yanlışlıkla okulu da vuruyorlardı.

Dr. Christie ile karısı 22 Ocak 1920'de enstitüden ayrıldı. Kurumun idaresini Paul E. Nilson üstlendi. Bu görev, Hartford İlahiyat Okulu'ndan henüz mezun olmuş nisbeten genç bir insana ve yeni evlendiği eşine bir meydan okuma olmalıdır. Nilson, karısı ve Aziz Pavlus'un öteki öğretmenleri savaşın paramparça ettiği bir ülkede çalışıyorlardı. Yabancılar, Fransız askerlerinin işgal ettiği Türk topraklarının tam ortasında yabancı bir kurumu bizzat yürütüyorlardı. Neyse ki Nilson daha evvelden okulda kısa süreli öğretmenlik yapmıştı. Böyle olunca Nilson toplumu tanımıştı ve şehir halkından dostlar edinmişti.

Ertesi yaz Nilson ailesi kampüsten çıkıp Tarsus'un dışındaki bir bağda daha serin bir yere giderlerken Türk haydutlar tarafından yakalandılar. Fransız komutan derhal ileri gelen 9 Müslüman Tarsuslu-

[134] Harriet Nilson, "St. Paul's College, Tarsus, is Open", *The Missionary Herald*, 115 (12), Aralık 1919, s. 499-500.

yu onların emniyet içerisinde geri dönüşlerini sağlamak amacıyla rehin aldı. Nilson'lar serbest bırakıldıktan sonra [rehin alınan] Türklere, kendileri yüzünden rehin alındıklarından dolayı özür dileyerek teşekkür ettiler. Fransızların "düşman" olduklarını ileri sürerek yardım etmeyi reddettiği yoksul Müslüman kadınlara ve çocuklara, Aziz Pavlus Enstitüsü zaten daha önceden bir yardım programı düzenlemişti. Bu faaliyet, zengin Müslümanlardan gelen bağışlarla finanse ediliyordu. Böylece pek çok Türk aydını enstitü personelinin kendi durumlarıyla yakından alâkadar olduklarını görmüş oldular.[135]

Normal gıda ikmali Fransızlar tarafından kesintiye uğratıldığından dolayı Tarsus'un büyük bölümü 1920'de açlıktan kıvranıyordu. Mr. Nilson, kitlesel açlığın önüne geçmek gayesiyle un satacak ve dağıtacak bir komitenin oluşturulması için vatandaşlara yardımcı oldu. Tarsus pazarının kapalı bölümünde, Enstitü Meslek Okulu'nda üretilen malzemelerin satıldığı bir yer vardı. Yüzden fazla yetim çocuk ekmek pişirilen, elbise dikilen, öküz boyunduruğu, ayakkabı ve teneke kaplar türünden nesnelerin imal edildiği bu projede çalıştı. On tane kimsesiz çocuğu makineci olarak yetiştirmek amacıyla bir de *Amerikan Makine Atölyesi* kuruldu.[136]

Mr. Nilson ayrıca enstitüde depolanan *Yakındoğuya Yardım Cemiyeti*'ne ait 50.000 doları aşan değerdeki unlardan bizzat sorumluydu. Yardım faaliyetleri bu nedenle personelin epeyce zamanını almak zorundaydı. Yine de Haziran 1921'de akademiden 19 öğrenci mezun oldu; 7 genç de kolej diploması aldı. Dört gün süren diploma törenleri yapıldı. Bu etkinliklerde spor müsabakaları, jimnastik gösterisi, hitabet yarışması ve konserler yer alıyordu.[137]

[135] Harriet Fischer Nilson'dan Herbert Case'e 7 Eylül 1920 tarihli mektup. Orijinalinin karbon kopya basımı, Case Memorial Kütüphanesi Arşivi, Hartford İlahiyat Okulu Vakfı.

[136] *Tarsus, Cilicia, Asia Minor*, A Brief Prospectus of St. Paul's Birthplace and Environs, Tarsus: Aziz Pavlus Koleji Basımı, 1921, s. 3; Paul F. Bobb, *Tarsus News*, 14 Mart 1921, daktiloda yazılmış karbon mektup.

[137] Paul F. Bobb, *Tarsus News*, 28 Haziran 1921, daktiloda yazılmış karbon mektup.

Rev. Paul E. Nilson ve eşi, Mrs. Emily Block Aziz Pavlus Enstitüsü'nün diğer öğretmen kadrosuyla birlikteler (1920'lerin başları). Kaynak: Ms. Dorothy Fyfe'in inceliğiyle Nilson aile arşivinden edinilmiştir.

Meydana gelmek üzere olan geniş çaplı siyasi ve sosyo-ekonomik değişimlerin müjdecisi olarak Enstitü Meslek Okulu'na devam etmiş olan yetim Ermeniler, Fransızların Türkiye'den çekilmelerine hazırlanmaları maksadıyla 1921 yazında Beyrut'a götürüldüler. Lakin Fransızlar arkalarında, Osmanlı'nın Tarsusu'nda daha evvel hiç görülmemiş olan, fuhşun yasal hale getirilmesi gibi başka türlü şeyler bıraktılar. 50 kadın tarihin bu en eski mesleğine kaydedildi. Eskiden açıktan açığa ayyaş olmanın ayıplandığı bir toplumda Fransız idaresi altındayken alenî içki içmek şehirde yaygın hale geldi. Nilson, modernleşmenin ve Batılılaşmanın bu türlerine, bir *İçkiyle Savaş Cemiyeti* kurarak ve Amerika'da yayınlanan cinsel hijyen konulu broşürlerin tercümelerini basarak karşı koydu.[138]

Nilson'un eski dekanına yazdığı bir mektup, okulu açık tutmalarındaki sâikin insanî olduğu kadar dinî de olduğuna işaret etmektedir:

> Bu yazıyı yazdığım üzüm bağından, aşağıda bulunan ve etrafı yemyeşil bahçelerle çevrili şehri temaşa edebiliyorum. Burası günahlarla ve cehaletle dolu. Hayal gücüm beni sık sık Aziz Pavlus'a götürüyor. Onun İncil'in mesajını bildirmeye adanmış ruhunu özlüyorum ve onun Efendisi [İsa'nın] ruhu bu şehri fethediyor. Her nasılsa Aziz Pavlus'un, Tanrı tarafından verilen bir görevi bulunduğunu hissediyorum.[139]

Nilson daha önce de şunları kalem almıştı:

> Bu bir karmaşa! Türk eşkıyalar güçleniyorlar, Fransızlar Maraş, Sis gibi ileri karakollardan çekiliyor ve şimdi sadece demiryolları onların kontrolünde. Ermeniler büyük merkezlerdeki çadırlarda toplandılar, şehirdeki Türkler Fransızlardan kaçıyor, Ermeniler Türklerden kaçıyor, Fransızlar mevzilerinden çekiliyor; herkes herkesten korkuyor![140]

Aziz Pavlus Enstitüsü'ndeki eğitim ve yardım çabalarının bu zorluklar altında yürütüldüğünü göz önünde bulundurunuz. Batı'da eskiden Kilikya diye adlandırılan ancak şimdi Türkçe ismiyle Çukurova diye bilinen ve Tarsus'un da içinde yer aldığı bölgenin kontrolü artık Ankara'daki milliyetçi yönetime devredilmişti. Mustafa Kemal liderliğinde Türkiye'nin yabancı işgalinden kurtulması yönündeki mücadele devam ediyor olmakla birlikte Paul Nilson şunları yazmıştı:

> Mevcut hükümetin idaresi altında eğitim güçleniyor ve insanlar okullara ihtiyaç olduğunu görmeye başlıyorlar. Geçen yıllarda olduğu gibi, farklı köylerden gelen bazı yetenekli yetim öğrencileri okula kaydetmeyi ümit ediyoruz.[141]

[138] Paul E. Nilson'dan Rev. William D. MacKenzie'e 24 Mart 1921 tarihli mektup. Case Memorial Kütüphanesi Arşivi, Hartford İlahiyat Okulu Vakfı.

[139] Paul E. Nilson'dan Dr. Melanchton W. Jacobus'a 28 Haziran 1921 tarihli mektup. Case Memorial Kütüphanesi Arşivi, Hartford İlahiyat Okulu Vakfı.

[140] Paul E. Nilson'dan Dr. Melanchton W. Jacobus'a 11 Haziran 1920 tarihli mektup. Case Memorial Kütüphanesi Arşivi, Hartford İlahiyat Okulu Vakfı.

[141] Paul E. Nilson, *Tarsus News*, 5 Mayıs 1922. El yazısıyla yazılmış ilave yazı ve imzayla birlikte, karbon kağıda daktiloyla yazılmış mektup.

Şimdi enstitü kadrosu sekiz yerli öğretmenden oluşuyordu: İki Türk, Giritli bir Türk, bir Kafkas Türk'ü, bir Arap, bir Rum ve iki Ermeni. Bu öğretmenlerin hiçbirisi Aziz Pavlus mezunu değildi. Her gün yarım saat verilen İncil dersinin yerini, sabah içtiması sırasında Erkek İzci Dersi aldı. Hıristiyan metinlerinin Müslümanlara öğretilmesine izin verilmiyordu. Fakat enstitüdeki Hıristiyan öğrenciler resmî müfredatın dışında akşamları hâlâ İncil dersi yapabiliyorlardı.[142]

1923 yılı Aralık ayına ait *Aziz Pavlus Enstitüsü Bülteni*'nde 200 öğrencinin kayıtlı olduğu bildirilmişti. Bu mevcut, aynı orandaki Arap ve Türk gruplar ile Ermeni ve Rum *millet*lerinden öğrencilerden müteşekkildi. Oyun sahalarında işitilen genel dil Türkçeydi. Okuduğumuza göre kendileri okur-yazar olmayan köylüler bile oğullarını akademide okutmak için getiriyorlardı.[143]

Okulun kimliğindeki ve müfredatındaki pek çok değişime yetecek hızlı bir uyum mücadelesinin ortasında Paul Nilson yine de, *American Board'un artık Türkiye Cumhuriyeti'nden çekilmesini* düşünen Amerikalıların eleştirilerine cevap vermeye de vakit buluyordu:

> Türkiye'yi terk etmek mi? Bazı Amerikalılar bunu tartışıyor. Fakat Amerikalı ticaret firmaları halihazırda çalışmalarını artırmakla meşguller. Zirai araçları piyasaya süren görkemli Philadelphia Şirketi'ne Mayıs ayında 'hoş geldiniz' dedik. Biçer-döverler, biçer-bağlar makineleri, Ford'lar, Fordsons [traktörleri] ve diğerleri çiftçilere yardım etmek için bu ülkeye geliyorlar. Ticari şirketlerin girişimleri misyoner güçleri ne zaman geri gönderecek? İsa'nın kardeşliğinin ve Müjdesinin yolundaki temsilciler, insanların temsilcileri ilerledikleri vakit geri mi çekilecek?[144]

Anadolu'daki yeni koşullara uyum sağlamaya çalıştığı ve okulun ABCFM'den destekçilerine verdiği sözü de tutmaya çabaladığı

[142] Paul E. Nilson'dan genel mektup. Matbu, tarihsiz, fakat 1923'lerde yazılmış olmalı. Case Memorial Kütüphanesi Arşivi, Hartford İlahiyat Okulu Vakfı.

[143] *St. Paul's College Newsletter*, 28 Aralık 1923.

[144] Paul E. Nilson, *Tarsus News*, 27 Ağustos 1923. Beyrut'ta basılmış, s. 2. Case Memorial Kütüphanesi Arşivi, Hartford İlahiyat Okulu Vakfı.

anda okul bir çırpıda kapatıldı. Suçlama, Stickler Hall Binası'nın beyaz taşlarına uysun diye boyanan açık mavi badananın Yunan yandaşlığını temsil ettiği şeklindeydi. Yetkililer ayrıca okulu Hıristiyanlık propagandası yapmakla da itham ediyorlardı. Bu suçlamalar çok da gerçekçi kabul edilmemiş olmalı ki, enstitünün yeniden açılmasına bir yıl sonra izin verildi. Aslında bu talimat, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Milli Eğitim Bakanı Necati Bey[145] tarafından imzalanan ilk resmî belgeydi. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin acil ihtiyacı orta ve lise düzeyindeki eğitimdi. Bu nedenle eski enstitünün sadece akademi kısmı kaldı, eski kolej seviyesindeki eğitim tarihe karıştı. Günümüzde *Tarsus Amarikan Koleji* olarak adlandırılan okuldaki *Koleji* kısmı, Fransız anlayışındaki, yabancı dille öğretim veren lise mânasındadır.

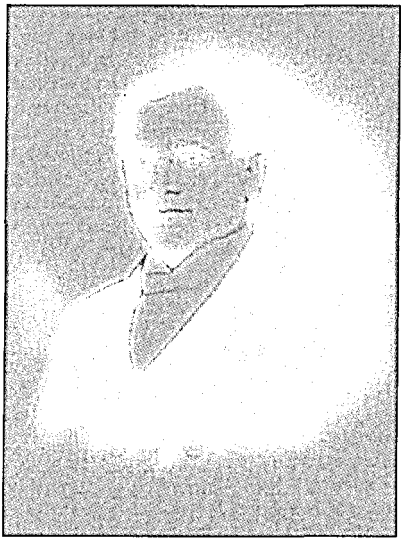
[145]Mustafa Necati Bey (1894-1929): İstanbul Hukuk Okulu'ndan 1914'te mezun oldu. İzmir'de avukatlık, eğitimcilik ve gazetecilik yaptı. İzmir Türk Ocağı'nın aktif üyesiyken Altay Spor Kulübü'nün kurucuları arasında yer aldı. TBMM I. dönem milletvekilliği sırasında Sivas İstiklal Mahkemesi üyesi oldu (1920). Ardından Kastamonu İstiklal Mahkemesi başkanlığına getirildi (1921-1922). II. Dönem İzmir milletvekili iken Adliye bakanlığı yaptı ve şerî mahkemelerini kaldırdı. Muallimler Birliği Genel Başkanlığına atandı. Milli Eğitim Bakanlığı döneminde ise Maarif Teşkilatı Kanunu'nu çıkardı. On ayrı yörede öğretmen okulu inşaatı başlattı. Bunlardan Gazi Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü, İzmir Erkek Muallim Mektebi ve Balıkesir Necatibey Muallim Mektebi önemlidir. Ayrıca köy öğretmen okulları modelini planladı. Harf inkılabı gerçekleşince Millet Mekteplerini kurdu, okuma-yazma seferberliğini başlattı. Yabancı okullarla ilgili düzenlemeler yaptı. (Ç.N.)

5. BÖLÜM
KONYA APOSTOLİK ENSTİTÜSÜ

Rev. Harutune Stephanos Cenanyan 1892 yılında Tarsus'taki Aziz Pavlus Enstitüsü'nden ayrılmaya mecbur bırakılınca, bir İç Anadolu şehri olan Konya'ya (İncil'deki ismiyle Iconium) taşındı. Burada Ocak 1892'de küçük bir Protestan gündüz okulu öğretime başlamıştı. Cenanyan, Dr. Christie'nin ve Aziz Pavlus Enstitüsü Mütevelli Heyeti'nin kendisine karşı sergiledikleri davranışlar yüzünden kırgındı. Ancak hâlâ kendi vatanındaki Hıristiyan azınlıklara daha iyi eğitim sağlamaya kararlıydı. Gezgin bir müjdeci ve vaiz olarak daha evvelden sahip olduğu geniş çaplı bağlantıları kullanarak Anadolu Apostolik Enstitüsü'nü kurmaya girişti. Burası da aynı şekilde Ermeni ve Rum Protestanlara odaklanmış olmakla birlikte ABCFM okullarından epeyce uzakta yer alıyordu. 15 öğrencilik ufak bir yatılı bölüm açılmasına imkan veren ilk enstitü binası 1894'te satın alındı. Aynı yıl kızlar için bir ilkokul bölümü açıldı. İkinci ve daha büyük bir bina ise 1903 yılında satın alındı.[146]

Apostolik Enstitüsü, merkezi Konya'da olmasına rağmen, Cenanyan'ın ifade ettiği gibi nihayet,

[146] Mary M. Mehagyan'dan (Mrs. A. Stepanos) Frank A. Stone'a tarihsiz mektup. Diğer bir veri de Ernest K. Emuryan'ın Frank A. Stone'a yazdığı 1 Mayıs 1971 tarihli mektubundan alınmıştır. Mrs. Mehagyan Dr. Haygazyan'ın kızkardeşidir. Rev. Mr. Emuryan ise Rev. Cenanyan'ın torunudur.

Tarsus'taki Aziz Pavlus Enstitüsü'nün (1888) ve Konya'daki Apostolik Enstitüsü'nün (1894) kurucusu Rev. Harutune Stefanos Cenanyan.

> ... toplam 470 öğrencisi olan on tane okulla, kanatları altında barınan ve yedirilip içirilen 500'den fazla yetim ve öksüz erkek ve kız çocukla, bu kadersiz toprakların farklı bölgelerindeki birkaç şubeye sahip oldu.[147]

Üç sebepten dolayı bu faaliyetin kısımlara ayrılması gerekiyordu. *Birincisi*, Apostolik Enstitüsü tamamen American Board'tan bağımsız olduğundan, öğrencileriyle bu kurumu besleyecek bir Protestan mahalle okulları sistemine muhtaçtı. Bahsedilen mahalle okulları, gençler Konya kampüsünde daha ileri eğitim almaya hazır olabilsinler diye, bölgesel olarak temel okuma yazma öğretimi sunmak suretiyle işte bu besleme amacına hizmet edecekti. *İkincisi*, Cenanyan, masrafları karşılayacak ne zengin ve kalabalık bir Amerikalı bankerler ağına, ne de açtığı bu okulun altına imza atmaya yardımcı olabilecek varlıklı yerli Protestanlardan oluşmuş bir mu-

[147] Cenanyan, *Harutune or Lights and Shadows in The Orient*, s. 234.

hite sahipti. Eğer bu müessese ayakta kalacaksa, yetkinin merkezden alınıp birkaç yere dağıtılması, böylece bir taban örgütlenmesine gidilmesi kaçınılmazdı. *Üçüncüsü* ise 1895 katliamı arkasında birçok Ermeni çocuğu ya öksüz ya yetim bırakmıştı. Boyunları bükütü. Cenanyan yaklaşık 5.000 dul kadına ve onların çocuklarına el uzatılması için on bir cemaatin hepsine yardım sağlamak zorunda kaldı. Ayrıca biri Tarsus'ta, biri Sivas'ta ve ikisi Maraş'ta olmak üzere dört adet yetimhane kurdu. Buralarda kimsesiz çocuklar kendi topluluklarının içinde veya yakınında kendi geçimlerini temin etmelerine imkan tanıyan zanaat atölyeleri de açıldı. Böylece Apostolik Enstitüsü'nün önemli bir işlevinin de, şartlar yüzünden, toplumsal refahı sağlamak olduğu ortaya çıkmaktadır.

Apostolik Enstitüsü'yle bağlantılı olan ve mezunlarıyla kurumu besleyen mahalle okulları geniş bir alana yayılmıştı. Bu okullardan üçü Tarsus'ta (Cenanyan'ı maddi açıdan destekleyen Ermeni Protestan grup burada bulunuyordu), ikisi Maraş'taydı. Biri Aziziye'yi, bir başkası da Sivas'ı mesken tutmuştu. Özellikle 19. yüzyılın son dönemindeki seyahat şartları altında buralar Konya'dan bir hayli uzakta bulunmaktadır. Cenanyan aşağıdaki sözleriyle, kurduğu bu okul ağını eşsiz diye nitelendirmektedir:

> Bu teşebbüs, *yerliler için* gerçekleştirilmiş olmaları kadar, *yerliler tarafından* yürütülüyor olmaları hasebiyle de diğer misyonerlik kurumlarından farklıdırlar.[148]

Bu anlayışın sergilediği meydan okuma, Dr. Christie gibi zeki bir İskoç-Amerikalıyı zerre kadar etkilemeyecektir. Cenanyan'ın Tarsus Aziz Pavlus Enstitüsü'ndeki faaliyetlere Amerikalı misyonerler kızmış olmalıydı.

Cenanyan 1898'deki bir yazısında, Apostolik Enstütü projesin-

[148] *A.g.e.*, s. 286. *Annual Report of Permanent Relief Work for Widows and Orphans of The Late Armenian Martyrs through Asia Minor Apostolic Institute Treasury*, 1897, s. 15'te ilave bilgiler verilmektedir.

de kendisiyle bağlantılı 28 eğitimci olduğundan bahsetmektedir. Konya'daki enstitünün öğretmen kadrosundaki dördü hanım, sekizi erkek 12 kişinin isimleri özellikle belirtilmektedir. Cenanyan'ın Amerikalı eşi hariç bunların hepsi Ermeni'ydi. Öğretmenlik görevine aday dokuz kişi müstakbel makamlarına "hazırlanıyorlar" diye tanımlanmaktadır. İsmi görünenlerden ikisi Rum'du. Ermeni adaylardan biri Aziz Pavlus Enstitüsü'nden 1893'te mezun olan Hagop Markaryan'dı. Aziz Pavlus'ta bir yıl, Apostolik Enstitüsü'nde iki yıl öğretmenlik yaptıktan sonra Pensilvanya'daki Easton, Lafayatte Kolej'de eğitim gördü.[149]

1897'ye gelindiğinde Apostolik Enstitüsü, Osmanlı makamlarının, *kolej*, yani bir yabancı dilde ileri düzeyde akademi eğitimi veren kurum şeklinde kabulüne mazhar olmuştu. O dönemde okulun orta öğretim seviyesindeki temel müfredatı Ermenice, İngilizce, Fransızca, Rumca ve Türkçe derslerinin yanında İncil, matematik (trigonometri gibi yüksek seviyede), dünya tarihi, fizyoloji, fizik, astronomi ve jeoloji derslerini de ihtiva ediyordu. Okulun bu yükseltilmiş yeni statüsü, müfredatın yüksek matematik, botanik, zooloji, kimya, ekonomi politik, ahlâk felsefesi, doğa felsefesi, mantık, hitabet, muhasebe, müzik, spor, resim, Latince ve Almanca gibi kolej dersleriyle takviye edilmesine de izin vermekteydi. Bu kapsamlı konu yelpazesi, Cenanyan'ın enstitü ile ilgili olarak,

> ...burası Rumlar, Ermeniler ve diğer herkes için Protestanlaşmayı, eğitimi, endüstri alanında yetişmeyi ve hayır severliği amaçlayan bir kolej veya bir üniversitedir.[150]

iddiasının gerçeği abartmadığını ispatlamaktadır.

Bu çaptaki bir kurumu destekleyecek finansmanı bulmak öyle basit bir sorun değildi. Cenanyan Birleşik Devletler'de ve Kana-

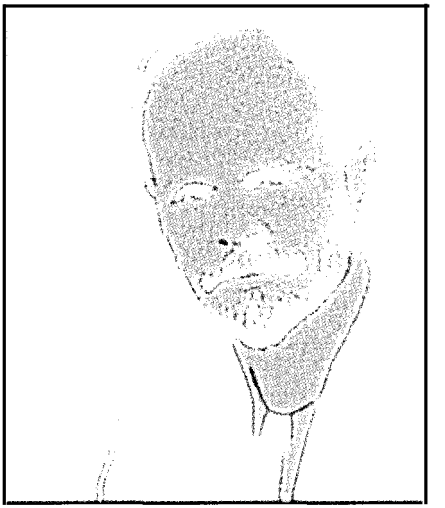
[149] Paul B. Markaryan'dan Frank A. Stone'a 1 Mart 1971 tarihli mektup, s. 6. Paul Markaryan Hagop Markaryan'ın oğludur.

[150] Cenanyan, *Harutune or Lights and Shadows in The Orient*, s. 282-285.

da'daki bazı potansiyel destekçilerle şahsen tanışıyordu. Ancak bu kadar uzak bir mesafeden onlardan yeterli miktarda veya düzenli bir destek sağlamak zordu. Böyle olunca Cenenyan, Konya Apostolik Enstitüsü'nün başına başka birini tayin ederek bu çıkmaza bir hâl çaresi bulmaya karar verdi. Bu sayede kendisi de, okulun temsilcisi ve yardım toplayıcısı olarak çalışmak üzere Kuzey Amerika'da çalışabilecekti. Cenanyan'ın yokluğunda Apostolik Enstitüsü'nün vekil müdürü H. Recepyan adlı bir tıp doktoruydu. Ancak Dr. Recepyan hayat mücadelesi veren bir yüksek öğrenim kurumunu yönetmektense hekimlik yapmayı tercih ederek bu görevi 1901 yılında Dr. Armenag Harutune Haykazyan'a bıraktı.

Dr. Haykazyan Türkiye'deki Amarican Board okullarının yetiştirdiği en seçkin yerli Hıristiyan eğitimciydi. Bu sebepten ötürü ve 1921 yılında ölümüne kadar tam yirmi yıl Apostolik Enstitüsü'nü yönetmesi dolayısıyla onun hayatı anlatılmaya değerdir. Haykazyan, dağlık bir kasaba olan Haçin'in bir yerlisiydi. 22 Eylül 1870'te burada doğdu. Haçin bir Protestan merkezi olduğundan onun memleketinin çocukları temel eğitim görebiliyorlardı. 1884'te Orta Anadolu Koleji'nde okumak amacıyla Antep'e gitti. 1889'da buradan lisans diploması aldı. Ardından Maraş Teoloji Okulu'na girdi ve 1892'de mezun oldu.

ABCFM misyonuna ait bu okullarda öğrenimini tamamladıktan sonra genç Haykazyan Aziz Pavlus Enstitüsü'nde iki yıl öğretmenlik yaptı. O sırada Cenanyan hâlâ enstitü ile bağlantılıydı. Kısa süre sonra Dr. Thomas D. Christie Aziz Pavlus'un müdürlüğünü devraldı ve Cenanyan, Konya'ya gitmek üzere oradan ayrıldı. Haykazyan eğitimini ilerletmek için Birleşik Devletler'e gitmeye karar verdi. Daha önceden birkaç üniversiteye yazmış ve en ümitlendirici cevabı aldığı birine gitmiş olmasına rağmen Chicago'ya gittiğinde bir ikilemle karşı karşıya gelmişti. Chicago Üniversitesi'nin başkanı ona, önümüzdeki dönem için kendisine verilecek burs olmadığını söyledi. Böylece 1894 yazında genç adamın ümitleri suya düşmüş görünüyordu. Fakat üniversitedeki Cemaatçi Kilise'nin pastö-

Rev. Dr. Armenag Harutune Haykazyan, Konya Apostolik Enstitüsü'nün Müdürü (1901-1921). Kaynak: Mrs. Stephan Mehagyan

rü, Haykazyan'ın Chicago Üniversitesi'nde bir yıl okumasına yetecek parayı cemaatinden topladı.

1895 yılında Harvard Üniversitesi için burs yarışmasını kazanınca bu teklifi elinin tersiyle itmek zorunda kaldı. Çünkü Mrs. Christie, (kendi gözünde) "Üniteryen" olan bu kurumda Haykazyan'ın okuma isteğini kınayan sert bir mektup yazmıştı. Onun için en iyi fikir, Türkiye'deki arkeoloji çalışmalarına katkı sağlaması ümidiyle Hartford Teoloji Fakültesi'nde bir yıl Yakındoğu dilleri üzerine eğitim görmekti. Ardından Yale İlahiyat Okulu'ndaki doktora çalışması için bir burs elde etti. 1896'da girdiği bu kurumdan iki yıl sonra Yale Doktorası unvanı aldı. sonra altı ay boyunca müzik ve armoni dersleri görmek için Toronto Üniversitesi'ne seyahat etti.[151]

[151] "Father's Biography by Mother", Haygazyan'ın aile belgeleri arasında bulunmuş ve Ermeniceden tercüme edilmiştir. Mary M. Mehagyan tarafından tedarik edilmiş el yazması belge, s. 2. Ayrıca bkz. "Obituary Record of Yale Graduates: 1921-1922", *Bulletin of Yale University*, 18 (22), 1 Ağustos 1922.

Dr. Haykazyan Cenanyan'ın daveti üzerine Osmanlı Türkiyesi'ne dönüş yaparak 8 Nisan 1899 tarihinde Apostolik Enstitü'nün dekanı olarak öğretim kadrosuna katıldı. 1901'de enstitü müdürü oldu. 14 Temmuz 1902'de İstanbul Ermeni Protestan Kilisesi'nin meşhur pastörünün kızı Matilda Surpohi Garagedyan'la evlendi. Yukarıda da ifade edildiği üzere Cenanyan, Kuzey Amerika'dayken enstitüye para toplamak için mücadele ediyordu, ne var ki 1907 yılında öldü. Fakat onun çabalarıyla okula destek olan bağımsız bir mütevelli heyeti oluşturulmuştu. Heyetin başkanı New York'taki Marble Collegiate Kilisesi pastörü Rev. Dr. David L. Burrell'di. Diğer on bir ünlü New York'lu da bu heyette hizmet veriyordu. Bunlar arasında Broadway Tabernacle'ın pastörü Rev. C.E. Jefferson da vardı. Mütevelli Heyeti "Akdeniz bölgesi için eğitim ve misyoner çalışmalarına katkı amacıyla"[152] Apostolik Enstitüsü'nü New York Eyaleti kanunlarına tâbi bir şirket haline getirmeyi başardı. Lakin enstitü, kendisine kolej mertebesi veren bir Amerikan beratına hiçbir zaman sahip olamadı.

New York'taki mütevelli heyeti enstitünün mali durumunu bir dereceye kadar iyileştirdi ama Dr. Haykazyan hâlâ kendi kendisinin muhasebecisi ve sekreteri olmak zorundaydı. Kızkardeşi şunları hatırlamaktadır:

> Evde masasında görürdüm onu, hemen her gün gece saat 2'ye kadar kitap çalışmasının başında otururdu. Üstelik kolejde de pek çok ders verir, sık sık vaaz ederdi. Döneminin çok çok ilerisinde olan bir kişiydi ama Hıristiyanlığın pratiğini çok güzel yaşardı. Keza ofisi herkese açıktı; birçok kişi onun iyi niyetinden faydalanır, problemleriyle ve üzüntüleriyle ona gelir ve cana yakın bir dinleyici bulurlardı orada. Ermenice ders kitapları bulmakta zorlanırdı; mantık, felsefe gibi konularda çok şeyler yazdı. Bir Ermenice cep ansiklopedisine başlamıştı...[153]

[152] Konya Apostolik Enstitüsü, antetli kağıda yazılmış, tarihsiz. 11 kişilik öğretmen kadrosu ve üç hanım listelenmiştir. Dr. Haygazyan'ın yanı sıra yedi kişi daha isimlerinden sonra unvanlarıyla da tanımlanmıştır. *The Apostolic Institute Catalogue (1910-1911)*, s. 5-6'da kurumun 1908'de şirketleştiği bildirilmektedir.

[153] Mary M. Mehagyan'ın Frank A. Stone'a yukarıda bahsedilen mektubu.

Dr. Haykazyan'ın yönetimindeki Apostolik Enstitüsü'nde dört bölüm ihdas edilmişti. Erkek öğrenciler için üç yıl, kızlar için de dört yıl süren ayrı ayrı ilköğretim bölümleri vardı. Bunu erkek öğrenciler için dört yıllık akademi veya hazırlık bölümü izliyordu. Ardından *Cenanyan Koleji* diye adlandırılan beş yıllık kolej dönemi geliyordu. Enstitüde toplam on iki yıllık eğitim verilmekteydi. Ancak daha ileri seviyedeki eğitim erkek öğrencilerle sınırlıydı. İlköğretim bölümlerine başvuranlar en az sekiz yaşında olmak zorundaydı. Böylece bu öğrenciler genel itibariyle okul öncesinde bir miktar temel okuma yazma eğitimine sahip olmuş olacaklardı. Akademinin asgari yaşı 12'yken, kolej öğrencilerinin en az 15 yaşında olmaları gerekiyordu. Bu veriler, Apostolik Enstitüsü'ndeki programın çoğu kısmının orta öğretim seviyesinde olduğuna işaret etmektedir. Ancak iki yıllık modern bir kolejde verilenlere benzer bir eğitim de sunuluyordu.

Apostolik Enstitüsü'nün resmî hedefi şu şekilde belirlenmişti:

> Bu ülkenin gençlerine yüksek öğretim ve Hıristiyanlık eğitimi vermek, onları yararlı bir ömür geçirmeye ve sorumluluk isteyen makamlara hazırlamaktır. Fakirlere, kimsesizlere ve çaresizlere yardım etmek ve onları teşvik etmek adına her türlü çaba sarf edilmektedir.[154]

Bu durum, Osmanlı Türkiyesi'nde doğrudan ABCFM'nin desteklediği öğrenim kurumlarıyla ilgili Misyon'un yaptığı açıklamalardan bir biçimde farklıdır. Bu, ülke tarihindeki zor bir sosyo-ekonomik dönemin yansıması olabilir. Ancak daha fazla ihtimalle bu, yerli liderlerin içinde bulundukları şartlara verilen bir karşılığı dillendirmektedir. Dönemin Anadolusu'nun standartlarına göre belirgin biçimde Hıristiyan ve "yüksek" olacak bir eğitim sunulurken, bir taraftan da "kullanım ömrüne" önem verilecek ve "sorumluluk isteyen mevkiler" elde tutulacaktı. Ayrıca eğitim öğretim programının sosyal hizmet ve kendi masrafını kendin çıkar yönlerine de vurgu yapılmaktadır.

[154] *The Apostolic Institute Catalogue* (1910-1911), s. 6. Bu yayın 24 sayfadır. İçerisinde enstitünün politikaları özetlenmiştir. Bütün okulun müfredat çizelgesi vardır. 1896'daki ilk sınıftan bu tarihe kadarki 49 mezunun hepsi orada listelenmiştir.

Kolejin resmî dili İngilizceydi. Kütüphanedeki 2.000'den fazla kitabın çoğu bu dilde yazılmıştı. Buna mukabil Dr. Haykazyan ve öğretmen kadrosunun ekseriyeti iyi derecede Ermenice ve Türkçe biliyorlardı. Bu durumda İngilizce onların üçüncü dilleri oluyordu. Konya'daki okula gelen Anglo-Sakson ziyaretçiler, kendi anadillerini [İngilizceyi] güzelce konuşması ve geniş bir kelime hazinesine sahip olmasından dolayı Dr. Haykazyan'a sık sık iltifat ederlerdi. Elbette o İngilizceyi, Türkiye'deki misyon kurumlarında öğrenmişti ve ardından Kuzey Amerika'da dört buçuk yıllık yüksek lisansını bitirmişti.

Müziğe olan güçlü tutkusu nedeniyle Apostolik Enstitüsü'nde yirmi beş kişilik bir koro ve aynı zamanda *Yessayan Orkestrası* adında bir grupları vardı. Birisi çıkıp da okul programındaki müzikle ilgili bu yönlerin, Haykazyan'ın yetiştiği ABCFM okullarının koro çalışmasına kuvvetli vurgular yapmasından ileri geldiğinden şüphe duyacaktır. Yine genç Haykazyan Chicago'dayken, Hartford'dayken, New Haven ve Toronto'dayken Batı kilise müziği yanı sıra resitaller ve senfoni konserleri dinlemek için birçok fırsatı bulunuyordu.

Apostolik Enstitüsü'ndeki kayıtlar, 50'si yatılı olmak üzere 400 öğrenciye kadar yükseldi. Enstitü'nün eski bir öğrencisi, Dr. Haykazyan'a hem Ermeni hem de Rum öğrencilerin hepsinin hürmet gösterdiğini hatırlıyor.[155]

1913-1914 öğretim yılında Dr. Haykazyan, enstitü için çok gerekli olan yeni binalara yardım toplamak maksadıyla on üç ay Birleşik Devletler'de kaldı. Bunun son beş ayında eşi de yanına geldi. Avusturya Arşidükü'nün Bosna'da suikasta uğradığı vakit ikisi de Konya'ya dönüş yolu üzerinde Paris'te bulunuyorlardı. Birinci Dünya Savaşı resmen ilan edilmeden sadece iki gün önce Apostolik

[155] Hovsep Tukeryan, "Prof. Armenag Haigazian, on The Occasion of The Centennial of His Birthday", *Chanasser*, 33 (22), 1 ve 15 Kasım 1970, s. 462. Ermeniceden tercümedir.

Enstitüsü'ne geri geldiler. 1915 yılında Jön Türklerin Ermeni nüfusunu Konya'dan tehcir etmeleri enstitüyü kapanmaya mecbur bırakti. Lakin Haykazyan, karısı ve altı kızları bu ateşten gömlekten sağ olarak kurtuldular. Savaş yıllarında Dr. Haykazyan okulun yeniden açılabileceği umudunu kaybetmişti. Fakat nihayetinde ateşkes ilan edilince, İngiliz ve İtalyan birlikleri Konya'yı işgal ettiler. Osmanlı İmparatorluğu ile kesinlikle savaş halinde olmayan Amerika'da bulunan Mütevelli Heyeti'nden gelen bir telgrafta, düşmanlarca kuşatılmış müdürün "mevzisini muhafaza etmesi" emrediliyordu. Aynı dönemde Konyalı Hıristiyanlar,

> Hocam, çocuklarımız savaş yılları boyunca cahil kaldılar. Lütfen koleji ve okulu açın ki eğitim alabilsinler[156]

diyerek enstitünün yeniden açılması için ricaya gelmişlerdi. Bu ricaya cevap olarak binalar temizlendi ve tamir edildi. Kısa süre sonra 300 çocuk enstitüye kaydedildi. Bu kez hazırlık ve kolej bölümüne erkeklerin yanında kızlar da kabul edildi. Şirketin New York bürosuna, 30 Haziran 1920'de kapanacak olan dönem için yaklaşık 10.000 dolarlık toplam gelirleri olduğu bildirildi.[157] Mütteffiklere ait birlikler Konya'yı boşaltırken Apostolik Enstitü'nün düzelme yönünde iyi yolda olduğu görülüyordu.

Dr. Haykazyan 22 Mayıs 1922'de Kemalistler tarafından yakalandı. Bu tarihte Konya, Mustafa Kemal önderliğindeki Türk Milliyetçileri ile Yunan Yurtdışı Sefer Kuvvetleri arasındaki savaş bölgesinin eteklerinde bulunuyordu. Bu nedenle Dr. Haykazyan 31 Mayısta Harput'a nakledildi. Sürgün yolculuğuna başladığında hastaydı ve Harput'a ulaştığında yığılmak üzereydi. Oradaki Misyon hastanesine kabul edildiği halde 7 Temmuz 1921'de hayatını kaybetti.[158]

Onun önderliğinden yoksun kaldığından ve Anadolu baştan ba-

[156] Mary M. Mehagyan'ın Frank A. Stone'a yukarıda bahsedilen mektubu.

[157] C.A. Reed, *Problems of American Education in The Near East*, s. 276.

[158] William S. Dodd'dan Rev. D.G. Wylie'ye 10 Temmuz 1921 tarihli mektup. Mrs. Mehagyan tarafından tertip edilen orijinalinden kopyadır.

şa yeniden girdap gibi ilerleyen kanlı mücadeleye bulandığından Apostolik Enstitüsü kapatılmak zorunda kaldı. ABCFM temsilcileri okul binalarındaki haklarını devam ettirmek amacıyla derhal enstitü binalarını yetimhane olarak işgal ettiler. Konya'daki bir American Board hekimi olan Dr. William S. Dodd da Apostolik Enstitüsü'nün hazinesinde geri kalan parayı, sürgündeki üç öğretmenin ailelerini açlıktan kurtarmak amacıyla onlara verdi. Dr. Haykazyan'ın eşi ve ailesi okullara son verilmeden önce Amerika'ya ulaştılar ve onun acıklı ölümünü orada öğrendiler.

Haykazyan'ın Mirası

Bu hadise Konya'daki Apostolik Enstitüsü'nün nasıl sona erdiğini gösteriyordu. Dr. Haykazyan'ın mezun olduğu Orta Anadolu Koleji'nin müdürü John E. Merrill'in Kasım 1921'de yazdıklarına göre,

> (Dr. Armenag H. Haykazyan) enerji dolu bir adam, büyük bir kabiliyet, güçlü bir karakter, tartışmasız olağanüstü bir liderdi.[159]

Apostolik Enstitüsü'nün başkanları Cenanyan ve Haykazyan'ın her ikisi de, ABCFM'nin himayesindeki Maraş Teoloji Okulu'nda öğrenim gördü. Her ikisi de, ileride bir American Board kurumu haline gelen Tarsus Aziz Pavlus Enstitüsü'nde öğretmenlik yaptı. Öğrencilerine meslek hayatlarını hazırlamasının yanı sıra Konya Apostolik Enstitüsü'nün en büyük katkısı, hiçbir Amerikan gözetimi ve denetimi olmaksızın yerli eğitimcilerin etkili bir akademik kurum tesis edebilme ve onu nerdeyse otuz yıl boyunca yürütebilme başarısını gözler önüne sermesiydi.

Acıklı olmakla birlikte Dr. Haykazyan'ın erken ölümü ve Apostolik Enstitüsü'nün fiziksel açıdan imhası, onun Ortadoğu'da-

[159] John E. Merrill, "American Colleges in The Near East: A Summary", *The Missionary Herald*, 117 (11), Kasım 1921, s. 371-375.

'ki yüksek öğrenim üzerindeki etkisinin sonu demek değildi. En büyük kızı Mary, Konya Enstitüsü'nün eski öğrencisi ve Aziz Pavlus Koleji mezunu olan A. Stephen Mehagyan ile evlendi. Birleşik Devletler'e göç ettikten sonra Mehagyan, Arizona'nın Phoenix bölgesinde başarılı bir halı tüccarı oldu. Mehagyan ailesi 1955'te, Türkiye'den giden pek çok Ermeni'nin yerleştiği Lübnan'ın Beyrut şehrinde bir Ermeni Sosyal Bilimler Koleji kurma çalışmalarına girişim kararı verdiler. İsmi, Mary'nin babası Dr. Armenag H. Haykazyan'ın onuruna Haykazyan Koleji olacaktı. Bu devasa projeyi destekleme konusunda Mehagyanlara, Türkiye'deki ilk ABCFM kolejlerinden mezun öteki iki ünlü Ermeni olan Stephen Filibosyan ile Nazaret Barsumyan da katıldı. Bu kişilerin hepsi, Protestan Ermenilerin 1918'de kurdukları Amerika Ermeni Misyonerler Derneği'nin (Armenian Missionary Association of America) ve Yakındoğu Ermeni Protestan Kiliseleri Birliği'nin himayesi altında çalıştı.[160]

Haykazyan Koleji'nin kurucuları yeni okulları için Beyrut'ta bir mülk satın aldılar. Burası onlara, mülk sahibi ABCFM tarafından cüzi bir fiyata satıldı. 1955 sonbarına kadar Webb adlı bu mülk dört yıllık bir kolej haline getirildi. İlk başkanı Dr. John J. Markaryan'dı. Bu kişi, 1898 yılında Lafayatte Kolej'de bulunan ve Apostolik Enstitüsü'ne geri dönmeye hazırlanan Hagop Markaryan'ın oğluydu.

42 öğrencisi ve 10 kişilik öğretmen kadrosuyla Haykazyan Üniversitesi'nde şimdi yaklaşık 550 öğrenci kayıtlı bulunmaktadır. Bu haliyle Ermenistan'ın dışındaki en büyük Ermeni yüksek öğretim kurumu durumundadır.[161]

[160] Stephen Filibosyan'dan Frank A. Stone'a 21 ve 30 Ekim 1970 tarihli mektuplar. Aziz Pavlus Enstitüsü'ne devam eden müteveffa Mr. Filibosyan 1909'dan sonra Türkiye'den ayrıldı. Fakir Ermeni gençlerine eğitim imkanları sağlamak amacıyla Lübnan'da özel bir vakıf kurdu. Buradaki ailelerin çoğu Türkiye'den sürgün edilmişti.

[161] Harry Montgomery, "Men with a Dream", *The Rotarian*, 90 (3), Mart 1957, s. 17; "History of Haigazian College", *Armenian American Outlook*, 1 (1), 1962-1963 kış dönemi, s. 18-21. Ayrıca "Haykazyan", Ermenilerin atalar mirasından mülhem "Hayk'ın oğlu" anlamına gelmektedir. Böylece kolejin adı iki anlama sahiptir.

Bugünkü Haykazyan Üniversitesi, Konya'daki eski Apostolik Enstitüsü'nün halefi olarak düşünülebilir. Adı geçen üniversite, enstitüyle bağlantıları olan insanlar tarafından kuruldu ve Anadolu'daki seleflerinin yaptığı gibi daha çok aynı müşteri tabanına hizmet etmişti. Haykazyan Üniversitesi, her ne kadar ABCFM'nin *İsa'nın Birleşik Kilisesi*'ndeki halefi olan *Genişletilmiş Kilise Elçileri*'nden (Wider Church Ministers) ayrı olarak tamamıyla Protestan Ermenilerin kontrolünde olsa da, yönetimi ve programı Türkiye'deki ilk American Board kolejlerinin yönetimlerine ve müfredatlarına benziyordu.[162]

[162] "The History and Purpose of the Haigazian College", *Armenian American Outlook*, 3 (2-3), İlkbahar-yaz dönemi, 1966, s. 4-7. Bu kaynak, Beyrut'un Eşrefiye bölgesinde 1947 tarihinde Öğretmen Yetiştirme Enstitüsü, Beyrut'ta da Ermeni Evanjelik Koleji adında bir orta öğretim kurumu açıldığından bahsetmektedir. Her ikisinin de Haykazyan Koleji'ndeki yerli öncüleri, bu özel yayındaki bir başka makalede ortaya konulmaktadır. Haykazyan Koleji öğrencilerinin büyük çoğunluğunu Suriye ve Lübnan'daki Ermeni Protestanların ilkokul ve ortaokul sisteminden alıyordu. Bunların çoğunun geçmişi de yine Türkiye'deki eski American Board kurumlarına dayanmaktadır. Haigazian Üniversitesi'nin Armenag Haykazyan ile bağlantısının anlatıldığı daha yeni bir inceleme için şu makaleye bakınız: "Haigazian University in Lebanon", *Armenian International Magazine*, 11 (1), Ocak 2000, s. 52-53. Halihazırdaki bilgi kaynağı: *Haigazian University Profile*, Lübnan: Haigazian University, tarihsiz, 5 sayfa.

6. BÖLÜM
İZMİR ULUSLARARASI KOLEJ

Küçük şehirlerde kurulan altı adet iç bölge kolejinin aksine Uluslararası Kolej, Türkiye'nin ikinci büyük limanı ve canlı bir ticaret şehri olan İzmir'de gelişti. ABCFM misyonerleri yarım asırdan fazladır bu bölgede faal olmalarına karşın 1880'lere gelindiğinde onların bu çabaları güçlü bir yerli Protestan cemaatinin oluşumuyla sonuçlanmamıştı. Dolayısıyla Evanjelik Hıristiyan nitelikli bir yüksek öğrenim kurumunu yerli Protestanların destekleme gücü Antep, Harput ya da Merzifon'dakinden daha zayıftı. Ama yine de Batı Anadolu Misyonu'nun liderleri İzmir'de daha önceden açtıkları Yatılı Kız Okulu'nu tamamlaması için bir erkek okulu açmayı istiyorlardı.

İzmir Erkek Yüksek Okulu'nun ilk müdürü Mr. Hagop Constantin, göreve 1880 yılında başladı. Ekim 1884'te okulun idaresine Rev. Vartan Cinişyan getirildi ve ailesiyle birlikte okulun müştemilatına taşındılar. Cinişyanlar çok sayıda yatılı öğrenci kabul ediyorlardı ve 1886'nın Ocak ayında *Ispartalı Konak* adındaki diğer bir kiralık binaya taşındıkları zaman da böyle yapmaya devam ettiler. Bu konak Erkek Yüksek Okulu'nun yanı sıra misyona ait anaokuluna da ev sahipliği yaptı. Ayrıca Bartlett ailesi orayı ikametgah edindiler. İzmir Erkek Yüksek Okulu bu dönemde, muhtemelen personelinin tamamı yerlilerden oluştuğu için, American Board'dan çok cüzi miktarda destek alıyordu ve okul taksitleri ise temel masrafları karşılıyordu.

Rev. Cinişyan'ın yanı sıra beş öğretmen daha çalışıyordu: Anadolu Koleji mezunları Mr. Hayk Yardumyan ile Mr. Harutune Yazıcıyan; Bahçecik Yüksek Okulu mezunu Mr. Hovsep Der Sdepanyan; Fırat Koleji mezunları Mr. Garabed Manavyan ile Mr. Kasapyan. Böylece ABCFM'nin desteği altında Osmanlı Anadolusu'ndaki ileri düzeydeki eğitim, buranın hedeflerinden biri olan öğretmen yetiştirme hedefini de gerçekleştirmişti.

Erkek Yüksek Okulu'na 6'sı yatılı, 45 öğrenci kaydolmuştu. Aynı dönemde Kız Yüksek Okulu'na 26'sı yatılı 77 öğrenci devam ediyordu. Belki de kızların eğitimi için özel kaynak desteğine bağlı olduğundan, erkek okulu projesi ABCFM'den –o da ricalardan ve serzenişlerden sonra– yalnızca 150 Türk Lirası ödenek alırken, kız okulu girişimine yılda 300 Türk lirası ödenek verdi.[163]

Amerikan Liderliği

1887 Martında American Board, İskoç kökenli bir Kanadalı olan Rev. James P. McNaughton'u İzmir'e tayin etti. Ekim ayında görev yerine ulaşan bu misyonerin temel sorumluluklarından biri Ispartalı Konak'taki Erkek Yüksek Okulu'na rehberlik etmekti. Bu öğretim döneminde sadece 40 öğrenci okulda bulunuyordu ama yerlilerden 50 Türk Lirası (o dönemde 220 dolar) gelir gelmişti. Hâl böyleyken Batı Türkiye Misyonu, şehir dışından gelen öğrencilerin, yerli ailelerin yanında barınması sisteminin yerini alacak resmî bir yatılı bölümün açılmasını onaylamayı reddetti. McNaughton Temmuz 1888'de Miss R.G. Jillson ile evlendi. 1890'da Manisa'ya nakledildiklerinde bile çift, okulda yatılı bir bölüm açılması isteklerini

[163]Marcellus Bowen, "An Historical Sketch between 1820-1884", içinde: *Historical Sketch of Mission Work in The Smyrna Field: 1820-1904*, Cass A. Reed (der), daktiloda yazılmış müsvedde, İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü Arşivi [1933], s. 6-9.

hâlâ sürdürmekteydiler. Tarsus Aziz Pavlus Enstitüsü'nde Mr. Cenanyan ile birlikte çalışırken karşılaştığımız Rev. Alexander MacLachlan artık American Board'a katılmış, İzmir Erkek Yüksek Okulu'nun yönetiminde görevlendirilmişti.[164]

İzmir Uluslararası Kolej'in vücut bulmasının tarihi, onun ön hazırlığı niteliğindeki erkek çocuklara bir okul kurma çabalarına değil, MacLachlan'ın 1891 yılında İzmir'e gelişine dayanmaktadır. Geçmişe doğru bu tarihsel bakışın temelinde iki somut neden bulunduğu görülmektedir. *Birincisi*, MacLachlan'ın 1893 yılında, kiralık olan okul binasının satın alınmasına yönelik ABCFM'den talep ettiği 10.000 dolarlık bağış verildi. *İkincisi*, MacLachlan o bölgeden elde edilen okul gelirini artırdı ve okulun maddi kaynaklarını denetlemek için İzmir'de bir İdare Heyeti kurdu. Şimdi American Board kendi cephesinde müdürün maaşını karşılamayı ve eldeki okul binasının bakımdan geçirilmesi için para sağlamayı taahhüt etti. Kendisine ait daimi bir mekanı ve onu hayata döndüren bu yeni malî fırsatlar İzmir Erkek Yüksek Okulu'na gelecek günleri daha büyük bir güvenle karşılayabilmesini mümkün kıldı.[165]

1893'e kadar Amerikalı müdürün dışında İzmir'deki bu okulda hiçbir yabancı eğitimci alınmadı. O tarihte ise Cambridge Üniversitesi mezunu bir İngiliz olan Mr. Turnley istihdam edildi. İzmir Erkek Yüksek Okulu'nun ilk Amerikalı öğretmeni 15 Mayıs 1896'da gelen Mr. C.W. Lawrance'tı.

Okulun başına getirildikten sonraki iki yıl zarfında MacLachlan ve İdare Heyeti okulun yerel gelirlerini yıllık 700 Türk Lirasına kadar çıkardılar. Okula kaydolanların sayısı süratle 130'a kadar çıktı. Neticede ABCFM'den yılda talep edilen maddi destek yarı yarıya, yani 1000 dolardan 500 dolara indirilebildi. 1896 yılına kadar her

[164] Lyman Batlett, "Historical Sketch, 1884-1904, aynı eser içinde, s. 3-12.

[165] "Letter From President Alexander MacLachlan to The Trustees of Intemational College, Smyma (29 Kasım 1919)", daktiloda yazılmış müsvedde, s. 5. Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi, ABC 16.5, Vol. 9, 84. bent.

şey o kadar güzel gidiyordu ki, 500 dolarlık ödenek bile tekrardan yarı yarıya azaltılabilmişti. Şüphesiz Boston'daki ABCFM Karar Komitesi'ndeki dik başlı adamlar bu gelişmelerden memnundu.[166]

Kolej Enstitüsü'nden Uluslararası Kolej'e

İzmir'deki erkek ve kız yüksek okulları 1898 yılına kadar adamakıllı gelişmişti ve her ikisi de orta öğretim sonrası programlar sunduklarını göstermek için "Kolej Enstitüsü (Collegiate Institute)" ismini benimsediler. Onların bu yeni unvanı seçmelerinde girişimcilik motivasyonu da söz konusuydu. Bir misyoner eğitimcinin dediği gibi, "sıra dışı nitelikteki bir isim patronlarımız için, yani uzaklardaki sözümona patronlarımız için çok daha çarpıcı olacaktı."[167]

1902 yılında İzmir Erkek Koleji Enstitüsü ABCFM'ye bir dilekçe yazarak Karar Komitesi'nin artık İzmir Uluslararası Kolej diye adlandırılacak olan bu kurumlarına mütevelli heyeti olmasını istedi. American Board kolej için bir berat elde etmek üzere harekete geçti ve Uluslararası Kolej, 8 Nisan 1903 tarihinde Massachusetts Eyaleti'nde kurulmuş bir şirket haline geldi. Okul tüzüğünde kuruluş gerekçesi açıkça şöyle ifade edilmektedir:

Madde I: Bu şirketin amacı, Türkiye'deki İzmir Uluslararası Kolej'in küçük ve büyük erkek öğrencilerine belirgin bir Hıristiyanlık temelinde lisan, sanat ve bilimsel alanlarda kapsamlı ve tatbikata dönük bir eğitim sağlamak olacaktır.

Madde II: Dinî eğitim mezhepler üstü olacak ve sadece Tanrı Kelamı'na [İncil'e] dayanacaktır.

Madde III: Okuldaki dersler her bir milletten ve her dinden çocuğa ve gence açık olacaktır."[168]

[166] Bartlett, "Historical Sketch", aynı eser içinde, s. 20-21. Elbette 1890'ların Birleşik Devletler'de ekonomik durgunluk dönemi olduğunu hatırlamak zorundayız. Bu da American Board kaynaklarında ciddi bir kısıtlama meydana getirdi.

[167] Bartlett, "Historical Sketch", s. 20-21.

Uluslararası Kolej'e çok kısa süre sonra 275 öğrenci devam etmekteydi. Yeni satın alınan binaya bir toplantı salonu, bir yemek odası ve eskisinden daha fazla derslik yapıldı. Şimdi okul taksitlerinden elde edilen gelir yılda 1.700 Türk Lirası olmuştu. Sermayedeki bu iyileşmeler, İdare Heyeti tarafından tedarik edilen faizsiz borçlar sayesinde gerçekleştirilebilmişti. Kolej kütüphanesi de yaklaşık 3.600 ciltten oluşan hatırı sayılır bir koleksiyona ev sahipliği yapıyordu.[169]

Okul tesislerindeki ve matbuat kaynağındaki bu büyümesinin yanında Uluslararası Kolej, İzmir'de yeni bir spor ortamının yaratılmasına yardım eden bir güç olarak da hemen fark ediliyordu:

> İlk zamanlar bu okulun yaptığı katkılardan biri de şehrin spor yaşamına yönelikti. O zamana kadar şehirde spor müsabakaları diye bir şey görülmüş değildi; sadece İngilizler futbol oynuyorlardı. O zamanki adıyla Amerikan Okulu müsabakalar düzenledi. Müdürün büyük güçlüklerle katılmasını sağlamış olmaları en büyük zorluk olmuştu. Fakat sonunda büyük gün gelip çatmıştı; müsabaka yapıldı ve o tarihten beri İzmir'deki hemen her okul kendisine ait ileri düzeydeki spor programını oluşturdu.[170]

İzmir 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Türkiyesi'nin tütün ihracat merkeziydi. Bu yüzden şehirde Amerikan ve İngiliz şirketlerinin temsilcilikleri bulunuyordu. Temsilcilerden sağlanan yardımlar Uluslararası Kolej için daha fazla arazi satın alınmasını ve öğrencilerin kullanımı için birkaç binanın daha yenilenmesini mümkün kıldı. O dönemde kolejin meteoroloji dairesi günün vakitlerini

[168] *Constitution and By-Laws of The Trustees of The International College of Smyrna*, daktiloda yazılmış müsvedde, s. 4. Houghton Kütüphanesi, ABC 16.5, Vol. 9. American Board misyonerleri sık sık kendilerindeki "İncil'e dair literalizm" markasının "mezhepsizlik" olduğunu ve bunun Şarklı, Roma Katolik ve Ortodoks kilise üyelerince kabul edilmesi gerektiğini zannediyormuş gibi görünüyorlardı.

[169] Bartlett, "Historical Sketch", s. 24-25.

[170] Cass A. Reed, *Problems of American Education in The Near East*, s. 227.

ve hava tahmin raporlarını yayınlıyordu. Bu dakik bilgi kaynağı, İzmir limanına gemilerini demirleyen Amerikan ve İngiliz deniz mürettebatı için çok değerliydi.

Uluslararası Kolej'in büyümesindeki ana unsur, bu büyümenin yerli bir Protestan kilisesine veya yerli desteğe bağlı olmamasıydı. Okulun İdare Heyeti bölgedeki yabancı topluluklara mensup iş adamlarından teşekkül etmişti. Çünkü burası, onların ticari girişimlerine eleman ihtiyacı için eğitimli personel kaynağı sağlıyordu. Öyle pek bir büyük bağış almamış olsa da 1910'dan evvel Uluslararası Kolej, şehirdeki kampüsünü iki yanından tren raylarına, diğer iki yanını ise en işlek caddelere kadar genişletebilmişti. Kolej artık 30.000 dolar değerindeki beş ya da altı binaya sahipti ama bu mahalde daha fazla ilave bina inşa edilemedi.[171]

Osmanlı Türkiyesi'nde ABCFM'nin desteklediği diğer yüksek öğretim kurumlarına benzer bir şekilde Uluslararası Kolej'de sekiz yıllık bir müfredat vardı. Akdeminin dört yıllık orta öğretim seviyesindeki müfredatını, kolej seviyesinde dört yıllık lisans dersleri takip ediyordu. Baştan sona tek yönlü bir eğitim veriliyordu. Çünkü seçimlik dersler ve branş dersleri anlayışı Türkiye'ye ulaşmamıştı. Burası tutumlu davranmayı gerektiren bir müesseseydi. Dolayısıyla bu seçenekler mevcut olmuş olsaydılar dahi Uluslararası Kolej muhtemelen ilave masrafları karşılayamazdı.

20. yüzyılın ilk on yılını Uluslararası Kolej kıt kanaat bir tavır içerisinde gelişerek bitirdi. Fakat bu gelişme, neredeyse tamamen sermaye fonları sağlayacak herhangi bir bağış olmaksızın gerçekleştirildi. Müdür MacLachlan 1910-1911 okul döneminde sıla izni için Birleşik Devletler'de bulunduğu sırada okul için Amerikalı yardımsever desteklerinin kaynaklarını da araştırdı. New York'lu Mrs. John Steward Kennedy'nin projeye ilgi duymasını sağlayabildi. Uluslararası Kolej, Mrs. Kennedy'nin mallarından 25.000 dolarlık

[171] Cass A. Reed, *Problems of American Education in The Near East*, s. 230-231.

bir teberru sağladı. Ayrıca Mrs. Kennedy ve Miss Helen M. Gould'dan da ilave bir miktar para aldı. Bu bağışlar, MacLachlan'ın İzmir'in dış kesimlerindeki *Cennet* denilen yerde 8.5 hektar genişliğinde yeni bir kampüs yeri satın alınmasını mümkün kıldı.[172]

Buraya dört okul binasına ilaveten küçük tesisler ve öğretmen evleri inşa edildi. Uluslararası Kolej bu yeni mekânına 1913 sonbaharında taşındı. Kolej bölümüne o yıl takriben 350 öğrenci kayıt yaptırdı. Bunların 80'i yatılıydı. Arnavut, Ermeni, Yahudi, İranlı (Bahâi) ve Türk öğrenciler olmakla birlikte mevcudun çoğunluğu Rum'du. Bu durum öğrenci kitlesini etnik açıdan gerçekten farklı kılıyordu.

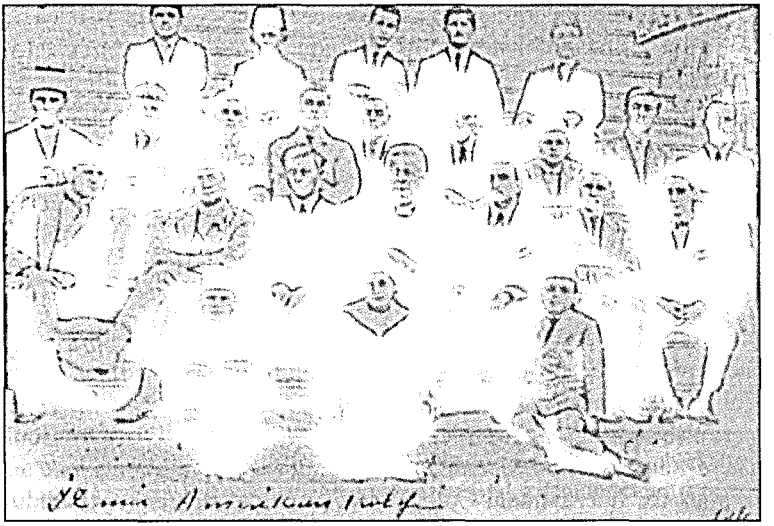
Cennet Kampüsü'ndeki Uluslararası Kolej'in kendine ait bir elektrik jeneratörü vardı. YMCA'nın kurduğu bir *Erkek İzci Oymağı, Ermeni ve Rum Edebiyat Toplulukları*, hatta bir *Shakespeare Kulübü* de faaliyet gösteriyordu. Öğrencilerin akademik kayıtlarını tutan bireysel veri toplama kartları uygulamaya konulmuştu. 25 Ekim 1913'teki Kurucu Günü'ndeki (Founder Day) konuşmasında Amerika Başkonsolosu Mr. George Horton, Uluslararası Kolej'den "muhteşem bir Amerikan okulu"[173] diye bahsettiğinde kendine güvenen bir iyimserlik havası kendini göstermişti.

Savaş Döneminde Bir Kolej

Cennet Kampüsü'ne taşınma hadisesi tam da I. Dünya Savaşı'nın kurumu vurduğu zamana denk gelmişti. Öğrenciler zorla askere alındığından bu durum öğrenci kayıtlarında keskin bir düşüşe

[172] George F. Herrick, "Survey of The Work of The American Board in Turkey", *The Orient*, 6 Temmuz 1910, s. 4. Bu arazi şimdi Kızılçullu diye bilinmektedir.

[173] *Campus Notes*, İzmir Uluslararası Kolej, 1 (1), Kasım 1913. Bu kaynak, o sırada 399 kayıtlı öğrenci olduğunu belirtmekte ve 150 yatılı öğrenci bulunduğunu iddia etmektedir. C.A. Reed'de daha düşük sayıda istatistikler verilmektedir, "Our College in Smyrna", *The Missionary Herald*, 109 (1), Ocak 1913, s. 8-10.

Rev. Dr. Alexander MacLachlan İzmir Uluslararası Koleji'in 1916 sınıfıyla birlikte görülmektedir.

yol açarak sayıyı 200'e kadar indirdi. Okulda sadece 60 yatılı öğrenci kalmıştı. Beklenen araç-gereçlerin büyük kısmı savaş öncesinde yurtdışından ithal edilmiş veya burada üretilmiş değildi. Bu yüzden kolej hayatı birçok yönden epeyce ilkeldi.

İzmir Kız Koleji Enstitüsü, şehrin ortasındaki önemli bir askerî hedef olan tren istasyonuna çok yakındı. Bu yüzden öğrencilerin 28'i ve öğretmenler Cennet Kampüsü'ne nakledildiler. Kolej öğretmenleri kolera ve tifüs salgınıyla savaşıyor, yardım projeleri tertipliyorlardı. Ancak tüm bu zorluklara rağmen Uluslararası Kolej, savaş boyunca kapısını açık tutmaya muktedir oldu. Çoğunluğu Rum *millet*inden olmak üzere koleje öğrenci veren kesim evlerinden sürgün edilmemişlerdi ve kolej bütçe açığına maruz kalmadan hayatta kalmayı başardı.

Ateşkes yapılıp Osmanlı Türkiyesi'nin Ege bölgesi muzaffer

Müttefikler tarafından Yunanlıların işgaline verildiğinde, Uluslararası Kolej faaliyetlerini dengeli devam ettirmeye hazırdı. Kolej, Anadolu'nun en zengin tarım bölgelerinden birinde kurulmuştu. Bölgenin kontrolü için Rumlarla Türkler arasındaki mücadele ediyor olmasına rağmen, İzmir'i idare eden Rum yöneticiler bilimsel tarım eğitimini başlatması için kolej yönetimine baskı yaptılar. Bu, eskiden beri müfredata dahil olan bir alandı. Neticede bu yeni girişimler çerçevesinde tarım bölümünün arazisi olarak 1921'de Batı Çiftliği satın alındı. Bu yeni program, Prof. F.S. Holton'ın yönetimine verildi ve buraya 22 genç kaydoldu.[174]

Birinci Dünya Savaşı, bir gün inşa edilebilirse hazırlık bölümüne ev sahipliği yapması düşünülen binanın önüne kadar gelmişti. Kolej öncesine kabul edilebilen öğrencilerin sayısı bu sebeple ciddi anlamda sınırlandırılmak zorundaydı. Üstelik kolej sınıflarını besleyen ortaokul seviyesindeki misyon okulları ağı da savaş ve siyasi belirsizlik yüzünden altüst olmuştu. Bu sebeplerden ötürü Uluslararası Kolej çareyi, bölgedeki Ermeni, Rum ve Türk ortaokullarından mezun olanları kabul etmekte buldu. Bunun üzerine adaylar, kolejin eğitim dili olan İngilizceyi öğrenmek için iki yıllık yoğunlaştırılmış bir kurs görüyorlardı. ABCFM'nin yüksek öğretim kurumları, eski orta öğretim seviyesindeki eğitim İngilizce olmalıydı diye ısrar edince, bahsettiğimiz eski uygulamalardan bir sapma oldu. Eğitim açısından arka planları farklı öğrencilerin kabul edilmesi dolayısıyla Uluslararası Kolej şimdi misyoner kurumlarındaki öğrenci kitlesinden daha geniş bir yelpazeye hizmet veriyordu.

Uluslararası Kolej'de çok çeşitli dinî programlar da devam ettiriliyordu. O devirde Birleşik Devletler'deki kilise bağlantılı kolejlerde uygulandığı gibi burada da Amerikalı profesörlerden biri tarafından düzenli Hıristiyan ayinleri icra ediliyor ve bütün herkesten İncil dersine girmeleri isteniyordu. Birleşik Devletler'deki *Öğrenci*

[174]Alexander MacLachlan, "Last Year at The International College, Smyrna", *The Missionary Herald*, 112 (11), Kasım 1916, s. 491-494.

Gönüllüleri Hareketi'nden aynen kopya edilen bir dizi yıllık konferans, Uluslararası Koleji' "Northfield, Amerika için neyse; Türkiye için de o..."[175] konumuna getirmeyi amaçlıyordu.

Kampüsün yakınında bulunan bir Rum köyündeki bir evde 1915 yılında Sosyal Hizmet çalışması başlatıldı. New York'taki bir kiliseden gelen bağış, oradaki yeni cemaat merkezi için verildi. Burası Hıristiyanlıkla hemhal olmanın pratik bir laboratuvarı olarak tasarlanmıştı. İnşaat dahilindeki el işlerinin büyük bölümü, kolejden "faydalanan" öğrenciler tarafından yapıldı. Ortadoğu'da tamamıyla sosyal hizmete vakfedilen bu ilk görkemli bina, İzmir Rum Ortodoks Metropoliti tarafından 20 Kasım 1921'de hizmete sokuldu.[176]

Kolej, Müslüman Türk öğrencileri de ihmal etmedi. Yale Kolej ve Hartford Teoloji Fakültesi mezunu olan John Kingsley Birge, onlarla çalışmak üzere 1914'te görevlendirildi. Etkinlikleri bağlamında Birge, ahlâk ve etnik hoşgörü temaları içeren şiirleri tercüme etmek ve dağıtmak için bir *Türk Edebiyatı Topluluğu* kurulmasını teşvik etti. Daha ufak öğrencilerin yaz tatilleri için kurulan *Kırmızı Üçgen Kulüpleri'nin (Red Triangle Clups)* başına geçecek liderleri hazırlama grubuna girmeleri için 14 Türk gencini örgütledi. İzmir'deki *Türk Sultanisi*'nin (ortaokul) öğretmen kadrosuyla toplantılar yapıldı. Cennet Kampüsü'ne yakın komşu bir Müslüman Türk köyünde ikinci bir yerleşim projesi başlatıldı. Gençlere burada spor programları düzenlendi ve çocuk kulüpleri açıldı.[177]

[175] Alexander MacLachlan, "Last Year at The International College, Smyrna", *The Missionary Herald*, 112 (11), Kasım 1916, s. 493.

[176] C.A. Reed, "Pressing forward in Smyrna", *The Missionary Herald*, 118 (2), Şubat 1922, s. 68.

[177] John Kingsley Birge, "College and Y.M.C.A. in Smyrna", *The Missionary Herald*, 116 (7), Temmuz 1920, s. 312-313.

Uluslararası Kolej ve Türk Kurtuluş Savaşı

Rum Yurtdışı Seferî Kuvveti'ni Anadolu'dan püskürtmek için 1922 yazında büyük bir Türk taarruzu başlatıldı. Bu taarruz 30 Ağustosta mutlak bir Türk zaferiyle ve İzmir'de ve iç kesimlerinde milliyetçi rejimin kurulmasıyla sonuçlandı. Göz alabildiğine yayılmış bir yangın, eski şehrin büyük kısmını harabeye çevirdi. Fakat Cennet Kampüsü'ndeki Uluslararası Kolej alevlerden azade kaldı. Buna mukabil buranın eski Rum ahalisinden çoğu kişi ya öldürüldü yahut Yunanistan'a kaçtı. Uluslararası Kolej derhal yönünü daha ufak öğrenci gruplarına hizmet etmeye çevirdi. Bunların çoğu şimdi Müslüman Türk öğrencilerdi. 1923'te akşam dersleri başlatmak suretiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin politikasıyla işbirliği yaptı. Bu dersler, halk eğitimini daha da hızlandıran milli programın bir bölümü olarak 1931'e kadar sürdü.

Uluslararası Kolej artık dört bölümden oluşuyordu. Hazırlık kısmında, halihazırda İngilizce bilen erkek öğrencilere ileri seviyede eğitim veren yüksek bölüm ile bu dili öğrenmek zorunda olanlar için iki ya da üç yıllık alt bölüm mevcuttu. Kolej tarım ve ticaret diplomalarının yanı sıra yüksek lisans diploması da veriyordu. Kolej Çiftliği'nde pratik eğitim ve tatbikat da hâlâ sürüyordu. Şimdi burası *Yakındoğu Vakfı* tarafından finanse edilen *Anadolu Kırsal Hayat Enstitüsü* ile bağlantılıydı. Dördüncü büyük kısım, 1929'da kurulan Türk Araştırmaları Enstitüsü'ydü. Burası, ülkenin ve insanlarının daha iyi anlaşılmasını sağlamak adına Türk düşüncesi araştırmalarına önderlik ediyor; Türk yaşantısını tasvir eden materyaller topluyor; Türk kültürüyle yabancı kültürler arasındaki alışverişi teşvik ediyordu.[178]

Uluslararası Kolej'de ve onun öncüsü olan eski kurumlardaki otuz beş yıllık hizmetinden sonra Dr. MacLachlan 1926'da müdürlükten emekli oldu. Halefi, damadı Cass Arthur Reed idi. Pamona

[178] *İzmir Uluslararası Kolej Kataloğu*, Kızılçullu, İzmir, I. C. Basımevi, 1931, s. 19.

American Board'un himayesi altındaki başlıca öğretim kurumları (1914). Bunların yanında şimdiki Türkiye Cumhuriyeti'nde olanlar da bulunmaktadır. Balkanlarda, Suriye'de ve Lübnan'da faaliyet gösteren diğer okullar da tanımlanmıştır.

Kolej'den ve New York'taki Union Teoloji Fakültesi'nden mezun olan Reed, Harvard Üniversitesi Eğitim Yüksek Lisans Okulu'nda doktora yapmıştı. 1912'den beri neredeyse sürekli olarak Uluslararası Kolej'de bulunuyordu. Dolayısıyla kurumun imkanlarına ve problemlerine hayli aşinaydı.

ABCFM, Uluslararası Kolej için yılda yaklaşık 20.000 dolar ayırabiliyordu. Ancak bu miktar savaş sonrasının ekonomik durumunu karşılamada yetersiz kalıyordu. Dr. MacLachan 1919'lar kadar eski bir tarihte kolejin devredilmesi isteğinde bulunmuştu:

> ... Mütevelli Heyeti'nin isteği ve arzusu ABCFM'den doğrudan ya da dolaylı olarak tamamen bağımsız olmak yönündedir. Fakat bu heyetin içerisine bir ya da iki tane Board'un kapasiteli adamı dahil edilir.[179]

[179] Müdür MacLachlan'dan, Uluslararası Kolej Mütevelli Heyetine Mektup (29 Kasım 1919).

Açıkçası American Board kolejin ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kaynaklara sahip olmadığı gibi, Karar Komitesi'nin de İzmir'deki okul için para toplamaya ayıracak vakti bulunmadığını da fark etmişti MacLachan. Fakat Dr. Reed'in başkanlığında Uluslararası Kolej kendisini ABCFM'den yarı bağımsız hale getiren bir mütevelli heyetine kavuştu.

Dünya Çapındaki Mâli Bunalım ve Türk Milliyetçiliği

1929'da [Amerika'da başlayan] iktisadi bunalım koleje yeni baskılar getirdi. 1828-1829 akademik yılı için öğrencilerden alınan ödenekler azami 33.383,75 dolardı. Ancak 1932-1933'te ödenekler 17.507,62'ye (!) kadar düşmüştü. 1934 yılı için sadece 13.000 dolar gelir tahmin ediliyordu. 1928-1931 yılları arasında ortalama öğrenci 304'tü. Fakat bu sayı 1932'de 285'e geriledi. Ertesi yıl ise 228'e düştü. 1929'da 161 olan yatılılar 1933'de 95'e geriledi. Bu durum ekonomik durgunluk kadar, bölgede gelişmiş mahalle okullarının bulunmamasından ileri geliyordu. Fakat gelirlerdeki bu düşüş, tam zamanlı çalışan 25 öğretim üyesi ve yarı zamanlı personeli bulunan bir kolej için felaket anlamına geliyordu. Yeni tesisin bakımını sağlamak ve idare etmek pahalı bir işti ve kütüphanedeki 13.000'den fazla kitabın bulunduğu okul kütüphanesi de külliyetli bir masraf demekti.

Ekonomik bunalım daha da kötüleştiğinden kolej yönetimi, 1 Temmuz 1932'de öğretmen maaşlarında %25, öğretim üyelerinin maaşlarında %20, diğer okul personelinin aylıklarında da %10 kesintiye gideceğini ilan etmek zorunda kaldı. Türk Hükümeti de dünyadaki mali krizlerden nasibini almıştı. Bu nedenle yeni ağır vergiler koymuştu. Kısa süre sonra kolejin burslu öğrencilere tahsis edeceği hiçbir kaynağı kalmadı. Vadesi gelmiş ders ücretlerini toplamak gittikçe zor bir hal alıyordu.[180]

[180] C.A. Reed, *Special Report of The President to The Trustees of International College*, Ocak 1834, teksir makinesinde çoğaltılmış, Yakındoğu Misyonu Arşivi (İstanbul), s. 12.

Uluslararası Kolej, belki bu finansal fırtınayı savuşturabilirdi, fakat fırtınayla beraber yeni ve ağır Türk milliyetçiliği atmosferi de çıkagelmişti. 1925 yılında kolejin, üç şartı kabul ettiği takdirde Cumhuriyet idarecileri tarafından tanınacağı garanti edilmişti. *Birincisi*, Kurumun Türk Hukuku'na uyması ve Milli Eğitim Bakanlığı görevlilerinin teftişine açık olması isteniyordu. *İkincisi*, bütün eğitim öğretim seküler olmak zorundaydı. *Üçüncüsü*, Türk coğrafyası, Türk dili, edebiyatı ve tarihi dersleri (sonradan yurttaşlık dersi de), Bakanlığın tayin ettiği eğitimciler tarafından bütün öğrencilere Türkçe olarak verilecekti.[181]

Diğer yeni düzenlemeler bir yabancı dil okuluna zarar veriyordu. Kolej Hazırlık Okulu'ndan alınan diplomalar artık genel Türk liselerinde verilen diplomalardan daha yüksek sayılmıyordu. İstanbul Üniversitesi'nde eğitimlerine devam etmeyi arzulayan Uluslararası Kolej'in akademi bölümü mezunları, yalnızca Türkçe yapılan giriş imtihanlarıyla karşılaşıyordu. Her ne kadar kolej müfredatı buna göre ayarlansa da bu durum, yine de pek çok öğrencinin endişelenmesine yol açtı.

1933 yılı sonbaharında anlatacağımız hadise meydana geldiğinde halihazırda gerginlikler tırmanıyordu. Mehmet Timuçin adlı bir öğrenci, Uluslararası Kolej öğrencilerini 29 Ekim Cumhuriyet Günü'ndeki geçit resminde yürümekten vazgeçirmeye çalıştı. Onun bu boykotu suya düştü ama Müdür Reed, Timuçin'in cezalandırılması gerektiğine inanıyordu. Çünkü onun bu eylemleri okulun hayatta kalmasını tehlikeye sokmuştu. Türk öğretmen kadrosu ise, bu hezimetin bilfiil ceza için yeterli olduğunu düşündüler. Müdür Reed, Timuçin'in okuldan uzaklaştırılmasında ısrar edince buna razı geldiler. Bazı Amerikalılar, Türk öğretmenlerin öğrenci isyanlarını teşvik ettiklerine inanıyorlardı.

Bu olayların görünen dinamiklerinin altında yatan hususun,

[181] C.A. Reed, *Annual Report of The President for The Year*, 30 Haziran 1933. İzmir Uluslararası Kolej, Yakındoğu Misyonu Arşivi (İstanbul), s. 3.

kolejin yabancıların himayesinde olması ve misyonerlikle bağlantısından duyulan hoşnutsuzluk olduğu görülmektedir. Uluslararası Kolej'deki pek çok Türk öğrenci Amerikalıların üstünlük taslayan tavırlarından hoşlanmıyorlardı. Onlara, Türk değerlerine duyarsızlarmış gözüyle bakıyorlardı. Okulun idaresinde ve okul politikaları hazırlanırken Amerikalıların daha büyük bir paya sahip olmaları uzun süredir rahatsızlık veriyordu. Kırk iki öğrenci, "ya Timuçin yeniden okula alınır ya da hep birlikte okuldan ayrılırız" diye talepte bulununca bir kördüğüm meydana geldi. Bu talep yönünde harekete geçilinceye kadar derslere girmeyi reddettiler. Grev dört gün boyunca sürdü. Bu süre zarfında yerel gazetelerde çıkan makaleler düşmanca duyguları alevlendiriyordu. Krizleri aşabilmek için Müdür Reed sonunda bu münakaşayı Türk yetkililere havale etmeye razı oldu. Fakat tamiri imkansız bir hasar meydana gelmişti bir kere; kolej topluluğundaki çatlağa şifa bulmak imkansızdı.[182]

Uluslararası Kolej yoluna devam etmeye uğraşıyordu. Fakat karşılıklı meydan okumalar çok fena bir hâl almıştı. Kolejin Türkiye'deki mevcudiyetinin son aylarında vuku bulan problemlerin tabiatı, kolej temsilcilerinin Mayıs 1934'te Ankara'daki yetkililerden talep ettikleri üç konunun dikkatle gözden geçirilmesi suretiyle tahmin edilebilir. Temsilciler, kamuoyunun koleje saldırılarına engel olunmasını rica etmiş, kolejdeki dahili disiplinin devam ettirilmesinin desteklenmesini ve uyumsuz [Türk] öğretmenlerin kadrodan çıkarılmasını istemişlerdi.[183]

Kolej idaresi verilen bu güvencelerle mutmain olmamış görünüyor. Çünkü Kolej Mütevelli Heyeti, yerli okul başkanlarıyla fikir birliği içerisinde 31 Ağustos 1834'te Uluslararası Kolej'in kapatıl-

[182] Reed, *Special Report*, s. 2.

[183] Harrison A. Maynard'dan Luther R. Fowle'a 22 Kasım 1933 tarihli mektup. Daktiloda yazılmış metin, s. 6; Donald E. Webster'dan Luther R. Fowle'a 29 Kasım 1933 tarihli mektup. Daktiloda yazılmış metin, s. 5. Yakındoğu Misyonu Arşivi (İstanbul). Hem Maynard hem de Webster, Uluslararası Kolej kapatıldığında oradaki öğretmen kadrosundaydılar.

masını oyladı. Bu radikal karara birçok ABCFM eğitimcisi karşı çıktı, lakin Uluslararası Kolej şimdi kendi mütevelli heyetiyle ayrı bir tüzel kişilik haline geliyordu. Bu nedenle onlar müdahale etmeye muktedir değillerdi.[184]

İstanbul'daki Misyon Bürosu'ndan Mrs. E.T. Leslie askıya alınan faaliyetlerin bir değerlendirmesini yaptı. Birleşik Devletler'deki *Cemaatçi Kilise*'nin önde gelen gazetesi *Advance*'in editörüne bir mektup yazdı. Mektubunda, Türk makamlarının engellemelerinin Uluslararası Kolej'i el altından çökertmesi durumunu protesto ediyordu. Mrs. Leslie şunları yazmıştı:

> Başka memleketlerdeki yahut vatanımız Amerika'daki zorluklar gibi Türkiye'deki faaliyetlerin devam ettirilmesinde de zorluklar bulunmaktadır. Fakat İzmir Uluslararası Kolej'i kapanma noktasına getiren şeyin bilfiil bu zorluklar olduğunu ima etmek yanlıştır. Çünkü buradaki hiç kimse durumdan derinlemesine haberdar değildir. Kurumun liderlikteki başarısızlığında ve onunla bağlantılı olanlar adına Türk yaşamını anlamayışları hususu, İzmir'deki çöküşten, diğer herhangi bir şeyden daha fazla sorumludur.[185]

Uluslararası Kolej'in liderlerinin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yeni şartlara uymaya çalışmadığı iddia edilemezdi. Belki başarısızlığının gerçek sebebi, ekonomi alanındaki kötüleşmenin yoğunlaştırdığı bu şartların değişimindeki baş döndürücü hızlılığa hamledilmelidir. Öyle görünüyor ki, etraflarındaki kimselerin görüşleri güç-

[184] 11 Mayıs 1934'te gönderilen bir telgraf metninden alıntı, Yakındoğu Misyonu Arşivi (İstanbul).

[185] Mrs. E.T. Leslie'den *Advance*'ın editörüne mektup, 3 Nisan 1936. Yakın Doğu Misyonu Mütevellisi Mr. Luther Fowle bu mektuba, Boston'daki American Board sekreterliğine hitaben bir not iliştirmişti. Bu notta, Türk Hükümeti'nin okulu kapattığı şeklindeki yanlış kanaatin düzeltilmesini istiyordu. Türk gazeteci Yunus Nadi tarafından kaleme alınan "İzmir Amerikan Koleji'nin Kapatılmasına Dair" başlıklı, 10 Ağustos 1934'de *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yayınlan bir makale de Mrs. Leslie'nin iddiasının doğruluğunu kanıtlamaktadır. Bu makalenin daktilo ile yazılmış tercümesi İstanbul Yakındoğu Misyon Arşivi'nde bulunmaktadır.

lü bir milliyetçilik halini alınca, kolej yöneticileri eski dönemin zihniyetine yakalanmışlardı. Okul hâlâ daha American Board'un kontrolü altında olsaydı, artık İzmir'de hoş karşılanmayan yabancı öğretim üyelerini başka bir yere nakletmek mümkün olurdu. Ancak kurumun bağımsız statüsü, bundan böyle faaliyet gösteremeyecekleri inancına yöneldikleri sırada Mütevelli Heyeti'ne, okulu kapatmaktan başka bir seçenek bırakmamıştı.

Sonraki Yansımalar

İzmir Uluslararası Kolej'in Amerikalı öğretim üyelerinden bazıları daha sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde bir hazırlık bölümü kurmaları amacıyla yeniden atandılar. Burası, Türkiye'deki orijinal kurumun kimliğini muhafaza etmek maksadıyla Uluslararası Kolej olarak tanınmaktadır. Bu okul günümüzde, onun adına inşa edilmiş yeni ve geniş kampüsünde hâlâ faaliyetlerini sürdürmektedir. Uluslararası Kolej'in *Cennet Kampüsü*'nü Türk Hükümeti devraldı ve 1940'tan sonra en meşhur köy enstitülerinden birini oraya yerleştirdi. Böylece gelişmiş tarım yöntemleri öğretme mantığının bir kısmı ve *Kolej Çiftliği* ile bağlantılı örnek çiftlikler Köy Enstitüsü himayesi altında devam etti. Daha sonra ise eskiden Uluslararası Kolej'in kullandığı binalar NATO'nun İzmir'deki merkez bürolarının bir parçası haline geldi.

Uluslararası Kolej'in 1934'te kapatılması, 1874'te Antep Orta Anadolu Koleji'nin açılışıyla başlayan altmış yıllık bir dönemin de sonuydu. Bu yıllarda Anadolu içlerinde yedi tane yüksek öğretim kurumu açılmıştı. Her ne kadar bunlar Anadolu'nun gelişmesine değerli katkılarda bulunsalar da, 1934'te bu okullardan ikisinin mevcudiyetine son verildi. Dördü Yunanistan'da, Suriye'de ve Lübnan'da mülteci kurumlar oldular. Bir zamanlar ABCFM desteğinde açılan kolejlerin faaliyet gösterdiği yörelerin bazılarında bulunan ortaokul seviyesindeki programlar devam ettirildi. Fakat bun-

dan böyle yabancılar yüksek öğretim kurumu açamayacaklardı.

Son yirmi-otuz yıldır hem devlete ait hem de özel Türk üniversitelerinde büyük bir artış söz konusu. Bunların yöneticilerinden ve öğretim üyelerinden bazıları eğitimlerinin bir bölümünü bir American Board okulunda aldılar. Kâr amacı gütmeyen vakıf üniversitelerinin yapısı, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'daki benzer kurumlardaki yaygın yönetim şeklini yansıtabilirler. Eski dönemin Protestan anaokulları ve ilkokulları da artık yoklar. Lakin 1990'larda, bu kitabın gelecek bölümünde açıklanacağı üzere, American Board okullarının halefi olan SEV okullarından, yeniden erken çocukluk eğitimi ve ilköğretim faaliyetinde bulunması talep edildi. Bu nedenle 1920'lerin sonu, 1930'ların başlarında, ABCFM eğitimcileri Türkiye Cumhuriyeti'nin ihtiyaçlarıyla ilgili kalmak için kendi çalışmalarına yeniden yön verdiler. Bu dönüşüm gelecek bölümün konusudur.[186]

[186] Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yüksek öğretim artık yalnızca devlet kontrolündedir. 2000'e gelindiğinde hayırsever Türk vakıfları tarafından çok sayıda kâr amacı gütmeyen, ders ücreti alan özel üniversiteler faaliyete sokulmuştu ve mütevelli heyetleri tarafından idare ediliyorlardı. Ülkedeki özel orta öğretim kurumlarının da artık okul öncesi ve ilkokul seviyesinde eğitim vermeleri gerekli hale gelmiştir.

DÖRDÜNCÜ KISIM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDEKİ AMERICAN BOARD EĞİTİMİ VE SEV OKULLARI (1923-2004)

Türkiye'deki Amerikan Okulların Hedefleri

Bu okulların hedefleri (...) öğrencilere mükemmel bir eğitim temin etmek; onlardaki yüksek karakter niteliklerini geliştirmek; Tanrı'ya hizmetin ve ona olan sevginin gerçek ifadeleri olarak topluma, ülkelerine ve dünyaya hizmet amacı bağlamında onları uyanık hale getirmektir.

Bu süreçte bizim hedeflerimiz akademik bütünlüğe önem vermek olmalıdır. Biz bununla esaslı bir öğrenimi, keskin bir tefekkürü, kişiye ait el işçiliğini ve bağımsız düşünmeyi kastediyoruz. Evinin, okulunun, toplumunun, milletinin ve dünyanın ihtiyaçları konusunda özverili, bilinçli, ilgili ve disiplinli vatandaşlar; bütün bunlara ilaveten, demokrasi yoluyla büyüyen bir milletten neşet eden problemlere birtakım çözümler bulmada aktif olma kararlılığında vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlamalıyız.

Dr. Richard E. Maynard, Kaynak Lideri, *Purposes and Objectives of our Educational Program* [Eğitim Programımızın Amaç ve Hedefleri], Okullar Müzakeresi, Nisan 1964, Ekler A, s. 10.

1. BÖLÜM
YENİ DURUMLAR YENİ VAZİFELER ÖĞRETİYOR

Türkiye'deki American Board okullarında verilen eğitim Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden on yıl boyunca kritik bir konumdaydı. Savaşın ardından Anadolu topraklarının yabancı işgalinden kurtulması için Avrupalı Müttefiklerle içeride sürdürülen mücadeleler aynı zamanda bu okulları da etkilemişti. Eskiden faaliyette oldukları Erzurum, Haçin, Mardin, Trabzon ve Van gibi yerlerde bunlardan birini dahi yeniden açmak imkansızdı. Savaşta yetim kalan çocuklar Adapazarı'ndaki, Bahçecik'teki, Harput'taki ve Sivas'taki eski okullarda barındırılıyordu. Fakat Adana, Talas ve Tarsus'ta evsiz barksız çocuklara bakmaya yönelik bu hayırsever çabalar yeniden resmî eğitim programları haline getirildi.

Eski Osmanlı Devleti'nin Anadolu kesimindeki Hıristiyan nüfusun büyük çoğunluğunun, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dışındaki yerlere nakledilmesi, kalan ABCFM kurumlarının amaçlarında değişime yol açtı. Kendilerini fazlasıyla "kilise bağlantılı" kurumlara hasretmiş olan American Board eğitimcileri, yerli öğretmenlerin ve öğrencilerinin peşlerinden, onların dağıldıkları ya da mübadele edildikten sonra toplandıkları yerlere gittiler.

Merzifon Anadolu Koleji 1921'de kapatıldı ama sonra Yunanistan'ın Selanik şehrinin dışında yeniden faaliyete geçti. Minnie Mills, İzmir Kız Enstitüsü'nün Rum şubesini Atina'ya götürdü. Bu

şube orada Pierce Kolej'in nüvesini oluşturdu. Antep ve Maraş'taki Orta Anadolu Kolejleri, ağırlıklı olarak Ermeni öğrencilerden müteşekkil gruplarla birlikte 1922'de Suriye'nin Halep şehrine gitti. Maraş Teoloji Okulu, Beyrut'taki Yakındoğu Teoloji Okulu'nun atasıdır. İzmir'deki Uluslararası Kolej 1934'te kapatıldığında, bazı öğretim üyeleri, aynı isim altında Beyrut'ta bir akademi kurdular. Bu akademi uzun yıllar Lübnan'daki Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin hazırlık programı olarak faaliyet gösterdi. Bu paragrafta kimliği tespit edilen kurumlar günümüzde hâlâ faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bunlar, Osmanlı Türkiyesi'ndeki orijinal American Board okullarının çiçek açmış hali olarak değerlendirilebilirler.

Bu yıllarda hem Türkiye'de hem de Birleşik Devletler'de, Türkiye'deki American Board okullarının hayatta kalmaya devam ettirilmesinin haklı nedenleriyle alâkalı bir tartışma ortalığı kasıp kavuruyordu. Amerikalı bazı bağış sahipleri, Anadolu'daki Hıristiyan nüfusun fiilen ihraç edildiğini göz önüne alarak bu eğitim programlarının devam etmesi için hiçbir sebep görmüyorlardı. Misyon okulları mutlaka Protestanlaştırma peşinde koşmalıdır görüşünde olan kurucular, mülteci durumdaki eğitim müesseselerini desteklemeye karşı değillerdi. Buna mukabil Türkiye'deki okulları açık tutmanın bir mânası yoktu. Çünkü bu okullara artık neredeyse sadece Müslüman gençler devam edecekti.

American Board misyonerlerinden Ernest W. Riggs, Türkiye'deki eğitim kurumlarının devam ettirilmesi lehindeki bir bakış açısıyla bu anlayışa karşı çıktı. Geçmişteki başarılara bakarak şunu hatırlattı: "Bizler Ermeni ve Rumlar arasındaki harikulade başarıyla mutmain olmuştuk. Türk gençlerinden çok azı okullarımızda toplanırdı."[1]

Riggs'in inancına göre, özellikle 1908'deki Jön Türk İhtilali'nden sonra American Board eğitimcileri okullarının daha fazla Türk öğrenci çekebileceğini umdukları bir dönem yaşanmıştı. Fakat

[1] Ernest W. Riggs, "The American Board and The Turks", *The Muslim World*, 14 (1), Ocak 1924, s. 2.

bu ihtimal kısa sürede Hıristiyan milletler ile onların Müslüman efendileri arasında süregelen mücadeleler yüzünden bertaraf edildi. Riggs hâlâ, Hıristiyan misyonunun temel niteliğinin "bütün milletlere"[2] yönelmeyi talep ettiğini iddia ediyordu. American Board için Türkiye'den şimdi çekilmenin doğru olmayacağını ileri sürüyordu. Çünkü nüfus, ezici bir şekilde Müslümanlardan oluşuyordu.

Riggs'e göre şayet hümaniter eğitim projeleri uygun olsaydı bu, Cumhuriyet hükümetinin Türk toplumunu ekonomik gelişmeye ve sosyal ilerlemeye yöneltmek amacıyla toplumsal bir reform gerçekleştirmeye çabaladığı 1920'lerin ortalarında olurdu. Riggs ayrıca şunu ileri sürüyordu: ABCFM o coğrafi alanda hizmet etme konusunda süregelen bir sorumluluğa sahip değil miydi? O coğrafya ki, köken itibariyle diğer Hıristiyan misyonerlik kuruluşlarının ortak kararıyla bu teşkilata tahsis edilmişti.

American Board eğitimcilerini Türkiye'de bu türden gerekçeler tutmuştur. Onların bu hareket tarzı Türkiye'de ve Birleşik Devletler'de eleştirilmekten azâde değildi. Örneğin İstanbul'un günlük gazetelerinden *Cumhuriyet*'te imzasız bir makalenin yazarı bunu şöyle dile getiriyordu:

> Biz başından beri, bu kadar cüretkarlıkla Türklere ellerini uzatan bu hayırsever, dindar, cömert, zengin Hıristiyan cemiyetinden kuşkulanmıştık. Bize kaşıkla verip kepçeyle geri alacaklar diye ziyadesiyle korkuyoruz. (...) Şimdi, din ile devletin birbirinden ayrılmasının neticesinde hasıl olan özgürlükten faydalanarak, bu azimli Protestanlar, tıpkı gürültü patırtıdan istifade ederek eşyaları alıp götüren yağmacılar misali, bizim en iyi şeylerimizi aldılar ve şu an yengeçler gibi asılıyorlar. İlk olarak onlar halkın sevgisini kazanıyorlar. Sonra onları usullerine uygun olarak papaz adayı haline getiriyorlar. Onların okulları birer tekkedir. (...) Protestanlık ilkelerini ifşa etmedikleri gibi, din hakkın-

[2] Msy. Riggs bu ifadesiyle İncil'de geçen ve misyonerlik kurumunun temelini teşkil eden şu sözü gündeme getirmektedir: "İmdi gidin, bütün milletleri şakirt yapın. Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh ismiyle vaftiz eyleyin. Size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin..." Matta, 28/ 18-20 (Ç.N.)

da da konuşmuyorlar. Tam aksine tavırlarıyla, hareketleriyle, davranışlarıyla ve hayvanlara gösterdikleri şefkatle, fakirlere yaptıkları yardımlarla, iyi olanı severek, zavallılara gösterdikleri merhametle, dinlerinin yüceliğini göstermeye çabalıyorlar.[3]

Yakındoğu Misyonu'ndan (Türkiye'deki üç American Board misyonu bundan sonra bu şekilde isimlendirildi) sekreter Fred Field Goodesell, mali işler sorumlusu Luther E. Fowle, Milli Eğitim Bakanı ile Ankara'da görüştüklerinde, niyetleri ile alâkalı bazı şüphelerle karşılaştılar. American Board'un bu görevlileri, yeni ruh halinin farkındaydılar. "Bütün şüphelerin ötesinde, Türkiye'de yeni memurlarla, yeni metotlarla, yeni fikirlerle, yeni fırsatlarla ve yeni tehlikelerle bir mayalanma gerçekleşmektedir"[4] diye yazdılar.

Onlar da Türkiye'de bulunan American Board okullarının her biriyle Milli Eğitim Bakanlığı arasında doğrudan ilişki kurma ilkesine sadık kalmayı tavsiye ettiler. Yöneticiler kendilerini bir hayır kurumu statüsünde kabul etmesinler diye eskiden kullanılmış olan diplomatik kanallar terk edilecekti. Türkiye'deki her ABCFM okulunun programı şimdi Türk denetimine ve kontrolüne maruz kalacaktı. Fakat bu gelişme, kişisel mesleki ilişkiler vasıtasıyla modern eğitim uygulamalarının yayılması aracı olarak kabul edilmelidir.

Diğer yazılı düzenlemeler ve talepler gibi yeni Okullar Kanunu da hem özü hem de esasları itibariyle dikkate alınmak mecburiyetindeydi. Bir ABCFM kurumunda okutulan her kitabın, içerisinde Haçlı Seferleri, Türk insanlarının gelişmişliği veya geri kalmış-

[3] "Bir Türk'ün Gördüğü Kadarıyla Protestan Misyonları", *Missionary Rewiev of The World*, 49 (3), Mart 1926, s. 207-208. *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bu makalenin tercümesi, bu kaynaktan evvel *The Missionary Herald*, Aralık 1925'te basılmıştı.

[4] Luther R. Fowle, *Memorandum for American Board Schools*, Kasım 1924, daktiloda yazılmış metin, s. 7, Yakındoğu Misyonu Arşivi (İstanbul). Türkiye'deki yabancı okullarla ilgili yeni düzenlemeler hakkında başka bir değerlendirme "Türkiye'de Yabancı Okullar", *Okul ve Toplum*, 24 (602), 10 Temmuz 1926, s. 37-38'deydi.

lığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin coğrafi sınırları gibi konularda Türkleri alçaltıcı ifadeler olup olmadığının tesbiti için dikkatlice gözden geçirilmesi gerekiyordu. Şu an Türkiye sınırları dahilinde yaşayan, yahut eskiden yaşamış olan gayrimüslim unsurlara ilişkin milli terimlerin kullanılması yasaklandı. Bunları barındıran kitap ya tamamıyla ortadan kaldırılmalı, ya da rahatsızlık doğuran pasaj bir usturayla kesilip çıkarılmalıydı.

Ankara'daki eğitim otoriteleri Goodsell ve Fowle'a, Board okullarıyla alâkalı olarak ender rastlanan hassas bir duyguya sahip olduklarını açık açık söylediler. Bununla birlikte American Board personeli Ermeni, Süryani ve Rum *milletleriyle* yakın ilişki içerisindeydiler. Üstelik Amerikalı misyonerler ayrıcalıklı davranmamaya dikkat etseler de, onların, Anadolu'daki İngiliz, Fransız ve Yunan işgal kuvvetleriyle işbirliği yaptıklarından şüpheleniliyordu. Ancak Ankaralı yetkililer, kendilerinin American Board kurumlarının Türklere ve Cumhuriyet rejimine karşı iyi niyet beslediklerine bir defa kanaat getirirlerse, bundan böyle hukukun inceliklerini uygulamada o kadar hevesli olmayacaklarını beyan ettiler.

Şimdi ilköğretim, birkaç azınlık okulu hariç, yalnızca Türk hükümetinin sorumluluğunda olduğundan misyon okulları bu sahadan derhal çekilmek zorunda kaldı. Ayrıca Türk yetkililer, Adana, Tarsus, Mardin gibi sınır bölgelerinde yerleşmiş olan yabancı okullar hakkında bilhassa endişe duyduklarını söylediler. Bir American Board okuluyla yaşamış oldukları tecrübelerin, bir diğer okulla ilgili kararlarını etkileyebileceğini belirttiler. Memleket dışına çıkartılan ve şimdi Bulgaristan'da, Yunanistan'da ve Suriye'de faaliyet göstermekte olan Hıristiyan kurumlarıyla birleşme içerisinde oldukları görülürse Türkiye'deki ABCFM okullarının hepsinin geleceği tehlikeyle karşı karşıya kalabilirdi.

1927'de American Board eğitimcilerinden Lee Vrooman, Batılılaşmanın etkilerini gözlemlemek amacıyla Anadolu'nun iç bölgelerine bir inceleme gezisine çıktı. Vrooman şunları rapor ediyordu:

> Bu gezinin bir neticesi, bizim yayın dairemiz tarafından tercüme edilen kitapların sekiz farklı kütüphaneye yerleştirilmesidir. Öğretmenler, Amerikan eğitimi konusunda Türkçe yazılmış daha fazla kitap bulundurulmasını rica ettiler. Anahtar kitapları tercüme etmek suretiyle bu istikrarsız dönemde Türkiye'nin bütün eğitim politikasını etkileyebiliriz. Eğitim açısından bu dönem, bir gelişim ve tecrübe dönemidir. Mustafa Kemal'in devriminin en göze çarpan sonuçlarından biri, eğitime yönelik yeni tavırdır. Onun etrafında toplanan insan grupları, ülkeyi okullarla Batılılaştırma niyetindeler.[5]

Açıkçası bu fırsat, ABCFM eğitimcilerinin himaye edildiği Cumhuriyet döneminin ilk yirmi otuz yılı boyunca geliştirilen yeni eğitim sistemi üzerinde ciddi bir etkiye sahipti. Bundan böyle İncil öğretimi ve Hıristiyan ayinleri gibi geleneksel misyonerlik faaliyetlerinin, öğrencilerden talep edilen konular arasında olmayacağı onlara açık seçik beyan edildi.

Yeni Düzenlemeler

Yakındoğu Misyonu'nun tuttuğu İstanbullu avukat Mustafa Hâmid Bey, 1924'teki bu düzenlemeleri tercüme etti. İlk olarak, son zamanlarda Türk Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmış olan *Özel Okullarla İlgili Talimatlar*'ın 37. maddesini alıntıladı:

> Belli bir dine veya mezhebe mensup olmayan bir öğrenciyi, o dine veya mezhebe ait olan dinî törenlere veya ayinlere ya da dinî eğitime katılmaya teşvik etmek veya zorlamak yasadışıdır; böylesi bir katılımı söz konusu olmayan bir öğrencinin okula devamını engellemek de kanundışıdır. Bir öğrencinin gönüllü olarak bu tür faaliyetlere katılımına izin vermek de kanuna aykırıdır.[6]

[5] Lee Vrooman, "Western Education in Turkey", *Missionary Rewiev of The World*, 51 (1), Ocak 1928, s. 85.

[6] Mustafa Hâmid Bey'in, American Board okullarındaki dinî eğitimle alâkalı mektubu, 25 Ağustos 1924. Orijinal daktilo yazısının karbon kopyası. Bu bir Türkçeden İngilizceye tercümedir. Yakındoğu Misyonu Arşivi (İstanbul).

Mustafa Hâmid Bey, şayet bir ABCFM okulundaki Hıristiyan olmayan öğrencilerden bazıları bu yönde bir eğilim gösterseler dahi, onların Hıristiyan ayinine katılmasının yahut dinî eğitim almalarının yasak olduğunu da belirtti. Bu durumda öğrenci kitlesi içerisinde, çocuklarının dinî eğitim almasını isteyen ebeveynlerin veya velilerin artık yazılı olarak başvurmaları istenecekti. Ancak bu Türk hukukçusu, Müslüman ve Yahudi çocuklarının oraya katılmamaları şartıyla, Hıristiyan ayinlerinin Pazar günleri ve hafta içindeki günlerde okul binasında yapılması tavsiyesinde bulundu. Mustafa Hâmid Bey'in kanunlar üzerindeki görüşleri Türkiye'deki American Board okullarının müdürlerine yayılmıştı. Böylece bu durum, misyoner eğitimcilerin bu kısıtlamalar altında mesleklerinde kalmaya istekli olduklarını açık bir şekilde göstermektedir.

Karakter Eğitimi

Çok geçmeden American Board misyoner eğitimcileri arasında "karakter inşası" konulu bir yazı sağanağı geldi. Söz gelimi Paul E. Nilson'ın 1926'da Chicago Üniversitesi'nde hazırladığı yüksek lisans tezinin başlığı "Türkiye'deki American Board Okullarında Ahlâk Eğitimi" idi. Nilson, Amerikalı öğretmenlerin Türk öğrencilere danışman, oyun arkadaşı ve sırdaş haline gelmelerini tasarlıyordu. Türk gençliğinin on temel ihtiyaç hissettiğinden söz ediyordu. Bunları bir Amerikan envanter defterinden uyarlamıştı ve cümlelerini şöyle bitiriyordu:

> Son on iki aydır şaşırtıcı değişimler vuku bulmasına rağmen, Türkiye'deki misyonerlerimizin görevleri sükunetle ve gönül hoşnutluğuyla yerli yerine oturmuştur. Onlar, misyonerlik yolunun ilerlediğinin daha bariz bir şekilde ortaya çıktığını hissediyorlar. Asıl yol İsa'nın yoludur. Kurumlar, şahsi ilişkiler kadar bu yolda araç değildir; gerçek metot, sınıftaki eğitim değil, kişisel dostluklardır. Ancak

misyonerlik emeklerinin meyvesi, Hıristiyanlığı kabul edenler değil, İsa'nın hayat yolunu takip edecek olan kişilerdir.[7]

Nilson yukarıdaki tezini hazırladıktan birkaç yıl sonra Vanderbilt Üniversitesi Din Eğitimi Profesörü William Allen Harper, *The Missionary Herald*'da, ona yakın bir metodu savunduğu bir makalesini yayınladı. Harper'e göre American Board eğitimcileri Türkiye'de "asil bir tecrübe" ile meşgul olmuşlardı. Onlar ahlâki karakterin inşasını ve milli ölçekte bir hizmet fikri aşılamayı hedeflemişlerdi. Harper şunları söylüyordu:

> Mutlak bir seçim özgürlüğü olmalı; sıkıyönetim tamamen ortadan kaldırılmalı, yasak bölgeler olmamalıdır. Kardeşçe bir paylaşım ruhu; hoşgörü, anlayış ve karşılıklı saygı içerisinde birlikte yaşanmalıdır.[8]

Geniş kapsamlı karakter gelişimi kavramı, 1920'den 1960'a kadar Türkiye'deki ABCFM eğitimcilerinin yeni hedefiydi. Artık onların amacı öğrencileri ahlâki idealleri, mesela aile yaşantısını, görev aşkını, kişinin vatandaşlık vazifelerini ve sorumluluklarını, çalışmanın yüceliğini, boş zamanların verimli kullanımını ve topluma hizmeti açıklayarak göstermek olacaktı. Hıristiyan eğitimine, sözde Hıristiyanların [Ortodoks, Gregoryen ve Katoliklerin] yenilenmesi veya diğerlerini kendi dinine davet etme kanalı olarak bağlanılması şeklindeki eski anlayış terk edildi.

Türk yetkililerin bu kabil faaliyetlere izin vermeyeceği, ayrıca onlar hoşgörse dahi yeni toplumsal şartların Protestanlaştırma çalışmalarına uygun olmayacağı anlaşılmıştı. Türkiye'deki Kemalist Devrim'in, seküler modernleşme ve Batılılaşma yoluyla milli yapılanma hedeflerine yönelik herhangi bir yabancı müdahaleye tahammülü olmayacaktı. Bu durumda ABCFM ya Türkiye'de kabul edi-

[7] Paul Emanuel Nilson, "Moral Education in American Schools in Turkey", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Chicago Üniversitesi, Haziran 1926, s. 25.

[8] William Allen Harper, "Character Building in The New Republic", *The Missionary Herald*, 129 (5), Mayıs 1933, s. 140.

lebilir bir eğitim faaliyetinin farkına varmaya ya da ülkeyi terk etmeye mecbur bırakıldı. Türkiye'nin öncülük ettiği karakter eğitimine bağlanma, sömürgeciliğin bitip milliyetçi yönetimlerin iktidara geldiği Afrika ve Asya toplumlarına uyarlandı. Sonuç itibariyle, ilk önce Türkiye'de uygulamaya koyulan bu metotlar dünya çapında bir önem kazandı.

Talas'tan Görünüm (1927-1933)

Cumhuriyet'in ilk on yılı boyunca Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı sorgulamalar, American Board okulları üzerinde de doğrudan bir etkiye sahip oldu. Ancak bu kıtlık ve yeniden yapılanma dönemi, okulların sağ kurtulan kayıtlarında genelde belgelenmiştir. 1927-1933 arasında beş yıl Talas okulunun müdürlüğünü yapmış olan Paul E. Nilson'ın yazdığı dört mektup, bir kişinin o dönemin vaziyeti hakkındaki bakış açısını sunmaktadır. Anadolu'nun köy ve kasabalarından gelen erkek çocuklarına temel mesleki/teknik becerileri öğretmek için hazırlanan ve bir ABCFM kurumu için son derece sıra dışı olan program, o sırada Talas'ta uygulamaya konulmakta olduğu için bu mektuplar bilhassa değer kazanmaktadır.

Nilson'ın 12 Ocak 1927 tarihli mektubu hükümet ilişkilerinin içyüzünü haber vermektedir. Yakındoğu Misyonu Mali İşler Sorumlusu Luther Fowle, American Board okullarının mal varlıklarından alınan vergilerle ilgili olarak Türk Maliye Bakanı ile bir de Milli Eğitim Bakanı Necati Bey'le yaptığı görüşmelerden İstanbul'a kısa bir süre önce geri dönmüştü. Okulların vergiden muaf hayır kurumları olarak kanunen tanınmaları için görüşmelere devam edildi. Fowle'un bu değişken eğitim politikalarını nasıl değerlendirdiği, Amerika'daki maddi destek sağlayan gruba yazdıklarından anlaşılabilir:

> Eğitim muhitlerinde muazzam bir değişim görülmektedir. Bir yıl evvel eğitim bakanı, hükümetin iç bölgelerdeki okullarımızın açılacağı-

> nı ve o binaların Eğitim Bakanlığına devredilebileceğini söylemişti. Bunun çoğu göstermelikmiş. Şimdi ise okullar açılacak diye hoş bir kabulleniş, dile getirilmeyen bir mutabakat söz konusu. Ayrıca hükümetin ne tür okullar istediğine dair açık ve samimi bir tartışma da var. Fakat Talas'taki okulumuzun derhal açılışı Lozan Antlaşması yüzünden ertelendi. Eğitim Bakanı, 'öteki okullarınıza izin vermek suretiyle size olan iyi niyetimize dair pek çok delil gösterdik. Lozan Antlaşması kabul ve tasdik edilmeden ortada dururken bizden şu an daha fazla okul açmamızı nasıl istersiniz?' dedi. Bakan, Avrupa'ya bir aylık bir seyahat için ayrıldığından beri ve Lozan Antlaşması Washington'da tartışılmaya başlandığından bu yana konuyu şimdilik öne çıkarmamanın en iyisi olduğu hükmüne varıldı.[9]

Zincirdere'deki Türk yetimhanesine karlı bir günde yapılan yolculuk Nilson'ın 27 Şubat 1927 tarihli mektubunda anlatılmaktadır. Buraya gidiş amacı oradaki steryo-optik slaytları çocuklara göstermekti. Programda George Washington ile Benjamin Franklin'in resimleri de bulunuyordu. Bu kişilerin Birleşik Devletler'deki konumlarını Nilson, Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile İsmet Paşa'nın (İnönü) Türkiye'deki konumlarına eşdeğer olarak telakki etmekteydi. Şunları yazmaktadır:

> Okul çocuklarının *Eyilik Derneği* adında bir kulüpleri var. Bu nedenle onlara İyi Samiriyelilerin[10] resimlerini gösterdim. Türk kadınlarından biri daha sonra bu hikâyeyi, benim anlattığımdan daha iyi bir şekilde yeniden anlattı.[11]

[9] Paul E. Nilson, "News from Angora regarding American Schools", İstanbul, 12 Şubat 1927. Aynı şekilde bir bülten sayfası. Nilson Ailesi arşivinden Mrs. Dorothy Nilson Fyfe'ın inceliğiyle edinilmiştir. Diğer malzemeler de bu kaynaktan alınmıştır. Nilson, İstanbul'daki Yakındoğu Misyonu idare merkezine yaptığı kısa bir seyahatten (Kayseri yakınlarındaki) Talas'a dönmekte olduğunu belirtmektedir.

[10] İyi Samiriyeliler: Luka İncili, 10: 25-37'de anlatılan bir kıssanın adıdır. Hiç kimsenin yanaşmadığı yaralı bir Yahudiye yardım eden bir Samiriyeli –ki bu iki kavim birbirinin ezeli düşmanıdır– Hz. İsa tarafından övülmekte, onun iyi komşu olduğu ilan edilmektedir. (Ç.N.)

[11] Paul E. Nilson, "Stereoptican Slides in Zinje-Dere", Talas, Türkiye. 27 Şubat 1927. Daktilo edilmiş bir mektubun iki sayfalık karbon kopyası. Nilson Ailesi arşivi.

Sonra Nilson aynı mektubunda, bağımsızlıktan dört sene sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde açılan halk okulları hakkındaki düşüncelerine de yer vermektedir:

> Bütün bunların anlamı nedir? Burada bulunan bizler için anlamı, Türklerin kendi eğitim sistemlerini ıslah etmek için cesurca çabalar sarfettikleri ve Batılı metotları büyük bir şevkle takip ettikleridir. Öğretmen maaşları artık daha yüksek. Çok sayıda Avrupai ders kitabı tercüme edilmektedir. John Dewey gibi Batılı eğitimciler dikkatle inceleniyor ve Türk liderler Avrupa'daki okul sistemlerini incelemek amacıyla Avrupa'ya seyahatlerde bulunuyorlar. Bütün bunların mânası, Türkiye'nin gelişimi için bir umudun mevcut olduğudur.[12]

Bu mektupta ciddi içeriklerin dışında Paul Nilson'ın neşeli tarafına da rast gelmekteyiz:

> Eğlence? Elbette eğleniyoruz. Geçen akşam ağırbaşlı misyonerlerle ve birçok işçi ve hemşireyle çalışıyorken, hastanenin yakınındaki tepeye bob-riding'e gittik..[13]

18 Mayıs 1933 tarihli bir mektup Paul Nilson'ın, Yakındoğu Hıristiyan Şurası (Near East Christian Council, NECC) için Talas'tan Beyrut'a yaptığı yolculuğu tasvir etmektedir. Bu onun yedi yıl içerisinde ve Talas'a nakledilmeden evvel Nilson ve ailesinin kaldığı yerdeki Tarsus Okulu'na yaptığı gezi de dahil Türkiye dışına gerçekleştirdiği ilk geziydi:

> Tarsus! Sevgili eski Tarsus! Dünya Savaşı'ndan önce Aziz Pavlus Koleji'nde, 250 Ermeni ve Rum gencin devam ettiği yıllara ait ne hatıralar var. Şimdi ise 17 Türk öğrenciyle başladığımız yeni dönem 60 Türk öğrenciye yükseldi. Bu gençler ince ruhlular ve iyi işler yapıyorlar. Binalar ve arsalar asla şimdiki kadar güzel olmamıştı.[14]

[12] A.g.m.

[13] A.g.m. Ayrıca Kayseri'de ve civar köylerinde dokunan halılar hakkında bir paragraf yer almaktadır. Türk Hükümeti bu tarihe yakın bir zamanda Bünyan kasabasında bir iplik fabrikası açmıştı.

[14] Paul E. Nilson, "A Spring Trip from Turkey to Syria", Talas, Türkiye. 18 Mayıs 1933. Elle çizilmiş iki sayfalık bir harita. Nilson Ailesi arşivi.

Nilson'ın 7 Haziran 1933 tarihli *Talas Amerikan Okulu Raporu (1932-1933)*, o dönemde orada sarf edilen çabaları kavramamız noktasında bize yardımcı olmaktadır:

> Bu yıl 47 erkek çocuk okula başladı (yatılı 13, gündüzcü 20, Köy Çocukları Yurdu 14). Bugün okulda 47 öğrenci kaldı ve öğrenci ise atölyede çıraklık yapıyor. Bunların üçü hariç hepsi Türk.[15]

Mesleki/teknik eğitimin yegâneliği şu iki paragrafta ifade edilmektedir:

> Okulun gittikçe artan itibarı, onun ticaret eğitimi ve Türk endüstrisine yaptığı katkı temelinde gelişmektedir. Atölyede üretilenler hem nicelik hem de nitelik bakımından daha kaliteli bir noktaya ulaştı. Bu yıl ahşap tornada, desen vermede ve lehimlemede hususi bir gelişme kaydedildi. Beş öğrenci atölyede tam zamanlı çırak olarak çalışıyorlar. Buraya devam edecek böylesi çocukların, matematik ve fenle ilgili dersleri de sürecektir. Mr. Smith ve Kemal Bey tarafından Türkçe hazırlanan ticaret konulu sekiz kitap fayda sağlıyorlar ve bunlar basılacak. Yakındaki bir Türk uçak fabrikası, gönderdiğimiz gençlerin karakterlerini ve becerilerini beğeniyor.
>
> Köy Çocukları Yurdu'nda bizler, eğitim için fakirlikle mücadele örnekleri görüyoruz. Miss Dwight'ın nezaretindeki öğrenciler bu sene daha iyi gittiler. Fakat zayıf yemek öğünleri ve elbise azlığı mücadeleyi güçleştirdi. Öğrencilerden yiyecek, giyim, kitap vb. ihtiyaçlarının tamamına yılda 30 dolar harcayan biri var mı, emin değilim. Onlar azim ve sebatlarıyla daha fazla saygıyı hak ediyorlar.[16]

Paul Nilson'ın raporlarını okumak kimi zaman birilerini, "Nilson mektubuna yalnızca iyimser haberleri almaktadır" diye düşündürebilir. Lakin işin doğrusu o son derece gerçekçidir. Mesela biz-

[15] Paul E. Nilson, "Report of The American School, Talas 1932-1933", 7 Haziran 1933. Beş okul yılı için (1928-29-1932-33) hazırlanmış dört sayfalık kayıt verileri. İlaveten eğitimin sonuçlarının, zorluklarının ve beş yıllık bir okul faaliyetinin cesaret verici neticelerinin yer aldığı bir rapor ile Haziran 1933 tarihli mali durum belgesi de bulunmaktadır.

[16] A.g.b.

ler, öğrencilerin beş yıllık toplam 105.300 TL olan okul masraflarının sadece 14.400 TL'sini ödeyebildiklerini öğreniyoruz. Bu nedenle Amerika'dan gelen nakit bağışlar beş yıl sonra 90.940 TL yani öğrenci başına yılda ortalama 480 TL (o dönemde 200 dolardan az) tutmuştu. Talas Okulu'nun 1932-1933 yılı bütçesi 9.097,36 dolardı ve okul 185,40 dolarlık ufak bir bütçe açığı vermişti. Böylesi kısıtlı bir bütçeyle faaliyeti sürdürmek, sadece birkaç Amerikalı öğretmenin, yakındaki bir Türk lisesinde yarı zamanlı İngilizce öğretmenliği yaparak ufak miktarlarda para kazanması sayesinde mümkün oldu. Ayrıca Mrs. Emily Block'un on ay boyunca barınma ve yemek masrafları hariç hiç ücret almadan gönüllü olarak çalışmasıyla gerçekleşmişti bu netice. Bir başka deyişle bunlar maddi bakımdan Türkiye'deki ABCFM okullarının en sıkıntılı zamanlarıydı.

Her daim karakter eğitiminin muzaffer bir şampiyonu olsa da Paul Nilson, bu sahadaki gerçekçi bir ifadeyi de seslendirmektedir:

> Öğrencilerimizle oldukça yakın yaşıyoruz, onları gece gündüz görüyoruz. Birlikte çalışıyoruz, birlikte oynuyoruz. Kötü alışkanlıkların ve kötü huyların tebelleş olduğu bazı öğrencilerin durumları ümitsiz görünüyor. Fakat daha beter bir durumda ümit göründüğü oluyor. Disiplin içerisinde saatler harcayan birinin karakter için mücadele ettiği çok açıktır. Hayatlarını saptıran o alışkanlıkları ve fikirleri çocuklar bize ulaşmadan evvel kazanıyorlar. Lakin sürekli zor işler yapmak, bol bol dinlenmek, sağlıklı bir iklim, karakterle ilgilenen kadın ve erkek öğretmen kadrosu; hepsinin birleşimi çocukların yola gelmesine yardımcı oluyor. Evet, biz çocukların bazılarına yardımcı olamadık. Fakat ötekiler adam oldular.[17]

Nilson'ın tanımladığı üzere 1920'lerin sonu 1930'ların başlarında Türkiye Cumhuriyeti'nde bulunan misyon okulları hakkında epeyce eleştiri vardı. Güçlendirilmiş bir milliyetçilik ruhuyla birleşen yabancı karşıtı ve misyoner karşıtı gazete propagandası hakkında yazmıştır. Ayrıca Nilson, Türkiye'nin o zamanlar öncelikle ta-

[17] A.g.b.

rımsal ve kırsal olmaktan çıkıp sanayileşmiş ve şehirli olmaya doğru sancılı bir sosyo-ekonomik değişimin başlangıcında bulunduğunu teşhis etmiştir. O çok iyi biliyordu ki,

> Öğrencilerimizin çoğu başka bir okula gidemeyecek kadar fakir ya da diğer okullarla uyum sağlamayan çocuklardan oluşuyor. Ne var ki aralarında bazı olağanüstü parlak derecede olanları var.[18]

20. yüzyılın başında bu ABCFM eğitimcisinin vardığı sonuç ise şöyle:

> Bölgede yoksulluk olmasına rağmen, büyüyen milliyetçiliğe, halk cephesinde endüstri eğitiminden nefret edilmesine rağmen, öğrenci kitlemizin ortalamanın altında bulunmasına rağmen bizler okulun beş yılık bir çabadan sonra kendisini sağlamca kurmuş olduğunu hissediyoruz.[19]

Açıkça görülüyor ki 1933 yılında Paul Nilson, mesleki/teknik programın devam edeceğini umuyordu. Fakat gerçekte Talas Okulu geleneksel öğretim yapan bir ortaokul haline geldi. Bununla beraber ilk dönemdeki yaklaşımın bazı unsurları kurumsal kültürün içinde mütemadiyen devam ettirildi. Bu nedenle, genelde American Board okullarının hitap etmediği muhatap kitlenin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çok fazla çabanın sarf edildiği bu orta öğretim dönemini kaydetmek önem kazanmaktadır. Talas'ta geliştirilmiş olan ve kuşaktan kuşağa geçen mesleki/teknik eğitim, o dönemde sanayi devriminin henüz ilk aşamalarında olan bir toplumdaki nispeten mağdur çocukları hedefliyordu.

Türkiye'deki American Board Okullarının Yeni Türleri

1927 yılı boyunca Türkiye'de dokuz American Board okulunun faaliyette olduğu rapor edildi. Buralara toplam 1.257 öğrenci

[18] A.g.b.
[19] A.g.b.

devam ediyordu. Bunun 919'u (yaklaşık dörtte üçü) Müslüman Türk öğrencilerdi.[20] Bu ise okulların müşteri kitlesinde devasa bir kaymayı ifade ediyordu. Ancak hayatta kalan bu dokuz okuldan altısı deniz kıyısındaki şehirlerinde bulunuyordu. Sadece Adana'da, Merzifon'da ve Tarsus'taki ABCFM kurumları Anadolu'nun iç kesimlerindeydiler. Bir başka deyişle, I. Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak, Anadolu'nun iç bölgelerindeki American Board eğitiminin kökü neredeyse kazınmıştı.

Board okullarından bazıları zaten daha evvel kapatılmıştı. Bazıları ise Türkiye'nin dışında yeniden kurulmaktaydılar. Fakat Batılı eğitim tarzını Müslüman Türklere uyarlamayı isteyen birkaç kişinin kahramanca gayretleri, diğer okulları da yeniden canlandırmayı başardı. Bu okulların öğrenci mevcudunda Müslüman öğrencilerin baskın hale gelmesindeki hızın, yöneticileri bile şaşırttığını hissediyoruz.

Bu sürecin bir örneği Bithinya Yüksek Okulu vak'asıdır. 1875'te İzmit yakınlarında kurulan bu okul, şehir dışındaki bu yerden Marmara Denizi'nin Asya yakasında ve İstanbul'un dışında bulunan Erenköy'deki yeni yerine taşındı (1921). Burada Bithinya Yüksek Okulu, sevimli bir ifadeyle "Düğün Pastası Okulu" diye bilinir oldu. Çünkü burası, eski Osmanlı Bahriye Nazırlarından Hasan Rahmi Paşa'ya ait kiralık bir konaktı. Paşa vaktiyle, çok sevdiği denizi seyretmek için epeyce güverte alanı (güzel süslenmiş balkonlar) talep etmişti. Kısa süre sonra 140 erkek öğrenci bu konakta bir baştan öbür başa koşturuyordu. Ancak Ermeni ve Rum çocuklarının çoğu 1923'te ülkeden kaçmışlardı. Ertesi sonbaharda dersler yeniden başladığında Erenköy Okulu'nda farklı bir etnik çoğunluk söz konusuydu. Müdür Dr. McNaughton o yılın raporunda şunları yazmıştı:

> Bu senenin başında karşı karşıya kaldığımız görev ciddi bir sıkıntıydı. Müslüman öğrencilerin sayısının, Hıristiyan öğrenci sayısını aşmasını ne bekliyorduk, ne de arzu ediyorduk. Buna rağmen ciddi di-

[20] "A Few Bits of Turkey", *The Missionary Herald*, 123 (4), Nisan 1827, s. 156-157.

siplin vakaları yaşamadık. Öğretim yılımız hızlı ve keyifli geçti. Korkularımız büyük ölçüde yatıştı.[21]

McNaughton, Erenköy'de bu kadar yumuşak bir geçişin meydana gelmesiyle rahatlamış görünmektedir.

Tarsus Koleji'nin 1926'dan 1928'e kadar müdürlüğünü yapmış olan Dr. William L. Nute, Türk yetkililerin bu okulun yeniden açılmasına izin vermesinden sonra bile, yerli idarecilerden bazılarının okula karşı düşmanlık beslediğini hatırlıyordu. Dr. Nute sonunda bu adamlardan birine şöyle sordu: "Kendi oğlunuzu göndermeyi sürdürdüğünüz halde bu okulu niçin kapatmaya uğraşıyorsunuz?" Adam şöyle cevap verdi: "Oğlum kolejden mezun oluncaya kadar bu koleji kapatmaya muktedir olamayacağımı biliyorum. Bu süre zarfında oğlumun, elde mevcut olan en iyi eğitimi almasını istiyorum." Bu hadise pek çok Türk entelektüelinin o dönemde American Board okullarına karşı iki zıt yönde giden hislere sahip olduklarını gözler önüne sermektedir.[22]

Lakin bu okulların hedefleriyle ve programlarıyla gerçekleşen daha yakından tanışmalar, eski düşmanları samimi dostlara çeviriyordu. Mesela 1930'ların başında hükümet her bir yabancı okuldan Türk müdür yardımcısı istihdam etmelerini istedi. Tarsus Koleji bu görev için bir aday belirlemeyi başaramayınca, eskiden bütün yabancı eğitime karşı içten içe itibarsızlık gözüyle bakan yerli bir öğretmen göreve getirildi. Yeni müdür muavini Ethem Ongun, sonradan bu okulun, öğrencilerinin, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin üretken ve sadık vatandaşları olmaya hazırladığına canı gönülden kanaat getirdi. Onun o sırada Tarsus Koleji'ne yağdırdığı bu onaylama sağanağı, okulun yerli Müslüman topluluktan kabul görmesine yol açtı. American Board okullarının Türkiye için bir değer olduğuna derinden inananlar konusuna verilecek bir başka Türk eğitimci ör-

[21] *Bithinya Yüksek Okulu 1924-1925 Yıllık Raporu*, s. 2. Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul.

[22] Dr. William L. Nute'tan Frank A. Stone'a 13 Aralık 1969 tarihli mektup.

neği de, İzmir Amerikan Koleji Enstitüsü'nde kırk yıldan fazla (1916-1960) müdür yardımcılığı yapmış olan İbrahim Taner'dir.

ABCFM kurumlarının etnik yapısındaki bu radikal değişim, ayrıca Adana ve İzmir'de de sergilendi. İlk Müslüman Türk (İl Milli Eğitim Müdürünün kızı) Adana Kız İlahiyat Okulu'ndan 1917'de mezun oldu. O yıl orada 160 Ermeni, 45 Rum ve 36 Türk, 12 Süryani, 10 Yahudi ve 4 Avrupalı öğrenci kayıtlıydı. Bu hakikaten de çok-kültürlülüktü. Altı yıl sonra 1 Ocak 1923'te okulda yalnızca 30 öğrenci kalmıştı ve bunların hepsi Müslüman Türk kızlarıydı. O seneki okul dönemi bitmeden evvel kayıtlar 64'e yükseldi.[23]

Savaştan önce İzmir Amerikan Koleji'ndeki öğrencilerin çoğu Rum *millet*indendi. Ancak 1926'da 270'i aşan kayıtlı öğrencinin (altı yabancı uyruklu hariç) hepsi Türk vatandaşıydılar. Bunlardan 17 Yahudinin dışındaki öğrencilerin tamamı Müslümandı.[24]

1920'lerin ortalarında yalnızca öğrenci mevcudunda temelden bir değişiklik görülmüş değildi; aynı zamanda American Board okullarına yeni eğitim programları da dahil edilmişti. Bu programlar Türk eğitimcilerinin yeni arzusuna çoğu defa cevap veriyordu. Zira uygulamaya dayalı "Hayat Mektepleri" ya da "İkmal Mektepleri" teknik ve mesleki hazırlığa vurgu yapıyordu. Örneğin Merzifon'da, eski Anadolu Koleji'nin kampüsünde bir "Amerikan Kız Hayat Okulu" açıldı (8 Ocak 1924). Başlangıçta burada okula gitmekten mahrum edilmiş kızlara biraz ilkokul seviyesinde eğitim verildi. Ancak bu 1929'da sona erdi. Peşinden gelen ortaokul programının hedefi "yerli kızları ev kadınlığı mesleklerine hazırlamaktı."[25] Temel müfreda-

[23] Grace Towner, "Teachers Needed at Adana", *The Missionary Herald*, 113 (6), Haziran 1917, s. 228; Grace Towner, "Not Wars and Conferences, But Love", *The Missionary Herald*, 119 (7), Temmuz 1923, s. 303.

[24] Cass Arthur Reed, "American Schools in Turkey", *School and Society*, 24 (610), 4 Eylül 1926, s. 300-301.

[25] Lynda Blake, *Report to The Cultural Department of Merzifon*, 17 Ocak 1939. Orijinal elyazması Türkçedir. Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul.

tın yanı sıra bu kızlar ev ekonomisi, çocuk bakımı, basit tarzda hemşirelik, el becerileri ve daktilo konularında eğitim alıyorlardı. Ardından daha ileri seviyede ev ekonomisi ve İngilizce de sunuluyordu.

Merzifon Hayat Okulu'ndaki yaşantının kurallarından biri de silip süpürme, toz alma ve ütü yapma gibi işleri, bir de bunların takibini bizzat kızların yapması isteniyordu. Okul sadece 8 öğrenciyle açıldı. Bunlar yerli topluluktan gelen kızlardı. Lakin bu sayı hızlıca 36'ya yükseldi. Ancak kayıtlı öğrenci 50 civarında kaldı.

Hayat Okulu ekonomik krizin sona ermesinin ardından on yıl mücadele etti ama ondan sonra gelen ekonomik sıkıntılar yüzünden kapatıldı. Öyle görünüyor ki, mali kriz dönemlerinde, okul ücretlerini ödemeye güç yetiremeyen Türk ebeveynler pratik ev hanımlığı kurslarına gitmelerinden ziyade kızlarının daha prestijli liselerde eğitim görmelerini tercih ediyorlardı. Fakat Hayat Okulu, Türk hükümeti tarafından açılan Kız Enstitüsü için bir modeldi. Bu okullar muhafazakar Müslüman ailelerin kızları için tasarlanmıştı. Temel akademik müfredatın yanı sıra öğrenciler dikiş, nakış ve kağıt çiçek yapımı gibi becerileri öğreniyorlardı. Kız Enstitüleri yıllar boyunca kızların evlilik öncesindeki eğitimleri için biçilmiş kaftan olarak değerlendirildiler. Çünkü buralar neredeyse tamamıyla kadın kurumlarıydılar.

İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü

Kızlara en iyi eğitim fırsatlarını sunan bir başka girişim İzmir'de 1919 sonbaharında başlatıldı. Olive Greene, birkaç Türk kızının şehirdeki asıl ABCFM kız okuluna devam edebileceğini fark etti. Onların daha rahat girip çıkacakları ufak bir villa kiraladı. Çünkü söz konusu eski kız okulu bir Rum mahallesindeydi. Villada başlangıç aşamasındaki bu yeni okul, o devirde şehrin dış kesiminde yer alan ve Göztepe olarak bilinen yerdeki büyük bir araziye taşındı. Arazi üzerinde halihazırda mevcut olan derme çatma bir mekan-

da faaliyet gösteren bu okuldan, Miss Greene'in eyleme dönük bakış açısını yansıtan dinamik bir okul vücuda geldi. Daha ilk başlardan beri Amerikan Kolej Enstitüsü, kadınlara en iyi imkanları sunma konusunda Türklerin ricalarına doğrudan bir karşılık vermiş oluyordu. Remzi Bey böyle bir okulun başlatılmasında ısrar edince okul açıldı. Kendisine ilk sene Dr. Hüsnü Bey ile Sadık Bey yardım etti. *İzmir Eğitim Dairesi* tarafından ilave iki öğretmen alındı. Bunlar hiçbir ücret talep etmediler. Bu Hıristiyan-Müslüman işbirliğinin ne müstesna bir durum olduğunu iyice idrak etmek için, şehrin o vakitler Yunan ordusunun işgali altında olduğunu muhakkak burada hatırlamak gerekmektedir.

Göztepe Kampüsü'ndeki ilk yılların coşkusunun bir kısmı, kurum mezunlarından birinin hatıralarında göze çarpmaktadır:

> İlk yıl Miss Greene eldivensiz çalışıyordu. Bahçıvanımız yoktu. Bir bahçıvana kavuştuğumuzda ise bu sefer de bir tek adamın üstesinden gelebileceğinden daha fazla iş vardı. Miss Greene, işleri bizzat kendisi başlatarak ve büyük küçük öğrencileri çalışmaya sokarak bu zorluktan çıkış yolunu buldu. Böylelikle Miss Greene yorulmadan çalıştı; binalar için planlar çizdi; inşaat projelerinin arazi düzenlemelerini ve denetmenliğini yaptı. Şu an bahçemizi gölgeleyen ağaçların çoğunu o dikti. İhtiyacı olanlara özel bakımlarını yaptı. Tırtıllar çam ağaçlarından aşağıya inince ve birkaç yarda uzunluğundaki zemin boyunca peşpeşe sürünürlerdi. Bizler koşar, onları ayaklarımızın altında ezerdik. Kışın Miss Greene kozalakları ve çalı çırpıyı yakarak bizi ısıtırdı.[26]

Bu paragrafta resmedilen hususlar, bu dönemin hatıralarında sıklıkla gözlemlenmektedir. Çocukların ve yetişkinlerin bir işe yahut bir oyuna hep birlikte katıldıkları güçlü bir yoldaşlık duygusu vardı. Öte yandan bunlardaki coşku ve haz, son derece sınırlandırılmış şartları elverişli kılacaktı. Akademik müfredat her daim, bu aile tarzındaki yaşantıda pratik faaliyetlerin zengin çeşitleriyle dengelenirdi.

Lakin ortak hedeflere bu derece samimiyet ve bağlılık, kültü-

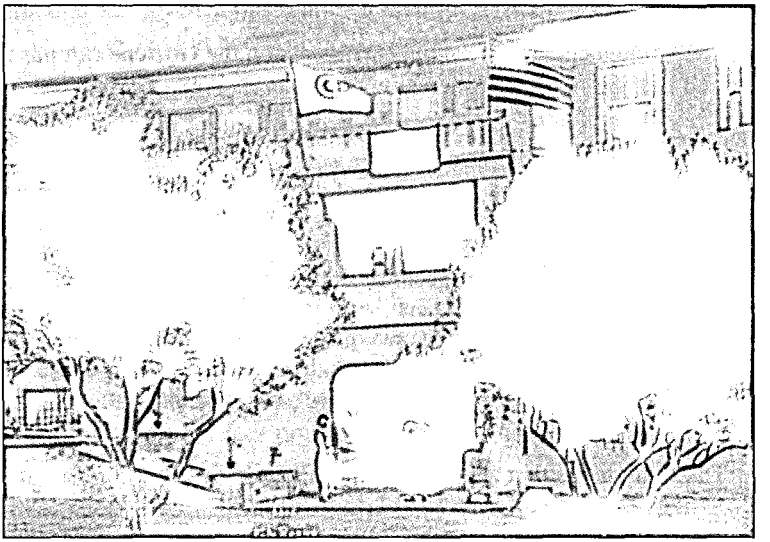
[26] Leman Avni Başa, *Olive Greene*, İzmir: Ticaret Matbaacılık, T.A.S., 1967, s. 8.

rel uyuşmazlıkların hepsini ortadan kaldırmıyordu. Bu uyuşmazlıklardan biri İzmir Okulu'nda Aralık 1832'de meydana geldi. Yerel bir gazete, okulun Amerikalı öğretmenlerinden Mr. Partridge'in şaşkınca bir beyanatının sebep olduğu "Berber Sırığı (barber pole) Olayını" haber olarak verdi. Partridge, okuldaki bir sütunu (Türk milli renkleri olan) kırmızı ve beyaz renge boyatarak, onu, Amerika'daki berber dükkanlarının dışında asılı duran sırıklara benzetmek suretiyle Türk şairi ve ihtilal önderi Namık Kemal'in ölüm gününü vurgulamayı düşünmüştü. Bunu, kendi kahramanlarına bir hakaret olarak yorumlayan öğrencilerde bu yorum bir öfke yarattı. Bu öğrenciler işi, bir *Türk Kültür Cemiyeti* kurmaya kadar ileri götürdüler. Cemiyet, okul yönetimi için özür dileyinceye ve topluluğu tanımayı taahhüt edinceye kadar dağılmadı. "Berber Sırığı Olayı" Cumhuriyet döneminin başlarındaki Türk duyarlılığına bir örnektir. Resmî okul müfettişleri meseleyle ilgilenmek üzere geldiklerinde verdikleri hükmün itidalli oluşu ise onların işin aslını anlamış olduklarını göstermektedir.[27]

Üsküdar ve Gedikpaşa'daki Eğitim

Savaş dönemi kargaşasının yerine yeni bir düzen kurmaya yönelik benzer bir mücadele 1921'de vuku buldu. Eskiden Adapazarı'ndaki kız okulunun müdiresi olan Mary E. Kinney bu tarihte bir grup meslektaşıyla İstanbul'a geldi. Savaş sırasında Üsküdar'daki eski okulun binaları askerî yetkililer tarafından kullanılmış ve hayret edilecek derecede harap bir halde terk edilmişti. Ortalığın süpürülüp temizlenmesi, yerlerin fırçalanması ve badana boya işlerinin halle-

[27] "Göztepe Koleji'nde Bir Hadise: İki Amerikalı Muallim Beş Türk Talebeyi Kovdu", *Anadolu Gazetesi*, 29 Aralık 1932; "Göztepe Amerikan Koleji Tahkikatı Bitti", *Anadolu Gazetesi*, 26 Ocak 1933. Bu olayla ilgili İngilizce ve Türkçe diğer belgelerin bir koleksiyonu İzmir Amerikan Koleji Enstitüsü Arşivi'nde bulunmaktadır.

Bristol Hall Binası: İzmir Amerikan Kız Koleji Enstitüsü'nün Göztepe Kampüsü'nde inşa edilen ilk büyük bina. Bugün de hâlâ kullanılmaktadır.

dilmesinin ardından derslere başlamak için resmî izin alındı. Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nin resmen tanınması Ağustos 1928'de, yani Miss Kinney'in tifodan ölmesinden iki yıl evvel gerçekleşti.

Onun ölümünden sonra okul, bir başka Rhode Island'lı kadın olan Isabel Hartley tarafından 1933'e kadar yönetildi. Miss Hartley'in müdirelikteki halefi ise Stella Loughridge'di. Onun ardından Jessie Martin müdirelik koltuğuna oturdu (1936). Miss Martin, misyoner olan ailesi Tarsus'ta görev yaptığı sırada dünyaya gelmişti. Üsküdar Okulu'na gelmeden önce Adana, Tarsus ve Merzifon'da tam 16 yıl öğretmenlik yapmıştı. Üsküdar'daki mevkiinde 20 yıl kalarak Üsküdar Kız Okulu'nu modern bir orta öğretim kurumu haline getirdi. Kendisi Türkiye'deki pek çok ikinci nesil misyoner eğitimci arasındaydı. Bunlar Cumhuriyet idaresinin ilk yıllarından 1970'lerin ortalarına kadar okul yöneticisi olarak çalıştılar.

İstanbul'un Avrupa yakasındaki Gedikpaşa semti, Miss Ethel Putney'in başında bulunduğu dinamik bir okulun bulunduğu yerdi. 1919'da bu okulda 220 öğrenci kayıtlıydı. Bu rakam Ermeniler, Rumlar ve Müslüman Türkler arasında neredeyse eşit bölünmüştü. Bunlara ilaveten diğer etnik gruplardan birkaç çocuk da öğrenim görüyordu. Okulun Birinci Dünya Savaşı boyunca açık kalmayı başarması, bir Kanadalı olan Annie Mildred Barker sayesinde gerçekleşmişti. Savaştan sonra Miss Barker'in yerine müdür olarak Ethel Putney getirildi.

Gedikpaşa'daki eğitim programı, her öğrenciyle birebir ilgilenmeye vurgu yapıyordu. Öğretmenlerden, öğrencilerinin hepsinin evlerini teker teker ziyaret etmeleri isteniyordu. Miss Putney, farklı ve birbirine düşman ırklardan gençlere hep birlikte uyum içerisinde yaşamayı öğreterek okula yaptığı katkılardan birini gerçekleştirmiş oldu. Okulda çok kültürlü bir öğrenci kurulu mevcuttu ve problemleri okul idaresiyle birlikte paylaşıyordu. Gedikpaşa Okulu'nu faal durumdayken gözlemleyebilme imkanı bulmuş bir mezun şunları hatırlamaktadır:

> Miss Putney, kişisel disipline dikkat gösteren ender müdirelerden biriydi. Öğrenci veya öğretmen, herkes kurallara uymaktan zevk alır; Miss Putney'in gözünde saygınlık kazanmaktan ve bunu muhafaza etmekten hoşlanırdı. Kurallar yazılmazdı. Okulun temelini oluşturan ruh, karşılıklı yardımlaşma ve birlik beraberlikti.[28]

Bursa'da Eğitim

Bursa Amerikan Kız Lisesi de savaş boyunca faaliyetine devam edebildi. İtilaf devletleri ile Cumhuriyet hükümeti arasında

[28] Harriet Yarrow'dan Frank A. Stone'a mektup, 7 Aralık 1969. Ethel W. Putney'in Gedikpaşa Amerikan Okulu'ndaki 1921 ve 1924 *Yıllık Raporu*'ndan ilave bilgi edinilebilir. Houghton Kütüphanesi, ABC 16.5, Vol. 10, 153 ve 156. fıkralar.

imzalanan ateşkesten sonraki aylarda bu okuldan Annie T. Allen ile Türk özgürlükçüsü Mustafa Kemal (Atatürk) arasında ilginç bir dostluk gelişti. Mustafa Kemal çeşitli vesilelerle Bursa'yı ziyaret etmiş, Miss Allen de çeşitli okul meseleleri hakkında onunla görüşmeye gitmişti. O zamanlar okulun idaresini Jeannie L. Jillson yürütüyordu.

Ardından, annesi Ermeni, babası Türk olan bir öğrenci 1927 yılında dinî anlamda bir kriz yaşadı. Hislerini ve düşüncelerini kaydettiği bir günlükle birkaç Amerikalı genç öğretmene derdini açtı. Daha evvel işaret edildiği üzere azınlıklardan birine dinler arası danışmanlık yapmak artık yasaktı. Yöneticiler günlükten haberdar olunca, okulu dinî propaganda yapmayı sürdürmekle itham ettiler. Hadise kamuoyunda geniş yer buldu ve mahkemeye götürüldü. Müslüman muhafazakarlar bu hadiseyi, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in laik politikalarını çökertmeye çalışmak için bir bahane olarak kullandılar.[29]

Olaya karışan Amerikalı öğretmenler, yersiz bir dinî danışmanlık sunmakla suçlandılar ve ceza olarak Bursa Okulu'nun kapatılması emredildi. Lakin suçlanan öğretmenlere paylaştırılan tek ceza, cüzi bir para cezası ve bir haftalık ev hapsiydi. Üstelik ABCFM kurumlarına verilmiş olan okul izinlerden hiçbiri geri çekilmedi. Kuvvetle muhtemeldir ki bu netice, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Miss Allen ile daha evvelki tanışıklıkları sayesinde alınmıştı. Aslına bakarsak, Board ile ilişkili öteki okullara, seküler eğitim programlarını sürdürmeleri noktasında ilave bir teşvik verilmiş oldu. Orta Anadolu'daki Kayseri şehrinin yakınındaki Talas Erkek Okulu'nun yeniden açılmasına yönelik izin için de söz verildi.

[29] Bursa'daki tanassur hadisesiyle ilgili şu çalışmalara bakılabilir: "İffet Altan'ın Anlatımıyla Bursa Amerikan Kız Koleji'nin Kapatılması Olayı", *Bursa Defteri Dergisi*, 2001, s. 10, s. 149-152; Mehmet Altan, "Bursa Amerikan Kız Koleji", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 2003, s. 113, s. 26-32. (Ç.N.)

Talas'taki Gelişmeler

Eskiden Tarsus'ta bulunmuş olan Paul E. Nilson ve ailesi o dönemde Talas civarındaki köylerde uygulanan yetişkin eğitimini de devam ettiriyorlardı. Bu gayrı resmî yaklaşım o kadar başarılı oldu ki, bu metodu tamamlamanın, yeniden düzenli bir okul açmaktan daha iyi olup olmayacağı hakkında ciddi bir soru ortaya çıktı. Ufak bir kasaba olan Talas'ta 1927'nin başlarında ABCFM himayesinde bir okuma odası faaliyete sokuldu. Burası bazı yönleriyle Türk hükümetinin Halk Odası hareketiyle paraleldi. Vaktiyle oradaki bir Protestan kilisesine ait olan küçük bir binayı kullanan Talas Okuma Odası 1931'e kadar devam etti. Buradaki faaliyetlerde yer alan yahut kurslara katılan asgari 50 genç, üretken yetişkin meslek hayatlarına sahip olmaya devam edeceklerdi.

Yaygın eğitim projeleri devam ederken, Talas Erkek Okulu ile Kız Okulu'nun yeniden açılmalarını sağlayan hükümet izni alındı. Adelaide S. Dwight, kız okulları için tasarlanan bir ev ekonomisi programı teklif ettiyse de bu teklif kabul görmedi. Buna mukabil Miss Dwight'ın bu tasarısının, ileriki tarihlerde Türk hükümetinin bizzat girişimde bulunduğu Ankara'daki İsmet Paşa Kız Meslek Okulu'nun resmî müfredatının temelini oluşturduğu açıktır. Şayet böyleyse, o halde Miss Dwight Türkiye'deki orta öğretim seviyesindeki ev ekonomisi programlarının hepsini dolaylı olarak etkilemiş demektir. Zira Türkiye'deki kız enstitüleri sisteminin tamamı Ankara modeli üzerine inşa edildiler.[30]

Bir tepenin üzerindeki Talas Kampüsü'nde Erkek Okulu'nun açılmasına izin için 1928'de söz verilince, Mr. Nilson'ın heyecanı

[30] Talas Okulu hakkındaki bilgi, Mrs. Paul E. Nilson ile 5 Şubat 1970'te yapılan kişisel görüşmeden devşirilmiştir. Ayrıca bkz. Paul E. Nilson, "A Cooperative Village-Boy Program", *The Missionary Herald*, 133 (10), Ekim 1837, s. 466. Talas'taki Ticaret Okulu programının kısa bir hikâyesi *Türkiye'de Amerikan Board Talim ve Terbiyesi*, daktiloyla yazılmış 1939 yılı raporu, Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul.

herkese sirayet etmişti. Yeniden başlayan derslerin ilk gününe dair Nilson şu resmi vermektedir:

> Mecburen tatil ettiğimiz Talas Amerikan Erkek Okulu beş yıl aradan sonra dün sabah yeniden açıldı. 26 erkek, 2 kız öğrenci kaydoldu. Bunlardan dördü yatılı. Hepsi ortaokulun birinci sınıfındalar.
> Sabah saat 8'de bir toplantı yaptık. Bu toplantıda günlük programımızı açıkladım ve öğretmenleri takdim ettim. Ardından İngilizce ilk dersi başlattım: 'What is this? This is a book (Bu nedir? Bu bir kitaptır).' İkinci dersi Miss Dwight verdi. Ders yeni Türk harfleriyle yapıldı. Halk Partisi, yeni Türk harfleriyle doğrudan okuma ve yazma öğrenmeye başlasınlar diye halka küçük okuma kitaplarından binlerce nüsha dağıtmıştı. 'Bu Amerikan mektebidir. Lisan, sanat ve ticaret öğreneceğiz (This is the American school. We will learn languages, trades and business).' Bir Amerikan öğretiminin Türk oğlanlarına kendi dillerinde nasıl okuma yazma öğrettiğini varın siz hayal edin!
> Teneffüs sonrası Settar Bey coğrafya ve tarihle ilgili bir ders yaptı. Bu ders şifahi ve Türkçeydi. Yeni harfli yeni okuma kitaplarının Aralık ayında hazır olmasını bekliyoruz...[31]

Talas Okulu'nun açılış gününde diğer bazı ilginç yönler de bulunuyordu. Öğleden sonra, marangozluğun temel ilkelerini öğrenen öğrencilerin başlattığı bir çalışma devresi vardı. Gün batarken Mr. Nilson "delikanlılarla açık alanda güzel bir voleybol oynadı." Ardından, o bölgedeki diğer eğitim kurumlarıyla Talas Okulu arasında gelişen sıcak ilişkileri tasvir eden bir hadise meydana geldi. Mr. Nilson bunun hakkında şunları söylüyor:

> Tam yemek vaktiydi ki, dört mil uzaktaki Zincirdere Öğretmen Okulu'ndan Murat Bey ve 40 öğrencisi çıkageldi. Bizi tebrik etmek ve radyo dinlemek için gelmişlerdi. İstanbul'u rahatlıkla dinledik. Onlar da beş yüz km uzaktan gelen Türk müziğini dinlemekten zevk aldı-

[31] Paul E. Nilson'dan Mr. Riggs, Mr. Goodsell ve Mr. Fowle'a mektup, 16 Kasım 1928. Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul. Bu iki kızın kim oldukları bilinmiyor. Ancak Dorothy Fyfe'a göre onlar Nilson'ın kızları olamazdı. Çünkü Kasım 1928'de May üç yaşında, Sylvia ise yaklaşık altı haftalıktı. Dorothy Nilson Fyfe'tan Frank A. Nilson'a 17 Şubat 2005 tarihli mektup, el yazısıyla, bir sayfa.

lar. Evlerine gitmek için uzun yürüyüşlerine çıkmadan önce öğrenciler kendi şarkılarını söylediler. Mrs. Nilson da onlara okul orguyla birkaç seçki sundu. Ne mutlu bir gündü! Okulumuzu açmıştık, ancak biz onu Türk insanının dostluğu ve işbirliği ile açmıştık.[32]

Talas Okulu'nun yeniden açılmasından sonraki bir yıl içerisinde ekonomik durgunluğun etkisi hissedilmeye başlandı. İlk dönemdeki köy programları sayesinde Talas'ın idarecileri özellikle kırsal kesimin gençliğine yönelik mesleki eğitim vermekle ilgilendiler. Öyle ki, köylüler zor dönemlerde gelir elde edebiliyorlardı. Ayrıca okuldaki mali sıkıntıların yarası da sarıldı. Böylece Mr. Nilson Türk Eğitim Bakanlığıyla müşterek bir program başlatarak okulu alttan alta desteklemek adına bir plan tasarladı. Düzenli orta öğretimde devam edecek olan akademik programın yanı sıra, Talas'taki özel eğitim kursu için 50 köy çocuğunu (sonradan bu sayı 80'e çıkarıldı) seçmeleri konusunda Ankara'daki yetkilileri ikna etti. Öğrenci başına ders ücreti ve iş tulumlarının tutarı olan 75 Türk Lirasını Bakanlık tedarik etti. Çocuklar evlerinden gelirken yanlarında kuru erzak getiriyorlardı. Bu erzaklar biraraya getiriliyor, okul personeli tarafından çocuklara pişiriliyordu.

Baştan aşağıya Türkçe gerçekleştirilen ve iki yıllık müfredatı olan bu yeni ticaret bölümünün başkanlığını Richard Smith yapıyordu. Pratik üretim kabiliyetlerine önem verdi ve ileride uzaktaki köylerin yeniden canlandırılmasında çalışsınlar diye hazırlanan taşra liderlerini yetiştirmeye uğraştı. Bu çalışma 1927-1929 yılları arasında, tam da Eğitim Bakanlığının, *eğitmen* adı verilen yerli köy eğiticilerini yetiştirmek için düzenlenen kısa dönemlik kurs tecrübelerini uyguladığı sırada devam etti. Ayrıca 1940'tan sonra Köy Enstitüsü Hareketi haline gelecek olan program da işte tam o dönemde planlanıyordu. Her ne kadar bu yayılımı belgelemek zor olsa da, Talas'taki taşra eğitiminin geliştirilmesi girişiminin muhtemelen bu eğilimlere bir miktar etkisi olmuştu.

[32] *A.g.e.*

Talas'taki uygulamanın sona ermesinden evvel, geliştirilmiş resmî ortaokul kısmına dair beklentiler vardı. Hükümet köy oğlanları için açılan kurs faaliyetini durdurduğunda Talas Okulu yoluna devam etmeye muktedir olabilmişti. Fakat bir yıl içerisinde Kayseri yakınlarında bir devlet Ticaret Okulu açıldı. Talas Okulu böylesi bir müessese için halkın talebinin ateşlenmesine yardım etmiş olsa gerektir. 1966'ya kadarki tarihi boyunca Talas Okulu'nun öğrenci ve öğretmenleri de her daim köyü kalkındırma projelerine bizzat dahil oluyorlardı. Pek çok Talas mezunu, okulda öğrenciyken Garabed Usta'dan zanaat öğrendiklerini hatırlamaktadır.

Tarım Programları Girişimi

Tarsus Koleji'nde tarım metotlarını başlatabilir umuduyla 1923'te Roger P. Matteson bu okula tayin edildi. Wisconsin Üniversitesi'nin tarım bölümünden mezun olan Matteson'un bu hedefi, 1924 baharında Tarsus Okulu kapatılınca hüsrana uğradı. Okul kampüsündeki resmî olmayan oyun alanını yöneterek bir yıl Tarsus'ta kaldı. Lakin Kolej 1925'te yeniden açıldığında kayıtlarda bir düşüş yaşandı. Tarım eğitimi imkânının büyük ölçüde azaldığı görülüyordu. Bu nedenle Matteson Birleşik Devletler'e geri döndü.[33]

İptal edilen bir başka tarım programı açma girişimi Gaziantep'teki (eski adıyla Antep) Orta Anadolu Koleji'nin eski kampüsünde gerçekleşti. Merrill N. Isely ve Harold T. Pense, gelecek va-

[33] Roger P. Matteson'dan Frank A. Stone'a mektup, 8 Şubat 1971. Bizzat Matteson'ın kaleme aldığı *My Years in Turkey, 1923-27*, Des Plaines. Illinois: Özel basım, Mayıs 1982 künyeli kitapta ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Kitabın doksan sayfasında o döneme ait 40 adet siyah beyaz fotoğraf yer almaktadır. Matteson, o sırada Tarsus Okulu'nda görevli Türk öğretmen (aslen Giritlidir) İbrahim Efendi hakkında veriler sunmaktadır. Tarsus Ulu Camii'nin imamı Enis Hoca'nın bu Amerikan okuluna dostluk gösterdiği, kendi kendine biraz İngilizce öğrendiği, oğullarını da bu okula gönderdiği anlatılmaktadır.

deden dört köy çocuğunu alıp onlara temel okuryazarlık becerilerini öğrettiler. Programın uzun vadedeki hedefi, bu çocuklara modern çiftçilik yöntemlerini ve bilimsel tarımı öğretmek olacaktı. Toprağın ıslah edilmesi, yeniden ağaçlandırma ve hayvan yetiştirmenin hepsi öğretildi. Faaliyet alanı olarak on iki akrelik bir korusu, otuz beş akrelik hububat yeri ve beş akrelik de hayvanların beslenmesi için kuraklığa dayanıklı mera otlağı bulunan bir uygulama çiftliği vardı. Mandıra için bir çift Anglo Norman ineği kullanıldı. Ayrıca Rhode Island'dan getirilmiş yüzden fazla kızıl tüylü tavuk bulunuyordu.

Tarla sürmenin ve ekmenin modern metotlarını göstermek amacıyla yakın köylerdeki tarlalara kısa gezintilere çıkılarak halka yönelik tatbikatlar yapıldı. Seyyar bir jeneratör, film ve slaytlar kullanılarak taşradaki insanlara daha genel anlamda eğitim gösterileri yapıldı. Fakat maalesef tarıma dair bu uygulamalı gelişmenin gelecek vadeden başlangıcı ekonomik darboğaza girmenin ilk kurbanlarından biri oldu. Gerçi programdaki her çocuk başına yıllık eğitim masrafı ortalama 90 dolardı, ama hiçbir para kaynağı gerçeğe dönüşmedi ve programa mecburen son verildi.[34]

Oyun Sahaları

1920'lerde Türkiye'de ABCFM tarafından himaye edilen eğitim çalışmalarının tamamı okulları kapsıyor değildi. Ülkenin kamuya açık ilk oyun sahaları 1926'nın sonbaharında Adana'da açıldı. Bunlara öncülük eden oyun sahası küçük çocuklar ve kızlar içindi. Lillian C. Brauer'in açtığı bu oyun sahasına halk o kadar rağbet etti ki bundan daha büyük olan ikincisi, belediyenin sağladığı bir arsada erkek çocuklar ve delikanlılar için tesis edildi. Nakledildiğine göre bu tesis, çalışmaya başladığı ilk beş ayda toplam 25.508 kişiyi (!)

[34] *Greetings from Gaziantep*, İstanbul: American Board in The Near East, 1930, s. 13. Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul.

çekti. Miss Brauer bize arka plana dair ilave bilgiler vermektedir:

> Oyun sahalarına katılanlardan istenen yegâne şey, *beden temizliği, düzgün konuşma* ve *davranış güzelliği*ydi. Giriş ücretli olmadığından doğal olarak pek çok 'sokak çocuğu' oyun oynama şansı yakalıyor ve kendilerini ifade etmek için bu fırsata sahip olunca da gelişip serpiliyorlardı. *Adana Amerikan Oyun Sahası* çocuklarından ve gençlerinden pek çoğu bu eğlenceyi bizim oyun sahalarımızda elde ettiklerine dair takdirlerini ifade ettiler. Fakat onlar aynı zamanda öğrendikleri dürüstlük, adalet, kibarlık, işbirliği, doğrulara ve başkalarının inançlarını ve doğrularını dikkate alma, her insan hayatının değerli olduğu, şahsi itibar ve değerlilik, demokrasi veya gerçek kardeşlik gibi kıymetli dersleri, bunlara ilaveten iyi sporculuk ve diğer pek çok makbul katkıyı da takdir ettiler.[35]

Bu oyun sahaları, o dönemde American Board okullarına devam eden öğrenciler arasında temsil edilenlerden çok daha farklı sosyo-ekonomik sınıflara ulaşıyordu. Mesela, spor kulübüne üye olan 2.000 delikanlının dörtte biri çıraklık yapıyordu. Bunların yarısı hiçbir surette resmî okul yüzü görmemişti. Oyun sahasının mantığı bu gençlerin talihlerini yükseltmeye yardımcı olmaktı. Oyun alanında kullandıkları malzeme 9 adet salıncak, 6 adet gezi ringi, 2'şer adet trapez, kaydırak ve parmaklıktı. Bunların hepsi yerli atölyelerde imal ediliyordu. Böylelikle diğer Türk toplulukları için [açılacak oyun sahalarına] kolaylıkla benzerleri yaptırılabilecekti. Yaşı büyük gençlerden 10'u, oyun alanının idaresine yardım etmeye ve yeni oyunları daha ufaklara öğretmeye gönüllü asistanlardı.

Son olarak kitapların, yapbozların ve tahta üzerinde oynanan oyunların ödünç verildiği küçük bir saha evi inşa edildi. Civardaki Türk Ocağı'nda (vatansever bir dernek) ücretsiz İngilizce dersleri veriliyordu. *Kızların Oyun Sahası*'nda da yeni Türk alfabesinin kullanımının yanı sıra "Çocuk Bakımı ve Eğitimi" konulu bir kurs düzenleniyordu. Ezra Porter Young, *Erkek Çocukların Oyun Saha-*

[35] "Some Thoughts about Adana Playgrounds", Lillian Clarissa Brauer'dan Frank A. Stone'a gönderilen el yazısı bir belge, 4 Şubat 1971.

sı'nı yönetirken bir noktada "ez ve kaç" yarışması tarzında bir sağlık kampanyası başlatıldı. Adana alt-tropikal bir iklime sahip olduğundan sinek bolluğu, vurup ezmeye elverişli olmalıydı. Kazanan kişi, 3.075 sinek öldüren bir gençti. Fotoğrafı çekilmek suretiyle mükâfatlandırıldı, bununla birlikte hiçbir maddi ödül verilmedi. Çünkü bu, "böcek kumarını harekete geçirirdi." Bu yıllarda Adana'da 1.200'den fazla bebek "Sağlıklı Bebek Kliniklerine" getiriliyordu. Ayrıca "Edison'ın Hayatı", "Everest Dağı Destanı" gibi halka açık, ücretsiz film gösterileri de vardı. Oyun sahalarının yanı sıra bütün bu faaliyetler bir toplumu geliştirme çabasının yönleriydi.[36]

Adana oyun alanları bir başka bunalım felaketiydi ve onların tesirinin ne kadar büyük olduğunu tam olarak kestirmek zordur. Şayet bu proje Türkiye'nin çalışan kesimine hizmet etmeyi sürdürseydi semeresinin neler olabileceği hakkında tahminde bulunabilirdik. Bugün Türkiye'nin en hızlı büyüyen ve dördüncü büyük şehri olan Adana'nın ortasında, oyun alanlarıyla birlikte ışıl ışıl modern bir gençlik merkezi bulunmaktadır. Yöredeki vatandaşlar bu tesisi, yakındaki İncirlik NATO hava üssündeki Amerikan personelinden aldıkları tavsiye ve yardımla kendi gençlikleri için kurdular. Fakat ABCFM misyonerlerinin 1920'lerde açtıkları bu mütevazı oyun sahalarının, belki de bu gelişmenin [NATO üssü kurulmasının] zeminini hazırladığı düşüncesinin akla gelmesi mümkündür.

Bunalımla Mücadele

Savaşın, ihtilalin ve sürgünün şoku 1929'a kadar büyük ölçüde aşılmıştı. Her ne kadar savaştan evvel Anadolu'da bulunan müessese-

[36] Dorothy P. Cushing, "It Takes in Turkey", *The Missionary Herald*, 129 (5), Mayıs 1933, s. 142-145. Adana Oyun Sahaları ile ilgili diğer açıklamalar için bkz. *The One Hundred and Eighteenth Annual Report, ABCFM*, s. 74; Lilian C. Brauer, "Plying The Game at Adana", *The Missionary Herald*, 124 (10), Ekim 1928, s. 369-371; Lilian C. Brauer, "Social Service", *The Missionary Herald*, 126 (6), Temmuz 1930, s. 229-230.

ler bir daha ele geçmeyecek biçimde kaybedilmiş olsalar da; Adana'da, İstanbul'da, İzmir'de, Merzifon'da, Talas'ta ve Tarsus'ta daha önce gördüğümüz üzere dokuz ABCFM okulu faaliyetlerine devam ediyordu. O dönemde [1929] dünya çapında yaşanan mali bunalım, bu kurumların da üzerinden geçti. Mevcut gelirinin ciddi anlamda azalmasıyla birlikte American Board, birtakım yedek sermayelerini gözden geçirmeye mecbur kaldı. ABCFM'nin Türkiye'deki genel giderlerini azaltması için esaslı çabalar sarf edilmesi gerekiyordu.

Yakındoğu Misyonu'nun yıllık toplantıları, hayatta kalan okulların kaderinin belirlendiği ateşli duruşmalar halini almıştı. Gidişleri daha kolay olabilecek olan Amerikalı genç öğretmenler Birleşik Devletler'e gönderilmek zorundaydı. Geride kalanlar ise gitgide artan sorumlulukları kabul ettiler. Çünkü personel sayısının düşürülmesi devam ediyordu ve personel havuzu küçültülüyordu. On yıl süren bunalımın en kötü yılı 1939'da yaşanırken, iç bölgelerdeki okullardan sadece ikisi hayatta kalmıştı. Bunlar Talas ve Tarsus'taki erkek okullarıydı. Ayrıca İstanbul'un Üsküdar semtinde ve İzmir'in Göztepe semtinde kız okulları vardı. İzmir Uluslararası Kolej Türkiye'deki varlığını 1934'e kadar sürdürdü. Fakat bu tarihe kadar ABCFM'den hemen hemen bağımsızdı.

Erenköy'deki Bithinya Yüksek Okulu, eğitimi ilk durdurulan okullardan biriydi. Zira yerleştiği tesislerin kira bedeli çok yüksek gelmişti. İstanbul'un Avrupa yakasında 47 yıl hizmetten sonra Gedikpaşa Amerikan Okulu, 1933'teki yıllık toplantıda Üsküdar Kız Okulu ile "birleştirildi." Lakin Gedikpaşa'da bir Pazar Okulu devam ediyordu ve oradaki Ermeni Protestan Kilisesi'nin muhafaza ettiği bir okula, belki de eski bir ABCFM okulunun devam eden kız evladı gözüyle bakabiliriz.[37]

Adana'daki Kız Okulu, binalarının eskiliği ve tamir masrafı yüzünden kapatıldı. Şehrin daha iyi bir kesimine taşınmaları için de

[37] Charles T. Riggs, "The American School at Gedik Pasha, İstanbul", *The Missionary Herald*, 129 (1), Ekim 1933, s. 322-323.

çaplı bir yatırım gerekecekti. Hatta Merzifon Kız Hayat Okulu da 1938'de sona erdirildi. Çünkü öğrenci kayıtları sürekli düşüyordu. Düşünüldüğünde, daha büyük okulların kapatılmasından etkilenenlere kıyasla daha az öğrenci etkilenecekti. Özetlersek, II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ekonomik krizlerle geçen on yıl, Türkiye'deki American Board okulları arasında %50 oranında ölüme sebebiyet verdi.[38]

Açıkçası okulların ticaret kursları, tarım programları, oyun sahaları gibi aynı türden faaliyetlerden feragat etmesine ve onlara son vermesine sebep olan şey acil para ihtiyacıydı. Fakat biz "hangi kurumların kapatılacağını ve hangilerinin hayatta kalacağını yönlendiren nasıl bir mantıktır?" diye daima sormak zorundayız.

Bu durum kısmen bir yer tayini meselesiymiş gibi görünmektedir. ABCFM eğitimcileri, Türkiye'deki okulların faaliyetini sürdürmeye dair verdikleri taahhütlerinden dönmeyi asla düşünmediler. Ayak basacak birkaç sağlam yerin elde kalması adına marjinal ve daha ufakça programlar aşamalı olarak bitirildi. Onlar, toplumun karma eğitimi kabullenemediği bir dönemde hem kızların hem de erkeklerin orta öğretim seviyesindeki eğitim ihtiyaçlarına hitap etmeyi istediler.

Kararlardan birkaçı, okulun elde etmiş olduğu kabul düzeyini esas almışlar gibi görünmektedir. Tarsus Amerikan Koleji'nde olduğu üzere para bağışının mevcudiyeti dikkate alındı. İki kız okulu ise ilerici fikirlere sahip olan insanların yaşadığı liman şehirlerinde kurulmuştu. Talas Erkek Okulu açık tutuluyordu, çünkü burası Orta Anadolu'da tekti ve büyük bir köy topluluğunun ortasına yerleştirilmişti. Talas ayrıca Ankara ve Karadeniz kıyısı kadar uzaklardan da öğrenci çekiyor, üstelik Tarsus Koleji'ndeki lise için bir fidelik oluyordu.

[38] Bkz. Misyon Sekreterinden İstasyonlara Mektup, 24 Şubat 1938, s. 1. Orijinali el yazmasının bir karbon kopyasıdır. Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul. Bu mektuplaşma, genel giderlerin azaltılması adına Merzifon Okulu'nun kapatılmasını Boston'daki başkanların talep etmiş olduğunu ve American Board'un Türkiye'deki personelinin görüşlerini ifade etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı

1939'da Türkiye'nin ufkunda yeniden savaş bulutları toplanıyordu. Nazi panzerleri Balkanları baştan başa dolaşıyor; Belçika'yı, Hollanda'yı, Lüksemburg'u ve Fransa'yı silip süpürüyorlardı. Çok geçmeden Kuzey Afrika'nın genelinde guruldamaya başladılar. Türkiye Cumhuriyeti de pekala onların bir sonraki hedef tahtası olabilirdi. Orada kalan dört ABCFM okulu az sayıda öğrenci kaydına ve asgari düzeye indirilmiş personele sahip bulunuyordu. Amerika Birleşik Devletleri 1941'de *Eksen Güçler*'e (Axis Powers) savaş ilan ettikten sonra okulların geleceğinin çok parlak olmadığı görülüyordu.

Merzifon'dan İstanbul'a nakledilmiş olan öğretmenlerden Dorothy Blatter, bütün Amerikalılara, Adana'ya giden bir gemiye vermek üzere değerli eşyalarını bir bavula toplamalarının emredildiğini hatırlıyor. Şayet Nazi orduları Çanakkale Boğazı'nı hakimiyet altına almak amacıyla Trakya'ya saldırırsa, bu onların güneye kaçış rotası olacaktı. Tehlike geçip bavullar geri gönderildiğinde misyonerler, beklenmedik bir Yılbaşı yaşanıyormuş sevinciyle içlerini boşalttılar.[39]

Türkiye tarafsız kalmıştı, ama 1940'ların ilk dönemleri Türk halkı için kıtlık ve sıkıntı yılları olmuştu. O sırada kocasıyla beraber Tarsus Koleji'nde öğretmenlik yapmakta olan Georgianna (Mrs. Richard E.) Maynard, her gün derslerinde lazım olan bütün ders kitaplarını ve araç gereçleri mutfak tezgahının üstüne nasıl sıraladığını tasvir etmektedir. Ardından ders aralarında sınıftan sınıfa taşınırken, sırf elindeki bir sürü malzemeyi diğerleriyle değiştirmek için mutfağa uğruyordu. ABCFM öğretmenleri her hafta otuz saatten kırk saate kadar planlı derse giriyorlardı. Yurtdışından beklenen yeni öğretmenlerin gelemeyişleri, yaşlı öğretmenlerle 1950 sonra-

[39] Mrs. Dorothy Blatter Ross'tan Frank A. Stone'a mektup, tarihsiz.

sında yeniden başlayanların arasında yaş aralığı oluşturmuştu.[40]

İkinci Dünya Savaşı sona erdikten kısa bir süre sonra Yakındoğu Misyonu, barış döneminin sağladığı yeni fırsatlar için planlara başladı. Nisan 1848'de *İlerleme Planı* başlıklı bir belge hazırlandı. Bu belgede Misyon'un "Komünizme bir siper olduğunun" iddia edilmesi Türkiye'deki ve Birleşik Devletler'deki o dönemin ruhunu yansıtmaktadır. Ardından, her bir mahaldeki faaliyetin geliştirilmesi için ayrıntılı planlar yapılmadan evvel şu açıklama yapılmaktadır:

> Tanrı'nın Krallığı davası dünyadaki sosyal ve siyasi alanlardaki huzurlu olmasıyla sımsıkı bir halde iç içe geçmiş durumdadır. Bu, en ufak parçasına dahi değer verilen ve komşusuna kendisi imiş gibi saygı gösterilen gerçek demokrasi anlayışının ruhani ve Hıristiyanlık düşüncesinin özü olmasından başka bir anlama gelebilir mi?[41]

Bu düşünce, Yakındoğu Misyonu üyelerinin benimsemekte olduğu tam olgunlaşmış bir "toplumsal İncil" örneğidir. Onlar American Board okullarının, öğrencilere sorumluluk alma, seçimler yapma, problem çözümünü öğrenme türünden becerileri kazandırarak işlevsel demokrasinin ön şartlarını oluşturmakta olduklarını iddia etmek suretiyle kendi eğitim programlarını gerekçelendiriyorlardı. Bu okulların asırlık önyargıları azalttığına ve etnik bağnazlığı yendiğine kesinkes inanıyorlardı. Hiç şüphesiz zihinlerinde, bunların zahmete değer işler, hatta Hıristiyanlığın hedefleri olduğu fikri bulunuyordu.

[40] Yazarın Georgiana Mathew Maynard ile kişisel görüşmesinden aktarılmıştır. Ayrıca bkz. Georgiana M. Maynard, *Letters from Turkey, 1939-1946*, Chicago: Chicago Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü basımı, 1994. Bu cilt 34 fotoğrafı içermektedir. Bunların 14'ü o yıllardaki Tarsus'a ve Namrun'a (yazlık yaylasına) aittir.

[41] *The Plan of Advance: Near East Mission of The American Board*, İstanbul, 7 Nisan 1948. El yazması belge, 5 sayfa. Buna ilişik olarak her bir istasyon için detaylı taslaklar bulunmaktadır, 5 sayfa. Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul. Yazarı, bu belgeyle gönderilen ve evrakın mahiyetini anlatan mektubu kaleme almış olan John Kingsley Birge'ymiş gibi gözükmektedir. Misyon'daki eğitimciler üzerinde Hıristiyan Kişiselciliği'nin etkisi, Edith Ferris Parsons'ın ilk yazdığı bir makalede açıkça görülmektedir: "Why I anı in Turkey?", *The Missionary Herald*, 133 (10),

Öncü olmak-Örneklerle Göstermek

Birinci Dünya Savaşı ve onun kötü sonuçları, Büyük Mali Bunalım ve II. Dünya Savaşı ile ABCFM okullarının radikal yön değiştirmesi arasında 1950'lerin sonuna kadar 30 yıllık dönem geçti. Türkiye'de çok partili hayata geçilmesi, ülkenin bütün bölgelerini havayollarına bağlayan otoyolların inşası programı, köylerden endüstri merkezlerine doğru bir hareketlenmenin başlaması gibi yenilikler fark edilebiliyordu. Minnesota'daki Mankato Devlet Öğretmen Koleji'nde (şimdi Minnesota Üniversitesi) eğitim profesörü olan Dr. Harry R. Mayering oradan ayrılarak Eylül 1947'de Türkiye'ye geri geldi. Kendisi mali bunalım yüzünden ülkesine geri gitmek zorunda kalan görevlilerden biriydi. Şimdi ise Boston'daki Karar Komitesi ve Yakındoğu Misyonu tarafından American Board okulları hakkında araştırma yapmak üzere tayin edilmişti. Dolayısıyla Mayering, üzerinde çalışacağı toplumla ve okullarla ilgili önceden bilgi sahibi olduğundan vakit kaybetmeden projesine başlayabildi.

Mayering küçülmeye gitmek yerine mütevazı bir genişleme anlayışını getirdi. Eski Mardin okulunun açılma ihtimalinin araştırılmasında ısrar ediyordu. Talas Ortaokulu'nda bir kız bölümü açılmasını teklif etti. Böylece Anadolu içlerindeki genç kızlar orta öğretime daha iyi geçiş yapacaklardı. Bu tavsiyelerin her ikisi de uygulamaya konmadı. Fakat işin gerçeği, Mayering onlara yeni bir iyimser tavır gösterir gibi yaptı. American Board okullarının görevinin "öncülük etmek, örneklerle açıklamak, yeni liderler yetiştirirken kendilerinin de bir mesleğin dışında çalışmaya çabalaması"[42] olduğu sonucuna vardı.

Ekim 1937, s. 451-453. Bir vakitler İzmir Kız Okulu'nun müdürü olan yazar misyon eğitiminin haklı olduğunu iddia etmektedir. Zira bu, "idealist olmayı, insan hayatına ve kainata manevi bir bakış açısını" öğretmekte, "basit insani temeller üzerine uluslararası bir dostluk kurmaya ve bunu sürdürmeye" vurgu yapmaktadır.

42 Harry R. Mayering, *Report of a Visit to The Near East Mission*, (Eylül 1847-Temmuz 1848). El yazması metin, 8 sayfa. Talas Amerikan Okulu, Tarsus Ame-

Mayering, acilen çözülmesi gereken bir dizi sorun teşhis etti. Başarısızlık oranını düşürmek ve öğrenim sürecinde okulu bırakanların sayısını azaltmak için Board okullarına girişte öğrencileri seçme sisteminin geliştirilmesi gerekiyordu. Mayering'in bu hedefleri gerçekleştirmek için önerdiği yöntem bir giriş imtihanının yapılmasıydı. Mayering'in dikkat sarf edilmesi gerektiğine inandığı diğer alanlar rehberlik ve danışmanlıktı. Onun buraya geri gelmesinden evvel American Board okullarında standart başarı testleri uygulanmamıştı. Şimdi ise sistematik bir değerlendirme ve akademik danışmanlık sunulması lazım geldiğini ileri sürüyordu. Her bir okulda kitap koleksiyonları mevcut olmakla birlikte bunlar halihazırda kötü tertiplenmiş, kataloglanmamış ve genellikle de miadını doldurmuş, gereksiz çeşitler barındırıyordu. Mayering, profesyonel kütüphane işlemlerinin yürürlüğe konulmasını ve öğrenci başına alınan belli bir ücretin kütüphaneye yeni gelecek kitaplar için bir kenara koyulmasını istedi. Gördüğü kadarıyla her kütüphanede, kütüphaneciye yardım edecek ve bu saha hakkında bilgilenecek bir öğrenci komitesi oluşturulmalıydı.

Mayering'in tavsiyeleri arasında öğretmen kadrosunun Türk ve yabancı bütün üyeleri arasında daha geniş ölçekli meslektaş işbirliğine önem veren bir yönetim modeli de vardı. Türkiye'deki okullar için ortak politikalar üreten organı olarak bir Yöneticiler Birliği'nin yeniden devreye sokulmasını ısrarla istedi. Amerikan okullarının çok hızlı değişimler geçirdiği bir dönemde gelen Mayering ABCFM eğitimcilerine, proje metodunu ve öğretim medyasının daha geniş bir şekilde kullanmalarını söyledi. Her okulun, uzun dönem görev yapan tek bir müdürle idare edilmesinin yerindeliğini cesaretle sorguladı. *1848 Mayering Raporu* yeni istikametler belirliyordu. Eskiden maaşların kesilmesine ve çalışmaların basitleştirilmesine yapılan vurgular karşısında, deneyim kazanma ve temkinli yenilik görüşünü paylaştı.

rikan Koleji, İzmir Amerikan Kız Koleji ve Üsküdar Amerikan Kız Akademisi ile ilgili özel raporlar buraya eklenmiştir. Yakındoğu Misyonu Arşivi, İstanbul.

Daha evvel İstanbul Kız Koleji hazırlık bölümünün başkanlığını yapmış olan Elizabeth Clarahan'dan Mayering'in raporu üzerine kendi değerlendirmelerini kaleme alması istendi. Clarahan hem Türk Milli Eğitim Bakanlığına hem de American Board'a karşı sorumlu olan iki dilli okulların karmaşasını tartışıyordu. Bir düzine tavsiye sıralamıştı. Bunların çoğu Mayering'inkilerle kesişiyordu. Fakat Clarahan'ın üç önerisi yeni bir ilke imza atıyordu. O, Türk öğrencilerin artık İngilizceyi, eskiden olduğu gibi erken yaşta öğrenmekten ziyade ilerideki okul kariyerlerinde yabancı dil olarak öğrendiklerine dikkat çekiyordu. Bu nedenle *İkinci Dil Olarak İngilizceyi Öğretmeyi* hedefleyen ve tanımlayıcı dilbilimi temel alan İngilizce öğretmenliğine ihtiyaç olduğuna inanıyordu. Bunları edinmek için de öğretmenlere ve lazım olduğunda açılacak yaz kurumlarına hizmet içi atölyeler sağlanmalıydı. İlaveten Clarahan, öğrencilerin konuşma ve ilerleme problemleriyle ilgilenmek maksadıyla geliştirilmiş klinikler görmeyi istiyordu. Bu problemleri de gelişmiş rehberlik ve danışmanlık programları teşhis edecekti. Bunlar 1940'ların sonunda Türkiye'deki yenilikçi fikirlerdi.[43]

1848 Mayering Raporu ve Clarahan'ın bununla ilgili "değerlendirmeleri", Türkiye'deki American Board okullarının değişiminde öncü kuvvetler oldular. Bundan sonra yeni yaklaşımlar ortaya konabilecekti, zira yeni kaynaklar elverişli hale gelmişti. Daha ilerici bir anlayış kendisini öne çıkardı. Daha fazla ABCFM eğitimcisi, becerilerini ve anlayışlarını geliştirmek için lisansüstü programlara başladı. Yurtdışındaki yenilikçi eğilimlerle bağlantılar, American Board okullarının üzerinde hüküm sürdüğü Türkiye Cumhuriyeti'nde bir modernleşme dalgasına yol açtı. 1950-1970 arasında Türkiye'de faaliyet gösteren American Board eğitimine yönelik bir değerlendirme bundan sonraki bölümün konusudur.

[43] Elizabeth Clarahan, "Comments on Dr. Mayering's Report on His Survey of American Board Schools and Coleges in The Near East", daktiloda yazılmış metin, 8 sayfa, ilgili mektuplarla birlikte. İzmir Amerikan Koleji Arşivi, İzmir.

2. BÖLÜM
SOSYAL DEĞİŞİMLERİN ORTASINDA EĞİTİM

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Türkiye'de iktidara geldiği dönemde ideolojik anlamda temel öncüllerinden biri de sekülerizmdi (laiklik). Batılılaşma ve modernleşme politikalarına bağlı olan milliyetçiler olarak Kemalistler, Sultan'ın, aynı zamanda Halife, Müminlerin Emîri ve Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olduğu bir zamanların Osmanlı İmparatorluğu'nun teokratik gizemini reddettiler. Saltanat yürürlükten kaldırıldı, Halife ilk kez bütün siyasi gücünden mahrum bırakıldı, ardından görevden alındı ve Türk topraklarından sürgün edildi.

Eskiden elindeki muazzam gücü ve nüfuzunu ustalıkla kullanan tarikatlarla birlikte medreseler de kapatıldı. 1928'de "Devletin dini İslam'dır" ibaresi Cumhuriyet anayasasından çıkartıldı. Türkiye'nin laik, yani seküler bir devlet olduğu resmen ilan edildi. Dinî eğitimin bütün çeşitleri, daha evvelden gördüğümüz üzere, bir süreliğine ülke okullarından kaldırıldı.

William A. Edmonds 1954'teki bir yazısında, yabancı bir okulun Türkiye'de yasal olarak faaliyet göstermesine yönelik talepleri şöyle özetlemiştir:

> Birbirinden farklı resmî ve yarı-resmî tutumlar olabilir. Hükümetin referans çerçevesi açısından muhtemel sadece bir dayanak vardır. O da şudur: Eğer bir okul sekülerse, bu konumun bütün şubelerine say-

gı duyar ve Türkiye'deki bütün okullar için talep edilen standartları sürdürmeye amade olur. Bir başka ifadeyle, şayet okul, kanunların lafzına kati surette uyum sağlarsa hiçbir resmî itirazda bulunulmaz. Bu tavır, aşağıdaki gazete makalesinde görülebilir:

'Bizim bu meseleyle ilgili tavrımız nettir: Cumhuriyet'in seküler ilkelerine muhalif olmadıkları müddetçe yabancı okulların devam etmesine veya yenilerinin açılmasına bir itirazımız yoktur. Bu özel okullar Eğitim Bakanlığı tarafından denetlenmeli, oralarda bakanlığın hazırladığı müfredatlar takip edilmelidir.'

(Yunus Nadi, "Foreign Schools in Turkey", *The Muslim World*, XXIII, Ekim 1933, s. 404'te tercüme edildiği üzere. Nadi'nin makalesi, İstanbul'un günlük gazetelerinden *Cumhuriyet*'te olmalıdır.)

Edmonds, Türkiye'deki American Board okullarının çalışmalarındaki öteki şartları izah etmeyi sürdürmektedir. Onların,

> ... eğitimi, uluslararası veya yabancı çıkarlara değil, milli çıkarlara yönlendirilmek zorundadır. Çocukları herhangi bir yolla vatanlarının sevgisine yabancılaştıran ve yerine başka bir ülkenin yahut yaşam tarzının sevgisini koyan herhangi bir öğretim düşmancadır ve yasaklanmıştır.[44]

II. Dünya Savaşı sonrasında hâlâ yürürlükte olan şartlar bunlardı. Fakat şimdi de Türkiye'nin doğu sınırlarını tehdit eden Sovyetler Birliği'yle birleşen ve Ortadoğu'da Marksizmi yerleştirmeye yönelik yeni çabalarla bağlantı kuran Balkanlardaki komünist dalga, onların ilk başlardaki bakış açıları üzerinde etkili olmaya başladı. Mesela 1947'de İstanbul'dan yazan yabancı bir muhabir şunları bildiriyordu:

> Büyük Millet Meclisi tarafından birkaç gün evvel genel eğitimle ilgili bir müzakerede ülkedeki eğitimle bağlantılı olarak önemli dinî görüşler beyan edildi. Muhittin Baha Pars, eğer genç neslin 'vicdanı' boş kalırsa (zira okullarda din öğretilmemektedir), bu boşluğun 'za-

[44] William A. Edmonds, *The Trend towards Secularism in Turkey as Exemplified by Its Educational Development*, Montreal, Kanada: McGill Üniversitesi İslamî İlimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1954, s. 149.

> rarlı dinlerle' (burada açıkça komünizme kinaye vardı) doldurulması tehlikesinin söz konusu olduğunu dile getirdi. Bu teklikeyi defetmek adına diyordu, Türk gençliği din eğitiminden mahrum edilmemeliydi. Eskiden Romanya büyükelçiliği yapmış olan Hamdullah Suphi Tanrıöver, bunu takibeden bir beyanatta bulundu. Türkiye'yi komünizm gibi yabancı ideolojilere karşı korumak için din gerçekten güçlendirilmek zorundaydı. Fakat Tanrıöver genç neslin başka bir inanca, milliyetçiliğe de onunla eşit bir şekilde ihtiyaç olduğunu ilave etti. Her iki konuşma da Meclis'in tamamından gelen şiddetli alkışlarla tebrik edildi.[45]

Türkiye'deki bir American Board eğitimcisi 1927'ler kadar gerilerde,

> yüksek ve halisane hedeflerden ve karakterlerden akıp gelen ve gölgemiz kadar sessiz, fakat baskı makinesi kadar güçlü etkimizi görmek ne muazzam bir sorumluluk[46]

diye yazmıştı. Yazar, o dönemde hâlâ Türkiye'de bulunan ABCFM elemanlarının mantıksal temelini, *Batı medeniyetinin ahlâki ve manevi değerlerinin, kelimelerle olduğu kadar örneklerle de öğretilmesi yoluyla "isimsiz Hıristiyanlığı" tebliğ etmek* şeklinde yorumluyordu. Bu durumla ilişkili olan sosyal hedefler, 20. yüzyılın ortalarında, gittikçe Cumhuriyet'in arzularıyla çakışmaya başlamıştı. Sosyal adaletin aktif savunucularından bazıları American Board okullarından yetişmişti ve bu kişiler olumlu bir genel kabule mazhar olmaya başlamışlardı.

Sıdıka Avar'ın Tecrübesi

Bu kişilerin ilklerinden ve en dikkat çekenlerinden biri Sıdıka Avar'dı. İzmir Amerikan Kız Okulu'nda 1924-1926 yılları arasında

[45] E. Gueron, "Correspondence From Turkey", *The Christian Century*, 64 (6), 1947, s. 188.

[46] F. Markham, *Moral and Religious Education Report*, 1927, ABC 16.5, Vol. 5, s. 110, Houghton Kütüphanesi, Harvard Üniversitesi, Massachusetts.

öğretmenlik yaptığı sırada, mahalli mahkemece tutuklanmış kadın mahpusların akşam derslerinde öğretmenlik yapması için il milli eğitim müdüründen izin aldı. Hapishane yetkilileri, bu kaba saba ve basmakalıp kadın mahkumların, bu nazik öğretmenlerine gösterdikleri saygı ve muhabbet karşısında hayretler içerisinde kaldılar. Hatta bir akşam Sıdıka dersi bitirince onu alkış tufanına tuttular.

Lakin çok geçmeden Sıdıka Avar yaptığı bütün şeyler hakkında misyonerlik (!) suçlamasıyla mahkemeye çıkarıldı. Belki de onun bir American Board okuluyla bağlantılı olması bu şüphenin oluşmasına enden olmuştu. Öyle ya, hiçbir ücret almaksızın hapishanedekilere başka kim öğretmenlik yapabilirdi? Başka kim fakir ve çalışan annelerin çocukları için bir gündüz bakım merkezi açardı? Sıdıka Avar'ın davası en sonunda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün de dikkatini çekti. Olan biteni inceden inceye tetkik ettikten sonra Atatürk, genç öğretmeni huzuruna getirtti:

> Mustafa Kemal 'senin bir misyoner öğretmen olduğun doğru mu? diye sordu. Şaşırmış haldeki Sıdıka Avar sessizce cevap verdi: 'Efendim ben sadece öğretmen Avar'ım.' Atatürk parmağıyla ona doğru işaret ederek kesin bir ifadeyle fikrini açıkladı: 'Hayır, Sen yalnızca misyoner Avar'sın! Bana da tam senin gibi misyonerler lazım.[47]

Ardından Sıdıka Avar Atatürk tarafından Doğu Anadolu'ya gitmesi ve köy kızlarını, hatta Türkçe bilmeyen köy çocuklarını toplaması için görevlendirildi. Sıdıka Avar onları, köy kalkınmasında öncülük edebilecek kişiler olarak hemşehrilerinin yanına geri göndermek üzere yetiştirecekti. Bu görevini yıllar boyu sadakatle sürdürdü; tâ ki ülkenin en geri kalmış bölgelerinden birindeki Kız Enstitüsü'nün başına geçinceye kadar. Bingöl, Elazığ ve Tunceli civarındaki bölgede yaşayan köylülerden çoğu onu, yaşayan bir efsane olarak değerlendirdiler. Öğretmen Avar'ın bu faaliyeti hakkında

[47] Hikmet Feridun Es, "Kızımı da Götür Avar", Seyit Kemal Karaalioğlu, *Yazılı Kompozisyon, Konuşmak ve Yazmak Sanatı*, (içinde) İzmir, yayıncısı ve basım yeri bilinmiyor, s. 115.

bugüne kadar neredeyse iki yüzü bulan türkü, destan ve hikâye toplanmıştı. Dolayısıyla Sıdıka Avar'ın mesleği yıllar boyu American Board okullarındaki öğretmen ve öğrencilerin bir ideali haline geldi.

İdeallerin Öğretiminde Daha Fazla Çaba

Paul E. Nilson, 1949'da Talas Erkek Okulu'nun müdürlüğünü yaptığı sırada, toplumun kalkınmasıyla gelişiminin nasıl harmanladığını gösteren bir olay hakkında şunları yazmaktadır:

> Cumartesi öğleden sonra Dr. Nute ve hemşire B. Bird ile birlikte Tarzan'a bindik. (Tarzan onların yarım tonluk okul kamyonetiydi). Yanımıza jeneratörü, film göstergecini, filmleri, bazı ilaçları ve gösteriyle meşgul olsunlar diye dört delikanlıyı da almıştık. Zorlu yolları aşarak güneş batmadan evvel köye vardık. Köylüler Dr. Nute'u neşeyle (ve soğuk içeceklerle) karşıladılar. Güneş gurûb ederken biz de ekranı, cami avlusunun karşısındaki bir evin duvarına yerleştirdik. Projektörü bir masanın üstüne koyduk; 50 yardalık bir yerden elektrik kablosunu, kamyonetin arkasındaki jeneratöre uzattık. İki saat boyunca hiç durmadan 110 voltluk elektriği bize verdi.
>
> Bütün köy halkı hemencecik ekrandaki canlı insan resimlerine merakla gözlerini diktiler. Tarihe geçmiş midir? Biz o gece tarihe geçtik. Zira bu, o köyde başka herhangi bir türdeki filmlerin ilkiydi. İnsanların çoğu daha evvel film diye bir şey görmemişlerdi. O kadar gerçekti ki, ilk filmde bir yılanın kıvrandığı görülünce, yirmi kadar kadın ekrandan köşe bucak kaçıştılar.
>
> Ne filmler vardı? Büyüyen Tavuklar, Gerçek Kovboy (sığır besleme), Okul (Amerika'daki bir köy okulu), Felaket Nedir? ve Oyunbaz Ayılar (bir komedi). Her film hayata dair bir dersi ve Türkçe veriliyordu ki mesaj alınabilsin.[48]

1950'li yıllar Türkiye'ye çok partili siyaseti getirdi. Artık eğitim politikalarını desteklemeye başlayan Cumhuriyet Halk Partisi

[48] Paul E. Nilson'dan mektup, 16 Mayıs 1949. Yoshio Fukuyama tarafından alıntılanmıştır. *The American Board in Turkey*, B.D. Tezi, Chicago Teoloji Fakültesi, 1950, s. 121.

ve Demokrat Parti'nin her ikisi de programlarında kurumsal İslam'ın daha fazla tanınması çağrısında bulunuyordu. Demokrat Parti 1950'deki seçimlerden zaferle çıktı ve rakiplerini sildi süpürdü. Bu durum, okulların, ülkedeki köylerin şartlarının iyileştirilmesini hedefleyen topluma hizmet projelerini destekleme anlayışı getirdi.

Türkiye'deki ABCFM okullarının 20 yıllık *şartlı tahliyesi* yüzyılın ortasında sona erdi. Her ne kadar bu okulların özel kurumlar oldukları, Amerikan hükümetinin temsilcileri olmadıkları biliniyor idiyse de, 1950'ler ve 1960'lar boyunca gerçekleşen Türk-Amerikan ittifakı hiç kuşkusuz bu yeni benimsenmesi havasına katkıda bulunmuştu. Okumuş Türkler artık Amerikalıların niyetinin başkalarının dinlerini değiştirmek olduğuna inanmıyorlardı. Birleşik Devletler'den gelen yeni insan kaynakları, "dostluk, anlayış, önyargısız davranma, fedakarca dostluk; işte bizim mesleğimiz"[49] diye ikna ediliyorlardı.

Herkese Okullar Açmak

Türk toplumundaki American Board okullarının bu gelişmiş pozisyonuna, Türkiye'deki ve Birleşik Devletler'deki ekonomik yükseliş de eşlik ediyordu. Okullar artık kıt kanaat parayla ayakta kalmaya çabalamak zorunda değillerdi. Onlar şimdi binalarını tamir etmeye başlayabilirler, donanımlarının düzenli bakımını yapabilirlerdi. Türkiye okullarına ABCFM, maddi destek sağlayabilmekten ziyade daha kariyerli ve kısa dönemlik personel istihdam ediyordu. Bu bir bakıma, *Barış Gönüllüleri* gibi kuruluşlar vasıtasıyla yurtdışında hizmetin kitleselleşmesi sayesinde olmuştu. Öğrenci kayıtları tırmanışa geçti. Çünkü Türk ebeveynler çocuklarını artık ders ücreti talep eden okullara göndermeye güç yetirebiliyorlardı. Ayrıca

[49] L. Elizabeth Pierce, *The Christian Educator Looks at Turkey*, M.R.E. Tezi, Andover Newton Teoloji Fakültesi, Newton Massachusetts, 1953, s. 6.

yabancı okullarda okumanın getirdiği utanç duygusu da azalmıştı.

Araştırmalarımıza göre, 20. yüzyıldan önce ABCFM okullarının öğretmen kadrolarında sadece birkaç Müslüman Türk öğretmen bulunuyordu. Ancak 1920'lerden sonra American Board okullarındaki öğretim üyelerine daha fazla Türk katıldı. Bunlar ekseriyetle yarı zamanlı esasına göre çalışıyorlardı. Kayıtların artması ve maşaların iyileştirilmesi 1950'den sonra gerçekleşti. Böylece tam zamanlı öğretmenler de işe alınabildiler. Söz gelimi, Haydar Göfer ve Ömer Temel, Tarsus'ta Türk edebiyatı ve coğrafya dersleri öğretmeni olarak istihdam edildiler. Sonradan tarih öğretmeni İbrahim Akış da onlara katıldı. Bu kişilerin herbiri, yetenekleriyle Amerikan Koleji'ndeki öğrencileri yetiştirmeye otuz yıldan fazla katkıda bulundular. Bunların benzeri meslektaşları da İzmir ve Üsküdar'daki kız okullarındaydılar.

Bu yıllarda ABCFM Türkiye okulları için neredeyse sadece Amerikalı öğretmenler istihdam ediyordu. Fakat şimdi bunlara Afrikalı Amerikalılar da dahil edilmişti. Robert King, Harold Murray ve Eugene Pringle gibi eğitimciler, okullardaki Türk öğrencilere, Amerika'daki ırksal çeşitlilik hakkında yeni bir anlayış boyutu getirdiler. Havai'den bir Asyalı Amerikalı olan Dan Horiuchi de bir American Board okulunda öğretmendi.

Türkiye'deki American Board okullarında daha fazla ırksal ve etnik çeşitlilikteki öğretmenin istihdam edilmesi bilhassa 1960'ların bir tecellisiydi. Bu muhtemelen Birleşik Devletler'deki Medeni Haklar Hareketi'nin ve dünya çapındaki ekümenliğin bir sonucuydu. Okul yöneticileri, eskiden sözümona kendi personelleri olarak çoğunlukla beyaz, Anglo-Saxon ve Protestan olanlara güveniyor olmaları noktasında mahcup ediliyorlardı.

Ortaya çıkan bu politika değişiklikleri iki olayla örneklendirilebilir. Harold Greenberg 1964'ün yaz sonunda Tarsus'taki okul tarafından doğrudan işe alınmıştı. ABCFM biyoloji ve genel fen bilgisi derslerine birini gönderemediği hallerde bu derslere bu öğret-

men girecekti. Greenberg'in resmî ikamet ruhsatı Türk makamlarından geri gelince hayli mizah konusu olmuştu. Çünkü onun dinî inancının "Protestan" olduğu belirtiliyordu. Başvuru formunu doldurmuş olan okul sekreteri İsmail Öktem'e, nasıl böyle bir yanlış yapabildiği soruldu. O da şöyle cevap verdi: "Ben Mr. Greenberg'in Yahudi olduğunu nasıl bilebilirdim ki? Şimdiye kadar bütün Amerikalı öğretmenler Protestandılar."[50]

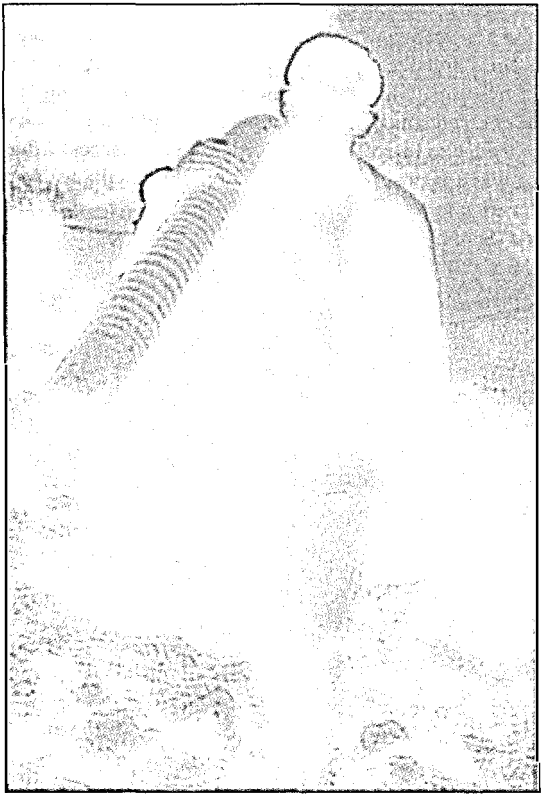
Diğer ilginç olay şuydu: Eşfak Kureşi'nin matematik dersinde vuku bulan bir şeyden dolayı bazı öğrencilerin canı sıkılmıştı. Kureşi, yüksek öğreniminin bir kısmını Büyük Britanya'da görmüş olan Pakistanlı bir Müslümandı. Yıllarca Tarsus Erkek Okulu'nda ve Üsküdar Kız Akademisi'nde öğretmenlik yapmıştı. Bu olay üzerine öğrenciler müdürün odasına gelerek, "efendim, bizi Türk öğretmenlerimiz anladılar, Amerikalı öğretmenlerimiz de anladılar, fakat Pakistanlılarla anlaşamıyoruz" dediler. Neyse ki Eşfak Kureşi, genelde kendi Türk öğrencileri tarafından kabul gören bir kişiydi. Lakin bu yüzleşme, yalnızca bir iki yıl öncesinde yabancı öğretmen kadrosundaki kültürel farklılığın çok az olduğu bir kurumda meydana geliyordu.

Devam eden bu gidişat 1971'deki bir ilanla da iyice kendini belli etmektedir. Bu ilanda Tarsus Amerikan Koleji'ndeki öğretmen kadrosuna iki Avusturalyalı ve üç Hollandalı öğretmenin dahil olduğu belirtiliyordu. O yılki kadroda bunların yanı sıra on beş Türk vatandaşı, on beş de Amerikalı öğretmen bulunuyordu.[51]

Topluma Hizmet

Topluma hizmet ve yardım projeleri, ABCFM eğitim felsefesinin her daim önemli bir yönünü teşkil etmiştir. 1950'lerin ilk yılların-

[50] Yazarın kişisel hatırasıdır.
[51] Yazarın kişisel hatırasıdır.

O sırada Tarsus Amerikan Koleji'nde öğretmen olan Altan Ünver, okulun *Sosyal Hizmet Kulübü*'nden öğrencilerle birlikte Tarsus yakınlarındaki bir çalışma kampında (1967). Kaynak: Türkiye Kalkınma Vakfı, Ankara, TKV, 2004, s. 4.

dan sonra iyileştirilen şartlar yeni faaliyetlerin başlatılmasını mümkün kılmıştı. Türkiye'nin ilk organizeli hafta sonu kamp çalışmalarından biri, Tarsus Erkek Okulu'ndan fazla uzak olmayan Reşadiye Köyü'nde, A. Donn Kesselheim'in nezaretinde 1954'te gerçekleştirildi. Bu kişi, eşi Chelsea ile birlikte 1952-1957 arasında okulda öğretmenlik yaptı. O dönemde yerel bir ilkokulun müfettişlerinden Halil Dere de bu kampa katıldı. Aynı zamanda köy kökenli olan Halil Bey, çoğu şehir merkezlerinden gelmiş olan kolej çocuklarının, köy okuluna boya badana yaparken sergiledikleri coşkuyu hatırlamaktadır. Onlar ay-

rıca kerpiç kullanarak tavuk kümesleri yaptılar ve bir meydanı voleybol sahası olarak düzleştirdiler. On altı kolej öğrencisi o hafta sonu, Reşadiye'de köyün gençleriyle omuz omuza çalıştılar.

İlaveten bu gençlerden çoğu, daha sonra okulun maddi destek verdiği öteki çalışma projelerinde de yer aldı. Hemen sonra Tarsus öğrencilerinden bazıları uluslararası yaz kamplarına katıldı. Bu gençler, *Türk Kamp Çalışması Birliği*'nin kurulmasında da etkili oldular. Talas Erkek Okulu'nun eski bir öğretmeni olan James Johnson bu teşebbüste son derece aktifti.[52]

Türkiye'de yaz kampları düzenleniyordu ve buralara lise seviyesindeki American Board okullarının her üçünden de öğrenciler katılıyordu. Bunlardan hatırlanmaya en değer olanlarından birini, eskiden Tarsus'ta öğretmenlik yapmış Robert McKay organize etmişti. Amaç, çok ihtiyaç duyulan bir köy okulunu inşa etmekti. Köylüler, Ege Denizi'ndeki bir Yunan adası olan Girit'ten 1920'deki nüfus mübadelesinde anavatanlarına geri göçetmiş Türklerdi. Yıllardır Tarsus Okulu'nda dış kapı bekçiliği yapan Hüseyin Işıkcan bu köyün yerlisiydi. Köyün ortak dili hâlâ Rumcaydı. Gençlerin çoğu kamyon

[52] *Ne Haber?*, Tarsus Amerikan Koleji, Ekim 1971. Bu bilgi, Dr. A. Donn Kesselheim ve Halil Dere Bey'le yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Kitabın yazarı Stone, ilk kamp çalışmasında bizzat yer aldı ve müteakip pek çok şeyi gözlemledi. Köy Enstitüsü mezunu Halil Dere de Türkiye'deki milli kamp çalışmalarının geliştirilmesinde aktif bir kişiydi. Sonradan Köy İşleri ve Milli Eğitim bakanlıklarında yetişkin okur yazarlığı ve toplumu kalkındırma uzmanı oldu.
Başlangıçta bir kamp çalışması olan bu faaliyet, Tarsus Erkek Okulu mezunu Altan Zeki Ünver Bey'in öncülüğünde *Türkiye Kalkınma Vakfı* şeklinde geniş çaplı bir örgütlenmeye gitti. Altan ve eşi Letitia, ortaokula veya liseye gitmek üzere şehre gelmiş ve kalacak yer arayan köy delikanlıları için kalacakları mekanlar kurdular. Orijinal adı "Dostluk Evi" olan bu program gelişerek, bir tavuk yetiştirme programına ve ardından diğer pek çok kırsal kalkınma faaliyetlerine dönüştü. Yakın bir zamanda *Türkiye Kalkınma Vakfı* otuz beşinci yılını kutladı. Vakfın çalıştığı alanlar, Türkiye'nin birçok yöresinde bulunmaktadır. Doğal bir gelişmenin sonucu olan bu kuruluş, eski destekçileri olan American Board okullarından ve *Birleşik Kilise Dünya Elçileri Heyeti*'nden ve günümüzde eski ABCFM okullarını yönetmekte olan *Sağlık ve Eğitim Vakfı*'ndan tamamıyla bağımsızdır.

şoförü olmayı umut ettiklerinden, ehliyet almaları için Türkçe öğrenmeye ihtiyaçları vardı. Okul binası inşa edildikten sonra yetkililer, buraya ilk defa eğitim sağlayarak bir öğretmen tayin ettiler.

İzmir Kız Okulu da yine şehrin dışındaki bir köyde yaz çalışma kampı faaliyeti düzenledi. Öğretmen ve öğrenciler, temel okuma yazma dersleri vermek, çocuklara etkinlikler düzenlemek, modern çocuk bakımını ve ev hanımlığını göstermek için köye yerleştiler. Şehirden gelen ve köylülere nispetle daha avantajlı durumdaki bu gönüllüler, yerli muhatap kitlelerinden köy yaşantısının zorluklarıyla baş etmeyi öğreniyorlardı. Böylece pek çok yönden bu çalışma kampları gerçek bir bilgi ve beceri alışverişi oldu.

Köyler için gezici kütüphane projeleri de bu dönemde yaygınlaştırılıyordu. Dört Amerikan okulunun hepsi bu kütüphanelere sponsor oldu. Lakin en aktif programlardan biri İzmir Kız Okulu'ndaydı. Öğrenciler uygun kitapları seçiyor ve satın alıyorlardı. Kitapları listeliyor; dolaşım için hazırlıyorlardı. Okul kamyonetiyle onları dağıtmak üzere kırsal alanlara düzenli geziler planlıyor ve sırayla bunları gerçekleştiriyorlardı. 1960 İhtilali'nden sonra reformist olduğu açıkça belirtilen bir yönetim iktidara gelince, köylülerin aydınlatılmasına gösterilen ilgi daha geniş bir alana yayıldı. Gezici kütüphane birlikleri, artık sosyal hizmetin bir parçasıydı ve bunlara halk okulları da dahil ediliyordu. Ardından Milli Eğitim Bakanlığı ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından resmî gezici kütüphane kamyonetleri hizmete sokuldu. Böylece güzel okuma malzemeleri kırsal kesimin gençliğinin kolayca kullanmasına daha uygun hale getirilmiş oldu.

Yetişkinlere İngilizce öğretmek için akşam kursları düzenlemek, American Board okullarının bir başka hizmetidir. Örneğin 1955'te bu kurslar Tarsus'ta açıldı. Genellikle 90-120 arasındaki hevesli katılımcıyı çekiyorlardı. Bu öğrenciler, haftada üç saatlik eğitim almak için cüzi bir ücret ödüyorlardı. Kurslarda okulun öğretmenleri, mezunları ve bazen de iyi yetişmiş lise öğrencileri gönüllü öğretmenlik yapıyordu. Elbette bu yarı zamanlı öğrenciler arasında yüksek oranda kursu bırakanlar oldu ama derslerde İngilizceyi ilk

defa öğrenmeye başlayan pek çok kimse sonradan daha ileri eğitim için İngilizce konuşan ülkelere gidebildiler.

Eskiden American Board okullarının önemli ek bölümlerinden olan kütüphane ve müzeler, iki dünya savaşı ve ekonomik bunalım dönemlerinde sekteye uğramıştı. Bu kaynakları geliştirmeye elverişli çok az zaman ve para vardı. Her okula yarı zamanlı, eğitimli kütüphaneciler almak yeniden mümkün oldu. Kütüphaneler, öğretim medya merkezleri haline dönüştürüldü. İngilizce kitaplar şimdi yeniden ithal edilebiliyor, daha fazla Türkçe kitap yayınlanıyordu. Öğrencilerin kütüphane kurulları, kitapların seçiminde ve listelenmesinde yardımcı oluyordu. Öğrenciler, ödünç alıp verme bölümünde gönüllü yardımcılar olarak çalışıyorlardı. Kimi zaman da kütüphaneler, okul civarındaki daha geniş topluluğun kullanımına hazır hale getirilebiliyordu. Sonuç olarak Türk gençliğinin bir nesli, modern bir kütüphanenin işletilmesi hakkındaki bilgiyi ilk elden öğrendiler; slayt ve sinema filmi projelerinde uzmanlaştılar.

Program Geliştirme

Türkiye'deki American Board okullarındaki programlar 1950-1970'li yıllarda pek çok yönden değişti. Eski müdür William Sage Woolworth'un bildirdiğine göre 1928'de Eğitim Bakanlığı'nın bu kurumlara dair belirlediği resmî kuralların ve düzenlemelerin tamamı iki daktilo sayfasına sığmışken,[53] 1965'te faaliyet gösteren üç ABCFM okuluna ait ortak kurallar ve düzenlemeler ise tek satır aralıklı, yirmi üç daktilo sayfasını dolduruyordu. 1970'te bu okulların

[53] William Sage Woolworth'tan Frank A. Stone'a mektup, 9 Aralık 1969. Woolworth 1928'den 1949'a kadar Tarsus Erkek Okulu'nda müdürdü. Halefi ise 1949'dan 1964'e kadar görev yapan Dr. Richard E. Maynard idi. Dr. Maynard'ı Frank A. Stone ve Johannes Maynard takip etti. 1968'de Wallace Rebeson müdür oldu ve bu görevde 25 yıl hizmet etti.

resmî müfredat programı çizelgesi otuz iki sayfayı kapsıyordu.[54]

Türk milli eğitim sistemi gittikçe daha karmaşık bir hal aldıkça ve ABCFM okulları geliştikçe *iki kaynaktan* yeni düzenlemeler sadır oldu. Ankara'daki Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçen yeni eğitim-öğretim yönetmeliğince yürürlüğe konan talimatları resmen ilan etti. Bu türden bir talep, genellikle ülkedeki bu kategorideki okulların hepsini içine almaktaydı. Örneğin, 1950'lerin başında Board okulları da Müslüman öğrencilerine, milli okullar için emredilen Müslüman din derslerini koymaya başladılar. Ortaokul ve lise bitirme sınavları sistemi bu yıllarda defalarca değiştirildi. 1950'nin sonlarında Türk liselerinin üç yıl yerine dört yıl olduğu bir dönem vardı.

Program değişiminin diğer kaynağı American Board okullarının kendi girişimleriydi. Örneğin Ankara'daki idarecilere bazı yenilikler teklif ettiler. Böylece müfredata seçimlik dersler konulabildi. Yine, seçmeli derslerin muhtevaları genel müfredata intibak ettirildiği sürece Milli Eğitim Bakanlığı, İngilizce ders kitaplarının seçimine müdahale etmedi. Yeni malzemeler ve yöntemler Birleşik Devletler'den geldiği gibi öğrencilere aktarılıyordu. ABCFM okulları, kendileriyle bir biçimde bağdaşan daha çaplı bir esneklik sayesinde *proje metodu öğretimi, "yeni" matematik ve bilimler, tematik birim öğretimi* gibi alanlarda bazı eğitim metotları sunabilirdi.

Fakat bir başka topluma yeni dersler ve öğretim konuları sunmak, yenilenmeye açık öğretim materyalleri hazırlamayı veya bulmayı gerekli kılar. Bu yeni bir şey değildi. Zira Birinci Dünya Savaşı öncesinde İstanbul'daki [American Board] Neşriyat Dairesi

[54] *Board Heyeti'ne Bağlı Amerikan Okullarının Müşterek Yönetmeliği.* Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onaylıdır, Ankara 1959. Bu bölümün araştırıldığı yıllarda Türkiye'de faaliyette bulunan American Board okullarını kapsayan temel kurallar ve düzenlemeler bu evrakın içerisinde yer almaktadır. Bu evrak sık sık değiştirildi ve genişletildi. 1950'den 1970'e kadarki müfredat, *Amerikan Board Heyeti'ne Bağlı İzmir Amerikan Kız Lisesi, Tarsus Amerikan Lisesi, ve Üsküdar Kız Lisesi, Müşterek Müfredat Programı* içerisinde belirtilmektedir.

Talas Nute Kliniği'ndeki bir "Sağlıklı Bebek" Kliniği (1964) Beth Miller Wilkins çocuklardan birini muayene ediyor.

Türkçe kitaplar yayınlamıştı. Bu kitaplar arasında bir astronomi kitabı olan *Avâlim-i Felekiye* (Astrolojik Bilimler), *Coğrafya-yı Tabii* (Fiziki Coğrafya) adlı bir ders kitabı ve bir giriş kitabı olan *Tahsil-i Kıraat* (Okuma Öğretimi) adlı kitaplar bulunuyordu. O dönemde ABCFM okullarının temel hedeflerinden biri ilkokul öğretmenleri yetiştirmekti. Bu bağlamda *Mebde-i Talim-i Sıbyan* adlı bir kılavuz kitap yayınlandı. Koro müziği de ihmal edilmedi ve *Öğrencimize Şarkı Kitabı: Türkiye'nin Yeni Gençliğine İthaf* adlı kitap 1932'de neşredildi. Bu kitap ilk dönem koleksiyonlarını esas alıyor, hem Türkçe hem de İngilizce şarkı sözlerini ihtiva ediyordu. Dolayısıyla 20. yüzyılın ortalarından sonra üretilen malzemeler yerleşik bir geleneği sürdürmüş oldular.[55]

[55] Bahsedilen başlıkların yanı sıra American Board Yayın Dairesi (sonradan Redhouse Basımevi) meşhur Redhouse sözlüklerini de yayınladı. Bunların ilki 1961'de basıldı. Türkçe ve İngilizce konuşan insanlar arasında karşılıklı kültürel anlaşmanın sağlanmasında adı geçen çalışmalar önemli bir rol oynadı. Anılma-

Modern ders kitaplarının çoğu İngilizce yazılmıştı ve belirli ihtiyaçların karşılanmasına yönelik hazırlanmışlardı. Olive Greene, Angeline Ducas ve Harriet Yarrow, Türklere İngilizcenin sesbilimini öğretmek için çok sayıda temel metin kitabı yazdılar. İngilizce öğretmenleri için betimsel dilbilimin ilkelerini temel alan geniş çaplı bir kılavuz kitap, Lloyd Swift tarafından *Türklere İkinci Dil* adıyla yazıldı. 1956'da yayınlandığında, bilimi esas alan ilk çalışmalardan biriydi.

Lynn Jorgensen ile Peter Davies *Anahatlarıyla Kompozisyon* adlı bir kitap derlediler. Özellikle ortaokullardaki Türk öğrencilere yönelik sağlık dersi için Allan Forsythe *The Amazing Machine [Şaşırtıcı Makine]* adlı kitabı yazdı. 1966'da Naomi Foster, ortaokul seviyesinde, kütüphanecilik bilimi dersleri serisinden oluşan bir kitapçık hazırladı. Dorothy Blatter tarafından Üsküdar Okulu'ndaki kızlar için küçük bir sanat kitabı hazırlandı ve yazıldı. İngilizce ve Türkçe arasında sözlü ve yazılı çeviri becerilerini öğretmek maksadıyla bir yazım becerileri kılavuzu ve ayrıca el yazısıyla yazılmış 74 sayfalık bir kitapçık Tarsus'ta hazırlandı. Thomas McNair de Türk gençlerine, sayı kavramlarını öğreten yeni bir yaklaşım denedi ve bu çalışması *Prep Arithmethic [Hazırlık Aritmetiği]* adıyla yayınladı. Yerel olarak yayınlanan bu kitap örnekleri, bu yıllarda Board okullarındaki eğitimi geliştirmeye ciddi anlamda ilgi gösterildiğine delalet etmektedir.

Halkın kullanımına mahsus kitaplar da yine bu dönemin göze

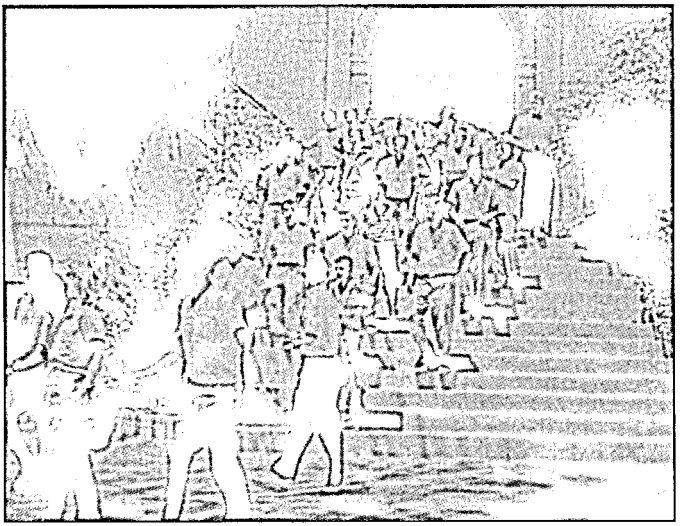
ya değer bir başka yayın girişimi, köylerdeki yeni okur yazarlar için hazırlanmış temel Türkçe kitapçık serisiydi. Bu daire tarafından ilk dönemde basılan okul kitaplarından bazıları ise *İlm-i Hisab-Kısmi Zihnî* (Zihin Aritmetiği), *İlm-i İlahi-i Tabiî* (Doğal Teoloji) ve *Talim Hakkında Tasavvurât-ı Mütenevvia* (Genel Öğretim metotları) idi. 20. yüzyılın ortalarında, Frank A. Stone'un *Emphases in Modern Turkish Literature*, İstanbul: Redhouse Basımevi, 1968 ve *The Impact of Culture on Education in Modern Turkey*, İstanbul: Redhouse Basımevi, 1969 tarzında, doğuda yeni öğretmen olanlara yardımcı olmak maksadıyla hazırlanan kitapçıkları görüldü.

çarpan özelliklerindendi. Örneğin, İzmir Kız Okulu'ndaki Sosyal Hizmet Kulübü'nden öğrenciler, beraber çalıştıkları köy kadınları için bir dizi temel okuma yazma ders kitabı yazdılar ve resimlediler. Bunlar birçok yaz kampında kullanıldı. Grace Privratsky ve Yüksel Uslay üç kitaplık bir okumaya başlangıç kitabı serisi yazdılar. Bunların konuları Selma isimli hayali bir karakterin etrafında dönüyordu. Amaçları, Gaziantep şehrindeki kadınlara basit tarzda İngilizce öğretmekti.[56]

1977 yılında Can Çoknil tarafından okul öncesi çocuklar için yazılan *Çiçek Kopartmak Yasaktır* başlıklı kitap, [American Board'un yayıncılık kolu olan] Redhouse Basımevi tarafından yayınlandı. Üzerinde konuştuğumuz dönemde ortaya çıkan deneysel yazının daha pek çok örneğinden bahsedilebilir. *İbrahim Ağabey: Düşenin Dostu* adlı, 13-19 yaş arasındaki okuyuculara yönelik bir roman Dorothy Blatter tarafından 1964'te kaleme alındı. Bu kitap iki yönde öncülük etti. *Birincisi*, eskiden Türk okuyucular için az sayıda küçük çocuk romanı vardı. *İkincisi*, Sosyal Hizmet mesleği Türkiye'de 1960'lara kadar hemen hemen hiç bilinmiyordu. Dolayısıyla bu roman, hitap ettiği yaş kitlesini sosyal hizmet anlayışıyla tanıştırmış olabilir. Herkesin kabul ettiği üzere bu kitap geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmadı ve estetik açıdan da tam anlamıyla tatmin edici değildi; ancak bir bakıma yeni bir çığır açtı. 1970'ler boyunca Redhouse Basımevi, yerli botanik ve zooloji hakkında on adet Türkçe kitapçık yayınladı. *Çevremizdeki Yaşam Serisi* adıyla Türkçe uzmanları tarafından kaleme alındılar. Bunlar, ekolojik bakış açısıyla Türkiye'nin çevresi ve doğal kaynakları hakkında yazılmış ilk kitaplar arasındaydı. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından doğal bilimlerle ilgili derslerde ek kaynaklar olarak onaylandılar.

Bu yıllardaki diğer bir ilginç eğitim yayını üç ayda bir çıkan

[56] Grace Privratsky ve Yüksel Uslay: *Selma Okuyabiliyor*, 1963, 1965; *Selma Ne Yapıyor?*, 1964; *Selma Okuyor mu?*, 1965. Bu kitapların hepsi İstanbul, Redhouse Basımevi tarafından yayımlandı.

Lise öğrencileri, Mr. Howard Bradley (III) ile birlikte Tarsus Amerikan Erkek Okulu'ndaki Stikler Hall Binası'ndaki toplantıdan ayılırken (1964). Kaynak: Tarsus Amerikan Okulu Arşivi, Tarsus.

Current Turkish Thought [Güncel Türk Düşüncesi] adlı bültendi. Bu yayını 1962 yılında *Contemporary Turkish Thought [Çağdaş Türk Düşüncesi]* başlığı altında, Türk basınından alınmış, açıklamalı makale özetleri olarak Robert Avery başlatmıştı. Ardından Frank A. Stone editör oldu ve söz konusu yayın özellikle Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da Türklerle ilgili meseleleri takip eden kişilere hitap ediyordu. Tarsus Okulu mezunlarından ve o sırada İstanbul Üniversitesi'nde profesör olan Dr. İlter Turan 1971'den sonra *Contemporary Turkish Thought*'un editörü oldu ve bu görevi on yıl sürdürdü. Her sayı, değişik sosyal ve kültürel konular üzerinde uzman olan bir Türk tarafından yazılıyordu. Sonraki editörü ise yine bir Tarsus mezunu ve o dönemde Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Dr. Günhan Danışman'dı. *Contemporary Turkish Thought* yirmi yıllık süreli yayın hayatını tamamladı. Bu yayın, bir

ABCFM görevlisi tarafından başlatılan ve başarıyla Türk liderlere devredilen bir proje örneğidir.[57]

Okulların Değerlendirilmesi, 1950-1970'ler

1971 yılında ABCFM okullarının eski öğretmenlerine bir anket gönderildi. 101 kişiden cevap geldi; bunların 59'u kadın, 43'ü erkekti. Türkiye'de çalıştıkları yöreler ise şöyleydi:

Ankete Cevap Verenlerin Öğretmenlik Yaptıkları Yöreler[58]

İzmir Amerikan Kız Koleji (ACI), İzmir..... 27
Üsküdar Kız Akademisi (AKA), Üsküdar... 26
Tarsus Amerikan Koleji (TAC), Tarsus..... 41
Talas Amerikan Okulu..... 15
Diğer ABCFM okulları..... 7
Toplam..... 116

Not: Cevap sahiplerinden bazıları birden fazla American Board okulunda öğretmenlik yapmıştı.

Anket sayfasında on soru bulunuyordu. "Amerikalıların, gelecekte bir dönem Türkiye'deki American Board okullarında öğretmenlik yapmalarına sıcak bakar mısınız?" sorusuna dört olumsuz, doksan yedi olumlu cevap verildi. Bu okullarda çalışmaya devam edilmesine muhalif olan Amerikalı öğretmenler gerekçelerini de şöyle belirtmişlerdi.

Birinci kişi bu kurumlarda açıkça ortaya konulan misyonerlik

[57] *Current Turkish Thought*, Üç Aylık Bülten, İstanbul Redhouse Basımevi, 1969. *Dear Friends* adlı bir bülten de Yakındoğu Misyonu'ndaki elemanlara ve Yakındoğu Misyonu'nu destekleyenlere yönelik malzemeler içeriyordu.

[58] Frank A. Stone, *A Survey of Former Teachers of the American Board Schools*, Storrs, CT: World Education Project, Connecticut Üniversitesi, 1971. Bu bölümün bu kısmındaki bütün alıntılar, adı geçen araştırmanın deneklerinden iktibas edilmişlerdir.

alt kültürü eleştirisiyle birlikte çalışmaya mecbur kalmıştı. 1965'ten 1968'e kadar Türkiye'de bulunmuş olan bir hanım ise şunları ileri sürüyordu:

> Kültüre alışmak, neredeyse meslektaşların tuhaflıkları ve mizaçlarıyla başa çıkmak kadar zordu. Enikonu işi şakaya vurma yeteneği, 'doğru' din anlayışından çok daha gerekli bir özelliktir.

Aynı dönemlerde Türkiye'de öğretmenlik yapmış bir bey de şunları yazmıştı:

> Ben o ülkeyi ve Türk insanını sevdim. Fakat Amerikalı 'misyonerlerin' çoğuna gösterilen o büyüklük taslama, hor görme gibi tavırlardan ve görgüsüz davranışlardan hoşlanmadım.

Türkiye'de görev yapmış diğer eski American Board öğretmenleri, tecrübelerinin olumlu taraflarına dair duyguları ile Amerika'nın yeni sömürgecilik (neo-colonialism) politikası hakkında içlerinde taşıdıkları duyguların arasında kaldıklarını açıklamışlardı. 1965-1967 yıllarında Türkiye'de bulunmuş olan bir hanım şu karşılığı vermişti:

> Bu soru hakkında, Türkiye'de öğretmenlik yaparken edindiğim o muazzam eğitim tecrübesinin bilgisi ile Amerikan emperyalizmi ve Amerika'nın diğer kültürler üzerindeki patronluğuna dair gittikçe çoğalan hislerim arasında ikiye bölünmüş vaziyetteyim. Kilise, dünya çapındaki diğer yaklaşımlarla bunların artmasına katkıda bulundu. Aynı zamanda öğrenci kitlesinin toplumsal projeler vasıtasıyla daha iyiye gitmesinden cesaretleniyorum. Köklerinde, başkalarına artan bir ilgiyle yaklaşma anlayışı olan bu projeler, Board misyonerlerinin ilgisi ve kendini adamakla geçen yılları sayesinde öğrencilere bir bilinçlenme getirmektedirler.

En azından bir kişi, yani 1863-1864'te bir yıl Türkiye'de öğretmenlik yapmış bir hanım, doğru dürüst bir misyonerlik kurumu olarak faaliyette bulunmadıkları gerekçesiyle American Board okullarına karşı çıktığını sözünü sakınmadan söylemişti. Bununla beraber Hıristiyan misyonunun tüm biçimlerini de reddediyordu:

> Din değiştirmeyi sağlayamayan bir misyon okulunun saçma olduğunu düşünmeye devam ediyorum. Hem de Türk hükümeti bu okulların bunu yapmasına izin vermezken tam anlamıyla bir misyonerlik çalışması fikrine hiçbir surette katılmıyorum. Uzun lafın kısası bu düpedüz haddini bilmemektir.

Cevap verenlerden Türkiye'de American Board okullarının devam etmesi taraftarı olanların büyük bölümü arasında, Türkiye'de yaşamış olmaktan kaynaklanan kişisel gelişimi takdir eden pek çok ifade yer alıyordu:

> Türkiye'de bulunduğum yıllar boyunca yaşanan büyümeyi kestirmeye başlayamıyorum. İnsanoğlunun 'tek olduğunun', Buckminister Fuller'in 'yeryüzü uzay gemisi' sözüyle ne demek istediğinin daha fazla farkına vardım. Vermek ve hizmet etmek konusunun her türünü –ki insanların gösterdiği çok fazla farklı tür var– daha fazla görebileceğimi ve bu iki hususa daha fazla karşılık verebileceğimi düşünüyorum.

Bu açıklama 1962'den 1965'e kadar Türkiye'de öğretmenlik yapmış olan bir hanım tarafından yazıldı. 1953-1959 arasında Türkiye'de bulunan bir bey de Board'un eğitim programlarının, içerisinde birkaç Amerikalı elemanın yer almasıyla devamından yanaydı. Şöyle diyordu: "Bu faydalı bir tecrübe de olabilir; tahrip edici de. Her iki durumda da derin bir iz bırakıyor."

American Board okullarının vücuda getirdiği *kültürler arası anlayışı* temel alan pek çok destek ifadesi de bulunuyordu. 1963-1965 arasında Türkiye'de öğretmenlik yapmış bir hanım "bakış açılarının değiş tokuş edilmesi hem Türkler hem de Amerikalılar nezdinde iyi bir şeydir" diye yazmıştı. 1959'dan 1962'ye kadar Türk kızlarına öğretmenlik yapmış olan bir erkek öğretmen de şunları tespit etmişti:

> Bana öyle görünüyor ki, Board okulları dünyanın geri kalan kısmını, en azından bir bölümünü öğrenmeleri noktasında Amerikalılar için mükemmel bir yoldur. Bu teşkilatın *Barış Gönüllüleri*'nden daha iyi olduğunu düşünüyorum. Çünkü hoşlanın veya hoşlanmayın, Türklere ABD'yi tanıtacak bir 'görüntü' probleminiz yoktur.

Diğer cevap sahipleri ise, kişisel ve mesleki açıdan seçkin bir eğitimci grubu ile işbirliği içerisinde olabilmenin değerinden bahsetmişti. Bunlardan bazıları ömür boyu ahbaplık etmişlerdi. Kültürel ve dinî açıdan azınlıkta olmanın neye benzediğini keşfetmenin kıymeti de birkaç kişi tarafından dile getirilmişti.

Cevap verenlerin çoğu American Board okullarının devam etmesinde ısrarcıydı. Zira onlar bu kurumların, Türkiye'nin insan kaynakları ihtiyacını karşılamada Türkiye'ye yardım ettiğine inanıyorlardı. Bu kurumlar ayrıca Türk toplumunda başka türlü okula gidemeyecek olanlara da eğitim fırsatları yaratmışlardı. 1958'den sonra on yıl Türkiye'de bulunmuş olan bir hanım şöyle cevap vermişti:

> Buradaki öğrenciler İngilizceyi ve Batı'daki hayatı öğrenmeyi arzu ediyorlar. Bunun için Amerikalı öğretmenlere ihtiyaç var. Ayrıca açık fikirli insanlar burada çok şey öğrenebilirler...[59]

Türkiye'deki American Board okullarının yapısal yönleri, anketin bir başka kısmında tanımlanmıştı. Muhataplardan, onları en olumlu şekilde etkileyen hususlardan, en az etkilendiklerine doğru sıralamaları istendi. 27'si kadın 15'i erkek, toplam 42 kişi anketin bu bölümünü tamamen doldurmuştu.

American Board Okullarındaki Yaşantının Değerlendirilmesi[60]

Sıra Düzeni	Durum	Ham Puan
1 (etkilendikleri)	öğrencinin akademik durumu	137
2	aile ilişkileri	150
3	öğrenci faaliyetleri	157
4	idare	163
5	müfredat	183
6	yardım projeleri	188
7	öğretmenlere ev sağlanması	215

[59] *A.g.e.*
[60] *A.g.e.*

8	fiziksel araçlar	309
9	öğretmenlerin yemek odası	336
10 (etkilenmedikleri)	yatılı öğrencilere yapılan düzenleme	362

American Board Okulları Üzerine Yapılan Araştırmalar

Türkiye'deki American Board okullarının programlarının değişik yönleriyle ilgili birkaç araştırma bulunmaktadır. Ralph A. Meyering, 1959'da faal dört eğitim kurumunda çalışan Türk ve Amerikalı öğretmenlerin davranış problemlerine yönelik tavırları araştırdı. Anket formu kullanarak 48 Türk, 71 Amerikalı öğretmene, en ciddi kötü davranış olarak neyi dikkate aldıklarını sordu. Muhataplara ayrıca öğrencilerin geleceğin yetişkinleri olarak topluma uyum sağlamalarını hangi fiillerin engelleyeceği soruluyordu. Soru metni üzerindeki 51 potansiyel davranış problemi, Birleşik Devletler'deki benzer bir araştırmanın sorularından devşirilmişti. Meyering Türklerin 27'sinden, Amerikalıların ise 52'sinden cevap aldı.

Türk muhataplar tarafından *had safhada ağır* olduğuna hükmedilen üç davranış şunlardı: Hırsızlık, yalancılık ve hile. Öteki on iki davranış da *ağır* olarak değerlendirilmişti: Küstahlık (saygısızlık), acımasızlık (zorbalık), okuldan kaçmak, kaypaklık, ahmaklık, mastürbasyon, ziyankârlık, uyuşukluk, itaatsizlik, müstehcen notlar yazmak ve edepsiz resimler çizmek, aldırmazlık, ilgisizlik ve hevessizlik.

Öte yandan Amerikalı öğretmenler, problem olarak gördükleri davranışların hiçbirini, öğrencilerin yetişkinler olarak gelecekteki durumlarını etkilemesi açısından "had safhada ağır" olarak işaretlememişlerdi. Sadece yedi tanesini bu açıdan *ağıra yakın* diye değerlendirmişlerdi: Hırsızlık, hile, acımasızlık (zorbalık), yalancılık, ziyankârlık, öfke nöbeti (sinir krizi) ve itimatsızlık sergilemek. İki dilli ve iki kültürlü kurumlarda aynı öğrencilerle ilişkili olan bu iki öğretmen grubu arasında, öğrenci davranışlarına benzer ve farklı

yaklaşımlar getirmesi çarpıcı bir sonuçtur. Türklerin tanımladıkları *onaylanmayan davranışlar*, Amerikalıların tanımladıklarının iki katı olduğu özellikle zikretmeye değer bir durumdur. Bu da büyük ihtimalle o dönemin Türk toplumundaki değer ölçülerinin, daha müsamahakâr olan Amerikalılara kıyasla daha iyi tanımlandığına işaret etmektedir. Arzu edilen kişisel özellikleri tanımlarken Türk eğitimciler *meraklı olmayı* ve *hassasiyeti* seçmişlerdi; Amerikalılar ise *çok soru sormayı* ve *meraklı olmayı* tercih etmişlerdi.[61]

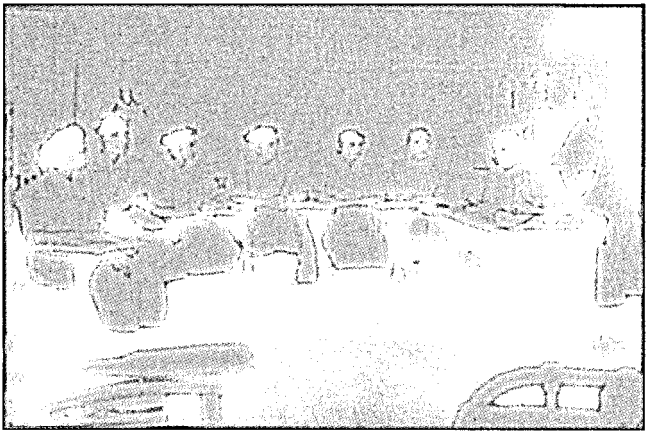
Meyering, öğrencilerinin kişisel problemleri hakkında bilgi sahibi olma bakımından kadınların erkeklerden daha yüksek puan aldıklarını gördü. Yoğun İngilizce öğreniminin olduğu ilk yıla devam etmekte olan öğrenciler, öğretmenlerinin verdiği eğitime, ileri sınıf öğrencilerinden daha yüksek değer biçmişlerdi. Amerikalı öğretmenlerin, Türk öğrencilerinin cevaplarını tahmin etmedeki isabetleri şu beş unsurla bağlantılıydı: Yaşları, öğretmenlik tecrübelerinin miktarı, konu, Türkiye'de bulundukları yıl sayısı ve öğretmen-öğrenci arasındaki ilişki derecesi.[62]

1964'te iki araştırma daha yapıldı. Bunlar American Board eğitimcilerine geniş bir konferans hazırlanmasına yönelikti. Söz konusu konferans aynı yılın Nisan ayında toplandı. Robert S. Keller bu okulların mezunlarından bazılarını bir anket yardımıyla inceledi. Bu formlar, 1924'ten 1964'e kadar (neredeyse kırk yıllık bir dönemde) lise seviyesindeki programlardan mezun olmuş 220 kişiye postayla gönderildi. İzmir, Tarsus ve Üsküdar okullarından mezun 74 kişiden cevap alındı.

Keller'in araştırmasının bir amacı, "öğrencilerde maddi olandan ziyade, manevi bir inanç sorumluluğunun gelişiminde bu okullar ne

[61] Ralph A. Meyering, *Attitudes of Turkish and American Teachers Toward Behavior Problems of Children*, Yüksek Lisans Araştırma Projesi, Iowa Devlet Üniversitesi Eğitim Koleji, 1959, (86 sayfa).

[62] Ralph A. Meyering, *A Study of Teachers' Knowledge of Selected Pupil Characteristics in Relation to Teaching Effectiveness*, Doktora Tezi, Iowa Devlet Üniversitesi Eğitim Koleji, 1961 (119 sayfa).

Isabel Hemingway, R.N. ortaokul mezunu olan ve hastabakıcılık eğitimi alan bir kız sınıfına Gaziantep Azariah Smith Memorial Hastanesi'nde ders veriyor. Bu program sadece birkaç yıl devam etmiştir. Fakat orada, American Board'un gözetimi altında hemşirelik eğitimine dair başka çabalar da söz konusuydu.

kadar etkilidir?" sorusuna cevap bulmaktı. Birkaç gösterge örneği, "maddi" ve "manevi" değerlerin tipik göstergelerini ortaya koyacaktır:

	"manevi"	"maddi"
14. madde: Yaptığım işi seviyorum çünkü	*yaratıcı oluyorum insanlara hizmet ediyorum*	*para kazanıyorum*
33. madde: (American Board okulundaki) En değerli tecrübelerim	*sosyal yardım, dürüstlük, kendi kendine hakim olma, bireye saygı*	*hiçbir şey*

Keller Türkiye'deki American Board okullarından mezun olanların önemli bir bölümünün, belirttikleri üzere, manevi değerlere bir bağlılık geliştirdiklerine işaret edildiği sonucuna vardı. Keller'in araştırması şu suali cevaplandırmak üzere düzenlenmişti: "Öğrencilerin kendilerini, kendi toplumlarında hizmete adamaları noktasında bu okullar ne gibi bir etkiye sahiptir?" Keller %37'sinin meslek se-

çimlerini, hizmet meslekleri üzerine yaptıklarını tespit etti. O bunun, Türkiye'deki eğitimli elit tabakada normalden daha yüksek olduğuna inanıyordu. Mezun deneklerin %60'ı, bir veya birden fazla toplumsal organizasyonda faal olduklarını bildiriyordu. Bu veri, gönüllü hizmet gruplarının, Avrupa ya da Birleşik Devletler'dekilerden daha az önem arzettiği bir toplumda gerçekleşiyordu.

Keller'in üçüncü gayesi şu sorgulamaya karşılık bulmaktı: "Bu okullar öğrencilerini, kabiliyetlerinin ve arka planlarının izin verdiği ve arzu ettikleri mesleki kariyere girmeye hazırlamada ne kadar etkilidirler?" Muhatapların 30'u, ilk tercihleri olan bir yüksek öğrenim bölümüne kabul edildiklerini ve orada eğitim gördüklerini bildirdiler. İlk tercihlerini gerçekleştiremeyen diğer sekiz kişi, bu başarısızlığın sebebini okuldan kaynaklanan bir zayıflığa bağlamıyorlardı. Muhataplardan 41'i kendilerini İngilizcede, beşeri bilimlerde ve sosyal bilimlerde, diğer okullarda okuyan akranları kadar "iyi yetişmiş" olarak değerlendirdi. Lakin matematik ve bilim konularında 23 mezun "daha az iyi yetiştiklerini" hissettiklerini söylediler.

Keller Raporu, 1956'da İzmir Okulu'ndan mezun olmuş bir hanımın yazdığı paragrafın alıntısıyla sona ermekteydi:

> Evlendiğimde kocam Balıkesir yakınlarındaki bir nahiyede hükümet tabibi olarak çalışıyordu. Bir kasabada ve civardaki on iki köyde görevliydi. Oraya ilk gittiğimde hayat bana berbat görünmüştü. Elektriğimiz ve akan suyumuz yoktu. Fakat bir iki hafta içerisinde bana zevk veren pek çok faaliyet buldum. Kocamın hastalarından bazılarını ziyaret ettim; onlara kitap ve gazete okudum. Bazı okul çocuklarına İngilizce derslerinde yardım etmeye çalıştım. Kocamla birlikte at sırtında köylere gitmeyi seviyordum. Onun yönlendirmesi altında yaraları tedavi ediyor, iğne vuruyordum. Bunun ufak bir kasabada yaşamaktan daha zevkli olduğunu anlamıştım. Board okullarının öğrencilerine hayatın ruhunu öğrettiğini ve bunun sadece kitabî bilgiyi öğretmekten daha önemli olduğunu hissediyordum. Cebirdeki bir denklem ya da matematikte bir problemin çözümü, bir kimseye mezun olduktan sonra kısa bir hayat sunar. Oysa hayatın ruhu ölümsüzdür.[63]

[63] Robert S. Keller, *A Survey of The Alumni of The United Church Board Schools*

1964 Eğitim Konferansı'ndan önce, o sırada İzmir Kız Okulu'nun müdiresi olan Lynda G. Blake 52 mezuna ve Türkiye'deki American Board dostlarına bir anket formu gönderdi. Blake'in aldığı 44 cevaptan 40'ı mezunlardan, dördü mezun olmamış eski öğrencilerdendi. 36 cevap sahibi arasında, cinsiyetini belirtmiş olanlardan 23'ü kadın, 15'i erkekti. 40 mezunun 11'i İzmir Okulu'nda, 7'şer tanesi de Talas, Tarsus ve Üsküdar'da eğitim görmüştü. Sekiz kişi hangi okulda okumuş olduğunu belirtmemişti. Dahası bu kişilerden %70'i Board okullarıyla en geniş ilişki dönemini 1945 ile 1965 arasında olduğunu söylüyordu. 23 kişi 1955-1960 arasında bir Board okuluna devam etmişti.

Bu anketi cevaplamaya ve görüşlerini ortaya koymaya istekli mezunlardan ve eski öğrencilerden beklenebileceği üzere cevaplar, temel itibariyle, bir Board okulunda yaşadıklarına yönelik olumlu bir eğilimdeydi. Olumsuz eleştirileri ise, daha tecrübeli ve daha iyi yetişmiş öğretmenlere ihtiyaç olduğu yönünde eleştirilerdi. Ayrıca mezunların ve velilerin okul faaliyetlerinde daha aktif rol verilmesinde ısrarcıydılar. Bunlara ilaveten American Board okulu mezunlarının, toplumlarının durumlarını iyileştirmek için daha fazla sorumluluk üstlenmeleri gerektiği yönünde fikirler vardı.

Öte yandan muhataplar, söz birliği etmişçesine çocuklarının da bir Board okuluna gitmesini istiyorlardı. Çoğu güzel ve etkin bir hayat sürdüklerini ifade etmişlerdi. Engin bir bakış açısı ve geniş ölçekli tecrübeler kazandıkları için kendilerini şanslı addediyorlardı. Aşağıdaki cevap da onların algılamalarına bir örnek olarak Blake tarafından iktibas edildi:

> Şunu ifade etmek isterim ki, ben her daim eğitimimden mutmain olmuşumdur. Şahsım için ya da mesleğimde kullanmak amacıyla geri dönüp okulumda kazandığım tecrübelere bakma ihtiyacı duyduğumda, mutlaka bir çözüm bulmuşumdur. Sahip olduğum bu becerikliliği

in Turkey, İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1964. Anketteki maddelerin ve cevapların tamamı bu on üç sayfalık yayının bünyesinde bulunmaktadır.

yatılı okula borçluyum. Hem kişisel olarak hem de mesleki becerimde bana yardım etmiş olan birkaç genel tecrübeyi listelemek gerekirse:
Hem konuşurken hem de yazarken İngilizcedeki maharet kazanmış olmak ve onu rahatlıkla kullanmak;
Genel tahmin, veri toplama ve hesaplama becerisi;
Talimatları takip, zamanımı planlama, ölçüp biçme ve sonuç çıkarma kabiliyeti;
Kendini yetiştirme için bir kolaylık olan araştırma, gözlem ve sonuç çıkarmada temrinli olma;
Genel kültürü son derece kullanışlı kılma.[64]

Blake'in muhataplarından, geniş bir toplumsal pencereden bakarak, Türkiye'nin eğitim ve gelişim ihtiyaçları arasından kendilerinin en acil olduğuna inandıkları üç alanı seçmeleri istendi.

Deneklerin Bakış Açısıyla
Türk Eğitiminin En Büyük İhtiyaç Alanları[65]

Köy ve şehirlerde ilkokul eğitimi	28
Teknik mesleki eğitim	24
Öğretmenlerin yetiştirilmesi	20
Mesleki eğitim (hemşirelik de dahil)	18
Ortaokul-lise eğitimi	11
Yetişkin eğitimi	9
Yüksek öğrenim-üniversiteler	6

Aynı anketin başka bir bölümünde deneklere, Türkiye'de gelişmiş bir yaşam için en fazla neyin ihtiyaç olduğu soruluyordu.

Türkiye'de Milli Kalkınma İçin
En Gerekli Tutumlar Hakkında Deneklerin Görüşleri[66]

Ülke çapında gelişmeye ilgili olmak	29
Kişisel başarıda dürüstlük	24

[64] Lynda G. Blake, *A Survey of Friends and Graduates of The United Church Board Schools in Turkey*, İstanbul: Redhouse Basımevi, 1964, s. 2. Bu yayındaki verilerin tahlili William A. Edmonds tarafından hazırlanmıştır.

[65] *A.g.e.*, s. 4.

[66] *A.g.e.*

Başkalarının ihtiyaçlarına yönelik toplumsal duyarlılık.. 16
Zor olmasına rağmen çalışmayı seçme kararlılığı..... 15
Gözlem ve değerlendirmede bilimsel tavır..... 12
Hayatta başarılı olmanın ölçütü bağlamında manevi inanç. 9
Alışılmış bir fiile muhalefet olarak yaratıcılık..... 8
Dünya bilinci..... 7

Erkek öğrencilerin ebeveynleriyle yapılan ilginç bir anket de, Tarsus'taki American Board Okulu müdürü Wallace M. Robeson tarafından 1969'da yürütüldü. Postayla gönderilen anket formlarının yaklaşık %40'ı geri döndü. Bu oran 143 Türk yetişkini temsil ediyordu. Yarıdan fazlası (tam 77 kişi) oğullarının herhangi bir mühendislik alanında okumasını ümit ediyordu. Bu meslekten sonra oğulları için çokça tercih ettikleri meslek, 29 velinin seçtiği tıp doktorluğuydu. Seçilen başka meslekler de vardı. Ancak 14 kişi, gençlerin mesleklerinin, yine onların kabiliyetlerine göre seçilmesi ve kendi tercihleri olması gerektiğini işaretlemişti. Bu cevap sahiplerinin büyük çoğunluğu da yine kendilerini, çocuklarının mesleki kariyer seçimlerinde bir unsur olarak algılıyorlardı. Gerçekte de onlar büyük ihtimalle bu konumdaydılar.

Tarsus Erkek Okulu öğrencilerinin velileri şu dört alanı "önemli, değerli dersler" olarak işaretlediler: İngilizce (143), matematik (120), fen (93), Türkçe (55). Şu dersler ise en az değere ve öneme sahip olarak değerlendirildiler: Müzik (11 kişi), sanat (33), din (27), beden eğitimi (20), jeoloji (16), coğrafya (15), askerlik bilimi (11), tarih (11), mantık (10). Fakat 52 denek, okul müfredatındaki bütün derslerin oğulları için değerli olduğuna inandıklarını söylediler.[67]

[67] Wallace M. Robeson, *A Statistical Summary of Answers to a Questionnaire Submitted to T.A.C. Parents*, 17 Kasım 1969. Tarsus Amerikan Koleji Arşivi, Bartholomew Kütüphanesi'nde bulunan daktiloyla yazılmış metin, s. 2. Bahsedilen din dersleri, İlahiyat Fakültesi mezunu Türk öğretmenlerin İslam inancıyla alâkalı verdikleri derslerdi. Ara sıra gayrimüslim öğrencilere verilen din dersleri bunların dışındaydı.

Anne Babaların Tarsus Erkek Okulu'ndaki
Eğitim Hakkındaki Düşünceleri, 1969[68]

Alan	Olumlu bahsetme	Olumsuz bahsetme
İngilizce eğitimi	98	—
Disiplin	49	100
Kişisel gelişim	60	—
Öğretim metotları	78	26
Öğretmenler	49	57
Müfredat içi ve Müfredat dışı programlar	45	63
Muhtelif	9	30
TOPLAM	388	276

İzmir Amerikan Kız Koleji'ndeki Rehberlik Ofisi'nin başında bulunan Mary Kirk, beş yıllık bir dönemde yapılan *Ön Bilimsel Yetenek Testleri*'nin (ÖBET) öğrenci performansı verilerini derledi ve karşılaştırdı.

İzmir Okulu Son Sınıf Öğrencilerinin
ÖBET Matematik ve Sözel Bölümlerdeki Ortalama Puanları[69]

Yıl	Mat. Ortalama Puan	Sözel Ortalama Puan
1959	40,25	26,50
1963	45,19	35,94
1965	46,80	38,00
1967	43,30	32,80
1969	49,20	35,40
1970	46,40	30,50

Bu veriler, 1970'lerdeki ÖBET puanlarında ciddi bir düşüş olduğuna işaret etmektedir. Mary Kirk bunun yenilenmiş milliyetçili-

[68] *A.g.e.*, s. 3.

[69] Mary Kirk, *Preliminary Scholastic Aptitude Test Scores*, İzmir: İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü. Bu araştırma, Rehberlik Ofisi'nin kayıtları için çıkarılan verileri temel almaktaydı. Bu deneme programını Dr. Necla Palamutlu başlatmıştı.

ğin ve Ortadoğu'daki siyasi olaylar yüzünden Birleşik Devletler'e yönelik büyümekte olan düşmanlığın etkisinin olabileceği yorumunda bulunmaktadır. Böylece Mary Kirk, öğrencilerin İngilizcede maharet kazanmaya kendilerini daha az vermekte oldukları kanaatine varmıştır. İngilizce puanları düştüğü zamanlarda matematik puanlarının nispeten yüksek kalması dikkate değer bir durumdur. Şayet Mary Kirk'in varsayımları doğruysa, eğitimcilerin kontrolünde olmayan hadiseler üzerinden, American Board okullarındaki akademik başarının nasıl etkilenebileceğine bu araştırma bir örnek teşkil etmektedir.[70]

1971'in Mayıs ayında, Ege Bölgesi'ndeki üç okulun her birindeki 41 öğrenciye Karen M. Wolfe tarafından *Brown Öğretmen Uygulamaları Envanteri*'nin Türkçeye tercüme edilen bir formu uygulandı. Wolfe o sırada İzmir Amerikan Okulu'nda öğretmenlik yapıyordu. Araştırma yaptığı bu üç eğitim kurumunun ilki, İzmir'de yaklaşık 2.500 öğrencisi bulunan ve karma öğretim yapan özel bir ortaokul; ikincisi Çal ilçesindeki 1.300 öğrencili bir devlet ortaokulu; üçüncüsü de ABCFM'nin himayesindeki 600 kız öğrencili özel bir ortaokul olan İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü idi. Cevap veren öğrencilerin hepsi ortaokul ikinci sınıfta okuyorlardı.

İzmir'deki özel lisenin 142,69, Çal'daki devlet lisesinin 135,7 puan ortalaması sonucu iki yerli okulun puan aralığı 175-106 arasındaydı. İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü'ndekiler ise 155,27 puan ortalamasıyla 121-200 puan aralığındaydı. Bu puanlar, American Board okulundaki öğrencilere, eğitim uygulamaları açısından öteki okullarda okuyanlardan daha fazla destek verildiğine işaret ediyordu. Gerçekten de Wolfe, İzmir American Kolej Enstitüsü'nün sonuçlarının, kendisinin haberdar olduğu Aberdeenshire'daki karma bir İskoç devlet okulunda ve ABD'nin Washington Eyaleti'ndeki, Federal Way Devlet Okulu Sistemi'nde okuyan öğrencilerle karşı-

[70] Mary Kirk, *PSAT Verbal Scores: A Comparison from 1966 to 1970*, İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü Rehberlik Ofisi'ndeki daktiloda yazılmış metin.

laştırılabilir olduğunu iddia ediyordu. Bir başka deyişle, İzmir'deki American Baord okulunda görülen öğretmenlik uygulamaları, okuldaki öğrenciler tarafından daha tatminkâr ve yararlı bulunmuştu. Bu bulgulara pek çok etken katkıda bulunmuş olabilir. Ancak bu araştırma İzmir'deki ABCFM okulunun, Türkiye'deki pedagojik yöntemlerin geliştirilmesine katkıda bulunduğunu düşündürmektedir.[71]

1960'lardaki Bir Öğrencinin Hatıraları

Şimdiye kadar tespit edilebildiği kadarıyla 1960'larda Türkiye'deki American Board okullarında öğrenci olmuş kişilerin yaşadıklarına dair hikâyeler bulunmamaktadır. Ancak şu an Türkiye'nin başta gelen romancısı Orhan Pamuk, *İstanbul: Hatıralar ve Şehir* adlı kitabında, o dönemin Robert Kolej lisesindeki yaşantısından bir kısmını bizlerle paylaşmaktadır. Belki de bu, Board okullarında olup biten benzer olaylar hakkında fikir verebilir:

> Ama kimi zaman hiç durmadan saatlerce gülmeme engel değildi bu! Bazen şaka yaparak, alay ederek, kıkırdayıp gülerek saatler geçirirdim. Çoğu zaman Robert Kolej'de, sıkıcı derslerde kafamda da bir vida gevşediği zaman olurdu bu: Bir süre sonra bütün sınıfa duyuracak şekilde fısıldayarak yaptığım şakalarla, "sululuklarla" öğretmenden daha dikkatle dinlenen bir hikâye anlatıcısı olduğumu görmek beni coşturur, mizah oklarımı sıkıcı Türk hocalara da yöneltirdim. Bazıları bir Amerikan okulunda hocalık etmenin huzursuzluğuyla, öğrenciler arasında kendisini Amerikalılara ihbar eden "casuslar" olduğunu ima eden, bazıları Türk milliyetçisi sıkı nutuklar atan Türk hocaların, Amerikalılara kıyasla daha heyecansız, yorgun, yaşlı ve bezgin olduklarını, bizleri de, kendilerini de, hayatı da artık fazla sevmediklerini hissederdik. İyi niyetle, arkadaş olmaya çalışan Amerikalı hocaların aksine içlerinden ilk gelen şey ezberletmek ve cezalandırmak ol-

[71] Karen M. Wolfe, *A Study of English, Turkish, Scottish and American Students' Beliefs Concerning Good Teaching Practices*, İzmir: Eğitim Projesinde Bilim Yüksek Lisansı, Southern California Üniversitesi, 1971.

duğu için çoğumuz bu bürokrat ruhlu hocalardan nefret ederdik. Türk hocalara kıyasla çoğu genç olan Amerikalı hocalar, olduklarından da saf ve iyi niyetli sandıkları Türk öğrencilere Batı medeniyetinin harikalarını öğretmek için aşırı iyi niyet ve saflıkla öyle bir çırpınırlardı ki, onların neredeyse dinî boyutlara varan eğitim gayretkeşliği bütün sınıfı zaman zaman acımayla gülümseme arasında kararsız bırakırdı. Bazıları uzak ve yoksul ülkelerdeki üçüncü dünyalı çocukları eğitmek için Türkiye'ye gönüllü gelmiş, çoğu 1940'larda doğmuş solcu olan bu Amerikalı hocalar bize Brecht okutur, Shakespeare'in sol yorumlarını yapar, edebi metin okurken de bütün kötülüklerin kaynağının iyi insanları yoldan çıkaran "kötü" toplumlarda yattığını göstermeye çalışırlardı. Edebi metin yorumlarken toplumun kendisine boyun eğmeyen iyi insanları dışarı "ittiğini" göstermek için sık sık "you are pushed" diyen bir hocaya sınıftan bazı alaycılar "yes sir you are pushed" diye iki de bir cevap yetiştirirken, yalnızca son kelimenin Türkçedeki bir hakaretle okunuşunun aynı olduğunu bilmeyen Amerikalı öğretmen, fark etmediği ve bütün sınıfı gizlice gülümseten bir küfür etmiş olmazlar, aynı zamanda sınıfta pek çok öğrencinin de Amerikalılara gizli gizli duyduğu bir öfkeyi de ortaya çıkarmış olurlardı. Dönemin hem milliyetçi, hem solcu havasına uygun bu utangaç Amerikan düşmanlığı, okuldaki Anadolu kökenli, burslu, parlak öğrencilerin kafasını daha çok meşgul ederdi. Zor sınavları geçerek bu ayrıcalıklı Amerikan lisesinde okumaya hak kazanmış, çoğu gerçekten zeki ve çalışkan taşra kökenli yoksul öğrenciler bir yandan Amerikan kültürü, özgürlük düşüncesi ve daha önemlisi üniversiteyi okumak için Amerika'ya gitmek ve orada kalmak gibi hayallerle büyülenirken, diğer yandan Vietnam Savaşı'nın da etkisiyle Amerikalılara karşı zaman zaman denetleyemedikleri bir öfke duyarlardı.[72]

Özetleme

Bu bölüm, Türkiye'deki American Board okullarının 1950'den 1970'e kadarını içine alan bir fotoğraf karesidir. O dönemde bu

[72] Orhan Pamuk, *İstanbul: Hatıralar ve Şehir*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 290-292. Türkçe aslının İngilizceye tercümesi, bir Tarsus Amerikan Koleji mezunu olan Dr. Teoman Sipahigil tarafından yapılmıştır. Dr. Sipahigil, Moskova Idaho Üniversitesi'nden emekli İngilizce yardımcı doçentidir.

okulların hepsi tek cinsiyete eğitim veren, yatılı ve gündüzcü kurumlardı. Başlarında ABCFM'nin tayin ettiği ve okul yöneticiliği eğitimi almış misyonerler bulunuyordu. Müdürlerden biri bu alanda doktora yapmıştı. Diğerinin doktora tezi belgesini almasına az kalmıştı. Birkaçı da yüksek lisans seviyesinde liyakatlere sahipti. Board'un atadıklarıyla birlikte bazı öğretmenler meslek hayatının ortalarında bulunan, hayli tecrübeli kişilerdi. Diğer bazıları ise (genellikle bekar olanlar) Türkiye'de kısa dönem eğitim veren kolejin son dönem mezunlarıydılar. Kaydedildiğine göre, bütün ABCFM okullarında şu an yarı zamanlı yerli öğretmenlerin yanı sıra, bazı tam zamanlı Türk öğretim üyeleri de bulunmaktadır.

İncelemiş olduğumuz bu dönem birçok yönden dikkate şayandır. *Birincisi*, Türkiye'deki American Board okullarında uygulanan müfredat ve eğitim yöntemleri modern ve gelişmiştir. *İkincisi*, geniş çaplı tamiratlarla ve yeni inşaatlarla okul tesisleri hatırı sayılır derecede genişletilmiştir. Her kampüste yeni binaların inşasına devam edilmektedir. Ford Vakfı'nın maddi desteğiyle Üsküdar Okulu'nda yapılan tesisin dışında, bu yatırım harcamaları, okulların Amerika'daki sponsoru *Birleşik Kilise Dünya Elçileri Heyeti* (UCBWM) tarafından üstlenilmiştir. *Üçüncüsü*, Board okullarının yönetiminin daha kapsayıcı ve katılımcı olması yönünde geliştirilmeleri için değişik çabalar sarf edilmektedir. Yerli *Okul Danışma Konseyleri*'nin şekillenmesi ve *Aile Birliği* organizasyonlarının başlaması bu yıllarda gerçekleşmiştir. Mezunlar derneği ve diğer destek gruplarına sahip olunması konusuna sürekli vurgu yapılmaktaydı. Böylece American Board okulları, II. Dünya Savaşı sonrasında oldukları durumdan, fazlasıyla değişerek yüzyılın en son çeyreğine adım atmışlardır.

3. BÖLÜM

AMERİKAN OKULLARINDAKİ EĞİTİMCİLER VE ÇALIŞMALARI

Türkiye'deki American Board okulları, son yarım yüzyıldır yetiştirdiği birçok kabiliyetli liderle övünmektedir. Bu bölümün ileri sürdüğü tez, etraflarındakilerle işbirliği halinde bulunan bu liderlerin, mezun oldukları okullara hem yaşama gücü kattıkları hem de sıkıntı getirdikleridir. 21. yüzyılın SEV kurumları, büyük oranlarda onların gayretlerinin ürünleridirler. Bu özel insanların pek çoğu zaten takdim edildiler. Diğerlerindeki son değişiklikler ise sonuç bölümüne doğru ele alınacaklar. Ancak elinizdeki kitabın bu bölümünün amacı, ufacık bir misyon yatılı okulundan, daha kapsamlı dünya görüşleri olan ve çok daha büyük öğrenim merkezlerine hamle yapmayı mümkün kılan birkaç kişinin hayat hikâyelerinin özetlerini ve faaliyetlerinin değerlendirilmesini sunmak olacaktır. Buraya herkesi dahil etmek mümkün değildir. Dolayısıyla burada resmedilecek olan meslekler, bilgi ve becerilerini Türk gençliğini yetiştirmeye adamış çok sayıda lideri temsil edenler olacaktır.

Üsküdar'da Bir Dizi Eğitimci

Üsküdar Amerikan Akademisi'nde çağdaş dönem büyük ihtimalle 1956 yılında başladı. Bu başlangıç, Helen Morgan'ın 1956-

1957 öğretim yılında, eski müdire Jesse Martin'in yerine geçmesiyle gerçekleşti. Okulun tarihçesini yazan Fay Linder, eski müdirenin hayat hikâyesini kaleme almıştı:

> Helen Morgan 1912 yılında Chicago, Illinois'te, dört çocuğun en büyüğü olarak dünyaya geldi. Dedesi ve babaannesi 19. yüzyıl boyunca Hindistan'da misyonerdi. Bu durumun, Helen'in misyoner olma arzusu üzerinde erken etkileri oldu. Çocukken hep bir öğretmen olmayı istiyordu. Chicago Üniversitesi Latin Dilleri bölümünden B.A. ve M.A. diplomalarını aldıktan sonra Michigan, Saginaw'daki bir lisede öğretmenlik yaptı. Ardından Macalester Kolej'de İspanyolca yardımcı doçenti oldu. Minnesota, St. Paul'deyken bir akşam kilise toplantısına katıldı. Misyoner çift John ve Gwen Scott da o toplantıdaydılar. Sıla izni için memleketlerine gelmişlerdi. Helen'e Türkiye'deki faaliyetlerinden bahsettiler. Helen'in kısa dönemlik bir görev için müracaatla ilgilenmeye başlaması bu çift vesilesiyle olmuştu.[73]

ABCFM ile ilişkili bir meslek hayatını kabul eden Helen Morgan'ın Üsküdar'daki ilk görevi 1952'de başladı. 1956'daki sıla izninden geri dönüşünde Müdire Jesse Martin'in emekliliğinden boşalan yöneticilik koltuğuna geçti. 1936'dan 1956'ya kadar tam otuz yıl boyunca Üsküdar Okulu'nun müdireliğini yapmıştı. Bu nedenle onun ayrılışı, zor doldurulacak bir makam bıraktı.

Üsküdar Amerikan Akademisi müdiresi olarak Helen Morgan'ın görev süresi, bazı sıla izinlerinde memleketine gidişleri dışında 1977 yazındaki emekliliğine kadar kesintisiz devam etti. Bu sebeple okul tarihçesinin 20. yüzyılın ikinci kısmının ilk bölümüne denk gelen dilimi çeşitli açılardan onun görüşünü ve politikalarını yansıtmaktadır.

Okulun ilk 25 yılı boyunca pek çok değişim meydana geldi. Bu değişmlerden on tanesi, Müdire Morgan'ın Veda Toplantısı'nda kaydedilmek üzere seçildiler. Aralarından bazıları şunlardı:

[73] Fay Linder, *The History of Uskudar American Academy 1876-1996*, İstanbul: ÜAA Mezunlar Derneği Basımı, 2000, s. 103.

*1952 yılında 390 öğrenci vardı, 1977'de ise 545 öğrenci okumaktadır.
*Kütüphane 1952 yılında 3.000 kitabı barındırırken 1977'de neredeyse 12.000 kitap bulunmaktadır.
*1952'de birkaç tane laboratuvar araç gereci varken, 1977'de bilim konferansları salonunun yanı sıra biyoloji, kimya ve fizik laboratuvarları kurulmuştur.
*1952'de kararların çoğu müdire tarafından alınırken, 1977'de öğretim elemanlarıyla düzenli toplantılar, idare kurulları, öğrenci yönetimi gerçekleştirilmiş, mezunların gönderdikleri girdiler söz konusu olmuştur.[74]

Bu başarıların üzerinde derinlemesine düşündüğümüzde, okulda özel bir politikaya eğilim gösterilmeye başlandığı açıkça görülecektir. Kurumdaki öğrenci kayıtları paralelde artırıldı, kaynaklar fen ve beşerî bilimlerin öğretimine uygun hale getirildi. Fakat Morgan yönetiminin en can alıcı bölümü, demokratik karar vermede katılımın artmasıydı. Bu, tek partili yönetimden, siyasi gündemlerini daha geniş tutan bir yönetime geçmekte olan Türk milletinin kendisi için bilhassa önemliydi.

Türkiye Cumhuriyeti, *sosyal bilimler alanında iyi eğitim almış, öncelikleri sıralamada, gerekçeli seçim yapmada ve şiddet olmaksızın çatışmaları çözüme kavuşturmada becerikli* yeni bir liderler nesline ihtiyaç duyuyordu. Bunlar, Helen Morgan'ın idareciliğindeki Üsküdar Amerikan Akademisi'nin hedefleri arasında yer alıyordu. Aynı zamanda o, kampüs binalarını hatırı sayılır ölçüde yenilemeyi ve Ford Vakfı'nın maddi desteğiyle Martin Hall Binası'nı inşa etmeyi de başarmıştı.

Müdire Morgan uzun ve mesut bir emeklilik geçirdi. Bu dönemde çoğunlukla California, Claremont'taki *Pilgrim Place* adlı bir toplulukta yaşadı. Emekliliğe ayrılırken Türk Milli Eğitim Bakanlığı tarafından resmî bir ödülle onurlandırıldı. İstanbul'un Boğazı üzerinde yer alan sevgili okulunu ziyaret etmek için birkaç seyahat

[74] *A.g.e.*, s. 143-144.

gerçekleştirmeyi başardı. Bir defasında, kendi adına yaptırılan Morgan Hall Binası inşa edilince gelmişti. Eski meslektaşlarından biri 22 Eylül 2004'te mahzun bir şekilde "Helen Morgan 30 Ağustosta huzur içerisinde öldü" diye yazdı. Üsküdar'da onun için bir anma toplantısı, California'da ise bir ayin düzenlendi. Dostları ve eski öğrencileri, onun 92 yıllık hayatını ve uluslararası bir eğitimci olarak o güzel mesleğini kutlayabilmişlerdi.[75]

Helen Morgan'dan boşalan ÜAA'nın müdirelik koltuğuna oturan Faye Edwards bir güneyliydi. İngilizce lisans eğitimini Virginia'daki Randolph-Macon Kız Koleji'nde almıştı. Uzmanlık alanı, ikinci dili İngilizce üzerineydi. Mısır'da, Florida'da ve Meksika'da İngilizce öğretmenliği yapmıştı. Türkiye'ye gelmeden evvel Harvard Üniversitesi'nde eğitim yüksek lisansını bitirmişti. Ayrıca New York'taki *East Harlem Remedial Program*'da çalışmıştı.

Dolayısıyla Faye Edwards Üsküdar'a ulaştığında (1977) tecrübeli bir eğitimciydi. Fakat yüksek enflasyonun ve toplumsal huzursuzluğun hüküm sürdüğü bir ülkeye gelmişti. Türk üniversitelerinde aşırı sağcılarla solcular çatışıyorlardı. İki tarafın karşı karşıya gelişi o kadar kötü bir hal almıştı ki, bazı anne babalar hayatlarından endişe ettikleri için evlatlarının bir Türk üniversitesinde okumasını istemiyorlardı. Bu karmaşa ülkenin ortaokullarını dahi etkiliyordu. Çatışmalar öylesine yaygınlaşmış olmalı ki, 1978-1979 öğretim yılında üç hafta mecburen öğretim yapılmadı.

Faye Edwards kendisini sadece altüst olmuş bir toplumda bulmuş değildi; aynı zamanda Üsküdar Okulu'ndaki büyük değişimin göstermelik yöneticisiydi. Kampüste 25 yıl boyunca görev yapmış olan bir müdirenin yönetiminin arkasından geliyordu. Selefi, Türk toplumunu iyi tanıyor ve Türkçe konuşmayı mükemmel biliyordu. Şimdi Edwards kendisini "açık artırmadaki yeni kız" olarak buldu. Çok geçmeden öğretim yılının başlangıcında ve tekrardan ortasında

[75] Eski UCBWM Yakındoğu Bölge Sekreteri Dr. Margaret R. Blemker'den Frank A. Stone'a gelen 22 Eylül 2004 tarihli not.

Milli Eğitim Bakanlığı müfredatta keskin değişiklikler yapılmasını dayattı. Bu ise okulun dengesini daha fazla bozdu.

Bütün bu zorluklarla karşı karşıya kalan Faye Edwards istifa etti ve 1979 yılında Birleşik Devletler'e geri döndü. Bu yüzden, her ne kadar o dönemde pek görülmese de aslında o, Türkiye'deki American Board okullarının başına nisbeten kısa dönemler için uluslararası çapta, profesyonel eğitimciler getirilmesi akımını başlatmak oldu.[76]

Üsküdar Amerikan Akademisi'nin 38 yıllık bir dönemindeki (1951-1989) kilit isim Martha Millett idi. Ohio, Akron'da doğmuştu ama sekiz-dokuz yaşlarındayken ailesi Maine, Farmington'a taşındı. Bugün bile Farmington yalnızca 4.100 kişilik bir nüfusa sahiptir. Dolayısıyla Martha'nın büyüme çağının büyük kısmı, Sandy ırmağının kıyılarında yaşayan küçük bir New England topluluğunda geçti. Kendisi ve iki yaş küçük erkek kardeşi, Farmington Lisesi'nden mezun oldular. Ardından Martha, eğitimini o yöredeki Öğretmen Okulu'nda (şimdi burası Maine Üniversitesi'nin bir kampüsüdür) sürdürdü. Üç yıllık eğitimini tamamladıktan sonra *Amerikalı Dostlar Hizmet Komitesi'nin (American Friends Service Committee)* desteğiyle faaliyet gösteren iki sosyal hizmet programında gönüllü olarak çalıştı. Farmington'daki Maine Üniversitesi'nin programı artık dört yıl olmuştu. Dolayısıyla Martha lisansını tamamlamak üzere oraya geri döndü. Birleşik Devletler'de biraz seyahat etti. Bir noktada masraflarını Florida'da garsonluk yaparak karşıladı. Ardından iki yıl boyunca Maine'deki lisede İngilizce öğretmenliği yaptı. Bu yüzden 1951'de Türkiye'ye geldiğinde Martha Millett 27 yaşında, bir hayli çalışma tecrübesi olan genç bir kadındı.

Martha Millett'i Ortadoğu'ya getiren neydi? O sıralar ABCFM Yakındoğu Misyonu'nun üyesi olan Helen Disney'in Maine'de düzenlediği bir sunuma katılmıştı. Bu toplantıda H. Disney, yurtdışında çalışmak üzere American Board'a başvurması konusunda onu teşvik etti. Board'un personel sekreteri Walter Tong, Martha Millett

[76] Linder, *The History of Uskudar American Academy 1876-1996*, s. 153.

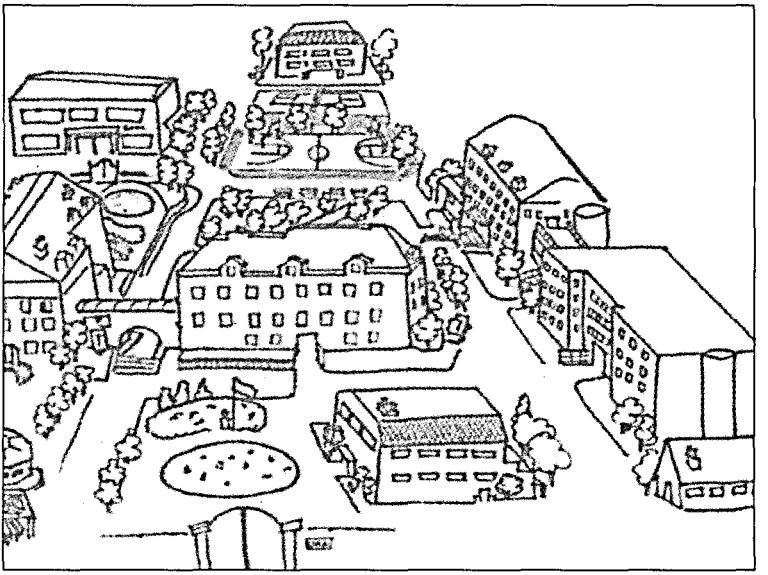
ile görüştükten sonra Japonya'da veya Türkiye'de görevler teklif edildi. O da Türkiye'yi seçti ve uzun bir deniz yolculuğunun ardından kendisini sonbaharda Üsküdar Akademisi'nde birinci sınıftaki kızların önünde buldu. O dönemde müdire Jesse Martin'di. İleride onun müdirelikteki halefi olacak Helen Morgan ise ertesi yıl öğretmen olarak okula geldi.

Helen Morgan'ın okul idaresindeki uzun görev süresi boyunca Martha, kendi rolünü "destekleyici" olarak tanımlamıştı. Yatılı bölümünü yönetti, okul danışmanlığı, okul rehberliği ve denetmenlik yaptı; ders programlarını düzenledi. Bu görevler, bilgisayar öncesi dönemde hayli vakit alıcı işlerdi. Buna rağmen Martha Millett ilaveten İngilizce öğretmenliği de yapıyordu. Müdire Morgan Amerika'da sıla iznindeyken Martha Millett bir de vekil müdireydi. Oysa herkes için bu bir iş yükü talebi olurdu.

Kendisi Birleşik Devletler'e gitmek üzere ayrılışlarında Martha, Syracuse Üniversitesi'nin danışmanlığında yüksek lisansını yaptı. Bir başka zaman San Francisco Devlet Üniversitesi'nde diploma gerekmeden girilen derslere katıldı. Böylece Türkiye'den uzakta Amerika'dayken de bir dizi okul pratiğini gözlemlemek maksadıyla özellikle dolaşıyordu. Her ne kadar Martha Millett ÜAA'nın başında olmayı tercih etmediyse de sonunda müdirelik makamında yedi yıl hizmeti kabul etti. 1989'da emekli oldu.

Martha Millett Türkiye'den ayrıldıktan sonra, Massachusetts'teki Andover-Newton Teoloji Fakültesi'nde iki yıl gönüllü görev aldı. Türkiye'de bulunmuş eski meslektaşlarının çoğunun, aynı emekliliği yaşadığı California, Claremont'taki *Pilgrim Place*'e taşındı. Orada Martha, görsel ve işitsel araç gereçlerin çalıştıran ve bakımını yapan bir medya uzmanı olmak için öğretim becerilerini kullandı. Bu yazı yazılırken Martha Millett hâlâ *Pilgrim Place*'te ikamet ediyordu.[77]

[77] Frank A. Stone'un Martha Millett'le yaptığı bir telefon görüşmesi. (Claremont)

Üsküdar Amerikan Akademisi Kampüsü ve Binaları (2004) Sabancı Cimnazyumu, Bowker Hall Binası, Müzik Odası, Emir Konak, Barton Hall Binası, Huntington Hall Binası, Bartin Hall Binası, Morgan Hall Binası, Kinney Cottage. Kaynak: http//search.netscape.com. ÜAA Campus Buildings. 3/27/2004.

Türkiye'deki ABCFM okullarında American Board eğitimcisi olarak bir kariyere sahip olmak için birkaç önemli cihetin bulunduğu, Martha Millett'in hayat hikâyesinin bu bölümünde örnekleriyle anlatılmaktadır. *Öncelikle* o, bir misyoner toplantısının bir sonucu olarak göreve başladı. Halbuki onun hayatında daha önce Yakındoğu Misyonu ile bir aile bağlantısı yoktu. *İkincisi*, Martha Üsküdar Kız Akademisi'nin ihtiyaçlarının bir sonucu olarak pek çok yeni beceri geliştirmek zorunda kaldı. Ülkesinde kalsaydı muhtemelen hiç yüklenmeyeceği sorumlulukların içinde bulmuştu kendisini. Açık görüşlü ve şartlara uyabilen bir kişi olmak mecburiyetindeydi. Çünkü hareketli mevkilerde çalışıyordu. *Üçüncüsü*, bir köşede tek başına kalma tehlikesini bertaraf etmek için hatırı sayılır mik-

tarda iç kaynaklara sahip olmalıydı. *Son olarak* Martha Millett, bir kız okulunda yaşıyor ve çalışıyor olmakla birlikte Türkiye onun zamanında ataerkil ve erkek egemen bir ülkeydi. Bekar ve meslek sahibi bir kadın olarak Martha Millett çok sayıda Türk genç kızına mutlaka bir rol modeli olmuş olmalıdır. Hiç şüphesiz Türkiye'deki ABCFM kurumlarında onun emsalleri de mevcuttu.

Onun ardından Üsküdar Kız Akademisi müdireliğine Mary McAsmith getirildi. Bir başka güneyli olan bu hanım, Tennessee, Greenville'de dünyaya geldi. Tennessee, Nashville'deki Peabody Öğretmen Koleji'nde (şimdi Vanderbilt Üniversitesidir) yüksek lisansını tamamladı. Bu sırada İngilizce ve matematik öğretmenliği yaptı; Virginia, Charlottesville'de yeni açılmış bir lisede matematik bölümünün başkanıydı. Daha sonra Indiana, Chesterton'daki ortaokulun İngilizce bölümünün başına geçti.

Mary Smith Indiana Üniversitesi'nin okul yönetiminden Eğitim Uzmanlığı diploması aldı. Chesterton Lisesi'nde müdür yardımcısıydı. Ardından Indiana Halk Okulları, Valparaiso'nun koordinatörlüğüne tayin edildi. Böylece kendisi ve eşi John 1987 yazında İstanbul'a geldiklerinde, bu yeni müdire mesleğine önceden kazandığı çok önemli tecrübelerle gelmiş oldu. Üsküdar'da beş yıllık düzenli bir dönemi (1987-1992) tamamladı.[78]

Üsküdar Amerikan Akademisi neredeyse sadece kızlara eğitim verdiği 114 yılını bitirdiğinde Mary Smith'in yöneticiliğinde karma eğitime geçti. Kütüphanenin önemli ölçüde genişletilmesi 1990 yazında gerçekleştirildi. Bu, 20.000 ciltlik kitaba boş yer bulmak, bunları bilgisayarda kataloglamak ve bir medya merkezi kurmak için Martin Hall Binası'nın doğu kanadının yeniden yerleştirilmesiydi. Bu projeye *ÜAA Koruma Derneği* yaklaşık 75 milyon Türk Lirası bağışta bulundu. *Hacı Ömer Sabancı Vakfı* da spor ve eğlence evi binası ile spor tesisinin masrafını ödedi. Tesislerin açılışı Nisan 1992'de yapıldı.

[78] Linder, *The History of Uskudar American Academy 1876-1996*, s. 153.

Üsküdar Okulu ayrıca 1991-1992'de yeni bir matematik/fen binası için USAİD'den 700.000 dolarlık söz aldı. Bu binaya Helen Morgan'ın anısına Morgan Hall Binası adı verildi ve 1993'te açıldı. Burası Birleşik Devletler'den FABSIT VE SEV kanalıyla gelen federal bütçenin kullanılmasıyla bu kampüste inşa edilen ilk yapıydı. Böylece Müdire Smith, ÜAA'nın *Birleşik Kilise Dünya Elçileri Heyeti* (UCBWM) ile bağlantısı kesildikten sonra gelen yeni sermaye kaynakları kullanıma elverişli hale geldiği muazzam bir değişim döneminde yönetmiş oldu.

1992 yılında ÜAA'ya öğretmen alımına yönelik hazırlanan bir kitapçık, şu paragraflarda yer alan kurumun tarihi hikâyesiyle sona ermektedir:

> Okul şu an büyüme ve gelişmeye geçiş dönemindedir. Üsküdar Amerikan Akademisi (Türkçedeki ismiyle Üsküdar Amerikan Lisesi) 1876'dan beri yalnızca kızlara eğitim vermekteydi. Fakat 1992'de karma eğitime geçti. Her yıl hazırlık sınıfına 54 erkek, 54 kız girmektedir. Okul, 756 öğrenci kaydı olacağı öngörülürken 28 öğrenciyle artmış durumdadır.
>
> Ayrıca okulun tarihî binalarında da bir tamir ve ıslah programı da sürdürülmektedir. Yeni bir *Bilim Binası*'nın yapımına 1992 yazında başlanacaktır. Bu dönem, en üstün Türk kız öğrencilerine üst düzeyde İngilizce dil eğitiminin verildiği o şanlı geçmişten, aynı derecede üst düzey bir karma eğitim programının inşa edildiği; hayalini kurduğumuz liderlik mevkileri için Türkiye'nin en iyi öğrencilerinin yetiştirildiği heyecan verici bir dönemdir.[79]

Çetin geçen beş yıl boyunca Müdire Smith'in yönettiği kurum buydu. Yukarıya alınan paragrafın övgüler yağdırmasına rağmen Üsküdar Kız Akademisi ilerleme kaydetmesi onun önderliğinde gerçekleşmişti. Söz gelimi onun ÜAA'dan ayrıldığının ertesi yılı okul-

[79] *Uskudar American Academy*, İstanbul: ÜAA, 1992, s. 4. Ayrıca bkz. *A School with a Mission Üsküdar American Academy*, İstanbul: ÜAA, tarihsiz ve *An Educational Institute Extending its Tradition of Excellence into The Future*, İstanbul: ÜAA, 2002.

da 38 tam zamanlı, 8 yarı zamanlı öğretmen görevliydi. Bunlar beş ülkeden gelmişlerdi: Kanada (3), Almanya (1) Türkiye (23), İngiltere (4) Birleşik Devletler (15). Bir başka deyişle, yerli öğretmen kadrosu, istihdam edilen yabancı öğretmen sayısıyla artık kesin olarak dengelenmişti. Gurbetçi öğretmenlerden 8'i Amerikalı değildi.[80]

1992-1993'te ÜAA'daki müfredat dışı etkinliklerin genişliği etkileyicidir. Basketbol, voleybol, pistte yapılan rekabet sporları [koşu, atlama, disk atma], masa tenisi, hentbol ve jimnastik olmak üzere yarım düzine spor dalı mevcuttu. Ancak bütün bu spor dallarının ithal olduğu, geleneksel Türk sporları olmadığı bellidir. Kültürel konular ise tiyatro, yıllık, edebi yayınlar, toplumsal hizmet ve öğrenci yönetiminin yanı sıra diğer 30 kulüple (!) temsil ediliyordu. Görebildiğimiz kadarıyla ÜAA artık, herhangi bir lise veya hazırlık okulundakilerle mukayese kabul etmeyen bir dizi öğrenci etkinliğiyle gurur duymaktadır.[81]

Tarsus'taki Eğitimciler

Dikkatimizi şimdi Tarsus'a ve 20. yüzyılın sonlarında oradaki Amerikan Koleji'nde (TAC) bulunan bazı şahıslara çeviriyoruz. Okulun bir asırlık tarihinde, 1967-1900 yılları arasında müdürlük yapmış olan Wallace Robeson hakkında bir paragraf bulunmaktadır. Alan Bartholomew şunları yazmıştı:

> Mr. Robeson 1930 yılında Wisconsin, Bradford Township'te doğdu. 1952'de Whitewater Kolej'den (şimdiki Wisconsin, Whitewater Üniversitesi) mezun oldu. Ertesi sene Tarsus'a geldi ve Tarsus Amerikan Koleji'nde üç yıl fen derslerine girdi. İzmir American Board Okulu'nun İngilizce öğretmenlerinden Ruth Sowter'le 1955'te evlendi. Türkiye'ye 1952 yılında gelmiş olan Ruth Sowter New Jersey, Hac-

[80] *A.g.e.*
[81] *A.g.e.*

kensak'ta dünyaya geldi (1921). New Jersey Kız Koleji'nden (şimdiki Rutgers Üniversitesi'nin bir şubesidir) mezun oldu. 1956'da Mr. Robeson ve karısı 1960 yılında Birleşik Devletler'e geri döndüler ve Oberlin Kolej Teoloji Yüksek Lisans Okulu'nda (şimdiki Nashville, TN, Vanderbilt İlahiyat Okulu) öğrenim gördüler. 1960'ta American Board'un uzun dönem misyonerleri olarak Türkiye'ye döndüler. Tarsus'a gelmeden önce İzmir ve Talas'ta ders verdiler. Mr. Robeson 1965-1966'da Talas Amerikan Okulu'nda müdürlük yaptı.[82]

Robeson'ların Türkiye'deki meslek hayatları birçok bakımdan dikkati çekmektedir. Tarsus Okulu 'nda yıllar boyu öğrenci yetiştirmeleri onların başarılarından biriydi. Para ve istihdam sorunlarıyla olduğu kadar Türkiye'nin o yöresindeki hayat tarzından kaynaklanan gerilimlerle karşı karşıya kalan okul çok hızlı değişiyordu. Bir tarafta Adana Türkiye'nin dördüncü büyük şehri haline gelirken, öte tarafta Mersin büyük bir liman ve tatil yeri olarak süratle gelişiyordu. İkinci başarıları, bir Türk üniversitesinde hemşirelik eğitimi alan ve TAC mezunu bir gençle evlenen kızlarıydı. Üç kız sahibi olan bu çift, American Board okullarının teşvik etiği kültürlerarası ilişkilerin güzel bir örneği oldu. Robeson'lar, Türkiye'de bulundukları dönemin son yıllarında İzmir'deki özel Türk okullarında çalışarak geçirdiler. Emekli olduktan sonra Whitewater'e yerleştiler. Ancak sık sık Türkiye'yi ziyarete geliyorlar. TAC kampüsünde yakın zamanda inşa edilen bir binaya onların adı verildi.

Okulda ve mezunlar neslinde iz bırakmış üç Türk eğitimcinin hikâyelerini dahil etmemek, Tarsus Amerikan Koleji'nin 1950'den sonraki gelişimini değersiz kılacaktır. Bu şahıslar aslında, pek çok TAC mezununun, öğretmenlikten emekli olduktan sonra buluştukları odak noktalarıdır. Haydi onların hayat hikâyelerine bakalım.

Ankara Gazi Öğretmen Enstitüsü (şimdi Gazi Üniversitesi) mezunu olan İbrahim Akış tarih öğretmeniydi. Yıllarca TAC'de Türk mü-

[82] Alan A. Bartholomew, *A History of Tarsus American School 1888-1988*, İstanbul: Redhouse Basımevi, 1988, s. 66.

dür vekilliği yaptı. İbrahim Bey'in eşi Sevim Hanım Tarsus Lisesi'nde matematik öğretmeniydi. Dolayısıyla öğretmen bir aileydiler. Üç çocuğu olan çiftin iki oğlu TAC mezunuydu. Kızları Sevgin Akış Roney ise şimdi İstanbul'daki Koç Üniversitesi'nde ekonomi profesörüdür.

İbrahim Akış'ı öğrencileri, Osmanlı ve Türk tarihindeki olayları derste canlıymış gibi yaşatabilen heyecanlı bir konuşmacı olarak hatırlamaktadırlar. Çok hızlı konuşan (ya da konuştuğu Türkçenin iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışmasının dinleyici kitleye hızlı konuşuyormuş gibi göründüğü), hareketli bir eğitimciydi. Yönetici olarak daima öğrencilerle ve okulla en iyi şekilde ilgilenirdi. Türk toplumuna değerli bir katkıda bulunduğuna inandığı bu kurumla iftihar ediyordu. İbrahim Bey, emekliliğinde kış aylarını Mersin'de geçirir, yazları da Ege kıyısında yer alan Bodrum'a giderdi. Kendisi yıllar evvel Mersin'de hayata veda etti.[83]

Bu yıllarda TAC'nin öğretmen kadrosunda, tam zamanlı çalışan ikinci Türk öğretmen Haydar Göfer'di. Aile kökeni itibariyle Karadenizliydi. Haydar Bey, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı'ndan mezun oldu. Eşi Muzaffer Hanım kendisini ev hanımlığına ve oğulları Haldun, Haluk ve Bülent'e adamıştı. Bunların üçü de Tarsus Amerikan Koleji mezunuydu.

Haydar Göfer'in öğretmenlik mesleğinde pek çok unutulmaz yönü vardı. Öğrencilerine yalnızca klasik Türk edebiyatı öğretmekle kalmaz onları tiyatro oyunlarıyla ve o sıralarda baskıya giren yeni romanlarla da tanıştırırdı. Söz gelimi, Cevat Fehmi Başkut'un kaleme aldığı *Harput'ta Bir Amerikalı* adlı tiyatro oyununu kim unutabilir? Haydar Bey'in etkisi pek çok öğrencisini, anadilde yazılmış kısa hikâye, şiir ve romanların sadık okuyucusu olmaya yönlendirdi. O dönemde bu tarz yeni edebiyatın öğretimi resmî müfredatta yer almadığından Haydar Bey bunu yaparken risk alıyordu. Bu ise o dönem için bir yenilikti.

[83] Bu bilgi, şu an Koç Üniversitesi'nde bulunan Dr. Sevgin Akış Roney'den edinilmiştir.

Haydar Bey ayrıca bir grup eski öğrencisiyle mektuplaşmıştı. Ona dünyanın dört bucağından gelen bu mektuplardan bir seçki *Sevgili Hocam, Bir Öğretmene Mektuplar* adıyla yayınlandı. Bu yazılar, mesleki kariyerlerine başlamış bu gençler ile Haydar Bey arasındaki karşılıklı saygı ve muhabbetin yürek ısıtan tanıklığını sunmaktadır. Yazım aşamasında Haydar Göfer emekli olmuş, Tarsus'ta yaşıyordu.[84]

TAC'nin o yıllardaki üçüncü Türk "yıldızı" coğrafya ve yurttaşlık bilgisi öğretmeni Ömer Temel'di. Ömer Bey, Güneydoğu Anadolu'daki Şanlıurfa'dan gelmişti ve diplomasını Ankara Üniversitesi'nden almıştı. Tarsus'ta geçirdiği yıllarda Ömer Bey ve eşi Aliye Hanım, oğulları Nuri ve Mehmet ile birlikte okulun kampüsüne birkaç blok ötede yaşıyorlardı. Bu iki genç de TAC'den mezun oldular. O dönemde, onun girdiği dersleri bütün okulda bir tek bu öğretmen veriyordu. Bu sayede Ömer Bey her öğrenciyle temas kurmuştu.

Programlanan her okul dönemi yaz tatiline ulaştığında Temel ailesi, Tarsus'un yaz sıcaklarından kaçmak için İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasındaki Üsküdar'a uzun bir otobüs seyahatine çıkmış olurdu. Ömer Bey Üsküdar'daki dairesinde emekliliğe çekildi. Bu satırların yazarı, 1992 yılındaki mezunlar yemeğinde onunla ve eşi Aliye Hanım'la yeniden karşılaşmaktan çok mutlu olmuştu. Bu yemekten birkaç yıl sonra ikisi de dünyadan göçüp gittiler.[85]

American Board okullarında elbette çok daha fazla Türk öğretmen bulunmaktadır. Genellikle hepsi de öğrencilerin üzerinde etkili olmuşlardır. Bu üç TAC "yıldızı" buraya dahil edilmek üzere seçilmişlerdir. Çünkü onlar, TAC'de tam zamanlı öğretmenlik yapan ilk Türk öğretmenlerdi. Ayrıca bugün Türk öğretmenler için dersleri İngilizce vermek nadirattan bir durum değildir. Yâdettiğimiz dönemde, yani uzun yıllar evvel, iki dil bilen birkaç tane Türk öğ-

[84] Haydar Göfer, *Sevgili Hocam, Bir Öğretmene Mektuplar*, Adana: SEV Yayını, 1992. Bu veriler Frank A. Stone'un Haydar Bey'le görüşmelerinden edinilmiştir.

[85] Frank A. Stone'un Ömer Bey'le yaptığı sohbetlerden edindiği bilgidir.

retmen vardı. Anadilinin yanında ikinci bir dil bilen ve bu iki dili de akıcı şekilde konuşan son dönem öğretmen nesillerinin yetiştirilmesi, American Board okullarının başarılarından biridir.

Bahsettiğimiz bu dönemde TAC'de bir başka insan grubu daha vardı ki bunlar da kendi usullerince öğretmen ve öğrencilerin üzerinde önemli bir etkisiye sahiptiler. Okulun iki dilli sekreteri, Kıbrıslı Şevket Özgün'dü. Şevket Bey, kendisine gelen İngilizce veya Amerikan Türkçesiyle yazılmış resmî mektupların içeriklerini, resmî bürokrasi söylemine uyarlayarak ofisi hassasiyetle yönetti. Dikkatli bir Müslümandı; sigara kullanan ve sık sık Türk kahvesi içen biri olmasına rağmen kutsal Ramazan ayında gün boyu süren oruçları tutardı. Bu, onun dindarlık gayretiydi. Okulu telefonla arayanların ilk işittikleri ses, yıllar boyu Şevket Bey'in sesi oldu. Çoğu zaman ele avuca sığmayan öğrencilerle görüşür; onlara, öğretmenlerin ve okul idaresinin uygulamaları ve politikalarıyla ilgili tatlı nasihatlerde bulunurdu. Şevket Bey 1960'ların başında öldüğünde TAC'de büyük boşluk meydana geldi.

Bu yıllarda en meşhur okul çalışanlarından bazılarını tanımayan belki de hiçbir TAC öğrencisi yoktu. Kapıcı ve onarım işçileri olan Hüseyin Efendi ve Murat Ağa'ydı. Hüseyin Efendi Giritli bir Türk'tü. 1920'deki Türkiye-Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesinde gelmişti. Bu nedenle eşsiz ve pek hoş bir Türkçesi vardı. Mesela hep beraber yerine "hop beraber" derdi. Murat Ağa her günün sonunda, yerlere su serpiştirip tozları bastırarak sınıfları süpürürdü. Mr. Maynard, işi daha kolay kılmak düşüncesiyle ona özel bir temizlik tozu göndermişti. Ancak Murat Ağa bildiği gibi süpürmesine izin vermesi için Mr. Maynard'a yalvardı. Halbuki öteki türlü daha fazla süpürmesine gerek kalmayacaktı. Bu temel bir kültürel çatışma örneğiydi.

Bütün yiyecekleri ve okul ahalisine gereken malzemeleri pazardan Ahmet Efendi alırdı. Okur yazar bir köylü olan Ahmet Efendi her gün sırayla belki de bir düzine farklı alışveriş listesi tutardı. TAC'nin bakım ve onarımı İsa Usta'nın marifetli ellerinden geçerdi.

1950 ve 1960'lardaki Tarsus Okulu çalışanları:
İsa Usta, Hüseyin Ağa, Ahmet Efendi ve Murat Ağa.

Tarsus'un, Arapça da konuşan azınlık halkından olan İsa Usta'nın ikinci dili Türkçeydi. Türk ordusunda Doğu Anadolu'da iki defa askerlik hizmetinde bulunmuştu. Bu yüzden uzun askerlik yıllarına dair pek çok ilginç hikâye anlatırdı. Okul çalışanları arasında gayretli kadınlar da bulunuyordu. Hüseyin Efendi'nin kız kardeşi İffet Hanım, en azından otuz yıllık olması lazım gelen bir Maytag marka çamaşır makinesinde TAC'de kalan herkesin çamaşırını yıkardı. Bir başka Giritli Nakiye Hanım bekar öğretmenlere yemek pişirirdi. Okuma yazma bilmemesine rağmen, dünya çapındaki Türk mutfağının yanı sıra Amerikan yemekleri için çetele tutmasını bilirdi.

Diğer American Board okullarının çalışanları hakkında da kesinlikle benzer bilgiler verilebilirdi. Ancak buraya kadar aktarılanlar, okuyucuların, okuldaki her ferdin yaptığı eşsiz katkıları fark etmesine yardım edecektir. Onlar TAC için büyük gurur kaynağıydılar ve Tarsus halkının en iyi sözcüleri arasındaydılar. Çoğu defa bu dönemdeki öğrenciler üzerinde unutulmaz tesirleri olurdu. 1960'ların ortalarındaki sendikalaşma ve toplu iş sözleşmeleri TAC çalışanlarına da ulaştı. Bu türden müzakereler yoluyla onların durumlarında da iyileştirmeler yapıldı. Ancak daha sonra parasal durum

kötüleşince, sadece ihtiyaç duyulan çalışanların muaf tutulmasına karar verildi. 1992'de bir saha araştırması yapıldığında, işte bu sebeple, artık Tarsus Okulu'ndaki işçiler doğrudan istihdam edilmiyordu. Modernizasyon bir başka iş koluna darbe indirmişti.

İzmir Amerikan Koleji'ndeki Seçkin Önderler

Lynda Goodsell Blake, Yakındoğu Misyonu ile bağlantılı ve Almanya'da görevli Amerikalı misyoner bir anne babanın kızı olarak 1906 yılında Berlin'de dünyaya geldi. Gaziantep ve Kahramanmaraş'ta büyüdü. Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ndeki eğitiminin ardından 1923'te Amerika'daki Wellesley Kolej'den mezun oldu. California, Berkeley'deki Pasifik Din Okulu'nda yüksek lisansını yaptı. 1955'te Boston Üniversitesi'nden doktorasını aldı. Doktora tezi bir yana, bütün doktora kurslarını da tamamlamıştı. Nabraska, Crete'teki Doane Kolej 1968'de Lynda Blake'i *İnsancıl Mektuplar (Humane Letters) Fahri Doktoru* unvanıyla ödüllendirdi.

Kocası Everett (Jack) ile birlikte Lynda Blake, tam 43 yıl Türkiye Cumhuriyeti'ndeki şu üç okulda misyoner eğitimci olarak görev yaptı:

Erenköy Erkek Okulu,
Merzifon Kız Okulu,
İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü.

John, Lincoln ve Jacklyn adlı üç çocukları bulunmaktadır. Türkiye'deki American Board okullarında öğretmenlik yaparken hepsi de bizzat eğitim mesleğinin çeşitli birimlerinde seçkin yerlere geldiler. Lynda yıllarca İzmir Kız Okulu'nda gayretli bir müdireyken Jack Blake de okulun idari ve mali işler müdürüydü. Onun yöneticiliğinde kampüs geliştirildi ve birkaç yeni bina inşa edildi. Lynda Blake, Türk kültürünü ve değerlerini anlaması yanında doğuştan Türkçeyi adamakıllı kavradığı için avantajlıydı. Lynda ve Jack Blake 1971 yılında emekli oldular.

Çok geçmeden Massachusetts, Newton'a yerleştiler ve sosyal hizmet kuruluşlarında gönüllü olarak çalıştılar. Blake çifti 1987'de Newton Şehri tarafından İnsan Hakları Ödülü'ne layık görüldüler. Lynda'ya, hedefler sunan çalışmasından dolayı Massachusetts Kilise Konsilleri tarafından *Forrest Knapp Ödülü* verildi. Ayrıca 80 yaşındayken Peru'daki bir çalışma kampında yer aldı. Lynda Blake dönemindeki misyonerlerin en iyi niteliklerini temsil ediyordu. Onunki dinamik bir hayat tarzıydı. Değişik milliyetlerden ve ırklardan insanlara karşı sıcak bir dosttu. Akıcı konuşur ve yazardı. Eğitim programlarında ve okul idaresinde güncel ve yenilikçiydi. Sosyal yardım ve hizmet hayatı boyunca vücuda getirdiği sevgi, 1989'daki ölümünden sonra icra edilen anma töreninde açıkça ortaya çıktı. Törene katılanlar ve izleyenler kültürel açıdan bir hayli farklıydılar. Ancak yine de her birine bu misyoner eğitimci temas etmişti.[86]

Fred ve Mary Alice Shepard

Shepard ailesi, 1964-1976 arasında Talas, Üsküdar ve İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü olmak üzere Türkiye'deki üç American Board okuluyla bağlantılıydı. Sonra 1976'dan 1982'ye kadar Dr. Shepard, Board okullarının Eğitim Sekreteri oldu. Görevini İstanbul'dan yürütüyordu. Bununla birlikte Shepard ailesinin Yakındoğu Misyonu'na ilk tayin yeri, on yıl kaldıkları Halep Koleji'ydi. UCBWM'den ayrıldıktan sonra Fred, Ashland Southern Oregon Üniversitesi'nde biyoloji yardımcı doçenti oldu. Mary Alice de Ashland'daki Amerikan Akademisi'ndekilere ikinci dil olarak İngilizce öğretti. Shepard'lar 1997'de Uplands Emekliler Köyü, Pleasant Hill'e taşındılar. Ertesi sene Fred öldü.

[86] İthaf: "Dr. Lynda Goodsell Blake Anısına 1906-1989", *Eighteenth Annual Report of The Isaac N. Thut World Education Center*, Storrs, CT: TWEC, 1990, II. Connecticut Üniversitesi, Storrs, Thomas J. Dodd Araştırma Merkezi, Arşivi ve Özel Koleksiyonları.

Bu misyoner eğitimci çiftin her ikisi de, alışılmadık bir şekilde, kendilerinden önceki birkaç nesil için Japonya'ya ve Türkiye'ye gönderilmiş olan *Cemaatçi Kilise* misyoneri ailelere mensuptular. Frederick Dougles Shepard, dedesinin ve babasının tıp misyonerliği yaptığı Gaziantep'te 1922 yılında doğdu. Fred'in çocukluğu İstanbul'da geçti. Yale Üniversitesi'nden 1942'de mezun oldu. Zooloji ve eğitim alanında Fen Bilimlerinde yüksek lisans yaptı (1848). Oregon Devlet Koleji'ndeki ve Harvard Üniversitesi'ndeki lisansüstü çalışmasının ardından Fred, Harvard'dan 1968'de evrimsel biyoloji alanında doktorasını aldı. Fred misyonerlik mesleğine başlamadan evvel Phonex'teki lisede altı yıllık bir öğretmen ve idareciydi.

Mary Alice Shepard 1925'te Japonya'nın Otaru şehrinde görev yapan ABCFM misyonerlerinin kızı olarak dünyaya geldi. Dedesi ve büyükannesi de orada misyonerdi. İlk öğrenimini bir Japon ilkokulunda gördü. Onu Massachusetts'teki Northfield Okulu takip etti. Mary Alice 1948'de Wellesley Kolej'den mezun oldu. İncil tarihi, edebiyat ve tenkit derslerinden ödül aldı. Ömrü öğrencilikle geçmiş olan Mary daha sonra Southern Oregon Kolej'de, Oregon Devlet Üniversitesi'nde, Manhattanville Kolej'de ve Connecticut Üniversitesi'nde eğitim, İngilizce ve TESL öğrenimi gördü. Fred Shepard'la evlendikten sonra Susan (1950), Margaret (1953), Lorin (1954) ve Whitman (1955) adlı çocukları oldu. Whitman hâlen Üsküdar'daki SEV okullarının yöneticisidir.

İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü'nde Mary ve Fred Shepard, kuruma yenilikler getirme konusunda faaldiler. Örneğin 1971'den 1976'ya kadar Hazırlık, Orta ve Lise bölümlerinin başına Türk müdür yardımcıları getirildi. Burs katkılarının artırılması suretiyle *Okul Aile Birliği* teşvik edildi. Buca Eğitim Enstitüsü ile görüş alış verişinde bulunmak ve ESL öğretimi için ortak bir program geliştirildi. Eğitim sekreteri olduğu yıllarda Fred, Board okullarından mezun olanların Türk üniversitelerine girmeleri; muhtemelen ardından ileri düzeyde eğitim almak için de yurtdışına gitmeleri konusunda ısrar ediyordu. Fırsat düştükçe Fred Shepard'ın eğitim

meseleleri üzerine tavsiyelerini isteyen Eğitim Bakanı ile yakın bir çalışma içerisine girdi. Yine bu yıllarda üç Board okulundan öğrencilerin dahil oldukları tiyatro, halk dansları ve öğrenci yönetimi gibi ortak etkinlikler gerçekleşti. 1970 sonları, 1980 başlarında USAİD fonları, okul yapımına elverişli olmaya da başlamıştı. Fred Shepard, Birleşik Devletler hükümetinin yardımının kabul edilmesi konusu gündeme geldiğinde, siyasi sonuçların dikkatli değerlendirilmesini tavsiye etti.

Mary Alice ve Fred Shepard birkaç yayına imza attılar. Mesela Mary Alice 1970'te *Doctors' Care: The History of Medical Mission in Turkey*'i, 1986'da *Oregon Yüz Ellinci Yılı* için *The American Board Mission to the Oregon Country 1836-1848*'i yazdı. Fred ise, "Bioaesthetics, A Fresh Approach to Integrated Learning" adlı makalesini kaleme aldı. *Journal of the University of the Bosphorus*, 8-9, 1980-1981, s. 135-148'de yayınlanan bu makaleden bir alıntı, Fred Shepard'ın eğitime dair bakış açısını yansıtmaktadır:

> Bu yazıda, insanoğlunun, tabiatın canlı dünyasıyla bağlarını kuran ve işleyen sanat, doğa tarihi ve edebiyat eserlerini, ayrıca bu bağa yönelik araştırmaları ve yaşantıların tanımlanması için *Biyoestetik* kelimesi önerilmektedir. Biyoestetiklerin temel faraziyesi, bu türden bağların, insanoğlunun fizikî evriminin bir parçası ve toplumsal gelişimi olarak vücut bulduğudur. Ancak insanoğlu ile tabiatın geri kalan kısmı arasında, onu tabiatın bir parçası kılan en fizyolojik özelliklerin dışındaki bağlar, şayet sinir sisteminin duyusal-motor bileşenlerinin bilinçsiz uygulamalarıyla harekete geçirilirlerse gizlenir ve tanınmazlar. Bilinçli uygulama olmaksızın insanın tabiatla kurduğu estetik bağlar, ilk farkına varıldıktan sonraki ihmal yoluyla insanın hayatı boyunca gizli kalır veya körelir.

Shepard'ların Türkiye'deki American Board okullarındaki yılları, nisbeten fakirliğin ve sıkı vergi politikalarının olduğu bir dönemde geçti. 1992'de emekli olup ayrıldıkları sırada Mary Alice UBCWM'yi şu sualle sorguya çekti: "Maddi açıdan büyümenin, tamamen emici bir saplantı haline gelebildiği ülkelerde, biz bu refah-

la baş edebilecek bir yetenek sergileyebiliyor muyuz?" Anlaşılacağı üzere bu durum, yüzyılın son çeyreğinde kalıcı bir ikilem oldu.[87]

Türkiye'deki American Board Okulları Dostları (Friends of the American Board Schools in Turkey, FABSIT)

Bu oluşum, Birleşik Devletler'de kurulmuş kâr amacı gütmeyen, seküler bir teşkilattır. Amacı, Türkiye'deki okullara ve [Gaziantep'teki] hastaneye yapılan Amerikan temelli destekleme yükümlülüklerini devralmaktır. Eskiden bu yükümlülükler *Birleşik Kilise Dünya Elçileri Heyeti* (UCBWM) tarafından yerine getirilirdi. Teşkilatın web sitesindeki bilgilere göre,

> FABSIT, aşağıda isimleri yazılan American Board ve SEV kurumlarına destek ve hizmet tedarik etmektedir:
>
> Tarsus Amerikan Koleji
> İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü
> Üsküdar Amerikan Akademisi
> Gaziantep Amerikan Hastanesi
> SEV İlkokulları
>
> FABSIT, adı geçen okullardan mezun kişilerin ve dostlarının oluşturduğu yönetim kurulları tarafından idare edilmektedir. Misyonu, Türkiye'nin eğitim ve sağlık alanlarını mükemmelleşmeyi teşvik etmektir. Ülke demokrasinin, insan haklarının ve iktisadi gelişimin ilkeleriyle boğuşurken FABSIT'ın gelecekteki önderliğini talep etmektedir: 'Bizler öncelikle eğitimde mükemmelliğin zirvesine çıkmalıyız.'[88]

[87] Pleasant Hill'deki Mary Alice Shepard'dan Frank A. Stone'a 8 Eylül 2000 tarihli mektup. Zarfın içerisinde Mary Alice Cary Shepard ve Frederick Douglas Shepard'ın mesleki geçmişleri, Mary'e ait biyografik bir ankete verdiği cevaplar ve Mrs. Shepard'ın Türkiye'deki American Board okullarıyla ilgili düşünceleri de bulunmaktadır.

[88] FABSIT FOUNDATION: Friends of American Board Schools in Turkey, www.fabsit.org/.

Amerikalı destek grubunun asıl kurucusu, daha evvel Talas Okulu'nda öğretmenlik yapmış olan William Amidon'dı. 1986'da Delaware'de tüzel kişilik kazandı ve 501 (3) olarak IRS onayıyla vergiden muaf tutuldu. Eski UCBWM (şimdi *Genişletilmiş Kilise Elçileri*'nin bir bölümüdür) FABSIT'ın faaliyetine yardım için 350.000 dolara denk bir bağış yaptı. *Genişletilmiş Kilise Elçileri*'nden gelen ödünç paralar ve ona ait mülklerin kiraya verilmesinden elde edilen bedeller, FABSIT'ın Massachusetts, Boston'daki bürosunun hayatta kalmasına yardımcı oldu.[89]

FABSIT'ın yaptığı çalışmaya dahil olan pek çok kimse bulunmaktadır. Örneğin yönetim kurulunun 14 üyesi, mezunlardan ve eski öğretmenlerden oluşmaktadır. Halihazırdaki *FABSIT İcra Heyeti*'nde şu isimler yer almaktadır:

Bn. Zeynep Üçer Bursal (ÜAA, 1982 mezunu, Başkan)
Bn. Lale Tüysüzoğlu (ÜAA, 1962 mezunu, Müdür Yardımcısı)
Ersin Galioğlu (TAC, 1988 mezunu, Mali İşler Sorumlusu)
Hon. Becky Crampton (ACI, 1965 mezunu, Sekreter)

O dönemin yönetici müdürü Bn. Paula Dinçer'di.[90]

Bu veriler, Türkiye'deki okulların ve hastanenin, FABSIT aracılığıyla Türk-Amerikan ortaklığından istifade ettiklerini gözler önüne sermektedir. Amerika Birleşik Devletleri de, Türkiye'deki American Board okulları sayesinde Türk kökenli iyi eğitimli vatandaşlara ve sürekli ikamet eden insanlara sahip oldu. Eski American Board okulu öğretmenleri de bu kuruluş vasıtasıyla değerli katkılarda bulundular. Bazıları da profesyonel olarak Ortadoğu ve Türk araştırmalarına dahil edilmiştir.

FABSIT'ın programlarının geniş bir muhtevası yedi bölümde özetlenmiştir:

[89] *A.g.e.*
[90] *A.g.e.*

1. Birleşik Devletler'deki kaynaklardan elde edilen sermayenin muhafazası ve idaresi,
2. Müesseselerimizin ihtiyacına yönelik yapılan binlerce bağışı edinmek ve desteği yönlendirmek,
3. Kaynakları ve desteği, Birleşik Devletler'de yaşamanın ve okumanın zorluklarını çeken yeni American Board okulu mezunlarına yardım için paylaştırmak,
4. Mezunlar, eski öğretmen kadrosu ve ABD'deki FABSIT dostlarının ilişki bağını, etkinlikler ve yayınlar vasıtasıyla sürdürmek,
5. Türkiye'deki okullarımıza girebilmeye layık öğrencilere okul taksitleri konusunda yardımcı olmak,
6. Eğitim araç gereçleri ve tıbbî techizat temin etmek ve bağışlamak,
7. Kadroya, Türk öğrencilere en son eğitim metotlarını getirecek olan profesyonel eğitimciler almak.[91]

Bazıları bu kıymetli hedefleri dile getirerek FABSIT'ın çabalarının daha elle tutulur neticelerini isteyecektir. FABSIT'ın maddi desteğiyle finanse edilen devasa projeler arasında şunlar bulunmaktadır:

İzmir ACI'da Naomi G. Foster Kütüphanesi'nin, Medya Merkezi'nin ve Hill Bilim Merkezi'nin inşası; 700.000 dolar.
Tarsus, TAC'deki Maynard Hall Binası'nın inşası, Friendship Hall ve Unity Hall binalarının geniş çaplı tamiri; 500.000 dolar.
İstanbul, ÜAA'da Morgan Hall Binası'nın (lise sınıfları ve bilimsel birimler) inşası yanında Martin Hall Binası'nın tamiratı; 700.000 dolar.

Birçok finansman istekleri beklemedeydi. Ama baştan sona bakıldığında FABSIT, *Birleşik Devletler Uluslararası Gelişim Temsilciliği*'nin (United States Agency for International Development, USAİD) *Amerikan Okulları ve Hastaneleri* (American Schools and Hospitals, ASHA) programı aracılığı ile bugüne kadar toplam 3.653.550 dolar tutarında hibeler temin etmişti. Amerika dışındaki kurumlar, kâr amacı gütmeyen ve bir mezhebe bağlı olmayan Amerika merkezli bir kuruluş tarafından desteklendikleri vakit bu fonları almaya hak kazanıyorlardı. Dolayısıyla FABSIT'ın teşek-

[91] *A.g.e.*

külü ve geliştirilmesi, Türkiye'deki American Board okullarına ve Gaziantep'teki hastaneye ait tesislerin iyileştirilmesi için hayati önem taşıyordu.[92]

İlerlemenin Örnekleri Olarak Tarsus Amerikan Okulu'ndaki Gelişmeler

Tarsus Amerikan Okulu'nun kampüsünün son dönemlerdeki büyümesi, Türkiye'deki American Board okullarının hepsinde ve doğruyu söylemek gerekirse Türkiye'nin orta öğretim seviyesindeki eğitim alanının tamamında neler olup bittiğine işaret etmektedir. Andrew Mango *The Turks Today [Günümüzün Türkleri]* adlı kitabında şunları ortaya koymaktadır:

> 1938'de mevcut olan ve bazılarının tarihi köklerinin Sultan II. Abdülhamid dönemine (1876-1909) kadar gerilere gidebildiği 70 veya daha fazla genel lise, itibarlı kurumlardı. Üniversiteye girişle ilgilenen birimler, kamu sektöründe faaliyet gösteren 2.600 genel lisenin 2000 yılında daha az başarılı olmasından şikâyet ediyordu. Üniversiteye giriş merkezileşince ve sınırlı sayıdaki yerlere rekabet içerisinde girmeyi gerektiren bir puanlama sistemi ortaya çıkınca, gücü yeten ebeveynler çocuklarını özel liselere kaydettiler ya da hızlandırılmış kurslara başvurdular. 1999'dan önce 400 özel lisede yaklaşık 60.000 öğrenci öğrenim görüyordu.[93]

Bu bilgi bize, 20. yüzyılın sonunda ve 21. yüzyılın başında Türk eğitim sahasının nasıl da hızla değişmekte olduğuna dair bir fikir vermektedir. American Board okulları artık çok dinamik bir konumdadırlar ve velilerin, çocuklarının eğitimi için seçebilecekleri

[92] *A.g.e.*

[93] Andrew Mango, *The Turks Today*, Woodstock, NY: Overlook Basımevi, 2004, s. 161. Mango şu araştırmaya atıfta bulunmaktadır: Feride Acar ve Ayşe Ayata, "Discipline, Success and Stability: The Reproduction of Gender and Class in Turkish Secondary Education", (içinde) Deniz Kandiyati ve Ayşe Saktanber, *Fragments of Culture: The Everyday in Modern Turkey*, I.B. Tauris, 2002.

birçok seçenekten sadece biridirler. Sözgelimi, bir zamanlar American Board okulunun bir başına bulunduğu koskocaman Tarsus yöresinde artık asgari yarım düzine özel ortaokul faaliyet göstermektedir. En beğenilen üniversitelere ve en iyi fakültelere giriş mücadelesi her zamankinden daha şiddetli bir hale geldi. Bu nedenle son dönemlere kadar geçerli olan imkanlar miadını doldurdu. Üç Amerikan okulunun itibarı, mezunlarının üniversiteye giriş başarılarına bağlıdır.

Öğrenci kayıtları artarken Tarsus'taki kampüs ve binalar ciddi anlamda gerginleşti. 1983-1984 öğretim yılı boyunca bu okulda 512 öğrenci kayıtlıyken, 1987-1988'de 746 öğrenci vardı. *Özel Okullar Kanunu*'nda 1985'te meydana gelen değişiklikler yüzünden öteki Board okullarında bir büyüme ve ona paralel gelişmeler vuku buldu. Başlıca gelir kaynağı okul taksitleriydi ve ekonomik sorunlar arttığından dolayı öğrenci kayıtlarının çoğalması gerekiyordu. Buna rağmen 1970'lerde ve 1980'lerin başlarında birkaç tane önemli bina yapıldı. Tek odadan müteşekkil eski kimya binası, iki sınıfı, kızlar için ufak bir yatakhaneyi ve öğretmen dairesini içine alacak şekilde yeniden inşa edildi. Kolejin ilk yapısı Shepard Hall Binası da, sanat ve müzik odaları, okul için ofisler ve daha güzel yemek odası ve mutfak yapılmak suretiyle yenilendi.

Tarsus Okulu'nu karşısındaki sokakta bulunan ve *Sadık Paşa Konağı* diye bilinen geniş bir ev, Dr. Necat Yaycıoğlu (1948 mezunu) ve Seha Sadıklar (1966 mezunu) adlı iki mezunun yardımıyla 1987'de kiralandı. Burası öğretmenlere, okula destek gruplarıyla bağlantılı ofislere, bir öğretmen dinlenme odasına ve bir de depolama alanına ev sahipliği yapıyordu. Ayrıca 1987'de, içerisinde sekiz tane sınıf, bir sınav odası ile *Özdemir Sabancı Bilgisayar Merkezi*'nin bulunduğu bir bina daha yapıldı. Adı Centennial Hall olan bu binanın, asıl itibariyle, diğer boş yerler yenilenirken oradaki işlevler için geçici bir mekan olması düşünülüyordu. Gerçekte ise çok uzun süre kullanıldı.

Bu süre zarfında Mimar Fethi Dağlık, Tarsus kampüsünün modernleştirilmesine yönelik kapsamlı bir plan hazırladı. USAİD fon-

ları elverişli duruma gelmesi neticesinde Dostluk ve Birlik Salonları birleştirildi ve yenilendi. Harap durumdaki Brewer Hall Binası'nın yerine Maynard Hall Binası inşa edildi ve kampüsün çevre düzenlemesi yapıldı. Okula her gün otobüsle gidip gelen yüzlerce öğrencinin geliş gidişlerinin dikkate alınması adına kampüsün ana giriş kapısı başka yere nakledildi. Daha yakın bir zamanda geniş bir spor sahası ve salonu, bir konferans salonu ve baştan aşağı yenilenmiş Stickler Hall Binası (TAC'nin "gökdeleni) ortaya çıktı. Böylece neredeyse 20 yıl öncesinde öne sürülen fizik ortama yönelik hedeflere ulaşılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu yalnızca USAİD bağışlarının bir sonucu olarak mümkün olmuş değildir, aynı zamanda mezunların ve büyük ölçüde Tarsus Okulu dostlarının cömertçe destekleri sayesinde gerçekleşmiştir.

Tarsus'taki İnsanlara Son Dönemdeki Bakışlar

O dönemde TAC müdürü olan Dr. Ronald Schultz 1991 yılında şunları yazmıştı:

> 766 kayıtlı, ilaveten altı misafir öğrencimiz var. Bunların üçü Polonya'dan gelen ve anne babaları bir yıllığına Çukurova Üniversitesi'nde profesör olan hazırlık öğrencileridir. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen *Rotary Ziyaretçi Öğrencileri* de bulunuyordu. Yeni öğretmen kadrosundan sekizi Birleşik Devletler'den, 2'si Kanada'dan, biri de İrlanda'dandı. Ortaokul Dekanı ise Teksas, Galveston'dan gelmiş olan Dr. Beverly Agler'di.[94]

Schhultz, bitişikteki bazı arazilerin satın alınmasından ve spor salonu olarak düzenlenen bu alanın Sabancı Grup tarafından finanse edileceğinden bahsetmektedir. Sabancı Grup'un kurucusu Hacı Ömer Sabancı'nın üç oğlu Tarsus Amerikan Okulu mezunudur. O

[94] Ronald H. Schultz, "Okuldan Haberler", Tarsus Amerikan Koleji, Mezunları Geliştirme Ofisi, *Newsletter*, Temmuz 1999, s. 27.

dönemde hâlâ mevcut olan *Türkiye'deki American Board Okulları Yöneticileri Birliği*, o sonbaharda Tarsus'ta toplanıyordu. Toplantı esnasında adı geçen birliğin, SEV Yönetim Kurulu'yla birleştirilmesi üzerinde düşünülecekti. Üç Amerikan okulu için beş yıllık hedefler hazırlanırken, o okulların Yerli İcra Kurulları da dikkate alınacaktı. Bunlar okul bütçelerinin planlanmasında ve politika kararlarında bir kılavuz olacaktı. Şu halde belli ki, bundan on iki yıl önce yönetim değişikliği için gemi suya indirilmişti. Bunun büyük bölümünün Türklerin ellerinde olması gerekiyordu. Çünkü artık okullarla ilişkili olan ve uzun süreli görev alan yabancılardan birkaç tane kalmıştı.

Sekiz yıl sonra (1999) Tarsus Amerikan Okulu, *Odyssey of the Mind Program*'da yer alan Türkiye'deki tek eğitim kurumuydu. Okulun ekibi, o yıl Tennessee, Knoxville'de gerçekleştirilen uluslararası bir yarışmadaki niteliklere sahipti. Yedi lise öğrencisi, onların yaratıcılığını ve problem çözme yeteneklerini güçlendirmek için düzenlenmiş olan müfredat dışı faaliyetlerde çalışmışlardı. Bu gençler, bir ekip halinde çalışarak fikirleri değerlendirme, kararlar verme ve problemlere muhtemel çözümler üretme konularıyla ilgilenir duruma getirilmişlerdi. Kullandıkları yöntemler mekanik cihazlar yapmaktan tutun da tiyatro temsilleri sunmaya kadar çeşitlilik arz ediyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nden ve diğer otuz ülkeden öğrencilerin biraraya geldiği ve yılda bir yapılan bu yarışmaya katıldılar. Tarsus Amerikan Okulu ekibi Joseph Welch ve Peter Bertling gözetiminde hazırlanmışlardı. Bu ikisi o sırada kısa dönemlik öğretmen olarak bulunuyorlardı okulda. Amaçları, Türkiye'den daha pek çok okulun *Odyssey of the Mind Program*'a girmesini sağlamaktı. Böylece Türkiye, katılımcı ülke olarak bir berat alabilecekti. Bu hedefe ulaşılsa da, ulaşılmasa da; sarf edilen çabalar insanların varsayımlarındaki bir değişikliğin sinyalini verdi. Odyssey'in amentüsü, kilit noktanın rekabetten ziyade işbirliği olduğunu şu sözlerle vurgulamıştı: "Bu etkinlik sürecinin kendisi, nihayetsiz derecede, neticesinden çok daha önemlidir." Şayet dünyaya hitap eden böyle bir program Türkiye'de kök salarsa, bu önemli

bir perspektif değişiminin müjdesi olacaktı.[95]

Yeni tamir edilen Stickler Hall Binası'nın zemin katında 2000 yılında yeni bir kütüphane ve eğitim amaçlı bir medya merkezi açıldı. Çağdaş teknolojiyi kullanarak hizmet veren bu kütüphane 15.000 kitabı, başvuru kaynaklarını, süreli yayınları ve bir arşivi barındırıyordu. Bu tesisin donanımı ve mobilyaları, 1943 Tarsus mezunu olan Korkut Beriker ailesi tarafından bağışlanmıştı. Ayrıca FABSIT vasıtasıyla gelen bağışlar da söz konusuydu. O sırada okul müdürü olan Dr. Bernie Mitchell şu açıklamayı yapmaktadır:

> Burası şu an Türkiye'nin bu bölgesinde yer alan en kapsamlı ve tam donanımlı kütüphanedir. Bir mezunumuzun ve FABSIT'ın kaynaklarını birleştirmesinden dolayı gurur duyuyoruz[96]

Bu yeni tesise yatırımın gerekçesi, yardım sahiplerinin kendi öğrencileri ve öğretmenlerinin ihtiyaçlarını karşılamak isteği olmakla birlikte, topluma hizmettir. Bu durum İzmir ve Üsküdar okullarında da aynıdır. Tek gözlü bir odadaki çalışmalardan başlayarak bu koleksiyonları oluşturan ilk dönemdeki kütüphane uzmanlarının ruhları nasıl da şad olmuştur!

USAİD'in ASHA programı, 2000 yılında FABSIT'ı 278.000 doları aşan bir meblağla ödüllendirdi. Bu para her SEV okulunun kampüsüne video konferans merkezleri kurulması için kullanıldı. Küresel ağa ve elektronik çağa daha fazla dahil etmek suretiyle bu merkezler, Amerikan okullarının eğitim kaynaklarını kesinlikle geliştirmiş olmaktadır. Kilise bağlantılı olarak addedilen kurumlar artık, eskiden imkansız olan kaynaklardan sermaye fonlarına erişme noktasına gelmiştir. Ayrıca bu durum, Türk kaynaklardan yüklü

[95] "Students participate in international brainteaser", *Daily News*'ten ayrı basım, Ankara; Tarsus Amerikan Koleji Mezunlar Ofisi Derneği, *Newsletter*, Temmuz 1999, s. 27.

[96] "News from the Schools", *Among Friends*, Kış 2000, s. 7. Konferans merkezi hakkında bilgi, aynı kaynaktaki "Report from the President" başlıklı bölümden alınmıştır.

miktarlarda bağış gelmesini daha mümkün kılmaktadır. Türkiye'deki eski American Board okulları, asıl kökenlerinden bu yana uzun mesafeler kat etmişlerdir.

4. BÖLÜM
YENİDEN YAPILANMA DÖNEMİ (1964-2005)

1960'ların ilk yıllarında, o zamanlar Türkiye'deki American Board okulları olarak bilinen kurumlar teşkilatlanmaları ve hareket tarzları bağlamında bir değişiklik dönemine girdiler. Bu kırk yıllık dönemin başlangıcında söz konusu okullar ve diğer eğitim çalışmaları henüz Yakındoğu Misyonu'nun bir parçasıydı. Buranın genel merkezi, İstanbul'daki Mısır Çarşısı'ndan itibaren birkaç blok ötedeki tarihi Bible House'daydı. Yukarıda ifade edildiği üzere bu okullar birçok defa yön değiştirmiş olmalarına rağmen, hâlâ kurucuları olan *Birleşik Kilise Dünya Elçileri Heyeti* (UCBWM) ile doğrudan bağlantılıydılar.

Birliğin yeri o yıllarda New York'taydı ve daha sonra Ohio eyaletinin Cleveland şehrine taşındı. Yirmi sene sonra bu temsilciliğin eğitim ve sağlıkla ilgili bütün programları birleştirilerek *Sağlık ve Eğitim Vakfı* adı altında yeni ve yerli bir başlıkla idare edilmeye başlandı. Bu vakıf daha çok, isminin baş harflerinden oluşan ve Türkçe karşılığı "sevmek" fiili olan SEV ismiyle maruftur. American Board okullarının işletilme yöntemlerindeki temel düzenlemenin önemli yönleri bu bölümde incelenecektir.

Yakındoğu Misyonu'nun Beyanatı

Misyonun asıl istikameti ve hedefiyle ilgili olarak *Yakındoğu Misyonu El Kitabı*'na (Near East Mission Manual) dahil edilmek üzere 1985 yılında bir bildirge kabul edildi. Bu bildirge, o dönemde misyonda bulunan kişilerin bakış açısında atalarına kıyasla farklılıklar olduğunu göstermektedir:

> UCBWM'ye bağlı Yakındoğu Misyonu bütün üyeleriyle birlikte bölgedeki kültürlere duyarlı, Türk milletinin kanunlarına saygılıdır.
> Yaratıcı topluluklar (öğrenciler, meslektaşlar ve komşular) için *İsa'nın Birleşik Kilisesi* ve diğerleri tarafından gönderilen yabancılarla birlikte olacakları ortamlar temin eder.
> İzmir, Tarsus ve Üsküdar'daki okullar, Redhouse Basımevi, Gaziantep Hastanesi vasıtasıyla hizmet etmekte; yerel gruplarla, kurumlarla ve kiliselerle ilişki içerisinde bulunmaktadır.
> Görüş ve vukufiyet alışverişinde bulunmak adına meslekle ve toplumla alâkalı sorumlulukları paylaşır, zihinsel ve sosyal kaynaşma alanları bulur, büyüyen dostluğu ve güveni göklere çıkarır.
> Farklı geçmişlere sahip insanlar, değişen bir dünyada hizmet vesilesiyle; diğer değişmiş hayatlara giden yolu elbirliğiyle keşfedebilirler. Bu ise hepimizin olan Tanrıyı, en fazla memnun edecek şeydir.[97]

Yerli Girdiler

Öğretmen kadrosundan ve toplumdaki insanlardan okul idaresi için her daim gayrı resmî danışma kaynakları olurdu. 1960 öncesinde *aile birlikleri* ve *mezun dernekleri* eksiksiz çalışıyorlardı. Belli ki, yörenin ileri gelenlerinden ve mezunlardan müteşekkil bir istişare heyetinin kurulmasıyla her okula yardım edilecekti. Buralar toplumun endişelerini ortaya koyabilecekleri ve okullarda meydana gelen değişimlere tepki verebilecekleri yerler olacaktı.

[97] *Manual of the Near East Mission of the United Church Board for World Ministries*, müsvedde, tarihsiz ama tahminen 1985, fotokopi nüsha, İzmir Amerikan Okulu'ndaki öğretmenler Ruth ve Ed Dudley'in nezaketiyle edinilmiştir.

Okullarda, kısmen öğrenci alımlarını ve seçimlerini iyileştirme ihtiyacı gibi eğilimler ışığında yeni müfredat seçeneklerini uygulamada, tek cinsiyetli okuldan karma eğitime ve yatılı okul ortamlarından gündüzcü okul olmaya geçişte yeni bir sosyal çerçeve yürürlüğe konuyordu. Üstelik zaman geçtikçe öğrencilerin ders ücretlerinin ve harçlarının gelir kaynakları bağlamında yeterli olmadığı açıkça ortaya çıktı. Bununla birlikte UCBWM'nin desteği sınırlıydı.

Şayet Türkiye'deki American Board okulları hayatta kalacak ve gelişeceklerse bu kurumlarda politika oluşturma, personel alımı ve yönetme konularında farklı bir metot bulunması zorunluydu. Yeni işletme kaynakları ve sermaye fonları geliştirmek de saydığımız konularla eşit derecede zaruriydi.

Mal Varlıklarının Muhafazası

Yakındoğu Misyonu idarecilerinin ilgilendikleri acil işlerden biri de, bütün okul binaları ve kampüsleri için uygun tapu senetleri elde etmekti. Bu kurumlar ekseriyetle çok farklı yasal şartlar altında, bir asır evveline veya daha eski tarihlere dayanıyorlardı. Gayrı menkullerin devir ve kayıtlarıyla ilgili Türkiye kanunları Cumhuriyet döneminde değişmişti. Ama yine de okullardan birindeki emlâkin bir kısmının bir şahıs adına; belki de bir misyoner adına devredilmesi nadirattan değildi. Bu kişiler artık ölmüşlerdi; ama bu mal mülkler onların mirasçılarına vasiyet ettikleri kendi mülklerinin bir parçası değildiler.

Böylece doğru düzgün ve güncel tapu senetleri almak için uzun bir süreç başladı. O zamanlar bu tapular, kâr amacı gütmeyen ve bir mezhebe bağlı olmayan Türk kuruluşu Sağlık ve Eğitim Vakfı (SEV) adına kayıtlıydı. Bu durum, somut bir mirasın okul kurucularından SEV'e geçmesini mümkün kılıyordu. Bu mülkiyet transferinin başarıyla neticelenmesine doğru UCBWM, Amerika'daki

İsa'nın Birleşik Kilisesi'nin en önemli şubesi olan *Genişletilmiş Kilise Elçileri* adıyla bilfiil yeniden doğdu. Bir başka ifadeyle, Amerika'da ve yurtdışında yapısal bir ıslahat gerçekleşti.[98]

Kafatası Avcılığı

1920'den önce ve sonra Türkiye'deki bir American Board okulunun tuttuğu geleneksel yol güçlü bir misyonerlikti. Bu ideal, incelediğimiz dönemin ilk yılları boyunca da hâlâ yürürlükteydi. Bu [idealist] önderlerden bazılarının hayatlarına dair kısa hikâyeler evvelce yayınlanmıştı.

Her okul idarecisi Türk meslektaşlarından becerikli bir yardımcı kadroya ve genellikle Birleşik Devletler'den tayin edilen gurbetçi eğitimcilere sahip olmuşlardı. Bu okul başkanları akıcı bir Türkçe konuşuyorlardı ve kendi yerel topluluklarla geniş bir dostluk ağı tesis etmişlerdi. Fakat bu nesil emekli olduktan yahut öldükten sonra ne olacaktı?

Türkiye'deki okullarda mesleki hizmet için kendini adayacak Amerikalı vasıflı eğitimciler bulmak artık ihtimal dahilinde değildi. Bu yüzden kısa dönem idareciler istihdam etmek gerekiyordu. İlk dönemlerde onları hâlâ Board tayin ediyordu; ancak şimdi bir sözleşme ile görevlendirileceklerdi. 1990'ların sonunda Türkiye'deki SEV okulları her zamanki gibi Amerikalılar tarafından yönetiliyorlardı. Bunlar, uluslararası profesyonel eğitimcilik mesleğine mensup ve gelişmekte olan çeşitli ülkelerde çalışmış kimselerdi. Bu yeni nesil liderler kökeni misyona dayanan bir okulda rahat bir ortamda çalışmak zorundaydılar ama *İsa'nın Birleşik Kilisesi* ile bağlantılı olmaları şart değildi. Türkçe bilseler de olurdu, bilmeseler de. Bu nedenle iki dil bilen Türk personel fazlasıyla önemli bir hale geldi.

[98] *Over One Hundred Years of Tradition-30 Years of Love*, İstanbul: Sağlık Eğitim Vakfı, 1996.

Bulguların Bir Özeti

Türkiye'nin güneyindeki Çukurova bölgesinin Tarsus şehrinde ve Tarsus Amerikan Okulu'nda 1992'de üç aylık bir saha araştırması yapıldı. Araştırmada etnografya, kişisel görüşmeler, belge değerlendirmeleri ve katılımcı gözlem metotları kullanıldı. Keza İzmir ve Üsküdar'daki SEV okullarına kısa ziyaretler de gerçekleştirildi. Bu araştırmanın sonuçları "Bulgular ve Sonuçlar" bölümünde özetlendi. Her ne kadar bunlar o döneme ve yere mahsus idiyseler de, 1990'larda ve 21. yüzyılın başlarında neler olup bittiğini değerlendirirken bir temel teşkil etmektedir.

Toplumun tamamı devasa boyutta sosyo-kültürel değişimler geçirdi. 67 milyonu aşan milli bir nüfus vardı. Tarsus'ta ve diğer şehirlerde birbiri ardına yüksek apartmanlar dikilmişti. Türkiye'nin şehir kesimlerinde, geniş aileye mahsus mekanlarında çok az kişi yaşıyor artık. Karayolu şebekesi genişledi ve yalnızca birkaç sene öncesinin boş arazilerine ya da gecekondu mahallelerine yeni bulvarlar açıldı. 20. yüzyılın sonlarında Türkler hem kendi ülkelerinde önceden olmadığı kadar yer değiştiriyorlar hem de Avrupa'ya ve Kuzey Amerika'ya seyahat edebiliyorlardı. Buna mukabil ülke on yıldan fazla enflasyon ve işsizlik yüküne maruz kaldı. Bu etkenler ülke ekonomisini çökertti ve American Board okulları üzerine muazzam bir baskı oluşturdu.

Türkiye her zaman büyük ticaret yollarının her iki tarafında bulunagelmiştir. Şimdi de ülkenin batısı gözle görülür biçimde sanayileşiyor. Her şehri bir fabrikalar dizisi kuşatıyor. Üç American Board okulunun bulunduğu kıyı şeridinde kalkınma fonlarına hem özel sektörden hem de devlet kurumlarından büyük miktarda yatırım söz konusu.

Türkiye uzun süredir ve şimdi her zamankinden daha fazla küresel ekonominin bir parçası olmuş durumda. Türk yöneticiler Avrupa Birliği'ne ve Ortak Pazar'a katılmakta kararlı. Ayrıca gözle görülür derecedeki İslamî diriliş ülkeyi Müslüman dünyaya çeki-

yor. Cumhuriyet'in resmî politikası etnik çeşitliliğe olan vurguyu azaltmıştı. Ancak son dönemde ülkenin hatırı sayılır ölçüdeki kültürel çoğulculuğuna biraz daha hoşgörü gösterildi.

Türkler ayrıca Bosna ve Kosova gibi yörelerdeki Balkan Müslümanlarıyla tarihî ilişkilerinin bilincini yenilediler. Eskiden Sovyetler Birliği'nde bulunan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile de bağlantılar gelişiyor. Buna mukabil Kıbrıs üzerindeki uzun süreli çıkmaz ısrarla devam ediyor ve Doğu Anadolu'daki Kürt unsurlarla bir iç savaş mevcut. Bu durum ülke içinde birçok yersiz yurtsuz ve göçmen insanın ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Bütün bu siyasi gerçekler elbette American Board okullarını da etkiledi.

Türk toplumunda nisbeten kalıcı birtakım sosyo-ekonomik yönler bulunmaktadır. Doğu Anadolu'da yeni inşa edilmiş koskocaman Atatürk ve Keban baraj göllerinin ardında biriken yeni devasa göllerin dışında temel milli fiziki coğrafya tam anlamıyla durağandır. Bu barajlar balıkçılık ve su sporlarına dayalı turizmin yanı sıra elektrik üretimi ve sulama imkanı da sağlamaktadır. Tarım sektörü pek çok köyde önemini korumaktadır. Fakat bugün Türkiye elli yıl öncesine nazaran çok daha az kırsal nüfusa sahip. Böyle olunca hayatta kalan Board okullarının üniversiteye girişi hedefleyen akademik hazırlık programları, bu neslin büyük çoğunluğuna tahsis edilmiştir. Mevcudun sadece %26'sını oluşturan köy çocuklarına Board okulları daha az şeyler sunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojisi "toplum, bir gençlik kültürüdür" şeklindeydi. Nüfus itibariyle o bakış açısı dikkatten çok da uzak tutulmadı. Çünkü Türklerin on beş yaşın altındaki nüfusu bugün %28'i aşmış durumdadır. Sadece %6.1 oranındaki nüfus altmış beş yaşın üstündedir. Siyasi anlayış açısından, Osmanlı döneminin sonlarında iktidara gelen Jön Türklerin yönetim anlayışlarına kadar gerilere giden bir devamlılık söz konusudur. 1980 ve 1990'larda doğan bugünün gençliği 20. yüzyılın ilk yarısında yaşayan insanlardan son derece farklı şartlarda yaşamaktadır. Sosyo-ekonomik sınıf

farklılıkları devam etmektedir ve hükümet politikaları kadınlar için daha fazla eşitlik temin etmeyi hedeflemiş olmakla birlikte hâlâ bir miktar cinsiyet önyargısı gözlenmektedir.[99]

Orta sınıf Türklerin şehir hayatına geniş aileden ziyade çekirdek aile hakimdir. Evlerinin dışında istihdam edilen bazı kadınların yanı sıra pek çok anne tam zamanlı ev hanımıdır. Neticede günümüzde ufak çocuk yetiştirme işine kocalar, dedeler, büyükanneler ve diğer akrabalar da dahil olmaktadır. Köylerden ve kasabalardan gelen kızların *evlatlık* olarak varlıklı aileler tarafından kendi içlerine kabul edildikleri ve dadılık yaptıkları yahut ev işlerini gördükleri yerler hâlâ mevcuttur.

Bazen de anaokulları, çocuk yuvaları gibi erken çocukluk devresine yönelik hizmetler, çocuklara günlük bakım sağlamaktadır. Lakin bunlar genelde çalışan ebeveynler kesimi için özel olarak finanse edilen ve pahalı yerlerdir. SEV okulları, Osmanlı devirlerinde anaokullarının öncülüğünü yapan misyoner atalarının mirasını devam ettirerek şimdi tekrardan erken çocukluk dönemi eğitimi veriyorlar.

Eski American Board okullarının "Yeni Dünya Düzeni" diye adlandırılan anlayıştan nasıl etkilendiğini sormak mecburiyetindeyiz. Soğuk Savaş'ın sonunda, Polonya gibi eski Sovyet bloğu ülkelerinden bu okullara birkaç öğrenci ve bazen de öğretmenler gelmişti. Bugün Türkiye dünya çapındaki iletişimle, parayla ve ticaret ağıyla bağlantı içerisindedir. Birleşmiş Milletler ve onunla ilişkili kuruluşlara etkin bir şekilde katılmaktadır. Uzun zamandır NATO üyesidir ve diğer pek çok uluslararası bağlantısı söz konusudur. Türkiye Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi için "Çöl Fırtınası Harekâtına" dahil olmuştu. Ancak 2003'teki Irak'ın istilasına ve işgaline doğrudan katılmadı. İstanbul ve Ankara'da zaman zaman öteki bir-

[99] Frank A. Stone, *Geliştirme (Development), Adapting to Change and Continuity in the Çukurova Region, City of Tarsus, and Tarsus American School, Turkey: 1966-1992*. Storrs, CT: The Isaac N. Thut World Education Center, 1994.

çok ülkedekine benzer şekilde kentsel kargaşa vuku bulmaktaydı. Ayrıca terör olayları, American Board okullarında ve diğer eski Board kurumlarında güvenliğin artırılmasını gerektirmekteydi. Amerikan hükümetinin politikaları eleştirilere maruz kalmış ve birkaç öğrenci Amerikan karşıtı görüşler beyan etmiştir.[100]

Değişimin en büyük alanı yerel okullar politikasında gerçekleşmektedir. Şu an her okulda birkaç yönetim kademesi bulunmaktadır. Türk Milli Eğitim Bakanlığı ilk ve orta dereceli okullaşmanın sekiz yıl devam etmesini istemektedir. Böylece eski Board okulları yeniden temel eğitim sahasına girmiş olmaktadır. Oralara ayrı tesisler, araç gereçler ve öğretmenler gerekmektedir. Keza öğretmen kadrosundan bazı farklı elemanların lise sınıflarına dahil olmaları gereklidir. Mevcut SEV okullarında başkanlar (dean) ve tüm okul idaresiyle olduğu kadar bir tek seviyeyle ilgilenen diğer yöneticiler bulunmaktadır.

Bütün kurumun başkanı artık denetmen olarak adlandırıldığından dolayı bileşik programların her birine müdürler başkanlık etmektedir. SEV'in İstanbul'daki ofisinden bu okullara belli hizmetler verilmektedir. Bunlar, Eğitim Koordinasyonu'nun gerçekleştirdiği mali denetimleri ve müfredat geliştirmeyi kapsamaktadır. Personel alımlarından bazısı hâlihazırda Birleşik Devletler'deki FABSIT tarafından yapılmaktadır. Böylece SEV okullarının yönetimi büyük ölçüde yerlidir ve artık bunların hiçbiri kurucuları olan UCBWM'ye doğrudan bağlı değildir. Kilisenin kontrolünün dışındaki hareketli öğrenim kurumlarının buna benzer süreci elbette Kuzey Amerika'da ve dünyanın geri kalan çoğu bölgesinde de cereyan etmektedir.

Diğer politika değişiklikleri müfredatla ilgilidir. Eğitim şu an on iki yıla çıkmıştır. Bu süre anaokulundan [bizdeki] yüksek okula eşdeğer olan okula kadar gitmektedir. Geleneksel eğitim dilleri Türkçe ve İngilizcenin yanı sıra Türkiye'nin Avrupa'ya yönelimi, Almanca ve Fransızcanın seçimli yabancı diller olarak öğrenimini akıllıca bir iş haline getirmektedir. Bilgisayar okur yazarlığının ge-

[100] *A.g.e.*

liştirilmesi ve elektronik ortamda aracılı öğrenme üzerinde durulmaktadır. İlaveten, demokratik karar verme yöntemleri olduğu için eleştirel düşünme becerileri de vurgulanmaktadır.

SEV okullarında öğretilenler üzerindeki en önemli etki, şimdilerde Türk üniversitelerine kabulünde talep edilen ulusal giriş sınavıdır. Öğrencilerin kişisel başarısı ve okulların güvenilirliği, bu sınav sonuçlarının üstüne oturmaktadır. Birçok öğrenci velisi bağımsız test hazırlama merkezlerinde verilen tamamlayıcı "yoğunlaştırılmış kurslar" için para ödüyorlar. Düzenli lise programına ilave olan bu kurslar, en saygın üniversitelerin en fazla arzu edilen fakültelere kabul edilebilme şanslarını artırdıklarını iddia etmektedirler.

SEV okullarındaki öğretim metotları dikkatimizi hak eden bir başka alandır. Bu kitabın yazarının izlenimine göre basılı ders kitaplarının içerikleri özellikle Türkçe öğretilen sınıflara yakinen bağlıdır. İngilizce dil dersi kitaplarının çoğunun ithal edilmesi ve değiştirilmelerini önlemek için güçlü bir teşvik vermek gerekiyor. Teknolojideki gelişmeler artık öğretmenlerin ders konularını ve müsveddelerini fotokopi çekmelerine imkan vermektedir. Ancak sadece film, slayt, power point sunumları, video kasetleri ve CD'ler türünden basılı medyaya alt seçenekler üretmede iddiasız oldukları gözleniyor.

Geleneksel büyük grupta gördüğüm öğretimin çoğu "dışa dönük" çeşitlilikte. Bu durum büyük ihtimalle ilk ve orta dereceli okullar için çok geçerli değildir. Zira benim ziyaretlerim lise sınıflarınaydı. Her okul şimdi geçmişte kimsenin aklına hayaline gelmeyen tesislere sahip olsa da; güzel sanatlar, müzik ve spor konuları [bu imkanların mutlak sonucu bağlamında] çok iyi değiller. Okul içerisinde kızlar ve erkekler için geniş çaplı oyun programları ve her takımın kendilerine uygun üniformaları mevcuttur. Fakat bütün bu müfredat dışı programların gündüzcü okullarda uygulanması zor olmaktadır. Çünkü öğrenciler bu okullara sabah 8'de gelmekte, 3'te evlerine dönmektedirler. Müfredat dışı faaliyetleri engelleyen öteki hususlar ise, 21. yüzyıl Türkiyesi'nde öğrencinin zamanını almak

için rekabet halinde olan daha fazla seçeneğin bulunması ve okuldaki öğretmen kadrosunun çok hızlı değişmesidir. Bir yıl başlatılan dikkate değer bir girişim, bu çalışmaya arka çıkan kişinin ertesi yıl okuldan ayrılmasıyla bozuluyor.

Günümüzde toplumsal hizmet öğretimini yürürlüğe koymak çok daha zor. Köylerdeki hafta sonu çalışma kampları, gezici kütüphaneler ve özürlüler, evsiz barksızlar, yaşlılar gibi özel ihtiyaçları olanlara yardım etmek pek yaygın görünmüyor.

Oysa Avrupa'daki orta öğretim kurumlarında öğrencilerin arkadaşlarıyla bir şeyleri takas etmeleri hâlâ devam etmektedir. Ayrıca oradaki öğrenciler Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararnamelerini hayata geçiren ve kritik problem çözme yarışmaları gerçekleştiren özel ilgi gruplarına dahil olmaktadırlar. Keza SEV okullarının öğrencileri uluslararası okul etkinliklerine de katılmaktadırlar.[101]

Son olarak, on yıl öncesinde 1992'de SEV okullarının geleceği ile alâkalı dört farklı görüş dile getiriliyordu. Bazıları bu kurumların geçmiştekine nazaran daha işlevsel olmaları beklentisi içerisindeydiler. Bu kişiler yatılı bölümleri yeniden açmayı, bu sayede okulların Türkiye'nin dört bucağından en iyi öğrencileri çekebileceğini savunuyorlardı. Akabinde bu düşünceyi test etmek için yaklaşık otuz beş öğrenciyi barındıracak yeni bir yatılı tesisi Tarsus Okulu'nda inşa edildi.

Gelecekle ilgili ikinci görüşü bazı mezunlar ortaya attı. Onlar Türkiye'nin başka yerlerinde, İzmir, Tarsus ve Üsküdar'daki SEV okullarına benzer yeni okullar açmayı istiyorlardı. Ankara ve Kayseri (Talas) bahsedilen muhtemel iki okul alanıydı. Üstelik halledilmesi gereken meseleler vardı: Kuruluş sermayesi için para, bir bağış, işletme giderleri, öğretmen kadrosunun ve personelin maaşları için para bulmak ve bunları ödemek. Aslında Talas Ortaokulu mezunlarından bir grup, bazı öğretmenlerle birlikte yeni bir okul kur-

[101] *A.g.e.*

maktan ziyade, Talas'taki eski klinik binalarında bir yaz okulu açmayı teklif ediyorlardı. Nihai hedefleri o yörede yaşayan ahaliye bir kültür merkezi ihdas etmekti.

> Uzun zamanlı misyoner eğitimci olan bir hanım SEV okulları için yapılacak işler sadedinde üçüncü bir muhtemel konular dosyası sundu. Üniversiteye giriş sınavına hazırlık için çok geçmeden ilave bir hazırlık yılı açılması gerektiğine inanıyordu. Ayrıca bu değişikliğin seçmeli dersleri daha fazla teşvik edeceğini, müfredat dışı programlara ve sporlara daha iyi imkanlar hazırlayacağını iddia ediyordu. Bu hanımın gerçekten de o esnada bunların gerçekleşeceğini umduğunu zannetmiyorum. Bilakis hazırlık senesinin programdan çıkarılması bu değişimi mümkün kıldı ve bu şekilde uygulamaya kondu.

İleriye dönük dördüncü önemli bakış açısına 1992'de tesadüf edilmektedir. Buna göre SEV okulları uluslararası okullar hareketinin bir parçası olmalıydı. Bu kişiler *Uluslararası Okullar Birliği*'nde üyeliğe hak kazanmak için denklik isteyebileceklerdi. Bu durumda anne babaları Türkiye'de yabancı işçi olan çocuklara ve gençlere barınacak yer sağlamak amacıyla müfredatlarının bölümlerinde değişiklik yapmak zorunda kalacaklardı. Bahsedilen öğrencilerin anadilleri büyük ihtimalle ne İngilizce ne de Türkçe olacaktı. Dolayısıyla çift-dilli ve çift-kültürlü olan mevcut yaklaşım daha kapsamlı olmak mecburiyetindeydi. Şayet bu değişimi Türk yetkililer onaylasaydı, eski milliyetçi duruştan önemli bir politika kayması olacaktı. Şunu söyleyebiliriz ki, 2004'ten evvel birkaç SEV okulunda zaten Uluslararası Okullar ağıyla daha yakın hareket etme adımları atılmıştır.[102]

Doğal Afetlerle Mücadele

Son yıllarda SEV okullarındaki insanlar pek çok doğal afetle karşılaştılar. Mesela Tarsus Okulu'nun tarih öğretmeni müteveffa

[102] *A.g.e.*

Alan Bartholomew 1968'deki sel felaketiyle ilgili şunları yazmıştı:

> 1968'in Aralık ayında Tarsus bölgesinde şiddetli bir sel oldu. Şehirde elektrik ve su kesintisi günlerce sürmüş olmakla birlikte kolej kampüsü ağır yağmurdan etkilenmemişti. Alan McCain'in yazdığına göre TAC, Tarsus'ta yardım sunan ilk müesseseydi. Evsiz kalanlar barınmak için bize gelebilirler diye hoparlörle şehirde ilan edildi. Selin ikinci gecesi 150 mağdur, okul kampüsüne yerleştirildi ve karınları doyuruldu. Okul onlara battaniye, sıcak aş ve uyuyabilecekleri kuru yer temin etti. Okulun futbol sahası, Başbakan Süleyman Demirel de dahil hasar tesbiti için gelen hükümet yetkilileri tarafından helikopter inişleri için kullanıldı.[103]

Bu arada okuldaki öğretmenlerden Robert Tucker ve ailesinin kampüsün dışında bulunan evleri bir metreye yakın (yaklaşık kırk inç) yükselen suların altında kalmıştı. Arabaları ön camına kadar sulara gömülmüştü. Tucker ailesi sular çekilinceye kadar ikinci kattaki ev sahiplerinin yanına sığınmak zorunda kalmışlardı.[104]

Bu felaketten 39 yıl sonra Türkiye 17 Ağustos 1999'da müthiş bir deprem yaşadı. 13 Kasım'da vuran ikinci bir sarsıntı neredeyse ilki kadar güçlüydü. Üç SEV okulu ile Gaziantep Amerikan Hastanesi hiç vakit kaybetmeden "şemsiye kurumları olan SEV'in güçlü liderliği öncülüğünde kurtarma çalışmalarının ilk saflarında yer aldılar. SEV, depremde yerle bir olan Adapazarı'nın gecekondu bölgesi Emirdağ'dan gelen mağdur çocuklar için bir eğitim, dinlenme ve sosyal merkez inşa etti. Bu merkezi barındıran prefabrik tesis için 160.000 dolar harcandı; ilaveten burayı döşemek ve gerekli malzemeler için 70.000 dolar değerinde ayni yardım yapıldı.[105]

[103] Bartholomew, *A History of Tarsus American School 1888-1988*, s. 57.

[104] *A.g.e.*.

[105] Zeren Earls, "Report from Turkey", *Among Friends* (FABSIT Newsletter), Winter 1999, 1. Earls, Türkiye'de 25 Ekim-7 Kasım 1999 tarihleri arasında gerçekleştirilen bir eğitim gezisinden yakın zamanlarda geri döndü. Ayrıca bkz. "Extending a Hand to Earthquake Victims", *Among Friends*, Bahar 2000, 1. Çocuk Merkezi'nin açılış tarihi burada Ocak 2000 olarak bildirilmektedir.

Hizmet için hedeflenen grup dört ila on iki yaş arasındaki çocuklardır. Ayrıca bu alanda faaliyet gösteren bir dizi yardım ve sosyal hizmetler bulunmaktadır. *SEV Çocuk Merkezi* 21 Aralık 1999'da açıldı. Amaç, ileride burayı Türk hükümetinin *Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu*'na devretmekti.

SEV okullarının üçü de bu milli felaketten darbe yedi. FABSIT'ın müdiresi Zeren Earls bu olaydan kısa süre sonra şunları yazmıştı:

> Tüm ülkede acil sağlık ve sosyal hizmetlerin didinip durduğunu söylemek durumu anlatmaya kifayetsiz kalacaktır. Dahası bu deprem milletin ruhunda silinmez bir iz bıraktı ve zaten kırılgan olan ekonomiyi iyice bozdu. Afet bölgesinin nisbeten yakınında, mesela İstanbul'da yaşayanlar, çok geçmeden yine deprem olacak beklentisi içerisinde hayatlarını sürdürüyorlar.[106]

Fakat bu felaketin bir olumlu bir olumsuz yönü söz konusudur. Türklerin kendi tecrübelerinden yansıdığı kadarıyla yeni sivil diyalog ve daha fazla vatandaş katılımı meydana geldi. Bina çeperinin direncini artırmak adına daha katı inşaat yönetmelikleri gibi tedbirler almaya uğraşıyorlar. Bu nedenle SEV okullarında, her zamankinden daha sıkı olan düzenlemelere uygun hareket edilmesi zorunludur. Herkesle birlikte SEV okullarına giden öğrenciler de şimdi kendi toplumlarının kırılgan bir yapıda olduğunu gözleriyle gördüler. Türklerin yaşadığı bu deprem, Amerika'daki 11 Eylül felaketiyle benzeşiyor. Fakat ikincisinin sebepleri insan elinin ürettiği sebeplerden değil, daha ziyade tabiattan kaynaklanıyordu.

1999'daki Ekonomik Darboğaza Bir Bakış

Bu tarihte SEV okullarının eğitim koordinatörü olan John Chalfant mizahi bir yaklaşımla, eski American Board okullarının mezunlarına 1999 yılında şu cümleleri yazmıştı:

[106] *A.g.e.*

> (...) Değişim çok hızlı gelişti ve son on yirmi yıldan fazladır bu okullar karma eğitime geçti, 'misyon' görevlilerinin yerleri öğretmen kadrosuyla ve Pazar yerlerinden tutulan personelle değiştirildi. Akademik programlar ve tesisler, yeni çağın taleplerini ve sizler gibi insanların sürekli artan beklentilerini karşılamak için önemli ölçüde genişletildi. Buraya kadar çok iyiydi; bütün bunlar bize dünyanın parasına mâl oldu. Okullarımızın gerçek gelir kaynağı sadece okul taksitleriydi. Şu an bizim Türkiye'nin en pahalı okulları listesinde oluşumuz şaşırtıcı gelmemelidir. Kampüsümüzde petrol kuyularına ihtiyacımız var; işleyen kumarhanelerimizi tehlikeye atamayız (belki bir gün birisi kazanır); hükümet de her defasında para basma talebimizi geri çeviriyor.[107]

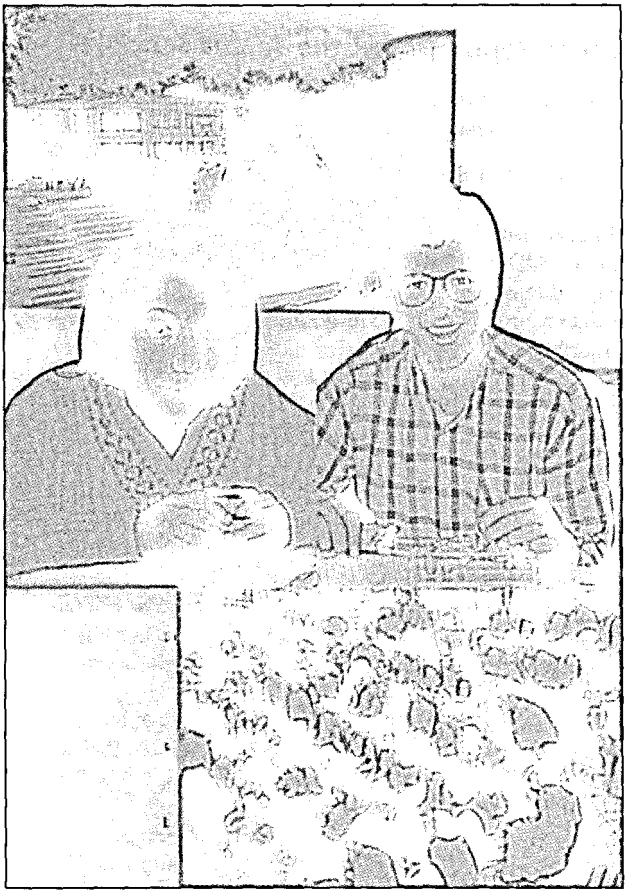
John Chalfant, Robert Kolej'deki *lise* gibi veya arkasında zengin bir vakfın mali destek sağladığı Koç Lisesi yahut ENKA Okulu gibi, kendi okullarına yapılacak külliyetli bir bağış eksikliğini telafi etmeye yardımcı olması adına mezunlardan ve SEV okullarının dostlarından düzenli katkılarda bulunmaları için ricalarına devam etmektedir. Bu durum, American Board okullarının, seneler önce kurucuları olan UCBWM'den maddi destek arayabildikleri zamanki durumdan bütünüyle farklı. Türk ekonomisinin son yıllardaki iç karartan vaziyeti SEV okullarını artan parasal sorunlarla karşı karşıya bıraktı.

Tarsus Okulu Hakkındaki Son Rapor

Eski mesleği eğitim misyonerliği olan ve şimdi emekliye ayrılan bir kişi Tarsus Amerikan Okulu ile ilgili meseleler hakkında 2003 Mayısında özetle şunları yazmıştı:

> (...) TAC'deki gelişmelere dair gözlemlerimiz çok genel ve şahsidir. Elimizin altında buluverdiğimiz USAİD fonları sayesinde okul kampüsümüz olağanüstü düzeyde geliştirildi. Neredeyse her yere klima

[107] John Chalfant, "A Memo to Graduates", *Alma Mater Newsletter*, S. 6, Ocak 1999, s. 5.

Tarsus Amerikan Okulu'ndan gözümüze ilişenler (1992)

Üstte: Öğrenciler ve öğretmenler Kasımın soğuk bir gününde İstiklal Marşı'nı söylemeye hazırlanıyor. Solda Maynard Hall Binası, sağ arkada ise Dostluk-Birlik Kompleksi bulunmaktadır. Ortada: Orta üçten Ayşegül Kamışlı ve Salim Yılmaz, Tarsus Amerikan Okulu'ndaki matematik derslerindeki eleştirel düşünme bulmacalarını çözmeye uğraşıyorlar. Altta: Tarsus Amerikan Okulu öğrencileri, Tarsus Kapalı Spor Salonu'nda oynayan basketbol takımlarına tezahürat yapıyorlar. Fotoğraflar: Mel Bolick.

tesisatı konulmasıyla birlikte işletme giderleri de mecburen arttı. Üzgünüm ki, TAC'de güneş enerjisi kullanımı yok. Halbuki köy evlerinde bu enerji kullanılıyor. Çevre için endişelenme konusunda kötü bir örnek.

Mick (eski Yakındoğu Misyonu genel sekreteri ve bir yıl TAC'nin müdürlüğünü yapan Alan McCain) ile halefleri olan üç okul müdürü, öğrenci kitlesiyle bilhassa son sınıflarla ciddi zorluklar yaşadılar. Bernie Michell dört yıl boyunca (1999-2003) epey bir değişim gerçekleştirdi. Son sınıfların benliklerini inşa etti ve öğretmenlerle işbirliği yaptı. TAC öğrencilerinin üniversiteye giriş sınavındaki performansına bakılırsa bir nebze iyileşme var gibi görünüyor. Fakat belli ki İzmir ve Üsküdar seviyesine ulaşılamamış.

TAC'li öğrencilerden bazıları Amerika'daki Harvard ve Yale gibi iyi okullara, üstelik burslu olarak kabul edildiler. Bernie Michell ve eşi okulu bu duruma getirinceye kadar akla karayı seçtiler. Genel akademik seviyeyle alâkalı ne kadar konuşulacağı kesin değildir.

Birlik Binası'nın arka tarafındaki yeni yemek odası binasının üst katına yapılan yeni, küçük yatılı bölüm hakkında çok az şey duydum. SEV okullarının 1-8. sınıfları ve ilaveten dört yıllık lisesinde daha yeni gelişmeler söz konusu. 'American Board Okulları' üzerine konuşmak artık pek münasip düşmüyor. Çünkü o okulların uygulamadaki hedefleri artık SEV okullarıdır.[108]

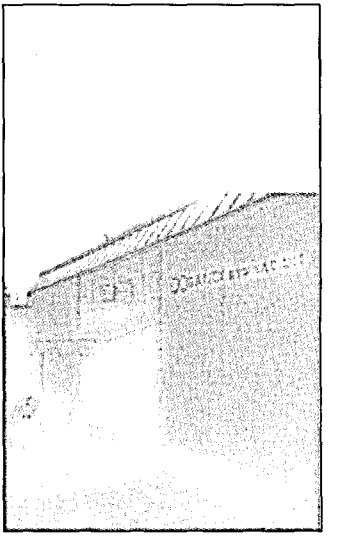
Aynı mektubun sahibi bu kısımdan daha evvelce de şunlara işaret etmişti:

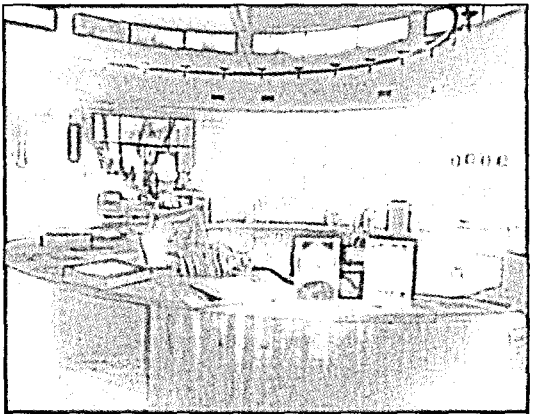
Şu anki 'yönetici' Bernard Michell eşyalarını bir sonraki işi için gideceği Pakistan'a göndermek üzere gemiye verdi. Bir U.K. vatandaşı olan yeni müdür Darly York'un yüzünü bir-iki hafta önce gördük. İstanbul'daki özel okullarda on altı yıl çalışmış olduğundan su gibi Türkçe konuştuğu zannediliyor. Onun TAC'yi ve SEV okullarını dört yıldan daha fazla yönetebileceğini umuyoruz.[109]

[108] Tarsus'taki Hans ve Sylvia Meyer'den Frank A. Stone'a 24 Mayıs 2003 tarihli mektup, elyazısı, iki sayfa. Tarsus ve Üsküdar okullarında öğretmenlik yapan Meyer çifti bu mektubu yazdıkları sırada Tarsus'ta emeklilik sonrası sakinleriydiler. Sylvia, Paul ve Harriet Nilson çiftinin kızlarıdır.

[109] A.g.m.

İzmir ve Üsküdar'daki SEV okullarının yeni tesisleri (1992). Üstte İzmir Amerikan Koleji'ndeki Naomi Foster Kütüphane Medya Merkezi ve altta da bu merkezin içi görülüyor. Sağda ise Üsküdar Amerikan Lisesi'ndeki Sabancı Kapalı Spor Salonu.

Üsküdar'dan Bir Bakış

Üsküdar Okulu'nun şu anki başkanı [Alison Stendahl] düşüncelerle dolu şu yazıyı kaleme aldı:

> 1986'dan evvel Üsküdar Kız Lisesi'nde hayat nisbeten huzurlu ve sakindi. Üniversiteye giriş imtihanı için baskı olduğundan dershaneler vardı. Fakat dershaneler sadece lise 3 öğrencilerinin devam ettikleri yerlerdi. Orta ve lise için derecelendirme 1-10'luk temeldeydi ve başarısız öğrencilere sonbaharda bütünleme imtihanları yapılırdı. Sınıfı geçmek için öğrencilerin bazı çalışmalar yapmaları gerekiyordu. Matematik müfredatımız sıkıydı ama öğrenciler üniversitede iyi yerleri kazandılar ve hocaları tarafından takdir edildiler. O günlerde öğrenciler daha homojen, orta halliydi. Okullarından zevk alanlar ve öğretmenlerini sevenler kendilerini derslere veriyorlardı.
> 1986'da okulumuz 'Anadolu' okulu haline geldi. Bu durum müfredatımızı, özellikle bilimsel bölümümüzü şekillendirdiğimizde bizi çok büyük değişiklikler yapmaya zorladı. 1987'de bu sisteme uyarlamalar yapıldı. 1989'da okul ücretlerini yükselttik ve daha fazla öğrenci kabul ettik. 1990'da karma eğitime devam ettik ve Üsküdar Amerikan Lisesi olduk. 1992'de kredili sisteme geçtik. Bu da müfredat düzenlemelerimizde daha çok değişiklik meydana getirdi. Ardından 1993'te Milli Eğitim Bakanlığı seviye sınavları başlattı. Bu girişim ülkenin öteki yörelerinde İstanbul'a nazaran daha uzun süre devam etti. Kredili sistem kaldırıldıktan sonra 'sınıf geçme' sistemi konuldu. Sekiz yıllık kesintisiz eğitim kanununun yürürlüğe girmesiyle (1998) beraber yıldan yıla orta bölümümüzü kaybetmeye başladık. Son ortaokul mezunlarımızı 2004'te vereceğiz. İlk lise hazırlık öğrencileri ise 2003'te mezun oldular.[110]

Dünya çapındaki eğitimin yönelişlerini takip eden kişiler, yukarıdaki haber kaynağının bahsettiği politikaların Türkiye'deki ve diğer ülkelerde birbiriyle benzeştiğini fark edeceklerdir. Yazar daha genel birtakım tesbitlerde bulunmayı sürdürmektedir:

[110] Üsküdar'da bulunan Alison Stendahl'dan Frank A. Stone'a e-mail, tarihsiz, 2004. İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü ile ilgili benzer bir bilgi onların http:www.aci.k12.tr/about school profile.htm sayfasındadır.

On yedi yıldır nisbeten istikrarsız olan eğitim sistemi, okul yönetiminin ve öğretmenlerin yanı sıra öğrencilerin ve ailelerinin hayatlarına da huzursuzluk katıyordu. Buna ek olarak, zengin kesimden daha fazla öğrenci gelmesi nedeniyle biz de iç değişiklikler geçiriyorduk. Mesela erkek öğrenci kabul ettik, ortaokul müfredatımızı tasfiye ettik ve kampüsümüze bir ilkokul ekledik. Okuldaki bütün bu değişikliklerle gelip giden bir sürü öğretmenimiz oldu. Türk öğretmenlerimizi yavaş yavaş sabit hale getiriyoruz; bu kadro daha genç ve daha çeşitli. Barton Hall Binası'nı ilkokuldan 2003 sonbaharında yeniden ele geçirerek ve öğretim temelli bölümü ikame ederek binalarımızda da değişiklikler yapabiliyoruz. Şöyle oturup iki dakika kafa dinlediğimizi hiç kimse göremez.

Akademik Dekan olarak, Üsküdar Amerikan Akademisi'ne yol gösteren, yıllardır inandığım yönde baştan başa dönüştürdüğüm yeni idareci ekibin, parlak bir geleceği olduğunu görüyorum. Geçmişte en iyi olanları, okul ailesinin yetişmesi için misyonerlik adanmışlığını muhafaza etmeye ve bir taahhütle o aileyi bütün öğrencilerle harmanlamaya çalıştık.

21. yüzyılın Türk gençliğinin ve ailelerinin taleplerine daha fazla cevap verir hale getirerek rehberlik programımızı da güçlendirdik. 1+4 programını başlatarak akademik programımızın da yeniden üzerine eğilmeye çalıştık. Türkiye'deki ve deniz aşırı ülkelerdeki üniversiteler hususunda Türk öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap veriyoruz. (Bu yılki mezun sınıfımızın %25-30'unu Amerika'daki ve birkaçını da diğer ülkelerdeki üniversitelere göndereceğiz). Birleşmiş Milletler programımız, İngilizce ve Türkçe tiyatro kulüplerimiz, yürüyüş kulüplerimiz, matematik kulüplerimiz, bilim kulüplerimiz ve sayısız spor kulüplerimiz gibi ders dışı etkinliklerle ciddi anlamda ilgilenmeyi sürdürüyoruz.

Daha fazla ne söylememi istiyorsunuz?[111]

Talas Okulu'ndan Bir Yansıma

Kimi zaman Türkiye'deki American Board okullarının, yıllar boyu dünya çapında olumlu bir etkisinin olup olmadığını merak ederiz. Bu konu hakkındaki ipuçları, Talas ve Tarsus okullarından me-

[111] A.g.m.

zun Yüksel Oktay'ın bir olayla ilgili kaleme aldığı şu kısa yazıda yer bulmaktadır:

> Tarsus Okulu'nun 15 Mayıstaki *Yeniden Toplanma Günü*'ne katılan bu yakışıklı adam Seyit Kok'tu. Uzun, kahverengi ceketli ve sakallı olan bu kişi yakındaki Mimar Sinan kasabasından olduğunu söyledi. İki hafta evvel çocuklarından biriyle Talas'ı ziyarete gelmişti. O sırada *Talas'ta Yeniden Toplanma Günü*'nü duymuş ve gelip daha genç nesille tanışmaya karar vermişti. Kendisi 1937'den 1939'a kadar Meslek Okulu'nda yatılı kalmış, orada tesviyecilik ve tornacılık öğrenmişti. Bana, seksen iki yaşında olduğunu söyledi. Bu durumda 1922 civarında doğmuştu.
>
> Seyit Kok yeniyetmelik çağındayken, bu okula devam eden köylüsü bir öğrenciden Talas Okulu'nun adını duymuş ve oraya başvurmaya karar vermişti. Mr. Wilson Mimar Sinan köyünü ziyareti sırasında Seyit'le karşılaşınca ondan çok etkilenmiş ve onu Meslek Okulu'na kabul etmiş. Seyit Kok'un söylediğine göre o dönemde Kayseri'de sadece bir tane ortaokul bulunuyormuş. Büyük bir sevinçle Talas'a kaydolmuş. Toplandığımız ve öğle yemeği yediğimiz bu mekanda üç yıl boyunca ders görmüş ve çalışmış.
>
> Mr. Nilson Seyit Kok'u Robert Kolej'e göndermek istemiş ama bu gerçekleşmemiş. O da Kayseri Uçak Fabrikası'nda işe girmiş ve yıllarca tornacı olarak çalışmış. Yemek boyunca Seyit Kok bana 'bu okulu çok sevdim. Ben ekmeğimi bu okula borçluyum. Üç oğlum, bir kızım için de bu böyle. Dünyadaki bütün ülkeler bir yana, Amerika bir yana. Amerika'yı ölene kadar seveceğim' dedi.
>
> Seyit Kok köyünden bir kızla evlenmiş ve üç oğulları, iki kızları dünyaya gelmiş. Biri mühendis, ikisi tıp öğrenimi görmüş; biri ölmüş. Kaç torunu olduğunu sordum. 'Çok torunum var, lakin isimlerini hatırlayamıyorum' dedi. Hanımı birkaç sene evvel vefat etmiş. Talas'a oğullarından biri ve geliniyle birlikte gelmiş. Seyit Kok o gün pek mesuttu.[112]

Misyonerler Nerede?

ABCFM'nin Türkiye'ye gönderdiği misyonerlerinden birinin

[112] İstanbul'daki Robert Keller'dan Florida, Heathrow'daki Ruth Stone'a e-mail, 20 Mayıs 2004, iki sayfa.

torun çocuğu olan ve Üsküdar Okulu'nun şu anki müdürü Whitman Shepard, Kasım 2001'de SEV Mütevelli Heyeti'nde bir konuşma yaptı. Konuşmasının başlığı "Misyonerler Nerede?" idi. Bu soru mütevelli heyetinden bazıları tarafından soruluyordu. Shepard misyonerliğin sözlük anlamı ile ilgili olarak şunları söyledi:

> Bir misyondaki insanlardır. Belirli bir görevi, bir işi veya bir sorumluluğu yapmak ya da yerine getirmek amacıyla atanan bir kişi yahut bir insan kitlesidir.[113]

Ardından Shepard eski American Board ve şimdiki SEV okulları bağlamında insanın aklına, tanıdığımız veya haklarında bir şeyler okuduğumuz ve taklit etmek istediğimiz misyonerleri getirdiğini itiraf etti. Aklına gelenler arasında Paul Nilson, Jesse Martin, Lynda Blake, Richard Maynard, Helen Morgan, Fernie Scovel, Naomi Foster, Harriet Yarrow, John Scott ve Wally Robeson bulunmaktadır. Bu kişiler hayatlarını Türk gençliğinin eğitilmesine adamışlardı. Fakat bu nesilden misyonerler artık burada değildiler.

Whitman Shepard, SEV mütevellilerinin, American Board okullarından mezunların ve bu noktada bütün Türkiye vatandaşlarının bulunduğu odaya bakınarak oradakilere şunları söyledi:

> Misyonerler burada... Vaktini ve imkanlarını Türkiye insanları için sağlık hizmetleri ve eğitim sağlama misyonunun devam ettirilmesine kendisini adamış insanlar buradalar.[114]

[113] Bu tanımın asıl kaynağı bilinmemektedir.

[114] Robert Keller, "Where are the Missionaries?", Kasım 2001. Elyazısı bir mektuba iliştirilmiş fotokopi metni ve Türkiye'de Misyonerlik, Dünü, Bugünü", Çağdaş Eğitim Vakfı Panel programı, 13 Mayıs 2002. Talas Okulu'ndaki eski ABCFM öğretmenlerinden Dr. Keller bu sırada İstanbul'daki Yakındoğu Misyonu'nun genel sekreteriydi. Keller'ın eşi Dorothy ise ABCFM'nin eski nesilden misyonerleri olan Dr. John Kingsley ve Ruby Birge'nin kızlarıdır.

Son Sözler

ABCFM'nin ve onun halefi olan kuruluşların himayesinde Türkiye'de 175 yıldır sürdürülen eğitim destanı, kaleme aldığım bu kitabın konusunu teşkil etmektedir. Bu araştırmanın bitiminde birtakım sonuç özetleri sunmak mümkündür.

Örneğin bu çalışmanın coğrafi dağılımı takdire şayandır. Türkiye'deki American Board eğitiminin diğer pek çok özelliğinden bahsedilebilir. Görevli gelen Amerikalıların çoğu, Birleşik Devletler'in New England ya da Orta Batı bölgesinden gelmişler ve bu bölgelerin kültürlerini ve değerlerini beraberlerinde getirmişlerdi. Türkiye'deki ABCFM eğitiminde kadınlar neredeyse başından itibaren önemli bir role sahiplerdi. Bu kadınların pek çoğu, ABCFM'nin şubesi olan üç kadın misyonerlik teşkilatı tarafından desteklenmişlerdi. *Masrafını Kendin Çıkar (self-help)* programları ve aktif katılım vasıtasıyla öğrenme ve çalışma taahhüdü uzun süre uygulamaya konmuştur. American Board eğitimcileri hiç vakit kaybetmeden yerli öğretmenleri yetiştirmeye başladılar. Bu kişilerin toplumları üzerinde önemli bir etkisi olmuştur.

American Board eğitimcilerinin Türkiye'de öncülüğünü yaptıkları birçok alan bulunmaktadır. Örneğin anaokulları aracılığıyla erken dönem çocuk eğitimi, kör ve sağır çocuklara özel eğitim ve beden eğitimi gibi. Oyun alanlarını, spor müsabakalarını ve basketbol, voleybol gibi sporları, bunları daha evvelden hiç tanımayan yörelerle tanıştırdılar. Anadolu'da topluma hizmet sağlamak ve oraya daha iyi tarım metotları sunmak için geniş çaplı, ancak her zaman başarılı olmayan girişimlerde bulunuldu. Kütüphaneler ve son zamanlarda medya merkezleri, bulundukları yöreler için yeniliklerdi. Okul rehberliği ve seviye testleri Türkçe uygulamaların başında geliyordu.

Türkiye'deki American Board okulları, Birleşik Devletler'deki Beloit, Carlton, Grinnell, Oberlin, Mount Holyoke ve Wellesley gibi kilise-bağlantılı kolejlerle uzun süredir bağlantı halindeydi. Tür-

kiye'deki müfredat Amerika'daki programları esas almaktaydı. Ancak bu programlarda Yakındoğu'nun ihtiyaçları ve gelenekleri ışığında değişiklikler yapılmıştı. Buna mukabil American Board eğitimcileri çok miktarda orijinal eğitim malzemesi ürettiler. Ders kitaplarının yanı sıra çocuk edebiyatı, yetişkinler için yeni edebiyat malzemeleri, gençlere hitap eden kitaplar ve Türkiye'nin doğal çevresiyle ilgili resimlendirilmiş araştırmalar hazırlanmasında da rehberlik ettiler. Türk eğitim sahasındaki diğer yenilikler, köy çalışma kampları ve gezici kütüphanelerdir.

Bu ABCFM kurumları yıllardan beri müşterek yönetime dayalı bir kurumsal yapı geliştirdi. Bu yapı, kurumların yabancı desteğiyle SEV'in yer değiştirmesini mümkün kıldı. Aynı zamanda gayretle çalışan mezun dernekleri ve Birleşik Devletler'deki FABSIT'ın teşekkülü, bu okullara yeni destek kaynakları sağlamıştır.

American Board ve halefleri bir sivil toplum kuruluşu olmakla birlikte, yürüttüğü eğitim çalışmaları sık sık Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'daki politikalarından etkilendiğini örneklerle ortaya koymuştur. Yapılıp edilenlerin altında demokrasi, iş ahlâkı ve kültürel farklılıklara hoşgörüyle yaklaşmak türünden Amerikan değerleri yatmaktadır. Türk toplumu için yetiştirilen çeşitli alanlardaki göz kamaştırıcı liderler akışı, onların zemininde bir American Board okulu bulunduğunu ima etmektedir. Bu okullarda öğrenim görmek suretiyle Türkiye'nin meselelerinde daha fazla bilgiye sahip olan kişiler, bugün Ortadoğu Araştırmaları Birliği (Middle East Studies Association, MESA) ve Türkiye Araştırmaları Birliği (Turkish Studies Association, TSA) gibi Amerikan akademik kuruluşlarında etkindirler. Böylelikle bilgi, kuşaklar boyunca her iki yönde de gelişmiştir.

Şimdi SEV okulları, hedefleri ve işlevleri konusunda daha fazla değişikliğe maruz kalmaktadır. Bu okullar seçkin kurumlardır; devam etmek pahalıya mâl olmaktadır. Türk Milli Eğitim Bakanlığı tarafından verilen onay belgesi yanında *Uluslararası Okul Hare-*

keti'ne de katılıyorlar. Üniversiteye giriş sınavlarındaki yüksek başarı seviyesiyle ve yurt içinde ve dışındaki saygın okullara öğrenci yerleştirme başarılarıyla itibarları artmaktadır. Türkiye, Avrupa Topluluğu'na girerken SEV okulları da benzer şekilde yöneticiler ve kamuoyu nezdinde kıymetli varlıklar olmaya devam edecektir.

Tavsiyeler

Birincisi, konumuzla ilgili öğelerin tamamının Osmanlıca ve Türkçe yazıldığı bir araştırmanın ortaya konulması gerekmektedir. Hiç şüphesiz bu satırların yazarının bilmediği pek çok belge (örneğin yönetmelikler, yazışmalar, gazeteler, dergi makaleleri vb.) bulunmaktadır.

İkincisi, eğitimsel biyografi kaynaklarının artırılmasına ihtiyaç vardır. O kaynaklarda ABCFM'nin başta gelen misyoner eğitimcilerinin hayat hikâyeleri eksiksiz olarak yazılmalı, uygun yerlere onların ve okullarının fotoğrafları konulmalıdır. Eğitimin etkisi, büyük ölçüde yetiştirilen öğrencilerin meslekleri vasıtasıyla görülür. Türkiye'deki American Baord okullarının yıllardır seçkin mezunları var. Bunların toplum üzerinde gözle görülür bir etkisi söz konusu. Bu cephenin daha iyi sunulması için daha fazla biyografik veriler gerekecektir.

Üçüncüsü, bu kitabın amacı, kurumların tarihlerini meydana getirmek değildir; bilakis bir bakış açısı kazandırmaktır. Değerlendirme boşluğu yüzünden birçok bilginin dahil edilmesi gerekiyordu. Müstakil olarak birkaç mükemmel okul tarihi yazıldı, ancak başkalarına da ihtiyaç var.

Şimdi bütün SEV okullarının kendileri hakkındaki malzemeleri barındıran arşivleri mevcuttur. 1960'ların başlarında bu araştırma başladığında durum böyle değildi. Bible House, 50 Rızapaşa Yokuşu, Mercan, İstanbul 34450 adresindeki *Yakındoğu Misyonu Arşivi* kataloglandı ve güncelleştirildi. Fakat bana öyle geliyor ki, Birleşik

Devletler'de bir site belirlemek lazım. Bu sitede Türkiye'deki American Board okulları hakkında mümkün olduğu kadar çok belgeye ulaşılabilsin ve araştırmacılara elektronik ortamda sunulabilsin. Bu kitabın kaynakça kısmı, o kaynakların günümüzde kullanılmaya elverişli olmadıklarına işaret etmektedir. Muhafaza edilmesi gereken pek çok öğe, eski kuşaklardan aktarıldıkları için kaybolabilirler diye tavan arasında ve malzeme deposundalar.

Dördüncüsü, elinizdeki bu araştırmanın belki de en ciddi sınırlılığı, bir tek bölgeye hasredilmiş olmasıdır. Misyon eğitiminin dünya çapındaki gelişmelerine dair çok fazla mukayese yapmadım. Türkiye'deki American Board okulları ile eş zamanlı olarak ABCFM, başka yerlerde de misyon eğitimiyle meşgul oluyordu. Bu çabaların yayıldığı alan hakkında Çin, Japonya, Hindistan, Gana, Zimbabwe, Güney Afrika, Honduras ve Latin Amerika'nın değişik yerlerindeki ABCFM okullarının kimliklerini tesbit etmek suretiyle bir fikir verilebilir. Mütevazı ölçekli bir parçanın, ona nisbetle ufak bir temsil birimini üstlendiği bu çalışmanın genişliği ise kayda değer bir hususdur. Uluslararası bazı kıyaslamalar dikkate alınacak olursa, Türkiye'deki Amerikan okullarının etkisini ve özgünlüğünü daha iyi değerlendirmek mümkün olacaktır.

Elbette ABCFM'den başka eğitim sahasında faal olan öteki pek çok misyoner teşkilatlarının da tanınması şarttır. Mesela onlar arasında Roma Katolik Kilisesi, Yedinci Gün Adventistleri, Mormonlar ve diğer birçok Protestan/Evanjelik gruplar bulunmaktadır. American Board okulları hakkında daha geniş ve küresel bağlamda daha pek çok şey bilmeye ihtiyacımız var. Lakin misyon eğitimi Hıristiyanlarla sınırlı değildir. Yapılan çalışmaların Budist, Hindu ve Müslümanlara yönelik Amerikan misyonerliği eğitimiyle de karşılaştırılması gerekmektedir.

Bu nedenle, birkaç nesil tarihçinin ve misyonerlik uzmanının daha bu konuyla uğraşması için pek çok sebep bulunmaktadır. Dilerim elinizdeki kitap bu çalışmaların sonu değil, başlangıcı olur.

KAYNAKLAR

Arşivler

Ankara Milli Kütüphane
Case Memorial Kütüphane Arşivi (Hartford İlahiyat Okulu)
Congress Kütüphanesi (Washington)
Ermeni Kütüphanesi ve Müzesi (Massachusetts, Watertown)
Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi (Massachusetts, Cambridge)
Harvard Üniversitesi Widener Kütüphanesi (Massachusetts, Cambridge)
İstanbul Bible House Yakındoğu Misyonu
İzmir Göztepe Amerikan Kolej Enstitüsü
Mount Holyoke College (Massachusetts, South Hadley)
Richard E. Maynard Memorial Collection of Turkish Books, Özel Koleksiyonlar, Homer Babbidge Kütüphanesi, Connecticut Üniversitesi (Massachusetts)
Tarsus Amerikan Okulu
Üsküdar Amerikan Akademisi

Makaleler, Kitaplar ve Monografiler

[Caleb F. Gates], "Students at Mardin", *The Missionary Herald*, 86 (4), Nisan 1890.
"A Few Bits of Turkey", *The Missionary Herald*, 123 (4), Nisan 1827.
"A Free Press in a Free Land", *The Missionary Herald*, 104 (11), Kasım 1908.

"A Great Teacher", *The Missionary Herald*, 109 (5), Mayıs 1913.
"Acele İşe Şeytan Karışır", *Milliyet*, 20 Ekim 1963.
"Amerikan Bord Heyeti'nin Tarihçesi", http//www.sevakfi.org/tr/abh.htm
"Approximate Distances in Kilometers", *Globetrotter Travel Map*, Turkey, Holland: NH.
"Bir Türk'ün Gördüğü Kadarıyla Protestan Misyonları", *Missionary Rewiev of The World*, 49 (3), Mart 1926.
"Blue Chip Buy-Turkey", *Budget Travel*, Şubat 2004.
"Carrying the School to Kurdistan", *The Missionary Herald*, 103 (6), Haziran 1907.
"Dr. Christie, of Tarsus", *The Missionary Herald*, 117 (7), Temmuz 1921.
"Editorial Notes", *The Missionary Herald*, 105 (2), Şubat 1909.
"Fred Field Goodsell", *A Service of Thanksgiving for a Noble Life, Fred Field Goodsell (1880-1976)*, Waban, 19 Eylül 1976.
"Glimpses of Our School for Girls at Van, Turkey", *Light and Life*, Şubat 1905.
"Göztepe Amerikan Koleji Tahkikatı Bitti", *Anadolu Gazetesi*, 26 Ocak 1933.
"Göztepe Koleji'nde Bir Hadise: İki Amerikalı Muallim Beş Türk Talebeyi Kovdu", *Anadolu Gazetesi*, 29 Aralık 1932.
"Haigazian University in Lebanon", *Armenian International Magazine*, 11 (1), Ocak 2000.
"History of Haigazian College", *Armenian American Outlook*, 1 (1), 1962-1963.
"Last Year at Anatolia College", *The Missionary Herald*, 116 (9), Eylül 1920.
"Naomi Foster, a biographical sketch", *In Memoriam, Mary Naomi Foster*, 11 Ağustos 1910-8 Mart 1984, Manchester: Cemaatçi Kilise Merkezi, İsa'nın Birleşik Kilisesi, 1984.
"Obituary Record of Yale Graduates: 1921-1922", *Bulletin of Yale University*, 18 (22), 1 Ağustos 1922.
"Okul Değil Mefsedet Ocağı", *Yeni Gün*, Tarihsiz, Bahar 1921.
"Our College in Smyrna", *The Missionary Herald*, 109 (1), Ocak 1913.

"Our Mission in Miniature: Central and Eastern Turkey", *The Missionary Herald*, 105 (3), Mart 1909.

"Passages from Mrs. Knapp's Manuscript: The School at Bitlis", *Light and Life*, 1 (2), Haziran 1869.

"Revolutionists at Van", *The Missionary Herald*, 103 (7), Temmuz 1907.

"Sabancı to be given 'Man of the Year' Award", İstanbul: *Turkish Daily News*, http//www.Turkishdailynews.com/oldeditions/02-11-1999/dom.htm.

"Sağlık ve Eğitim Vakfı (Resmî) Senedi", http//www.sevakfi.org/tr/vakif-senet.htm.

"Sakıp Sabancı Yönetim Kurulu Başkanı", http//www.sakipsabanci.gen.tr.

"The Burning of Central Turkey College", *The Misionary Herald*, 87 (3), Mart 1891.

"The College Kemal Closed", *The Missionary Herald*, 117 (8), Ağustos 1921.

"The First Kindergarten in Turkey", *The Missionary Herald*, 90 (12), Aralık 1894.

"The History and Purpose of the Haigazian College", *Armenian American Outlook*, 3 (2-3), 1966.

"Türkiye'de Yabancı Okullar", *Okul ve Toplum*, 24 (602), 10 Temmuz 1926.

"Welcome to Tarsus Schools", http//www.tac.k12.tr/default-enasp

"Welcome to Tarsus Schools-History", http//www.tac.k12.tr/history

A Modern Crusade in the Turkish Empire, Chicago: Women's Board of Missions of the Interior, 1908.

A School with a Mission, Üsküdar Amerikan Akademisi, Bağlarbaşı, İstanbul: ÜAA, 1990'ların sonu.

Akcan, Esra, "Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic", *International Journal of Middle East Studies* 36 (1), Şubat 2004, 139-140.

Akçam, Taner, *From Empire to Republic*, Turkish Nationalism and the Armenian Genocide, Londra, UK: Zed Kitap Şirketi, 2004.

Akşin, Sina, (der) *Türkiye Tarihi*, C. 3, *Osmanlı Devleti*, 1600-1908; C. 4,

Çağdaş Türkiye, 1908-1980; c. 5, *Bugünkü Türkiye*, 1980-1995. İstanbul: Cem Yayınevi, 1990-1995.

Akyol, Avni, *Laiklik ve Din Eğitimi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1990.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Kültür Koleji Yayınları, 1994.

Alboyacıyan, Arshag (der), *History of The Armenians in Malatya*, (Ermenice) Beyrut, Lübnan: Sevan Yayınevi, 1961.

Alpiskender, Ferit, "Hususi Eğitim ve Öğretim Davamız", *Milliyet*, 20 Ekim 1963.

Altıntaş, Zergun, "Batılılaşma Süreci İçinde Pera Elçilikleri", *Türkiyemiz, Kültür ve Sanat Dergisi* 22 (68), Ekim 1992, 4-13.

American Board *18th Annual Report*, Boston: 1827.

Amerikan Board Okulları Eğitim Hedef ve İlkeleri, İstanbul: Sağlık ve Eğitim Vakfı, 1994.

Anderson, Rufus, *Foreign Missions: Their Relations and Claims*, New York: Charles Scriber ve Şirketi, 1869.

Anderson, Rufus, *History of The Missions of The American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston: Cemaatçi Kilise Yayın Cemiyeti, 1872.

Annual Report of Permanent Relief Work for Widows and Orphans of The Late Armenian Martyrs through Asia Minor Apostolic Institute Treasury, 1897.

Annual Report of The American Board, Boston: American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1890.

Arat, Zehra, (der) *Deconstructing Images of "The Turkish Women"*, New York: Palgrave, 2000, 101-123.

Aroian, John H. *Mountains Stand Firm*, New York: Greenhill Yayıncılık, 1977.

Arpee, Leon, *A Century of Armenian Protestantism: 1846-1946*, New York: Ermeni Misyonerlik Birliği Yayını, 1946.

Balakian, Peter, *The Burning Tigris, A History of International Human Rights and Forgotton Heroes, The Armenian Genocide and America's Response*, New York: Harper Collins Yayıncılık, 2003.

Balfour, John Patrick Douglas (Lord Kinross), *Ataturk*, A Biography of

Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey, New York: William Morrow ve Şirketi, 1965.

Balfour, John Patrick Douglas (Lord Kinross), *The Ottoman Centuries, The Rise and Fall of the Turkish Empire*, New York: William Morrow ve Şirketi, 1977.

Banner, Talas, Türkiye: Talas Amerikan Erkek Okulu, 1965.

Barkey, Henry J. ve Graham E. Fuller, *Turkey's Kurdish Question*, Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict, Lanham, MD: Rowman & Littlefield Yayıncılık, 1998.

Barkey, Karen, *Bandits and Bureaucrats, The Ottoman Route to State Centralization*, Ithıca, NY: Cornell Üniversitesi Yayını, 1994.

Barlas, H. Uğurol, *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, Gaziantep: Kültür Derneği, No. 57, 1971.

Barnum, H.N. "The New Euphrates College", *The Missionary Herald*, 99 (1), Ocak 1903.

Barnum, Herman N. "Forty Years in Harpoot, Eastern Turkey", *The Missionary Herald*, 95 (10), Ekim 1899.

Barrows, Isabel C., "The American College for Girls in Constantinople", *The Christian Work and Evangelist*, 4 Temmuz 1903.

Barsumyan, Nazareth, *Stowaway to Heaven*, Wilmette, III.: Llyd Hollister, Inc., 1961.

Bartholomew, Alan A., *A History of Tarsus American School 1888-1988*, İstanbul: Redhouse Basımevi, 1988.

Barton, James L., "Euphrates College, Harpoot, Turkey", *The Missionary Herald*, 95 (12), Aralık 1899.

Barton, James Levi, *Educational Missions*, New York: Gönüllü Öğrenci Hareketi Yayını, 1913.

Başa, Leman Avni, *Olive Greene*, İzmir: Ticaret Matbaacılık, T.A.S. 1967.

Başkut, Cevat Fehmi, *Harput'ta Bir Amerikalı*, Komedi, 3 Perde, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi, 1955.

Benbassa, Esther ve Aron Rodrique, *Sephardi Jewry, A History of the Judeo-Spanish Community 14-20. Centuries*, Berkeley, CA: California Üniversitesi Basımı, 1993, 1995, 2000.

Benedict, Ruth A., "One Women's Service in Behalf of Thousands of Orphans", *The Congregationalist and Christian World*, 7 Mart 1903.

Bilezikyan, Vartan, *Apraham Hoja of Aintab*, Vinona Lake, Indiana: Light and Life Basımevi, 1952.

Billington, Ray Allen, *The Protestant* Crusade (1800-1860): A Study of the Origin of American Nativism, New York: Macmillan şirketi, 1938.

Birge, John Kingsley, "College and Y.M.C.A. in Smyrna", *The Missionary Herald*, 116 (7), Temmuz 1920.

Blake, Lynda G., *A Survey of Friends and Graduates of The United Church Board Schools in Turkey*, İstanbul: Redhouse Basımevi, 1964.

Blake, Lynda, (der) *Olive Leaves, İzmir*, İzmir: Amerikan Kolej Enstitüsü, 1962.

Bliss, Howard S., "Sunshine in Turkey", *The National Geographic Magazine*, Ocak 1999, 66-76.

Bond, Alvan, *Memoir of The Rev. Pliny Fisk*, A.M. Late Missionary to Palestine, Boston: Crocker and Brewster, 1828.

Bowen, Marcellus, *An Historical Sketch of Mission Work in The Smyrna Field: 1820-1884*), Cass Arthur Reed (der), Ekim 1993, İzmir Amerikan Koleji Arşivleri.

Bozdoğan, Sibel ve Reşat Kasaba (der), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Seattle, WA: Washington Üniversitesi Basımı, 1997.

Brauer, Lilian C., "Plying The Game at Adana", *The Missionary Herald*, 124 (10), Ekim 1928.

Brauer, Lilian C., "Social Service", *The Missionary Herald*, 126 (6), Temmuz 1930.

Brewer, Josiah, *A Residence in Constantinople in The Year 1827 with Notes to The Present Time*, II. Baskı, New Haven: Durrie ve Peck Yayınevi, 1830.

Bruinessen, Martin von, "Ethnic Identity of Kurds", (içinde) Peter A. Andrews (der), *Ethnic Groups in The Republic of Turkey*, Weisbaden: Ludwig Leichert Werlag, 1989.

Bryce, Viscount, *The Treatment of Armenians in The Ottoman Empire: 1915-1916*, Londra: His Magesty's Stationery Office, 1916.

Bulletin of Vassar College, Katalog Yayını, 62 (1), Poughkeepsie: Vassar Kolej, 1972.

Cable, Mary, *Black Odyssey: The Caso of the Slave Ship Amistad*, New York: Penguin Books, 1977.

Calender of Prayer and Directory 1968-1969, 157th Annual Report-III. Bölüm, New York: UBCFM Basımı, 1968.

Campus Notes, İzmir Uluslararası Kolej, 1 (1), Kasım 1913.

Carey, Edward F., "The Eastern Turkey Theological Seminary at Harpoot", *The Missionary Herald*, 102 (8), Ağustos 1906.

Carleton, Alford, "A Tribute to Dr. Fred Field Goodsell", *Whole Earth Newsletter*, sonbahar, 1976.

Carleton, Alford, Vagaries of a Missionary Career. Recollections and reflections, New York: UCBWM Basımı, 1983.

Catalogue (1914-1915).

Catalogue of St. Paul's Institute in Tarsus (1887-1904), Beyrut: Amerikan Matbaası, 1904.

Catalogue of St. Paul's Institute in Tarsus (Anadolu), İzmir: C. Tatikyan Matbaası, Haziran 1896.

Catalogue of St. Paul's Institute, 26. Yıl (1914-1951), Tarsus Koleji Basımı.

Cenanyan, H.S., *Harutune or Lights and Shadows in The Orient*, Toronto: William Briggs, 1898.

Centennial of Constantinople Station: 1831-1931, İstanbul: American Board Yakındoğu Misyonu, 1931.

Chalfant, John, "A Memo to Graduates", *Alma Mater Newsletter*, S. 6, Ocak 1999.

Chambers, Mrs. Robert, "The Holidays at Bardizag", *The Missionary Herald*, 103 (3), Mart 1907.

Charles Chapin Tracy, "A Significant Meeting at Sivas", *The Missionary Herald*, 103 (12), Aralık 1907.

Chester, Colby M., "The Young Turk", The National Geographic Magazine, Ocak 1912, 46-89.

Christie, Thomas D., "St. Paul's Institute, Tarsus, Asia Minor", *The Missionary Herald*, 100 (2), Şubat 1904.

Christie, Thomas Davidson, *Report of The St. Paul's Collegiate Institute* (1909-1910).

Cold, Edith, "Hadjin and The Village Turks", *The Missionary Herald*, 112 (2), Şubat 1916.

Cole, Arthur C. *A Hundred Years of Mount Holyoke College*, New Haven: Yale Üniversitesi Basımı, 1940.

Cowe, S. Peter, "T'lgadints'i as Ideologue of the Regional Movement in Armenian Literature", *Journal of the Society for Armenian Studies*, 12, 2001, 02, (03), 31-42.

Cubberley, Ellwood, P., *The History of Education*, Boston: Houghton Mifflin Şirketi, 1920.

Cushing, Dorothy P., "It Takes in Turkey", *The Missionary Herald*, 129 (5), Mayıs 1933.

Çandar, Cengiz, "Ataturk's Ambiguous Legacy", *The Wilson Quarterly*, sonbahar 2000, 88-96.

Çetin, Atilla, "Maarif Nazırı Ahmet Zühdi Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", *Güney-Doğu Araştırmaları Dergisi*, 10-11, 1981, 18-21.

Çilingiryan, Hratch, "Armenian Evangelicals Render a Century and a Half of Service", *Armenian International Magazine*, 11 (1), Ocak 2000.

Çopuryan, Giragos H., *The Armenian Evangelical Reformation: Causes and Efects*, New York: Amerika Ermeni Misyonerleri Birliği Yayını, 1972.

Dadrian, Vahakn, "The Armenian Question and the Wartime Fate of the Armenians as Documented by the Officials of the Ottoman Empire's World War I Allies: Germany and Austria-Hungary", *International Journal of Middle East Studies*, 34 (1), Şubat 2002, 59-85.

Dağlıyan, G.K., "Introducing Garabed Krikor Dağlıyan", *Shafts of Spiritual Light*, New London: Pen-Text Yayınları, 1966.

Dauphin, Claudine, "Rediscovery of The Nestorian Churches of The Hakkari (South Eastern Turkey)", *Eastern Churches Review*, 8, 1976.

Davies, Peter, *The Tribal Eye.* Antique Kilims of Anatolia, New York: Rizzoli Yayıncılık, 1993.

Davison, Roderic H., "Westernized Education in Ottoman Turkey", *Middle East Journal*, 15, 1961, 289-300.

Davison, Roderic H., *Turkey, A Short History*, Huntingdon: The Eothen Basımevi, 1998.

Deranyan, Marderos, *Hussenig*, çev. Hagop M. Deranyan, Belmont: Armenian Heritage Basımevi, 1994.

Deringil, Selim, *The Well-Protected Domains, Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, New York: I.B. Tauris Yayıncılık, 1999.

Dewey, John, *Report on Turkish Education*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1924.

Dodge, Bayard, "American Educational and Missionary Efforts in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 401, Mayıs 1972, 15-22.

Dr. Caleb F. Gates, President of Robert College 1903-1932, An Appreciation, İstanbul: Robert College Herald, 1932.

Dwight, H.G., "Life in Constantinople", *The National Geographic Magazine*, Aralık 1914, 521-545.

Dwight, H.G.O., *Christianity in Turkey; A Narrative of The Protestant Reformation in The Armenian Church*, Londra: James Nisbet ve Şirketi, 1854.

Dwight, H.G.O., *Christianity Revised in The East*, New York: Baker and Scribner, 1850.

Earle, Edward Meade, "American Missions in the Near East", *Foreign Affairs*, 7, Nisan 1929, 400-427.

Eddy, David Brewer, *What Next in Turkey?*, Boston: American Board Yayını, 1913.

Edip, Eşref, "Misyonerlere Ümit ve Cesaret Veren Halk Partisinin Günahı Sonsuzdur", *Büyük Doğu*, 14 (5), Kasım 1969, 26.

Edmonds, Anna G. (der), "The Near East Mission Medical Work in Gaziantep", *Dear Friends*, NO. 680 R, 26 Eylül 1979.

Edwin, Martin W., *The Hubbards of Sivas: A Chronicle of Love and Faith*, Santa Barbara: Fithian Basımevi, 1991.

Elifoğlu, Eugenie, "Ottoman *Defters* Containing Ages of Children: A New Source of Demographic Research", *Archivum Ottomanicum* IX, 1984.

Elsbree, Oliver W., "The Rise of Missionary Spirit in New England", *New England Quarterly I* (1928), 295-322.

Ely, Charlotte, "The Girl's Seminary at Bitlis", *The Missionary Herald*, 89 (5), Mayıs 1893.

Ely, Mary, "Girl's School at Bitlis", *The Missionary Herald*, 89 (5), Nisan 1888.

Emrich, Richard S.M., "Mrs. Andrus of Mardin", *The Missionary Herald*, 112 (11), Kasım 1916.

Es, Hikmet Feridun, "Kızımı da Götür Avar", Seyit Kemal Karaalioğlu, *Yazılı Kompozisyon, Konuşmak ve Yazmak Sanatı*, (içinde) İzmir, yayıncısı ve basım yeri bilinmiyor.

Euphrates College: Historical Statement and Report for 1903, Boston: Fırat Koleji Mütevelli Heyeti, 1903.

FABSIT FOUNDATION: Friends of American Board Schools in Turkey, www.fabsit.org/.

Farukî, Süreyya, *Approaching Ottoman History, An Introduction to the Sources*, Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi Basımı, 1999.

Fenenga, Agnes, "The Mother of Many Daughters", *Light and Life*, Ocak 1911.

Filibosyan, Haçadur ve Helene, *They Called Me Mustafa*, Watertown: Ohan Yayıncılık, 1992.

Filibosyan, Hapet M. (der), *Memoranda of Euphrates College* (eski Ermeni Koleji) (1878-1951), Boston: Fırat Koleji Mezunlar Birliği, 1942.

Finnie, David H., *Pioneers East: The Early American Experience in The Middle East*, Cambridge: Harvard Üniversitesi Basımı, 1967.

First Four Years of The American Independent Smyrna Mission under The Patronage of The New Haven Ladies' Greek Association, İzmir: Hawlow Basımevi, 1834.

Fletcher, Robert S., *A History of Oberlin College*, c. I, Oberlin, Ohio: Oberlin Kolej Basımı, 1943.

Fortna, Benjamin C., *Imperial Classroom, Islam, the State and Education in teh Late Ottoman Empire*, Oxford: Oxford Üniversitesi Basımı, 2002.

Fowle, Luther R., "A Century of Service", *Advance*, 12 Ocak 1955.

Freely, John, *Istanbul, The Emperial City*, Londra: Penguin Kitap, 1996, 1998.

Friedman, Thomas L., "Why Europe must let Turkey in", War of Ideas, *The New York Times*, 11 Ocak 2004.

Friends of the American Board Schools in Turkey (FABSIT), "President's Letter", "About FABSIT", Boston. http/www.fabsit.org. (27 Mart 2004).

Fuess, Claude Moore, *Amherst: The Story of a New England College*, Boston: Little, Brown ve Şirketi, 1935.

Gabrielyan, M.C., *Armenia: A Martyr Nation*, New York: Fleming Revell Şirketi, 1918.

Getchell, Dana K., "Marsovan's War Story", *The Missionary Herald*, 116 (3), Mart 1920.

Ghazaryan, Vatch (der), *A Village Remembered, The Armenians of Habousi*, Waltham: Mayreni Yayıncılık, 1997.

Gibb, H.A.R. ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West*, Londra, UK: Oxford Ünivesitesi Basımı, 1950-1957.

Gibbons, Helen Davenport, *The Red Rugs of Tarsus*, New York: The Century Şirketi, 1917. [Türkçesi: H.D.G., *Tarsus'un Kırmızı Kilimleri*, çev. Atilla Tuygan, Pencere Yayınları, İstanbul 2009.

Goffman, Daniel, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayını, 2002.

Goldberg, Harvey E., *Sephardi and Middle Eastern Jewries, History and Culture in the Modern Era*, Bloomington: Indiana Üniversitesi Basımı, 1966.

Goodell, William, *Forty Years in The Turkish Empire*, New York: Robert Carter and Brothers, 1877.

Goodsell, Fred Field, *James Levi Barton, Dynamic World Christian Statesmen*, Boston: Cemaatçi-Hıristiyan Tarihsel Cemiyeti, 1964.

Goodsell, Fred Field, *They Lived Their Faith: An Almanac of Faith, Hope and Love*, Boston, ABCFM, 1961.

Goodsell, Fred Field, *You Shall be My Witness*, Boston: A.B.C.F.M. Yayını, 1959.

Goodwin, Jason, *Lords of Horizons*, A History of the Ottoman Empire, New York: Henry Holt ve şirketi, 1998.

Gordon, Leland James, "American Missionaries in Turkey", *American Relations with Turkey*, Philedelphia: Pennsylvania Basımevi, 1932. (Yeni basımı Wayne S. Vucinich, *The Ottoman Empire: Its Record and Legacy*, Princeton, NJ: D. Van Nostrand Şirketi, 1965)

Göfer, Haydar, *Sevgili Hocam, Bir Öğretmene Mektuplar*, Adana: SEV Yayını, 1992.

Göksel, Burhan, "Milli Eğitim Davamız ve Özel Okullar", *Cumhuriyet*, 3/1/1964.

Grabill, Joseph L., *Protestant Diplomacy and The Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, Minneapolis: Minnesota Üniversitesi Basımevi, 1971.

Greene, Joseph K., "The Church and Schools of Adabazar, Turkey", *The Missionary Herald*, 92 (9), Eylül 1896.

Greene, Joseph K., *Leavening the Levant*, Boston: Pilgrim Basımevi, 1916.

Greer, Curtis Manning, *The Hartford Theological Seminary* (1834-1934), Hartford: Case, Lockwood and Brainard Şirketi, 1934.

Grier, Peter ve Faye Bowers, "Blasts in Turkey trace new pattern 'Phase shift' in terror's War on West", *The Christian Science Monitor*, 21 Kasım 2003, 1, 12.

Griswold, William J., "Melvin Witler", *The Turkish Studies Association Journal*, 26 (2), sonbahar 2002, 71-72.

Gueron, E., "Correspondence From Turkey", *The Christian Century*, 64 (6), 1947.

Güven, Ferit Celal, "Yüzyıl Önce Anadolu'da Amerikalılar", *Yeni Ufuklar*, 18 (215), Nisan 1970, 1-5.

Güvenç, Bozkurt, *History of Turkish Education. Education and Science* için özel basım, 22 (108), Nisan 1998, Ankara: Türk Eğitim Birliği, 1998.

Hall, William H. (der), *Reconstruction in Turkey*, New York: American Committee of Armenian and Syrian Relief, 1918.

Hall, William Webster, *Puritens in The Balkans*, Sofya: Kültür Basımevi, 1938.

Halo, Thea, *Not Even My Name*, New York: Picado, 2000, 2001.
Hamlin, Cyrus, *Among The Turks*, New York: Robert Carter and Brothers, 1878.
Hamlin, Cyrus, *My Life and Times*, Boston: The Pilgrim Basımevi, 1893.
Handbook for New Lise Students, Tarsus: Tarsus Amerikan Koleji Yayını, No. 2, 1964.
Harlow, S. Ralph, "In The Shadow of The Rock", *The Missionary Herald*, 111 (4), Nisan 1915.
Harper, William Allen, "Character Building in The New Republic", *The Missionary Herald*, 129 (5), Mayıs 1933.
Hayk, Vahe, *Kharpet and her Golden Plain*, Fresno.
Hepworth, George H., *Through Armenia on Horseback*, New York: E.P. Dutton ve Şirketi, 1898.
Herrick, George F., "Survey of The Work of The American Board in Turkey, *The Orient*, 6 Temmuz 1910.
Hertslet, E., *Map of Europe by Treaty*, Londra: 1875-1891.
Hicks, Harry Wade, "To Recover Round in Kurdistan", *The Missionary Herald*, 104 (3), Mart 1908.
Hopkins, Mark, *Lectures on the Evidence of Christianity before the Lowell Institute*, Ocak 1844, Boston: T.R. Marvin, 1846.
Hovannisian, Richard G., *Armenia on The Road to Independance 1918*, Berkeley: California Üniversitesi Yayınevi, 1967.
Hovannisyan, Richard G. (der), *Armenian Sebastia/Sivas and Lesser Armenia*, Costa Mesa: Mazda Yayıncılık, 2004.
Hovannisyan, Richard G. (der), *Armenian Tsopk/Kharpert*, Costa Mesa: Mazda Yayıncılık, 2002.
In Memory of Georgiana M. Maynard, Chicago: Hyde Park Birleşik Kilise, 4 Mayıs 2002.
Inglis, Alexander J., *The Rise of The High School in Massachusetts*, New York: Teachers College, Columbia Üniversitesi, 1911.
Irwin, Herbert M., " A Boy's Club in Turkey", *The Missionary Herald*, 104 (5), Mayıs 1908.
Itzkowitz, Norman, *Ottoman Empire and Islamic Tradition*, Chicago: Chicago Üniversitesi Yayını, 1972, 1980.

İnalcık, Halil (der, Donald Quataert ile birlikte), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire (1600-1914)*, C. 2, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayını, 1994.

İnalcık, Halil, *The Ottoman Empire, The Classical Age (1300-1600)*, Londra: Phoenix Basımevi, 1973. Bkz. 16. Bölüm, "Learning, the Medrese and the Ulema" ve 17. Bölüm "Ottoman Scholarship", 165-178.

İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü, "History of the School", http//www.aci.K12.tr/about school profile.htm

İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü, "School Profile, 2003-2004", http//www.aci.K12.tr/about school profile.htm

İzmir Uluslararası Kolej Kataloğu, Kızılçullu, İzmir, I. C. Basımevi, 1931.

Jenkins, Hester Donaldson, *An Educational Ambassador to The Near East*, New York: Fleming H. Revell Şirketi, 1925 [Türkçesi: *Robert Kolej'in Kızları*, çev. Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008].

Jones, Howard, *Mutiny on the Amistad, The Saga of a Slave Revolt and its Impact on American Abolition, Law and Diplomacy*, New York: Oxford Üniversitesi Basımı, 1987.

Kafadar, Cemal, *Between Two Worlds, The Construction of the Ottoman State*, Berkeley: California Üniversitesi Basımı, 1995.

Kalusdiyan, Krikor H., *Marash, or Kermanig and Brave Zeytun*, (Ermenice), New York: Gochnag Basımevi, 1934.

Kalusdiyan, Mark, "The Fabrikatorian Brothers: Textile Kings of Ottoman Turkey", *Armenian Mirror Spectator*, 1 Şubat 1986.

Kane, J. Herbert, *A Concise History of the Christian World Mission*, Grand Rapids: Baker Kitabevi, 1982.

Kasaba, Reşat, *The Ottoman Empire and the World Economy*, Arnavutluk: Devlet Üniversitesi New York Basımevi, 1988.

Kaynar, Reşat, "Yabancı Okullarımız", *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1963.

Kazamyas, Andreas M., Education and the Quest for Modernity in Turkey, Chicago: Chicago Üniversitesi Basımı, 1966.

Keay, Justin, "Privatization is Key to Realizing Turkey's Investment Potential", *The Wall Street Journal*, 21 Mayıs 2003, B-7-B.

Keay, Justin, "Turkey Faces Difficult Decisions as Economic Challenges

Persist", *The Wall Street Journal*, 21 Mayıs 2003, B-7-A.

Keay, Justin, "Turkey Struggles to Conquer Its Growing Debt Mountain", *The Wall Street Journal*, 21 Mayıs 2003, B-8-B.

Kedourie, Sylvia, *Seventy Five Years of the Turkish Republic*, Londra: Frank Cass Yayıncılık, 2000.

Keller, Robert S., *A Survey of The Alumni of The United Church Board Schools in Turkey*, İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1964.

Keyder, Çağlar, *State and Class in Turkey, A Study of Capitalist Development*, New York: Verso, 1987.

Kherlopyan, Dikran J., (der), *The Harvest of Twenty-five Years: Levonyan Jubilee Volume*, (Ermenice), Suriye, Halep: Yakındoğu Ermeni Evanjelik Birliği, 1948.

Kinzer, Stephen, *Crescent & Star, Turkey between Two Worlds*, New York: Farrar Straus ve Giroux Yayıncılık, 2001.

Kirişçi, Kemal ve Gareth M. Winrow, *The Kurdish Question and Turkey, An Example of a Trans-State Ethnic Conflict*, Londra: Cass, 1997.

Kirk, Mary, *Preliminary Scholastic Aptitude Test Scores*, İzmir: İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü.

Knapp, Grace H., *The Tragedy of Bitlis*, New York: Fleming H. Revell Şirketi, 1919.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmaparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul: ARBA Araştırma Basım Yayım, 1989.

Koç, M. Şükrü, "Özel Öğretim Kurumları Kanunu", *Vatan*, 26 Ekim 1963.

Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Kramer, Heinz, *A Changing Turkey, The Challenge to Europe and United States*, Washington: Brookings Enstitüsü Basımı, 2000.

Kramer, Martin, *Ivory Towers on Sand, The Failure Middle East Studies in America*, Washington: Washington Enstitüsü Yakındoğu Politikası Basımı, 2001.

Krikoryan, G.H., "Stories from Galatya", *The Missionary Herald*, 90 (6), Haziran 1894.

Kuyumcuyan, Dikran, "A Journey to Greece and 'Anatolia'", *Hye Sharzhoom Armenian Action*, 24 (4), Mayıs 2003, 6.

Lang, David Marshall, *Armenia: Cradle of Civilization*, Londra: George Allen ve Unwin Ltd., 1970.

Layard, Austen H., *Discoveries Among The Ruins of Nineveh and Babylon: with Travels in Armenia, Kurdistan and The Desert*, New York: Harper and Brothers, 1853.

Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra: Oxford Üniversitesi Basımı, 1961.

Lewis, Bernard, *The Muslim Discovery of Europe*, New York: Dorset Basımevi, 1979, 1988.

Lewis, Raphaela, *Everyday Life in Ottoman Turkey*, New York: Dorset Basımevi, 1971.

Linder, Fay, *The History of Uskudar American Academy 1876-1996*, İstanbul: ÜAA Mezunlar Derneği Basımı, 2000.

Little, Douglas, *American Orientalism, The United States and Middle East, since 1945*, Chapel Hill: Kuzey Carolina Üniversitesi Basımı, 2002.

Lockman, Zackary, *Contending Visions of the Middle East, The History and Politics of Orientalism*, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Basımı, 2004.

Loomes, Elias, (der), *Memoirs of American Missionaries Formerly Connected with The Society of Inquiry Respecting Missions in Andover Theological Seminary*, Boston: Pierce and Parker, 1833.

MacLachlan, Alexander, "Last Year at The International College, Smyrna, *The Missionary Herald*, 112 (11), Kasım 1916.

Magnarella, Paul J., *Anatolia's Loom, Studies in Turkish Culture, Society, Politics and Law*, Analecta Isisiana XXX, İstanbul: İsis Yayıncılık, 1998.

Mango, Andrew, *Ataturk*, Woodstock: Overlook Basımevi, 1999.

Mango, Andrew, *The Turks Today*, Woodstock, NY: Overlook Basımevi, 2004.

Matteson, Roger P., *My Years in Turkey (1923-1927)*, Des Plaines: Privately Basımı, 1982.

Maynard, Georgiana Mathew, *Letters from Turkey 1939-1946*, Chicago: Chicago Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü, 1994.

McLaren, Grissel M., "A Teacher's Tour in Turkey", *Light and Life*, Haziran 1906.

Meeker, Michael E., *A Nation of Empire, The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*, Berkeley: California Üniversitesi Basımı, 2002.

Mekhalyan, Krikor, *Bardizag and Its People* (Ermenice), Kahire: Sahag-Mesrob Basımevi, 1938.

Melcon, M.A., "The Growth, Influence and Needs of Euphrates College", *The Missionary Herald*, 99 (1), Ocak 1903.

Merrill, Isabel T., "Serving The City of Aintab", *The Missionary Herald*, 115 (6), Haziran 1919, ve 115 (7), Temmuz 1919.

Merrill, John E., "American Colleges in The Near East: A Summary", *The Missionary Herald*, 117 (11), Kasım 1921.

Merrill, John E., *Report of The President of Central Turkey College: 1912-1913*, Antep: Orta Anadolu Koleji Yayınları, No. 8, 1913.

Metz, Helen Chapin (der), *Turkey, A Country Study*, Washington: Federal Research Division, Congress Kütüphanesi, 5. Baskı, 1996.

Meyering, Ralph A., *Attitudes of Turkish and American Teachers Toward Behavior Problems of Children*, Yüksek Lisans Araştırma Projesi, Iowa Devlet Üniversitesi Eğitim Koleji, 1959.

Montgomery, Harry, "Men with a Dream", *The Rotarian*, 90 (3), Mart 1957.

Moosa, Matti, "Nestorian Church", (içinde) Mircea Eliade (baş-editör), *The Encyclopedia of Religion*, Vol. X, New York: Macmillan Yayıncılık Şirketi, 1986.

Nalbandyan, Louise, *The Armenian Revolutionary Movement*, Berkeley: California Üniversitesi Yayınevi, 1963.

Newnham, Susan, "Bardezag, Western Turkey", *The Missionary Herald*, 94 (12), Aralık 1898.

Nilson, Harriet, "St. Paul's College, Tarsus, is Open", *The Missionary Herald*, 115 (12), Aralık 1919.

Nilson, Paul E., "A Cooperative Village-Boy Program", *The Missionary Herald*, 133 (10), Ekim 1837.

Okçun, A. Gündüz, Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti, Ankara: Türkiye İş Bankası, 1962.

Ortaç, Yusuf Ziya, "Yabancı Okullar", *Akşam*, 25 Ekim 1963.

Ortaylı, İlber, "Some Observations on American Schools in the Ottoman Empire", *Turkish Public Administration Annual*, 8, 1981, 93-110.

Over One Hundred Years of Tradition, 30 Years of Love, Sağlık ve Eğitim Vakfı, İstanbul: SEV, Amerikan Bord Heyeti, 1998.

Özbuyruk, Nihal, "Anadolu'ya ışık götüren bir ülkücü", *Yeni Gazete*, 22 Nisan 1974, 4.

Özdemir, Adil ve Kenneth Frank, *Visible Islam Modern Turkey*, New York: St. Martins Basımevi, 2000.

Özel Okullar Rehberi, İstanbul: İskender Matbaası, 1964.

Pamuk, Orhan, *İstanbul: Hatıralar ve Şehir*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Parsons, Edith F., "Why I am in Turkey?", *The Missionary Herald*, 133 (10), Ekim 1937.

Patrick, Mary Mills, *Under Five Sultans*, New York: Century ve Company, 1929 [Türkçesi: *Son Sultanların İstanbulu'nda*, çev. Ayşe Aksu, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009].

Perry, Arthur L., *Williamstown and Williams College*, New York: Charles Scribner ve Oğulları, 1899.

Peters, Jensine Oerts, *Tests and Triumphs of Armenians in Turkey and Macedonia*, Grand Rapids: Zondervan Yayınevi, 1940.

Philipps, Clifton Jackson, *Protestant America and the Pagan World: The First Half Century of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (1810-1860)*, Cambridge: East Asian Research Center, Dağıtım: Harvard Üniversitesi Yayınevi, 1969.

Pope, Nicola ve Hugh Pope, *Turkey Unveiled: A History of Modern Turkey*, Woodstock, NY: Overlook Basımevi, 1977.

Porterfield, Amanda, *Mary Lyons and the Mount Holyoke Missionaries*, New York: Oxford Üniversitesi Yayıncılık, 1997.

Privratsky, Grace ve Yüksel Uslay: *Selma Okuyabiliyor*, 1963, 1965; *Selma Ne Yapıyor?*, 1964; *Selma Okuyor mu?*, Redhouse Basımevi 1965.

Proctor, Myra A., "Aintab, Central Turkey", *The Missionary Herald*, 87 (7), Temmuz 1891.

Proctor, Myra A., *Held By his Hand: The Story of Sister Varteni of Aintab*, Boston: Frank Wood Basımevi, 1900.

Prusher, İlene R., "Turkish Jews Search for Answers", *The Christian Science Monitor*, 19 Kasım 2003, 6.

Putney, Ethel W., *A Brief History American Board Schools in Turkey*, İstanbul: Amerikan Bord Neşriyat Dairesi, 1964.

Pye, Ernest (der), *Charlotte R. Willard of Merzifon: Her Life and Time*, New York: Revell şirketi, 1922.

Quataert, Donald, *The Ottoman Empire (1700-1922)*, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Basımevi, 2000.

Reed, C.A., "Pressing forward in Smyrna", *The Missionary Herald*, 118 (2), Şubat 1922.

Reed, Cass Arthur, "American Schools in Turkey", *School and Society*, 24 (610), 4 Eylül 1926.

Rethinking Missions with the American Board, Boston: American Board, 1932.

Richter, Julius, *A History of the Protestant Missions in the Near East*, New York: Revell şirketi, 1910.

Riggs, Alice Shepard, *Shepard of Aintab*, New York: Interchurch Basımevi, 1920.

Riggs, Charles T., "The American School at Gedik Pasha, Istanbul", *The Missionary Herald*, 129 (1), Ekim 1933.

Riggs, Elias, *Reminiscences for My Children*, yayın bilgisi yok, 1891.

Riggs, Ernest W., "The American Board and The Turks", *The Moslem World*, 14 (1), Ocak 1924.

Riggs, Henry H., *Days of Tragedy of Armenia: Personal Experiences in Harpoot (1915-1917)*, Ann Arbor: Gomifdas Enstitüsü, 1997.

Riggs, Mrs. Edward, "The Anatolia Girl's School", *Light and Life*, Nisan 1911.

Robert Chambers, "The Bithinya High School and Boy's Orphanage", *The Missionary Herald*, 98 (8), Ağustos 1902.

Rogan, Eugene L., "Aşiret Mektebi: Abdülhamid II's School for Tribes (1892-1907)", *International Journal of Middle East Studies*, 28 (1), 1996, 83-107.

Rogan, Eugene, "Ottoman Muslim Missionaries and the Transjordan Frontier", *International Institute for the Study of Islam in the Modern World (ISIM) Newsletter*, 4 Aralık 1999.

Runciman, Steven, *The Great Church in Captivity*, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayını, 1968.

Ryan, Arthur C., "A Club that Reaches Turks", *The Missionary Herald*, 108 (10), Ekim 1912.

Said, Edward W., *Orientalism*, New York: Vingate Books, 1978.

Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

Salmoni, Barak A., "Islam in Turkish Pedagogic Attitudes and Education Materials: 1923-1950", *The Turkish Studies Association Bulletin*, 24 (2), sonbahar 2000, 23-61.

Salt, Jeremy, *Imperialism, Evangelism and the Ottoman Armenians (1878-1896)*, Londra: Frank Cass, 1993.

Sarafyan, Kevork A., *A Briefer History of Aintab*, Antep Ermeni Birliği, 1957.

Sarafyan, Kevork A., *From Immigrant to Educator*, New York: Vantage Basımevi, 1963.

Sarafyan, Kevork A., *History of Education in Armenia*, Los Angeles: C.C. Crawford, 1930.

Saymen, Ferit H., (der), *Özel Öğretim Kurumları Kanun ile Resmî Belgeler ve İlgili Mevzuat*, İstanbul: Özel İktisadi ve Ticari İlimler Yüksek Okulu Yayınları, No. 9, 1965.

Schauffler, William G., *Autobiography of William G. Schaufler*, New York: A.D.F. Randolph ve şirketi, 1887.

Schleifer, Yigal, "Education bill deepens Turkey's secular-religious divide", *The Christian Science Monitor*, 17 Mart 2005, 4.

Schneider, E.C.A., *Letters from Broosa, Asia Minor*, Chambersburg: Alman Reformed Kilisesi Yayın Dairesi, 1846 [Türkçesi: *Bursa Mektupları*, çev. Neşe Akın, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009].

Schneider, Mrs. Benjamin, "Fifty Years of Central Turkey Mission: Some Constrasts", *The Missionary Herald*, 93 (10), Ekim 1897.

Seal, Jeremy, *A Fez of the Heart, Travels around Turkey in a Search of a Hat*, Harcaurt Yayınları, 1996.

Severence, Gordon ve Diana, *Against the Gates of Hell, The Life and Times of Henry Perry, a Christian Missionary in a Muslim World*, Lanham: Amerika Üniversitesi Basımı, 2003.

Shaw, P.E., *American Contact with The Eastern Church (1820-1870)*, Chicago: Chicago Üniversitesi Basımı, 1937.

Shaw, Stanford ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and the Republic of Turkey*, C. II, Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi Basımı, 1977.

Shmuelelevitz, Aryeh, *Turkey's Experiment in Islamist Goverment (1996-1997)*, Tel Aviv, İsrail: Tel Aviv Üniversitesi Moshe Dayan Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi, 1999.

Sicimoğlu, Ayhan, <Talas 18890@yahoogroups.com> Talas/ABCFM yazışmalar.

Sizer, Theodore R., *The Age of The Academies*, New York: Bureau of Publications, Teachers College, Columbia Üniversitesi, 1964.

Smith, Eli ve H.G.O. Dwight, *Missionary Researches in Armenia*, Londra: George Wightman, 1834.

Smith, Judson, "Central Turkey College at Aintab", *The Missionary Herald*, 97 (6), Haziran 1900.

Smith, Judson, "Sketch of Anatolia College, Marsovan", *The Missionary Herald*, 95 (5), Mayıs 1899.

Sontag, Deborah, "The Erdoğan Experiment", *The New York Times Magazine*, 11 Mayıs 2003, 40-47.

Stavrianos, Leften S., *The Balkans since 1453*, New York: Rinehart ve Şirketi, 1958.

Stone, Barbara M. ve Frank A., *Teaching and Being Taught in Turkey, Recollections of the American School for Turkish Youth in Tarsus and*

Hacettepe Üniversitesi (1953-1970), DeLand: Global Araştırma Merkezi, 2000.

Stone, Frank A., "Educational Mission in Turkey", *Post-Colonial World* (içinde), New York: UCBWM Yayını, 1970, 84-94.

Stone, Frank A., "Educational Reconstruction at a School in Turkey", *The Society for Educational Reconstruction Newsletter*, sonbahar 1993, 7-8, 14.

Stone, Frank A., "Five Contemporary Novelists' Views of Growing Up Turkish in the 1980's: A Literary Sociology", *Occasional Papers, Turkish Studies*, No. 5, Storrs: Isaac N. Thut Dünya Eğitim Merkezi, 1988.

Stone, Frank A., "Local Cultural Diversity and the Constituencies of Secondary Schools in Icel Province, Turkey", Storrs: Isaac N. Thut Dünya Eğitim Merkezi, 1981.

Stone, Frank A., *A Survey of Former Teachers of the American Board Schools*, Storrs, CT: World Education Project, Connecticut Üniversitesi, 1971.

Stone, Frank A., *Communities of Learning-People and their Programs, The American Board Schools in Turkey (1920-1970)*, İstanbul: Redhouse Basımevi, 1970.

Stone, Frank A., *Geliştirme (Development), Adapting to Change and Continuity in the Cukurova Region, City of Tarsus, and Tarsus American School, Turkey: 1966-1992*. Storrs, CT: The Isaac N. Thut World Education Center, 1994.

Stone, Frank A., *The Rub of Cultures in Modern Turkey: Literary Views of Education*, c. 123, Bloomington: Indiana Üniversitesi Yayınları, 1973.

Stone, Frank Andrews, "From Missionary and Foreign to Locally Managed and International, a Field Study of a 'Prep School' in Southern Turkey", *Occasional Papers, Turkish Studies*, No. 7, Storrs: Isaac N. Thut Dünya Eğitim Merkezi, 1994.

Stone, Frank Andrews, *Academies for Anatolia, A Study of the Rationale, Program and Impact of the Educational Institutions Sponsored by the American Board in Turkey: 1830-1980*, Lanham, MD: Amerika Üniversite Matbaası, 1984.

Strong, E.E., *Asiatic Turkey: A Sketch of the Mission of the American Bo-*

ard, Boston: American Board için basılmıştır, 1910.

Talas... *all hail to thee*, Talas, Türkiye: Talas Amerikan Ortaokulu Mezunları, 2003.

Tarsus American School: 1888-1988, Adana: Kemal Matbaası A.Ş. 1988.

Tarsus, Cilicia, Asia Minor, A Brief Prospectus of St. Paul's Birthplace and Environs, Tarsus: Aziz Pavlus Koleji Basımı, 1921.

Tewksbury, Donald G., *The Foundation of American Colleges and Universities before the Civil War, with Particular Reference to the Religious Influences Bearing upon the College Movement*, New York: Colombia Üniversitesi Öğretmen Koleji Basımı, 1907.

Thain, A.R., *Cyrus Hamlin: Missionary, Statesman, Inventor*, Boston: A.B.C.F.M., basım tarihi yok.

The Annual, 1956-1957, Tarsus Amerikan Koleji Öğrencileri yayını, Tarsus: TAC, 1957.

The Apostolic Institute Catalogue (1910-1911).

Thomas H. Norton, "Influence on an American College in Turkey", *The Missionary Herald*, 99 (7), Temmuz 1903.

Thwing, Charles F., *Higher Education in America*, Londra: Sidney Appleton, 1906.

Toledano, Ehud R., *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*, Seattle: Washington Üniversitesi Basımı, 1988.

Towner, Grace, "Not Wars and Conferences, But Love", *The Missionary Herald*, 119 (7), Temmuz 1923.

Towner, Grace, "Teachers Needed at Adana", *The Missionary Herald*, 113 (6), Haziran 1917.

Tracy, Joseph, *History of The American Board of Commissioners for Foreign Missions*, II. Baskı, New York: M.W. Dodd Yayınevi, 1842.

Trowbridge, Stephen van Rensselear, "Impressions of Asiatic Turkey", *The National Geographic Magazine*, Aralık 1914, 598-608.

Tukeryan, Hovsep, "Prof. Armenag Haigazian, on The Occasion of The Centennial of His Birthday", *Chanasser*, 33 (22), 1 ve 15 Kasım 1970.

Türker, Türkan, "-200 bin- Lira toplanınca Üsküdar Amerikan Kız Koleji kapanmaktan kurtuldu", *Saklambaç*, 8 Mayıs 1970.

Unat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*,

Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964.

Uskudar American Academy, "Campus Buildings", http//search.netscape.com

Uskudar American Academy, "History of U.A.A.", http//search.netscape.com/ns/boomframe.jsp?

Ünal, Vecihi, "Bir garip zihniyet", *Akşam*, 21 Ekim 1963.

Van Biema David, "Missionaries Under Cover", *Time*, 161 (26)30 Haziran 2003, 36-44.

Vickery, Bess P., *Mount Holyoke Courageous, Young Christian Women Go to the Near East, 1840-1872 and Respond to the Armenian Holocaust 1872, 1895, 1915*, Wellesley: Roundtable Basımevi, 1994, 2000.

Vivian, Roxana H., "A College Settlement in Asia Minor", *The Missionary Herald*, 105 (10), Ekim 1909.

Vrooman, Lee, "Western Education in Turkey", *Missionary Rewiev of The World*, 51 (1), Ocak 1928.

Walker, Martin, "The Turkish Miracle", *The Wilson Quarterly*, sonbahar 2000, 72-87.

Watzman, Herbert M., "Turkey Anticipates Continued Rapid Growth of Universities as Political Parties Back Effort to Produce More Graduates", *The Chronicle of Higher Education*, 23 Haziran 1993, A 24-25. (TAC mezunu Dr. Arif Çağlar bu makalede tanıtılan kişilerden birisidir)

"Welcome to Tarsus Schools-Mission", http//www.tac.kl2.tr/mission.asp.

Weld, Ralph Foster, *Slavery in Connecticut*, Tercentenary Commission of the State of Connecticut, Vol. 37, New Haven, CT: Yale Üniversitesi Basımı, 1935.

West, Maria A., *The Romance of Missions or Inside Views of Life and Labor in the Land of Ararat*, New York: Randolph ve şirketi, 1875.

Wheeler, Crosby H. "Euphrates College, Harpoot, Turkey", *The Missionary Herald*, 84 (3), Mart 1888.

Wheeler, Crosby H., *Ten Years on The Euphrates or Primitive Missionary Policy Illustrated*, Boston: American Risale Cemiyeti, 1868.

Wheeler, Mrs. Crosby H., *Missions in Eden*, New York: Fleming Revell Şirketi, 1899.

White, David O., "Blacks in Connecticut", David. M. Roth (der), *Connec-*

ticut History and Culture: An Historical Overview and Resouces Guide for Teachers, (içinde) Hartford, CT: Connecticut Tarih Komisyonu, 1985.

White, George E., "Anatolia College's Toast", *The Missionary Herald*, 114 (1), Ocak 1918.

White, George E., *Adventuring with Anatolia College*, Grinnel, Iowa: Herald-Register Yayın Şirketi, 1940 [Türkçesi: *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, çev. Cem Tarık Yüksel, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995].

White, George E., *Charles Chapin Tracy: Missionary, Philanthropist, Educator*, Boston: Pilgrim Basımevi, 1918.

Wilson, Florence, *Near East Educational Survey*, Edinburg: Carnegie Uluslararası Barışa Bağış Derneği Avrupa Merkezi, 1928.

Wingate, Henry K., "As It Was in Talas", *The Missionary Herald*, 113 (4), Nisan 1917.

Wittler, Melvin A., "The History of the American Board Schools in Turkey", *Alma Mater*, kış 1987.

Woods, Leonard, *History of The Andover Theological Seminary*, Boston: James R. Osgood ve şirketi, 1885.

Worringer, Renee, "Sick Man of Europe' or 'Japan of the Near East?: Constructing Ottoman Modernity in the Hamidian and Young Turk Eras", *International Journal of Middle East Studies*, 36 (2), Mayıs 2004, 207-230.

Xavier, Jacob, "The Christians of South-east Turkey", *Eastern Churches Review*, I, kış dönemi, 1967-1968.

Yavuz, M. Hakan (der), "Said Nursi and the Turkish Experience", The Muslim World, c. 89, No. 3-4, Temmuz-Ekim 1999. Özellikle bkz. Elizabeth Özdalga, "Education in the Name of 'Order and Progress' Reflections on the Recent Eight Year Obligatory School Reform in Turkey", 414-438.

Zurcher, Erik J., *Turkey, A Modern History*, Londra UK: Tauris, 1998.

Bilimsel İncelemeler ve Tezler

Bartholomew, Alan A., "Tarsus American School (1888-1988), The Evolution of a Missionary Institution in Turkey", yayınlanmamış doktora tezi, Bryn Mawr Kolej, 1989.

Colucci, Nicholas D., "Connecticut Academies for Females, 1800-1865", yayınlanmamış doktora tezi, Connecticut Üniversitesi, 1969.

Delk, Robert Carlton, "The History and Influence of American Education in The Near East: 1823-1914", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Worcester Clark Üniversitesi, 1943.

Edmonds, William A., *The Trend Towards Secularism in Turkey as Exemplified by Its Educational Development*, Montreal, Kanada: McGill Üniversitesi İslamî İlimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1954.

Fukuyama, Yoshio, "The American Board in Turkey", kilise tarihi konulu yayınlanmamış doktora tezi, Chicago Teoloji Fakültesi, 1950.

Greenwood, Keith M., Robert College: "The American Founders", yayınlanmamış doktora tezi, Johns Hopkins Üniversitesi, 1965.

Markham, Reuel Finney, "The Mission School in Turkey", yayınlanmamış doktora tezi, Columbia Üniversitesi Öğretmen Koleji ve Union Teoloji Fakültesi, 1946.

Maynard, Richard E., "The Lise and its Curriculum in the Turkish Education System", yayınlanmamış doktora tezi, Chicago Üniversitesi, 1961.

Meyering, Ralph A., *A Study of Teachers' Knowledge of Selected Pupil Characteristics in Relation to Teaching Effectiveness*, Doktora Tezi, Iowa Devlet Üniversitesi Eğitim Koleji, 1961.

Nilson, Paul Emanuel, "Moral Education in American Schools in Turkey", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Chicago Üniversitesi, Haziran 1926.

Pierce, L. Elizabeth, *The Christian Educator Looks at Turkey*, M.R.E. Tezi, Andover Newton Teoloji Fakültesi, Newton Massachusetts, 1953.

Reed, Cass Arthur, "Problems of American Education in The Near East", yayınlanmamış Eğitim Doktorası, Harvard Üniversitesi, 1921.

Wolfe, Karen M., *A Study of English, Turkish, Scottish and American Students' Beliefs Concerning Good Teaching Practices*, İzmir: Eğitim Pro-

jesinde Bilim Yüksek Lisansı, Southern California Üniversitesi, 1971.
Woolworth, William Sage, "An Endeavor to Formulate the Attitude and Policy that Christian Missions Should Take toward the Turkish Moslem", yayınlanmamış doktora tezi, Union Teoloji Fakültesi, New York, 1927.

Süreli Yayınlar

Advance
Alma Mater Öz Okulum, İstanbul: Redhouse Basımevi (sonradan Sağlık ve Eğitim Vakfı).
AMAA News, Paramus: Armenian Missionary Association of America.
Among Friends, FABSIT Bülteni.
Archivum Ottomanicum.
Armenian American Outlook.
Armenian International Magazine.
Dear Friends, İstanbul: Yakındoğu Misyonu.
Eastern Churches Review.
International Institute for the the Study of Islam in the Modern World (ISIM) Newsletter.
Light and Life.
Missionary Rewiev of The World.
New England Quarterly I (1928)
Newsletter, Tarsus: Amerikan Koleji Mezunları ve Geliştirme Derneği, 1991.
Robert College Alumni Magazine.
School and Society.
SEV Bulletin, İstanbul.
St. Paul's College Newsletter, Tarsus 1923.
Tarsus College Newsletter, 1929, 1956-57.
Tarsus News, 1921-1924.
The Armenian Observer.
The Christian Century.
The Christian Work and Evangelist.

The Congregationalist and Christian World.
The Missionary Herald.
The Muslim World.
The Orient.
The Rotarian.

Tartışma Soruları

ABCFM (sonradan UCBWM ve şimdi Evrensel Elçiler/Global Ministries) eğitimcilerinin belirlenmiş amaçları, Türkiye'de 175 yıldır faaliyet gösteren American Board/SEV okullarında ne gibi önemli değişikler meydana getirmiştir?

Seçkin American Board eğitimcisi olarak kimler, hangi sebeplerle tayin edilecektir?

ABCFM'nin ve bu teşkilatın haleflerinin himaye ettiği eğitim programlarının, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki iktisadi ve toplumsal gelişmeye büyük katkıları olduğunu idrak ettiniz mi?

American Board eğitimcileri özellikle erken dönem çocuk eğitimi alanında faaldiler. Azınlıklara öğrenim imkanları sağlıyorlar; köylere toplumsal hizmet götürüyorlardı. Oyun sahaları ve gençlik merkezleri kuruyorlardı. Çocuklar için Türkçe eserler yayınlıyorlardı. Onların bu yenilikler için model ve motivasyonlarını nereden aldıklarını düşünüyorsunuz? Onlar bunları Türkiye'nin ihtiyaçlarına göre mi belirliyorlardı?

Türkiye'deki American Board okullarının hareket tarzı veya yönetim sistemi 1860'larda, 1890'larda, 1930'larda ve 1970'lerde nasıldı?

Amerika Birleşik Devletleri'nde FABSIT niçin teşkilatlandırıldı ve bu teşkilatın işlevleri nelerdir? Böyle bir destek grubuna ihtiyaç olduğunu kabul ediyor musunuz, yoksa bu size gereksiz mi görünüyor?

21. Yüzyılda, American Board/SEV okullarındaki eğitimcilerde *misyon teolojisi* olmasından ne anlıyorsunuz?

Türkiye'deki American Board okullarının eğitim programları, yıllar içerisinde aşamalı olarak durduruldu mu yoksa sona mı erdirildi, açıklayınız.

Feriha Baymur, Tülin Büyükkalkan, Mehmet Çelebi, Rıza Sıtkı Karahan,

İlter Turan ve Fikret K. Yegül gibi Türkiye'deki American Board okullarından mezun kişilerle birlikte John Kingsley Birge, William Griswold, Lloyd Swift ve Donald Webster gibi eski öğretmenler de Türklerle ilgili olaylarda bilirkişileri veya liderleri olarak kabul görmeyi başarmışlardır. Bu kişilerin, bir entelektüel olarak yaptıkları çalışmalara Board okullarında edindikleri tecrübelerin hangi yönlerinin katkı sağladığına inanıyorsunuz?

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 80 yılında Türkiye'deki American Board okulları genel ve özel eğitim sektörlerini nasıl etkilemiştir?

DİZİN

A

ABCFM Okullarındaki Eski Öğretmenler 131, 366, 369, 393, 395, 411, 430
Adana Kız İlahiyat Okulu (1917-1923) 379
Adana Oyun Alanları 392
Adapazarı Ermeni Kız Okulu 160
Akademi Hareketi, Birleşik Devletler 12, 49, 50, 51
Akış, İbrahim 406, 443, 444
Allen, Annie T. 162, 385
Allen, O.P. 193
Amerika Yabancı Misyon Temsilcileri Heyeti'nin (American Board of Commissioners for Foreign Missions, ABCFM) kökenleri 48
American Board Yayın Dairesi (Türkçe Kitaplar) 413
Amherst Kolej 56, 57, 110, 111, 114, 134, 171, 240
Amistad Hadisesi 66, 67
Anadolu Kolej, Amerika'daki Grinnel Kolej bağlantısı 290
Anderson, Rufus 69, 97, 135
Andover İlahiyat Okulu (Amerika) 49, 52, 113, 114
Antep Ermenilerinin ABCFM'ye kolej açılması için verdikleri dilekçe 225
Antep Kız Yetiştirme Okulu (1859) 184
Antep Orta Anadolu Koleji 38, 203, 234, 237, 238, 357
Antep Teoloji Eğitim Okulu (1854-1866) 185
Avakyan, Harutun K. 271
Avar, Sıdıka 22, 402, 403, 404

B

Bahçecik Amerikan Yatılı Kız Okulu 157
"Berber Sırığı Olayı" İzmir ACI 382
Barnum, Herman N. 193, 268
Bartlett, Cornelia Storrs 163
Başkut, Cevat Fehmi "Harput'ta Bir Amerikalı" 273, 274, 444
Bebek İlahiyat Okulu 25, 54, 61,

83, 126, 127, 130, 135, 137, 138, 181, 233, 278
Beecher, Lyman (el işçiliği ile ilgili görüşü) 59, 63
Benneyan, Haçabed 271
Beriker, Korkut (TAC kütüphanesi bağışçısı) 459
Beşgötüryan, Garabed 271
Bezciyan, Alexan 181, 233, 244, 255
Birge, John Kingsley 350, 396, 515
Bithinya Yüksek Okulu (Bahçecik) 159, 377, 378, 393
Bithinya Yüksek Okulu (Erenköy, 1921) 159, 377, 378, 393
Bitlis Erkek Akademisi 206
Bitlis Kız İlahiyat Okulu (Kürdüstan Mt. Holyoke Kız İlahiyat Okulu) 204
Blake, Everett (Jack) 448
Blake, Lynda G. (American Board okulları mezunlarının tecrübeleri üzerine araştırma, 1964) 8, 36, 425, 426
Blake, Lynda Goodsell 448, 449
Blatter, (Ross), Dorothy 395, 414, 415
Boğaziçi Üniversitesi 83, 137, 416
Boston Fare Kapanı İmalathanesi 131, 132
Bowen, Marcellus 113, 163, 342
Brauer, Lilian C. 392
Brewer, Josiah 49, 98, 101, 102, 117

C

Carey, Edward (Fırat Kolej'de sıradan bir haftadaki çalışması) 265
Carleton Kolej 269, 290, 298, 363
Cenanyan, Harutune S. 301, 309
Chalfant, John 473, 474
Chambers, Robert 157, 158, 159, 506
Christie, T. Davidson 185, 309, 310, 315, 318
Clarahan, Elizabeth 399
Coffing, Josephine L. 184, 187
Cumhuriyet Gazetesi, ABCFM okulları hakkındaki makaleler (1920'ler) 356, 366
Current Turkish Thought (üç aylık bülten) 416, 417, 519

Ç

Çağlar, Arif 277, 510
Çukurova Ermeni Protestan Birliği (Cilician Evangelical Union) 182, 186, 226, 227, 230, 246, 247, 254

D

Dağlıyan, Garabed 255
Dere, Halil 408, 409
Derkevank Okulu 208
Dewey, John (Türkiye'de 1924) 19, 92, 93, 373
Dunmore, George W. (1851) 192
Dwight, Adelaide S. 386

E

Edmonds, William A. 400, 401, 426
Edwards, Faye 436, 437
Eğilmez, Murat (TAC bekçisi) 446, 447

Ekonomik kriz (1929-1939) 239, 394
Ely, Charlotte 205, 206
Ely, Mary (1870) 205
Enfiyeciyan, Harutun 271
Episkopal Misyonu'na ait okullar (Mardin ve Musul'da, 1847) 210
Erenköy Bithinya Yüksek Okulu (1921) 377
Ermeni Protestan Kilisesi (kuruluşu 25 Haziran 1846) 142, 161, 163, 180, 184, 256, 334, 393
Ermeni siyasi partileri (1880'den sonra) 242
Ermenilerin Uyanışı 110

F

FABSIT (Türkiye'deki American Board Okulları Dostları) 29, 441, 452, 453, 454, 455, 459, 468, 472, 473, 483, 496, 497, 513, 514
Farkin'de bir mahalle okulu 213
Farnham, Laura 156, 160, 161
Fırat Koleji (eski Ermeni Koleji) 39, 188, 203, 259, 260, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 276, 277, 282, 290, 300, 342, 496
Fırat Üniversitesi (Elazığ) 277
Filibosyan, Garabed 203
Filibosyan, Stephen 339
Fisk, Pliny 49, 94, 95, 492
Fuat Paşa 75, 76
Fuller, Americus 241

G

Gabrielyan, Mianzareh 148
Gates, Caleb F. 213, 268, 269
Gaziantep 29, 180, 183, 232, 389, 390, 415, 423, 448, 450, 452, 455, 462, 472, 491, 495
Gaziantep Hastanesi'nde hemşirelik eğitimi 423
Gaziantep'teki tarım programı (1930) 389
Gedikpaşa Okulu 150, 151, 152, 153, 384
Gençlik Kulübü, Kayseri 166, 167
Gezici Kütüphane Projeleri 410
Goodell, William 104, 105
Goodsell, Fred Field 38, 68, 256, 268, 488, 493
Göğüş, Kethüdazade Hacı Taha 232
Grabill, Joseph L. 220
Greenberg, Harold 406
Greene, Joseph K. 16, 48, 106, 160, 161, 232, 280
Greene, Olive 380, 381, 414, 491
Gridley, Elnathan 49, 98, 101, 165

H

Haçin Yuva Okulu 187, 188, 189, 190, 255
"Harbinger Yüksek Okulu" (Merzifon) 279
Halep Koleji 251, 449
Hamlin, Cyrus 11, 18, 61, 83, 119, 120, 121, 122, 124, 126, 128, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 138, 140, 181, 226, 233, 284, 509

Harper, William Allen 370
Harput 22, 25, 39, 144, 188, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 213, 241, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 337, 341, 363, 444, 491
Harput Ermeni Evanjelik Birliği 203
Harput Kız İlahiyat Okulu 198, 199, 200, 259
Harput Kitap Deposu 202
Harput Teoloji Okulu 195, 196, 197, 203
Hatt-ı Hümayûn (1856) 74
Haykazyan Üniversitesi (Beyrut) 339, 340
Haykazyan, Armenag Harutune 39, 332, 333
Hopkins, Mark 62, 282
Hopkins, Samuel (teolog) 53
Hubbard, Albert Wells 19, 170
Hubbard, Emma Spencer 170
Huntington Anaokulu ve Meslek Okulu 164

I

Irwin, Herbert 166
Işıkcan, Hüseyin (TAC bekçisi) 409

İ

İstanbul 8, 18, 36, 38, 41, 42, 47, 48, 54, 57, 59, 61, 76, 78, 81, 83, 86, 88, 89, 91, 96, 97, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 111, 114, 116, 117, 119, 120, 122, 126, 131, 135, 136, 139, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 156, 160, 161, 162, 164, 168, 169, 171, 172, 178, 179, 180, 181, 183, 187, 189, 190, 191, 192, 195, 207, 210, 220, 226, 235, 240, 244, 268, 269, 273, 274, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 290, 292, 296, 297, 307, 327, 334, 353, 354, 355, 356, 365, 366, 368, 371, 372, 377, 378, 379, 382, 384, 386, 387, 390, 393, 394, 395, 396, 398, 399, 401, 412, 414, 415, 416, 417, 425, 426, 430, 431, 434, 435, 440, 441, 443, 444, 445, 449, 450, 454, 461, 464, 467, 468, 473, 476, 478, 480, 481, 484, 487, 489, 490, 491, 492, 493, 495, 497, 500, 501, 502, 504, 505, 506, 507, 508, 511, 513, 518
İstanbul Amerikan Kız Koleji 149
İstanbul Ermeni Patriği (1836-1840 arasında ABCFM eğitimcileriyle mücadele eden) 120
İzmir 8, 22, 29, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 47, 59, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 103, 104, 113, 117, 119, 122, 126, 143, 156, 159, 163, 164, 179, 180, 189, 192, 255, 271, 304, 307, 311, 327, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 353, 354, 356, 357, 363, 364, 379, 380, 381, 382, 383, 393, 397, 398,

399, 402, 403, 406, 410, 412, 415, 417, 422, 424, 425, 428, 429, 430, 442, 443, 448, 449, 450, 452, 454, 459, 462, 465, 470, 476, 477, 478, 487, 491, 492, 493, 496, 500, 501, 512
İzmir Amerikan Kolej Enstitüsü 37, 39, 342, 380, 428, 429, 448, 449, 450, 452, 478, 500, 501
İzmir Erkek Yüksek Okulu 341, 343
İzmir Kız Okulu 38, 397, 410, 415, 425, 448
İzmir Uluslararası Kolej 39, 271, 343, 344, 347, 348, 351, 354, 356, 357, 393, 493, 500

K

Kahramanmaraş 448
Kapitülasyonlar 79, 80, 124
Karakter Eğitimi 20, 369, 371, 375
Katolik Okulları 59, 159, 173
Kazancıyan, Kevork H. 38, 256
Keller, Robert 480, 481
Keller, Robert S. 8, 422, 424
Kelsey, Lincoln D. 294, 295
Kesselheim, A. Donn 408, 409
Kız İlahiyat Okulları, Birleşik Devletler 225
King, Jonas 96, 97
Kinney, Mary E. 382
Kirk, Mary 8, 428, 429
Knapp, George C. 16, 203
Kok, Seyit (Talas Teknik ve Ticaret Okulu mezunlarından) 480
Konya Apostolik Enstitüsü 38, 39, 245, 332, 333, 334, 338
Kureşi, Eşfak 407
Kuyumcuyan, Kevork 206
"Küçük öğretmenler", Harput 201
Kürtler 211

L

Lancaster okulları 108, 109, 110
Lyon, Mary 46, 51, 148, 199, 205, 220

M

MacLachlan, Alexander 163, 303, 304, 307, 343, 348, 349, 350
Malatya'daki Protestan okulları 208
Markaryan, John J. 38, 339
Maraş Erkek Yüksek Akademisi 185
Maraş Teoloji Okulu 185, 186, 226, 227, 230, 233, 271, 301, 307, 312, 319, 332, 338, 364
Mardin Erkek Okulu 213
Mardin Kız Okulu 212
Martin, Jesse 434, 438, 481
Matteson, Roger P. 38, 389
Mayering, Harry R. 397
Mayering Raporu 398, 399
Maynard, Georgiana Mathew 5, 396
McKay, Robert B. 409
McLaren, Grisell 216
McNaughton, James P. 342
Mehagyan, Mary M. 328, 333, 334, 337
Mehagyan, A. Stephen 39, 339
Mekhitaristler 60, 61, 124
Melkon, M. A. 271

Meray, İsa (TAC marangozu) 446, 447
Merrill, John E. 244, 246, 249, 250, 251, 338
Merzifon 15, 25, 39, 135, 146, 150, 153, 154, 155, 165, 170, 192, 241, 245, 270, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 341, 363, 377, 379, 380, 383, 393, 394, 395, 448, 505, 511
Merzifon Amerikan Koleji 511
Merzifon Anadolu Koleji 39, 245, 279, 294, 298, 363
Merzifon Yatılı Kız Okulu 154
Meyer, Johannes 36
Meyer, Sylvia 476
Meyering, Ralph A. 9, 421, 422
Millett, Martha 437, 438, 439, 440
Mills, Samuel J. 46, 47
Minasyan, Senekerim Der 106
Morgan, Helen 433, 434, 435, 436, 438, 441, 481
Mt. Holyoke Kız İlahiyat Okulu 147, 206, 221
Mustafa Hâmid (İstanbullu avukat) 368, 369
Müthiş bir deprem (1999) 472

N

Naomi Foster Kütüphane Medya Merkezi 477
Nilson, Harriet Fischer 323
Nilson, Paul E. 39, 320, 322, 324, 325, 326, 369, 371, 372, 373, 374, 386, 387, 404
Nute, William L. 320, 378

O

Okul Aile Birliği 450
Okyay, Ahmet (TAC'de çarşı pazar işleriyle ilgilenen kişi) 446
Ongun, Ethem 378
Oryantalizm 72, 73

Ö

Özgün, Şevket 446

P

Pamuk, Orhan 22, 430, 431
Parmelee, Olive 212
Partridge, Ernest C. 168
Patrick, Mary Mills 11, 149
Perry, Henry T. 168
Parsons, Edith Ferris 396
Parsons, Levi 49, 94
Peştemalciyan, Krikor 97, 99, 106
Pierce, John E. 16, 157
Proctor, Myra A. 179, 183, 184
Putney, Ethel 8, 384

R

Rappleye, Julia A. 162
Raynolds, Martha W. Tinker 216
Redhouse sözlükleri 413
Reed, Cass Arthur 9, 113, 234, 351, 379, 492
Riggs, Ernest W. 364
Riggs, Henry 269, 270
Robert Kolej 11, 22, 83, 137, 138, 157, 226, 269, 274, 430, 474, 480, 500
Robeson, Ruth Sowter 442
Robeson, Wallace M. 8, 427

S

Sabancı Cimnazyumu (ÜAA) 439
Saçaklıyan, Eliza Der Melkonyan 254
Sağlık ve Eğitim Vakfı (SEV) 32, 33, 183, 409, 461, 463, 489, 490, 504, 513
Sağlıklı Bebek Klinikleri, Talas 20, 393
Sahakyan, Hohannes Der 106, 111, 112
Said, Edward 73
Schneider, Benjamin 113, 114, 151, 181, 184
Schultz, Ronald 457
Sel felaketi, Tarsus 472
Selanik 117, 172, 296, 299, 363
SEV Çocuk Merkezi (Emirdağ) 473
SEV Okullarının yönetimi (1990'lar) 468
Shepard, Elliott Fitch 301
Shepard, Fred D. 240
Shepard, Margaret D. 301
Shepard, Mary Alice 8, 449, 450, 452
Shepard, Whitman 481
Sivas Öğretmen Okulu 169
Smith, Azariah 179, 180, 181, 183, 240, 423
Smith, Mary McA 440
Solakyan, Haig 39, 252
Sömürgecilik (Amerika'daki ve Osmanlı'daki) 418
Stendahl, Alison 478

Ş

Şemovonyan, Arşak 271

T

Talas Amerikan Okulu 29, 374, 397, 417, 443
Talas Okuma Odası (1927-1931) 386
Tanassur Hadisesi 384, 385
Taner, İbrahim 379
Tarsus Amerikan Koleji 5, 7, 29, 34, 36, 39, 273, 277, 301, 305, 315, 318, 321, 394, 397, 407, 408, 409, 417, 427, 431, 442, 443, 444, 452, 457, 459, 499, 509, 517
Tarsus Aziz Pavlus Enstitüsü 14, 38, 39, 302, 310, 312, 316, 330, 338, 343
Temel, Ömer 406, 445
Tıp Okulu 57, 243
Tracy, Charles C. 170, 283
Topluma hizmet ve yardım projeleri 407
Trowbridge, Tillman C. 227, 282
Türk liseleri 412, 354
Türk Milli Eğitim Bakanlığı (1990'lar) 368, 399, 435, 468, 483
Türkiye'deki American Board okulları (1927) 29, 32, 67, 82, 93, 231, 364, 369, 376, 394, 399, 401, 420, 421, 431, 433, 437, 452, 453, 455, 458, 461, 463, 479, 482, 485, 514, 515

U

Uluslararası Okullar Birliği (International Schools Association) 471

Ü

Ünver, Altan 408
Üsküdar Amerikan Kız Akademisi 161, 398
Üsküdar Yuva Okul 148

V

Van Erkek Okulu 218
Van Kız İlahiyat 217
Varteni 178, 179, 180, 505
Vrooman, Lee 367, 368

Wheeler, Crosby H. 193, 194, 196, 199, 200, 259, 263, 282
Wheeler, Emily 199
Wheelock, Eleazar 55
White, George E. 47, 279, 283, 288, 290, 291, 294, 297
Wingate, Henry K. 165, 166, 290
Wolfe, Karen M. 8, 429, 430

Y

Yahudi Okulları 116, 117
Yeryan, Hagop 255
Yozgat'ta Okullaşma 167

Z

Zincirdere'deki Türk Yetimhanesi 372

YAZAR HAKKINDA

Frank Andrews Stone, Wilmington Delaware'de 12 Ocak 1929 yılında dünyaya geldi. Connecticut, New Britain'li müteveffa Royal Amidon Stone'un ve Ohio Norwalk'lı ve California, Los Angeles'lı Ruth Sherman Andrews'in ikinci oğullarıydı. Frank, Birleşik Devletler'in kuzeydoğusundaki birçok yörede (New York, New Jersey, Pennsylvania) yetişti. Delikanlılık çağında ayrıca Narrows'taki Appalachia'da, Virginia'da ve Maryland, Cumberland'da da yaşadı.

Yüksek öğrenimine Maryland Frostburg Devlet Üniversitesi'nde başladı. Burası o zamanlar küçük bir devlet öğretmen kolejiydi. Daha sonra Ohio, Tiffin'deki Heidelberg Kolej'e devam ederek tarih ve felsefe dallarına yoğunlaştı. Ertesi dört yıl Oberlin Kolej'deki eski Teoloji Yüksek Lisans Okulu'nda (şimdi Vanderbilt Üniversitesi İlahiyat Okulu) eğitim gördü. Burada Prof. Herbert G. May'in danışmanlığında İncil Araştırmaları'na ağırlık verdi. Ardından Stone, Michigan, Kalamazoo'daki Western Michigan Üniversitesi'nde İngilizce eğitimde yüksek lisansını kazandı. Doktorasını ise Boston Üniversitesi'nde eğitim bilimleri alanında yaptı. Frank A. Stone Ankara Üniversitesi'ndeyken (1962-1963) İslâmiyetle ilgili derslere ve modern Türk Edebiyatı dersine dinleyici olarak katıldı. Ayrıca 1996-1998 yıllarında Connecticut'taki Hartford İlahiyat'tın *İslamî Araştırmalar* ve *İncil Araştırmaları* derslerine misafir öğrenci olarak girdi.

Türkiye'yle olan uzun süreli ilişkisi, ABCFM tarafından 1953 yılında Tarsus Amerikan Koleji'ne (sonradan Okulu) öğretmen olarak tayin edilmesiyle başladı. Stone burada orta öğretim seviyesinde genel bilim, psikoloji, felsefe, çeviri ve dünya edebiyatı dersleri verdi. Aynı zamanda idareciydi ve 1963'te otuz dört yaşındayken okul müdürü oldu. Stone ailesinin Birleşik Devletler'e geri döndüğü 1966 tarihine kadar bu makamda kaldı. 1969-1970 arasında Ankara Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü'nde misafir profesördü. O tarihten itibaren Stone on öğrenim gezisine çıktı. 1992'de Tarsus Amerikan Okulu'nun ilk misafir hocasıydı. Üç ay süren bu dönemde öğretmenlere hizmet içi seminerler verdi ve etnografik bir saha araştırmasını yönetti.

Frank Stone ile Barbara May Tinkham 1956'nın yılbaşı günü Rumelihisarı'ndaki bir arkadaşlarının evlerinde tanıştılar. Barbara o sırada Yakındoğu Misyonu'nun İstanbul Bible House'daki ofisinde çalışıyordu. Çiftin düğün töreni Haziran ayında Tarsus Okulu'nun kampüsünde yapıldı. Sonra Barbara hazırlık öğrencilerine İngilizce, cebir ve daktiloda yazma dersleri verdi.

Stone ailesinin dört çocukları dünyaya geldi: David Taner, Ruth Sevim, Beth Alev ve Prescilla Gülen. Frank ve eşi Barbara'nın üç torunları oldu. Barbara'nın Nisan 2002'deki ölümüne kadar 45 yıl boyunca mutlu bir evlilik hayatı sürdüler.

Stone, 25 yıl boyunca Connecticut Üniversitesi Neag Eğitim Okulu'nda Uluslararası Eğitim profesörlüğü yaptı. Ayrıca araştırmaların ve yayınların yapıldığı, konferansların düzenlendiği *The Isaac N. Thut World Education Center* (TWEC) adlı merkezi yönetti.

Eğitim tarihi, felsefe ve antropoloji alanında yüksek lisans dersleri tasarladı ve bu dersleri verdi; karşılaştırmalı ve uluslararası eğitim gelişimi üzerine seminerler düzenledi. 1970'ten 1994'e kadar 50 yüksek lisans öğrencisi MA. ya da Ph.D. diploması aldı. TWEC bunlardan Dr. Sevgin Akış Roney, Prof. Ethem Özgüven ve Dr. Beatriki Yuvanoğlu adlı Türkiyeli üç konuk araştırmacıya ev

sahipliği yaptı. Connecticut Üniversitesi'nden emekli olduktan sonra Stone, Hartford Trinity Kolej'deki Eğitim Çalışmaları Programı'nda yarı zamanlı misafir profesör olarak bulundu. Stone ailesi 1999'da Florida, DeLand'a taşındı.

Eğitimin Yeniden İnşası Derneği (Society for Educational Reconstruction, SER) Stone'a, insan hakları ve sosyal adalet faaliyetlerinden dolayı 1994 *Gertrude F. Langsam Ödülü*'nü verdi. Yazdığı *The United Church of Christ in Volusia County: Florida 1875-1999* adlı kitabı, Boston'da bulunan *Cemaatçi Kilise Hıristiyan Tarih Cemiyeti*'nden 2000 *Nathaneal M. Guptill Ödülü*'nü kazandı. Frank otuz beş yıldır Ortadoğu Araştırmaları Birliği'nin üyesidir. Ayrıca Ermeni Araştırmaları Cemiyeti ve Türk Araştırmaları Birliği'nin de uzun zamanlı üyesidir.

Frank Stone Türk Araştırmaları ile bağlantılı olarak birkaç yayını bulunmaktadır. Redhouse Basımevi tarafından yayınlanan iki kitapçığı, *Emphasis in Modern Turkish Literature* (1968) ve *The Impact of Culture on Education in Modern Turkey* (1969)'dir. *Modern Turkish Educational Thought: A Bibliographic Introduction* ise Hacettepe Üniversitesi Basımevi tarafından basıldı. Frank Stone, Redhouse Basımevi'nde basılan ve yirmi yıldır Türk editörlüğünde çıkan *Current Turkish Thought* adlı üç aylık bültenin de kurucusudur.

Stone'un Türkiye ile ilgili yayınları *The Rub of Cultures in Modern Turkey-Literary Views of Education* (Indiana Üniversitesi Basımevi Altaic Serisi, 1974) ve *Academies for Anatolia*'nın ilk baskısıdır. Bazı özgün makaleleri ise şunlardır: "A Pioneer in Turkish Village Revitalization", *Hacettepe Bulletin of the Social Sciences and Humanities*, 2 (2), 1970; "The Foundations of Turkish Education", *Educational Studies* 3 (1), 1972; "Rural Revitalization and the Village Institutes of Turkey: Sponsors and Critics", *Comparative Education Review* 18 (3), 1974. Konferans bildirileri arasında "Local Cultural Diversity and the Constituencies of Secondary Schools in Icel Province, Turkey" (Storrs, CT: TWEC, 1982) ve "Five Con-

temporary Novelists' Views of Growing Up Turkish in the 1980's: A Literary Sociology (Storrs, CT: TWEC, 1988) bulunmaktadır.

Frank Stone ayrıca *The Armenian Review* ve *The Muslim World*'da yayınladığı makaleleriyle *Ermeni Araştırmaları*'nda da faal bir kişidir. Onun *Armenian Studies for Secondary Students* (Storrs, CT: World Education Project, 1975, 1977) adlı çalışması, bu ırktan gençler için ilk defa yapılmış bir öğretim programı rehberidir. Bu çalışma Ermeni Yardım Cemiyeti (Armenian Relief Society) ufak bir bağış almış ve Aetna tarafından basılmıştır. Joan H. Hollins'in editörlüğünde hazırlanan *Hidden Minorities* (1981, 1983) adlı kitaba "The Armenians of North America" bölümünü yazdı. Konferans bildirilerinden "Young People Caught Up in a Catastrophe" (Storrs, CT: TWEC, 1985) ve iki makalesi şimdi, Richard G. Hovannisian'ın editörlüğünü yaptığı "Historic Armenian Cities and Provincies" (Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2004) serisinde yer almaktadır.

Stone'un en son yayını, *Theodore Brameld's Educational Reconstruction: An Intellectual Biography* (San Francisco, CA: Caddo Gap Press, 2003)'dir. Şu sıralarda *Christian Education Worldwide: Mission Passible*'ı yazmaktadır. Bu kitap Hıristiyan misyonerliği araştırması (misyoloji), misyonerlik teolojisi ve eğitim teorisi konularını inceleyecektir. Bu çalışma Japonya, Kore, Endonezya, Hindistan, Lübnan, Filistin, Kenya, Uganda, Brezilya ve Şili'deki misyoner faaliyetlerinden örnek olay incelemeleri ışığında gerçekleştirilecektir.